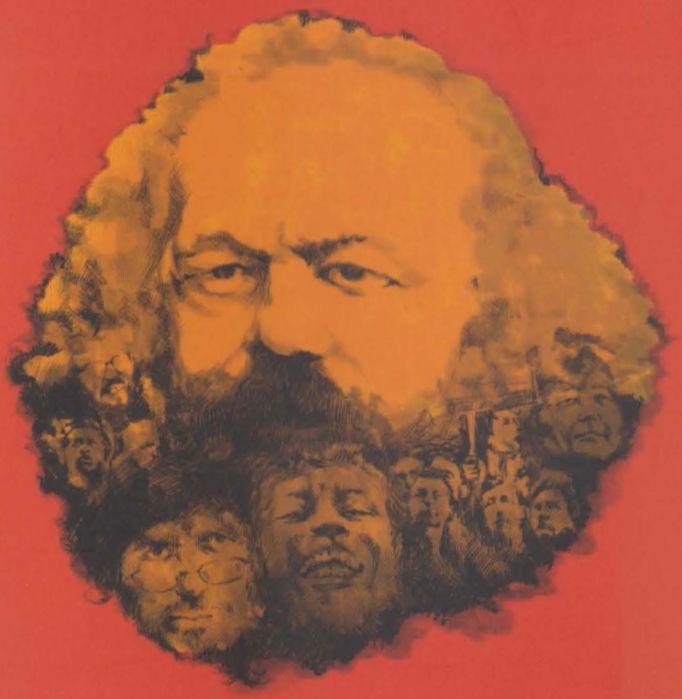
FRANCIS WHEEN

KARL MARX

KARL MARX

FRANCIS WHEEN

BİYOGRAFİ

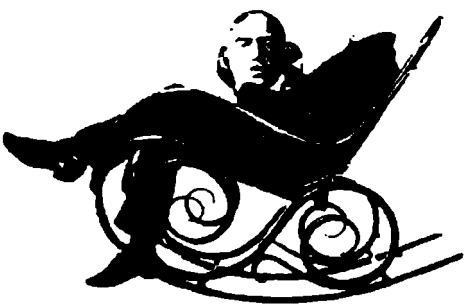

- ... Peki Karl Marx neden Harry Potter'dan bile daha popüler? -
INDEPENDENT

YAYINLARI

YAYINLARI

bazıları
kitap
sever

-BİYOGRAFİ-

kitap deyince

Çatalçeşme Sokak No: 54 Kat: 2 34110 Cağaloğlu/İstanbul
Tel: (0212) 526 89 17–18 Fax: (0212) 526 89 19
www.eyayinlari.com bilgi@eyayinlari.com

FRANCIS WHEEN

KARL MARX

Çeviren:
Gül Çağalı Güven

Francis Wheen yazar, televizyoncu ve gazetecidir. Çeşitli gazete ve dergilerde yazıları yayımlanmaktadır. Tom Driberg'in hayatını anlattığı önceki diğer kitabı Whitbread Ödülünün, yazarın Karl Marx biyografisi ise W. H. Smith Edebiyat Ödülü, Samuel Johnson Ödülü, Orwell Ödülü ve Silver Pen Ödülü finalistleri arasında yer almıştır.

KARL MARX
FRANCIS WHEEN

Çeviren
Gül Çağalı Güven

Kitabın Özgün Adı
Karl Marx

Yayın Hakları
© Francis Wheen 1999
Harper Collins Publishers Ltd. ve
Akçalı Telif Hakları Ajansı aracılığıyla
E Yayınları 2005

Yayına Hazırlayan
Emrah Yaralı

Kapak İllüstrasyon ve Tasarım
Ahmet Söğütlüoğlu

Baskı ve Cilt
Özener Matbaası

Birinci Basım
2009

İkinci Basım
2010

Sertifika No: 10763

ISBN 978-975-390-238-0

FRANCIS WHEEN

KARL MARX

KARL MARX'ı
Yılın Kitabı Olarak Görenler

John Banville
Lynn Barber
John Campbell
Nick Cohen
Terry Eagleton
Michael Foot
Sean French
Nick Hornby
Philip Kerr
Roger Lewis
Frank McLynn
Derwent May
Toby Mundy
Tom Paulin
Jeremy Paxman
Bem Pimlott
Kiernan Ryan
Richard Sennett
Barbara Trapido
A. N. Wilson
Jackie Wullschlager

-Bu olağanüstü eğlenceli biyografisinde, Wheen konusunu hem parlak hem zayıf bir insan olarak sunuyor. *Das Kapital*'in yazarının ikonik statüsünün altına inen Wheen, eleştirel olmakla birlikte anlayışlı bir yaklaşımla Marx'ın insanlığını yakalıyor.-

Observer

-Yıllar süren doymak bilmez okuma sürecini üslupçu bir yazı ve polemikçi bir nüktedanlıkla birleştiren muhteşem bir kitap. Wheen'in büyük bir zaferle ulaştığı hedefi, Marx'ı sonu gelmez düşmanlarından ve iftiracılarından kurtarmak.-

Guardian

-Wheen pek çok akademisyenin, akıcı yazmanın adam akıllı yapılmış bir araştırmanın karşıtı olduğu varsayımını çürütüyor... Marx'a daha çok coşkulu bir doğabilimcinin güçlü kuvvetli bir timsah karşısındaki tutumuyla yaklaşıyor; bu canavar muhteşemdir, ama huylarından bazıları insanı hakikaten hayal kırıklığına uğratır... Canlılık ve adli becerileri birleştirmesi, bu yaşlı devrimciye gerçekten yeni can aşılıyor.-

TLS

Yaşam öyküsünü yazanlar Karl Marx'ı iyi sunmamışlardır... Gün Marx biyografileri için en uygun zamansa, bu kadar canlı ve eğlenceli bir örneğini beklemeye hakkımız olamaz.

Tam bir zafer.-

Financial Times

-Marx'ın gerçek bir içici ve müzmin bir beleşçi olduğunu öğreniyoruz... Bu hırpanilik ve çıkarcılık nakaratlarını okuyuncaya değin, bu adama pek de zaman ayırmamıştım.

Artık onu tanıdığım biri gibi görüyorum.-

Evening Standard

-Bir zamanlar romanlarımdan birinde bir karakterin umutsuzluğunu, onun bir Karl Marx biyografisi yazmayı düşünmesiyle göstermeye çalışmıştım. Orada anlatmaya çalıştığım şeyi, Francis Wheen'in *Karl Marx*'ı tamamen boşa çıkarıyor: Büyüleyici, komik, dokunaklı ve -en şaşırtıcısı da- tam vaktinde. *Kapital*'i fantazmagorik bir Victoria çağı romanı olarak anlatısı öylesine zorlayıcı ki, onu okumaya başladım.-

Sean French - **Independent**

-Francis Wheen'in bütün o çıbanlarıyla filan *Karl Marx* biyografisini de çok beğendim ve sendeleyerek Groucho'dan çıkıp Dean Sokağı'nda yürürken kafamı kaldırıp bir zamanlar onun yaşadığı daireye bakmadan asla geçmeyeceğim.-

Philip Kerr - **Independent**

-Wheen'in gerek uhrevi bir hürmetten gerek şeytanlık suçlamasından soyulmuş olan kitabı taze, komik, canlı ve hayran olunacak derecede kısa anlatısıyla, haşin sakallı maskenin ardındaki çelişkili adamı ortaya seriyor.-

John Campbell - **Independent**

-Karl Marx, Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından geri mi dönüyor? Bu başarı için ironik bir dehanın dokunuşu dışında bunu hayal etmek güç. Francis Wheen, *Karl Marx*'ta tüm bu yetenekleri sergiliyor.-

Michael Foot - **Observer**

-Francis Wheen'in *Karl Marx*'ı son derece özgün bir biyografi.-

Frank McLynn - **Independent**

-Francis Wheen'in Karl Marx biyografisinin okudukça beni neşelendiren tutkulu bir enerjisi ve kendini adaması var... Wheen'in çalışması çok eğlenceli, tam bir marifet gösterisi -eline sağlık demek istiyorum.-

Tom Paulin – **Guardian**

Julia için...

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ 11

1. DIŞLANMIŞ 17
2. KÜÇÜK YABAN DOMUZU 43
3. OTOBUR KRAL 75
4. TAVANARASINDAKİ FARE 105
5. KORKUNÇ GULYABANİ 133
6. MEGALOZOR 169
7. AÇ KURTLAR 201
8. ATLI KAHRAMAN 241
9. BULDOGLAR İLE SIRTLAN 291
10. ABSÜRD YILAN HİKÂYESİ 327
11. AZGIN FİL 351
12. MATRUŞ KİRPİ 387

EK I: SONUÇLAR 425
EK 2: İFŞAATLER 427
EK 3: HÜKÜMDAR KATLİ 429

TEŞEKKÜR 430
SON NOTLAR 431
DİZİN 467

GİRİŞ

Karl Marx'ın 17 Mart 1883'teki cenazesine sadece on bir kişi katıldı. Friedrich Engels, Highgate'te mezarı başında yaptığı konuşmada, "İsmi ve eseri çağlar boyunca anılacak" kehanetinde bulundu. Bu sözler, pek kuşkulu bir övünmeye benziyordu, ama haklı çıktı.

Yirminci yüzyıl tarihi, Marx'ın mirasıdır. Stalin, Mao, Che, Castro modern çağın ikonlarının ve canavarlarının hepsi kendini onun mirasçısı olarak takdim ettiler. Marx onları böyle kabul eder miydi, bu tamamen ayrı bir mesele. Sağlığında bile, havarisi oldukları iddiasıyla ortaya atılanların yaptıkları saçmalıklar, Marx'ı çoğu zaman çaresizliğe sürüklemişti. Yeni bir Fransız partisinin kendini Marksist ilan ettiğini duyduğunda, bu takdirde "en azından ben Marksist değilim" demişti. Bununla birlikte, ölümünü izleyen yüzyıl içinde, dünya nüfusunun yarısı, Marksizme inandıklarını söyleyen hükümetlerce yönetildi. Fikirleri ekonomi, tarih, coğrafya, sosyoloji ve edebiyat araştırmalarında dönüşüm yarattı. İsa'dan beri adsız sansız bir yoksulun böylesine evrensel bir iman yarattığı –veya böylesine vahim biçimde yanlış yorumlandığı– olmamıştı.

Artık mitoloji katmanını kaldırarak, insani yönüyle Karl Marx'ı keşfetmenin zamanı geldi. Marksizm hakkında belki binlerce kitap var, ama hemen hepsi onu etten kemikten oluşan bir insan olarak ele almayı neredeyse küfür sayan akademisyenler ve bağnazları tarafından yazıldı. Oysa o da bir insandı: Orta sınıf bir İngiliz beyefendisine dönüşen bir Prusyalı göçmen; olgunluk çağının büyük bölümünü British Museum'un Okuma Salonu'nun sessizliğinde geçiren ateşli bir ajitatör; neredeyse tüm arkadaşlarıyla bozuşan dost canlısı bir ev sahibi; hizmetçisi-

ni gebe bırakan sevecen bir aile babası; ve içkiye, puroya ve geyik muhabbetine bayılan son derece ağırbaşlı bir düşünür.

Batı'nın gözünde, Soğuk Savaş boyunca tüm kötülüklerin şeytani babası, dehşet verici netameli bir tarikatin kurucusu, uğursuz etkisi bastırılması gereken adam olarak kaldı. 1950'lerde Sovyetler Birliği'nde, Vaftizci Yahya'ya dönüşen Lenin ve kuşkusuz, bizzat Kurtarıcı Mesih rolündeki Yoldaş Stalin'le birlikte, laik bir Tanrı konumuna geldi. Tek başına bu bile, Marx'ın katliam ve tasfiye operasyonlarında suç ortağı olduğu kanısını yaymaya yetti: Birkaç yıl daha yaşamış olsaydı, işgüzar bir gazeteci, Karındeşen Jack cinayetlerinin baş şüphelisi olarak ona işaret etmiş olurdu çoktan. İyi ama neden? Marx'ın kendisi o Kutsal Teslis'e[1] dahil edilmeyi hiç istememişti ve muhtemelen kendi adına işlenen suçlar karşısında dehşete düşerdi. Stalin, Mao veya Kim Il Sung'un benimsediği yozlaştırılmış inançlar, onun eserine modern Hıristiyanların Eski Ahit'e yaptığı muameleyi yaptı: Çoğunluğu görmezden gelinip elden çıkartılırken, yankı yapan birkaç sloganı ("halkların afyonu", "proletarya diktatörlüğü") bağlamından koparılıp ters yüz edildikten sonra, en zalimce insanlık dışılığının uhrevi haklılaştırılması olarak alıntılandı. Kipling, çoğu zaman olduğu gibi, en yerinde sözü bulmuştu:

Kim ki bir İncili vardır
İnsanlığı özgür kılacak,
Ne kadar sonuna dek hizmet etse de-
Bedeni, ruhu ve zihniyle-
Ne kadar gitse de Kilise'ye
Kazancı için günlük düzende-

---

[1] Hıristiyan inancındaki Baba, Oğul ve Kutsal Ruh üçlüsünün ifadesidir -yn.

Havarisidir, onun
Çabasını boşa çıkaracak olan.

Ancak bir mankafa, Marx'ı Gulag'dan sorumlu tutabilirdi; ama heyhat, sürüsüne berekettir mankafaların. Leopold Schwarzschild 1947'de, onun hakkındaki nefret dolu biyografisi *The Red Prussian*'ın [Kızıl Prusyalı] önsözünde, "Çağımızın en önemli gerçekleri, eninde sonunda tek bir adama çıkar –Karl Marx" diye yazmıştı. "Sovyet Rusya'nın, özellikle de Sovyet yöntemlerinin ta kendisinde bizzat kendisinin tezahür ettiği tartışma götürmez gibidir." Marx'ın yöntemleriyle Joe Stalin Amca'nınkiler arasındaki benzerlik, görünüşe göre öylesine tartışılmazdı ki, Schwarzschild bu akıl almaz iddiasına herhangi bir kanıt göstermeye bile zahmet etmemiş, sadece "ağaç meyvesinden tanınır" şeklinde (çoğu atasözü gibi, olduğundan daha kesin bir gerçekmiş gibi kabul edilen) bir gözlem yapmakla yetinmişti. Filozoflar düşüncelerinin ona müteakip her veya herhangi bir sakatlanmasından dolayı suçlanabilir mi? Yani mesela Herr Schwarzschild bahçesindeki ağaçlardan düşmüş, eşek arılarının yediği meyveleri bulsaydı –veya, belki de, öğle yemeğinde çok pişmiş bir elmalı turta yeseydi– bir balta kapıp suçlu ağaca yargısız bir infaz uygulamaya mı kalkışacaktı?

Nasıl Marx'ın ahmak veya iktidar budalası izleyicileri onu Tanrılaştırdılarsa, eleştirmenleri de çoğu zaman onu Şeytan'ın ajanı olarak tasavvur ederek, tam ters yönde olmakla birlikte, aynı hataya düştüler. Modern biyograficilerden olan Robert Payne, "Marx'ın cinlerin eline geçmişe benzediği zamanlar oluyordu" der. "Dünyaya ilişkin şeytani bir görüşe ve bir şeytanın kötücüllüğüne sahipti. Kimi zaman kötülük yaptığının farkında gibi görünüyordu." Bu düşünce okulu –aslında okuldan çok ıslahevi demek gerek– *Mesih Uğruna İşkence Çekmek*[*] (iki milyon-

[*] Gerçeğe Doğru Kitapları, İstanbul, 2006 –yn.

dan fazla satmıştır) ve *The Answer to Moscow's Bible* [Moskova'nın İncili'ne Cevap] gibi ölümsüz başyapıtların yazarı ünlü bir Amerikalı vaiz-şovmen Muhterem Peder Richard Wurmbrand'ın 1976'da çıkan *Was Karl Marx a Satanist* [Karl Marx Satanist miydi?] adlı tuhaf kitabında, saçmalığın doruğuna ulaşır.

Wurmbrand'e göre, Karl Marx gençliğinde "son derece gizli bir Satanist kiliseye" girmiş, ardından ömrü boyunca büyük bir iman ve kötülükle buna hizmet etmişti. Kuşkusuz, hiçbir kanıt yoktur elinde, ama bu durum, rahip yakalıklı dedektifin önsezilerini perçinler sadece: "Satanist mezhep son derece gizli olduğundan, onunla bağlantı olasılığı hakkında ancak ipuçlarına sahibiz." Peki neymiş bu "ipuçları"? Marx'ın öğrenciliği döneminde yazdığı nazım piyesin adı *Oulanem*, İsa'nın İncil'deki adı Emanuel'in az çok anagramı değil mi –eh bu da "bize Satanist kara ayinin tersinlemesini hatırlatıyor." Suçu açıkça görünüyor; ama dahası da var. Wurmbrand, "Hiç Marx'ın sakal modelini merak ettiniz mi?" diye soruyor. "Onun döneminde erkeklerin genellikle sakalı vardı, ama böyle sakal değil... Marx'ın dış görünümüyle ilgili bütün ipuçları, İblis Şilo'yla irtibatta olduğunu düşünen Satanik rahibe Joanna Southcott'un çömezlerinin belirgin özelliğiydi." Aslında, Marx'ın yaşadığı İngiltere'de onun gibi gür sakallı erkekler oldukça boldu, kriketçi W. G. Grace'ten tutun da siyasetçi Lord Salisbury'ye varıncaya değin. Yoksa onlar da mı İblis Şilo'yla ahbaptılar?

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden ve görünüşte Tanrı'nın Şeytan'a karşı zaferinden sonra, sayısız ukala dümbeleği, Francis Fukuyama'nın kibirli bir tavırla Tarihin Sonu adını verdiği şeye ulaştığımızı ilan etti. Komünizm artık Marx'ın kendisi kadar ölüydü ve gelmiş geçmiş en etkili siyasal risale olan *Komünist Manifesto*'nun sonundaki tüyler ürpertici tehdit, artık hoş bir tarihsel yadigârdan ibaretti: "Artık egemen sınıflar bir komünist devrim korkusuyla titresinler. Proleterlerin zincirlerin-

den başka kaybedecek bir şeyleri yok. Kazanacakları bir dünya var. *Bütün ülkelerin işçileri, birleşin!*" Bugün işçi sınıfını bağlayan tek zincir sahte Rolex saatler, ama bu ahir zaman proleterlerinin kaybetmekten nefret edecekleri pek çok şeyleri var –mikrodalga fırınları, devre mülkleri ve uydu çanakları. Toplu konutlardaki dairelerinin mülkiyetine, özelleştirilmiş kamu kuruluşlarının hisselerine sahiptirler; kendi inşaat kooperatifleri bir bankaya dönüştüğü zaman küçük güzel bir pay kapmışlardır. Kısacası, artık hepimiz burjuvayız. İngiliz İşçi Partisi bile Thatcher'laşmıştır.

Bu biyografi için araştırma yapmaya başladığım zaman, birçok dostum bana esef ve kuşkuyla baktı. Birinin çıkıp da böylesine gözden düşmüş, modası geçmiş, konu dışı kalmış bir sima hakkında hiç okunmayacak bir kitabı neden yazmak isteyeceğini merak ediyorlardı. Onlara aldırış etmeden devam ettim ve Marx'ı ne kadar araştırdıysam, şaşırtıcı derecede bana güncel görünmeye başladı. Kendilerini modern düşünürler olarak hayal eden bugünün bilimcileri ve siyasileri, her fırsatta dillere destan "küreselleşmeden" söz etmeye bayılıyorlar –ama Marx'ın daha 1848'de bunu yaptığının farkında bile değiller. McDonald's ve MTV'nin dünya hakimiyeti onu şu kadarcık bile şaşırtmazdı. Mali iktidarın -Asya Kaplanları'nın ekonomileri ve Amerika'nın batı kıyısının silikon patlaması yaşayan kentleri sayesinde- Atlantik'ten Pasifik'e kayması, Bill Gates'in doğumundan yüz yılı aşkın zaman önce Marx'ın öngördüğü bir gelişmeydi.

Gelgelelim ne Marx'ın ne de benim öngörebildiğimiz bir gelişme çıktı ortaya: 1990'ların sonunda, son derece rağbet gören liberaller ve post-modernist solcular tarafından silinip atıldıktan çok sonra, Marx'ın ansızın bizzat şu kötü ruhlu eski burjuva kapitalistler tarafından bir dahi olarak selamlanması. Bu tuhaf yeniden değerlendirmenin ilk işareti, *New Yorker* dergisinin özel bir sayısında Karl Marx'ı, "sıradaki büyük

düşünür", siyasal yozlaşma, tekelleşme, yabancılaşma, eşitsizlik ve küresel pazarlar hakkında bize öğretecek çok şeyi olan bir adam olarak sunduğu Ekim 1997'de baş gösterdi. "Wall Street'te ne kadar uzun zaman geçirirsem, Marx'ın haklı olduğuna o kadar inanıyorum" demişti zengin bir yatırım bankacısı dergiye. "Marx'ın yaklaşımının kapitalizme bakmanın en iyi yolu olduğuna kesinlikle kani oldum." O zamandan beri, sağcı iktisatçılar ve gazeteciler benzer saygı duruşları için kuyruğa girmiş durumdalar. Bütün o komünist saçmalıkları bir yana bırakılırsa, diyorlar: Marx aslında "kapitalizmin bir kompetanı" idi.

İltifat niyetine söylenen bu sözler bile onu küçültmeye hizmet ediyor. Karl Marx bir düşünür, bir tarihçi, bir iktisatçı, bir dilbilimci, bir edebiyat eleştirmeni ve bir devrimciydi. Bildik anlamıyla bir "işi" olmasa bile, muazzam bir işçiydi de: Sağlığında ancak birkaçı basılmış olan toplu eserleri elli cildi dolduruyordu. Ne düşmanlarının ne de çömezlerinin kabul etmeye yanaştığı noktaysa, niteliklerinden en aşikâr, bir o kadar da şaşırtıcı olanıdır: Bu efsanevi canavar ve aziz, bir insandı. 1950'lerin McCarthy'ci cadı avı, Vietnam ve Kore savaşları, Küba Füze Krizi, Çekoslavakya ve Macaristan'ın işgali, Tianenmen Meydanı'nda öğrenci katliamı –yirminci yüzyıl tarihinin tüm bu kanlı lekeleri, Marksizm ve anti-Marksizm adına meşrulaştırıldı. Yetişkinlik yaşamının büyük bölümünü yoksulluk içinde, şirpençe ve karaciğer sancılarıyla geçiren ve bir keresinde fazlasıyla taşkın bir bar kavgasının ardından Londra sokaklarında Şehir Polisi tarafından kovalanan bir adam için, aslında bunların hiçbirinin anlamı yoktu.

1
DIŞLANMIŞ

Bir tren gıcırdayarak ağır ağır -ulu çamlar, katmanlar halinde yükselen üzüm bağları, mazbut köyler, kış semalarında havaya savrulan soğuk duman arasından- Moselle Vadisi'nde ilerliyor. Fransız Direniş Hareketi'nde çarpışırken yakalanmış, aşırı kalabalık bir sığır vagonunda nefes almaya çalışan genç bir İspanyol, diğer mahkûmlarla birlikte gözlerinin yaşına bakılmadan Buchenwald'deki Nazi ölüm kampına götürülürken günleri ve geceleri sayıyor. Tren istasyonda durduğunda, tabelayı okuyor: TRIER. Ansızın perondaki bir Alman çocuk, ölüme mahkûm yolcuların yapıştığı ızgaraya bir taş atıyor.

Jorge Semprun'un büyük Holocaust'u [Yahudi Soykırımı] anlattığı romanı *Büyük Yolculuk*[*] işte böyle başlar ve o yolculukta hiçbir şey -Buchenwald'de yaşanacak dehşetlerin beklentisi bile- anlatıcının yüreğini o taş atan çocuk kadar acıyla dağlamaz. "Bu olayın bunca yer arasından Trier'de olması lanet olası aşağılık bir rezalet" diye dövünür.

"Neden?" diye sorar şaşırmış bir Fransız. "Burayı eskiden mi biliyorsun?"

"Hayır, yani daha önce hiç gelmedim."

"O zaman burada doğmuş birini mi tanıyorsun?"

"Evet, doğru, birini tanıyorum. Çocukluk arkadaşı" diye açıklar.

---

[*] Can Yayınları, İstanbul, 1985.

Ama aslında Trier'in eski bir evladı, 5 Mayıs 1818'in ilk saatlerinde doğmuş bir Yahudi oğlan vardır kafasında.

"Ailesi olmayana ne mutlu" diye iç geçiriyordu Karl Marx, Haziran 1854'te Friedrich Engels'e yazdığı bir mektupta. O dönemde otuz altı yaşındaydı ve göbek bağlarını koparalı çok olmuştu. Babası ölmüştü, tıpkı üç erkek kardeşi ile beş kız kardeşinden biri gibi; bir diğer kız kardeşi de iki yıl sonra ölecekti. Hayatta kalanlar ise onunla pek az ilişki kurdu. Annesiyle ilişkileri çok soğuk ve mesafeliydi, kısmen de olsa hâlâ hayatta kalıp isyankâr varisini mirasından mahrum bırakacak kadar düşüncesiz olmasının payı vardı bunda.

Marx, resmi dini evanjelik Protestanlık olan bir ülkenin başat olarak Katolik bir kentinin Yahudi bir burjuva ailesine mensuptu. Tüm yetişkin hayatını, burjuvazinin devrilmesine kehanet eden ve ulus-devletten uzak duran bir ateist ve devletsiz bir kişi olarak sürdürdü, öyle de öldü. Din, sınıf ve yurttaşlıktan uzak duruşunda, kapitalizmin insanlığın başına musallat ettiği bela olarak tanımladığı yabancılaşmayı kendinde cisimleştiriyordu.

Bu saygıdeğer orta sınıf Alman'ın ezilen kitlelerin temsilcisi olması tuhaf bulunabilir, ama Marx'ın simgesel konumu, bireylerin, yaşadıkları dünyayı yansıttıklarına inanan kendisini hiç şaşırtmazdı. Yetişme tarzı, kökleri ona dinin baştan çıkarıcı tiranlığı hakkında ihtiyacı olan her şeyi öğretmiş, insanlığı zincirlerini fırlatıp atmaya yüreklendirecek didaktik hitabet gücü ve özgüvenle silahlandırmıştı onu.

Kızı Eleanor, babasının çocukluğuna ait bilinen pek az anekdotlardan birini şöyle anlatmıştı. "Benzersiz, rakipsiz bir hikâyeciydi. Halalarımdan, küçük bir çocukken onun kız kardeşlerine karşı korkunç bir despot olduğunu, sırtlarına at gibi binip Markusberg'den Trier'e dört

nala "sürdüğünü" ve daha da kötüsü, topraktan yaptığı "kekleri" yemeye zorladığını dinlemiştim. Ama sırtlarına binilip "sürülmeye" ve "keklere" sızlanmadan katlanırlarmış, sırf Karl'ın bunun karşılığında anlattığı hikâyeleri dinleyebilmek için." Sonraki yıllarda -bu oyunbaz kızlar saygıdeğer evli kadınlar olduğu zaman- laftan anlamaz bu kardeşe karşı daha az hoşgörülülerdi. Güney Afrika'ya göç eden Luise Marx, bir keresinde Londra'yı bir ziyaretinde kardeşinin evinde yemeğe gitmişti. Yemekteki konuklardan biri, "Kardeşinin sosyalistlerin lideri olmasına tahammül edemedi" diyecekti, "ve benim önümde ikisinin de Trier'de herkesin sevdiği saygıdeğer bir hukukçu ailesine mensup olduğunda ısrar etti."

Marx'ın aile, din, sınıf ve milliyetin etkisinden kopmak için gösterdiği kararlı çabalar, hiçbir zaman bütünüyle başarılı olmadı. Kır saçlı bir adamken bile, zengin amcalara yalvaran mektuplar yağdıran veya vasiyetlerine onu da dahil edebilecek uzak kuzenlerinin gözüne girmeye çalışan, savurgan bir çocuk olarak kaldı hep. Öldüğü zaman göğüs cebinde, babasının gümüş levha üzerine çekilmiş bir fotoğrafı bulundu. Tabutuna yerleştirildi ve onunla birlikte Highgate Mezarlığı'na defnedildi.

İstemeden de olsa, kendi mantığının gücüyle zincirlenmişti. Erken gelişmiş bir okul çocuğu olarak yazdığı "Meslek Seçiminde Bir Delikanlının Düşünceleri" başlıklı kompozisyonda, on yedi yaşındaki Karl Marx "her zaman lâyık olduğumuza inandığımız konuma ulaşamayız" diyordu, "toplumdaki ilişkilerimiz bir dereceye kadar, onları belirleyebileceğimiz bir konuma gelmemizden çok önce kurulmaya başlamıştır bile." İlk Marx biyografisinin yazarı Franz Mehring, Marksizmin başlangıcını bu tek cümlede yakaladığında belki biraz abartmış olabilir, gene de düşüncesinin haklı bir yönü var. Ergenliğinde bile Marx, insanların kendi toplumsal ve ekonomik koşullarından -veya atalarının soğuk gölgele-

rinden- soyutlanamayacağında ısrarlıydı. *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*'nde dediği gibi: "Bütün ölü kuşakların geleneği, büyük bir ağırlıkla, yaşayanların zihinleri üzerine kabus gibi çöker."

Marx'ın baba tarafından atalarından biri olan Joshue Heschel Lwow, daha 1723 gibi erken bir tarihte Trier'in hahamı olmuş ve o günden sonra bu makam, aile işi gibi bir şeye dönüşmüştü. Kent hahamı olarak büyükbabası Meier Halevi Marx'ın yerini, Karl'ın amcası Samuel almıştı. Hepsi bununla da kalmıyordu; bu yüke Karl'ın annesi, ailesi –babası da dahil- "oğulları yüzlerce yıldır hahamlık yapan" bir Hollandalı Yahudi olan Henriette tarafından başka ölü kuşaklar da ekleniyordu. Böyle bir ailenin en büyük oğlu olarak Karl, şu "toplumsal ve ekonomik koşullar" yüzünden kendi hahamlık kaderinden kaçamayabilirdi.

Ölü kuşakların yüküne ek olarak, Rhein Bölgesi'nin [Rheinland] en eski kenti olan Trier'in boğucu ruhani geleneği vardı bir de. Goethe'nin 1793'te yaptığı bir ziyaretin ardından kasvetli bir şekilde değindiği gibi, "Surlarının içinde, ona bir hava veren, yoo, aslında onu ablukaya alan kiliseler ve şapeller ve manastırlar ve kolejler ve şövalyelik ve dinsel tarikatlere adanmış binalarla, keşişlikler, Kartüzyen* manastırlar ve kurumlarla yüklenmiş, hayır, aslında ezilmiş bir kent." Bununla birlikte, Napolyon Savaşları'nda Fransa'nın ilhakı sırasında, sakinleri, basın özgürlüğü, anayasal özgürlük ve -Marx'ın ailesi açısından daha önemlisi- dinsel hoşgörü gibi Cermen olmayan kavramlara maruz kalmışlardı. Rhein Bölgesi, Marx'ın doğumundan üç yıl önce Viyana Kongresi sonucu İmparatorluk Prusyası'na eklendiyse de, Fransız Aydınlanması'nın çekici rayihası hâlâ duyulabiliyordu.

Carthusian: Kölnlü Aziz Bruno'nun 1084'te Fransa'nın Grenoble Bölgesi'nde kurduğu ve manastırda toplu hayatla münzeviliği birleştiren tarikat –yn.

Karl'ın babası Hirschel'in birkaç Moselle üzüm bağı vardı ve eğitimli orta sınıfın orta derece müreffeh bir üyesiydi. Ama aynı zamanda Yahudiydi. Hiçbir zaman Fransız hakimiyeti altında bütünüyle özgürleşememeseler de, Rhein Yahudileri daha fazlasını isteyecek kadar özgürlüğün tadına varmışlardı. Prusya, Rhein Bölgesi'ni Napolyon'un elinden geri aldığı zaman, Hirschel, kendisine ve "dindaşlarına" karşı uygulanan hukuki ayrıma bir son verilmesi için yeni yönetime bir dilekçe verdi. Tabii boş yere: Trier Yahudileri artık 1812 tarihli bir Prusya yasasına tâbiydiler; yasa kamu görevlerine gelmelerini ve meslek sahibi olmalarını yasaklıyordu. İkinci sınıf yurttaşlığın toplumsal ve mali ceremelerini kabul etmeye isteksiz olan Hirschel, yurtsever bir Alman ve Lutherci Hıristiyan olan Heinrich Marx olarak yeniden doğdu. Yahudilik onun gözünde çoktandır, derin veya sonsuz bir iman olmaktan öte atalarına dayalı bir kazaydı. ("Ailemden hiçbir şey almadım" diyordu, "itiraf etmem gerekir ki, annemin sevgisi dışında.") Vaftiz tarihi bilinmiyor, ama Karl'ın doğduğu zamana geldiğinde din değiştirmiş olduğu kesindir: Resmi kayıtlar, Hirschel'in 1815'te avukat olarak çalışmaya başladığını ve 1819'da beş odalı kiralık dairelerinden kentin eski Roma kapısı olan Porta Nigra yakınlarındaki on odalı bir mülke taşınarak, ailenin yeni saygınlığını kutladığını gösterir.

Temelde, ruhani bir anlaşmalı evlilikten öteye gitmeyen bu tercih için, Katoliklik çok daha açık bir seçenek olabilirdi: Bağlı olduğu Kilise'nin 11.400 nüfuslu bir kentte 300 mensubu ancak vardı. Fakat bu bağlılar arasında, nasılsa Trier'in en nüfuzlu kişilerinden bazıları da vardı. Bir tarihçinin gözlemlediği gibi, "Prusya devletine göre, yerleşik dinin mensupları ağırlıklı olarak Roma Katolik ve bir bakıma tehlikeli şekilde Fransızlaşmış Rhein Bölgesi'nde sağlam, güvenilir ve sadık çekirdeğini temsil ediyordu."

Hirschel de bu Fransız çekiciliğine kayıtsız değildi: Napolyon haki-

miyeti yıllarında siyaset, din, yaşam ve sanat alanındaki özgür Fransız fikirleriyle dolmuş, "Voltaire'ini ve Rousseau'sunu ezbere bilecek kadar gerçek bir on sekizinci yüzyıl "Fransızı" haline gelmişti. Aynı zamanda, siyasal ve edebi tartışmalar için aydın kentlilerin bir araya geldiği Trier'in *Casino Club*'ının da faal bir üyesiydi. Ocak 1834'te, Karl on beşindeyken, Heinrich, Rhein Bölgesi Meclisi'nin yeni seçilmiş "liberal" temsilcilerinin onuruna kulüpte bir ziyafet vererek, şerefine kadeh kaldırdığı "Halk temsilinin ilk kurumlarını borçlu olduğumuz yüce gönüllü" Prusya Kralı'nı öven konuşmasıyla büyük alkış topladı: "Kadir-i mutlaklığının eksiksizliği içinde, gerçek tahtın basamaklarına ulaşabilsin diye *Diet*lerin* toplanmasını kendi özgür iradesiyle kabul etmiştir."

Zayıf ve antisemit bir kral hakkında bu aşırı yaltaklanma sözleri alaycı gibi görünebilir ve muhtemelen gürültücü şenlikçilerin çoğu tarafından da böyle kabul edildi ("kadir-i mutlaklığının eksiksizliği", vay canına). Fakat Heinrich tamamen içtendi; devrimci filan değildi. Ne ki, dalkavukluk ve itidale dikkatle sarılıp sarmalansa da, "halk temsili"nden söz edilmesi bile, Berlin'deki yetkilileri dehşete düşürmeye yetti: Sansürcülerin ve polis hafiyelerinin ülkesinde ironi çoğu zaman muhalifin tek silahıdır, ve Prusya devletinin -bozgunculuğa karşı daima uyanık olan- temsilcileri hiç hedeflenmediği yerde bile alaycılığı keşfetmekte pek mahirdiler. Yerel basının bu konuşmayı yayımlaması yasaklandı. Üyelerin Marseillaise ve diğer devrimci marşları söylediği sekiz gün sonraki bir *Casino Club* toplantısının ardından, hükümet binayı polis gözetimi altına aldı, yerel idareciyi böyle haince toplantılara izin verdiği için kınadı ve Heinrich Marx'ı tehlikeli bir fitneci olarak mimledi.

Bütün bunlar karşısında karısı ne yaptı? Büyük olasılıkla Heinrich

---

Kralların yanında siyasal iktidara ortak olan meclistir –yn.

durumu karısından gizledi. Henriette Marx kocasının entelektüel zevklerini paylaşmıyordu: Yaygaracı tasa ve kaygılarının sonu gelmezcesine yöneldiği ailesinden başka bir şeyle ilgilenmeyen, eğitimsiz -aslında sadece yarı okuryazar- bir kadındı. "Aşırı anne sevgisi"nden mustarip olduğunu kendisi de kabul ediyordu, ve oğluna -üniversitede olduğu sırada- yazdığı, bugüne ulaşan mektuplarından birinde bu teşhisi doğrulayan kanıtlar pek bol: "Hatırlatmama izin ver, sevgili Carl, temizlik ve düzen tali bir şey değildir, çünkü sağlık ve esenlik bunlara dayanır. Odalarının sık sık temizlenip ovulmasını sağla ve bu iş için belirli zamanlar belirle –ve sen, sevgili Carl'ım, sen de haftada bir sünger ve sabunla iyice bir temizlen. Kahveyle aran nasıl, kendin mi yapıyorsun, yoksa başkası mı? Lütfen bana evinde olan biten her şeyi anlat." Bayan Marx'ın doğuştan evhamlı biri olarak resmini Heinrich de doğruluyordu: "Anneni bilirsin ve ne kadar telaşlı biri olduğunu..."

Yuvadan uçup gittikten sonra, Karl'ın annesiyle pek ilişkisi kalmadı –nadiren başarıyla, bu yaşlı kızdan para sızdırmaya çalıştığı zamanlar dışında. Yıllar sonra, Engels'in sevgilisi Mary Burns'un ölümünün ardından, Marx arkadaşına zalimce bir başsağlığı mektubu gönderdi: "Okul ücretleri, kira... sürekli sıkıştırıyorlar beni. Ölen Mary değil de, her halükârda fiziksel hastalıklara yakalanması an meselesi ve zaten hayattan yeterince nasibini alan annem olsaydı daha iyi olmaz mıydı?"

Karl Marx, Moselle Irmağı'nın üzerindeki köprüye doğru kıvrılarak ilerleyen işlek bir cadde olan Brückergasse Sokak, 664 numaralı evin üst katındaki bir odasında doğdu. Babası binayı daha bir ay önce kiralarnıştı ve Karl on beş aylık olduğunda başka yere taşındı. Gene de, hakkında hiçbir hatıraya sahip olmadığı doğum yeri, Nisan 1928'de Alman Sosyal Demokrat Parti tarafından satın alındı ve o zamandan beri de onun yaşamı ve çağına adanmış bir müze olarak kaldı –Naziler tara-

fından işgal edilip parti gazetelerinden birinin genel merkezi olarak kullanıldığı 1933 ve 1945 arasındaki o korkunç ara dönem dışında. Savaştan sonra, Hitler'in yağmacı işgalcilerince verilen hasarın onarımına gereken para için mektuplar gönderildi. 19 Mart 1947 tarihli yanıtlardan biri, İngiliz İşçi Partisi'nin Uluslararası Sekreteri'nden geldi: "Sevgili Yoldaş, Kaynakların İngiltere'deki benzer Karl Marx anıtlarının bakımına ayrılmasından dolayı, İngiliz İşçi Partisi'nin Treves'deki [Trier'in İngilizce'deki adı] Karl Marx evinin yeniden düzenlenmesi için kurduğunuz uluslararası komiteyi bir örgüt olarak destekleyemeyeceğini söylemekten üzüntü duyuyorum. Yoldaşça selamlar, Denis Healey." Amma hikâye: Londralılar, Healey'nin partinin kaynaklarının sözde "ayrıldığını" söylediği Karl Marx anıtlarını boş yere arayacaklardır. Gene de, en azından evi ayakta kalmış durumda –Marx'ın atalarından birçoğunun yönettiği eski Trier sinagogundan birkaç yüz metre ötede. Bugün varlığının tek işareti, sokağın köşesindeki elektrik direğine iliştirilen ve anlamı, çevirisi bile gerekmeyecek kadar açık bir tabela: "*Hier stand die frühere Trierer Synagoge, die in der Pogromnacht im November 1938 durch die Nationalsozialisten zerstört wurde.*"

Karl Marx'ın çocukluğunun ilk dönemleri hakkında, kız kardeşlerine zorla yedirdiği çamur kekleri dışında pek az şey biliniyor. Heinrich Marx'ın bir arkadaşı ve *Casino Club*'ın kurucusu olan Hugo Wyttenbach'ın müdür olduğu Trier Lisesi'ne girdiği 1830'a değin, özel eğitim almış olduğu anlaşılıyor. Karl daha sonrasında okul arkadaşlarını "taşralı hödükler" diye reddetmesine karşın, öğretmenler çoğunlukla, bu hödükleri uygarlaştırmak için ellerinden geleni yapan liberal hümanistlerdi. 1832'de Hambach'ta konuşma özgürlüğü adına yapılan bir gösterinin ardından, polisler okula hücum etti ve öğrenciler arasında dolaşan -Hambach protestosundan konuşmaları da içeren- isyana teşvik niteliğinde yayınlar yakaladı. Bir öğrenci tutuklandı ve Wyttenbach dik-

katle izlenmeye başlandı. İki yıl sonra, matematik ve İbranice öğretmenleri, dile düşmüş Ocak 1834 *Casino* yemeğinin ardından "ateizm" ve "materyalizm" gibi rezil cürümlerle suçlandı. Wyttenbach'ın etkisini baltalamak için yetkililer Loers adında aman vermez bir gericiyi müdür yardımcılığına atadılar.

"O iyi yürekli Herr Wyttenbach'ın durumunu son derece esef verici buluyorum" dedi Heinrich oğluna, Loers'in göreve atanma törenine katılmasının ardından. "Tek kusuru fazla iyi yürekli olmaktan ibaret olan bu adama yapılan tecavüz karşısında gözyaşlarımı tutamayabilirim. Ona duyduğum saygıyı göstermek için elimden geleni yaptım ve başka şeylerin yanı sıra, kendisine bağlı olduğumu söyledim..." Fakat Marx, her işe burnunu sokan muhafazakârla konuşmayı reddederek bağlılığını ispat ettiğinde, babasından azar işitti. Heinrich, Karl'ın 1835'teki mezuniyetinin ardından "Herr Loers kendisine bir veda ziyareti yapmamana çok alındı" diye yazdı. "Bunu yapmayan sadece sen ve Clemens [başka bir çocuk] oldu... Beyaz bir yalana başvurmak ve kendisinin bulunmadığı bir sırada onu ziyarete geldiğimizi söylemeye mecbur kaldım." Burada, Heinrich Marx'ın otantik sesi, şu malum deyişteki, balık seven ama sudan korkan "isteseydim yapardım" diyen kedi gibi, öfkeli fakat ürkek, mutsuz ama itaatkârdır.

Oğlu, onun tersine, daima bir kaplan gibi davranmayı tercih ediyordu. Karl Marx, işçi sınıfını kapitalizmden hayırseverlik beklememesi konusunda uyarırken, "Toplumsal reformlar güçlünün zaafıyla değil, daima zayıfın gücü ile" gerçekleştirilebilir demişti. Bu ilkeyi şahsında kişileştirdiği söylenebilir. Entelektüel gücü nadiren zayıflasa da, bu muazzam yaratıcı verimliliği kaldıran bedeni aslında son derece zayıf bir kâseydi. Sanki kendi fiziksel sınırlılıklarını yok sayarak ve kendi zayıflığının gücünü anlamaya çalışarak, proletarya için savunduğu şeyleri kendi üzerinde denemeye karar vermiş gibiydi.

Gençliğinin en güçlü zamanlarında –yoksulluk, uykusuzluk, kötü beslenme, bol içki ve aralıksız purolar kaçınılmaz bedellerini ödetmeden önce- bile çıtkırıldım biriydi. "Dokuz ders bana biraz fazla göründü ve senin bedeninin ve zihninin kaldırabileceğinden fazlasını yapmanı istemem" diye öğüt vermişti Heinrich Marx, on yedi yaşındaki oğlunun 1835'te Bonn Üniversitesi'ne başlamasından hemen sonra. "Zihnin için gerçekten dinç ve sağlıklı besini alırken, bu sefil dünyada buna daima, makinenin tamamının iyi durumda olmasını sağlayan bedenin eşlik ettiğini unutma. Hasta bir bilgin, yeryüzünün en talihsiz varlığıdır. Bu yüzden sağlığının elverdiğinden fazla çalışma." Karl bu öğüde aldırış bile etmedi, ne o zaman ne de daha sonra; sonraki yıllarda da çoğu zaman ucuz bira ve kötü purolarla beslenerek geceler boyu çalışmayı sürdürdü.

Her zamanki aceleci samimiyetiyle, delikanlı, gerçekten de sağlığının kötü olduğu cevabını verdi -böylelikle babasından bir vaaz daha dinledi. "Kendi içinde ölçüsüz, hattâ zararlı olan her zevkte gençlik günahlarının korkunç bedelleri vardır. Burada Herr Günster'de bunun üzücü bir örneğini görüyoruz. Doğru, onun örneğinde, hiçbir şekilde ahlâksızlık söz konusu değil, ama tütün ve içki, onun zaten zayıf olan göğsüne öyle bir hasar vermiş ki, yaza çıkıp çıkmayacağı belli değil." Her zamanki gibi huysuz olan annesi de kendine özgü bir buyruklar listesi çıkarmıştı bile: "İşleri daha da kötüleştirebilecek her şeyden uzak durmalısın, fazla terlememen gerek, çok şarap veya kahve içme ve karabiber veya başka baharatlarda aşırıya kaçan hiçbir şey yeme. Tütün kullanmamalısın, akşam geç saatlere kadar oturma ve erken kalk. Soğuk alınamaya da dikkat et ve sevgili Carl, iyi olana kadar dans etme." Frau Marx'ın pek de eğlenceli biri olmadığı anlaşılıyor.

On sekizinci doğum gününden hemen sonra Marx, gerçi durumunu abartmış olması da mümkün, akciğer zafiyeti nedeniyle askerlik hizme-

tinden muaf tutuldu. (Hastalık numarası kuşkusunu güçlendiren, babasının askere alınmaktan nasıl yakayı sıyırabileceğini öğütleyen bir mektubudur: "Sevgili Karl, Eğer yapabilirsen, oradaki yetkin ve ünlü hekimlerden iyi bir sertifika almaya çalış, bunu vicdan rahatlığıyla yapabilirsin... Fakat vicdanınla tutarlı ol, fazla tütün içme.") Sözde maluliyeti, öğrenci eğlencelerinden onu alıkoymuyordu. Resmi bir "Muafiyet Sertifikası" Marx'ın Bonn Üniversitesi'nde geçirdiği yılın ardından alındı; sertifikada onun akademik başarıları ("kusursuz çalışkanlık ve dikkat") övülürken, "gece sarhoş olup gürültü çıkararak huzuru bozmaktan bir günlük ceza aldı"ğına da değiniliyordu... "Akabinde, Köln'de yasaklanmış silahları taşımakla suçlandı. Soruşturma hâlâ sürüyor. Öğrenciler arasındaki herhangi bir yasak derneğe katıldığı kuşkusu yoktur."

Üniversite yetkilileri gerçeğin yarısını bile bilmiyordu. Doğru -üniversitedeki ilk sömestrinde katıldığı- Şairler Kulübü "yasaklanmış bir dernek" değildi, ama isminin akla getirdiği kadar masum da sayılmazdı: Şiir ve retorik tartışması daha bozguncu bir tartışmanın kılıfıydı. "Küçük çevreniz, tahmin edebileceğin gibi bana, birahane toplantılarından çok daha fazla çekici görünüyor" diye yazmıştı Heinrich Marx, oğlunun zamanını ağırbaşlı edebi tartışmalarla geçirdiği hayaliyle mutlu olarak.

Aslında, Marx birahanelere de yabancı değildi. Kendi kentinden, en önemli amaçları olabildiğince sık ve çılgınca sarhoş olmak olan yaklaşık otuz üniversite öğrencisinden oluşan Trier Taverna Kulübü'nün eşbaşkanıydı: İşte bu cümbüşlerden birinin sonunda Karl yirmi dört saatlik bir alıkonulma cezasına çarptırılmıştı, ama bu gözaltı cezası, ahbap çavuşlarının cezasını daha çekilir kılmak üzere, ona içki ve iskambil kâğıdı getirmelerine engel olamamıştı. 1836 boyunca, Trier çetesiyle, dersi kıran öğrencilere diz çöktürüp Prusya aristokrasisine sadakat yemini

ettirmeye zorlayan Borussia Korps'tan bir kabadayılar güruhu arasında barlarda bir dizi arbede çıktı. Marx bu aşağılamalara karşı kendini korumak için bir tabanca satın aldı ve Nisan'da Köln'e gittiği sırada bir polis aramasında üzerinde "yasak silah" bulundu. Sadece Heinrich Marx'ın Köln'deki bir yargıca gönderdiği mektuptaki yalvarışı, yetkilileri suçlama yapmaktan vazgeçmeye ikna edebildi. İki ay sonra, Borussia Korps'la girdikleri bir başka kavgada, Marx bir düello davetini kabul etti. Miyop bir inek öğrenci ile eğitimli bir asker arasındaki bu rekabetin sonucu başından belliydi ve sol gözünün üzerinde küçük bir sıyrıktan daha kötü bir şey olmadan yakayı sıyırabildiği için de şanslıydı aslında. "Demek düello felsefeyle bu kadar iç içe?"diye soruyordu babası çaresizce. "Bu hevesin, bu çılgınlığın, iyice kök salmasına sakın izin verme. Yoksa kendini ve anne-babanı, yaşamın sunduğu en güzel umutlardan yoksun bırakırsın."

"Bonn'daki çılgınca yakma yıkma" yılının ardından, Heinrich Marx, oğlunun daha az müfredat dışı faaliyetin bulunduğu Berlin Üniversitesi'ne geçmesinden ancak memnuniyet duyabilirdi. "Burada içme, düello yapma ve sefahat hayatı gibi sorunlar yok" gözlemini on yıl önce yapan kişi, filozof Ludwig Feuerbach idi. "Başka hiçbir üniversitede böyle bir çalışma tutkusu ortamı bulamazsınız... Bu çalışma tapınağıyla karşılaştırıldığında, diğer üniversiteler meyhane gibi." Heinrich'in bu geçişi onaylayan formu bu kadar hevesle imzalamasına şaşmamak gerek. "Hukuk öğrenimini sürdürme amacıyla gelecek yıl Berlin Üniversitesi'ne girmesi için oğlum Karl Marx'a izin vermekle kalmıyorum, bu benim de en büyük arzumdur..."

Gelgelelim, bu dikbaşlı gencin artık başka şeylerle meşgul olmadan derslerine konsantre olmasına yönelik tüm umutlar çok geçmeden suya düştü: Karl Marx âşık olmuştu.

Marx'ın yetişkinlik yaşamında ilişkisini sürdürdüğü Trierli tek okul arkadaşı, cana yakın bir genç ve devrimci heveslerle dolu bir kafadar olan Edgar von Westphalen'di. Uzun ömürlü bu dostluğun Edgar'ın nitelikleriyle hiç ilgisi yoktu; tek nedeni, kız kardeşi, güzel Johanna Bertha Julie Jenny von Westphalen'di: Herkesin Jenny dediği, ilk ve tek Bayan Karl Marx.

Aslında iyi bir kısmetti. Uzun yıllar sonra doğduğu kenti ziyaret eden Karl, Jenny'ye sevgiyle şöyle yazacaktı: "Her gün ve herkes bana 'Trier'in en güzel kızını' ve 'balo kraliçesi'ni soruyor. Karısının bütün bir kentin muhayyilesinde hâlâ 'büyülü prenses' olarak yaşaması, bir erkek için inanılmaz hoş bir şey." Prusya yönetici sınıfından –Baron Ludwig von Wesphalen'in kızı olan- yirmi iki yaşındaki bir prensesin, sırmalı üniforması ve kendine ait bir geliri olan, gösterişli bir asilzade yerine kendinden dört yaş küçük, Yahudi burjuva sınıfından yaramaz bir gence âşık olması şaşırtıcı görünebilir; ama Jenny, Marx'ın entelektüel kabadayılığını karşı konulmaz bulan zeki, özgür düşünceli bir kızdı. Saygın bir genç teğmen olan resmi nişanlısından kurtulduktan sonra, 1836'nın yaz tatilinde Karl'la nişanlandı. Karl anne-babasına şişinmekten kendini alamıyordu, ama haber Jenny'nin ailesinden neredeyse bir yıl saklandı.

Bu uzun gizlemenin nedenleri ilk bakışta bile yeterince aşikâr. Prusya Kraliyeti Eyalet Yönetimi'nde üst düzey bir memur olan Baron Ludwig von Westphalen hem anne hem baba tarafından aristokrat soydan geliyordu: Babası Yedi Yıl Savaşı'nda Genelkurmay Başkanı olmuş, annesi Anne Wishart ise İskoçya Dükü Argyll soyundan geliyordu. Böylesine safkan bir ailenin, kızlarının uzun bir hahamlık silsilesinin unvansız bir üyesiyle hayatını birleştirmesinden hoşnut kalmasını beklemek zordu.

Gelgelelim, daha yakından bakıldığında, gizlilik daha da kafa karış-

tırıcıdır; zira von Westphalen ne züppe ne de gerici bir adamdı. Dört geleneksel üst sınıf çocukla -içlerinden biri, Ferdinand, daha sonra Prusya hükümetinde baskıcı İçişleri Bakanı olacaktı- sonuçlanmış geleneksel üst sınıf bir evliliğin ardından, Baron şimdi, Jenny ve Edgar'ın annesi olan Alman orta sınıfının sade, nezih bir kızı olan Caroline Heubel'le evliydi (İlk karısı Lisette Veltheim, 1807'de ölmüştü). Artık toplumsal konumuyla fiyaka yapmak veya yaygara koparmak zorunda olmayan Baron Ludwig, yaratılıştan gelen özelliklerini -kültürlü, liberal ve iyicil- ortaya çıkarmış durumdaydı. Katolik bir kentte yaşayan bir Protestan olarak, kendisini bir ölçüde dışlanmış hissediyor olabilirdi; elbette hayatın dışlanmışlarıyla duygudaşlık kurabilirdi. Berlin'e yazdığı resmi bir raporda, herhangi bir neden veya çare öne sürmemekle birlikte, Trier'deki alt sınıfların "büyük ve gitgide artan yoksulluğuna" dikkati çekmişti. Yoksulların mahrumiyetleri karşısında üzüntü duyan ama kendisi bolluk içinde bir hayat süren varlıklı liberal muhafazakârların neredeyse kusursuz bir numunesiydi.

Aslında, Heinrich Marx'a çok benziyordu. İki adam, von Westphalen'in 1816'da Trier'e atanmasından kısa bir süre sonra tanıştılar ve edebiyat ve Aydınlanma felsefesi sevgisi dahil olmak üzere, ortak pek çok yönleri olduğunu keşfettiler. Kayıtsız şartsız krallık taraftarı ve yurtsever olsalar da, her ikisi de -*sotto voce* [yumuşak sesli] ve azami nezaketle- Prusya mutlakıyetçiliğinin aşırılıklarını hafifletebilecek bazı ılımlı reformlardan yanaydı. Heinrich Marx gibi, Ludwig von Westphalen de *Casino Club*'a katılmıştı; bu yüzden de Berlin'deki üstlerinin ihtiyatlı kuşkularına maruz kaldı.

İkisinin eşlerininse ortak hiçbir yönleri yoktu. Caroline von Westphalen daima şiir okumaları ve müzik suareleri düzenleyen hayat dolu ve cömert bir ev sahibesiydi; Henriette Marx ise dar kafalı, meramını anlatmaktan aciz ve sosyal olarak beceriksizdi. Marxlar'ın çocukları için

von Westphalenler'in Neustrasse'deki evleri bir ışık ve yaşam sığınağıydı. Sophie Marx ve Jenny von Westphalen çocukluklarının büyük bölümünde çok yakın arkadaş kaldılar; beş yaşındaki Jenny müstakbel kocasını ilk gördüğünde, o hâlâ bebekti. Karl'dan bir yaş büyük olan erkek kardeşi gibi, Jenny de çok geçmeden bu kara gözlü, mütehakkim çocuğun ("korkunç bir despottu") sihrine kapıldı ve bir daha da hiç çıkamadı.

Baron da, bu büyümüş de küçülmüş oyun arkadaşını fark etmeye başlamıştı. Oğlu Edgar'ın tersine, Marx'ın oğlu bilgiye büyük bir açlık duyduğu gibi, onu hazmedecek hızlı bir zekâya da sahipti. Birlikte yaptıkları uzun yürüyüşlerde yaşlı adam, küçük dostuna Homeros ve Shakespeare'den uzun pasajlar okurdu. Marx, Shakespeare'in çoğu eserini ezbere bilecek kadar öğrendi –ve bunu, Shakespeare'in oyunlarından zekice alıntılar ve analojiler yaparak, yetişkinlik eserlerini çeşnilendirmekte kullandı. Marx'ın damadı Paul Lafargue, "Shakespeare'e saygısı sınırsızdı" diye hatırlıyordu: "Onun eserlerini ayrıntılarıyla incelemişti ve karakterlerinin en önemsizini bile gayet iyi tanırdı. Tüm ailesinin bu büyük İngiliz oyun yazarına karşı müthiş bir sevgisi vardı; üç kızı da onun eserlerini ezbere bilirdi. 1848'den sonra, halihazırda okuyabildiği İngilizce bilgisini kusursuzlaştırmak istediğinde, Shakespeare'in tüm özgün ifadelerini araştırdı ve sınıflandırdı."

Daha sonraki yaşamında Marx, ailesini Hampstead Heath'e götürürken, von Westphalen'le -tıpkı Dante ve Goethe'den olduğu gibi- Shakespeare'den bahsederek geçirdiği o mutlu saatleri yeniden yaşayacaktı. 1856'da Engels'e yazdığı mektupta, muazzam bir babalık gururuyla, "Çocuklar sürekli Shakespeare okuyorlar" diyordu. On iki yaşında, Marx'ın kızı Jenny, eski sekreteri Wilhelm Pier'i *Kuru Gürültü*'deki Benedick'le karşılaştırıyor, bunun üzerine on bir yaşındaki kız kardeşi Laura da, Benedick'in nüktedan biri olduğuna, oysa Pieper'in sadece bir

palyaço, "üstelik ucuz bir palyaço"dan ibaret olduğuna işaret ediyordu. Londra'daki uzun sürgün yıllarında, Marx'ın İngiliz kültür hayatına tek katılımı, ünlü Shakespeare aktörleri Salvini ve Irving'i izlemek için ara sıra tiyatroya gitmekten ibaretti. Marx'ın çocuklarından birinin, Eleanor'un sahneye çıkması, bir başkası olan küçük Jenny'nin de bunu yapmak istemesi bir rastlantı değildi. Profesör S. S. Prawer'ın belirttiği gibi, Marx'ın evindeki herkes "İngiliz edebiyatına sonu gelmez bir anıştırmalar seli içinde" yaşamak zorundaydı. Her durum -siyasal bir düşmanı ezmek, kuru bir ekonomik metni canlandırmak, bir aile şakasını derinleştirmek veya şiddetli bir duyguyu doğrulamak- için bir alıntı vardı. Karısına, evlenmelerinden on üç yıl sonra yazdığı bir aşk mektubunda, Marx bir kez daha Baron von Westphalen'in kalıcı etkisini ortaya koyuyordu:

> İşte orada önümdesin, tıpkı kanlı canlı gibi ve seni kollarıma alıp tepeden tırnağa her yerini öpüyorum ve dizlerimin üzerine çöküp haykırıyorum: "Madame, sizi seviyorum." Seviyorum, hem de Venedik Taciri'nin hissettiğinden de büyük bir aşkla seviyorum... Bana çamur atanların ve zehirli dilli düşmanlarının hangileri, beni ikinci sınıf bir tiyatroda romantik bir rol oynadığını söyleyerek kınamıştır... Üstelik bu doğru da. Bu hergelelerin biraz mizah anlayışı olsaydı, bir yana "üretken ve toplumsal ilişkileri", diğer tarafa da senin ayaklarının dibinde bizzat beni resmederlerdi. Altına da şunu yazarlardı: "Şu resme bak, bir de şuna."

Bu son söz, Jenny'nin hiçbir şey belirtilmesine gerek kalmadan hatırlayabileceği gibi *Hamlet*'ten alınmaydı.

O zaman, neden Karl ve Jenny, nişanlanmalarını kızın ailesine söylemekte isteksizdiler? Belki Karl, aralarındaki yaş farkının aleyhine kullanılabileceğini düşünmüştü: Kadının yaşının daha büyük olduğu evlilikler, doğa yasalarına karşı bir cürüm olarak görülecek kadar enderdi hâlâ. Ya da belki, ruhunun tüm cömertliğine karşın, yaşlı adamın herkesin taptığı kızını kaderini parlak fakat dengesiz bir asiyle birleştir-

mekten vazgeçirmesinden korkmuştu. Karl Marx'la yaşam asla sıkıcı olmazdı, ama istikrar veya refah vaadi de vermiyordu.

Jenny von Westphalen dışında, Marx'ın en önemli gençlik tutkusu ölü bir filozof, G. W. F. Hegel'di. Bu, çoğu aşk ilişkisiyle aynı aşamaları izledi: Çekingen ihtiyatlılığın peşinden ilk kucaklaşmanın sarhoş edici heyecanı gelmiş, bunu da *amour fou* [aşk çılgınlığı] zayıfladıkça maşukun reddi izlemişti. Ama yetişkinlik sırlarıyla bu tanışmaya ömrü boyunca minnettar kaldı. Hegelciliği yadsımasından ve entelektüel bağımsızlığını ilan etmesinden çok sonra bile Marx, kendisini masumiyetinden çıkaran bu adamdan şefkatle söz edecekti. Yakın bir dostun sağlam dürüstlüğüyle, Hegel'e kusur bulma hakkını kazanmıştı o; yabancılara böyle bir yetki verilemezdi.

"Hegelci diyalektiğin mistik yönünü yaklaşık otuz yıl önce, hâlâ moda olduğu dönemde eleştirdim" diye yazdı 1873'te. "Fakat benim *Kapital*'in ilk cildi üzerinde çalıştığım sırada, Hegel'e Lessing döneminde, cesur Moses Mendelssohn'un Spinoza'ya yaptığı ölü köpek muamelesiyle aynı muameleyi yapmak, kültürlü Almanya'da büyük konuşmaya başlamış huysuz, kibirli, vasat taklitçilerinin en büyük zevki haline geldi. Bu nedenle, o büyük düşünürün öğrencisi olduğumu ve şurada burada, değer kuramı üzerine olan bölümde, ona özgü ifade tarzlarıyla cilveleştiğimi açıkça ilan ediyorum. Diyalektiğin Hegel'in eliyle uğradığı mistifikasyon, onu, işleyişinin bilinçli ve kapsamlı bir tarzda ilk sunan kişi olmaktan kesinlikle alıkoymamıştır." Marx'ın karşı olduğu birine böyle iltifat ettiği çok ender durumlardan biriydi bu: Genellikle, onunla dalaşanların, o andan itibaren it herifler ve dangalaklar olarak mahkûm edilmeleri neredeyse muhakkaktı. Heinrich Heine bir istisnaydı, çünkü Marx, büyük şairlerin eksiklikleri yüzünden bağışlanmaları gerektiğine inanıyordu; ve öyle görünüyor ki, onun gözünde büyük fakat kusurlu düşünürler için de aynı kural geçerliydi. Gelgelelim, ikinci sı-

nıflara -şair bozuntuları, sersem taklitçiler, aklı kendinden menkul dangalaklar- takılacak hiçbir ad yeterince haşin olamazdı. Hegel'in, kendinden çok daha düşük düzeyli akla sahip kişilerin saldırısına uğradığını gördüğünde, Marx derhal Hegel'in yanında yer aldı.

Her şeyden önce, bunca yıl sonra itiraf ettiği gibi, bu ağabeye gönül borcu vardı hâlâ. Hegel, tutucu sonuçlara ulaşmak için radikal bir metodoloji kullanmıştı. Marx'ın yaptığı, diyalektik çerçeveyi alıkoyup mistik saçmalıkları ayıklamaktı –tıpkı ruhaniliği kaldırılmış bir şapeli alıp onu oturulabilir, laik bir konuta çeviren bir adamın yaptığı gibi.

Diyalektik nedir? Bir mıknatısı olan herhangi bir okul çocuğu -veya, hattâ, herhangi bir randevu ajansı bile- zıtların birbirini çektiğini bilir. Böyle olmasaydı, insan ırkı yok olurdu. Kadınlar erkekleri çeker ve onların terli kucaklaşmalarından, eninde sonunda bu süreci tekrar edecek olan yeni bir yaratık doğar. Her zaman değil kuşkusuz, ama çoğu zaman türün hayatta kalmasını ve ilerlemesini sağlayacak sıklıkta.

Diyalektik de, insan zihni için tamamen aynı işlevi görür. Bir fikir, tamamen çıplak bırakıldığında, kendi antiteziyle hummalı bir mücadele içine girer ve sentez doğar; ardından bu da, yeni bir şeytani âşıkça baştan çıkarılacak yeni bir tez haline gelir. İki yanlış bir doğru edebilir -ama, doğmasının üzerinden çok geçmeden, bu doğru, atalarına olduğu gibi aynı mahrem sorgulamaya maruz kalması gereken başka bir yanlışa dönüşür ve biz de böylece ilerleriz. Marx'ın Hegel'le çatışmasının kendisi de, adsız bir çocuktan, tarihsel materyalizme dönüşecek şeyin doğduğu, diyalektik bir süreçti.

Kuşkusuz burada aşırı basitleştiriyorum; ama Hegel'i basitleştirmek bir zorunluluk, çünkü eserlerinin çoğu aksi takdirde anlaşılamayacak kadar karanlık kalır. Yakında Berlin Üniversitesi'ne gidecek on sekiz yaşında bir delikanlı olarak, "Hegel Üzerine" başlıklı bir dizi nükteli sözle, Marx bizzat bu anlaşılmazlık ve belirsizlikle alay etmişti:

Öğrettiğim sözcüklerin tümü şeytani bir karışıklık halinde birbirine girdi,
Böylelikle, herkes dilediğini düşünebilir;
Asla, katı sınırlamalarla kuşatılmış değildir en azından.
Selden kabarcıklanıp çıkan, yardan tepe takla düşen,
Tıpkı böyledir Şair'in yarattığı Maşukun sözcükleri ve düşünceleri;
O anlar kendi düşündüğünü, hissettiğini özgürce icat eder.
Böylelikle, her biri onun için bilgeliğin besleyici nektarını emer;
Artık biliyorsunuz hepiniz, size söylediğim bunca hiçliği!

Marx bu şiiri, "doğum günü dolayısıyla, ebedi sevgimin küçük bir nişanesi olarak babama ithaf ettiğim" diye yazarak bir şiir defterine koymuştu. Herhalde yaşlı adam, o dönemde ülkede hemen her kurumu bulaşan Hegel-ibadeti salgınına oğlunun kapılmadığını öğrendiğinde memnun olmuştur. Berlin'e yazdığı mektuplardan birinde Heinrich, Hegelciler'in bulaşıcı etkisine, "sözlerini kendileri bile duymaz oluncaya değin çevirip duran yeni ahlak-tanımazcılara; fikirlerden yoksun olan bir dehanın ürünü olan sözcükler selini vaftiz edenlere" karşı Karl'ı uyarmıştı.

Karl Marx kadar sınırsız ölçüde meraklı ve kavgacı birinin fazla uzun süre direnmesi beklenemezdi. Hegel, Berlin Üniversitesi'nde, 1818'den öldüğü 1831'e dek felsefe kürsüsünü elinde tutmuştu ve Marx'ın üniversiteye kaydolduğu beş yıl sonrasında, Hegel'in entelektüel mirasçıları hâlâ onun mirası için birbirleriyle çekişiyorlardı. Gençliğinde Hegel, Fransız Devrimi'nin idealist bir destekçisi olmuştu, ama -tıpkı şimdi olduğu üzere- çoğu radikal gibi, gerçekten olgun bir insanın "dünyanın nesnel gerekirliğini ve olduğu gibi halinin akılcılığını" kabul etmesi gerektiği inancıyla, orta yaşta uyumlu ve mülayim hale geldi. Söz konusu dünya -Prusya devleti- onun İlahi Ruh veya İdea (*Geist*) olarak tanımladığı eksiksiz ve nihai tezahürüydü. Böyle olmasıyla, düşünürlere tartışacak bir şey kalmıyordu. Statükonun daha fazla sorgulanması beyhude bir uğraştı.

Doğallıkla, bu tartışma çizgisi Hegel'i, kendi hükümet sistemlerinin kaçınılmaz olmakla kalmayıp geliştirilemez olduğunun da kanıtı olarak savunan Prusya yetkilileri arasında da oldukça popüler yapmıştı. "Gerçek olan her şey akılcıdır" diye yazmıştı Hegel; ve devlet, *var olduğu* anlamında, kuşku götürmez şekilde gerçek olduğuna göre, dolayısıyla akılcı ve eleştirinin ötesinde olmalıydı. Hegel'in erken dönem eserlerinin yıkıcılığının savunusunu yapanlar -Genç Hegelciler denilenler- bu ünlü düsturun ikinci yarısını alıntılamayı tercih ediyorlardı: "Akılcı olan her şey gerçektir." Sansürcüler ve gizli polis tarafından desteklenen bir mutlak monarşi, aşikâr biçimde akıldışı ve bu yüzden gerçek değil, herhangi biri ona dokunmaya cesaret ettiği anda kaybolup gidecek bir serap ya da hayaletti.

Berlin Hukuk Fakültesi öğrencisi olarak, Marx anfide en ön sırada oturuyordu. Hukuk felsefesi hocası Friedrich Karl von Savigny adında, Hegelci olmamakla birlikte, gene de bir ülkenin hukuk ve yönetiminin, kendi halkının karakterini ve geleneğini yansıtan organik bir süreç olduğunu kabul eden sıska, haşin bir gericiydi. Prusya mutlakıyetçiliğine karşı çıkmak, doğayı yadsımak demekti: İnsan, meşe ağaçlarının bünyesinde de bir reform isteyebilir veya yağmurun lağvedilmesini isteyebilirdi. Alternatif görüş, tombul ve neşeli ceza hukuku profesörü, kurumların mistik yüceltme yerine akılcı eleştiriye tâbi olması gerektiğine inanan radikal bir Hegelci olan Eduard Gans idi.

Berlin'deki ilk yılında, Marx felsefenin ayartmalarını görmezden gelmek için mücadele etti: Ne de olsa, Hukuk eğitimi görmesi gerekiyordu. Bunun yanı sıra, o şeytani Hegel ve tüm eserlerini zaten yadsımamış mıydı? Lirik şiirler yazarak kendini oyalıyordu, ama ancak "dağınık ve gelişmemiş duygu ifadeleri, hiç doğal olmayan, her şey ayışığından inşa edilmiş, olan ile olması gereken arasındaki eksiksiz karşıtlık, şiirsel düşünceler yerine retorik yansımaları..." idi bunlar (W. B. Yeats'in söy-

lediği gibi, başkalarıyla tartışmalardan retorik çıkar, kendi kendimizle tartışmalarımızdansa, şiir.) Ardından bir hukuk felsefesi, "yaklaşık 300 sayfalık bir çalışma", yazmaya koyulduysa da, sonunda ulaştığı yer, olan ile olması gereken arasında aynı bildik uçurumu keşfetmek oldu: "Hukukun metafiziği olarak adlandırabileceğim şey, yani temel ilkeler, düşünceler, kavram tanımları, tüm fiili hukuktan ve her türlü fiili hukuk biçiminden kopuktu." Daha da kötüsü, kuram ile uygulama arasındaki boşluğu kapatamamış, hukukta *formu* içerikle uzlaştırmada başarısız bulmuştu kendini. Yaptığı hata –sorumluluğunu von Savigny'ye yüklediği– "benim, madde ve biçimin birbirinden ayrı olarak gelişebileceği ve gelişmesi gerektiğine ilişkin inancımdı, böylece elime geçen şey, içine kum dolduracağım çekmeceli masa gibi bir şey oldu."

Çabaları tümüyle boşa gitmemişti. "Bu çalışma sırasında" diyordu daha sonra, "okuduğum her kitaptan özet çıkarma alışkanlığı edindim" –bu asla terk etmeyeceği bir alışkanlıktı. Bu döneminden kalan okuma listesi, bu entelektüel keşiflerin genişliğini gösterir: Başka kim, bir yandan hukuk felsefesi yazarken, Johann Joachim Winckelmann'ın *Sanat Tarihi*'ni ayrıntılı şekilde incelemeyi değer bulur? O Tacitus'un *Germania*'sını ve Ovidius'un *Tristia*'sını çevirdi ve "kendi kendine, yani dilbilgisi kitaplarından İngilizce ve İtalyanca öğrenmeye girişti." Ertesi dönem, medeni hukuk ve kilise hukuku üzerine düzinelerce kitabı yalayıp yutarken, Aristoteles'in *Retorik*'ini çevirdi, Francis Bacon okudu ve "hayvanların sanatsal içgüdüleri hakkındaki kitabını büyük bir zevkle okudum" dediği Reimarus üzerine "epey bir zaman harcadı."

Bütün bunlar zihni için iyi bir alıştırmaydı kuşkusuz; ama sanatçı hayvanlar bile onun *magnum opus*unu [başyapıt] kurtaramadı. 300 sayfalık el yazmasını çaresizlik içinde terk eden genç Karl, yine "Esin Perilerinin dansına ve Satirlerin müziğine" döndü. Sterne'in *Tristram Shandy*'nin sihri altında yazıldığı çok açık bir kapris ve dalga geçmeyle

Scorpion und Felix adlı kısa "mizahi romanı" kaleme aldı alelacele. Gelgelelim, bu romanda alıntılamaya değer bir paragraf yer alır:

> Her dev...bir cüceyi gerektirir, her deha dar kafalı bir cahili ve her deniz fırtınası –çamuru, ve ilki kaybolur kaybolmaz, diğeri başlar, masaya oturur, uzun bacaklarını küstahça yayar ortalığa.
>
> İlki, bu dünya için fazla büyüktür ve böylece dışlanır. Fakat ikincisi, gerçeklerden de görülebileceği gibi, kök salar ve kalır; tıpkı şampanyanın ardında bıraktığı iğrenç bir akşamdan kalmalığı, kahraman Sezar'ın ardında oyuncu Octavianus'u, İmparator Napolyon'un burjuva kral Louis Phillippe'i bırakması gibi...

Daha önce Marx üzerine yazan hiç kimse, bu şakacı böbürlenmenin, on beş yıl sonra yazılan *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* girişindeki ünlü açılış paragrafıyla olan benzerliğini fark etmemiş gibidir:

> Hegel bir yerde, dünya tarihinde bütün önemli olguların ve şahsiyetlerin, adeta iki kez ortaya çıktığını söyler. Şunu eklemeyi unutmuş: İlkinde büyük bir trajedi, ikincisinde sefil bir maskaralık olarak. Caussidière, Danton'un; Louis Blanc, Robespierre'in; 1848-1851'in Montagne'ı 1793-1795'in Montagne'ının*; ve en önde gelen bir düzine minnettar teğmeniyle Londra polis memuru [Louis Bonaparte], mareşallar takımıyla küçük onbaşının [Napolyon] yerine sahneye çıkar! Dâhinin 18 Brumaire'inin yerine, geri zekâlının 18 Brumaire'i!

Bu sarih yineleme dışında, bizi *Scorpion und Felix* üzerinde daha fazla zaman harcamamızı gerektiren bir şey yok; ve Goethe'nin etkisinin ağırlığı altında inleyen aşırı heyecanlı nazım piyes *Oulanem*'de o kadarı bile yok. Bu denemelerden sonra, Marx nihayet edebi ihtiraslarının öldüğünü kabul etti. "Ansızın, sanki büyülü bir dokunuşun etkisi al-

---

Fransız Devrimi sırasında Danton ve Robespierre'in önderliğini yaptığı meclisin yüksek sıralarında oturan partililere verilen ad. *Montagne:* Dağ (Fr.), *Montagnard:* Dağlılar (Fr.) –yn.

tındaymışçasına -ah, o dokunuş başlangıçta nasıl da sarsıcı bir darbeydi- gerçek şiirin uzak topraklarının bir periler sarayı kadar uzakta olduğunu ve tüm yaratılarının bir hiç olduğunu görüverdim." Bu keşif ona uzun uykusuz gecelere ve büyük bunalımlara mal oldu. "Bir perde düşmüş, en kutsalım paramparça olmuştu ve yerine yeni Tanrıların konulması gerekiyordu." Bir tür fiziksel çöküntüye uğrayan Karl'a doktoru uzun bir dinlenme için kırlara çekilmesini salık verdi. Berlin'in hemen dışında Spree Irmağı'nın kıyılarındaki minik Stralau Köyü'nde bir ev tuttu.

Bu noktada, hafifçe aklını oynatmış gibi görünür. Hâlâ Hegel'in denizcileri kayalıklara çeken tehlikeli deniz kızlarınınkine benzer sesini duymazdan gelmeye çabalayarak ("beni hiç çekmeyen uçurumlara özgü o tuhaf melodi") din, doğa ve tarih üzerine yirmi dört sayfalık bir diyalog yazdı –ulaştığı yerse, "son önermemin, Hegelci sistemin başlangıcı" olduğunu bulmak oldu. Düşmanının ellerine teslim olmuştu. "Birkaç gün boyunca, sıkıntım düşünme yetimi engelledi; deli gibi bahçeye, Spree'nin "ruhları yıkayan ve çayı hafifleten" çamurlu sularının kıyısına koştum [Heinrich Heine'den bir alıntı]. Hattâ mülk sahibimin bir av gezisine katıldım, Berlin'e koştum ve her köşe başındaki serseriye sarılmak istedim." İlginçtir, bizzat Hegel de, ideallerinden vazgeçerek "olgunluğu" kucakladığı dönemde benzer bir delilik dönemi yaşamıştı. Gerek Hegel gerek Marx'ın yabancılaşma sorunu hakkında uzun uzadıya yazmaları da rastlantı değildir –insanların kendilerinden ve toplumlarından kopup uzaklaşmaları. Zira on dokuzuncu yüzyılda "yabancılaşma"nın yoldan çıkma veya delilikle eşanlamı bir ikincil anlamı vardı: Nitekim, akıl hastalıkları uzmanları (veya 'deli-doktorları') yabancılaşmacılar olarak da anılırdı.

Nekahet dönemindeyken -uzun yürüyüşler, düzenli yemek ve erken yatmalarla gücünü geri kazanırken- Marx, Hegel'i baştan sona bir kez

daha okudu. Üniversitedeki bir arkadaşı aracılığıyla, Berlin'deki Hippel kafesinde gürültülü, içkili çekişmelerle geçen akşamlar için düzenli olarak bir araya gelen bir grup Genç Hegelci olan Doktorlar Kulübü'ne katıldı. Üyelerin arasında, her ikisi de Marx'ın entelektüel işbirlikçileri -ve birkaç yıl sonra da, kanlı bıçaklı düşmanları- haline gelecek teoloji okutmanı Bruno Bauer ve radikal filozof Arnold Ruge de vardı.

Kasım 1837 gecesi, Marx babasına, inançlarındaki bu dönüşümü ve onu buna yapmaya yönelten entelektüel yolculuğu betimleyen çok uzun bir mektup yazdı. "İnsanın yaşamında bazı anlar var ki" diye başlıyordu, "bir dönemin tamamlanmasını simgeleyen, ama aynı zamanda açıkça yeni bir yönü işaret eden bazı dönüm noktaları vardır. Bu tür bir geçiş anında, gerçek konumumuzun bilincine varabilmek için, geçmişe ve bugüne, kartalınki kadar keskin bir gözle bakmak zorunluluğunu duyarız. Aslına bakılırsa, dünya tarihinin kendisi de, bu şekilde geriye dönüp bakar ve envanter çıkarır..."

Burada sahte tevazu filan yok: Daha on dokuz yaşındayken yaptığı bu edim, Büyük Adam giysisini denemek ve bunun ona gayet güzel yakıştığını görmekti. Artık yaşamının ikinci aşamasına geçmiş olarak, görüp geçirdiği şeye bir anıt dikmek istiyordu –"ve bunun için en bağışlayıcı yargıç, en yakından anlayış gösteren kişi, yüreği ısıtan ateşi girişimlerimizin en derin köşesinden hissedilen sevgi güneşi olan bir babanın yüreğinden daha kutsal bir yer bulunabilir miydi?"

Bu süslü övgüler onu hiçbir yere götürmedi. Heinrich, oğlunun entelektüel maceralarının tüm hikâyesini artan bir dehşetle okurken ne anlayışlıydı ne de bağışlayıcı. Ailede bir Hegelci'nin olması yeterince utanç veriyordu; bu yetmiyormuş gibi, oğlunun sadece iyi bir hukuk diploması ve kazançlı bir meslek edinmeye yoğunlaşmak yerine, zamanını ve yeteneklerini felsefeye harcadığını anlamıştı üstüne üstlük. Bu kadar zamandır acı çeken anne-babasını hiç mi düşünmüyordu? Onu

böylesine muhteşem doğal yeteneklerle donatan Tanrı'ya karşı hiç sorumluluğu yok muydu? Ya gelecekteki karısına, "dikkat çekici erdemlerini ve sosyal konumunu, belirsiz ve sönük bir gelecek için terk edip kendinden genç bir delikanlının kötü kaderine zincirleyen o kıza" karşı sorumlulukları? Hadi kendi huysuz annesini ve hasta babasını hiç düşünmüyordu, ama hiç değilse güzel Jenny'ye mutlu ve müreffeh bir gelecek sağlamaya mecbur olduğunu hissetmek zorundaydı; ve bu da sigara dumanı dolu bir odada oturup sanatçı hayvanlar hakkında kitaplar inceleyerek gerçekleştirilemezdi:

> Tanrım ne büyük acı!!! Düzensizlik, bilginin tüm bölümlerinde küflü gezintiler, kasvetli bir gaz lambasının ışığında küf kokulu tefekkürler, bir biranın vereceği çılgınlık yerine bir alimin sabahlığı ve karma karışık saçlarıyla delirmek; her türlü adabı muaşeretten yoksun sosyallikten uzak bir inziva... Ve, seni ve sevdiğini tazeleyecek meyvelerin olgunlaştığı ve kutsal yükümlülüklerini yerine getirmene hizmet edecek hasatının istifleneceği yer burası, bu manasız ve uygunsuz alimlik atölyesi, öyle mi?

Bu iğneleyici sitem -aynı zamanda Marx'ın ömrü boyunca kullandığı çalışma yöntemlerinin parlak bir betimlemesidir- Aralık 1837'de, Heinrich ciddi bir verem hastalığıyla pençeleştiği sırada yazılmıştı. Tüm umutlarını bir sonraki kuşağa bağlamış -bu umutların işe yaramaz gibi buruşturulduğunu görmüş- can çekişen bir adamın son çaresiz inleyişi gibidir. Kendisini doktorunun verdiği bir avuç dolusu ilaçla takviye ederek, hayta oğluna bir azar sağanağı boşaltıyordu. Karl anne-babasının mektuplarına nadiren cevap verirdi; hiç sağlıklarını sormazdı; "en zenginler bile 500'den az harcarken" onların parasının neredeyse 700 talerini* bir yıl içinde harcamıştı; soyutlamaları kovalayarak ve "cana-

---

Thaler: 15. ve 19. yüzyıllar arasında kullanılmış ve Dolar kelimesinin de kökenini oluşturan Avrupa'da bir para birimi. Taler ya da Tolar olarak da kullanılır –yn.

varları yaratarak" kendi zihnini ve bedenini zayıflatmıştı; üniversite tatillerinde hiç eve dönmezdi ve kardeşlerinin varlığını görmezden gelirdi. Eskiden öve öve bitirilemeyen Jenny von Westphalen bile aile içinde sinir bozucu biri olup çıkmıştı: "Daha Bonn'da yediğin naneler, eski günahların silinmemişken -ki onların gerçekten çeşit çeşit olduğunu söylemeliyim- şaşkınlık içinde bir de baktık ki, ani bir aşk sancısına kapılıverdin... Daha bu kadar gençken, ailene yabancılaştın..." Bu doğruydu; ama bu şikâyetler nakaratının onları yeniden bir araya getirme ihtimali çok düşüktü. Karl'ın anne-babası 1838'in Paskalya tatilinde birkaç günlüğüne Trier'de onları ziyaret etmesi için yalvarıp yakardılar; Karl reddetti.

Aslında Marx ailesini çoktan gözden çıkarmıştı. Aralarındaki uçurum, Mart 1837'de Heinrich'den gelen, Karl'ın bir kahramanlık kasidesi yazarak isim yapmasını önerdiği mektupla da kapanamayacak kadar derindi. "Prusya'nın onuruna katkıda bulunur ve monarşinin dehasından yararlanma fırsatı verir Duygu dolu bir yurtseverlik ve Alman ruhuyla yapılırsa, böyle bir kaside bir şöhretin temelini kurmaya tek başına yeter." Yaşlı adam oğlunun Almanya ya da monarşisini yüceltmek isteyebileceğini gerçekten düşündü mü? Belki hayır. "Bu sadece bir öneri, tavsiye" diye itiraf ediyordu hüzünle. "Sen beni geçmiş durumdasın; bu konuda kesinlikle benden üstünsün, bu yüzden bırakayım da, kendi bildiğini yap."

Heinrich Marx 10 Mayıs 1838'de, elli yedi yaşında öldü. Karl cenazeye katılmadı. Berlin'den yolculuk çok uzun, diye açıkladı, ve onun yapacak daha önemli işleri vardı.

2
KÜÇÜK YABAN DOMUZU

Berlin Üniversitesi'nde geçirdiği üç yıl boyunca, Marx nadiren anfiye gitti ve çoğu zaman borç içindeydi. Babasının ölümü düzenli harçlığın sonunun gelmesi demekti, ama aynı zamanda babasının hukuk öğrenimi için sürekli yaptığı baskılardan kurtulması anlamına da geliyordu. Bruno Bauer "Kendini bir mesleğe adaman aptalca olur" diye öğütlemişti. "Kuram en güçlü pratiktir ve biz onun pratiğe dökületeceği ölçeği kesinlikle bilemeyiz." Genç Hegelciler'in görevi akademiye sızmak ve kendi kuramlarını, kabul edilen yeni bilgelik olarak yerleştirmekti. Marx, kendisine hocalık yetkisi de getiren bir doktora tezi üzerine çalışmaya başladı. Seçtiği konu, "Demokritosçu ve Epikürcü Felsefe Arasındaki Fark" idi.

Bunun için daha uygunsuz bir zaman seçemezdi, zira Hegel'in sol çömezlerine karşı yeni ve kapsamlı bir temizlik harekâtına denk düşmüştü. Hukuk fakültesindeki son Hegelci Eduard Gans 1839'da beklenmedik bir şekilde öldü ve yerine son derece gerici Julius Stahl geçti. Bizzat Bauer de kısa süre sonra teoloji bölümünden atıldı ve Bonn Üniversitesi'ne sığınmak zorunda kaldı. Daha 1836 gibi yakın bir geçmişte, Bauer biraz da öfkeyle, dinin felsefi eleştirinin üzerinde ve dışında kalması gerektiğini ileri sürmüştü; şimdiyse damlara çıkıp ateist olduğunu ilan ediyordu. Marx'ı, tezini tamamlaması ve olabildiğince çabuk Bonn'a gelerek ona katılması yönünde uyardı. Bir diğer genç radikal,

"Marx, Bruno Bauer ve Feuerbach bir teoloji-felsefe dergisi kurmak üzere bir araya gelselerdi, Tanrı, Meleklerini de yanına alarak kendine acımaya başlardı, çünkü bu üçü kesinlikle onu Cennetinden sürecekler" kehanetinde bulundu. Tanrı şanslıydı ve yüksek yerlerde Prusyalı dostları vardı. IV. Friedrich Wilhelm'in 1840'ta tahta çıkışının ardından, muhaliflere yönelik baskılar ikiye katlandı, tüm yayınlara katı sansür uygulandı ve akademik özgürlük yok olup gitti.

Berlin'in düşmanca ortamında sıkışıp kalan Marx artık üniversiteye gitmeye bile zahmet etmiyordu. Gündüzleri okuyarak, yazarak ve tütün içerek pansiyonunda kalıyordu; akşamları da, morallerini yüksek tutmak için neredeyse her gün buluşan Doktorlar Kulübü'ndeki kafadarlarıyla içki içip sohbet ediyordu. Epikür ve Demokritos ile keşifleri yeterince zararsız gibi görünebilirse de, tezini -hele de 1841'de sağlıksız etkileri söküp atması için bizzat yeni kralın emriyle göreve getirilen kıdemli bir Hegel karşıtı filozof olan F. W. von Schelling'in okuyacağı düşünülürse- Berlin profesörlerinin onayına sunmanın ihtimal dışı olduğunu biliyordu. Kulağa çok kuru gibi gelen başlığına karşın, Marx'ın Demokritos ile Epikür üzerine karşılaştırmalı araştırması, aslında cesurca ve özgün bir çalışmadır; burada teolojinin felsefenin üstün bilgeliğine teslim olması gerektiğini ve kuşkuculuğun dogmaya galip geleceğini gösterir. Argümanı, ilk sayfada bir meydan okuma çağrısı gibi dile getirilmiştir:

> Dünya fatihi ve tepeden tırnağa özgür yüreğinde tek bir kan damlası kaldığı sürece, felsefe, hasımlarına Epikür çığlığıyla haykırmayı sürdürecektir: "Dinsizlik, kalabalığın Tanrılarına saygısızlık değil, kalabalığın fikirlerini Tanrılara yüklemektir." Felsefe bunu gizlemez. Prometheus'un bildirisi -"Tek kelimeyle, tüm Tanrılardan nefret ediyorum"- mesleğinin ta kendisi, en yüksek Tanrısallık olarak insanın benlik bilincini tanımayan gökyüzü ve yeryüzündeki tüm Tanrılara karşı felsefenin sloganıdır. Onun dışında başka bir Tanrı yoktur.

Daha sonraki polemiklerinin yerleşik bir özelliği olacak kavgacı haylazlık ruhuyla, Marx kendi hocasının liberal inancını kaybetmesiyle alay eden kısa bir ek koydu. Schelling'in kırk yıl önce yazmış olduğu bir denemesinden alıntı yaparak –"İnsanlığın büyük bölümü adına zihinlerin özgürlüğünü ilan etmenin ve artık ayaklarındaki zincirleri kaybetmekten dolayı üzüntü duymalarına karşı hoşgörüyü bir yana bırakmanın zamanı gelmiştir"- Marx şu soruyu soruyordu: "1795'te zamanı gelmişti, peki ya 1841 yılına ne demeli?"

Schelling'in buna yanıt verme fırsatı olmadı. Marx tezini, fazla geciktirmeden veya tartışmadan tezleri kabul etme gibi bir şöhret kazanmış olan Jena Üniversitesi'ne vermeyi tercih etti. Bonn'dan (içki ve ateşli silah maceralarından söz eden) ayrılık sertifikasını ve Berlin Üniversitesi'nde, "çeşitli seferler borç tutanaklarının hedefi olması" dışında "disiplin açısından sözü edilmeye değer özellikle olumsuz hiçbir şey" bulamamış olan Kraliyet Hükümet Yetkilileri Vekili'nden bir referans eklemesi de gerekmişti. Jena'da Felsefe Dekanı Dr. Carl Friedrich Bachmann, Demokritos ile Epikür hakkındaki denemenin "bu adayı seçkin bir şekilde değerli görme nedenim olan bilginliğe olduğu kadar adayın zekâ ve kavrayışına da tanıklık ettiği" için, bu önemsiz suçların görmezden gelinebileceği kararına vardı. 15 Nisan 1841'de, tezini Jena'ya göndermesinden sadece dokuz gün sonra, Karl Marx doktora derecesini aldı.

Herr Doktor Marx artık dünyaya açılmaya hazırdı. Fakat ertesi yıl boyunca, görünüşe göre ne yapacağını bilemeden Bonn, Trier ve Köln arasında amaçsızca gidip geldi. Tezi "evlatça sevginin bir nişanesi olarak...sevgili baba dostu Ludwig von Westphalen'e" adanmıştı ve Trier'e yaptığı birkaç ziyaret sırasında, kendi ebeveyninden hâlâ hayatta olanına manidar şekilde boş vererek, kendini (Mart 1842'de ölecek olan) hasta Baron'a ve uzun süreli yokluğuna rağmen, "küçük yaban domu-

zuna" duyduğu hayranlığı her zamanki gibi süren sabırlı Jenny'ye adadı. "Küçük yüreğim sana duyduğum aşk ve arzuyla, ateşli hasretle öylesine dolu, öylesine çırpınıyor ki, sonsuza dek seveceğim aşkım" diye yazıyordu. "Seninle evleneceğimiz kesin, öyle değil mi?" Elbette, elbette, diye yanıt veriyordu Marx da, fakat hemen değil. Düğünün, kendisi para kazanabileceği bir iş buluncaya değin, ertelenmesi gerekiyordu, zira kör olası annesi harçlığını kesmiş ve Heinrich Marx'ın mirasından kalan hissesine el koymuştu.

Temmuz 1841'de Marx, Bruno Bauer'de kalmak üzere Bonn'a gitti; burada iki günahkâr –sarhoş olarak, kilisede kahkahalara boğularak, eşek sırtında kent sokaklarını dört nala geçerek ve (daha da yıkıcı bir şekilde) *Ateist Hegel ve Deccal'a Karşı Son Yargı Kozu* adlı anonim bir parodi yazarak yerli burjuvaziyi şoke eden curcunalı bir yaz geçirdi. İlk bakışta bu, Hegel'in devrimci bir ateist olduğunu kanıtlamak isteyen mütedeyyin ve muhafazakâr Hıristiyan tarafından yazılmış görünen, dindar bir borda ateşiydi, ama gerçek niyeti, tıpkı yazarlarının kimliği gibi çok geçmeden anlaşılıyordu. Bir Hegelci gazete kurnazca, her "*bauer*"in (Almancada köylü anlamına gelen sözcük) gerçek anlamı anlayacağı yorumunu yapacaktı. Bruno Bauer üniversiteden kovuldu, Marx'ın son akademik kariyer şansıyla birlikte.

Marx, Mart 1842'de, radikal Hegelci filozof Arnold Ruge'ye "Birkaç güne kadar Köln'e gitmem gerek" diyecekti, "zira Bonn profesörlerinin fazla yakınında olmayı tahammül edilmez buluyorum. Bu entelektüel kokarcalarla, dünyanın her köşesinde yeni çıkmaz sokaklar bulmak amacıyla araştırma yapan bu adamlarla konuşmayı kim ister!" Bir ay sonra, yeniden düşünerek bazı yeni kararlar geliştirmişti: "Köln'e yerleşme planımdan vazgeçtim, çünkü oradaki hayat benim için fazla gürültülü ve iyi dostların bolluğu daha iyi felsefeye götürmez insanı... Dolayısıyla şimdilik Bonn'daki ikametime devam edeceğim; ne de olsa, burada

o kutsal adamların öfkeleneceği kimse kalmazsa çok yazık olur."

Ama Köln'ün cazibesine direnmek zordu, çünkü şikâyet ettiği "gürültü", Hippel Kafe'deki Doktorlar Kulübü'nün dikkat çekici bir yankısı gibiydi –temel fark, alkolün niteliğiydi. Jenny, Ağustos 1841'de Karl'a "Köln'de mutlu olduğuna" diye yazmıştı "ve şampanya içtiğine ve orada da hayalini kurduğun Hegel kulüpleri olduğuna ne kadar sevindim..." Şampanya Berlin'deki gözdesi olan biradan çok daha uygun bir cila maddesiydi: Köln, tüm Prusya'nın siyasal ve endüstriyel olarak en gelişmiş eyaleti olan, yerel bankacı ve işadamlarının son zamanlarda modern ekonomiye şu anda iş yapmak zorunda kaldıkları mutlak monarşinin ve bürokratik baskının hırıltılı, eskimiş aygıtından daha uygun bir hükümet biçimi için harekete geçtiği Rhein Bölgesi'nin en zengin ve büyük kentiydi. Marx'ın kendisinin de daha sonraki yıllarda çokça işaret ettiği gibi, toplumun doğasına hükmeden, kendi yarattığı üretim biçimleridir; artık sınai kapitalizm iyice yerleştiğine göre, Köln'ün barlarında demokrasi, özgür basın ve birleşik Almanya tartışmalarının bunu izlemesi kaçınılmazdı. O halde, Köln'ün, sanayi devlerinin servet bilgisi karşılığında kendi bilgi birikimlerini sunan sapkın düşünürler ve bohem hoşnutsuzlar için bir mıknatıs işlevi görmesi şaşırtıcı değildi. Bu birliğin çocuğu, 1841 güzünde, kuru, tutucu *Kölnische Zeitung*'a rakip olarak (aralarında Köln Ticaret Odası Başkanı'nın da bulunduğu) bir grup varlıklı imalatçı ve finansör tarafından kurulan liberal bir gazete *Rheinische Zeitung* oldu.

Bugünden geriye bakılınca, Marx'ın bu gazetede yazması elzemdi; böylece çabucak gazetenin egemen beyni olarak kendini kabul ettirdi. Fakat her ne kadar Marksizm sıklıkla bir "tarihsel kaçınılmazlık" öğretisi olarak karikatürize edilmiş olsa da, bir yaşamın biçimlenmesinde kaza ve rastlantının önemini küçümseme eğilimi göstermesine karşın, Marx bireysel yazgıların önceden belirlenmediğini gayet iyi biliyordu.

Bruno Bauer akademiden atılmasaydı ne olurdu? ya da Dr. Marx huzursuz zekâsını *-faute de mieux* [ehvenişer olarak]- gazetecilik aracılığıyla ifade etmek zorunda kalmak yerine, iyi maaşlı akademik bir görev bulmuş olsaydı?

Şans, yazgısını belirlemeye yardım etmiş olabilir; ama aslında bu, onun aradığı şanstı. Keşfedilmemiş toprakların ötesini gösteren bir başka sınır işaretiydi. Hegel işlevini yerine getirmişti ve Berlin'den ayrıldığından beri Marx'ın düşünceleri idealizmden materyalizme, soyuttan fiiliye kaymaktaydı. "Her gerçek felsefe, çağının entelektüel timsali olduğundan" diye yazmıştı 1842'de, "felsefenin yalnız içeriği aracılığıyla içsel olarak değil, aynı zamanda biçimiyle dışsal olarak, çağının gerçek dünyasıyla temasa ve etkileşime geçmesinin zamanı gelmiş olmalı." "Özgürlüğün, gerçekliğin sağlam zemini yerine, muhayyilenin yıldızlı gökkubbesine yerleştirilerek onurlandırılacağını düşünen" o Alman liberallerin hayal meyal ve bulanık argümanlarından nefret etmeye başlamıştı. Almanya'da özgürlüğün duygusal bir fanteziden ibaret kalmasının nedeni de, işte bu uhrevi hayalcilerdi. Yeni istikameti, kuşkusuz, enine boyuna ve son derece yorucu bir başka kendini eğitme sürecini gerektiriyordu, ama böylesine doymak bilmez bir otodidaktın* gözünü korkutacak bir sorun değildi bu.

İlk gazete yazısını Trier'de ölüm döşeğindeki Baron von Westphalen'i ziyaret ederken Şubat 1842'de yazdı ve makaleyi, yeni Genç Hegelci gazete *Deutsche Jahrbücher*'e koyması için Dresden'deki Arnold Ruge'ye gönderdi. Makale, Kral IV. Friedrich Wilhelm'in çıkardığı son sansür talimatnamesine karşı parlak bir polemikti –ve kasıtsız olsa bile, muhteşem ironiyle, sansür memurları derhal yasakladı. Birkaç ay son-

---

Özöğrenim; alanında okuluna gitmemiş kültürel ve bilimsel açıdan kendini yetiştirmiş kişi –yn.

ra, eyalet parlamentosunun emriyle *Deutsche Jahrbücher* de kapatıldı.

"Sakson sansürcülüğünün ani dirilişi" hakkında yakınan Marx, arkadaşlarının birkaçının *Rheinische Zeitung*'da yazılar yazdığı Köln'de şansının daha yaver gideceğini umuyordu. Editör Adolf Rutenberg, Doktorlar Kulübü'nden (ve Bruno Bauer'in kayınbiraderi) ayyaş bir yoldaşıydı, ama genellikle kafası iyi olduğundan, gazeteyi çıkarma yükü çoğunlukla zengin bir genç sosyalist olan Moses Hess'e düşüyordu. Moses Hess daha sonraları, Marx'ın hemen *tüm* dostları gibi, şiddetli bir düşmana dönüşecekti, ama bu dönemde bu savaşkan delikanlıya karşı tutumu saygılıydı ve dostu Berthold Auerbach'a şöyle yazmıştı:

> O bir fenomen, hem de alanlarımızın kuvvetli benzerliğine karşın üzerimde muazzam bir izlenim bırakan cinsten. Kısacası, mevcut kuşağın en büyük –belki de tek gerçek- filozofuyla tanışmaya hazırlanabilirsin. İster yazıyla ister konferans salonunda olsun, kamuoyunun önüne çıktığında, tüm Almanya'nın dikkatini çekecek... Dr. Marx (idolümün ismi bu) henüz çok genç bir delikanlı –taş çatlasa 24 yaşında. O Ortaçağ din ve felsefesine *coup de grâce* [öldürücü darbe] indirecek kişi; düşünce dünyasında en derin felsefi ciddiyeti en iğneleyici nüktedanlığı birleştirmiş. Rousseau, Voltaire, Holbach, Lessing, Heine ve Hegel'in tek bir kişide birleştiğini düşün -birbirinin içinde erimekten söz ediyorum, üst üste binmesinden değil- işte Dr. Marx böyle biri.

Marx, bu dönemde karşılaştığı hemen herkes üzerinde aynı izlenimi bırakıyordu. Berlin Doktorlar Kulübü'ndeki veya Köln Çevresindeki kişilerin hepsi, ondan sekiz-on yaş büyük olmasına karşın, çoğu ona akran muamelesi yapıyordu. Friedrich Engels, Marx'ın oradan ayrılmasından birkaç ay sonra, askerlik hizmetini yapmak üzere Berlin'e geldiği zaman, Rhein Bölgesi'nden gelen gencin adının orada bir efsaneye dönüştüğünü görmüştü. Engels'in 1842'de yazdığı bir şiir, entelektüel dostlarının nefes kesici anılarına dayanarak yaptığı -henüz tanışmadığı- müs-

takbel işbirlikçisinin canlı bir betimlemesini içerir:

Kim o koşan deli gibi aceleyle?
Trier'in esmer oğlu, herkesin tanıdığı o garip kişi.
Ne sekiyor ne sıçrıyor, ama sıçramalar ve sekmelerle ilerliyor,
Haykırarak çılgınca. Sanki kavrayıp sonra çekip indirmek için
Ta tepelerdeki Gökyüzünü Yeryüzüne
Kollarını açıyor alabildiğine ve uzanıyor gökyüzüne.
Kötülük dolu yumruğunu sallıyor, çılgın bir halde haykırıyor
Sanki on bin iblis onu yakalamışçasına saçlarından.

Gerçekten de esmerdi (ömür boyu taşıdığı lakap "Mağribi" idi) ve verdiği bu izlenim, yanaklarının, kollarının, kulaklarının ve burnunun neredeyse deliğinden fışkırıyor gibi görünen kalın siyah kıllarla daha da vurgulanıyordu.

Marx üzerine yazmış olan pek az yazarın, burnunun ucunda duran gerçeği fark ettiği düşünülürse, aşikâr olanı görmezden gelmek kolaydır: Yani Marx'ın, tıpkı Esav gibi, kıllı bir adam olduğunu. Gelgelelim, onu tanıyanların anımsamalarında, bu muhteşem yelenin huşu veren etkisine tekrar tekrar değinilir. İşte, 1842'de *Rheinische Zeitung*'a yatırım yapan Kölnlü bir işadamı olan Gustav Mevissen'den bir alıntı: "Trierli Karl Marx, gür siyah kıllar yanaklarından, kollarından, burnundan ve kulaklarından fışkıran, yirmi dört yaşında güçlü bir adam. Mütehakkim, aceleci, tutkulu, sınırsız özgüvene sahip biri..." Ve Marx'la Paris'te tanışan George Herwegh: "Gür siyah saçları alnına düşüyordu. Ortaçağ alimlerinin sonuncusu rolünü oynamaya fevkalade uygundu." Marx'la 1846'da tanışan Pavel Annenkov: "Görünüşü son derece dikkate değerdi. Kapkara bir saç yelesi ve kıllı elleri vardı... Saygı uyandırma yetkisi ve kudreti olan bir adama benziyordu." Friedrich Lessner: "Alnı geniş ve biçimliydi, saçları gür ve zifiri siyahtı... Marx doğuştan bir önderdi." Carl Schurz: "Geniş alınlı, simsiyah saçlı ve sakallı ve ışıltılı kara gözleri

olan biraz tıknaz bir adamdı. Muazzam birikime sahip olarak tanınmaktan hoşlanıyordu..." Wilhelm Liebknecht 1896'da, ilk "kapkara yeleli o aslanınkine benzer başın bakışına tahammül ettiği" yarım yüzyıl önceki ânı hatırlarken hâlâ titrediğini yazmaktaydı.

Görünüşte pervasız bu gürlük, oldukça kasıtlı yaratılmış bir şeydi. Şair ve eleştirmen Gottfried Kinkel üzerine 1852'de yazılan risalelerin yarısına doğru alaycı bir sözün de kanıtladığı gibi, gerek Marx gerek Engels saç sakal tarzının gücünü anlamıştı:

> Londra, bu saygın adama gitgide büyük bir alkış alanı, yeni, karmaşık bir arena sundu. O hiç duraksamadı: Mevsimin yeni aslanı olmak zorundaydı. Kafasında bu düşünceyle, bir süreliğine tüm siyasal etkinlikten uzak durdu ve hiçbir peygamberin onsuz yapamayacağı bir sakal uzatmak üzere, evine kapandı.

Belki de aynı nedenle, Marx üniversitede favori bıraktı ve yetişkinliğinde, bir koyun sürüsü kadar kabarık tüylere sahip olana değin bunları gururla uzattı. (Londra'daki bir Prusya casusu, 1852'de Berlin'deki efendilerine yazdığı raporda, "hiç tıraş olmaması"nın bir anlamı olması gerektiği kanısındaydı.)

Friedrich Engels de, erken bir yaşta yüz kıllarına ilişkin siyasal bir kuram formüle etmişe benzer. "Geçen Pazar, bir bıyık akşamı yaptık" diye yazıyordu Ekim 1840'da, on dokuz yaşındaki Engels kız kardeşine. "Bıyık bırakabilen genç erkeklerin tümüne, bütün cahilleri ve yobazları dehşete düşürmenin zamanı geldiğine ve bıyık bırakmaktan daha iyi bir yol olamayacağına ilişkin bir tamim göndermiştim. Böylelikle cehalete karşı çıkma ve bıyık bırakma cesareti olan herkes gelebilir. Çok geçmeden bir düzine bıyık topladım, ardından, bıyıklarımızın bir aylık uzamış olacağı 25 Ekim, ortak bıyık jübile günü olarak belirlendi." Bremen belediye sarayının kilerinde yapılan bu sakal-severler partisi, bir meydan okumaya kadeh kaldırılmasıyla sona erdi:

Cahil ve yobazlardır kılların yükünden kaytaran
Yüzlerini tıraş ederek kaymak gibi.
Biz cahil ve yobaz değiliz; o halde
Bıyıklarımızı özgürce salabiliriz.

Bu kıl uzatma, daha sonra yanaklar ve çeneye kadar yayılsa da, Engels'in bir tutamcık sakalı, muhteşem Marksist postun yanına bile yaklaşamadı. Karl Marx'ın sayısız afişten, devrimci pankarttan ve gerçek boyutlarından büyük büstünden -ve Highgate Mezarlığı'ndaki ünlü mezar taşından- tanınmış imgesi, başını çevreleyen o kıvır kıvır hâle olmasaydı, ikonamsı tınısından çok şey kaybedebilirdi.

Marx iyi bir hatip değildi -konuşmasında hafif bir pelteklik vardı ve kaba Rhein aksanı genellikle anlaşılırlığını engelliyordu- ama bu kıllı yaban domuzunun tek başına varlığı bile, esin vermeye ve yıldırmaya yeterliydi. Doktorlar Kulübü'nün müdavimlerinden tarihçi Karl Friedrich Köppen, Marx'ın yanında bulunduğu her seferinde felç olmuş buluyordu kendini. "Yeniden, artık kendime özgü fikirlerim" diye yazmıştı bu dehşet verici dostu 1841'de Berlin'den ayrıldıktan kısa bir süre sonra, "kendi kendime (deyim yerindeyse) ürettiğim fikirler var, oysa öncekiler biraz uzaktan, tam olarak söylemek gerekirse Schützenstrasse'den [Marx'ın yaşadığı sokak] geliyordu. Artık bir kez daha gerçek anlamda çalışabiliyorum ve çevredeki katıksız budalalar arasında, onlardan biri olduğumu hissetmeden dolaşmanın tadına varıyorum..." Hıristiyanlık siyaseti üzerine Bruno Bauer'in yazdığı bir makaleyi okuduktan sonra, Köppen Marx'a, "Bu fikri polis incelemesine tabi tuttum ve onun pasaportunu görmek istedim, bunun üzerine onun da Schützenstrasse'den çıktığını gözlemledim. Böylece, mutlak bir fikirler deposu, kusursuz bir fabrika (veya Berlin argosuyla söylersek), bir beyin sağmal ineğisiniz."

Marx *Rheinische Zeitung*'da çalışmaya başladığında, meslektaşları

onun dinmek bilmez entelektüel atılganlığına sevimli bir dalgınlığın da eşlik ettiğini fark ettiler. Gazeteci Karl Heinzen, Marx'ı bir tavernada oturmuş sabah kahvesini içerken miyop gözleriyle gazeteye bakmasını, "derken ansızın başka bir masaya gidip düpedüz orada olmayan gazeteleri almak için uzandığını; veya bir makalenin kesilmesini protesto etmek için sansür memuruna koşarken, cebine söz konusu makale yerine başka bir gazete, hattâ bir mendil tıkıştırıp aceleyle çıktığını görebilirsiniz."

Güçlü midesi olanlara aynı derecede çekici gelen, Marx'ın içki alemlerine ve gürültülü eğlencelere düşkünlüğüydü. Heinzen, birkaç şişe şaraptan sonra Marx'ı eve götürmek zorunda kaldığı bir akşamı tasvir eder:

> Eve girdiğim anda, kapıları kapattı, anahtarı sakladı ve onun esiri olduğumu söyleyerek benimle dalga geçti. Peşinden çalışma odasına gitmemi söyledi. Oraya vardığımızda, bu olağanüstü kaçığın beni buraya getirme nedenini anlamak için kanepeye oturdum. Derhal benim orada olduğumu unuttu ve bir sandalyeye ata biner gibi oturdu, kafasını öne eğerek, yarı ağıt yarı şakacı bir tonda şarkı söylercesine güçlü bir sesle söylemeye koyuldu: "Zavallı teğmen, zavallı teğmen! Zavallı teğmen, zavallı teğmen!" Bu figan, Hegelci felsefeyi öğreterek "yozlaştırdığı" Prusyalı bir teğmene yönelmişti...
>
> Bir süre teğmene ağlayıp dövündükten sonra, kalktı ve ansızın benim de odada olduğumu keşfetti. Bana yaklaştı, niyetlendiği gibi bir şeytanı değil de, daha çok küçük bir afacanı hatırlatan bir tavırla, bana elinde olduğumu hatırlattı, tehdit ve sillelerle saldırdı. Bu tür şeylerden beni esirgemesini, çünkü aynı şekilde ona karşılık vermemi gerektireceğini söyleyerek durması için yalvardım. Durmadığı zaman, onunla çok iyi anlayacağı dilden konuşacağımı söyledim ve bu da işe yaramayınca, onu odanın köşesine kadar sıkıştırmak zorunda kaldım. Ayağa kalktığı zaman, onu sıkıcı bulduğumu söyledim ve gidip sokak kapısını açmasını istedim. Artık muzaffer olma sırası ona gelmişti. "Git o zaman, güçlü

adam" diye alay etti benimle, yüzünde son derece komik bir sırıtışla. Sanki Faust'tan dizelerle ilahi söyler gibiydi, "Biri var içeride mahkûm olan..." Gerçi onun başarısız Mefisto taklidi durumu alabildiğine gülünçleştirse de, en azından duyguda benzerlik vardı. Sonunda eğer bana kapıyı açmazsa, hasarı ödemesi gerektiğini söyleyerek uyardım onu. Sadece alaycı sırıtışını sürdürmekle yetindiği için de, aşağı indim, ön kapının kilidini koparıp attım ve sokaktan ona seslenerek, hırsızların girmesini önlemek istiyorsa, kapıyı bir şekilde kapatması gerektiğini söyledim. Onun sihrinden kaçmış olmama duyduğu şaşkınlıkla hissizleşmiş halde, pencereden sarkıp o küçük gözleriyle ayyaş bir cin gibi, arkamdan bakakaldı.

Bu olayın devamını kestirmek çok kolaydır: Birkaç yıl sonra Marx, Heinzen'in kaba cahil ("yavan, tumturaklı, atıp tutan, büyüklük taslayan") olarak mahkûm ederken, karşılığında bir zamanlarki mahkûmu da onu "güvenilir olmayan bir bencil" olmakla suçluyordu. Daha sonra dövüş meydanına Engels girerek, Heinzen'i "asrın en aptal insanı" olarak adlandırıp onu tokatlamakla tehdit etti; Heinzen, "havai bir amatör"ün gözünü korkutamayacağı yanıtını verdi. Bu böylece, sonu gelmemecesine, sürdü gitti. 1860 kadar geç bir tarihte, ABD'ye göç etmesinden sonra bile, Heinzen hâlâ kin beslemeye -bir makalede Marx'ı bir kedi ile bir maymun arasında bir melez, bir safsatacı, düz mantıkçı, bir yalancı ve entrikacı, kirli sarı çehresi, kara dağınık saçları, "kötü ruhlu bir ateş cininin" eline geçmiş küçük gözleri, yassı burnu, alışılmadık ölçüde kalın alt dudağı, soyluluk veya idealizm adına en ufak bir işaret taşımayan bir kafa ve daima kirli keten giysiler içindeki vücuduyla tanınan biri olarak betimleyerek- devam ediyordu.

Marx, özellikle onun en güçlü sövgülerinin hedefi olanlar tarafından, bir entelektüel kabadayı olmakla sık sık suçlanıyordu. (Karl Heinzen'e karşı tiradlarından, 1847'de yayımlanan biri yaklaşık otuz sayfadır.) Hiç kuşku yok ki, sözel şiddet uygulama yeteneğinden zevk alıyor-

du. Bir dostunun hayranlıkla belirttiği gibi, üslubu, kökeninde Romalıların kullandığı *stylus* idi –yazı ve hançerleme amacıyla kullanılan, çok sivri uçlu çelik kalem. "Üslubu, yürekten gelen iyi hedeflenmiş bir darbeyle savrulmuş hançerdir." Heinzen, bunun bir hançerden çok, onunla aynı şeyi düşünmeyen herkesi yok etmek için kullanılan -mantık, diyalektik, bilim- tam takım bir ağır silahlar malzemesi olduğu kanısındaydı. Marx, diyordu, "pencere camlarını topla kırmak" peşindeydi. Bununla birlikte, zorbalık suçlaması desteklenemez. Marx, sadece misilleme yapamayacaklara eziyet eden bir korkak değildi: Kurban seçimi, olgunluk çağının çoğunu neden sürgünde ve siyasal yalnızlıkla geçirdiğini açıklayacak gözü pek bir pervasızlığı ortaya koyar.

Kanıt için, *Rheinische Zeitung*'da Mayıs 1842'de yayımlanan ilk makalesine bakmak bile yeter. Makalede, Rhein Eyalet Meclisi'nin basın özgürlüğü tartışmalarının sindirilmiş yorumlarına darbe indiriyordu. Doğaldır ki, Prusya mutlakıyetçiliğinin baskıcı hoşgörüsüzlüğünü ve onun dalkavuklarını eleştiriyordu; bu şaşırtıcı olmasa bile, yeterince cesurcaydı. Fakat, "Tanrı beni dostlarımdan korusun!" diye çileden çıkmış bir feryatla, liberal muhalefetin dermansız zihniyetine karşı daha da kıyıcıydı. Basın özgürlüğünün düşmanları, saçma argümanlarına duygusal ve düşünsel bağlılıklarını sağlayan marazi bir duygunun güdüsündeyken, "bu Meclis'te basının *hiçbir gerçek savunucusunun*, her şey hesaba katıldığında savunmakta olduğu şeyle *hiçbir gerçek ilişkisi* yoktu. Hiçbir zaman basın özgürlüğünü *hayati bir ihtiyaç* olarak görmemişlerdir. Onlara göre bu, yüreğin hiçbir rol oynamadığı bir zihin sorunuydu." Goethe'den alıntı yaparak -bir ressamın bir canlı varlıkta ancak ve en azından sevdiği tipte bir dişil güzellikle başarılı olabileceğini söylemiş olan- Marx basın özgürlüğünün de, onu savunacak kişinin sevmesi gereken kendine ait güzelliği olduğunu ileri sürüyordu. Fakat Meclis'teki sözümona liberaller, basın zincirler altındayken eksiksiz ve

hoşnut hayatlar sürüyor gibi görünüyordu.

Hem hükümet hem muhalefette düşmanlar kazanmış biri olarak, gazetedeki meslektaşlarına da sırt çevirmesi çok sürmedi. *Rheinische Zeitung*'la da ilişkisi olan başarılı bir Kölnlü avukat Georg Jung, onun "bir devrim şeytanı" olduğunu düşünüyordu ve Ekim 1842'de Marx başyazarlığa atandığında yazı işlerindeki radikal devrimcilerin beklentileri çok yüksekti. Onlar da hüsrana uğrayacaklardı. Rakibini komünizmle flört etmekle suçlayan *Augsburger Allgemeine Zeitung*'a bir yanıt biçiminde, gazetenin yayın politikasını belirledi:

> Mevcut haliyle komünist fikirlerin *teorik gerçeklik* taşıdığını bile kabul etmeyen, dolayısıyla *pratik gerçekleştirilmelerini*, hele bunun mümkün olabileceğini düşünmeyi daha da az arzu edebilecek olan bu fikirleri *Rheinische Zeitung* adam akıllı eleştiriye tâbi tutacaktır Leroux, Considérant'ın yazıları ve hepsinin ötesinde Proudhon'un kaleminden çıkan keskin nükteli yazılar, o anda akla geliveren yüzeysel düşüncelerle değil, uzun ve derinlemesine araştırmayla eleştirilebilir ancak.

Kuşkusuz, göz ucuyla da olsa sansür memuruna -ve gazetenin hisse sahiplerine, burjuva kapitalistlerine- dikkat ediyordu. Fakat gene de söyleyeceğini söylüyordu. Marx, çakırkeyif Rutenberg (işi temelde, noktalama işaretlerini koymaktan ibaret olsa da, hâlâ büroda çalışan) ve Moses Hess gibi meslektaşlarının tutumlarından hoşlanmıyordu. Artık kendilerini "Özgür" olarak adlandıran ve her şeyi -devleti, Kilise'yi ve aileyi- özgürce eleştirerek ve fiyakalı sefahati, bir politik ödev olarak savunarak, bu adı sonuna dek yaşamaya gayret gösteren Berlin'deki Genç Hegelci afacanların saçmalıklarından daha da fazla rahatsız oluyordu. Onları kendi reklamlarını yapma derdindeki bıktırıcı hoppalar olarak görüyordu. "Yüce amaçların gerçekleşmesinin ciddi, erkekçe ve ayık kafalı insanları talep ettiği bir dönemde, külhanbeyliği ve sövüp saymacılık yüksek sesle ve kararlılıkla reddedilmelidir" diyordu okurlarına.

Burada elbette bir ikiyüzlülük durumu vardı: Köln'deki içki arkadaşlarının tanıklık ettiği gibi, o da her zaman ciddi veya ayık değildi; dikkat çekmeye çalışan gösterileri ağırbaşlı bir biçimde mahkûm eden bu sözlerin, daha birkaç ay önce, Bonn sokaklarında bir eşeğe binmiş koşuşturan bir adamdan gelmesi de bir parça tuhaftı. Ama yazı işleri sorumluluğu varsayımı, onun zihnini muhteşem bir şekilde toparlamasını sağlamıştı: Çocukça şakalar artık kabul edilemezdi. En dirençli bela, "dünyayı devrime uğratmak ve düşünceleri boşaltmakla dolu karalamalar yığını" gönderen ahlâksız Berlin hizbinin önderi Eduard Meyen'di. Rutenberg'in zayıf, ayırt etme gücü olmayan yönetiminde, Meyen ve çetesi *Rheinische Zeitung*'u kendi özel oyun alanları gibi görmeye başlamışlardı. Fakat yeni editör, artık gazeteyi sulu zırtlak laf kalabalığı seline batırmalarına izin vermeyeceğini açıkça gösterdi. "Komünist ve sosyalist öğretileri, dolayısıyla yeni bir dünya görüşünü, el altından tesadüfi teatral eleştiriler vb. dünyasına sokmayı uygunsuz, hattâ ahlâk dışı kabul ediyorum" diye yazdı. "Komünizm tartışmasının yapılacaksa eğer, tamamen farklı ve adam akıllı yapılmasını talep ediyorum."

Marx'ın komünizmi tartışma konusundaki kendi yeteneğinin önünde, hakkında hiçbir şey bilmemesi gerçeği duruyordu. Akademik araştırma yılları ona daima ihtiyaç duyacağı anlaşılan felsefe, teoloji ve hukuk hakkında her şeyi öğretmişti öğretmesine, ama siyaset ve iktisat alanında hâlâ acemiydi. "*Rheinische Zeitung*'un editörü olarak" diye itiraf edecekti yıllar sonra, "ilk kez olarak maddi çıkarlar denilen tartışmalara katılmak zorunda olma utancını yaşadım."

Bu keşfedilmemiş topraklara ilk girişi, özel ormanlardan odun çalan hırsızlarla ilgili yeni yasanın uzun bir eleştirisiyle oldu. Eskiden âdet olduğu üzere, köylülerin yakacak olarak yere düşmüş dalları toplamalarına izin veriliyordu, fakat artık yerden tek bir dalı bile alan herkesin hapse atılması mümkün olabilecekti. Daha da korkunç olan, suçu işle-

yenin, orman sahibine bizzat kendisinin biçtiği fiyatla, odunun değerini ödemek zorunda olmasıydı. Bu yasal hırsızlık, Marx'ı, ilk kez olarak, sınıf, özel mülkiyet ve devlet meseleleri üzerinde kafa yormaya itti. Aynı zamanda, onun düşünceden yoksun bir argümanı kendi mantığı içinde yıkmaya yönelik becerisini uygulamasına da olanak verdi. Eyalet meclisindeki tuzu kuru yarım akıllılardan birinin yaptığı yorumu anlatırken -"Odun aşırmanın hırsızlık olarak kabul edilmemesi yüzündendir ki, bu olay bu kadar sık baş gösteriyor"- karakteristik bir *reductio ad absurdum* (mantık hatasını ortaya koyan çıkarsama) ile hızlı bir darbe indirir: "Bununla benzerlik kurarak, yasa koyucu şu sonucu çıkarmak zorundadır: Kulağa indirilecek bir yumruk bir cinayet olarak sayılmadığından bu kadar sık rastlanır. Bu nedenle kulağa vurulacak her yumruk, cinayet olarak tanımlanmalıdır."

Bu komünizm değildi belki, ama Prusya bürokrasisini endişelendirecek kadar muzır bir düşünceydi –özellikle de gazetenin tirajı ve ünü hızla artarken. "Burada, Rhein'de siyasal bir Eldorado'da yaşadığımızı hayal etmeyin" diye yazıyordu Marx, *Deutsche Jahrbücher*'i Dresden'deki yetkililerce adamakıllı hırpalanan Arnold Ruge'ye. "En şaşmaz inat, *Rheinische Zeitung* gibi bir gazete aracılığıyla yapılmak zorunda." 1842 yılının büyük bölümünde, gazetenin sansür memuru Laurenz Dolleschall idi; bir keresinde Dante'nin *İlahi Komedya*'sını "ilahi, komediye uygun bir şey değildir" gerekçesiyle bir reklamı yasaklayan ahmak bir polisti. Her akşam, provaları aldıktan sonra, anlamadığı (çoğu öyleydi) tüm makaleleri işaretliyor; bunun üzerine editör -matbaacılar gecenin ileri saatlerine kadar kendisini beklerken- onu tüm bunların zararsız olduğuna ikna etmeye saatlerini harcıyordu. Marx, üstleri bazı muzır şeylere izin vermesi yüzünden Dolleschall'u haşladıkları zaman onun acı içinde "Şimdi ekmeğim tehlikede!" diye sızlanmasını aktarmaya bayılıyordu. Ama insan o bahtsız memura da acımaktan kendini alamıyor, zi-

ra her Allahın günü Karl Marx'la didişerek pazarlık etmek zorunda olacak kadar şanssız her sansür memuru, bir polisin kaderinin de pek mutlu olmayabileceğini çok iyi anlardı. Solcu gazeteci Wilhelm Blos'un anlattığı bir öykü, Dolleschall'un katlanmak zorunda olduğunu gösteriyor:

> Bir akşam sansür memuru, karısı ve gelinlik çağındaki kızıyla birlikte, Eyalet Başkanı'nın verdiği baloya davet edilmişti. Gitmeden önce sansür görevini tamamlamak zorundaydı. Fakat tam da o akşam provalar alışılmış zamanda gelmedi. Memur, resmi ödevini ihmal edemediğinden, ama bir yandan da Başkan'ın balosunda -evlilik çağındaki kızına sunabileceği fırsatlar bir yana- şahsen bulunması gerektiğinden, beklledi de bekledi. Saat ona yaklaşırken, sansür memuru artık yerinde duramaz oldu ve karısıyla kızını önden Başkan'ın evine yolladı ve uşağını da provaları almaya gönderdi. Uşak, matbaanın kapalı olduğu bilgisiyle döndü. Çılgına dönen memur arabasıyla Marx'ın epeyce uzaktaki evine koşturdu. Saat neredeyse on bir olmuştu.
>
> Zil epeyce çalındıktan sonra, Marx başını üçüncü kat penceresinden uzattı.
>
> "Provalar!" diye haykırdı memur.
>
> "Hiç yok!" diye bağırarak cevap verdi Marx.
>
> "Ama—"
>
> "Yarın gazeteyi basmıyoruz!"
>
> Bunun ardından Marx pencereyi çarparak kapattı. Bu şekilde kandırılmasına duyduğu öfkeyle, sansür memurunun kelimeleri boğazında düğümlendi. O günden sonra daha saygılı davrandı.

Ama patronları öyle değildi. Baloyu veren eyalet yöneticisi Oberpräsident von Schaper, Kasım ayında, gazetenin tonunun "giderek daha da küstahlaşmasından" yakınarak, yazı işlerinden (asıl mücrim saydığı) Rutenberg'in azlini istedi. Rutenberg zaten sarhoş bir yükten başka bir şey olmadığından, kovulması gazete açısından büyük bir fedakârlık olmazdı. Marx, Ekselanslarına, *Rheinische Zeitung*'un tek arzusunun "ha-

lihazırda tüm Almanya'nın, gitgide yükselen kariyerinde Majesteleri Kral'a yönelttiği hayır duasını" aksettirmeyi istediğine dair yaltaklanan bir mektup döşendi. Franz Mehring'in yıllar sonra yorumladığı gibi, bu mektup "yazarının yaşamında başka hiçbir örneği bulunmayan diplomatik bir ihtiyatı" sergiliyordu.

Ama bu mektup bile Herr Oberpräsident'i yatıştıramadı. Aralık ortasında, Berlin'deki sansür yetkililerine, gazeteye -ve odun toplama makalesinin anonim yazarına- "mevcut hükümet kurumlarını küstah ve saygısızca eleştirmekten" dava açmalarını tavsiye etti. 21 Ocak 1843'te, Berlin'den Mart sonundan başlayarak *Rheinische Zeitung*'un yayın lisansını fesheden bir bakanlık emri taşıyan atlı bir haberci geldi. Rhein Bölgesi'nin dört bucağından -Köln, Düsseldorf, Aachen ve Marx'ın doğduğu Trier kasabası- gazetenin sadık okurları, cezanın ertelenmesi için yalvaran dilekçeler gönderdilerse de, nafile. Son haftalarda bir numara yapılmasın diye gazeteye ikinci bir sansür memuru atandı. "Gazetemizin koklanmak üzere polise sunulması gerekiyor" diye yakınmıştı Marx bir dostuna, "ve eğer polisin burnu, Hıristiyan veya Prusyalı olmayan bir koku alırsa, gazetenin çıkmasına izin verilmiyor."

Yasağa hiçbir gerekçe konulmadığından, Marx ancak tahminde bulunabiliyordu. Yetkililer gazetenin gittikçe daha fazla sevildiğini fark ettikleri için mi paniğe kapılmışlardı yoksa Ruge, *Deutsche Jahrbücher* gibi diğer sansür kurbanlarını savunmakta fazla mı sözünü sakınmaz davranmıştı? En olası neden, diye tahmin ediyordu, karardan sadece bir hafta önce yayımlanan ve yetkilileri, diğer Alman eyaletlerinden Prusya'ya gümrüksüz ithal edilen ucuz şaraplarla rekabet edemeyen Moselle şarap üreticilerinin korkunç ekonomik sıkıntılarını görmezden gelmekle suçladığı uzun makaleydi.

Perde arkasında çok daha kudretli güçlerin işlediği hakkında pek az bilgisi vardı –gerçi duysaydı çok memnun olabilirdi. Prusya Kralı'ndan

bu gazeteyi yasaklamasını isteyen kişi, *Rheinische Zeitung*'un 4 Ocak tarihli nüshasında, hiç hoşuna gitmeyen bir Rus karşıtı eleştiri yüzünden, onun en yakın ve vazgeçilmez müttefiki olan Rus Çarı I. Nikola'dan başkası değildi. Dört gün sonra Kışlık Sarayı'ndaki bir baloda St Petersburg'daki Prusya elçisine, Çar tarafından liberal Alman basınının "alçaklığı" hakkında uzun bir söylev çekilmişti. Elçi, Berlin'e Ruslar'ın "Majestelerinin hükümeti tarafından atanan bir sansür memurunun nasıl olup da bu türden bir makaleye izin verebildiğini" anlamadığını bildiren acil bir rapor gönderdi. Ve olanlar oldu.

Karl Marx'ın yazı işleri sandalyesinden kalktığı günün ertesinde, *Rheinische Zeitung*'un sansür memurlarından biri, "Bugün rüzgâr değişti" diye yazıyordu. "Çok memnunum." Marx da oldukça mutluydu. "Bu atmosferde artık pelteleşmeye başlamıştım" diye içini döktü Ruge'ye. "Özgürlük adına bile olsa, böyle bayağı işler yapmak zorunda kalmak; sopalar yerine iğnelerle dövüşmek, kötü bir şey. İkiyüzlülükten, aptallıktan, tahammül edilmez keyfilikten ve yetkilileri memnun etmeye, onları aldatıp kandırmaya çalışmaktan, kelimelerle kılı kırka yarmaktan bıkıp usanmıştım. Sonuçta, hükümet bana özgürlüğümü iade etmiş oldu."

Almanya'da bir geleceği yoktu, ama önem verdiği insanların ve kurumların çoğu -babası, Baron von Westphalen, *Deutsche Jahrbücher*, *Rheinishce Zeitung*- öldüğü için, onu alıkoyan bir şey de kalmamıştı aslında. Önemli olan husus, daha yirmi dört yaşında, Avrupa'nın taçlı başlarını dehşete düşürebilecek bir kalem erbabı olmasıydı. Arnold Ruge'nin ülkeyi terk edip sürgünde bir gazete, *Deutsche-Französische Jahrbücher*'i kurmaya karar verdiği zaman kendisine yaptığı katılma davetini, Marx büyük bir memnuniyetle kabul etti. Tek bir uyarısı vardı: "Ben nişanlıyım ve onsuz Almanya'dan ayrılmam doğru olmaz, bunu yapamam."

Jenny'yle sözlenmesinin üzerinden geçen yedi yılın ardından, vurdumduymaz Karl Marx bile suçluluk sancıları çekmeye başlamıştı artık. Mart 1843'te, "Nişanlım, kısmen 'Göklerdeki Babamız' ile 'Berlin'deki babamızı' aynı derecede dinsel bir kült sayan dindar aristokrat akrabalarına karşı, kısmen de bazı din adamlarının ve diğer düşmanlarının yerleştiği kendi aileme karşı, sağlığını bozma pahasına, sırf benim hatırıma en vahşi savaşlara göğüs germek zorunda kaldı. Bu nedenledir ki, yıllardır nişanlım da ben de, bizden üç misli yaşlı kişilerden daha gereksiz ve tüketici çatışmalara girdik" diye itiraf ediyordu. Fakat bu uzun nişanlılığın çileleri ve ıstıraplarının suçu tümüyle başkalarının üzerine yıkılacak gibi değildi. Karl, Berlin'de âlem yapar veya Köln'de başını derde sokarken, Jenny onun kendisini hâlâ sevip sevmediğini merak ederek hep Trier'de kalmıştı. Kimi zaman bu kaygılar mektuplarında su yüzüne çıkıyor, o zaman da Marx bunları Jenny'nin vefasızlığı olarak yorumluyordu. "Benim aşkımdan ve sadakatimden duyduğun kuşkuyla sarsıldım" diye yakınmıştı Jenny 1839'da. "Ah Karl, beni ne kadar az tanıyor, benim durumumu ne kadar az anlayabiliyor ve acımın nereden çıktığını ne kadar az hissediyorsun... Sadece bir sürecik bir kız ve dahası, benim kadar kendine özgü bir kız olabilseydin."

Açıklamaya çalıştığı gibi, durum kızlar açısından farklıydı. Havva'nın ilk günahıyla edilgenliğe mahkûm edilmiş cins olarak, onlar ancak bekleyebilir, umut edebilir, acı çekebilir ve tahammül edebilirlerdi. "Bir kız, elbette, bir erkeğe aşkından ve kendinden, olduğu haliyle, tamamen bölünmemiş ve sonsuza değin varlığından başka bir şey veremez. Olağan koşullarda da, kız kendi mutlak doyumunu erkeğin aşkında bulmak, aşkta her şeyi unutmak zorundadır." Fakat ıstırap önsezileri kızgın arılar gibi kafasında dönüp dururken, her şeyi nasıl unutabilirdi ki? "Ah, canım, canım, bir tanem, şimdi de siyasete bulaşıyorsun" diye yazmıştı Ağustos 1841'de, Marx Bonn'da Bruno Bauer'le gezip tozar-

ken. "Bu hepsinden de tehlikeli. Sevgili minik Karl, burada umut eden ve acı çeken, bütünüyle senin kaderine bağlı bir sevgilin olduğunu unutma ne olur."

Aslında, Karl'ın siyasal heyecanı onun endişelerinin en önemsiziydi: Tehlikeliydi, buna şüphe yoktu, ama aynı zamanda tüyleri ürpertecek kadar kahramancaydı. Onun "kara yaban domuzundan", "kötü ruhlu delikanlısı"ndan beklediği de buydu. Jenny'yi mutluluğa teslim olmaktan alıkoyan, "ya ateşli aşkın sona ererse" düşüncesinin verdiği korkuydu. Duyduğu bu kuşkuların iyi bir nedeni vardı. Berlin'de öğrenimini sürdürürken, ünlü romantik şair -annesi olacak yaştaki- Bettina von Arnim'in sihrine kapılmış ve bir seferinde, dangalakça bir düşüncesizlikle, gelecekteki karısıyla tanıştırmak için onu Trier'e bile getirmişti. Jenny'nin arkadaşı Betty Lucas bu tatsız karşılaşmaya tanık olmuştu:

> Bir akşam Jenny'nin odasına aceleyle, kapıyı çalmadan girdim ve yarı karanlıkta, kanepede kollarıyla dizlerini sarmış oturan, insandan çok bir bohçaya benzeyen birini gördüm ve on yıl sonra, bugün bile, kanepede süzülen bu yaratığın Bettina von Arnim olduğunu öğrendiğimde duyduğum hayal kırıklığını hatırlıyorum... O şöhretli ağzından çıkan tek söz sıcak hakkındaki şikâyetlerdi. Sonra Marx odaya girince, ondan hiç de şüpheli olmayan bir tonda, kendisine Rheingrafenstein'e kadar eşlik etmesini istedi, o da kabul etti; oysa saat dokuz olmuştu bile ve o kayalığa gitmek en az bir saat alırdı. Nişanlısına üzgün bir bakış fırlatarak, Marx bu ünlü kadının peşinden çıktı.

Yarı eğitimli bir kız böylesine akıl çelici deniz kızlarıyla nasıl rekabet edebilirdi ki? Marx'ın entelektüel kudreti Jenny'nin gözünü korkutuyordu. Yaldızlı balo salonlarında alelade soylularla gevezelik ederken, nüktedan, hayat dolu ve son derece kendinden emindi. Sevdiğinin yanındayken ise, Karl'ın o kara ve derin gözleriyle bir tek bakışı bile, Jenny'nin şaşkınlıktan dilinin tutulmasına yetiyordu: "Tedirginlikten

tek bir söz bile söyleyemiyorum, kanım damarlarımda akmayı bırakıyor ve ruhum titriyor."

Jenny'nin Romantik Çağ'ın çocuğu olduğunu söylemeye bile gerek yok. O kuşağın birçok huzursuz ruhu gibi, o da Shelley'nin, kahramanı Tanrıları meydan okuyarak insanlığı aydınlatması yüzünden bir kayaya zincirlenen *Prometheus Unbound*'unu [Zincirinden Boşanmış Prometheus] defalarca okumuştu. (Marx doktora tezinde, "Prometheus, felsefi takvimde en seçkin aziz ve şehittir" diye yazmıştı. *Rheinische Zeitung*'un yasaklanmasının ardından, bizzat Marx'ı Prometheus kılığında, bir Prusya kartalı ciğerini didiklerken bir matbaa makinesine zincirlenmiş halde gösteren bir karikatür yayımlanmıştı.) Karl'ın hızlı adımlarına ayak uyduramayan Jenny, Karl'ın da ayağına bukağı vurulacağı hayalini kurmaya başladı:

> Bu yüzden, bir tanem, son mektubundan beri, benim yüzümden bir ağız dalaşına, ardından da bir düelloya karışabileceğin korkusuyla işkence çektim. Gece gündüz senin yaralandığını, kan revan içinde ve hasta olduğunu görüyordum ve Karl, tam olarak gerçeği söylemem gerekirse, bu düşünce beni büsbütün mutsuz etmiyordu: Çünkü seni, sağ elini kaybetmiş olarak hayal ediyordum, ve Karl, bu yüzden büyük bir sevince, bahtiyarlığa kapılıyordum. Anlıyor musun hayatım, o durumda senin için gerçekten kaçınılmaz olacaktım ve o zaman beni daima yanında tutacak ve beni sevecektin. Üstelik düşündüm ki, o zaman senin o müthiş, uhrevi fikirlerini ben yazabilecek ve sana gerçekten yararlı olabilecektim.

Bu fantezinin "tuhaf" gelebileceğini kabul etse de, aslında bu yeterince yaygın romantik bir temaydı –bir kadının kalbini kazanabilmesinden önce sakatlanması veya iğdiş edilmesi gereken karanlık, tehlikeli kahraman. Sadece birkaç yıl sonra Charlotte Brontë aynı fikri *Jane Eyre*'nin akıbetinde kullanacaktı.

Jenny'nin dileği az çok gerçekleşti. Kırk yıllık evlilikleri boyunca Marx sık sık "kan revan içinde ve hastaydı" ve el yazısı alışkın olmayan bir göze okunmaz geldiğinden, sevgili, uhrevi fikirlerini yazıya dökmek için Jenny'ye muhtaçtı. Gelgelelim saadet, gerçek yaşamda, Jenny'nin havai hayallerinde olduğundan çok daha gelgeçti.

Yarı Prometheus, yarı Bay Rochester: Tapınan nişanlısı onu böyle görse de, Jenny'nin daha geleneksel yapıdaki akrabalarının yaklaşımını tahmin etmek çok kolaydır. Bir Yahudi'yle evlenmek başlı başına dehşet vericiydi, ama şimdiden ulusal düzeyde kötü nam salmış işsiz, beş parasız bir Yahudi'yle evlenmek artık tahammül dışı bir durumdu. Babasının ölümünden beri ailenin reisi olan üvey ağabeyi gerici Ferdinand, Marx'ın tüm von Westphalen sülalesine utançtan başka bir şey getiremeyecek işe yaramaz bir tembel olduğunu söyleyerek, bu birleşmeyi önlemek için elinden geleni ardına koymuyordu. Sonu gelmez dedikodulardan, çatılan kaşlardan kurtulmak için, Jenny ve -başından sonuna dek endişeli olsa da, büyük bir sadakatle kızını destekleyen- annesi, Trier'den 80 kilometre uzaklıktaki gözde kaplıca merkezi Kreuznach'a kaçtılar. 19 Haziran 1843'te sabah 10'da, yirmi beş yaşındaki Felsefe Doktoru Herr Marx, "belirli bir işle uğraşmayan" yirmi dokuz yaşındaki Fräulein Johanna Bertha Julia Jenny von Westphalen'le burada evlendi. Tek konukları Jenny'nin zirzop kardeşi Edgar, annesi ve o yöreden birkaç ahbaplarıydı. Karl'ın akrabalarından hiçbiri hazır bulunmadı. Gelin yeşil ipekli bir elbise giymiş ve pembe güllerden yapılma bir taç takmıştı. Jenny'nin annesinin düğün armağanı ise, bir mücevher takımı ile, Westphalenler'in İskoçyalı atalarınının mirası olan, Argyll aile armasıyla süslü gümüş bir tepsiydi. Barones ayrıca evlilik yaşamlarının ilk birkaç ayını geçirmelerine yardım edecek, büyük bir kutu dolusu nakit para da verdi ama ne yazık ki yeni evliler bu hazine sandığını, Rhein'de çıktıkları ve yol boyunca karşılarına çıkan tüm yoksul arka-

daşlarını kendilerine katılmaya teşvik ettikleri bir balayı yolculuğuna götürdüler. Paranın tamamı bir hafta içinde tükenmişti.

Düğün töreninden birkaç gün önce, Jenny'nin ısrarıyla Karl, çiftin "yasal ortak mülkiyet iyeliğine" sahip olacaklarını taahhüt eden alışılmadık bir sözleşme imzalamıştı –"zevc ve zevce her birinin evlilikten önce yaptığı, tevarüs ettiği veya başka bir şekilde sorumlu olduğu borçları veya taahhütleri kendisinin yerine getirecek olması" bu ortaklığın dışında tutulmuştu. Bunu, Marx'ın para konusundaki iflah olmazlığının farkında olan Jenny'nin annesini yatıştırmak amacıyla yaptığı düşünülebilir. Fakat, o günden sonra borçtan yakasını kurtardığı ender olmasına karşın, sözleşme hiçbir zaman uygulanmadı. Bunu izleyen birkaç yıl boyunca, Argyll ailesinden kalma gümüş tepsi mutfak dolabından çok, rehin karşılığı borç veren tefecilerin raflarında duracaktı.

1843'teki düğün sonrası yaz aylarında, taze Bay ve Bayan Karl Marx, Ruge'den yeni gazetesinin ne zaman -ve nerede- doğacağına dair haber almayı beklerken, Barones'in Kreuznach'taki evinde konuk olarak, hiç denecek kadar az bir parayla geçinmeyi başardılar. Bu dönem kısa, pastoral bir fasılaydı onlar için. Akşamları, Karl ve Jenny nehir kıyısında geziniyorlar, karşı kıyıdaki koruda öten bülbüllerin şarkılarını dinliyorlardı. Gündüzleriyse, *Deutsche-Französische Jahrbücher*'in müstakbel editörü bir çalışma odasına çekiliyor, delicesine bir yoğunlukla okuyor ve yazıyordu.

Marx düşüncelerini kâğıda dökmeyi, aklına geldiği anda karalamayı oldum olası sevmişti ve Kreuznach defterlerinden bugüne ulaşan bir sayfa, bu sürecin işleyişini gösterir:

> *Not:* XVIII. Louis döneminde, kralın inayetiyle anayasa (kral tarafından çıkarılan Ferman); Louis Philippe döneminde, anayasanın inayetiyle kral (yasayla dayatılan krallık). Genelde, öznenin yükleme ve yüklemin özneye dönüşümünü, belirlenen ile belirleyen arasındaki yer değiştir-

menin, daima en acil devrim olduğunu kaydedebiliriz. Yalnız devrimci yönden de değil. Kral yasayı yapar (eski monarşi), yasa kralı yapar (yeni monarşi).

Marx, çok sevdiği çelişkilerden yaptığı çalgılarıyla bu kısa pasajları çalmaya bir kez başladığında, artık onu hiçbir şey durduramazdı. Eski monarkları yeniye döndüren basit dilbilgisi evirmesi aynı zamanda Alman felsefesinin nerede yanlış yöne saptığını gösteremez miydi? Hegel, örneğin, yüklemin toplum, "Devlet İdeasının" özne olduğunu varsaymıştı, oysa tarih tam tersinin doğru olduğunu gösteriyordu. Hegel'de hiçbir sorun yoktu, tek yapılacak şey onu ayakları üzerine doğrultmaktan ibaretti: Din insanı yaratmaz, insan dini yaratır; anayasa insanı yaratmaz, insan anayasayı yaratır. Tepe takla ve baş aşağı, her şey anlam kazanıp yerine oturuyor.

Aslında bu keşfin onuru, *Felsefenin Reformuna Giriş* adlı yapıtıyla Mart 1843'te Alman filozof Ludwig Feuerbach'a aittir. "Varlık öznedir, düşünce yüklem" diyordu. "Düşünce varlıktan doğar, varlık düşünceden değil. Marx, soyut felsefeden gerçek dünyaya -her şeyden çok da siyaset, devlet ve toplum dünyasına- genişleterek bu mantığı daha da esnetti. Hegel'in eski bir öğrencisi olan Feuerbach, akıl hocasının idealizminden materyalizme doğru epeyce bir yol almıştı (bugün bile alıntı sözlüklerinde yer alan, en akılda kalan vecizesi, "İnsan, ne yerse odur"); ama bu, dönemin ya da yerin toplumsal ve ekonomik koşullarıyla bağlantısız, ussal bir gayretle yürütülen bir materyalizmdi. Marx'ın gazeteciliğe girişi, onu radikal filozofların yaşamlarını eski Yunan münzevisi gibi yüksek bir kulenin tepesinde geçirmemesi gerektiğine ikna etmişti; aşağıya inmeli ve bugün, burada olanla ilgilenmeliydiler.

Marx, Feuerbach'ın, yayımlanmaya başlayacağı kesinleşir kesinleşmez, *Deutsche-Französische Jahrbücher*'e katkıda bulunmaya çağırdığı

ilk yazarlardan biri oldu. 3 Ekim 1843'te, Paris'te Ruge'nin yanına gitmek üzere yola çıkmadan hemen önce, Berlin Üniversitesi'ndeki eski hasmı Prusyalı saray felsefecisi F. W. von Schelling üzerine bir yıkım işi önermek üzere yazdı. "*Rheinische Zeitung*'un editörlüğünü yaptığım sırada bizzat yaşadığım gibi, bütün Alman polisi elinin altında. Yani, bir sansür emri kutsal Schelling'e karşı her türlü hareketi engelleyebilir... Fakat bir düşünün, Schelling'in ipliğini pazara Paris'te, bütün Fransız edebiyat dünyasının önünde çıkarmayı bir düşünün!... Sizden, uygun gördüğünüz şekildeki bir katkıyı büyük bir güvenle bekliyorum." İşi daha da çekici kılmak için, arsızca bir not da ekledi: "Sizi tanımamasına karşın, karım selamlarını gönderiyor. Cins-i latif arasında ne kadar takipçiniz olduğunu tahmin bile edemezsiniz."

Feuerbach bu sözlerle baştan çıkmadı. Cevap olarak, kendi kanaatine göre, kuramın kusursuzluğa varacak kadar bilenmeden önce, kuramdan uygulamaya geçmenin acelecilik anlamına geldiğini yazdı. Marx, bunun tersine, bu ikisinin ayrılmaz olduğu -veya olması gerektiği- kanısındaydı. Kusursuzluğu yaratan *praksis* ve bu dönemde filozoflar açısından en kaçınılmaz uygulama da "var olan her şeyin acımasızca eleştirisi" idi. Hegel eleştirisi, Feuerbach'tan esinlenilmişti; artık amacına hizmet etmiş olduğuna göre, şimdi Feuerbach'ın eleştirilmeyi beklemesi gerekecekti –bu en dikkat çekici şekilde, 1845 baharında yazılan, münzevi ile eylemci arasındaki farkın en veciz özetiyle sona eren *Feuerbach Üzerine Tezler*'de kendini gösterecekti: "Filozoflar çeşitli yöntemlerle dünyayı sadece *yorumlamışlardır*; asıl mesele onu *değiştirmektir*."

Marx'ın çiğneyip tükürdüğü düşünürlerin çoğunun tersine, Feuerbach onun kalıcı minnetini kazandı. "Size duyduğum büyük saygıyı -ve bu sözcüğü kullanmam uygun olursa- sevgiyi bildirme fırsatını bulduğum için çok memnun oldum" diye yazdı Feuerbach'a 1844'te. "Kasıtlı

olup olmadığını bilmiyorum, ama sosyalizm için felsefi bir temel sağladınız İnsanlar arasında gerçek farklara dayanan, insanın insanla birliği, insan türü kavramını soyutlama semalarından somut yeryüzüne indirdi ve bunun *toplum* kavramından başka bir şey olmadığını gösterdi!"

Kreuznach'taki son haftalarında Marx, *Deutsche-Französische Jahrbücher*'de çıkacak iki önemli deneme yazdı. İlki olan "Yahudi Sorunu Üzerine" denemesine Marksist literatürlerde, nadiren, o da genellikle *en passant* [geçerken] söz edilir. Ama düşmanlarına çok güçlü cephane sağlamıştır.

Marx kendinden nefret eden bir Yahudi miydi? Yahudi köklerini hiç yadsımamış olsa da, bunlara dikkat de çekmemiştir -Londra'nın East End'inden bir grup işçiye kendisinin bir "Yahudi" olduğunu iftiharla söyleyen kızı Eleanor'un tersine. Daha sonraları Engels'le yazışmalarında, acımasız bir neşeyle düşmanlarına antisemit hakaretler yağdırıyordu: Sürekli kurbanlarından Alman sosyalist Ferdinand Lassalle değişik yerlerde Yid, Cingöz Efrayim, Izzy ve Yahudi gündüz feneri* olarak anılıyordu. "Artık açıkça anladım ki -kafasının biçimi ve saçının uzayış şekli de kanıtlıyor- bu adam, Mısır'dan kaçarken Musa'ya eşlik eden zencilerden geliyor, tabii eğer annesi veya babaannesi bir zenciyle birleşmediyse" diye yazacaktı Marx 1862'de, onu hep çeken Lassalle'ın soyu konusunu tartışırken. "Artık, bu Yahudilik ve Almanlık karışımı bir yanda, köklü zenci soyu öbür yanda, kendine özgü bir ürün vermesi kaçınılmazdı. Bu arkadaşın sırnaşıklığı da zencilerinki gibi."

"Yahudi Sorunu Üzerine"deki bazı bölümler de -genellikle yapıldığı üzere- bağlamları dışına çıkarılmaları halinde, aynı ekşi kokuyu taşır.

> Yahudiliğin laik temeli nedir? Pratik ihtiyaç, özçıkar.
> Yahudi'nin laik tarikatı nedir? Sıkı pazarlıkçılık.

---

* Yahudileri aşağılamak için kullanılan çeşitli sözcükler –çn.

Laik Tanrı nedir? Para...

Bu nedenledir ki, Yahudilik'te -en zararlı yönleri Yahudiler tarafından büyük bir hevesle beslenip büyütülen- tarihsel evrimi halihazırda doruğuna, hem de kaçınılmaz olarak çözünecek bir doruğa ulaşmış evrensel ve çağdaş bir antisosyal unsurun varlığını görüyoruz.

Yahudiler'in kurtuluşu, son tahlilde, insanlığın Yahudilik'ten kurtuluşudur.

Bunda *Mein Kampf*'ın [Kavgam] bir ön lezzetini bulan eleştirmenler, bir temel hususu göz ardı ederler: Bu kaba saba ifade tarzına ve ham stereotiplendirmeye karşın, bu makale aslında Yahudiler'in savunması adına yazılmıştı. Yahudiler'in, Hıristiyan olarak vaftiz edilmedikçe, tam yurttaşlık hak ve özgürlüklerinden mahrum kalması gerektiğini ileri sürmüş olan Bruno Bauer'e bir cevaptı. Bauer fiyakalı bir ateist olmasına karşın (veya belki de bu yüzden), Hıristiyanlığın Yahudilik'ten daha ileri bir uygarlık aşaması, dolayısıyla, kaçınılmaz olan dinin topyekûn imhasını izleyecek bahtiyar kurtuluşa bir adım daha yakın olduğunu düşünüyordu –tıpkı bir mezar kazıcının, bir ayağı çukurdaki yaşlı dul kadını, yerel Mayıs güzelinden çok daha ümit vaat eden bir potansiyel müşteri olarak görmesi gibi.

Bauer'i Prusya'daki en gerici ahmaklarla ittifaka sokan resmi yobazlığın bu ters haklılaştırması, her zamanki vahşilikle yerle bir edildi. Evet Marx, Yahudiler'in müzmin tefeci karikatürünü kabul ediyor gibi görünüyordu –ama o zamanlar hemen herkes böyleydi. (Almanca '*Judentum*' sözcüğü, o dönemde yaygın biçimde "ticaret"in eşanlamlısı olarak kullanılmaktaydı.) Daha önemlisi, Marx'ın onları suçlamamasıydı: Siyasal kurumlara katılmaları yasaklanacak olursa, onlara verilen tek gücü uygulamaları, para kazanmaları şaşılacak bir şey miydi? Gerek nakit para gerek din, insanlığı kendinden yabancılaştırıyordu, o zaman "Yahudiler'in kurtuluşu, son tahlilde, insanlığın Yahudilik'ten kurtuluşudur."

Yahudilik'ten deniyor, *nota bene* [dikkat] Yahudiler'den değil. Nihai olarak, insanlığın Hıristiyanlık da dahil tüm dinlerin sultasından özgürleşmesi gerekir, ama bu arada Yahudiler'den tüm diğer yurttaşlarla aynı statüyü esirgemek saçma ve zalimce olurdu. Marx'ın eşit haklara bağlılığı, Arnold Ruge'ye Mart 1843'te Köln'den gönderdiği mektupla da doğrulanır: "Buradaki Yahudi topluluğunun başı beni ziyaret etti ve Eyalet Meclisi'ne Yahudiler adına bir imza istedi ve bunu yapmak istiyorum. Yahudi dininden ne kadar nefret etsem de, Bauer'in görüşü bana fazla soyut geliyor. Mesele, Hıristiyan devlette olabildiğince fazla gedik açmak ve olabildiğince devletin içine sızmaktır." Yine 1843'ün balayı sonrası yazında başladığı diğer büyük çalışmasında da bu konu vardır: *Hegel'in* Hukuk *Felsefesi'nin Eleştirisine Katkı: Giriş* adlı bu çalışması birkaç ay sonra Paris'te tamamlandı ve 1844 baharında basıldı.

Başlığı ancak konuyu bilenler için aşina olsa da, Yahudilik üzerine olan makale ne kadar karanlıkta kalmışsa bu deneme o kadar ünlüdür. Marx'tan bir tek sözcük bile okumamış olanların birçoğu, bugün bile dinin halkların afyonu olduğuna dair vecizesini kullanır. İngilizler ile Çinliler arasında 1839'dan 1842'ye kadar süren "Afyon Savaşı"ndan esinlenilen bu söz, onun en etkili benzetmelerinden biridir. Fakat bu sözcükleri papağan gibi tekrarlayanlar gerçekten anlayarak mı kullanırlar? Bu ibareyi, yaşlı inananlara yönelik zulümleri meşrulaştırmakta kullanan Sovyetler Birliği'ndeki kerameti kendinden menkul yorumlayıcılar sayesinde, genellikle dinin, kötücül hükümdarların kitleleri uyuşturucu etkisinde, boş beyinli bir hareketsizlik içinde tutmak adına dağıtılan bir tür uyuşturucu anlamına geldiği kabul edilir.

Marx'ın söylemek istediği bundan çok daha ince ve halden anlayan bir yaklaşımdı. "Dinin eleştirisinin tüm eleştirilerin önkoşulu" olduğunda ısrar etmesine karşın, imanın ruhani motivasyonunu anlıyordu. Bu dünyadan hiçbir mutluluk umudu olmayan perişan ve yoksul kitlelerin,

öte dünyada daha iyi bir yaşam vaadinde teselli bulmayı seçmeleri pekâlâ mümkündür ve eğer devlet onların feryatlarını ve yakarışlarını duyamıyorsa, hiçbir duanın yanıtsız kalmayacağını vaat eden ondan çok daha kudretli bir yetkeye neden başvurmasınlardı ki? Din, baskının bir meşrulaştırmasıydı –ama aynı zamanda ondan bir sığınaktı da. "Dinsel çile, hem gerçek ıstırabın hem de bu gerçek ıstıraba karşı bir başkaldırının aynı anda ifadesidir. Din, ezilen yaratığın iç çekişi, kalpsiz dünyanın kalbi ve duygusuz dünyanın ruhudur. İnsanların afyonudur."

Son derece etkili. Gelgelelim, denemenin bir başka yerinde, sözel hüneri ara sıra düpedüz kelime hokkabazlığına -ya da daha dobra konuşmak gerekirse, gösterişçiliğe- doğru yozlaşır. İşte Martin Luther ve Alman Reformasyonu üzerine söyledikleri:

> Hükmedene olan inancı yıktı, ama ancak inancın hükümranlığını onararak. Rahipleri ruhban olmaktan çıkardı, ama ancak ruhban olmayanları rahiplere dönüştürerek. İnsanlığı harici dindarlıktan özgürleştirdi, ama ancak dindarlığı batıni insana [vicdana] dönüştürerek. Bedeni zincirlerinden kurtardı, ama ancak yüreği zincire vurarak.

Veya Fransa ile Almanya arasındaki fark üzerine:

> Fransa'da birinin her şey olmak istemesi için bir şey olması yeter. Almanya'da ise, her şeyden vazgeçmek zorunda kalmamak için hiçbir şey olmamak. Fransa'da kısmi kurtuluş evrensel kurtuluşun temelidir. Almanya'da ise, evrensel kurtuluş her türlü kısmi kurtuluşun conditio sine qua non [olmazsa olmazıdır].

Bu parlak gösterişçiliğin birkaç paragraf sonrasında, gösterinin kendisi, artık bir araç olmaktan öte, amaca dönüştüğü kuşkusu duyuracak düzeye varır.

Gelgelelim, Marx'ın üslupçu aşırılıklarını fazla öne çıkarmak, asıl anlamı kaçırmak olur. Kötü huyları aynı zamanda erdemleriydi; çelişki ve evirtmeye, antitez ve sözdizimini bozma sanatına düşkün bir zihnin

tezahürleriydi. Kimi zaman bu diyalektik coşku laf salatası üretiyordu, ama daha sıklıkla, şaşırtıcı ve özgün kavrayışlara yol açıyordu. Hiçbir şeyi verili kabul etmiyor, her şeyi -bizzat toplum da dahil olmak üzere- tepetaklak ediyordu. Güçlüler nasıl koltuklarından indirilebilir, acizler nasıl yükseltilebilirdi? Hegel'in eleştirisinde, buna ilk kez yanıt vermeye koyuldu: Yapılması gereken "köklü zincirleri olan bir sınıf, sivil toplum sınıfı olmayan bir sivil toplum sınıfı, tüm sınıfların çözülmesinden doğan bir sınıf Toplumun bir sınıf olarak bu çözülüşü *proletarya*dır!" Bu son sözcük çorak toprakların üzerinde bir gök gürültüsü gibi gümbürdedi. Ne Almanya'nın ne Fransa'nın bu adı hak edecek bir proletaryası varmış, ne gam: Büyük bir fırtına yaklaşıyordu.

Marx'ın sınıf mücadelesi kuramına sonraki beş yıl boyunca incelik kazandırılacak ve süslenecekti -en unutulmaz olarak da *Komünist Manifesto*'da- ama ana hatları şimdiden yeterince netleşmişti: "Her sınıf, kendi üstündeki sınıfla mücadeleye girişir girişmez, kendi altındaki sınıfla bir mücadeleye de girer. Böylelikle prensler krallarla, bürokratlar aristokratlarla, burjuvazi bütün bunlarla mücadele ederken, proletarya halihazırda burjuvaziye karşı mücadele etmeye koyulmakta." Kurtarıcının rolü, nihayet evrensel özgürlük gerçekleştirilene dek, böylelikle bir sınıftan diğerine geçer. Fransa'da burjuvazi soyluluğu ve ruhbanı devirmişti ve bir başka kargaşa yakın görünüyordu. Vurdumduymaz eski Prusya'da bile, Ortaçağ yönetimi hükümranlığını sonsuza dek uzatamayacaktı. Tötonik* verimlilikle dalga geçen bir veda şakasıyla -"Kusursuzluğuyla ünlü Almanya, doğru dürüst olmadığı takdirde bir devrim de yapamaz"- Paris'e doğru yola koyuldu. Tarihin bu döneminde bulunması gereken yerin orası olduğunu seziyordu. "Tüm içsel koşullar oluştuğunda, Alman diriliş gününü, Galya horozunun ötüşü haber verecek."

Almanlar'a özgü –yn.

3
OTOBUR KRAL

"Ve böylece –Paris'e felsefenin eski üniversitesi ve yeni dünyanın yeni başkentine!" diye yazıyordu Marx, Eylül 1843'te Ruge'ye. "Bu iş olsa da olmasa da, her durumda bu ayın sonunda Paris'te olacaktım, zira buradaki atmosfer kişiyi serfe dönüştürüyor ve Almanya'da özgür faaliyet için hiç imkân göremiyorum." 1789 ve 1830 devrimleri, Fransız başkentini doğal bir toplanma noktası yapmıştı. Burası komploculların, şairlerin, risalecilerin, tarikatların, salonların ve gizli cemiyetlerin kentiydi –"tüm dünyayı harekete geçirmek üzere aralıklarla elektrik şokları yayan, Avrupa tarihinin sinir merkezi." Çağın tüm tanınmış siyasal düşünürleri Fransızdı: Mistik Hıristiyan sosyalist Pierre Leroux, ütopyacı komünistler Victor Considérant ve Etienne Cabet, liberal hatip ve şair Alphonse de Lamartine (veya, anlı şanlı tam ismini vermek gerekirse, Alphonse Marie Louis de Prat de Lamartine). Hepsinden öte, 1840'ta *Mülkiyet Nedir?* -bu, birinci sayfada "mülkiyet hırsızlıktır" basit formülüyle yanıtladığı bir soruydu- adlı kitabıyla derhal ün kazanan özgürlük yanlısı anarşist Pierre Joseph Proudhon vardı. Karl Marx bu siyasal pikadorların tümüne eninde sonunda toslayacak ve onları boynuzlayacaktı –en dikkat çekici olan da, "sefaletin felsefesi" adlı *magnum opu-*

Boğa güreşlerinde matadordan önce çıkarak boğaları yoran ya da matador soluklanırken boğanın önüne atlayan kişiler –yn.

su'yla Marx'ın yırtıcı hazırcevabı *Felsefenin Sefaleti*'ni kışkırtacak olan Proudhon'du.

Geceleri kafelerde müzik, havadaysa devrim vardı. Louis Philippe'in "burjuva monarşisi"nin sendelemesiyle, bir başka yüksek voltajlı heyecan kaçınılmaz ve yakın görünüyordu. "Burjuva Kral'ın halk arasında itibar kaybettiğini, hanedana dayalı ve otokrat prense karşı birçok suikast girişimi de gösteriyor" diye bildiriyordu Ruge. "Bir gün, Champs-Elysée'de, arabasının içine iyice gizlenmiş olarak, önünde, arkasında ve her iki yanında hüsarlarla önümden ok gibi geçerken, büyük şaşkınlıkla süvarilerin silahlarını her zamanki teatral tarzda değil de, horozları çekili ateş etmeye hazır vaziyette tuttuklarını gözlemledim. Öylece, sızlayan vicdanıyla geçip gitti yanımdan!" Ruge, Marx ve şair Georg Herwegh –*Deutsche-Französische Jahrbücher*'in başındaki üçlü, Paris'e 1843 güzünde geldiler. Ruge, yanında karısı, bir sürü çocuğu ve koca bir süt danası butuyla birlikte, "büyük bir omnibüs"le Dresden'den geldi. Ütopyacı Charles Fourier'den esinlenerek, üç çiftin bir "*falansteri*", yani kadınların sırayla alışveriş, yemek ve dikiş işlerini sırayla yapacağı bir komün oluşturmalarını önerdi. "Frau Herwegh durumu ilk bakışta özetledi" diye anlatıyordu oğlu Marcel uzun yıllar sonra. "Hoş, küçük bir Sakson kadını olan Frau Ruge, bilgisi kendisininkinden çok üstün olan son derece zeki, hattâ daha da ihtiraslı Frau Marx'la nasıl geçinecekti? Çok kısa bir zamandır evli ve hepsinden genç olan Frau Herwegh'in, bu komün yaşamını çekici bulmasının bir yolu var mıydı?" Georg ve Emma Herwegh'in lükse karşı bir düşkünlükleri, ve Emma'nın babası zengin bir banker olduğundan, bunu yapabilecek güçleri- vardı. Ruge'nin davetini geri çevirdiler. Fakat Karl ve (artık dört aylık hamile olan) Jenny, bir denemeye karar verdiler. Ruge'nin Vanneau Caddesi 23 numaradaki, *Jahrbücher*'in bürosunun bitişiğinde bulunan evine taşındılar.

Ataerkil komünizm denemesi, Marxlar'ın savuşup sokağın biraz aşağısında kendilerine bir ev bulmalarına değin, on beş gün sürdü ancak. Ruge, meslektaşının dağınık ve dürtüsel alışkanlıklarına tahammül edemeyen fazla şekilci, püriten evcimen bir adamdı: Marx'ın "hiçbir şeyi tamamlamayan, her şeyi bozan ve sonu gelmez bir kitaplar denizine dalıp duran" biri olmasından yakınıyordu... "Kendisini hasta edene kadar çalışıyor ve geceleri üçe, hattâ dörde kadar yatmıyor..." Bütün bu "çılgınca çalışma yöntemleri" karşısında dehşete kapılan Ruge, Marx'ın boş zaman faaliyetleri ve zevklerini düpedüz rezalet olarak nitelendirmişti. "Karısı ona doğum gününde 100 frank değerinde bir binici kamçısı hediye etti" diye yazdı birkaç ay sonra, "üstelik zavallı şeytan ne at binebiliyor ne de atı var. Gördüğü her şeye –bir araba, güzel giysiler, bir çiçek bahçesi, Exhibition'dan* yeni mobilyalar, aslına bakılırsa aya bile 'sahip olmak' istiyor." İnanılması güç bir alışveriş listesi: Marx lükse veya cici bicilere düşkün biri değildi. Bu tür şeyleri arzu etmişse bile, hiç kuşkusuz, bunlara bayılan Jenny adına yapmıştır. Paris'teki bu ilk aylar, Jenny'nin evlilik yaşamında bu iştahını doyurabildiği ilk ve son dönem oldu, çünkü Karl'ın maaşı *Rheinische Zeitung*'un eski hissedarlarınca Köln'den gönderilen 1000 talerlik bir bağışla artmıştı. Hem ayrıca Karl, anneliğin talepleriyle eve tıkılıp kalmadan önce ona son bir nefes aldırmak istiyordu. 1844'ün 1 Mayıs günü, koyu renk gözleri ve siyah saçlarıyla, minyatür bir Karl görünümündeki –daha çok 'Jennychen' [Jennycik] diye çağıracakları- kızları Jenny dünyaya geldi.

Taze anne baba, bebeklerinin üzerine titreseler bile, umutsuz derecede yetersizdiler; ve Haziran başında iki Jenny'nin birkaç aylarını Trier'de, Barones von Westphalen'in yanında geçirerek, anneliği öğrenmesi kararlaştırıldı. 21 Haziran'da Jenny, "Zavallı küçük bebek yolculuk-

---

* Her yıl düzenlenen sınai ürünler fuarı –çn.

tan sonra perişan ve hasta" diye yazdı Karl'a, "ve yalnız kabızlık değil aynı zamanda düpedüz aşırı beslenmeden yakındığı da anlaşıldı. Şişko domuzu [aile doktoru Robert Schleicher] çağırmak zorunda kaldık; onun kararı, yapay beslenmeyle kolay kolay düzelemeyeceği kanısında olduğundan, bir sütanne tutmanın şartı olduğu Yaşamını kurtarmak kolay olmadı, ama artık neredeyse tehlikeyi atlattı sayılır." Daha da iyisi, sütannenin onlarla birlikte Paris'e gelmeyi kabul etmesiydi. Fakat Jenny'nin mutluluğuna karşın ("tüm benliğimden hoşnutluk ve *bolluk* taşıyor"), o eski kötü sezgilerini büsbütün dağıtamamıştı. "Bir tanem, geleceğimiz hakkında çok kaygılıyım... Yapabilirsen, bu konuda beni rahatlat. *Düzenli* bir gelir konusunda her yönden konuşulacak o kadar çok şey var ki." Düzenli bir gelir, hayatın Karl Marx'ı hep ıskalayan bir zarureti olarak kalacaktı.

Mali güvence vaat ediyor gibi görünen Paris'teki işinin, son editörlüğünden bile daha geçici olduğu ortaya çıkmıştı. Ruge'yle araları onarılmaz şekilde bozulmadan önce, *Deutsche-Französische Jahrbücher*'in ancak bir tek nüshası çıkmıştı –ve başlığının sınır ötesi vaadini de pek yerine getirdiği söylenemezdi. Fransa'daki yazar bolluğuna rağmen bir tanesi bile katkı yapmak arzusunda değildi. Boşluğu doldurmak için Marx, Ruge'yle son bir iki yıldaki yazışmalarının yayına hazırlanmış versiyonunu, Yahudi sorunu ve Hegel üzerine denemelerini de dahil etti. Alman olmayan tek ses, sürgündeki bir anarko-komünist olan Michael Bakunin'di. "Marx o zamanlar benim olduğumdan çok daha ileriydi" diye hatırlayacaktı gelecekte. "Benden genç olmasına karşın, daha o zamandan ateist, eğitimli bir materyalist ve bilinçli bir sosyalistti... Onunla sohbet etme konusunda çok hevesliydim; ne yazık ki çok geçmeden olacağı gibi, küçük nefretlerden esinlenmediği o dönemde, bu sohbetler daima öğretici ve espriliydi. Gelgelelim, aramızda hiçbir zaman içten bir yakınlık olmadı –mizaçlarımız buna izin vermedi. O beni

duygusal bir idealist olarak tanımladı, haklıydı da; bense ona kibirli, kalleş ve sinsi dedim ve ben de haklıydım."

Bütün aşikâr kusurlarına karşın, *Jahrbücher*'in ilk ve son sayısına katkıda bulunan uluslararası saygınlıkta bir isim de vardı: Marx'ın çocukluğundan beri saygı duyduğu, Paris'e gelmesinden kısa bir süre sonra dostluk kurduğu romantik şair Heinrich Heine. Heine, en küçük bir eleştiride gözyaşlarına boğulan, acı verecek derecede alıngan bir yaratıktı; Marx ise olağanüstü duyarsızlığıyla acımasız bir eleştirmen. Bununla birlikte, bir kereliğine de olsa, hakiki bir edebiyat kahramanına hürmeten put kırıcı eğilimlerini dizginlemişti. Heine, hâlâ yazmakla uğraştığı eserleri yüksek sesle okuyarak, genç editörden düzeltme tavsiyeleri istediği, Marxlar'ın Vanneau'daki dairelerinin müdavimi haline gelmişti. Bir keresinde, Karl ve Jenny'yi, sancı nöbeti tutan ve ölümün eşiğinde olan -veya öyle olduğuna inandıkları- küçük Jennychen yüzünden deliye dönmüş bir halde bulmuştu. Heine derhal idareyi ele aldı ve "çocuğa banyo yaptırılması" gerektiğini söyledi. Ve, Marx aile efsanesine göre, böylece çocuğun hayatı kurtuldu.

Heine komünist değildi, en azından Marksist anlamda. Kendisini Tanrı olarak gören, fakat bir hayvan gibi sürünerek ot yemek üzere kibrinin zirvesinden sefilce yuvarlanan bir Babil kralının masalını yazmıştı. "Bu öykü, büyük ve muhteşem *Daniel'in Kitabı*'nda yer alır. Bunu, ahlâk dersi alması için iyi arkadaşım Ruge'ye tavsiye ediyorum ve ayrıca çok daha dikbaşlı dostum Marx'a, ayrıca sayın baylar Feuerbach, Daumer, Bruno Bauer, Hengstenberg ve kerametleri kendilerinden menkul Tanrısız Tanrılar güruhunun geri kalanına." Proletaryanın zaferi düşüncesinden dehşet duyuyor, sanat ve güzelliğin bu yeni dünyada hiç yer bulamayacağından kaygı duyuyordu. "Alman komünistlerinin az çok yeraltındaki liderleri, aralarında en güçlü olanları Hegel ekolünden gelenler olan büyük mantıkçılar" diye yazmıştı 1854'te Marx'a gön-

derme yaparak. "Korkarım, Almanya'da içlerinde biraz canlılık ve kendilerine ait bir gelecekleri olanlar da işte bu devrim doktorları ve gözü kara çömezleri." 1856'daki ölümünden kısa süre önce, "ahlâksız" herhangi bir şey yazmışsa Tanrı'dan bağışlama dileyen son bir vasiyetname yazdı, ama Marx bu dindar sapmaya bile göz yummaya hazırdı –başka herhangi biri yapsa onun en vahşi alaylarına hedef olurdu. Eleanor Marx'ın yazdığı gibi, "Şairi de eserleri kadar seviyordu ve siyasal zaaflarına elinden geldiğince cömertçe bakıyordu. Şairler, diye açıklamıştı, tuhaf balıklardır, kendi bildikleri gibi yüzmelerine izin verilmesi gerekir. Onlar sıradan, hattâ sıradışı insanların ölçüleriyle değerlendirilmemelidirler."

Jahrbücher mali bir felâket olabilirdi, ama büyük *succès d'estime*[*] gördü, hem de sadece Heinrich Heine'nin Bavyera Kralı Ludwig üzerine satirik kasideleri sayesinde değil. Almanya'ya gönderilen yüzlerce nüshasına, Prusya hükümetinin içindekilerin çok büyük hıyanet-i vataniye kışkırtıcısı olduğu şeklindeki uyarısı üzerine polisçe el konuldu. Marx, Ruge ve Heine'nin anavatanlarına dönmeye kalkışmaları halinde derhal tutuklanmaları emri çıkarıldı. Avusturya'da Metternich, bu "tiksindirici ve iğrenç" belgeyi bulundurduğu tespit edilen tüm kitapçılara karşı "en şiddetli cezalar" verileceğine ant içti.

Korkan Arnold Ruge, Marx'ı yüzüstü bırakarak gazetenin yayınını durdurdu ve ona söz verdiği maaşı ödemeyi reddetti. Bazı tarihçiler, "aralarında özellikle temel ilke meseleleri üzerine başka kişisel anlaşmazlıklar belirmeye başlamamış olsaydı" bu tartışmanın bir son olmayabileceğini ileri sürmüşlerdir. Fakat aslında "temel ilke meselesi" denilen şey, kompozitör Liszt'in eski metresi ve ileride Cosima Wagner olacak kız çocuğunun annesi Kontes Marie d'Agoult'yla bir gönül ilişkisine

---

[*] Sadece uzmanların beğenisini kazanma –yn.

girerek, genç karısını şimdiden aldatmaya başlayan meslektaşları Georg Herwegh'in cinsel yaşamı üzerine gülünç bir ağız kavgasından ibaretti. Ruge annesine "Herwegh'in yaşam tarzı ve tembelliği beni deli ediyor" diye yazmıştı. "Defalarca ona hararetle alçak herifin teki olduğunu söyledim ve bir erkeğin evlendiği zaman kendine çeki düzen vermesi gerektiği konusunda onu uyardım. Marx o sırada hiçbir şey demedi ve yanımdan tamamen dostça bir tavırla ayrıldı. Ertesi sabah bana, Herwegh'in büyük geleceği olan bir dahi olduğunu yazdı. Benim onu bir alçak olarak adlandırmam, onu gücendirmiş ve evlilik hakkındaki fikirlerim de son derece yobazca ve insanlık dışıymış. O zamandan beri de birbirimizi bir daha görmedik."

Marx -komünizmin komünal seksle eşanlamlı olduğu suçlamasına karşı çıkmak için olsa bile- bir Savonarola'nın* püriten şiddetiyle cinsel serbestiye ve sefahate karşı hararetle atıp tutmasına karşın, dostlarının aşk kaçamaklarını eğlenerek ve, belki de, bir tür gıptayla gözlemliyordu. Jenny de bir o kadar korkuyordu. Kocasını Paris'te yalnız bırakmasından iki ay sonra, "Ruh istekli olsa da, beden zayıf" diye yazmıştı Ağustos 1844'te Trier'den. "Gerçek sadakatsizlik tehdidi, bir başkentin baştan çıkarıcılıkları ve çekicilikleri –bütün bunlar, benim üzerimdeki etkisi başka her şeyden fazla olan güçler ve kudretler." Kaygılanmasına gerek yoktu. Paris'in baştan çıkarıcılıkları ve çekicilikleri arasında bir kontesin eteğinin hışırtıları, siyasetin yaygaralarıyla baş edemezdi. 1844 yazında Marx, kompozitör Meyerbeer'in finanse ettiği ve şimdi *Deutsche-Französische Jahrbücher*'e katkıda bulunmuş olan Karl Ludwig Bernays'ın yönetiminde iki haftada bir çıkan *Vorwärts!*'tan yazı teklifi aldı.

İtalyan reformcu. Günah ve yozlaşmaya karşı vaazlar vererek çok geniş bir yandaş topluluğu oluşturan, 1494'te Medici ailesini Floransa'dan sürgün ettiren Dominiken keşiş. Daha sonra Papa VI. Alessandro'yu eleştirmesi nedeniyle aforoz ve idam edildi –çn.

Avrupa'da Alman dilinde yayınlanan tek sansürsüz radikal yayın olarak *Vorwärts!* aralarında Heine, Herwegh, Bakunin ve Arnold Ruge'nin de bulunduğu, malum göçmen şair ve polemikçi çetesinin tamamının sığınağı olmuştu. Moulins ve Neuve des Petits Sokağı'nın köşesinde, birinci kattaki büroda Bernays ile yayıncısı Heinrich Börnstein'in başkanlığında yazı işleri toplantısı için bir araya geliyorlardı. Börnstein o günleri şöyle anacaktı:

> Bazıları yatağa veya sandıklara oturur, diğerleri ayakta durur veya bir aşağı bir yukarı dolaşır dururlardı. Hepsi korkunç şekilde sigara içer ve büyük bir tutku ve hararetle tartışırlardı. Bu vahşi gürültünün nedenini anlamak için aşağıda derhal bir kalabalık toplanacağı muhakkak olduğundan, pencereleri açmak mümkün olmazdı ve çok geçmeden oda, yeni gelen birinin orada bulunanları tanımasına imkân vermeyecek derecede kalın bir tütün dumanıyla kaplanırdı. Sonunda, biz bile birbirimizi tanıyamazdık zaten.

Hem Marx hem de Ruge oradaysa böylesi daha iyiydi: Aksi halde "vahşi gürültü" kolayca yumruklaşmaya dönüşebilirdi zaten.

İki düşman kan davalarını kamusal yayınlarla sürdürmeyi yeğlediler. Temmuz 1844'te, Ruge sadece "Bir Prusyalı" imzasıyla, *Vorwärts!*'a Prusya Kralı'nın, geçim kaynaklarını tehdit eden makineleri kıran Silezyalı dokumacıları acımasızca ezmesine ilişkin uzun bir makale yazdı. Almanya münferit bir itaatsizlik eylemini her bakımdan eksiksiz bir devrime dönüştürmek için gereken "siyasal bilinç"ten yoksun olduğundan, dokumacıların ayaklanmasını hiç derecesinde önemsiz kabul ediyordu.

Marx'ın on gün sonra yayımlanan yanıtı, devrimlerin gübresinin "siyasal bilinç" değil, Silezyalılar'ın bolca sahip olduğu sınıf bilinci olduğunu ileri sürüyordu. Ruge (veya Marx'ın verdiği adla, "sözde Prusyalı"), siyasal bir ruhtan yoksun bir toplumsal devrimin imkânsız olduğu

kanısındaydı; Marx bu "abuk sabuk uydurma"yı bir kenara atıp, eski toplumu çözüp eski iktidarı devirdikleri sürece tüm devrimlerin hem toplumsal hem siyasi olduğunu belirtiyordu. Devrim, Silezyalı dokumacılar örneğinde olduğu üzere, sadece tek bir fabrika çevresinde baş gösterse bile, hâlâ tüm devleti tehdit eder nitelikteydi, zira "insanın insanlık dışı hale getirilmiş hayata karşı protestosunu temsil ediyordu." Bu da fazlasıyla iyimser bir yaklaşımdı. Ayaklanmanın tek kalıcı etkisi, *Vorwärts!*'ın aynı sayısında yayımlanan, Heine'nin en ünlü şiirlerinden *Silezyalı Dokumacıların Türküsü*'ne ilham kaynağı olmasıydı.

"Nasıl İngiliz proletaryası Avrupa proletaryasının iktisatçısı, Fransız proletaryası siyasetçisiyse, Alman proletaryası da Avrupa proletaryasının kuramcısıdır" diye yazdı Marx, Ruge'ye yanıtında; bu, Engels tarafından Marksizmin kendisinin bu üç damarın bir karışımı olduğuna ilişkin sonraki bir değerlendirmesini önceden haber veren bir fikirdi. Yirmi altı yaşındaki Marx, Alman felsefesi ve Fransız sosyalizmi üzerine alabildiğine ustalaşmıştı zaten; şimdi kendisini bu sıkıcı bilimde eğitmeye koyuldu. 1844 yazı boyunca, İngiliz siyaset ekonomi politiğinin ana külliyatını -Adam Smith, David Ricardo, James Mill- sistemli bir biçimde okudu ve ilerledikçe notlar aldı. Yaklaşık 50 bin kelimelik bu notlar, Sovyet bilimci David Riazanov'un *Ekonomik ve Felsefi El yazmaları* adı altında yayımladığı 1930'lara dek keşfedilmedi. Şimdi daha çok Paris el yazmaları olarak biliniyorlar.

Marx'ın eserleri, çoğunlukla bunları okuduklarına dair hiçbir kanıt bulunmayan kişilerce genellikle "ham dogma" olarak bir kenara itilmiştir. İçlerinde şu andaki İngiliz Başbakanı Tony Blair'ın da bulunduğu* bu hazırlıksız eleştirmenlerini, sonu gelmezcesine meraklı, ince düşü-

---

Blair, Haziran 2007'de ayrıldığı başbakanlık koltuğunu, yine İşçi Partisi'nden Gordon Brown'a bıraktı –çn.

nen ve dogmatiklikten uzak bir zihnin işleyişini ortaya koyan Paris el yazmalarını incelemeye zorlamak iyi bir alıştırma olabilirdi.

İlk el yazması basit bir bildirimle başlar: "Ücretler, kapitalistle işçi arasındaki şiddetli bir mücadeleyle belirlenir. Kapitalist kaçınılmaz olarak kazanır. Kapitalist, işçinin yokluğuna, işçinin kendisi olmadan yapabileceğinden daha uzun dayanabilir." Diğer her şey bu öncülden çıkar. İşçi bir alıcı arayışına giren herhangi bir meta haline gelmiştir; ve bu, satıcı için avantajlı bir pazar değildir. Ne olursa olsun, kaybeden işçi olur. Toplumun refahı azalırsa, en çok işçi zarar görür. Peki ya zenginleşen bir toplumda ne olur? "Bu, işçi açısından tek elverişli durumdur. Burada kapitalistler arasında rekabet başlar. İşçilere yönelik talep arzı aşar. Ama..."

Gerçekten de aması var. Sermaye, emeğin birikmiş meyvelerinden başka bir şey değildir, dolayısıyla bir ülkenin sermayeleri ve gelirleri, ancak "gittikçe daha çok işçinin ürünleri ondan alındığı, kendi emeği gitgide yabancı bir mal olarak karşısına dikilmeye, varoluş ve faaliyetinin araçları gitgide kapitalistin elinde yoğunlaşmaya başladığı zaman büyür" –daha çok, en verimli döneminde, sıcak sıcak çekilip alındığını görmek için düzinelerce yumurta yumurtlayan zeki bir tavuğa (sanki böyle bir yaratık var olabilirmiş gibi) benzer.

Kaldı ki, refah bir toplumda sermaye yoğunlaşması artacak ve daha şiddetli rekabet olacaktır. "Büyük kapitalistler küçükleri yok edecek ve eski kapitalistlerin bir kesimi işçi sınıfına katılacak, sayıdaki bu artış nedeniyle de, işçi sınıfı ücretlerde daha da fazla sıkıntıya düşecek ve bir avuç büyük kapitaliste gitgide daha çok bağımlı hale gelecektir. Kapitalistlerin sayısı azaldığı için, işçi bulmaktaki rekabet iyiden iyiye azalacak, işçiler arasındaki rekabetse alabildiğine aşırı, doğa dışı ve şiddetli hale gelecektir."

Marx, bu yüzden en elverişli ekonomik koşullarda bile, bu durumun işçi açısından tek sonucunun "aşırı çalışma ve erken ölüm, bir makineye indirgenme, sermayeye kölelik" olacağı sonucuna varır. İşbölümü, insanlardan olduğu kadar makinelerden de kaynaklanan rekabeti devreye sokarak, işçiyi daha da bağımlı kılar. "İşçi bir makineye indirgendiğinden, makine bir rakip olarak karşısına dikilebilmektedir." Son olarak, sermaye yoğunlaşması, sanayiin gitgide daha büyük niceliklerde ürün üretmesine elverecektir. Bu da aşırı üretime yol açacak veya daha çok sayıda işçiyi istihdam dışına çıkarmakla veya ücretlerini acınacak düzeye düşürmekle sona erecektir. Marx, kasvetli bir ironiyle, "işçiler açısından en elverişli toplum durumunun, yani *artan* refah durumunun sonuçlarının bunlar" olacağını ileri sürer. "Fakat uzun vadede, bu büyüme durumunun doruğa ulaştığı bir zaman gelecektir. O zaman işçinin durumu ne olur?" Yanıtın büyük sefalet olduğunu tahmin etmek zor olmayacaktır.

Olasılıklar umutsuz biçimde sermayenin lehinedir. Büyük bir sanayici, doğru dürüst bir fiyata ulaşıncaya dek, fabrikasının ürünlerinin üzerinde oturup bekleyebilir; oysa işçinin tek ürünü -alın teri- her an satılmadığı takdirde bütünüyle değerini yitirir. Alın teri, bir gün dökülmediğinde bile, piyasada dünün gazetesi kadar değersizdir ve asla geri alınamayacak bir değerdir. "Emek yaşamdır ve eğer yaşam ekmek karşılığında her gün mübadele edilmezse, emek asla biriktirilemez veya tasarruf edilemez –hele emekçi tarafından hiç. İşveren daha şanslıdır, zira sermaye raf ömrü sonsuz bir "depo edilmiş emek"tir.

Kapitalizme karşı tek savunma, ücretleri yükselten ve fiyatları ucuzlatan rekabetti. Fakat tam da bu nedenle büyük kapitalistler daima rekabetçiliği kösteklemeye veya sabote etmeye çalışacaktır. Tıpkı eski feodal derebeylerin -talebin neredeyse sınırsız, arzınsa sınırlı olduğu- bir toprak tekeli kurması gibi, bu yeni tür sanayiciler de bir üretim tekeli

kurmaya çalışıyorlardı. Bu nedenle de, Adam Smith'in yaptığı gibi, derebeyinin ya da kapitalistin çıkarının toplumunkiyle aynı olduğu sonucuna varmak aptallıktı. "Özel mülkiyet egemenliği altında, her bireyin toplumda sahip olduğu çıkar, toplumun ondaki çıkarıyla ters orantılıdır, tıpkı tefecinin savurganlıktaki çıkarının, savurganlığın çıkarıyla hiç ilgisi olmaması gibi."

Marx, Smith ve Ricardo'ya eleştirel olsa bile, kesin bir saygı duyuyordu. Hegel'de olduğu gibi, kuramlarının eksikliklerini ortaya koymak için, bu düşünürlerin kendi sözcüklerini ve mantığını kullandı. Ve en büyük eksiklik de şuydu: "Ekonomi politik, özel mülkiyet olgusundan doğar. Onu açıklamaz." Klasik iktisatçılar özel mülkiyete, öncesiz sonrasız bir insanlık durumu olarak yaklaşır, tıpkı teolojinin kötülüğün varlığını, insanın ilk itaatsizliğine ve ölümcül tadı, dünyaya ölümü getiren yasak ağacın meyvesine bağlayarak açıklaması gibi.

Fakat aslında bunun hiçbir sabit veya değişmez tarafı yoktu. Sanayi Devrimi sayesinde, iktidar feodal derebeylerinden şirket ekâbirlerine geçmişti: Para aristokrasisi, toprak aristokrasisinin ayağını kaydırıp yerini almıştı bile. "Romantizmin bunun için döktüğü gözyaşlarına katılmayı reddediyoruz" diye yorum yapıyordu Marx sert bir dille. Feodal toprak sahipleri, soylu kayıtsızlıklarının "romantik görkeminin" tadını çıkaran, mülklerinden azami kârı çıkarma girişiminde hiç bulunmamış verimsiz ahmaklardı. Bu iyi huylu efsanenin patlatılıp yok edilerek, "toprak mülkiyetinin kökeni"nin -aşağılık kişisel çıkar- kendisini en sinik biçimde sergilemesini sağlamak şarttı. Büyük malikâne topraklarını, hiçbir pastoral esrarlı hava olmaksızın, sadece metalara indirgemekle, kapitalizm kendi niyetlerinde en azından saydamdır. *Nulle terre sans seigneur* (Hiçbir toprak sahipsiz değildir) daha vülger olsa bile, dürüst bir itirafa yol açtı: *L'argent n'a pas de maître* (Paranın sahibi yoktur).

Bu zorbalık altından, hemen herkes ve her şey "nesneleştirilir." İşçi, ömrünü kendisinin sahip olamadığı veya üzerinde denetim kuramadığı nesneler üretmeye adar. Dolayısıyla emeği, ondan bağımsız ve ona yabancı olarak kendisinin dışında var olan" ayrı, dışsal bir varlık haline gelir ve özerk bir güç olarak karşısına dikilir; nesneye bağışladığı yaşam, düşmanca ve yabancı bir güç olarak karşısına çıkar." Hiçbir Marksist bilimci veya eleştirmen, Mary Shelley'nin, yaratıcısının aleyhine dönen canavarla ilgili öyküsü *Frankenstein*'la olan açık koşutluğa dikkat çekmemiştir. (Marx'ın Prometheus efsanesine olan hayranlığı düşünüldüğünde, romanın altbaşlığına da işaret etmek uygun düşebilir: *Modern Bir Prometheus*.) Aralık 1863'te patlayan bir çıbanla başının dertte olduğu bir sırada Marx, özellikle iğrenç bir türü "sırtımdaki ikinci bir Frankenstein" olarak betimlemişti. Engels'e, "Bu bana iyi bir kısa öykü konusu gibi geldi" diye yazmıştı. "Önden, *içindeki adamı* porto şarabı, kırmızı şarap, yağlı ve koskoca bir et yığınıyla doyuran adam. Önden, doymak bilmez bir içkici. Ama arkadan, sırtından, *dışsal adam*, lanetli bir çıban. Eğer şeytan, bu gibi koşullar altında sürekli iyi dayanmasını sağlamak üzere biriyle anlaşma yapıyorsa, bırak da şeytan işini görsün, derim." Marx bu kabarcıklı kâbustan, o sırada sekiz yaşında olan kızı Eleanor'a da söz etti. "Ama o senin kendi etin!" diye işaret etti çocuk babasına.

Özüne yabancılaşma, Marx'ın çocuklarının kulaklarına daha küçüklüklerinden itibaren, en çok da onları eğlendirmek için anlattığı peri masalları aracılığıyla aşina bir kavramdı. Eleanor bir hatıratında, "Bana anlattığı bir sürü harika masaldan en harikası, en zevkli olanı 'Hans Röckle' idi" diye yazacaktı:

> Aylar boyunca devam etti; harika bir öyküler tefrikasıydı... Hans Röckle, kendine ait bir oyuncak dükkânı olan ve her zaman başı derde giren, Hoffman-benzeri bir sihirbazdı. Dükkânı en olağanüstü şeylerle -tahta-

dan kadın ve adamlar, devler ve cüceler, krallar ve kraliçeler, işçiler ve efendiler, Nuh'un gemisindeki kadar çeşitli hayvanlar ve kuşlar, masalar ve sandalyeler, arabalar, her tür ve boydan kutularla- doluydu. Ve bir sihirbaz olmasına karşın, Hans ya şeytana ya da kasaba olan yükümlülüklerini yerine getiremez ve bu yüzden de -istemeyerek de olsa- sürekli oyuncaklarını şeytana satmak zorunda kalırdı. Sonra da bunlar -daima Hans Röckle'nin dükkânına dönmekle sonuçlanan- olağanüstü maceralara girerlerdi.

Bir peri masalında yeterince kolay bir iş. Ama bir işçi, emeğinin meyvelerini sihre başvurmaksızın nasıl kurtarabilirdi? Hegel için, yabancılaşma düpedüz hayatın bir gerçeği, rahme düşme ile yaratılış, arzu ile sancı arasına düşen bir gölgeydi. Düşünce bir kez -ister bir makine ister bir kitap olsun- nesne haline geldiğinde, "dışsallaştırılmış" oluyor, böylece üreticisinden ayrılıyordu. Yabancılaşma, tüm emeğin kaçınılmaz sonucuydu.

Marx'a göre, yabancılaşmış emek insan bilincinin sonsuz ve kaçınılmaz bir sorunu değil, özgül bir ekonomik ve toplumsal düzenin sonucuydu. Gerçi doğum kuşkusuz Hegel'in "dışsallaşması" olsa da, söz gelimi, bir anne bebeğinden, rahminden dışarı çıkar çıkmaz otomatik olarak yabancılaşmaz. Fakat her doğum yaptığında, haykıran bebeği bir ahir zaman Hirodes'i* tarafından derhal kendisinden kopartılırsa, gerçekten de son derece yabancılaşmış hissederdi. Kendilerini insan gibi hissetmemelerine de şaşmamak gerekirdi. "Sonuç" diye gözlemliyordu Marx karakteristik bir paradoksta, "insan (işçi) sadece en hayvani işlevlerinde -yeme, içme ve üreme, ya da en uç olarak konut ve hattâ süsle-

---

Hirodes (d. M.Ö. 74 – ö. M.Ö. 4, Kudüs) I. Hirodes veya Büyük Hirodes adıyla bilinen ve Roma İmparatorluğu tarafından Yahudiye eyaletine atanan Yahudi Kralı. Matta İncili, 2. bölümde Yeremya 31:15'te anlatılan, çocukların öldürüldüğü *Masumların Katli* hikâyesiyle tanınır –çn.

mesi- özgür hareket edebilirken, insani işlevlerinde bir hayvandan başka bir şey olmadığını hisseder."

Peki, alternatif neydi? 1844'te Paris el yazmalarını yazdığı zamana gelindiğinde, Marx toplumun yapısal hatalarını -artan rutubet, çürümüş keresteler, taşıdıkları yükü artık çekemeyen kirişler- belirlemekte ve neden acilen yıkım güllesinin gerektiğini açıklamakta büyük bir yeteneği çoktan edinmişti aslında. Fakat bir sürveyan ve yıkım uzmanı olarak becerileri, henüz kendi müthiş mimari vizyonuna denk düzeye erişmemişti. "Özel mülkiyetin kaldırılması tüm insani duyuların ve vasıfların eksiksiz *kurtuluşu*dur" diye yazdı. "İster eğitimle olsun ister yaratılıştan, öznel insani duyarlığın zenginliği -bir müzik kulağı, biçimin güzelliğini gören bir göz, kısacası, insani memnuniyeti gerçekleştirebilecek *duyular*- ancak insan doğasının zenginliğinin nesnel olarak açılıp yayılması sayesinde olabilir." İnsan ile doğa arasındaki ve insan ile insan arasındaki çatışmayı, sadece komünizm çözebilirdi. Tumturaklı bir gösterişle, "Bu, tarihin muammasının çözümüdür" diye ilan etti "ve çözümün bu olduğunu kendisi de bilir."

Belki öyleydi; ama tam olarak *neydi*? Oldukça belirsiz hümanizmini henüz ayrıntılandırmamış olan Marx, onun ne olmadığını söylemeyi yeğliyordu. Tarihin muammasının çözümü, Proudhon'un küçük burjuva yavan sözlerinde (ev, çiftler arası sevgi ve buna benzer bayağılıklar hakkındaki sıkıcı vaazları), veya Fourier ve Babeuf gibi, -"kıskançlık ve kendi düzeylerine çekme arzuları"nın etkisinde- özel mülkiyeti yok etmeyip sadece yeniden dağıtmayı öneren eşitlikçilerin boş hayallerinde bulunamazdı. Onların hayalî Mutlu Vadisi "*emek* ve *ücret eşitliği* topluluğu" idi, "bedelini ise komünal sermaye, evrensel kapitalist olarak *topluluğun kendisi* ödüyordu." Maddi servet hâlâ varoluşun amacı olacaktı, tek fark ise tüm insanların -eski kapitalistler de dahil- "işçi" statüsüne indirgenmesiydi. Peki, ya kadınlar? Evliliğin kendisi bir tür kişiye özgü

özel mülkiyet biçimi olduğuna göre, herhalde hamervah komünistlere göre, "kadınlar evlilikten genel fahişeliğe geçecekler" –böylelikle herkesin mülkü haline geleceklerdi. Marx bu "korkunç" ihtimal karşısında dehşetle irkiliyordu.

Herr ve Frau Ruge ile birlikte, komünal yaşam girişiminin neden bu kadar başarısız olduğunu anlamak kolay. Tüm bu burjuva ahlâkı ve yaşam biçimi maskaralıkları için Marx, kalben alabildiğine ataerkildi. İçerken veya erkek arkadaşlarıyla yazışırken, müstehcen bir şaka veya hoş ve boş cinsel bir skandaldan daha çok sevdiği bir şey yoktu. Gelgelelim, kadınların da bulunduğu ortamlarda, Victoria çağının tüm aile babalarının hayran kalacağı koruyucu bir şövalyelik sergilerdi. 1850'lerde bir muhbir, "Marx, asi ve huzursuz karakterine karşın, baba ve koca olarak dünyanın en nazik ve yumuşak insanı" gözlemini şaşkınlıkla yapmıştı. Alman sosyalist –birçok bar kavgasında ona eşlik eden- Wilhelm Liebknecht, Marx'ın bu fazilet taslamalarını dokunaklı ve oldukça komik buluyordu. "Siyasal ve ekonomik tartışmada sözünü hiç sakınmamasına, sık sık çok bayağı deyimler kullanmasına karşın, çocukların ve kadınların önünde dili o kadar nazik ve rafineydi ki, bir İngiliz mürebbiye bile onda kusur bulamazdı. Eğer bu koşullar altında, konuşma hassas bir akış alacak olursa, Marx yerinde duramaz hale gelir ve on altı yaşında genç bir kız gibi kıpkırmızı kesilirdi."

Ağustos 1844'te, Jenny hâlâ annelik tecrübesi için gittiği Trier'de kaldığı ve Karl, Vanneau'daki dairelerinde tek başına ekonomi defterleri üzerine çalıştığı sırada, yirmi üç yaşındaki Friedrich Engels, Almanya'dan İngiltere'ye giderken Paris'e uğradı. İki adam daha önce bir kez -Engels 16 Kasım 1842'de *Rheinische Zeitung*'un bürosuna geldiği zaman- karşılaşmış olsalar da, bu soğuk ve iki tarafta da pek olumlu iz bırakmayan bir tanışma olmuştu: Engels, Edgar Bauer'in "sanki bin şeytan saçlarına yapışmış çekiyorlarmış gibi çılgınca bağırıp çağırma" hu-

yuyla ilgili kendisini önceden uyardığı bu coşkulu genç editöre ihtiyatlı yaklaşmıştı; Berlin'de yaşadığına göre, onun muhtemelen Bruno ve Edgar Bauer biraderlerin, Özgür Hegelci çılgınlarının suç ortağı olduğunu tahmin eden Marx da Engels'e karşı, en az onun kadar kuşkucuydu. Engels bundan kısa süre sonra Berlin'den Manchester'a taşınarak kendini affettirdi; böylelikle *Rheinische Zeitung*'da birkaç makale yazmasına izin verildi, ama Marx'ın asıl ilgisini uyandıran, *Deutsche-Französische Jahrbücher*'e yazılmış bir dizi deneme -Thomas Carlyle'ın *Geçmiş ve Bugün*'ü üzerine bir inceleme ile Marx'ın bir dahinin ürünü olarak nitelediği uzun denemesi, *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*- oldu. Neden olduğunu anlamak zor değil: Soyut idealizmin çok fazla boş laf olduğuna ve tarihin motorunu çalıştıranın ekonomik ve toplumsal güçler olduğuna çoktan karar vermiş olsa da, Marx'ın pratik kapitalizm bilgisi sıfırdı. Alman filozoflarıyla diyalektik cebelleşmeye öyle bir dalmıştı ki, İngiltere'nin durumu –ilk sanayileşmiş ülke, proletaryanın doğum yeri- dikkatinden kaçmıştı. Engels, Lancashire'ın pamuk atölyelerinin stratejik noktasından, Marx'ı aydınlatmak açısından uygun konumdaydı.

Ağustos 1844'te tanışıklıklarını tazeledikleri döneme gelindiğinde, Marx'ın tutumu böylelikle güvensizlikten saygılı bir meraka doğru değişmişti ve -Voltaire ve Diderot'nun eski bir uğrak noktası olan- Café de la Régence'da birkaç aperitifin ardından Engels sohbeti sürdürmek üzere Vanneau'ya da davet edildi. Sohbet, bol miktarda gaz ve kırmızı şarapla beslenerek on yoğun gün sürdü ve nihayetinde ölümsüz bir dostluk kurdular.

İkisinin de bu destansı sohbet hakkında hiçbir şey yazmamış olması tuhaftır. Kırk yılı aşkın bir süre sonra yazılmış bir önsözde, Engels'in anlatımı tek bir cümleden ibarettir: "1844 yazında Marx'ı ziyaret ettiğimde, tüm kuramsal alanlardaki tam mutabakatımız açıkça ortaya çıktı ve ortak çalışmamız o tarihte başladı." *C'est tout* [hepsi bu]: Onun bu

aceleci özetinden, Engels'in Paris'te verdiği molanın, dünyayı sarsan on gün olarak tanımlanabileceğini tahmin etmek çok zordur.

Friedrich Engels'in ataları, geçimlerini tarımdan ve ardından -çok daha kazançlı- tekstil ticaretinden kazanarak, Wuppertal'de iki yüzyıldan uzun süre yaşamışlardı. Aynı adı taşıdığı babası Friedrich Engels, Ermen adlı iki kardeşle ortak olarak Manchester (1837) ile Barmen ve Engelskirchen'de (1841) pamuk imalathaneleri kurarak işini çeşitlendirdi ve genişletti.

Küçük Friedrich 28 Kasım 1820'de doğdu. Hane halkı dindar, çalışkandı; öyle ki, katı ortodoks havasını dağıtan tek şey, mizah duygusu "ileri yaşlarında bile bazen gözlerinden yaş gelene kadar gülecek bir insan olmasına yol açacak kadar belirgin" annesi Elise'nin neşeli mizacıydı. Çok daha haşin bir kişilikteki baba, erdemlilik yolundan sapar kaygısıyla, en büyük oğlundan gözünü ayırmazdı. "Friedrich eve son haftanın karnesini getirdi" diye yazmıştı Elise'ye 27 Ağustos 1835'te. "Bildiğin gibi, tavrı düzelmiş durumda; ama geçmişteki sert cezalara karşın, dayak korkusundan bile kesin bir itaat dersi almışa benzemiyor. Bugün çalışma masasında kitap kiralanan bir kütüphaneden alınmış pis bir kitap, on üçüncü yüzyıldan bir romans buldum. Tanrı bu çocuğun yüreğini korusun, zira bu halleri dışında her yönden büyük umutlar vaat eden bu oğlumuz konusunda, çok sık üzüntü çekiyorum." Anlaşılan Tanrı dikkat göstermiyordu: Genç Engels çok geçmeden tehlikeli "pis kitapların" çok daha ötesine geçecekti.

Aile şirketine girerek -pek de hevesle olmasa bile- anne-babasının beklentilerine uydu. 1837 Mikail Yortusu'ndaki son karnesinde, okul müdürü genç Friedrich'in "dışsal kariyeri olarak" iş dünyasına girmeye "eğilimli olduğuna inandığını" belirtiyordu. Oysa o, içinden çoktandır başka planlar kurmaya başlamıştı bile. Fakat bir gelir elde etmesi gere-

kiyordu ve Ermen & Engels'te bir iş, ona parasal güvence ve bol bol boş vakit sağlayacak faydalı bir arpalık olabilirdi.

Çıraklık dönemine, babasının onun için Heinrich Leupold'ün yürüttüğü bir ihracat firmasında ücretsiz kâtiplik işi bulduğu Bremen'de başladı. Engels patronu hakkında, "Korkunç derecede iyi bir adamdı, çok iyi, hayal bile edemezsiniz" diyecekti. Eski okul arkadaşları Friedrich ve Wilhelm Graeber'e 1 Eylül 1838 tarihli bir mektupta, "Müdür burada oturduğu için" uzun yazamaması nedeniyle özür diliyordu. Ama sonraki paragrafın gösterdiği gibi, anlaşılan Leupold pek de sert bir amir değildi:

> Bu kadar kötü yazdığım için bağışlayın, midemde üç şişe bira var, yaşasın, ve daha fazla yazamayacağım çünkü bunun bir an evvel postalanması gerekiyor. Saat üç buçuğu vurdu bile ve mektupların dörde kadar postalanması gerekiyor... Ne acı bir durum! Bizim ihtiyar, yani Amir, şimdi dışarı çıkmak üzere ve ben ne yazacağımı bilemeden zihnim karışık haldeyim. Kafamda her türden gürültü hoplayıp zıplıyor.

Gerçekten de öyleydi. Bürodaki ufak tefek görevlerine dikkat etmeden veya öğle yemeğinden sonra çakırkeyf mektuplar yazarken veya puro dumanları arasında tavanı inceleyerek bir hamakta uzanırken ya da Bremen banliyölerinde at sırtında gezinirken, Engels kafasında bu gürültüleri duymaya başlamıştı bile. Koro müziği -çoğu eski ilahilerden aşırma- bestelemiş ve şiir yazmayı denemişti. "The Bedouin" [Bedevi] başlıklı bir şiiri, Eylül 1838'de *Bremisches Conversationsblatt*'da yayımlanmıştı. İlk basılı eseri olarak dikkate değer olmasının yanı sıra, bu şiir onun burjuva editörlerinin sansürcülüğüyle ilk tanışmasını da simgeliyordu.

Engels tarafından yazılmış haliyle şiir, Bedevi'nin -"çölün oğulları, mağrur ve özgür"- bu gurur ve özgürlükten yoksun bırakılışına ve artık sadece turistleri eğlendirmek üzere kendisini sergilemesine esef ediyor-

du. Şiir heyecanlı bir savaş çığlığıyla sona eriyordu:

Evinize dönün, egzotik konuklar!
Çöl giysileriniz uygun değildir
Bizim Parizyen ceket ve yeleklerimize,
Ne de türküleriniz bizim edebiyatımıza!

Daha sonraları açıkladığı gibi, burada amacı, "Bedevileri ve şu andaki koşulları içinde bile, bu halka tamamen yabancı izleyiciyi karşılaştırmak" idi. Fakat yayımlanmış halinde, bu kıtanın yerini, yazarın iznini almaksızın bizzat editörün eklediği yeni bir son kıta almıştı:

Paranın emrine ve çağrısına girdiler,
Doğa'nın esas dürtüsü yerine.
Gözleri boş, suskunlar hepsi
Bir ağıt türküsü söyleyenin dışında.

Böylece, öfkeli bir uyarı, bir melankoliden ibaret acıklı bir omuz silkmesine indirgenmişti. Engels, tahmin edilebileceği üzere, hiç hoşnut kalmadı: Kendi primitif tarzında, toplumun ekonomik zorunluluklarla şekillendiğini zaten fark etmişti, ama editör mücrimlerin adını verme veya suçlama imkânına engel olmuştu. Bu mutsuz başlangıçtan sonra, "Benim uyaklarımın hiçbir şey başaramayacağını açıkça anlamıştım"diyecekti.

Edebi zevkleri daha siyasal ve şiirsellikten uzak hale geliyordu. Yeni Hanover Kralı Ernst August'un baskıcı rejimini protesto etmeye cüret eden yedi liberal profesörün Göttingen Üniversitesi'nden atılmasını anlatan *Jacob Grimm über seiner Entlassung* başlıklı güncel bir risale satın aldı. "Olağanüstü iyi ve nadir bir yetenekle yazılmış bir çalışmaydı." "Köln meselesi" -1837'de, Köln Başpiskoposunun Prusya Kralı'na itaati reddetmesi- üzerine en az yedi risale okudu. "Buradaki şeyleri okudum

ve bazı tabirlere rastladım -bizim taraflarda basılmasına asla izin verilmeyecek, çok liberal düşünceler vb gerçekten harika; özellikle edebiyatta çok iyi alıştırma yapmış oluyorum." Graeberler'e biranın verdiği cesaretle yazdığı mektuplardan birinde, Ernst August'tan "yaşlı Hanoverli keçi" diye bahsetmişti.

Dönemin en aşikâr biçimde "ilerici" sesleri, Heine'nin ifade özgürlüğünü, kadının kurtuluşunu, dinsel zorbalığa son verilmesini ve kalıtsal aristokrasinin ortadan kaldırılmasını savunan çömezleri, Genç Almanya yazarlar grubundan geliyordu. "Kim buna karşı çıkabilir?" diye soruyordu Engels, yarı alaylı. Onların yumuşak başlı, müphem liberalizmine tahammül edemiyordu, ama daha özenli ve analitik bir yaklaşımın yokluğunda, başvurabileceği hiçbir şey bulamıyordu. "Şimdi zavallı ben ne yapacağım? Kendi başıma çalışmaya devam mı edeceğim? Bundan hoşlanmıyorum. Sadık olup çıkmak mı? Asla yapamam!" Böylece, *faute de mieux*, ehvenişer mantığıyla, kendisi de bir Genç Alman olup çıktı. "Geceleri uyuyamıyorum, tek nedeni de bu yüzyılın fikirleri. Postaneye gidip de Prusya hanedan armasına baktığımda, özgürlük ruhu nöbetine tutuluyorum. Gazetelere her göz attığımda, özgürlük ilerlemelerini arıyorum. Şiirlerime giriyorlar ve keşiş cübbelerine ve kürklerine bürünmüş yobazlarla alay ediyor."

Barmen'deki evlerinde, anne-babasının oğullarının demokratik ateşinden haberleri bile yoktu: Onlardan bu görüşlerini saklamak için elinden geleni yapıyordu, hem o zaman hem de daha sonraki uzun yıllar boyunca. Orta yaşa geldiğinde, Marx'la birlikte kapitalizmin yakın krizini coşkuyla bekledikleri dönemde bile, Engels daima baba Friedrich'in Manchester'a yaptığı ziyaretler sırasında, aile servetinin emanet edilebileceği vazifeşinas varis rolünü oynayarak elinden geleni yaptı –tıpkı Cheshire Hunt'taki atlı gezilerde kendisine yerel bir işadamı süsü vermeyi başardığı gibi. Onun komünizmi, ateizmi, rastgele cin-

sel ilişkileri: Bütün bunlar özel hayatına aitti.

İşin içyüzünü bilenler için, Engels'in ebeveyni ve çevresi hakkındaki gerçek düşünceleri, daha Mart 1839'dan, bir Genç Almanya gazetesi olan *Telegraph für Deutschland*'da Barmen ve Elberfeld'in kendisiyle gurur duyan ve halinden hoşnut *burgher*lerine [kasaba sakinleri] eğenceli bir hücum yaptığı yazıyı yazmasından itibaren açıktı. On sekiz yaşındaki yazar, "Friedrich Oswald" takma adının ardına gizlenmişti –makaleler gazeteciliğe özgü bir ana-baba katlinden başka bir şey olmadığından, zorunlu bir önlemdi bu. Elberfeld'in "kasvetli sokakları"nda, diye yazmıştı, cumartesi ve pazar geceleri tüm birahaneler dolup taşıyor:

> Ve on bir civarında kapandığında, buralardan boşanan sarhoşlar, genellikle kaldırım oluklarında sızıp kalıyorlar Bu olayın nedeni son derece açık. İlk ve en önemlisi, fabrika çalışmasının büyük sorumluluğu var. İnsanların oksijenden çok kömür gazları ve toz -üstelik örneklerin çoğunda daha altı yaşından başlayarak- soludukları alçak tavanlı odalar, onları bütün güçlerinden ve yaşam sevincinden yoksun bırakıyor. Evlerinde kendilerine ait tezgâhları olan dokumacılar, sabahtan geceye kadar bunların önünde oturuyor ve sıcak bir ocağın önünde omuriliklerini kurutuyorlar. Mistisizmin pençesinden kurtulanlar, içkicilikle mahvoluyorlar.

Mistisizm göndermesinin işaret ettiği üzere, Engels daha o zamandan dini bir sömürü ve ikiyüzlülük hizmetçisi olarak tanımlamıştı. "Zira fabrika sahipleri arasında en dindarlarının, işçilerine en kötü davrananlar olduğu bir gerçek; sarhoş olma fırsatından yoksun bırakma gerekçesiyle, işçilerinin ücretlerini kısmak için her yola başvuruyorlar, gene de, vaizlerin seçiminde, kendi insanlarına ilk rüşvet veren yine onlar oluyor." Hattâ bu ağlamaklı sahte sofulardan bazılarının adını bile veriyordu –kendi babasından bahsetmekten sakınsa da.

"Elberfeld'den Mektuplar" büyük öfke ve nefrete yol açtı. Bu sırrı bi-

len pek az kişiden biri olan Friedrich Graeber'e, "Ha, ha, ha!"diye yazdı. "*Telegraph*'taki makaleyi kim yazdı biliyor musun? Yazar, bu satırları yazan kişi, ama bu konuda kimseye bir şey söylememeni salık veririm. Başım büyük derde girer."

1841 baharında Engels, Kraliyet Topçu Kuvvetleri'ne yazılarak Berlin'de askeri hizmetini yapmak üzere Barmen'den ayrıldı. Bu görev için, Genç Hegelciler'in başkenti olan Berlin'i seçmesi tesadüf değildi: Her ne kadar üniforma ona bir saygınlık kamuflajı verse ve anne-babasını rahatlatsa da, bulduğu her boş ânı, radikal teolojiye ve gazeteciliğe gömülerek geçirdi. Ermen & Engels'in Manchester şubesine gönderildiği 1842 güzünde de aynı hileyi yaptı: Görünüşte, vazifeşinas bir veliahttan beklendiği üzere, aile işinde eğitim görürken, bu fırsatı kapitalizmin insani sonuçlarını incelemekte kullandı. Manchester Tahıl Yasasına Karşı Birlik'in* doğum yeri, 1842 genel grevinin başkenti, Çartistler'in,* Owencılar'ın◊ her türden sanayi ajitatörlerinin kaynaştığı bir kentti. Başka yerde değilse bile, burada canavarın doğasını keşfedecekti. Gündüzleri Pamuk Borsası'nda sakin ve çalışkan genç bir yönetici idi; iş saatlerinden sonra, ilk başyapıtı *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* (1845) için olgular ve izlenimler toplamak üzere proleter Lancashire'ın

---

Tahıl Yasaları: Dışarıdan yapılan tahıl ithalatını kısıtlamayı ya da yasaklamayı amaçlayan yasalar toprak aristokrasisinin çıkarlarını korumak üzere konulmuştu. 1838'de Manchesterlı fabrikatörler Richard Cobden ve John Bright *Anti-Corn Law League* (Tahıl Yasasına Karşı Birlik) adlı örgütlenmeyi kurdular. Bu birlik, sınırsız serbest ticaret isteğiyle toprak aristokrasisinin ekonomik ve sosyal gücünü zayıflatmak amacıyla yasaların kaldırılması için mücadele etti. 1846'da bu yasalar kaldırıldı –yn.

Çalışanlar için daha iyi toplumsal ve ekonomik koşulları savunan 19. yüzyıl İngiliz reformcuları –çn.

◊ Robert Owen (1771-1858) Galli sosyal reform ve işçi örgütlenmesiyle ilgili fikirleri Owenizm olarak anılan ilk sosyalistlerden –çn.

terra incognita'sını [bilinmeyen toprakları] keşfederek, tamamen saf değiştiriyordu. Çoğu zaman yeni aşkı, Mary Burns adında kızıl saçlı bir İrlandalı fabrika kızının refakatinde, kendi sınıfından pek az kişinin görebildiği gecekondu semtlerine dalıyordu. Örneğin, Manchester'ın Oxford Caddesi'nin güneybatısında kalan semti "Küçük İrlanda"ya ilişkin betimlemesi şöyledir:

> Çöp, sakatat ve hastalık yayan türden pislik yığınları her tarafta görülen yerleşik hendeklerde yayılıyor; atmosfer bunlardan yayılan kötü kokuyla zehirlenmiş, bir düzine kadar yüksek fabrika bacasının dumanıyla ağırlaşmış ve kararmış. Paçavralar içindeki kadınlar ve çocuklar sürüsü, çöp yığınları ve çamur birikintilerinde büyüyen domuzlar kadar kirli bir halde, her yerde kaynaşıyor. Kısacası, bütün bu kenar mahalle öylesine nefret uyandıran ve tiksindirici bir manzara oluşturuyor ki, Irk [Irmağı] üzerindeki en berbat avlu bile yanında iyi kalır. Bu yıkık kulübelerde, muşambayla derme çatma onarılmış kırık camların, yaylı kapıların ve çürümüş kapı kasaları veya hadsiz hesapsız kirli ve kötü kokulu karanlık, rutubetli bodrumlarda yaşayan bu ırk, sanki belli bir amaçla oluşturulmuşa benzer bu atmosferde, insanlığın en alt aşamasına ulaşmış olmalıdır. Bu semtin dıştan görünüşünün, bakan kişiye dayattığı izlenim ve düşünce çizgisi budur. Fakat en fazla iki odası, bir tavanarası ve belki bir de bodrumu olan bu ağılların her birinde, ortalama yirmi insanoğlunun yaşadığını duyan kişinin ne düşünmesi gerekir?

Kitaba gücünü ve derinliğini veren unsur, Engels'in birinci elden gözlemleri, parlamenter komisyonlarından, sağlık yetkililerinden ve Hansard* nüshalarının içerdiği bilgileri, büyük bir beceriyle bir arada dokumasıydı (ne de olsa bir tekstilciydi o). Britanya devleti işçilerin kaderini düzeltmek için pek az şey yapmış veya belki de hiçbir şey yapmamış olabilirdi, ama en azından, sanayi yaşamının dehşetleri hakkın-

---

İngiliz parlamentosundaki konuşmaların resmi olarak yayınlandığı tutanaklar –çn.

da, tozlu bir kütüphane rafından alma zahmetine giren herkese açık, çok miktarda veri toplamıştı. Özellikle ceza davalarıyla ilgili gazete haberleri daha kapsamlı ayrıntıları sunuyordu. Engels'in belirttiğine göre, "15 Ocak 1844 Pazartesi günü":

> açlıktan ölmek üzereyken, bir dükkândan yarı pişmiş haldeki bir dana budunu çalıp derhal yedikleri için iki erkek çocuk sorgu hakiminin önüne çıkarıldı. Sorgu yargıcı davayı biraz daha inceleme gereği duydu ve polisten şu ayrıntıları öğrendi. İki çocuğun annesi; eski bir asker ve sonrasında polisin dul karısı; kocasının ölümünden beri çok zor günler geçirmiş bir kadın Polis gittiği zaman kadını, oturma yerleri kopuk iki eski hasır sandalye, iki bacağı kırık küçük bir masa, kırık bir fincan ve küçük bir tabak dışında hiç eşyası olmayan küçücük bir arka odada, sözcüğün gerçek anlamıyla birbirine sokulup yumak olmuş altı çocuğuyla birlikte bulmuştu. Ocakta ateş adına, küçücük bir alev yanıyordu ve bir köşede bütün ailenin yatak diye kullandığı, bir kadının önlüğünü doldurabilecek kadar paçavra yığını duruyordu.

Engels, İngiliz burjuva kurumlarının kendine karşı bunca suçlayıcı kanıt sunduğunu keşfedince şaşıp kalmıştı. Orta sınıf *Manchester Guardian*'dan tüyler ürpertici muhtelif hastalık ve açlık vakalarını alıntıladıktan sonra övünüyordu: "Hasımlarımın tanıklığından memnuniyet duyuyorum." Karl Marx'ın bu teknikten ne kadar çok şey öğrendiğini anlamak için *Kapital*'in ilk cildinde hükümetin Mavi Kitapları* ve *The Economist*'ten alıntıları incelemek yeter.

Marx ve Engels birbirini mükemmelen tamamlıyorlardı. Üniversite öğreniminden geçmemiş olan Engels, Marx'ın engin bilgi düzeyine erişemezken, kapitalizmin mekanizmasına ilişkin paha biçilmez birinci el

---

İngiliz parlamentosunun çok çeşitli konular hakkında hazırlanan olgu ve belge derlemelerinin adıdır. Kaynak olarak kullanılabilecek yüzlerce Mavi Kitap vardır –yn.

bilgilere sahipti. Fakat "tüm alanlardaki eksiksiz mutabakat" her birinin alışkanlıkları ve tarzlarına kadar uzanmıyordu. Bu iki karakterin ete kemiğe bürünmesinin Tez ve Antitez olduğu bile söylenebilirdi. Marx kargacık burgacık bir karalamayla, bu işin mal olduğu çabanın lekeli tanıklığı olarak sayısız silmeler ve düzeltmelerle yazardı; Engels'in yazısı ise düzgün, iş dünyasına özgü, şıktı. Marx tıknaz ve kara yağız, kendinden tiksinen bir Yahudi idi; Engels uzun boylu ve sarışın, Aryan* kasıntısı havasını az da olsa taşıyan biriydi. Marx kargaşa ve para sıkıntısı içinde yaşıyordu; Engels, bir yandan kitaplar, mektuplar ve gazete yazılarının -sıklıkla Marx adına da yazdığı- muazzam üretimini sürdürürken, diğer yandan aile şirketindeki tam günlük bir işi uyanıkça yürüten etkili bir yazardı. Gene de, her zaman yüksek burjuva yaşamının keyiflerinin tadını çıkaracak zamanı da buluyordu: Ahırlarında atlar, mahzeninde bir sürü şarap ve yatak odasında metresler vardı. Marx'ın sefaletten neredeyse boğulduğu, alacaklılarını atlatıp ailesini ayakta tutmaya çalıştığı uzun yıllar boyunca, çocuksuz Engels müreffeh bir bekârın tasasız zevklerini sürdü.

Bu apaçık avantaj eşitsizliğine karşın, Engels asla baskın ortak olamayacağını biliyordu. En baştan itibaren Marx'a boyun eğerek, hiç şikâyet etmeden veya kıskanmadan –hattâ, doğrusunu söylemek gerekirse, büyük bir minnettarlıkla- bu yoksul bilgeyi desteklemek ve para yardımında bulunmak olan tarihsel misyonu kabul etti. 1881'de, ilk tanışmalarından neredeyse kırk yıl sonra, "Herhangi bir insanın bir dahiyi nasıl olup da kıskanabileceğini düpedüz anlayamıyorum" diye yazacaktı; "bu o kadar özel bir şey ki, ona sahip olmayan bizler daha ilk andan itibaren onun erişilemez olduğunu anlamamamız ve böyle bir şeyi kıskanmamız için korkunç derecede dar kafalı olmamız gerekir." Marx'ın

---

*Sanskritçe; soylu, asilzade –yn.

dostluğu ve onun eserinin muzafferâne doruğu, ödül olarak ona yetip de artardı bile.

Birbirlerinden sır saklamazlardı, aralarında hiçbir tabu yoktu: Eğer Marx penisinde koca bir kabarcık bulursa, Engels'e bunu bütün ayrıntılarıyla betimlemekte bir an bile tereddüt etmezdi. Ciltleri dolduran yazışmaları tarih ve dedikodu, ekonomi politik ve okul çocuklarına özgü müstehcen laflar, yüce idealler ve alçak mahremiyetlerden oluşan cesur bir yahniydi. Az çok rastlantısal bir örnek almak gerekirse, 23 Mart 1853'te Engels'e yazdığı bir mektupta Marx, Türk hakimiyetindeki topraklarda İngiliz ihraç mallarındaki hızlı artışa, Disraeli'nin Muhafazakâr Parti'deki konumuna, Avam Kamarası'ndan geçen Kanada Ruhban Yasası'na, Alman komünistlerinin New York'taki etkinliklerine, Marx'ın yayıncısının onu dolandırma girişimine, Macaristan'ın durumuna değinir –ve İmparatoriçe Eugénie hakkındaki mide gazı iddialarına: "Öyle anlaşılıyor ki, bu meleğin son derece yakışıksız bir rahatsızlığı varmış. *Osurmaya* tutkuyla bağımlıymış ve yanında birileri varken bile, bunu bastırmayı başaramıyormuş. Bir keresinde, çare olarak at binmeye karar vermiş. Fakat şimdi bunu yapması da Napolyon tarafından yasaklandığından, "menfezini" kendi başına açıveriyormuş. Bu sadece bir gürültü, küçük bir mırıltı, bir hiç, ama sen de bilirsin ki, Fransızlar en ufak bir rüzgâr esintisine karşı bile çok hassastırlar."

Uyruksuz kozmopolitler olarak, kendi özel dillerini bile geliştirmişlerdi; bu, tuhaf bir İngilizce-Fransızca-Latince-Almanca anlamsız sözler bileşimiydi. Bu kitaptaki tüm diğer alıntılar, okurları Marx'a özgü şifreler karşısında kafalarının karışması olasılığından esirgemek amacıyla tercüme edildi, ama kısacık tek bir cümle, anlaşılmaz sözdizimine karşın, açıklayıcı olacaktır: "Diese excessive technicality of ancient law zeigt Jurisprudenz as feather of the same bird, als d. religiösen Formalitäten z. B. Auguris etc. Od. d.. Hokus Pokus des medicine man der sava-

ges." Engels, bu anlamsız sözleri anlamayı kolayca öğrendi; daha da etkileyici olan husus, Marx'ın el yazısını Jenny kadar iyi okuyabilmesiydi. Gelgelelim, bu iki yakın işbirlikçi dışında, bu işi saçını başını yolmadan yapmayı başarabilecek kişi pek azdı. Marx'ın ölümünden sonra, Engels, bu büyük adamın yayımlanmamış yazılarını düzenlemek isteyen Alman Sosyal Demokratları'na paleografi konusunda uzun bir ders vermek zorunda kalacaktı.

Engels, Marx'a bir çeşit ikame anne gibi -ona cep harçlığı göndererek, sağlığı hakkında üzerine titreyerek ve çalışmalarını ihmal etmemesi gerektiğini devamlı hatırlatarak- hizmet etti. Bugüne ulaşan Ekim 1844 tarihli en eski mektupta, siyasal ve ekonomik el yazmalarını bitirmesi için Marx'ı didiklemeye başlamıştı bile: "Topladığın malzemenin çok geçmeden dünyanın önüne çıkacağını unutma. Tanrı bilir, tam zamanı!" Ve 20 Ocak 1845'te yeniden: "Ekonomi politik kitabını bitirmeye çalış, içinde tatmin olmadığın şeyler olsa bile, aslında önemi yok; zihinler bunun için hazır durumda ve demir tavında dövülür Bu yüzden Nisan'dan *önce* bitirmeye çalış, *kesinlikle bitirmiş olacağın* bir tarih koy önüne ve çabucak basılmasını sağla."

Olacak iş değildi. Marx'ı yoldan çıkaran, *Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi* gibi etkili bir başlıkla, Bruno Bauer ve palyaçolar kumpanyasını yıkacak bir risaleyi beraber çıkarmaları önerisinde bulunma hatasına düşen Engels'in kendisi oldu. "Bütün bu kuramsal boş lafları her gün biraz daha usandırıcı bulduğum ve 'insan' konusu üzerine sarf edilecek her sözcükten, teoloji ve soyutlamaya karşı okunması veya yazılması gereken her satırdan rahatsız olduğumdan, risalenin kırk sayfayı aşmaması" gerektiğini düşündüğünü vurgulamıştı.

Engels, kendi payına düşen yirmi sayfayı, daha Vanneau Caddesi'ndeki dairede olduğu sırada, çabucak yazıp bitirdi ve ardından Rhein Bölgesi'ndeki baba evine gitti. Aylar sonra, risalenin artık 300 sayfayı

aşkın bir boyuta büründüğünü ve *Kutsal Aile* olarak yeni bir isim aldığını öğrendiğinde, "bir parçacık bile şaşırmadı." "Başlık sayfasında adımı tutarsan, bu biraz tuhaf olur" dedi Marx'a. "Benim buna hemen hiç katkım olmadı." Fakat isminin çıkarılmasını istemesinin tek nedeni bu değildi. "*Eleştirel Eleştiri henüz gelmedi!*" demişti Şubat 1845'te Marx'a. "Bu yeni başlık, *Kutsal Aile*, muhtemelen dindar ve şimdi bile çok kızgın ebeveynimle aramı iyice bozacaktır; gerçi sen, elbette, bunun farkında olmayabilirsin." Öfkeli anne-baba dediği, kuşkusuz, oğlunun Hıristiyan ruhu adına korkuya kapılmış yobaz ve zorba babasıydı. "Bir mektup alırsam, daha bana varmadan kokusu geliyor" diye homurdanıyordu. "Şu hiç değişmeyen ve artık duymak istemediğim 'Tanrı'nın kuzusu' deyimiyle yüz yüze gelmeden, şöyle rahatça bir yellenmek bir yana, yiyemiyorum, içemiyorum, uyuyamıyorum bile." Bir gün, Engels sabahın ikisinde yalpalayarak eve geldiğinde, kuşkucu baba tutuklanıp tutuklanmadığını sormuştu ona. Hiç de değil, diye yanıt verdi Engels rahatlatmak için: Moses Hess'le komünizmi tartışmıştı sadece. "Hess'le ha!" diye haykırdı babası öfkesinden tükürükler saçarak. "Yüce Tanrım! Kimlerle arkadaşlık ediyorsun böyle!"

Aslında olanların yarısını bile bilmiyordu. "Artık benim ihtiyarın yapması gereken, *Eleştirel Eleştiri*'nin varlığını keşfetmek; ve işte o zaman beni rahatça evden defedebilir. Bütün bunların üzerine, bu insanlardan hiçbir halt olmayacağını, o bitmek bilmez cehennem fantezileriyle kendi kendilerinin derisini yüzmeyi ve işkence etmeye tam anlamıyla *istekli* olduklarını ve onlara, adalet ilkelerinin en basmakalıp laflardan başka bir şey olmadığını öğretmenin bile imkânsız olduğunu görmenin sürekli öfkesi var."

Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi: Bruno Bauer ve Hempalarına Karşı, 1845 baharında Frankfurt'ta yayımlandı. Kitabı yirmi yılı aşkın bir süre sonra yeniden okuyan Marx, "Feuerbach tarikati artık

insanın üzerinde son derece komik bir izlenim bırakırken, bizim bu denemede utanmamızı gerektiren hiçbir şey olmadığını büyük bir memnuniyetle" görmüştü şaşkınlıkla. Bu izlenimi paylaşan pek az okur vardı. Marx bu alaycı destanı yazmaya başladığı döneme gelindiğinde, Bruno, Edgar ve Egbert Bauer biraderler -başlıktaki kutsal aile- militan ateizm ve komünizmden çoktan sıyrılmış ve daha çok 1930'ların Dadaistleri veya Fütüristleri gibi maskaralığa soyunmuşlardı bile. Onların hak ettiği böylesine eksiksiz bir bombardımandan çok, hızlı bir tokattı aslında. Kim bir ev sineğini alaybozanla vurur ki?

Marx'ın kısa namlulu av tüfeği, onun dikkatine değer olmayan başka hedefleri de vurmuştu. Tek suçu, Bruno Bauer'in *Allgemeine Literatur-Zeitung*'unda övülmek olan popüler duygusal romanlar yazarı olan Eugène Sue'ya karşı ağır hakaretlerle dolu birkaç bölüm vardı. Sue aslında Marx'ın ileri sürdüğü kadar kuru olsa bile, cezası, suça göre saçma denebilecek ölçüde büyüktü: Bunun Profesör George Steiner'in *The Bridges of Madison County*'ye* [Madison Kasabası Köprüleri] tüm gücüyle saldırdığı modern bir eşdeğerini düşünün. Engels bile, Marx'ın hırçınlığını çöl havasında boşa harcadığını itiraf etmek zorunda kaldı. "Bu şey çok uzun" diye yazdı. "*Literatur-Zeitung*'a gösterebileceğimiz en büyük aşağılama, ona adadığımız yirmi iki formayla [352 sayfa] göz kamaştırıcı bir tezattır. Bundan başka, genelde spekülasyon ve soyut varlık eleştirisinin çoğu, büyük ölçüde kamuoyunca anlaşılamayacak. Bunun dışında kitap muhteşem bir şekilde yazılmış..."

Ya da, piskoposunun çürük yumurta sunduğu papaz yardımcısının diplomatik bir dille söylediği gibi, "Hayır, sayın piskopos, yumurtanın bir kısmı mükemmel!" de diyebilirdi.

Robert James Waller'in başrollerinde Clint Eastwood ve Meryl Streep'in oynadığı *Yasak İlişki* (1995) adıyla beyaz perdeye uyarlanan çok satar romanı –yn.

4
TAVANARASINDAKİ FARE

Marx, tanınmayan Hegelciler'e ve ikinci sınıf roman yazarlarına takılmakla kalsaydı, huzur içinde yaşayabilirdi. Fakat daha büyük ve daha tehlikeli bir canavara sataşma fırsatına direnemedi. 1844 yazında, bir suikast girişiminden sağ kurtulmasının ardından, Prusya Kralı IV. Friedrich Wilhelm, tatile çıkmadan evvel sadık uyruklarına şu kısa şükran mesajını yayımladı: "Kendim ve Kraliçe adına, alabildiğine mütehassis Kalplerimizle, derin şükranı alenen ifade etmeksizin, kısa süreliğine bile olsa Anavatan'dan ayrılamazdım." Marx bunu çok şen şakrak buldu –ve *Vorwärts!*'taki bir makalede, *con brio* [canlı] diyerek karşıladı. Kralın sözdizimi, diye yazdı, sine-i şâhânenin kralın adıyla duygulandığını gösteriyor.

> Bu özel kalbi duygular karşısındaki hayretle bir kez daha düşünülürse, ilgi bağlacı "mütehassis kalplerimizle" ifadesinin yalnız *"adına"* sözcüğüne değil, daha uzakta konumlanmış *"şükran"* sözcüğüne de gönderme yaptığı görülür... Buradaki güçlük, üç fikrin bir bileşiminden kaynaklanıyor: (1) Kral anavatandan ayrılıyor; (2) sadece kısa süreliğine gidiyor, (3) halkına teşekkür etme gereği hissediyor. Bu fikirlerin fazlasıyla sıkıştırılmış dile getirilişi, Kral'ın sadece anavatanından ayrılması nedeniyle *şükranını* ifade ettiği izlenimini veriyor...

Marx bu *lèse-majesté*den [krala ve tahta hakaret] yakayı sıyırabileceğini düşündüyse bile, hükümdarların kendi aralarındaki masonik daya-

nışmayı unutmuştu. 7 Ocak 1845'te, Paris'te Kral Louis Philippe'in huzuruna çıkan Prusya elçisi Alexander von Humboldt, iki parça eşya sundu –değerli bir porselen vazo ile IV. Friedrich Wilhelm'den, *Vorwärts!*'ta yayımlanan iğrenç hakaret ve iftiraları protesto eden bir mektup. Louis Philippe gerçekten de Paris'te çok fazla Alman filozofu bulunduğunda hemfikirdi: Dergi iki hafta sonra kapatıldı ve içişleri bakanı François Guizot, Marx'ın Fransa'dan sınır dışı edilmesi emrini verdi.

İyi de, şimdi nereye gidecekti? Kıta Avrupa'sında hâlâ sığınmacıları kabul etmeye istekli tek kral, Belçika kralı I. Leopold idi; gerçi o bile yazılı bir uslu durma taahhüdü talep ediyordu. ("Belçika'da ikamet izni alabilmek için, Belçika'da mevcut siyaset üzerine hiçbir eser yayımlamamaya şeref sözü vermeyi kabul etmiş bulunuyorum. [imzalayan] Dr. Karl Marx.") Jenny eşyaları satmak üzere birkaç gün daha kalırken, Marx, "dostum ve araştırmalarımda sadık kılavuzum olan kişiye verilen ceza" karşısında duyduğu tiksintiyle ülkeden ayrılan *Vorwärts!*'tan genç bir gazeteci olan Heinrich Bürgers'in eşliğinde, Paris'i terk etti. İki kişilik arabaları Picardy'den geçerken, akıl hocasını neşelendirmek isteyen Bürgers, Alman meyhane şarkılarından koro parçaları söyleyerek nafile çabaladı.

Deliksiz bir uyku çok daha şifalı oldu. Ertesi sabah Marx eyleme çoktan hazır bir halde, "bugün Freiligrath'la görüşmemiz gerek" diyerek Bürgers'ten kahvaltı için acele etmesini istedi. Eskiden IV. Friedrich Wilhelm'in saray şairlerinden biri olan Ferdinand Freiligrath, hain bir *Confession of Faith* [İman İfşaati] yayımlamasının ardından tutuklanmamak için birkaç hafta önce Belçika'ya kaçmıştı. Bir zamanlar eski *Rheinische Zeitung*'un sürekli boy hedefiyken, artık anti-Prusya davası muhtedisi olarak, günahları tümüyle bağışlanmıştı. Radikal diasporanın diğer yeni üyeleri arasında Moses Hess, Karl Heinzen, İsviçreli radikal Sebastian Seiler, eski topçu subayı (ömür boyu sürecek bir dostluk

kuracağı) Joseph Weydemeyer, çenebaz bir grup Polonyalı sosyalist -ve en önemlisi, Barmen'in boğucu adabımuaşeretinden kaçmak ve sürgünde Marx'ın peşine takılmak için küçücük bir ikna çabasına gereksinen Friedrich Engels- bulunuyordu. Jenny'nin erkek kardeşi, ailenin çişini tutamayan yavru köpeği gibi olsa bile, sevimli Edgar von Westphalen de geldi.

Karısı ve kızı da yanına geldiğinde, Marx çoktan eski rutinine -okuma, yazma, kafa çekme, plan yapma- dönmüştü bile. Weydemeyer, "Delicesine şendik" diye hatırlıyordu. Kafelerde uzun sabahlar, iskambil oyunları ve çakırkeyif sohbetlerle daha da uzun geceler geçiriyorlardı. Bu seferlik, ailenin mali durumu da iyi sayılırdı: Marx, Paris'ten ayrılmadan iki gün önce Darmstadt'taki bir yayıncıdan, ekonomi politik üzerine, henüz embriyo aşamasındaki kitabı için 1.500 franklık bir ön ödeme almıştı ve Engels'in çoğu Almanya'daki destekçileri arasında örgütlediği bir para toplama kampanyası mutfak bütçesine bir 1.000 frank daha eklemişti. "Bu iğrenç herifler hiç değilse, yaptıkları kötülüğün sana bir de maddi utanca mal olduğunu görme zevkine ulaşamasınlar" diyerek, Engels kendi kitabı *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*'nun ücretini de verdi. Fakat, diye ekliyordu öngörülü bir sezgiyle, "korkarım, sonunda Belçika'da da seni taciz edecekler, böylece önünde tek alternatif olarak İngiltere kalacak."

Yine hamile olan Jenny, sıkıcı eski Brüksel uğruna Paris'in mağazaları ve *salon*larından vazgeçme mecburiyeti karşısındaki düş kırıklığını gizlemeye çalıştı, ama annesi bu son ailevi kargaşa üzerine, hizmetçisi Helene Demuth'u sürekli kalması için yanlarına gönderecek kadar endişelenmiş durumdaydı. Yaşamının geri kalanını, sayısız krizler ve iniş çıkışlarda Marx ailesini bir arada tutarak geçirecek olan yirmi beş yaşındaki Demuth, köylü kökenli -yuvarlak yüzlü, mavi gözlü ve pislikle kuşatıldığı zamanlarda bile daima tertemiz, derli toplu ve bakımlı kalan-

ufak tefek, zarif bir kadındı. Ev işlerindeki kabiliyeti inanılmaz ve bitmez tükenmezdi. 1922 gibi geç bir tarihte bile, Marxlar'ı küçük bir kızken ziyaret etmiş olan bir İngiliz kadın hâlâ Helene'in kusursuz aşçılığını hatırlıyordu: "Marmelatlı turtalarının tatlı ve ebedi anısı bugün bile aklımda." Uysal bir köle gibi olduğundan da değil: Yeni işverenlerini kaplanca bir vahşilikle korurdu ve onların konukseverliğinden fazlaca yararlanıp kalışlarını uzatan konukları hırpaladığı da olurdu.

İlk birkaç ayda Marx ve ailesi otellerde veya dostlarının konuk odalarında idare ettiler. Fakat daha kalıcı bir konut -kentin doğu ucundaki Alliance Sokağı'nın sıra evlerinden 5 numarada- bulur bulmaz, Karl'ı evi oturulabilir hale getirme göreviyle baş başa bırakarak, Jenny kızı ve hizmetçiyle birlikte, yaz tatili için Barones von Westphalen'in Almanya'daki evine doğru yola çıktı. "O küçük ev hazır olmalı" diye yazdı Jenny, Trier'den. Bir odanın çocuğun doğumu için ayrılması gerekiyordu, ama "üst kattaki önemli işimi tamamladığımda, yine alt kata taşınacağım. O zaman sen şimdi çalışma odan olan yerde uyuyabilirsin ve kocaman konuk odasında kamp kurabilirsin –şu an için bunda bir sorun yok. O zaman çocukların alt kattaki gürültüsü tamamen kesilmiş olur, sen üst katta hiç rahatsız olmazsın, her şey sakinleştiği zaman ben de sana katılabilirim... Brüksel'de nasıl bir yoksullar kolonisi kurulacak ama!" 26 Eylül'de, Trier'den döndükten sadece iki hafta sonra, Jenny, Laura adı verilecek bir kız daha doğurarak, koloni nüfusunu artırdı.

Marx Belçika yetkililerine mevcut siyaset üzerine hiçbir şey yayımlamayacağına dair söz vermişti, ama siyasete *katılma* ve iktisat tarihi çalışmalarını sürdürme hakkına sahip olduğu kanısındaydı. Dolayısıyla artık vazgeçilmez bir kurmay haline gelmiş olan Engels'e başvurdu.. 1845 yazında, kısmen Manchester ve Londra'nın muazzam kütüphanelerinden yararlanmak, ama aynı zamanda, dünyanın ilk işçi sınıfı hareketi olan Chartist liderlerle tanışmak üzere, ikisi birlikte altı haftalığına

İngiltere'ye gittiler. Dönüşlerinde, Engels Marxlar'ın hemen bitişiğinde bir ev tuttu ve Brüksel'in sosyalist işsiz güçsüzlerini hatırı sayılır bir siyasal güce dönüştürmek üzere örgütlemeye girişti.

Gelgelelim, ilk olarak Marx'ın kitabına ilişkin küçük mesele vardı. İngiltere'ye araştırma gezisi ve Brüksel'in belediye kütüphanesinde geçirdiği uzun saatler, yaz sonuna dek *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*'nin tamamlanmasını bekleyen yayıncısı Karl Leske'nin umutlarını yükseltmiş olmalıydı. Ama Marx el yazmasını bir içindekiler tablosu yazdıktan sonra bir kenara bırakmıştı. Leske'ye, "Şu anda bugüne değin gelen Alman felsefesi ve Alman sosyalizmine karşı bir polemik yazısıyla başlamak bana çok daha önemli göründü" diye yazdı. "Bu, geçmişteki ve bugünkü Alman bilimselliğine taban tabana zıt olan benim Ekonomim için kamuoyunu hazırlamak açısından gerekli Eğer gerekirse, bu eserin kamuoyunca çok daha büyük bir hevesle beklendiğine ilişkin Almanya ve Fransa'dan aldığım sayısız mektubu iletebilirim."

Öyle olmadı: "Polemik çalışması", yani *Alman İdeolojisi*, 1932'ye dek yayımcı bulamadı. Buna yönelik tek kamusal talep, artık Genç Hegelciler tarafından Ludwig Feuerbach'ın düşüncesiz çömezi olarak karikatürize edilmeye başlayan Marx'ın kendisinden gelmişti. Bu onu çileden çıkarıyordu: Feuerbach'ın Hegel'in gizemini çözüp açığa çıkarması, tıpkı Keats'in Chapman'ın Homeros'unu kavrayışı gibi, gerçekten de muhteşem bir aydınlanma ânıydı, ama Marx, bu eleştirinin sadece bir mitin yerine başkasını koyduğunu fark etmişti çoktandır. Hegel'i ayakları üzerine oturtan adam olan Feuerbach, şimdi aynı muameleye uğrayacaktı –veya Marx'ın deyişiyle "hesabı görülecekti."

Felsefi hesaplaşma alıştırmaları, *Feuerbach Üzerine Tezler* olarak tanınan kısa notları karalamaya giriştiği 1845 baharında başladı. "Tüm önceki materyalist felsefelerin (Feuerbach'ınki de dahil) başlıca kusuru şeylerin, gerçekliğin, duyumsallığın, *duyumsal insani etkinliği, pratiği*

olarak değil, sadece *nesne* veya *düşünce* biçiminde kavranmasıdır." Feuerbach dinin laik temelini açığa çıkarmıştı, ama ardından bizzat laik alanın soyutlama bulutlarının içinde yüzmesine izin vermişti. "Nesnel gerçeğin insani düşünceye atfedilip atfedilemeyeceği sorusu" diye ileri sürdü Marx, "bir teori değil, *pratik* bir sorundur Tüm toplumsal yaşam temelde *pratik*tir Filozoflar çeşitli yöntemlerle dünyayı sadece *yorumlamışlardır*; asıl mesele onu *değiştirmektir*." Pratiksiz teori, bir çeşit skolastik mastürbasyondur –yeterince zevklidir, ama son tahlilde kısırdır ve hiçbir sonuç vermez. Bununla birlikte, Marx ve Engels 1845-46 kışında, *Alman İdeolojisi*'ni yazarlarken, inanılmaz ölçülerde teoriler oluşturdular.

Kitap, Marx'ın dikkat çekici genellemelerinden biriyle başlar: "Bugüne değin insanlar kendileri hakkında, ne oldukları ve ne olmaları gerektiği hakkında hep yanlış fikirler oluşturmuşlardır." Bunu yine çok sevilen bir başka sır, kışkırtıcı mesel izler:

> Bir zamanlar yürekli adamın biri, insanların *yerçekimi düşüncesi*ne sahip olmaları yüzünden suda boğulduklarını düşünürdü hep. Eğer bir batıl inanç, dinsel bir kavram olduğunu itiraf ederek, kafalarından bu kavramı çıkarabilseler, sudan gelebilecek her türlü tehlikeye karşı tamamen dayanıklı olacaklardı. Bütün yaşamı boyunca, tüm o istatistiklerin, yıkıcı sonuçlarının yeni yeni, türlü türlü kanıtını getirdiği yerçekimi yanılsamasına karşı savaştı. Bu gözü pek arkadaş, Almanya'daki yeni devrimci filozofların tipinde biriydi.

Bu düşünürler, kurt oldukları yanılsamasıyla çalışarak cılız melemeleri "Alman orta sınıfının kavrayışlarını felsefi bir biçimde taklit eden" koyunlardı.

Koyunlardan biri de, dünya kavrayışı "bir yandan onun sadece tefekkürü, öte yandan da sadece hisleriyle kısıtlı" olan Ludwig Feuerbach'ın ta kendisiydi. Nitekim, en basit doğal nesnelerin bile aslında ta-

rihsel koşulların ürünleri olduğunu fark etmeyi başaramamıştı. Söz gelimi: "Herkes bilir ki, hemen tüm meyve ağaçları gibi kiraz ağacı da, bizim coğrafi kuşağımıza daha birkaç yüzyıl önce *ticaret* yoluyla dikildi ve belirli bir çağda belirli bir toplumun sadece bu eylemi dolayısıyla kiraz ağacı Feuerbach için 'duyumsal kesinlik' haline gelmiş oldu." Feuerbach'a göreyse, kiraz ağacı düpedüz doğanın diğerkâm ihsanlarından biri olarak *orada idi*.

Tuhaftır ki, kitap Feuerbach'la hesaplaşma amacıyla yazılmış olmasına karşın, birkaç kısa bölümden fazlasına lâyık görülmemişti. Bruno Bauer -"Aziz Bruno"- aynı hızla kenara atılmıştı. Okunamayacak uzunluktaki 300 sayfa ise, kahramanca bencilliğin ve nefsine düşkünlüğün, bireyleri, üzerlerinde olduğunu hayal ettikleri baskılardan özgürleştireceğini ileri süren anarşik bir Genç Hegelci yazar olan Max Stirner'in divaneliklerine ayrılmıştı. Stirner'in varoluşçu amentüsü, aldığı cezaya müstahak olmakla birlikte, hızla saplanan bir küçük hançer bu işi, Marx'ın gereksiz şekilde uzun tutulmuş alaycılığından -ironik bir biçimde, Stirner'in savunduğu nefis tatminin örneğine çok benzeyen- daha iyi görebilirdi.

Gelgelelim, bütün *uzunluğuna* ve sıkıcılığına karşın, *Alman İdeolojisi* yirmi yedi yaşındaki Marx'ın felsefi ve siyasal maceralarından aldığı derslerin son derece aydınlatıcı bir anlatısıdır. Tanrı, Hegel ve Feuerbach'ı hızla birbiri ardına reddeden Marx ve Engels, artık kendi uygulamalı teorilerinin veya teorik uygulamalarının -tarihsel materyalizm olarak tanınan- planını ortaya koymaya hazırdı. "Yola çıktığımız öncüller" diyorlardı, "keyfi öncüller, dogmalar değil, soyutlamanın ancak muhayyilede yapılabileceği gerçek öncüllerdir. Bunlar yaşamlarında etkinlikleri ve maddi koşulları olan gerçek bireylerdir Dolayısıyla bu öncüller katıksız olarak ampirik yoldan doğrulanabilir." Feuerbach insanın yediği şey olduğunu ileri sürmüşken, Marx ve Engels, insanın ürettiği

şey -ve bunu nasıl ürettiği- olduğunda ısrarlıydılar. "Bir ulus içindeki işbölümü başlangıçta sınai ve ticari emeğin tarımsal emekten ayrılmasına, dolayısıyla kent ve kırsal kesim ayrımına ve bu ikisinin çıkarlarının çatışmasına yol açar. Daha ileri gelişimiyse, ticari emeğin sınai emekten ayrılmasına yol açar..." Ve böyle gider. İşbölümündeki bu çeşitli tasfiyeler, mülkiyetin gelişimini yansıtıyordu –ilkel kabile mülkiyetinden, eski çağın komünal ve devlet mülkiyetine, oradan feodal veya malikâne mülkiyetine ve ardından burjuva mülkiyetine. "Toplumsal yapı ve devlet sürekli olarak belirli bireylerin hayat sürecinden evrilirler... Yaşamı belirleyen bilinç değil, bilinci belirleyen yaşamdır." Buharlı makine veya çıkrık makinesi olmaksızın köleliğin kaldırılması mümkün değildi, tıpkı tarımdaki gelişmeler olmaksızın serfliğin kaldırılamayacağı ve genelde "uygun nitelik ve nicelikte yiyecek ve içeceği, konut ve giyim kuşam olanaklarını elde edemedikleri sürece insanları özgürleştirmenin mümkün olmayacağı gibi."

Bu özgürleşme nasıl bir şeydir? Marx ve Engels'in yeni materyalizmi idealizmin yadsınması olarak sunulmakla birlikte, kendi cennet vizyonlarının da kırsal huzurlu bir yaşam olduğu ortaya çıkıyordu –özellikle, Marx'ın genellikle "kırsal bönlük" olarak betimlediği kır yaşamına karşı horgörüsü göz önüne alındığında tuhaf bir ironiyle. Mevcut işbölümü altında, her insanın kısıtlı bir etkinlik alanına kısılıp kaldıklarını belirtiyorlardı:

> İnsan bir avcı, bir balıkçı, bir çoban veya bir eleştirmendir ve geçim olanaklarını kaybetmek istemiyorsa, öyle de kalmak zorundadır; oysa hiç kimsenin tek bir etkinlik alanına sahip olmayıp herkesin dilediği her dalda başarı kazanabileceği komünist toplumda, toplum genel üretimi düzenler ve bu sayede, söz gelimi, benim bugün bir şey, ertesi gün başka şey yapmam, sabahtan avlanmam, öğleden sonra balık tutmam, akşam sürü gütmem, sadece bir zihnim olduğu için eleştirmem, bütün

bunları da avcı, balıkçı, çoban veya eleştirmen olmak zorunda kalmadan yapabilmem mümkün olur.

Oldukça tüketici bir Nirvana, diye düşünülebilir. Engels kesinlikle avcılıktan ve eleştirmenlikten hoşlanıyordu, ama yemek üstüne sürü gütme ihtimali karşısında kalbi sevinçten ürperiyor muydu acaba?

Marksist cennet, işbölümünün sadece makul ölçüde eğitimli her insanın yerine getirebileceği görevlere -ekmek pişirme veya tarla sürme, örneğin- uygulandığını ileri sürmüş olan Stirner'e karşı sonu gelmez tartışmada daha baştan çıkarıcı bir şekilde anlatılır. Stirner, hiç kimsenin Raphael'in eserlerini onun gibi yapamayacağını ileri sürüyordu. Bu talihsiz bir örnekti: Marx ve Engels'in derhal atılarak işaret ettiği üzere, Raphael'in freskolarını tamamlattırdığı koskoca yardımcı ve çömez ekipleri vardı. Bundan başka, komünistler herkesin bir Raphael eseri üretmesi gerektiğine veya üretebileceğine değil, potansiyel bir Raphael'in önüne engel çıkarılmaksızın bu yeteneğini geliştirmesine inanıyorlardı.

> Sanço [yani Stirner], Raphael'in resimlerini, o dönemde Roma'da var olan işbölümünden bağımsız olarak yaptığını hayal ediyor. Raphael'i Leonardo da Vinci ve Titian'la [Tiziano Vecellio] karşılaştırsaydı, Raphael'in sanat eserlerinin, Floransa etkisi altında ortaya çıkan o dönemin Roma'sının gelişmesine ne kadar bağımlı iken, Leonardo'nun eserlerinin Floransa'daki duruma, Titian'ın eserlerinin de, daha sonraki bir dönemde, Venedik'in tamamen farklı gelişmesine bağlı olduğunu görürdü. Raphael'i de, tüm diğer sanatçılar gibi, kendinden önce sanatta meydana gelen teknik gelişmeler, toplumun örgütlenmesi ve işbölümü belirledi... Komünist bir toplumda ressamlar değil, diğer etkinlikleri arasında resimle de uğraşan insanlar olacaktır.

Avcılık, balıkçılık ve koyun kırkıcılık gibi etkinlikler, herhalde. Tuvaletleri kimin temizleyeceği veya kömürü kimin çıkaracağı sorusu ne soruluyor ne de yanıtlanıyordu. Aklı evvel bir Alman, komünizmde ayak-

kabıları kimin boyayacağını sorarak onun yanlışını ortaya çıkarmaya çalıştığı zaman, Marx huysuzca, "Siz yapacaksınız!" diye yanıtladı. Bir keresinde bir kadın arkadaşı, Marx'ın eşitlikçi bir toplumda halinden hoşnut bir şekilde yaşayacağını hayal edemediğini söyledi. "Ben de öyle" diye ona katıldı Marx. "O günler gelecek, ama o zamana kadar biz çoktan ölmüş olacağız."

Bu yüzyıla sarkan* gecikmiş basımı nedeniyle, *Alman İdeolojisi*'nin Marksist tarih kavrayışının "kapsamlı bir izahı" olduğuna ilişkin abartılı iddialar yapılmıştır. Kitabın sınırlılıkları konusunda Marx'ın kendisi daha gerçekçiydi. "El yazmasını farelerin kemirgen eleştirilerine terk ettik" diye yazdı, "temel amacımızı -kendi kendimize açıklık getirme- gerçekleştirmiş olduğumuzdan, daha çok da kasıtlı olarak." El yazmasının parça parça sayfalarının, gerçekten de kenarlarından herhalde yeniden inşa edilmemiş Hegelci bir eğilimdeki kemirgenlerce yenmiş olduğu görülür.

Kuramı tatmin edici bir şekilde düzene koymuş olan Marx ve Engels -"Avrupalı, ve ilk olarak da Alman proletaryasını safımıza kazanmak üzere"- hızla uygulamaya yöneldiler. Peki, Alman proletaryası nerede bulunacaktı? Paris, Londra ve Brüksel'de elbette.

Sürgündeki Alman komünistlerinin ilk örgütü, Sürgünler Birliği, 1834'te Paris'te kurulmuştu. Üyeleri büyük çoğunlukla çok geçmeden hep birlikte uykuya dalan orta sınıf entelektüeller -Engels'in yaptığı tanımla "en uykucu unsurlar"- idi. Bu örgütten 1836'da kopan yeraltı Adalet Birliği, darbeler ve komplolar planlayarak birçok mutlu akşam geçirmiş, kendi kendilerini eğitmiş zanaatkârlardan oluşan çok daha canlı bir ekipti. Ne ki, onların siyaseti de on sekizinci yüzyıl ütopyacısı

Elinizdeki kitabın ilk baskısı 1999 tarihlidir; dolayısıyla kastedilen 20. yüzyıldır –çn.

Gracchus Babeuf'ten türeyen muğlak bir eşitlikçilikten pek öteye gitmiyordu. Mayıs 1839'da yüzlerine gözlerine bulaştırdıkları bir Paris ayaklanmasına katılmanın ardından Birlik liderlerinden birkaçı İngiltere'ye kaçarak, gizli cemiyetlerine bir paravan olarak, saygın bir izlenim yaratan Alman İşçileri Eğitim Derneği'ni kurdular. Bu isimlerden en önemlileri, devrimci güdülerini 1833'te Frankfurt'taki bir polis karakolu hücumunda edinen iri yarı bir dizgici ve bazen de orman işçisi olan Karl Schapper; Frankonya'dan ufak tefek cin gibi bir ayakkabıcı olan Heinrich Bauer; ve orta yapıda ama muazzam bir fiziksel cesarete sahip Kölnlü bir saat yapımcısı olan Joseph Moll idi. Engels, "Schapper ve o, kaç defa yüzlerce saldırgan hasımlarına karşı bir salonun girişini büyük bir başarıyla savundular!" diye yazmıştı. (Hem de sonuna dek kahramanca, Moll 1849'da Baden ayaklanması sırasında bir Alman muharebe alanında vurulup öldü.)

Engels bu üçlüyle, 1843'te Londra ziyaretinde tanışmıştı. O güne dek tanıdığı ilk işçi sınıfı devrimcileriydi, ve kolay etkilenir bir burjuva delikanlısına, onların konumu, ideolojilerinin darlığına ve çocuksuluğuna ağır basan "gerçek erkekler" olarak göründü. Hem ayrıca, İsviçre, Almanya ve Fransa'da Adalet Birliği'ni yeniden kurdukları düşünüldüğünde, etkili oldukları da su götürmezdi. İşçi derneklerinin kanunen yasaklandığı yerlerde, "locaları" ya koro dernekleri ya da jimnastik kulüpleri gibi paravanların ardına gizleniyordu.

Bu komplocular, devrimlerin anavatanı olarak hâlâ Paris'i görmekle birlikte, artık Fransız felsefesine eski huşu veya saygıyla yaklaşmıyorlardı. Birlik'in artık kendisine ait bir kuramcısı vardı: *Olduğu ve Olması Gerektiği Gibi İnsanoğlu* adlı kitabı 1838'de Birlik tarafından basılmış olan terzi kalfası Wilhelm Weitling.

Alman bir çamaşırcı kadının gayrımeşru oğlu olan Weitling'de, çileli bir peygamberin dindar, ıstırap içindeki hali tavrı vardı. Ortaçağın gezgin Mesihçi vaizleri veya İngiliz İç Savaşı döneminde gelişen komünist Mesihçi mezhepler arasında kendisini çok rahat hissedebilirdi; ne ki, on dokuzuncu yüzyıl devriminin düşünürleri ve ajitatörleriyle pek az ortak yönü vardı. Onun inancı, bıktırıcı pazar okulu nasihatlerinin tatlılığı bir parça ateş ve kükürt kokusuyla çeşnilendirildiği ev yapımı bir Vahiy Kitabı ile İsa'nın Dağ'daki ilk vaazı kokteyliydi. Yaklaşan Kıyamet uyarıları yapmadığı zamanlarda, mutluluk içinde bir Cennet'e dönüş, nefret ve kıskançlığın bilinmediği bir kırsal cennet lafazanlığına tutulurdu. Sanki Mahşerin dört atlısı, geçen bir kediyi okşamak için atlarından inmiş gibiydi.

Gene de, onun evanjelizminin gücü yadsınamayacak boyuttaydı. "Bizim çevrelerde müthiş saygı görüyor" diye yazmıştı, yine Almanya'dan gelen bir başka komünist terzi Friedrich Lessner. "Yandaşlarının idolü konumunda." Ayrıca, Avrupa'nın dört bir yanındaki gezileri yüzünden, bu havariler etkileyici bir çokuluslu tugay oluşturuyordu. 1839'da akim kalan Fransız ayaklanmasının ardından İsviçre'ye kaçarak, Cenevre ve Zürih'te Adalet Birliği'nin şubelerini kurmuştu; bu şubeler sonunda ona İsviçre bürokrasisinin dikkatini ona yöneltmesine neden oldu. Evine yapılan bir baskında, polis onun yıkıcı faaliyetlerine ilişkin daha suçlayıcı kanıtlar -kendisini, adaletsizliğe karşı sesini yükseltmeye cüret ettiği için çarmıha gerilmiş, toplum dışına itilmiş bir yoksul olarak İsa'ya benzettiği otobiyografik bir el yazması olan *Yoksul bir Günahkârın İncili*- buldu. Bu küstahlık ona, Tanrı'ya küfür etmekten altı ay hapis, sonra da sınır dışı edilip Almanya'ya iadesine mal oldu -Almanya'da yeniden, bu kez asker kaçaklığından tutuklanması çok sürmedi. 1844'te yeniden Londra'ya gittiği zaman, otuz altı yaşındaki terzi, dirilişçi söylemleriyle sürgünde yaşayan Alman sosyalistlerinin ve

İngiliz Çartist yığınlarını çevresine toplayan efsanevi bir isme dönüşmüştü artık. En sevdiği *coups de théâtre*larının biri, şık pantolonunun paçasını (bir terzi olarak Weitling daima iyi takım elbiseler giyerdi) kaldırıp, zindancılarının zincirlerinin ve prangalarının bıraktığı mosmor izleri göstermekti.

Marx'ı, siyasal programı *Uyum ve Özgürlüğün Güvenceleri* adlı kitabının utanç verici önsözünde özetlenmiş bu kibirli ütopyacı hayalciden daha çok sinirlendirecek birini hayal etmek bile zordur. Bu program şöyleydi: "Göklerdeki kuşlar kadar özgür olmak istiyoruz; hayata tıpkı onlar gibi, sevinçli uçuşta ve tatlı uyumda başıboş, pervasız olmak istiyoruz." Weitling'e göre, bu yükselişi gerçekleştirmenin en iyi yolu, hırsızlık ve soygundan hüküm giymiş -özel mülkiyete karşı şiddetli kinleri, güçlülerin koltuklarından indirilip yeni huzur ve saadet çağına giden yolu gösterecek- 40 bin kişilik bir ordu toplamaktı. "Suçlular toplumun mevcut düzeninin bir ürünüdür" diye yazıyordu, "ve komünist düzende artık suç işlemeyi bırakacaklardır." Weitling'in yeryüzü cennetinde, herkese (kuşkusuz kendi tasarımı olan) birörnek giysiler verilecek, başka şeyler giymek isteyenler, fazla mesaiyle bunu hak etmek zorunda olacaklardı. Yemek komünal kantinlerde yenecek olmakla birlikte, kullanılacak yemek takımları konusu henüz kararlaştırılmamıştı. (Engels, "Bu terziler hakikaten hayret verici adamlar" diye yorum yapmıştı Weitling'in yandaşlarından bazılarıyla yaptığı görüşmenin ardından. "Geçenlerde ciddi ciddi çatal bıçak sorununu tartışıyorlardı.") İnsanlar elli yaşına geldiklerinde, işgücünden çıkarılacaklar ve emekli kolonisine gönderileceklerdi –bir tür komünist Eastbourne, ama bir kriket kulübü olmayan cinsinden.

İnsan bu zırvalar karşısından Marx'ın ironiyle puflayışını adeta kulaklarıyla işitir gibi oluyor. Ne ki, tüm bu saçmalıkları kamuoyu önünde açıkça mahkûm etmek konusunda müteredditi. 1844'te, yurtsever

abartıyla, "Alman proletaryası Avrupa proletaryasının kuramcısıdır" bildiriminde bulunmuş olsa da, 1840'ların ortalarına gelinene değin pek az Alman işçisiyle karşılaşmıştı gerçekte. ("Proletaryanın ne yaptığını bilmiyorduk, aslında pek bilemezdik de" diye hatırlatmıştı Engels ona Mart 1845'te.) Bu yüzden, başlangıçta, kendi yurdundan gerçek bir işçi sınıfı düşünürünün doğuşuna olan tepkisi, Dr. Johnson'ın arka ayakları üzerinde yürüyen bir köpeğe tepkisine benziyordu.* İyi yapamaz ama bunu yapabilmesi bile sizi şaşırtır –ve sonuç olarak, bu işi yapan köpeği aşırı övgüyle ödüllendirirsiniz. "Düşünürleri ve eğitimli yazarları da dahil, burjuvazide, burjuvazinin kurtuluşu -*siyasal* kurtuluşu- hakkında, Weitling'in *Uyum ve Özgürlüğün Güvenceleri*'ne benzer bir kitap yazan nerede?" diye soruyordu Marx. "Alman siyasal literatürünün küçük yüreksiz aleladeliğini, Alman işçilerinin bu *ateşli* ve parlak edebi başlangıçla karşılaştırmak bile yeter, proletaryanın bu muazzam *çocuk ayakkabılarını*, Alman burjuvazisinin cücemsi, yıpranmış siyasal ayakkabılarıyla karşılaştırdığınız anda, Alman Külkedisi'nin günün birinde bir atlet gücüne erişeceği kehanetini yapmak kaçınılmaz oluyor..."

Gezgin Külkedisi, ne cam ne de koşu ayakkabılarıyla hiç baloya gitmedi. Schapper, Bauer ve Moll, 1845'te Londra'ya geldiği zaman Weitling'i sıcak bir sevgiyle karşıladılarsa da, onun düşüncelerinin fazlasıyla eksantrik olduğu kararına varmaları çok sürmedi. Son derece mahirane hazırladığı planlarına -yeni bir evrensel dilin yaratılması, hanımlar için hasır şapkalar yapan bir makinenin icadı- yatırım yapmaktaki isteksizlikleri karşısında, Weitling çok üzülerek hayal kırıklığına uğradı; hele

---

İngiliz dilbilimci ve sözlükçü Samuel Johnson (1709-1784). Yazar, İngilizce'de Shakespeare'den sonra en çok alıntılanan isim olan Dr. Johnson'ın ünlü sözlerinden birine atıf yapıyor. Bu söz şöyle başlıyordu: "Bir kadın vaiz, arka ayakları üzerinde yürüyen bir köpeğe benzer. [Yapılan iş] iyi yapılamaz, ama bunu yapabilmesi bile sizi şaşırtır."

onu derneklerinin başkanı seçmeye yanaşmadıkları zaman, daha da fazla üzüldü. 1846 başında, talihini Brüksel'de denemek üzere İngiltere'den ayrıldı.

Joseph Weydemeyer nişanlısına, "Burada ne çeşit bir hayat sürdüğümüzü sana anlatmaya kalksam, komünistlere şaşıp kalacağın kesin" diye yazmıştı Şubat'ta. "Marx, Weitling, Marx'ın kayınbiraderi ve ben, hep birlikte bütün geceyi oyun oynayarak geçirmemiz bütün bu saçmalıkların üzerine tüy dikti. İlk Weitling pes etti. Marx ve ben birkaç saat kanepede uyukladık ve ertesi günün tamamını onun karısı ve kayınbiraderinin eşliğinde, çok matrak şekilde avare geçirdik. Sabahın köründe bir tavernaya gittik, sonra trenle yakında güzel bir yer olan Villeworde'a gidip öğle yemeği yedikten sonra, son trenle büyük bir neşeyle geri döndük." Weitling'in erkenden dinlenmeye çekildikten sonra, sabah sonrası eğlencelerinde hiçbir rol oynamadığı anlaşılıyor: Başının çevresindeki kutsallık halesi, özellikle burjuva entelektüellerinin gözünde onu sıkıcı ve yavan yapıyordu. Engels'in yazdığı gibi, "O artık ülkeden ülkeye sürülen, cennetin yeryüzünde gerçekleştirilmesinin reçetesini ceketinin cebinde taşıyan ve herkesin kendisinden bir şeyler çalmaya çalıştığını hayal eden büyük adam, peygamberdi."

Heinrich Heine, Weitling'le tanıştığında, "bu adamın benimle konuşurken gösterdiği büyük saygısızlık" dediği tutumundan ötürü çileden çıkmıştı: "Başından kasketini bile çıkarmadı ve ben önünde ayakta dikilirken, sağ ayağını sağ elinin yardımıyla ta çenesine kadar kaldırmış, sol eliyle de tepeye diktiği bu ayağının bileğini mütemadiyen ovuşturur halde, oturmaya devam etti." Pantolon paçası ve zindan yaralarıyla ilgili şu eski numaranın işareti; ama bu bile Heine'yi etkilememişti. "Terzi Weitling bana bu zincirlerden söz ettiği zaman, irkildiğimi itiraf et-

mem gerek. Ki ben bir zamanlar Münster'de terzi Leydenli Jan'dan* kalan yadigârları -Münster Belediye Sarayı'nda muhafaza edilen zincirlerini, etini buran kıskaçları- kor gibi yanan dudaklarımla öpmüş, bu ölü terzi kültünü yüceltmiş biriyken, şimdi bu canlı terziye, Wilhelm Weitling'e karşı, her ikisi de aynı davanın havarileri ve şehitleri olduğu halde, önü alınamaz bir tiksinti hissettim."

Marx ve Engels de benzer bir tiksinti hissediyorlardı, hele hele Weitling onlara "sevgili genç dostlarım" dediğinde; ama sırf proleter konumu ve yıllarca çektiği eziyet ve işkenceler hatırına, bunu gizlemek için ellerinden geleni yapıyorlardı. 1846 başında onu, Brüksel'deki yeni Komünist Mektubat Komitesi'nin kurucu üyesi olmaya davet ettiler. Komitenin amacı, Adalet Birliği ile Batı Avrupa'daki diğer kardeş derneklerle "sürekli bir mektup alışverişi" yürütmekti. Komite, sonraki birçok Komünist Partilerin türeyeceği Adem olduğu için, on sekiz kurucu üyenin adını vermek yerinde olur: Karl Marx, Friedrich Engels, Jenny Marx, Edgar von Westphalen, Ferdinand Freiligrath, Joseph Weydemeyer, Moses Hess, Hermann Kriege, Wilhelm Weitling, Ernst Dronke, Louis Heilberg, Georg Weerth, Sebastian Seiler, Philippe Gigot, Wilhelm Wolff, Ferdinand Wolff, Karl Wallau, Stephan Born. Yirminci yüzyıldaki haleflerinin çoğu gibi, bu komünist hücre, resmi doğrudan sapmaya

---

Jan van Leiden, Jan Beukelsz veya *Jan Beukelszoon*; nam-ı diğer *John Bockold* veya *John Bockelson* (1509?-1536), Hollanda'nın Leiden kentinden bir vaftiz karşıtı (Anabaptist) lider. Hollandalı bir belediye başkanının gayrımeşru oğlu ve terzi çırağıydı. 1533'te, ilham veren vaizlerin iyi kabul gördüğünü işittiği Alman kenti Münster'e gitti ve burada, peygamber olarak tanınan Jan Matthys'in ölümünden sonra hareketin başlıca lideri olarak, komünalist ve çok eşliliğe dayanan bir din devleti kurdu. Bazı kaynaklara göre on altı karısı vardı. Münster ordusu 1535'te Piskopos Prens Franz von Waldeck'e yenildi ve Jan yakalandı. İlkin Dülmen'de bir zindana atılıp sonra Münster'e getirildi. 1536'da işkenceden geçirildikten sonra idam edildi –çn.

uğradığını düşündüğü herkesi tasfiye yoluyla otoritesini yerleştirdi; kaçınılmaz olarak, Weitling ilk kurban olarak seçilecekti.

Weitling'in burnunu sürtme ayini için, üyelerden altısının yanı sıra bir dış gözlemci olarak, Marx'ın eski Parisli dostlarından birinden referans mektubuyla birlikte yakınlarda Brüksel'de peydah olmuş genç bir Rus "estetik turist" olan Pavel Annenkov'un katılımıyla, 30 Mart 1846'daki akşam toplantısı seçildi. Bir sosyalist olmamakla birlikte, Annenkov ev sahibinin karakterinden adeta büyülenmişti:

> Marx, hani o enerji, irade ve sarsılmaz bir inançtan oluşan tipteki insanlardandı. Dış görünümü son derece çarpıcıydı. Gür ve karışık simsiyah saçları ve kıllı elleri vardı, ceketinin düğmeleri yanlış iliklenmişti; ama görünüşü ne olursa olsun ve ne yaparsa yapsın, saygı talep etme hak ve kudreti olan bir adama benziyordu... Asla itiraz kabul etmeyen ve söylediği her şeyde hissedilen neredeyse acı verici bir izlenim tonunun her şeyi daha da keskinleştirdiği, emir kipindeki sözcüklerle konuşuyordu. Bu ton, onun insanların zihinlerine hükmetmek ve oraya kendi yasalarını yerleştirmek gibi bir misyona sahip olduğu yönündeki keskin inancı ifade ediyordu. Önümde duran, demokratik bir diktatörün vücut bulmuş haliydi.

Şık ve zarif Weitling ise, tam tersine, bir işçi sınıfı kahramanından çok, gezgin bir tüccara benziyordu.

Takdim konuşmaları yapıldıktan sonra, devrim taktiklerini tartışmak üzere herkes Marx'ın oturma odasındaki küçük yeşil bir masanın çevresine toplandı. Uzun boylu ve dik duruşlu, ağırbaşlı Engels, teoriyi araştıracak zaman ve fırsattan yoksun işçiler yararına tek bir ortak öğreti üzerinde birleşme ihtiyacından söz etti. Gelgelim, henüz sözünü tamamlamadan, Marx şimdiden kavga çıkarmaya hazırlanmıştı bile. "Söyleyin bize, Weitling" diye girdi araya, masanın karşısından ters ters bakarak, "vaazlarınızla Almanya'da öyle bir gürültü kopardığınıza göre:

Faaliyetinizi hangi zemine dayanarak meşrulaştırıyorsunuz ve gelecekte neye dayandırmaya niyetlisiniz?"

Basmakalıp liberal konuşmalardan ibaret bir akşamdan ötesini beklemeyen Weitling, bu ani meydan okuma karşısında irkildi. Amacının yeni ekonomik teoriler yaratmak olmayıp "en uygun" olanları benimsemek olduğunu açıklarken tekrarlamak veya düzeltmek üzere sık sık esler vererek, uzun, konudan konuya atlayan bir monoloğa girişti. Marx derhal avının üzerine atıldı. Hiçbir bilimsel fikir veya yapıcı öğreti önermeksizin işçileri ayaklandırmak, dedi, "bir yanda vahiy almış bir peygamber, öte yanda ise sadece ağzı açık merkepleri varsayan, mertlikten uzak kibirli bir vaaz vermekle eşdeğerdir."

Weitling'in solgun yanakları renklendi. Titreyen bir sesle, adalet ve dayanışma adına yüzlerce insanı aynı bayrak altına toplamış olan bir adama böyle muamele edilemeyeceğini söyleyerek protesto etti. Almış olduğu sayısız teşekkür mektubunu hatırlayarak ve "alçakgönüllü meşakkatli çabasının ortak davaya, acı ve çile çeken insanların dünyasından çok uzak eleştirellikten ve masa başı öğreti analizlerinden çok daha yararlı olduğu" düşüncesiyle teselli buldu. Proleter kartını oynama girişimi, Marx'ın artık tahammül edebileceği çizgiyi aşmıştı. Sandalyesinden sıçrayarak ve masayı, üzerindeki lambayı dahi sarsacak ve şıngırdatacak şiddetle yumruklayarak, haykırdı: "Cehaletin şimdiye kadar kimseye faydası olmamıştır!" Toplantı büyük bir curcunayla sona erdi. "Marx olağanüstü bir sinirlilik ve öfkeyle odada bir aşağı bir yukarı yürürken" diye yazacaktı Annenkov, "derhal o ve muhataplarının yanından ayrılarak, bütün bu gördüklerim ve duyduklarım karşısında dilim tutulmuş halde eve döndüm." Oysa Marx'ı iyi tanıyan hiç kimse olanlara şaşırmazdı: Marx hayatı boyunca komünist hareketin sahte Tanrılarının ve pozcu mesihlerinin kusurlarını afişe etmeyi hem gerekli hem de eğlenceli bulmuştur.

Hayret verici olan, Weitling'in sonraki birkaç hafta daha Marx'ın evini ziyaret etmeyi sürdürmesi ve Mayıs'ta yeni bir duruşma şovunda hazır bulunmasıydı. Bu kez gıyabında mahkûm edilen davalı, yakın geçmişte Almanca bir gazetenin editörlüğünü yapmak üzere New York'a göç etmiş genç Westphalialı öğrenci Hermann Kriege'ydi. 11 Mayıs'taki toplantıda, sadece Weitling'in karşı oyuyla aşağıdaki önerge kabul edildi:

1. *Volks-Tribun*'un editörü Hermann Kriege tarafından benimsenen çizgi komünist değildir.
2. Kriege'nin bu çizgiyi desteklerken benimsediği çocuksu gösterişçiliği, kendisinin New York'ta Alman komünizminin temsilcisi olarak kabul edildiği göz önüne alındığında, gerek Avrupa gerek Amerika'da Komünist Parti'ye en üst düzeyde zarar vermektedir.
3. Kriege'nin New York'ta "komünizm" adına vazettiği hayalci duygusalcılık, benimsemeleri halinde işçilerin maneviyatına aşırı zarar verecektir.

Bu iddialarını desteklemek üzere, Marx ve Engels, temel görevleri erkeklere "bahtiyarlık krallığına" doğru kılavuzluk etmek olan kadınları "insanlığın alevli gözleri", "sevginin hakiki rahibeleri" ve "sevgili kız kardeşler" olarak betimleyen *Volks-Tribun* gazetesinin sırılsıklam duygusallığıyla alay eden bir "Kriege'ye Karşı Genelge" yazdılar. Bir başyazısında Kriege, "sevebileceği, ürperen ruhunu teslim edebileceği bir erkek olmaksızın" bir kadın nedir diye soruyordu. Marx ve Engels, bu şehvetli salyaların, "komünizmi, bencilliğin aşkla ıslanmış karşıtı olarak sunduğunu ve dünya çapındaki tarihsel öneme sahip devrimci bir hareketi birkaç sözcüğe indirgediğini" söylüyorlardı: "Aşk-nefret, komünizm-bencillik... Bu aşk hastalığının, her iki cinse vermekten geri durmayacağı zayıflatıcı etki ve 'bakireler'de yaratacağı kitle isterisi ve kansızlık üzerinde düşünmeyi Kriege'ye bırakıyoruz."

Başlangıçtaki on sekiz üye böylece on altı üyeye –Moses Hess'in kendisi atılmadan önce istifa etmesiyle, çok geçmeden de on beşe- geriledi. Marx'ın "demokratik diktatör" olarak şöhreti büyüdükçe, mektubat çevresine girmek isteyen yeni üyelerin bulunması zorlaşıyordu. Mayıs'ta, Weitling ve Kriege'nin hesabını görüp uğurlarken, Pierre-Joseph Proudhon'u kulübe katılmaya davet etti. "Fransa söz konusu olduğu sürece, hepimiz şahsınızdan daha iyi bir mektup yazarı bulamayacağımıza inanıyoruz. Bildiğiniz gibi, İngilizler ve Almanlar bugüne dek size kendi yurttaşlarınızdan daha büyük saygı duymuşlardır... Bizi erken bir yanıtla içten dostluğunuzdan emin olmamızı sağlamanızı büyük bir içtenlikle bekliyoruz, Karl Marx." Marx'ın aceleyle karaladığı not, saygı ve dostluk açıklamaları ve komitenin uygar bir "fikir alışverişiyle" uğraştığı konusunda verilen teminatı baltalıyordu: "Not: Size Parisli Bay Grün'ü kınadığımı belirtmem gerek. Bu adam edebi bir sahtekâr, modern fikirler ticareti yapmaya çalışan bir tür şarlatandan başka bir şey değil. Cehaletini cafcaflı ve kibirli ibarelerle gizlemeye çalışıyor ama tek yaptığı, anlamsız sözleriyle kendini gülünç düşürmek... 'Fransız sosyalistleri' üzerine kitabında, kendini Proudhon'un hocası olarak tanıtma yüzsüzlüğünü gösteriyor Bu asalaktan sakının!"

Heyhat! Proudhon aslında, "Gerçek Sosyalizm" yazarı olarak nam salmış Karl Grün'den bayağı hoşlanıyordu ve bu uyarıyı akılsızca ve nahoş buldu. "Grün hiçbir serveti olmaksızın, bakmak zorunda olduğu karısı ve iki çocuğuyla birlikte, kalemiyle geçinerek sürgünde yaşayan bir insandır. Modern fikirler değilse, geçimini sağlamak için bundan yararlanmasından ne istiyorsunuz ki? ... Burada talihsizlik ve aşırı ihtiyaçtan başka hiçbir şey görmüyorum ve bu adamı bağışlıyorum." Proudhon, Grün'ün zararsız kibrinden çok Marx'ın kinciliğinden çekiniyordu. "Şimdi, dilerseniz, toplumun yasalarını keşfetmeye çalışmakta işbirliği yapabiliriz" diye önerdi.

Fakat Tanrı aşkına, tüm dogmacılığı *a priori* yıktıktan sonra, insanların içine başka tür dogma doldurmak için kendimiz de sıraya girmeyelim... Sizin tüm görüşleri açığa çıkarma fikrinizi bütün kalbimle alkışlıyorum. Gelin dürüstçe ve içten polemikler yapalım. Gelin, dünyaya eğitimli ve uzakgörüşlü hoşgörü örneği verelim. Fakat sırf hareketin başındayız diye, kendimizi yeni bir hoşgörüsüzlüğün liderlerine dönüştürmeyelim... Bir meselenin sonuna dek tartışılmış bitmiş olduğunu asla düşünmeyelim ve son argümanımızı bile kullanıp tükettikten sonra, gerekirse, belagat ve ironiyle en baştan başlayalım. Bu koşullar altında, sizin derneğinize memnuniyetle girerim. Aksi halde –hayır!

Marx böyle bir küçümsenmenin cezasız kalmasına asla izin veremezdi –tıpkı Proudhon'un mektubunun sonlarına doğru tahmin yürüttüğü gibi: "Bu, sevgili filozofum, benim şu anda olduğum yerdir; elbette yanılmış olabilirim ve, sizden, büyük bir şükranla kabul edeceğim, bir kötek gelmesine yol açabilecek bir neden doğabilir." Bu dayak fırsatı, Proudhon *Sefaletin Felsefesi* üzerine iki ciltlik araştırmasını yayımladığı birkaç ay sonra ortaya çıktı. Marx, Haziran 1847'de Paris ve Brüksel'de yayımlanan, Galyalı gurunun dipsiz bucaksız cehaletiyle alay eden, *Felsefenin Sefaleti* başlıklı 100 sayfalık ağır eleştirisiyle misilleme yaptı. Önsözünde şu sözler yer alıyordu:

Mösyö Proudhon Avrupa'da garip bir biçimde yanlış anlaşılma bahtsızlığına uğramıştır. Fransa'da, iyi bir Alman filozofu olarak nam saldığından, kötü bir iktisatçı olmayı hak etmiştir. Almanya'daysa en yetkin Fransız iktisatçılarından biri olarak tanındığından, kötü bir filozof olmayı hak etmiştir. Aynı anda hem bir Alman hem de iktisatçı olarak, bu çifte hataya itiraz etme arzusundayız. Kimseden takdir görmeyecek bu nankör görevde, bizim Alman felsefesini eleştirmek üzere sık sık M. Proudhon eleştirimizi bir yana bırakmak ve aynı anda ekonomi politik üzerine bazı gözlemler vermek zorunda kalmamıza okuyucunun da anlayış göstermesi gerekiyor.

Proudhon'a *ad hominem* [bir tartışmada fikirlerden çok kişiliğe yönelik] vuruşlar yeterince eğlenceli olmakla birlikte, kitaba kalıcı değerini kazandıran da, iktisat ve felsefe üzerine bu "gözlemlerdir" aslında. *Alman İdeolojisi*'nin fare istilâsı altındaki bir tavanarasına atılmasıyla, *Felsefenin Sefaleti* Marx'ın materyalist tarih düşüncesini oluşturmaya başladığı ilk basılı çalışmasıdır. "İşbölümü" gibi ekonomik kategoriler, diyordu, sadece fiili üretim koşullarının kuramsal ve fani ifadesidir. Fakat Proudhon -"gerçek bir filozof gibi eşyayı baş aşağı çeviren"- bu fiili koşulların ebedi iktisat yasalarının ete kemiğe bürünmesi olduğunu düşündü, ve buradan da işbölümünün, yaşamın sonsuz ve kaçınılmaz bir gerçeği olduğu sonucuna vardı. Marx bu baş aşağı mantığı, haklı bir ün kazanmış ünlü paragrafta ters yüz etti:

> İktisatçı M. Proudhon, insanların belirli üretim ilişkileri içinde kumaş, keten veya ipek dokumaları ürettiğini gayet iyi anlar. Fakat anlamadığı husus, bu belirli toplumsal ilişkilerin tıpkı keten, keten ipliği gibi, insanlar tarafından üretilmiş olduğudur. Toplumsal ilişkiler, üretici güçlere sıkı sıkıya bağlıdırlar. Yeni üretim güçleri edinmek için, insanlar üretim tarzlarını değiştirirler; ve üretim tarzını değiştirmekle, hayatlarını kazanma yolunu değiştirmekle, tüm toplumsal ilişkilerini de değiştirirler. Elle işleyen değirmen size feodal beyin olduğu bir toplum verir; buharlı değirmen ise sınai kapitalistli toplumu.

Marx'ın hiç affetmeyen gözünde, Proudhon'un sosyalist manifestosu, kuşku uyandıracak şekilde statükonun müstereddit bir kabulünü andırıyordu. Proudhon, işçilerin daha yüksek ücret talep etmek üzere örgütlenmemesi gerektiğini, zira o zaman yüksek fiyatlar biçiminde faturayı kendilerinin ödemek zorunda kalacağını söylüyordu. Devrimci şiddetten kazanılacak bir şey de yoktu. Aslına bakılırsa, "takdir-i ilahi"ye müphem bir boyun eğmenin ötesinde, neyi savunduğunu söylemek de zordu.

Marx, uysal bir boyun eğiş ne zaman bir şey başarmıştır ki, diye soruyordu. *Felsefenin Sefaleti*'nin son sayfasında, hafifleyen öfkesi yeniden kızışıyordu:

> Proletarya ile burjuvazi arasındaki uzlaşmaz çelişki, bir sınıfın başka sınıfa karşı mücadelesi, en yüksek ifadesini topyekûn devrime kadar götüren bir savaşımdır. Aslında, sınıfların *karşıtlığına* dayanan bir toplumun, nihai akıbeti olarak, en zalimce *çelişki*sinde, bedenin bedenle çarpışmasında doruğuna ulaşması şaşırtıcı olabilir mi?
>
> Toplumsal hareketin siyasal hareketi dışladığını söylemeyin. Aynı zamanda toplumsal olmayan hiçbir siyasal hareket olmamıştır.
>
> Ancak artık sınıfların ve uzlaşmaz sınıf karşıtlıklarının bulunmadığı bir düzendedir ki, *toplumsal evrimler siyasal devrimler* olmaktan çıkacaktır. O zamana değin, her toplumun her genel yeniden örgütlenişi arifesinde, toplumbilimin son sözü hep şu olacaktır: "Ya mücadele ya da ölüm, kanlı savaşım veya yok olma. İşte amansız mesele budur." (George Sand)

Proudhon *Felsefenin Sefaleti*'ne derhal bir cevap yapıştırmadı, ama kendisindeki nüshasının hemen her sayfasında öfkeli derkenarlar -"Saçma", "Bir yalan", "Gevezelik", "İntihal", "Utanmazca iftira" ve "Aslında, Marx kıskanıyor"- yer alır. Defterlerinden birine yazdığı bir not Marx'ı "sosyalizmin tenyası" olarak tanımlar.

Komünist Mektubat Komitesi, artık Fransa'da başka bir temsilci aramak zorundaydı. Engels Ağustos 1846'da Paris'e bir keşif gezisi yaptı. Adalet Birliği'nin yerel lideri August Hermann Ewerbeck'le yaptığı görüşmenin ardından, "Buradaki ilişkilerimizin gelişme potansiyeli büyük" diye bildirdi. "Burada Weitlingçiler'den geriye kalan küçük bir terziler hizbi, artık yok olmak üzere... Öte yandan, marangozlar ve sepicilerin çok uygun arkadaşlar olduğu söyleniyor." Ewerbeck, aralarından dört beş kişinin mektubat şebekesine katılacak kadar güvenilir olabileceğini bildirmişti. (Tüm devrimcilerin zanaatkâr olması gerektiği varsa-

yımını ortadan kaldırmak zordu: Aynı ay Paris'te çıkan *Journal des Economistes*, Marx'ı "soyut formüllere" düşkün bir "ayakkabıcı" olarak betimliyordu.)

Birliğin birkaç toplantısına katılmış olan Engels, birkaç hafta sonra daha az sevinçli görünüyordu. Çok sevimli ve iyi niyetli olmakla birlikte, Ewerbeck "gerçek değer" üzerine kılı kırk yaran tezler ve eski Almanca etimolojisi üzerine derslerde uzmanlaşmış işe yaramaz biriydi. Daha da kötüsü, o da üyeleri de, Proudhon ve Grün'ün iç dökmelerine kutsal kitap muamelesi yapıyorlardı. "Böyle barbarca saçmalıklarla karşı karşıya kalma zorunluluğu utanç verici. Fakat sabırlı olmak gerekiyor ve ben Grün'ü saha dışına atıncaya ve onların beyinlerindeki örümcek ağlarını temizleyinceye değin bu arkadaşları uzaklaştırmamalıyım."

Ekim ortasında, Birlik'te komünizm yanlıları ve karşıtları üzerine bir tartışma başlatarak, böylelikle Parisli zanaatkârların açıkça komünist mi, yoksa Grün ve yandaşlarının tercih ettiği gibi sadece "insanlığın iyiliğinden yana" mı olduklarına karar vermeye zorlayarak, *darbesini* sergiledi. Engels, oyların kendisine karşı olması halinde "onları hiç umursamayacağı" ve bir daha toplantılarına katılmayacağı konusunda uyardı. "Bir parça sabır ve biraz da terörizm sayesinde" dedi Marx'a, "büyük çoğunluğu arkama alarak zaferle çıktım." Grün'ün baş çömezi, Eisermann adında yaşlı bir marangoz, Engels'in sözel mancınık atışlarından o kadar yıldı ki, bir daha hiç ortaya çıkmadı.

Bu gürültülü alışverişler çok geçmeden Fransız Polis Şefi Gabriel Delessert'in de dikkatini çekti. Engels, kendisine karşı sınır dışı emrinin çıkarılabileceğini işitince, velvele biraz dininceye değin Birlik'ten uzak durmaya karar verdi. "*Grisette*lerle[*] bazı hoş tanışıklıkları ve gerçek

---

19. yüzyılda dikiş, nakış gibi işlerde çalışabilecek işçilere ihtiyacın giderek arttığı atölyelerde çalışmak üzere Paris'e göç eden bohem kadınları. Bugün

zevki Bay Delessert'e borçluyum" diye itiraf ediyordu çapkınca, "zira Paris'te geçirdiğim son vakitler olabilecek gün ve gecelerden yararlanmak istiyordum." Şehevi iştahını doyurduktan sonra, Marx'ın *Vorwärts!*'taki eski editörü Karl Ludwig Bernays'ın Sarcelles'deki evinde bir hafta kaldı, ama atmosferi tahammül edilemez derecede kokuşmuş buldu. "O berbat koku, içeride salıverilmiş -Avusturya sebze yemeklerinin ürünü- sayısız osurukla daha da ağırlaşmış, havalandırılmamış beş bin kuştüyü yatak gibi." Bundan başka, Bavyera Kralı Ludwig üzerindeki nüfuzu hem Marx hem Engels için yüz kızartıcı bir eğlence konusu olan İspanyol dansözü Lola Montez hakkında "müstehcen şakalarla dallanıp budaklanan" taşlamalı bir risale yazdı. Hiçbir yayıncı bunu almadı ve el yazması ortadan kaybolup gitti.

Tüm bu *divertissement*lardan [eğlence] anlaşılabileceği üzere, Engels entelektüel uyarı eksikliği çekiyordu. "Elinden gelirse, Nisan'da buraya gel ne olur" diye yalvarıyordu Marx'a Mart başında yazdığı mektupta:

> 7 Nisan'a kadar buradan ayrılıyorum -henüz nereye bilmiyorum- ve o sıralarda param da iyice azalmış olacak. Bu yüzden bir süreliğine de olsa bir güzel keyfimize bakarız, tavernalara gider eğleniriz... 5.000 frank bir gelirim olsaydı, paramparça olana dek çabalar ve kadınlarla günümü gün ederdim. Fransız kadınları olmasaydı, hayat yaşamaya değmezdi. Fakat *grisette*ler olduğu sürece, her şey pek güzel! Bu insanı bazen doğru dürüst bir konuda tartışmayı istemekten ve bir parça incelikle hayatın tadını çıkarmayı istemekten alıkoymuyor; ama tanıdıklarımın arasında hiç kimseyle bunları yapmak mümkün değil. Mutlaka buraya gelmelisin.

Belki bütün bu eğlence alemleri Engels'in zihnini sersemletmişti. Bu

---

işçi kadınlarını ifade ediyor. *Grisette* ifadesi çoğunun kıyafetlerinde kullanılan koyu gri kumaştan geliyor –yn.

mektubu yazmasından üç ay önce, Jenny Marx, iki yaşındaki Jennychen ve bir yaşındaki Laura'nın kardeşleri, ilk oğlu Edgar'ı dünyaya getirmişti. Bitkin bir eş, üç küçük çocuk ve bir hizmetçinin tek geçim kaynağı olarak Marx, *gay Paree*'de bir bekâr cümbüşü için hiç de uygun biri olamazdı. İşsiz ve kelimenin gerçek anlamıyla iş bulamaz olarak, Adalet Birliği'nin Haziran'da Brüksel mektubat çevresiyle bir birleşmeyi tartışmak üzere konferans daveti yaptığı Londra'ya, çok daha önemli bir gezinin masraflarını bile karşılayacak durumda değildi aslında.

Aslında bu, birleşmeden çok, yönetimi devralmaydı. Marx, Adalet Birliği'yle ilişkilendirildiği pişmiş kelle gibi sırıtan dindarlıklarını tasfiye ederek, kendilerini bir Komünist Birlik olarak yeniden yapılandırmadıkları sürece Londralılar'la -Schapper, Bauer, Moll- güç birliği yapmayı reddetmişti. Şimdi artık onun taleplerini yerine getirmeye istekliydiler. Proudhon, Grün ve Weitling'in, "komünistlere karşı düşmanlık" nedeniyle kınanması ve Marx'ın onca nefret ettiği "Tüm İnsanlar Kardeştir" şeklindeki eski Birlik sloganının "Bütün Ülkelerin İşçileri, Birleşin!" ile değiştirilmesi gerekiyordu.

Komünist Birlik'in Londra'daki açılış toplantısından iki ay sonra, Brüksel'deki mektubat komitesi, Marx'ın başkanlığı altında kendisini Birlik'in (veya "topluluğun") bir şubesine dönüştürdü. Yeni kurallara göre, her topluluğun, her biri "sadakatle çalışmak ve gizliliğe riayet etmek üzere şeref sözü veren" en az üç, en fazla da on iki üyesi olması gerekiyordu. Ne de olsa, yasadışı bir örgüttü. Gelgelelim, Londralılar'ın örneğini izleyen Marx, "şarkı, şiir, tiyatro ve benzeri" faaliyetlerin yanı sıra, yarı parlamenter tartışmalar düzenleyen daha açık ve daha az po-

---

Amerika Birleşik Devletleri'nde ve İngiltere'de Paris için yapılan bir adlandırma. Gay süslü, gösterişli; Paree ise Fransızlar'ın Paris kelimesini telaffuz ediş biçimlerini ifade eder –yn.

litik bir İşçi Derneği de kurdu. İlk birkaç haftada yüzü aşkın işçi katıldı. "Ne kadar önemsiz olsa da" diye yazdı Marx, George Herwegh'e, "kamusal etkinlik sonsuz ölçüde canlandırıcı."

Londra'daki Haziran kongresinde, onu Brüksel'den bir başka Alman komünist Wilhelm Wolff'un yanı sıra, yeni Komünist Birlik'in ilkeler bildirisi taslağıyla birlikte gelen Birlik'in Paris şubesinden F. Engels diye biriydi. Resmen benimsenmemekle birlikte, bu bildiri, "ciddi ve olgun bir inceleme" için Avrupa'nın her yerindeki topluluklara gönderildi. Genel merkezden bir genelge olarak, "Bir yandan bütün o soyut, sistemci yaklaşımların yanı sıra, hiçbir teoriye dayanmayan slogancı komünizmden uzak durmaya, öte yandan gözü yaşlı, duygusal komünistlerin [yani Weitling gibi ütopyacılar] budalaca ve anlamsız duygusallığından kaçınmaya çalıştık... Merkezi Otorite'nin ekleme ve düzeltme amaçlı sizden pek çok öneri alacağını ve bu projeyi yepyeni bir şevkle tartışmak için tekrar toplanacağımızı umut ediyoruz." Bu daveti kimse, bir yıl içinde Engels'in embriyo halindeki imanını bugüne dek basılmış en etkili kitaplardan birine dönüştürmüş olan Marx kadar büyük bir şevkle kabul etmedi.

5
KORKUNÇ GULYABANİ

Komünist Parti Manifestosu insanlık tarihinin en yaygın biçimde okunan siyasal risalesi olabilir, ancak, aynı zamanda en yanıltıcı başlıklardan biridir de: Böyle bir parti mevcut değildi. İş oraya gelirse, bir manifesto olarak da kabul edilemezdi. Komünist Birlik üyelerinin 1847'de istedikleri şey, bir "iman ikrarı" ve Haziran 1847'de Engels tarafından yazılan bir ilk taslak, hâlâ Fransız yeraltı hizipleri tarafından revaç gören giriş ayinleriyle bağlantılı olduğunu gösterir:

SORU 1: Bir Komünist misiniz?

CEVAP: Evet.

SORU 2: Komünistlerin amacı nedir?

CEVAP: Toplumu, üyelerinin hepsi kendi yetenek ve güçlerini tam özgürlükle ve bu arada söz konusu toplumun temel koşullarını ihlâl etmeksizin geliştirip kullanabileceği bir şekilde örgütlemek.

SORU 3: Bu amacı nasıl gerçekleştirmeyi istiyorsunuz?

CEVAP: Özel mülkiyeti ortadan kaldırarak ve yerine ortak mülkiyeti koyarak.

Ve böyle yedi sayfa daha devam ederek, doruğuna vardığı 22. soruya ("Komünistler mevcut dinleri reddeder mi?") verilen doğru yanıt, komünizmin "tüm mevcut dinleri gereksiz kıldığı ve onların yerini aldığıdır." Modern bir bakış açısından, bu meşakkatli Soru-Cevap alıştırması, Marx'ın Eric Idle'ın sunuculuğunu yaptığı bir TV yarışma programına çıktığı Monty Python skecini hatırlatır:

IDLE: Sanayi proletaryasının gelişmesini, diğer hangi gelişme koşullar?

MARX: Sanayi burjuvazisinin gelişimi.

IDLE: Evet, doğru. Bravo, Karl! Salon koltuk takımına doğru ilerliyorsun! Şimdi Karl, soru iki. Sınıf savaşı nasıl bir savaşımdır?

MARX: Siyasal bir savaşım.

IDLE: Çok iyi! Son bir soru, ve ardından şu güzel materyalist olmayan oda takımı senin olacak. Hazır mısın, Karl? Çok cesur bir adamsın. İşte son sorun: 1949'da İngiliz Federasyon Kupasını kim kazandı?

MARX: E-eeee, ı-ıııı, işçilerin üretim araçları denetimi mi? Kentsel proletarya savaşı mı?

IDLE: Hayır, kazanan Leicester'ı 3-1 yenen Wolverhampton Wanderers'ı.

MARX: Öf, lanet olsun!

Engels'in kateşizmi eski Sürgünler Birliği veya Adalet Birliği gibi gizli bir dernek için uygun olabilirdi –ne ki, Marx'ın yeni Komünist Birlik'i kurtarmak istediği sinsi, komplocu gelenekti bu. Niçin, diye soruyordu, devrimciler görüşlerini ve niyetlerini gizlemek zorunda olsunlar ki?

Engels, "tarihin belirli bir bölümü buna dahil edildiğinden, bugüne kadar benimsenen biçim tamamen uygunsuz olduğunu" kabul ederek, bu görüşe katıldı. Brüksel'de epeyce uzun bir süre kaldıktan sonra Ekim'de Paris'e döndüğünde, Moses Hess'in leş gibi ütopyacılık kokuları yayan ve proletaryadan hemen hiç söz bile etmeyen yeni bir "İfşaat" taslağı hazırladığını keşfetti. Engels bu belgeyi yerel Komünist Birlik'in bir toplantısında satır satır alaya aldı –Brüksel'deki Marx'a durumu, "ve bu arkadaşlar *satisfaits* [tatmin olmuş] olduklarını ilan ettiklerinde, henüz yarısına bile gelmemiştim" diyerek bildirdi muzafferâne. "Hiçbir muhalefet olmaksızın, gelecek hafta şube tarafından tartışılarak Londra'ya *topluluklardan habersiz* gönderilecek yeni bir belge taslağı hazırlama görevini bana verdiler. Tabiatıyla, bu konudan hiç kimsenin habe-

ri olmasına gerek yok, aksi halde hepimiz azlediliriz ve ciddi bir sıkıntı çıkar."

Birkaç gün içinde Engels, proletaryanın kökenleri ve gelişmesinin yanı sıra, "her türden ikincil mesele"ye ilişkin uzun bir tarihsel anlatıyı içermesiyle, bir inanç belgesinden çok, bir ödevi andıran yeni versiyonunu hazırladı. Bununla birlikte, hâlâ önceki gibi soru yanıt üslubunda yazılmıştı. ("Komünizm nedir? *Yanıt:* Komünizm proletaryanın kurtuluşunun koşulları öğretisidir. Proletarya nedir? *Yanıt*: Proletarya, toplumun geçim kaynaklarını tümüyle ve sadece emeğini satarak sağlayan sınıftır...") 23 Kasım 1847'de Marx'a "İman İfşaati üzerine biraz düşününce" diye yazdı, "sanırım kateşik biçimden vazgeçip, bu şeyi Komünist *Manifesto* olarak adlandırmamız en iyisi olacak." Beş gün sonra ikisi, Londra'ya ve Komünist Birlik'in ikinci kongresine giderken Ostend'de buluştular.

Toplantı mekânı, Alman İşçileri Eğitim Derneği'nin Soho'daki Great Windmill Sokağı'ndaki Red Lion barının üzerinde bulunan genel merkeziydi; ve tartışmanın şiddeti, on gün sürmesinden de anlaşılabilir –kuşkusuz acilen, gereken ferahlama molaları için ara sıra alt kata yapılan kaçamaklarla birlikte. O güne ait pek az belge ulaşmıştır, ama Marx'ın baskın varlığı, yıllar sonra Hamburglu gezgin bir terzi olan, Nisan 1847'den beri Londra'da yaşayan Friedrich Lessner'in hatıratında betimlenmişti:

> Marx doğuştan bir halk lideriydi. Konuşması kısa, ikna edici ve mantığıyla zorlayıcıydı. Asla gereksiz bir söz söylemiyordu; her cümlesi bir düşünce, her düşüncesi konuşmasının zinciri içinde zorunlu bir halkaydı. Marx kesinlikle bir hayalci değildi. Weitling'in zamanının komünizmi ile *Komünist Manifesto* arasındaki farkı ne kadar anlıyorsam, Marx'ın sosyalist düşüncenin erkekliğini temsil ettiğini de o kadar açık görebiliyordum.

On günlük maratonun sonuna gelindiğinde, Marx ve Engels hepsini önlerine katıp sürüklemişlerdi. Marx'ın katılmamış olduğu Haziran kongresi, sadece Birlik'in "ortak mülkiyet kuramının yayılması ve olabildiğince hızla uygulanması yoluyla insanlığın kurtuluşunu amaçladığını" ilan etmişti. İkinci kongrede benimsenen kurallar çok daha savaşkan ve zindeydi: "Birlik'in amacı, burjuvazinin devrilmesi, proletaryanın egemen olduğu uzlaşmaz sınıf karşıtlıklarına dayanan eski burjuva toplumunun ortadan kaldırılması, sınıfsız ve özel mülkiyetsiz yeni bir toplumun kurulmasıdır." Delegeler bu temel ilkeler üzerinde ittifakla birleştiler ve Marx ve Engels yeni öğretiyi elden geldiği kadar hızla özetleyen bir manifesto kaleme almakla görevlendirildiler.

Marx'ın bu görevi yerine getirmekte hiç acelesi yok gibi görünüyordu. Aralık ortasında Brüksel'e döndükten sonra Alman İşçiler Derneği'nde ekonomi politik üzerine, sermayenin artık cansız, ölü bir nesne değil bir "toplumsal ilişki" olduğunu ileri sürdüğü bir dizi konferans verdi. *Deutsche-Brüsseler-Zeitung*'a, komünistleri savunan ve Fransa'da yaklaşan devrimi keyifle bekleyen birkaç makale yazdı. Serbest ticaret üzerine uzun bir konuşma yaptı. İşçiler Derneği'nce verilen bir Yılbaşı partisinde -"tartışma özgürlüğünün, dernek kurma özgürlüğünün bulunduğu, insancıl bir tohumun Avrupa'nın hemen her yerinde gelişebileceği bir ülkedeki liberal bir anayasanın yararlarının önemini kuvvetle ifade eden"- Belçika şerefine kadeh kaldırılmasını önerdi. (Birkaç ay bile geçmeden, Belçika hükümeti onu sadece yirmi dört saat öncesinden haberdar ederek sınır dışı ettiği zaman bir zamanların bu özgürlük cennetinin "eşi görülmemiş zalimliğini" ve "gerici şiddetini" kınayacağı aklına bile gelmiyordu.) 17 Ocak'tan 23 Ocak'a dek Demokratik Dernek'in yerel bir şubesini kurmak üzere Ghent'e gitti.

Çoğu yazar bu belirtileri tanıyacaktır: Bitmez tükenmez bir erteleme, dikkat dağıtıcılar arayışı, eldeki iş yerine başka herhangi bir şey

yapmaya yönelik istek. Aynı şekilde, çoğu yayıncı da, 24 Ocak 1848'de Brüksel'e bir ültimatom veren Komünist Birlik'in Londra liderlerinin gittikçe artan sabırsızlığını anlayacaktır:

> Merkez Komite, Brüksel'deki bölgesel komitesini Yurttaş Marx'la irtibata geçerek, kendisine son kongrede yazmayı üstlendiği Komünist Parti Manifestosu'nu bu yılın 1 Şubat'ına dek Londra'ya ulaşmaması halinde, kendisine karşı yeni önlemlerin alınacağını bildirmekle görevlendirir. Yurttaş Marx'ın görevini yerine getirmemesi halinde, Merkez Komite, Yurttaş Marx'ın kullanımına verilen belgelerin derhal iadesini talep edecektir.

Marx, bir teslim tarihiyle karşı karşıya olduğunda genellikle elinden geleni yapardı ve bu son uyarı da işlevini görmüşe benziyordu. *Manifesto*'nun tüm modern baskıları Marx ve Engels'in adını taşısa ve Engels'in fikirlerinin etkisi kuşku götürmese bile, Şubat başında nihayet Londra'ya ulaşan metin, Orléans 42 numaradaki çalışma odasında, kesif bir puro dumanı tabakası arasında sabahlara kadar yaptığı karalamalarla, tek başına Marx tarafından kaleme alındı.

Kierkegaard bir yerde, yaşamın ileriye doğru yaşanması gerektiğini, ancak geriye doğru anlaşılabileceğini söyler. Bu çağlar ve dönemler için de geçerlidir: Belirli bir çağın gerçekliği, kapanmaya yaklaşıncaya değin açıkça anlaşılamayabilir. Veya, *Hukuk Felsefesi*'nde Hegel'in yazdığı gibi, "Minerva'nın baykuşu kanatlarını ancak alacakaranlığın çökmesiyle açar."* Marx, Ocak 1848'de *Komünist Manifesto*'yu yazarken, bilge

---

Minerva'nın baykuşu, Tanrıça Minerva'ya (Yunan mitolojisinde savaşçıların, şiirin, tıbbın, bilgeliğin, ticaretin ve zanaatlerin bakire Tanrıçası ve müziğin mucidi Athena'nın Roma mitolojisindeki adı) eşlik eden, bilgelik simgesi olarak kabul edilen baykuş. Hegel'in ünlü "kanatlarını ancak alacakaranlığın çökmesiyle açar" sözü, felsefenin, ancak olguyu yok olmaya başladığında anlamaya başladığına yönelik bir göndermedir. Felsefe, ancak sonradan an-

baykuşun bir kez daha uçmaya hazırlanışını görebildiğini düşünüyordu: Burjuva kapitalizminin kısa fakat parlak çağı geçici amacına hizmet etmişti ve çok geçmeden kendi çelişkilerinin altına gömülecekti. O zamana değin fabrika ve atölyelerde tecrit edilmiş işçileri kullanmak yoluyla, modern sanayi, proletaryanın bir araya gelerek başat bir güçte birleşebileceği koşulların ta kendisini de yaratmıştı. "Bundan dolayıdır ki, burjuvazi her şeyden çok kendi mezar kazıcılarını üretir" diye hoşnutlukla eklemişti manifestonun ilk bölümünün sonuna. "Burjuvazinin çöküşü ve proletaryanın zaferi eşit derecede kaçınılmazdır."

Belki de, bir cenaze söylevi prova ettiğini düşündüğü için, mağlup hasmına karşı cömert olabilmişti. Marx'ı hiç okumamış, fakat isminin orta sınıfları dehşete düşürmek için anılan bir tür kana susamış bir umacı olarak tanıyanlar, Marx'ın burjuvaziyi ne kadar övdüğünü keşfedince çok şaşırırlar. O, düşmanın başarısını küçümseyen türden biri değildi:

> Burjuvazi, tarihsel olarak, gerçekten devrimci bir rol oynamıştır. Üstünlüğü ele geçirdiği her yerde, burjuvazi tüm feodal, ataerkil, kırsal ilişkilere bir son vermiştir. İnsanı "doğal üstleri"ne bağlayan her türden feodal bağları acımasızca parçalamış ve insan ile insan arasında çıplak öz çıkardan, duygudan yoksun "nakit ödeme"den başka hiçbir bağ bırakmamıştır. Dinsel ateşin, şövalyece şevkin ve incelikten yoksun duygusallığın en ilahi coşkularını, bencilce hesapların buz gibi suyunda boğmuştur. Kişisel değeri mübadele değerine indirgemiş ve yasalarla bağlanmış sayısız lağvedilemez özgürlüklerin yerine, tek, vicdansız bir özgürlük kurmuştur: Serbest Ticaret. Tek kelimeyle, dinsel ve siyasal yanılsamaların peçesine bürünmüş sömürünün yerine, çıplak, utanmazca, dolaysız, zalimce sömürüyü koymuştur...

---

lamlandırdığı için, bir deva değildir. Bunları yazarken aklında, on sekizinci yüzyıl feodalizminden, on dokuzuncu yüzyıl ticari kapitalizmi ve demokrasiye geçiş süreci vardı –çn.

Burjuvazi, gericilerin onca hayranlık duyduğu Ortaçağ'ın vahşi güç gösterisinin, tamamlayıcı aksesuarının en miskin tembellik olduğunu bularak, nasıl meydana geldiğini açığa çıkarmıştır. İnsanın etkinliğinin neyi ortaya çıkarabileceğini ilk gösteren olmuştur. Mısır piramitlerini, Roma su kemerlerini ve Gotik katedralleri çok gerilerde bırakan harikaları başarmıştır; tüm önceki göçleri* ve haçlı seferlerini gölgede bırakan seferler yürütmüştür.

Modern bir eleştirmen, manifestoyu "burjuva işlerinin şiirsel bir kutlaması" olarak tanımlamıştır. Ve bu yüzden de, belirli bir üslupla yapar bunu: Marx kapitalizmi geçici bir görüngü, gerçek bir devrimin habercisi olarak kutluyordu. Fakat onun ölüm sancıları olarak kabul ettiği işaretler, aslında doğum sancılarından ibaretti. Yanlış yorumladığı işaretler -haykırışlar, çırpınan kollar bacaklar, kan sıçramış çarşaflar- bugün, onun döneminden çok daha dikkat çekicidir -gerçi bu öngörüsünden dolayı nadiren adı anılır. "Burjuvazi dünya pazarını sömürerek, her ülkedeki üretim ve tüketime kozmopolit bir nitelik vermiştir" diye işaret etmişti. "Ülkenin üretimleriyle karşılanan eski ihtiyaçların yerine, karşılanmaları uzak topraklar ve iklimlerin ürünlerini gerektiren yeni ihtiyaçlar buluruz." Bir süpermarketteki mangolar, avokadolar, armutlar ve turfanda çilek yığınlarıyla dolu sebze ve meyve reyonlarını inceleyen herkes, onun ne demek istediğini anlayacaktır.

Egzotik ürünleri ithal ederken, burjuvazi kendi ürünlerini, zevklerini ve alışkanlıklarını da başka herkese zorla benimsetmiştir: "Tek bir sözcükle, kendi suretinde bir dünya yaratır." Bunun gerçekliğini anlamak için Beijing'e -açıkça komünist olduğunu ilan eden bir devletin başkentine- gitmek yeter de artar; kent merkezi şu anda McDonald's,

---

Orijinalde Exodus olarak geçer ve baş harfi büyük olarak kullanılır. Genel olarak göç ifadesini içerse de Eski Ahit'te İbraniler'in Hz. Musa liderliğinde Mısır'dan çıkışını da ifade eder –yn.

Kentucky Fried Chicken, Haagen-Dazs ve Pizza Hut, artı-değerlerin yatırılacağı Chase Manhattan ve Citibank şubeleriyle ürküntü verecek kadar ABD'deki herhangi bir anacaddeye benzer.

"Maddi olduğu gibi entelektüel üretimde de" diye devam ediyordu *Manifesto*. "Tek tek ulusların entelektüel yaratımları ortak mülkiyet haline gelir... Burjuvazi, tüm üretim araçlarını hızla geliştirerek, iletişim araçlarını muazzam ölçüde kolaylaştırarak tüm ulusları, en barbar olanlarını bile uygarlığa çeker." Arnold Schwarzenegger, John Grisham ve aralıksız süren MTV yayınlarının gerçekten "uygar" olup olmadığı sorulabilir, fakat bu algılamasının temel gerçekliğini değiştirmez. Daha bir-iki yıl önce satın alınmış herhangi bir bilgisayar yazılımının tamamen modası geçmiş hale geldiği bir tür sürekli devrim yaratarak daha da çılgınca bir hız kazanacak teknolojik değişimin hızını da anlamıştı. "Burjuvazi, üretim araçlarını, bu anlamda üretim ilişkilerini, onlarla birlikte de toplumdaki tüm ilişkileri devrime uğratmaksızın var olamaz

Üretimin aralıksız devrime uğratılması, tüm toplumsal koşulların kesintisiz ihlâli, sonu gelmez belirsizlik ve çalkantı, burjuva çağını öncekilerden ayırır. Eski ve saygın önyargıları ve kanaat katarlarıyla birlikte, tüm sabit, dondurulmuş ilişkiler silinip süpürülür, yeni oluşturulmuş tüm ilişkiler de kemikleşme fırsatı bulamadan çözülür. Katı olan her şey buharlaşıyor..."

Manifesto'nun 150. yıldönümü olan 1998'de, sayısız akademisyen ve siyasetçi, bu yaşlı delikanlının gerizekâlılığını zevkle seyretmek üzere öne atıldı. Bir İngiliz entelektüel Lord Skidelsky, Marx'ın devrimin yaklaştığı kehanetiyle düştüğü "yanlış"a -ve eserinin de, bu yüzden ikinci bir kez incelemeye değer olmamasına- dudak büküyordu. Bununla birlikte, devrim *Manifesto*'nun basılmasından itibaren birkaç gün içinde, gerçekten de önce Paris'te ve ardından, bir çalı yangını hızıyla, kıta Avrupa'sının büyük bölümünü sardı. Fakat aynı hızla söndürüldü ve bur-

juva zaferi uzun hükümranlığına başladı. Bu anlamda, her ne kadar küresel pazar vizyonu esrarengiz ölçüde öngörülü olsa da, Marx'ın iyimserliği yersizdi.

Bu kadar haklıyken nasıl bu kadar hata yapabildi? Kehanet yapacak ruh haline girdiğinde, Marx bazen siyah şaha sonraki altı hamle için ölümcül bir kıskaç hareketi tasarlayan -bu arada, hasmının kendisini çok kısa bir sürede mat edebileceğini fark etmeyen- bir satranç oyuncusu gibi düşünür. Diğer oyuncu bir hata yaparsa, Marx'ın hesapları haklı çıkacaktır. Ve Marx kaybetse bile, çatışma birkaç dakika daha uzun sürseydi, haklı çıkacak olduğunu ileri sürebilecek konumdadır.

Bu satranç oyuncularının iyi olduğunu -parlak strateji, zayıf taktikler- ve Marx'ın gerçekten de bunlardan biri olduğunu biliyoruz. Damada yenilmez olsa bile, satranç tahtasının sonsuz karmaşıklığının gerektirdiği kurnaz sabırdan yoksundu. Stili gürültülü, tartışmacı, çabucak tepesi atan türdendi. 1850'lerin başında, Londra'ya gidişinden kısa süre sonra, birçok akşamını bir başka Alman sürgünün onun şahını köşeye kıstırdığı şiddetli öfke nöbetleriyle geçirdi. Wilhelm Liebknecht, "Marx mağrurane, hepimizi siper almaya zorlayacak yeni bir hamle keşfetmiş olduğunu ilan etti" diye hatırlıyordu. "Meydan okuması kabul edildi. Ve gerçekten de -hepimizi peş peşe mağlup etti. Gelgelelim, yavaş yavaş yenilgiden zaferi öğrendik ve ben Marx'a şah mat çekmeyi başardım. Saat geç olmuştu, ve ters bir suratla ertesi sabah, kendi evinde rövanşa davet etti."

Ertesi sabah 11'de kararlaştırıldığı gibi Liebknecht, Marx'ın Dean Sokağı'ndaki pansiyonuna gittiğinde, bu büyük adamın bütün gece boyunca ayakta kalıp "yeni hamlesi"ni mükemmelleştirdiğini gördü. Bir kez daha, başlangıçta işe yaradığı görüldü ve Marx zaferini içecek ve sandviç siparişiyle kutladı. Fakat sonra mücadele bütün ciddiyetiyle yeniden başladı: Gece yarısı Liebknecht hasmını arka arkaya iki kez mat

edinceye değin, iki adam bütün öğleden sonra ve akşam boyunca, siyah-beyaz savaş alanında çatık çehrelerle karşılıklı oturdular. Marx şafak sökene kadar sürdürmeye hazırdı, ama inatçı hizmetçisi Helene Demuth artık bıkmıştı: "Şu andan tezi yok" diye emretti gözleri kıpkırmızı kesilip sulanmış hasımlara, "bırakacaksınız!"

Ertesi gün erkenden Liebknecht birinin kapısını çalmasıyla yatağından fırladı. Gelen, bir mesaj getiren Helene idi: "Bayan Marx, Mağribi'yle akşamları bir daha satranç oynamamanızı rica ediyor. Oyunu kaybedince son derece geçimsiz oluyor."*

Liebknecht bir daha asla Marx'la satranç oynamadı; fakat Marx'ın tekniğine ilişkin betimlemesi -"bilimde yoksun olduğu coşkuyu, hücum ve şaşırtma telaşını oyunda telafi etmeye çalışıyordu"- *Komünist Manifesto*'ya da uygulanabilirdi. Şahlar, vezirler, filler ve atların tümü er ya da geç boyun eğmeye zorlanacak, rakiplerinin katıksız kararlılığıyla mağlup edilecektir. Onca gurur duyduğu "yeni hamle" gibi, manifesto da kendini beğenmiş üstün hasımlarına karşı, büyük bir tefekkür gazabıyla uykusuz geceler boyunca tasarlanan ve biçimlendirilen bir rövanş silahıydı. Bugün aynı derecede kendinden hoşnut karaçalıcılar bu hususu gözden kaçırıyorlar. 1840'lara ait herhangi bir metin, bugün bir parça tuhaf ya da modası geçmiş pasajlar içerecektir; aynı şey, sadece bir iki yıl önce yayınlanmış seçim bildirgeleri veya gazete makaleleri için de söylenebilir. Her ne kadar havari kuşakları ona öyle muamele etseler bile, *Manifesto* hiçbir zaman ebedi ve ezeli bir kutsal metin olmayı amaçlamamıştı. Daha ilk paragraf -Metternich, Guizot ve Çar'a yaptığı göndermelerle- özgül bir anda belirli bir amaçla, gelecek kuşaklara kalma düşüncesi taşımadan yazılmış ölümlü bir meta olduğunun altını çizer.

---

* Marx tarafından oynanmış bir satranç oyununun bugüne ulaşan tek kaydı için Bkz. s. 429; Ek 3.

O halde, manifestoyla ilgili gerçekten dikkate değer nokta, bu bildirgenin bugün bile bir yankı yapmasıdır. Bir Londra kitapçısında geçenlerde dokuz kadar farklı İngilizce baskısının satışta olduğunu gördüm. Hiçbir zaman sahte tevazu göstermemiş olan Karl Marx'ın kendisi bile, bu küçük risalenin ikinci bin yılın sonunda hâlâ en çok satanlardan biri olmasını ümit edemezdi.

Komünist Manifesto'nun o unutulmaz ilk cümlesi bir yıldırımın kudretine sahiptir: Avrupa'da ürkünç bir gulyabani kol geziyor..." En azından, 1850'de *Red Republican* gazetesinin bastığı ve Marx'la Engels'i tanıyan ve her ikisine de büyük hayranlık duyan feminist bir Çartist Helen Macfarlane'in çevirdiği ilk İngilizce baskısı böyleydi. Heyhat, nasılsa o ürkünç gulyabani hiç moda olamadı. Bugün herkesin bildiği versiyon, ilk olarak basıldığı 1888'den sonra sayısız kez yeniden basılan Samuel Moore'un çevirisidir: "Avrupa'da bir hayalet dolaşıyor –Komünizmin hayaleti. Yaşlı Avrupa'nın bütün güçleri bu hayaleti defetmek üzere kutsal bir ittifaka girdiler: Papa ve Çar, Metternich ve Guizot, Fransız Radikaller ve Alman polis casusları."

Bu başlangıç salvosu, daha Marx'ın ateşlediği anda demode hale gelecekti. Manifestonun özgün Almanca baskısı, Londra'daki İşçi Eğitim Derneği'nde (satın aldıkları yeni bir Gotik fontla) dizilerek 24 Şubat 1848'de basıldı ve ardından derhal, hevesli genç Friedrich Lessner tarafından Liverpool Sokağı yakınlarındaki bir matbaaya götürüldü. "Müthiş bir coşkuyla sarhoş olmuştuk" diye hatırlıyordu Lessner. Âdet olduğu üzere canlı sarı kâğıtla ciltlenmiş bitmiş kopyayı almaya gittiği zamana değin, Paris sokaklarında dövüşler ve barikatlarla birlikte, devrimin çoktan başlamış olduğu haberi gelmeye başlamıştı bile. 1845 başında Marx'ın sınır dışı edilme emrini imzalamış olan François Guizot, 23 Şubat'ta başbakanlıktan azledildi; tahtı kelimenin sözlük anlamıyla

tutuşan Louis-Philippe de, ertesi gün tahttan feragat etti. Marx'ın *bêtes noire*larından* bir diğeri, Avusturya şansölyesi Metternich üç hafta içinde devrildi. 18 Mart'ta kargaşa Berlin'e yayıldı.

Galya horozu ötmüştü ve tüm Avrupa ansızın uyanmıştı. "Çağımız, demokrasi çağı sona eriyor" diye yazdı Engels *Deutsche-Brüsseler-Zeitung*'da coşkulu bir mesajda. "Tuileries ve Kraliyet Sarayı'nın alevleri, proletaryanın şafağıdır. Her yerde burjuvazinin hükümranlığı artık çöküyor veya paramparça oluyor. Umut ediyoruz ki, Almanya da peşinden gidecek. Düştüğü alçak çukurdan ya şimdi çıkacak ya asla..." Almanya'nın -veya daha doğrusu Prusya Kralı'nın- başka fikirleri vardı. Belçika'daki casusları *Deutsche-Brüsseler-Zeitung*'u gittikçe tırmanan bir dehşetle izlemişlerdi:

> Bu zehirli gazetenin [diye bildiriyordu bir polis ajanı] hedef aldığı eğitimsiz halkta son derece yozlaştırıcı bir etki yaptığı su götürmezdir. Servetin paylaşılmasına ilişkin baştan çıkarıcı teori, fabrika işçilerine ve gündelikçilere doğuştan gelen bir hakmış gibi sunuluyor ve hükümdarlara ve topluluğun geri kalanına karşı derin bir nefret aşılanıyor. Anavatana ve uygarlığa karşı, sanki bu tür etkinlikler dini ve yasalara saygıyı baltalamayı ve alt sınıf halkı geniş bir ölçüde etkilemeyi başarabilirmiş gibi kasvetli bir manzara çıkıyor.

Daha Nisan 1847'de Prusya elçisi, "Majestelerinin hükümetine tiksindirici küfür ve yabanilikle saldıran bu kundakçı paçavraların bastırılmasını" talep ediyordu. Hiçbir şey olmadı. Fakat Fransız Cumhuriyeti'nin ilanıyla, Belçika polisi panik oldu. 3 Mart 1848 günü akşamüzeri Marx, Belçika Kralı I. Leopold'ün imzasını taşıyan, yirmi dört saat içinde ülkeden ayrılmasını ve asla dönmemesini emreden bir kraliyet fermanı aldı.

---

* Günah keçisi, istenmeyen kişi –yn.

Sevindirici bir rastlantıyla, o da zaten ayrılmaya hazırlanıyordu. Eylemin olduğu yer Paris'ti ve *La Réforme*'un editörü ve şimdi Fransa'daki geçici hükümetin bir üyesi olan Ferdinand Flocon'dan yoldaşça bir davet almıştı. Daha birkaç ay önce Engels "Şu Flocon da ne büyük bir ebleh!" diye yazmıştı, onu "her şeyi dördüncü sınıf bir bankada üçüncü sınıf bir Parisli kâtibin gözleriyle görmekle" suçlayarak. Flocon, Marx ve Engels'in ona karşı duyduğu horgörüyü biliyorsa bile, gönderdiği mesaj bunu açığa vurmuyordu:

> Sevgili ve vefalı Marx,
>
> Fransız Cumhuriyeti toprakları özgürlüğün tüm dostları için bir barınak ve ilticagâhtır.
>
> Sizi zorbalık sürgün etti, şimdi özgür Fransa size ve kutsal dava, tüm halkların kardeşlik davası için savaşan herkese kapılarını açıyor.

Bavullarını toplamaya koyulmak için, Marx'ın başka teşvike ihtiyacı yoktu –ve bütün akşamı bunu yaparak geçirdi. Gelgelelim saat 1'de, on polis memuru eve baskın yaptı ve Marx'ı belediye sarayındaki bir hücreye sürüklediler; burada bütün geceyi onu burnundan yumruklamaya çalışan "gözü dönmüş bir deli"nin yanına kapattılar. Kendisini yakalayanlara, tümü de düzgün damgalar ve tarihler taşıyan üç pasaportla birlikte Kral tarafından imzalanan sınır dışı emrini sunmasına karşın, gözaltının resmi gerekçesi "pasaportunun nizama uygun olmaması" oldu. Fakat polisin Marx'a dair kuşkuları, göründüğü kadar havai olmayabilirdi. Şubat ortasında, yaşlı Heinrich Marx'ın mirasındaki payı olan 6.000 altın frank gibi yüklü bir meblağı, annesi çok gecikmeli olarak Karl'a göndermişti ve bu değirmenin suyunun çoğu derhal müfsit kullanıma sokulmuştu. Marx'ın son biyografi yazarlarından biri olan David McLellan'a göre, "polis (hiç kanıt yoktu) Marx'ın bu parayı devrimci hareketi finanse etmek için kullandığından kuşkulanıyordu." Aslında bol bol kanıt vardır –üstelik bizzat Jenny Marx'tan. "[Brüksel'deki] Al-

man işçiler silahlanmaya karar verdiler" diye itiraf ediyordu. "Hançerler, tabancalar vb. temin edildi. Karl büyük bir sevinçle gereken parayı sağladı, zira daha yeni bir miras almıştı. Bütün bunlarda hükümet bir komplo ve cürüm planları gördü: Marx parayı alıyor ve silah satın alıyor, bu nedenle ondan kurtulmak gerek."

Bu incinmiş masumiyet tonu, Jenny'nin itirafıyla gerçekliğini yitirir gibidir: Eğer yetkililer kocasını "hançerler, tabancalar vb" cephanesiyle bağlantılandırabilse, o çalı gibi gür kaşlarına kadar başının derde girmesi işten değildi. Çok telaşlanan Jenny, üç çocuğunu Helene'e emanet ederek, tutuklanma haberini solcu bir avukata vermek üzere koşturdu. Erken saatlerde eve döndüğünde kapıda, tam bir nezaketle, Mösyö Marx'la konuşmak istiyorsa kendisine eşlik etmekten mutluluk duyacağını söyleyen bir polis memuru buldu. Fakat polis karakoluna gittikleri anda, Jenny -görünüşe göre, evraksız sokağa çıktığı gerekçesiyle- "serserilikten" tutuklandı ve "en aşağılık fahişeler" ile birlikte karanlık bir hücreye kapatıldı.

Jenny ertesi gün mahkemeye çıktığı zaman, sorgu yargıcı polisin neredeyse yapacakları gibi, bebeklerini de yakalamamış olmasına alaycı hayretini ifade etti. Karl da o da, haklarında bir suçlama yapılmadan öğleden sonra üçte serbest bırakıldılar –artık Paris trenini yakalayabilmeleri için sadece iki saatleri kalmıştı. Jenny derhal birkaç parça eşyasını sattı, ama aile gümüşlerini ve en iyi kalite ketenlerini, dostları olan bir kitapçıya rehin vermek zorunda kaldı. Bunun ardından Marx ailesi sınıra kadar, herhalde Belçika konukseverliğinin son bir örneğini tattırmak için onlara tahsis edilen bir polisin refakatiyle yol almak zorunda kaldı.

Hücrede geçirdikleri geceden zaten takatsiz çıkan Karl ve Jenny onları iyiden iyiye bitkin düşürecek bir göç yolculuğuna çıktılar. Trende hiç boş koltuk olmadığı gibi, ayakta duracak yer bile yoktu, çünkü mevcut tüm koltuklar devrimci yayılmaya karşı sınırı korumak üzere güne-

ye giden Belçika askerlerine ayrılmıştı. Yolculuğun Fransa ayağında, Makine-düşmanı [Luddite] arabacıların, kargaşadan yararlanarak geçim kaynaklarını çalan rayları söküp lokomotifleri tahrip ettikleri Valenciennes'e vardıklarında, trenden inmek ve yola bir omnibüsle devam etmek zorunda kaldılar.

5 Mart'ta Paris'e varan Marx, sokakları kırık camlar ve kaldırım taşlarından korkunç bir çorbaya bulanmış buldu. Uzaktayken kaçırdıklarını telafi etmek istercesine, hiç gecikmeden mücadeleye tepe taklak daldı. Daha ertesi gün, Londra Komünist Birliği'ne yürütme merkezinin Paris'e nakledildiğini bildirdi; 9 Mart'ta Birlik, tüm üyelerin yakalarına "kan kırmızı bir kurdele" takınasına ilişkin önerisini oybirliğiyle onayladı. Birlik hâlâ yarı-gizli olduğundan, Marx ayrıca komitenin *La Réforme* gazetesinde "H. Bauer, ayakkabıcı; Hermann, marangoz; J. Moll, saat yapımcısı; Wallau, matbaacı; Charles Marx; Charles Schapper" olarak duyurulan bir de Alman İşçi Kulübü'nü kurdu. Karl Schapper aslında bir besteciydi, ama Marx'ın ne tür bir zanaat statüsü iddiasında bulunabileceğini hayal etmek güçtü: Belki olsa olsa "baş belası ustası" denebilirdi ona.

Bazı sürgün arkadaşlarının -başta, anavatanlarına zaferle yürüyüp orayı özgürleştirecek bir "Alman lejyonuna" dair romantik planlar kuran eski meslektaşı Georg Herwegh ve Prusya ordusunun eski bir zabiti Adalbert von Bornstedt olmak üzere- onu bu gözle gördükleri kesindi. Bundan sonra da, Rusya'yı istila edeceklerdi. Herwegh'in bu lejyon için asker toplama sloganı, "Ah, tek bir gün olsun, cesaret!" idi. Bu Don Kişotvari yabancıların sırtını görmekten çok memnun olacak Fransız geçici hükümeti, her gönüllü için bedava biletler ve günlük elli santimlik bir ücret öneriyordu.

Marx, planlarını rezil bir sona uğramaya mahkûm olarak bir yana attığı Herwegh ve Bornstedt'i "hergeleler gibi davranmakla" suçladı.

Haklıydı: Herwegh'in, muhtemelen sayıları bini aşmayan, uyduruk başıbozuk ordusu, bir şaka gibi Nisan Bir'de harekete geçti ve sınırı geçer geçmez kökünden sökülüp atıldı.

Bir Alman devrimi için gereken, diyordu Marx, ikinci el süngüler savuran bir şairler ve profesörler alayı değil, aralıksız sürdürülecek bir ajitasyon ve propagandadır. Engels 21 Mart'ta Paris'te ona katılır katılmaz, birlikte "Berlin, Trier ve Düsseldorf'un demokratik gazetelerince de derhal aktarılan Almanya'da Komünist Parti'nin Talepleri" başlıklı, bir el ilanı hazırladılar. Çağdaş bir eleştirmen, on yedi maddeli bu programın "burjuvazinin gözünü korkutmayı amaçladığını" ileri sürmüştür. Bundan çok daha ötesini amaçlıyordu: Almanya'da sözü edilmeye değecek bir proletarya bulunmadığından, Marx kampanyasının ilk aşamasının bir burjuva devrimi olduğunu anlamıştı. Dolayısıyla, onun ölçülerine göre "talepler" şaşırtıcı ölçüde mütevazıydı. Bu talepler, *Komünist Manifesto*'daki on maddeden sadece dördünü -artan oranlı (kademeli) gelir vergisi, parasız eğitim, tüm ulaşım araçlarında devlet mülkiyeti ve ulusal bir bankanın teşkili- içeriyordu. Niyetlerini vurgulamak için Marx, devlet bankasının madeni paraları kâğıt parayla ikame etmesini, böylece evrensel değişim araçlarını ucuzlatmasını ve altın ve gümüşü dış ticaret için serbest bırakmasını da ekledi. "Bu önlem" diye yazdı, "tutucu burjuvazinin çıkarlarını devrim davasıyla birleştirmek için gereklidir."

Dikkate değer başka imtiyazlar da vardı. *Komünist Manifesto* "miras haklarının lâğvı"nı (gerçi bu Marx'ın babasından kalan 6.000 frankı almasını da önlerdi) savunmuştu; "Talepler" sadece mirasın "kısılmasını" söylüyordu. *Manifesto*'nun tüm toprakların millileştirilmesini savunduğu yerde, "Talepler" bunu "soylulara ait ve diğer feodal malikâneler"le sınırlıyordu. Bazı kamusal kredi imkânları, bedava yasal danışmanlık ve tüm feodal aşar ve yükümlülüklere bir son vermek vaadiyle, köylüle-

rin ve -özel olarak tiksindiği- küçük ortakçı çiftçilerin bile gönlünü kazanmaya çalışıyordu. Bu "Komünist Parti Talepleri"nin ne kadar ılımlı olduğunu göstermek için, bunların birçoğunun -evrensel oy hakkı, parlamenter temsilcilerin ücretlerinin ödenmesi ve Almanya'nın "tek bir bölünmez cumhuriyete" dönüştürülmesi dahil- kapitalist itimatnameleri sorgulanamaz olan hükümetlerce kabul edilmiş olduğuna işaret etmek yeterli olacaktır.

Köylüleri ve küçük burjuvaziyi baştan çıkarmak çok iyiydi, ama Marx'ın en acil ödevi, Tötonik kitlelerin bilincini yükseltmekti. Mart sonu ve Nisan başında, Komünist Birlik'in Paris'teki yandaşları, eğitim ve örgütleme sürecini başlatmak üzere çoğu kendi doğdukları kentlere olmak üzere Almanya'ya doğru yola çıktı. Karl Schapper Nassau'ya, Wilhelm Wolff da Breslau'ya gitti. "Birlik dağılmış durumda; şu anda her yerde ve hiçbir yerde" diye yazıyordu, Berlin'e yerleşen Stephan Born. (Gerçek adı leziz çağrışımlar yapan Simon Buttermilch, daha sonra komünizmden vazgeçip İsviçre'de bir okul müdürü oldu.)

Marx'ın en gözde silahı, çoğu zamanki gibi, gazetecilikti. "Köln'de yeni bir günlük gazete basılacak" diye bildiriyordu. "Adı *Neue Rheinische Zeitung* olacak ve Herr Karl Marx tarafından yönetilecek." Yer seçiminin mantıklı nedenleri vardı. Rhein Bölgesi'nin başkenti Köln, eski *Rheinische Zeitung* editörlüğü döneminden çok iyi bildiği bir kentti. Hâlâ eski hisse sahiplerinden bazılarıyla dostluğu sürüyordu ve onların bu yeni girişimde kendisine destek olmasını bekliyordu. Belki daha da önemlisi, belirli ölçüde basın özgürlüğüne izin veren Napolyon Yasası -Fransız işgal yıllarının bir mirası- orada hâlâ yürürlükteydi.

Marxlar, Nisan 1848'in ilk haftasında, Engels ve şimdiden bir romanı, bir mahkûmiyeti ve gözü pek bir hapis firarı olan yirmi sekiz yaşındaki bir Alman radikali olan Ernst Dronke'yle birlikte Paris'ten ayrıldılar. Mainz'da kısa bir molanın ardından, herkes kendi yoluna gitti: En-

gels, babasını ve arkadaşlarını yeni gazeteye yatırım yapmaya ikna etme umuduyla Wuppertal'e; Dronke, Koblenz'deki bir amcasına; Jenny ve çocuklar, Karl'ın bir ikamet izni elde etmesini umdukları birkaç hafta boyunca Barones'le kalmak üzere Trier'e.

Marx, Köln'e gider gitmez, 1845'te çıktığı Prusya vatandaşlığını yeniden elde etmek için polis yetkililerine başvurdu. Popüler bir günlük gazete planından hiç söz etmeksizin, "iktisat üzerine bir kitap" yazmak üzere ailesiyle birlikte oraya yerleşmek istediğini iddia etti. Yetkililer gene de onu geri çevirdi, böylece fazlaca baş belası olması halinde, sınır dışı etme kapısını açık bıraktılar.

Engels de gittiği her kapıdan geri çevrildi. 25 Nisan'da Barmen'den "Burada lanet olası mali destek ihtimali çok az" diye yazdı. "Gerçek şu ki, *au fond* [temelde], buradaki radikal burjuvazi bile bizi müstakbel baş düşmanları olarak görüyor ve kısa zamanda kendilerine çevireceğimiz silahları elimize vermek gibi bir niyetleri hiç yok." Böyle de yapabilirlerdi, çünkü Marx'ın niyeti tam da buydu. "Bizim ihtiyardan tek kuruş bile almak mümkün değil" diye devam ediyordu Engels. "Bize 1000 taler vermektense, üzerimize bin misket bombası atmayı yeğler." Sonunda Marx, gazetenin 1 Haziran 1848'de basılmasını sağlamak üzere mirastan elinde kalan ne varsa vermek zorunda kaldı. Başlama tarihi aslında 1 Temmuz olacaktı, ama "gericilerin yenilenen küstahlığı" onu yitirecek zaman olmadığına ikna etmişti. ("Bu yüzden" diye yazdı ilk nüshada, "ilk günlerde geniş bağlantılarla yapabileceğimiz çok çeşitli haberler sunamazsak, okurlarımız bizi bağışlasınlar. Birkaç gün içinde, tüm gereksinimleri karşılar hale gelebileceğiz.")

Yazı işleri, aralarında devrimci şair Georg Weerth, Ernst Dronke ve gazeteci Ferdinand Wolff ve Wilhelm Wolff da bulunan, Komünist Birlik'in eski üyelerinin denetimindeydi. (Karıştırmamak için, akrabalık ilişkisi olmayan bu Wolfflar'dan birine "Kızıl Wolff", diğerine de "Ve-

remli Wolff" deniyordu.) Fakat Engels'in de itiraf ettiği gibi, gazete temelde "düpedüz Marx'ın diktatörlüğü altında" idi. Birkaç ay sonra gazete bürosunu ziyaret eden Stephan Born'a göre, tiranın en sadık uyrukları bile onun kaotik otokrasisiyle baş etmekte zorlanıyordu. "Marx hakkında en acı yakınmalar Engels'ten geliyordu. 'Gazeteci değil' demişti, 've asla bir gazeteci olamayacak. Bir başkasının bir-iki saatini alacak bir başyazı için, sanki derin bir felsefi sorunun çözülmesiyle ilgiliymiş gibi, bütün gününü harcıyor. Değiştiriyor ve cilalıyor, değişikliği değiştiriyor ve o sonu gelmez titizliği yüzünden, asla zamanında hazır olamıyor.' Engels için ara sıra kendisini kızdıran şeyler konusunda atıp tutmak gerçek bir rahatlama oluyor." Marx kuşkusuz teslim tarihinde biraz savruk olsa da, Born biraz abartıyor olabilir. Sıklıkla ana gazeteye sığmayan haber ve makaleler için bir ek ile birlikte *Neue Rheinische Zeitung* günlük olarak yayımlanıyordu; özel durumlarda, bir de öğleden sonra baskısı yapılıyordu. Başyazar, Born'un ileri sürdüğü kadar işi ağırdan alan biri olsaydı, gazetenin basılması bile mümkün olmazdı.

Neue Rheinische Zeitung'u, Almanya'daki "demokratik" basının geri kalanından ayırt eden unsur, bu gazetenin kuram üzerine sonu gelmez uzunlukta bilgileriydi. Olguları kendi amaçlarına uydurmak üzere dikkatle yönlendirerek, Marx, cumhuriyetçiliğin anlamı üzerine tefekküre dalan liberal alimlerin tümünden çok daha fazlasını başarabileceğine inanıyordu. Bundan başka, okuyucularını burjuvazi ve proletarya arasındaki zorunlu uzlaşmaz çelişki -kendisinin artık açıkça dile getirmeye cesaret edemediği- konusunda uyaracakları umuduyla İngiltere'deki Çartist ve Fransa'daki yeni Jakoben faaliyetleri de dikkatle izliyordu. (Köln'e gelir gelmez yaptığı ilk iş, üç İngilizce gazeteye, *The Times, Telegraph* ve *Economist*'e abone olmaktı.)

Marx'ın 1848 ve 1849'da Almanya'da geçirdiği on iki aya, sıklıkla "çılgın yıl" olarak gönderme yapılır ve bu dönemin büyük bölümünü

boş laflarla dolu bir öfkeyle geçirmiş gibi görünür –birbiriyle asla uzlaşamayacak iki dürtüyü birleştirmeye çalışırken. Bu ikilem, komünistleri proletaryayı "devrimci davrandığı her zaman" burjuvaziyi desteklemeye teşvik ederken, eş zamanlı olarak işçilere "burjuvazi ve proletarya arasındaki düşmanca uzlaşmaz çelişkinin olabildiğince açık anlaşılması gereğini" aşıladığı *Komünist Manifesto*'yu inceleyen herkes için aşikârdır. Orta sınıflar böyledir işte –ne onlarla yaşayabilir ne de onlarsız.

Marx'ın hissedarları da dahil burjuva liberalleri, Mart ayaklanmlarının ardından kurulmuş iki demokratik kurum olan Frankfurt'taki Alman Ulusal Meclisi ve Berlin'deki Prusya Meclisi'ne inanıyorlardı. Kaygılı orta sınıf okurlarını, kendi niyetleri konusunda ikna etmek isteyen bir editöre, henüz çocukluk çağındaki bu parlamentolara, hiç değilse bir-iki ay, olumlu gözle bakması tavsiye edilebilirdi. Ama sabırsızlık onu alt etmişti; daha ilk sayıda, Engels'in Frankfurt meclisine ilişkin keskin ve acımasız bir yazısı yer aldı.

"On beş gündür Almanya'nın, bir bütün olarak Alman halkının seçtiği bir Ulusal Meclis'i var" diye yazmıştı. "Ulusal Meclis'in ilk çıkardığı kanun, Alman halkının bu egemenliğini yüksek sesle ve alenen ilan etmek olmalıydı. İkinci kanunu da, halkın egemenliğine dayanan bir Alman anayasası taslağı hazırlamak olmalıydı." Bunun yerine, "seçilmiş yobazlar" -çoğunluğu hukukçu ve okul müdürlerinden oluşan- "zamanlarını yeni değişiklikler ve yeni konu dışı sözler bitmek bilmez nutuklar ve sonu gelmez kafa karışıklığıyla harcamıştır." Ne zaman bir karar alınacak olsa, temsilciler sorunu erteleyip yemek arası veriyor gibiydiler. Gazeteye para yatıran birkaç işadamı derhal desteklerini çektiler. "[Bu yazı] hissedarlarımızın yarısına mal oldu" diye itiraf edecekti Engels. Ilımlılarla bu şekilde bağlarını kopardıktan sonra, Marx kentin en gözde sosyalistlerinden biriyle, yalnız yeni kurulan Köln İşçi Derneği'nin başkanı olmakla kalmayıp aynı zamanda Komünist Birlik'in yerel

şubesinin önde gelen bir siması olan Andreas Gottschalk'la bir kavgaya tutuştu.

Bu iki isim arasındaki şiddetli husumete bir açıklık getirmek veya hak vermek güçtür –kıskançlığın bu işle bir ilgisi olması mümkündür. Başka yerde de değinildiği gibi, Marx kendisinin hakim olmadığı örgütlerden ve kurumlardan nefret ediyordu; üstelik, yoksullar arasındaki tıbbi çalışmalarıyla çok sevilen bir doktor olan Gottschalk'ın bu huysuz editörden çok daha fazla sayıda yandaşı vardı. *Neue Rheinische Zeitung*'un tirajı, döneminin ölçülerine göre muazzam sayılabilecek kadar büyük bir rakam olan 5.000 idi; ama Gottschalk'ın Köln İşçi Derneği'nin üye sayısı da kuruluşunu izleyen haftalar içinde 8.000'e ulaşmıştı bile.

Marx, Gottschalk'ı sadece işçi sınıfından oluşan bir baskı grubu kurmak -ve daha da kötüsü, Berlin ve Frankfurt'taki parlamento seçimlerini boykot edilmesini istemek- yoluyla, burjuvazi ve proletarya arasındaki "birleşik cephe"yi riske atmış bir sol yobaz olarak suçladı. Marx'ın Ulusal Meclis'i, kılı kırk yaran zaman yiyiciler yuvası olarak yermeye hazır oluşu göz önüne alındığında, bu eleştirinin sahtekârlık kokuları yaydığı düşünülebilir. Daha da huysuz bir tavırla, Gottschalk'ın apaçık cumhuriyetçilik yerine sınırlı bir meşruti monarşiyi kabul etmeye hazır olduğundan da yakınıyordu. Bununla birlikte, bizzat Marx 7 Haziran tarihli başyazısında, "Başlangıçta *birleşik bölünmez bir Alman Cumhuriyeti* gibi ütopyacı bir talepte bulunmuyoruz" demişti.

Zavallı yaşlı Gottschalk böylelikle kendisini aynı anda hem ürkekliği hem de aşırı ateşliliği yüzünden mahkûm edilmiş buldu; Marx'ın Köln'e curcunalı gelişinden birkaç hafta sonra Komünist Birlik'ten istifa etmesine şaşmamak gerek. Gottschalk ve dostu Friedrich Anneke, Temmuz başında tutuklanıp şiddet kışkırtıcılığıyla suçlandığında bile, *Neue Rheinische Zeitung* tuhaf bir şekilde yansız görünüyordu. Marx 4 Tem-

muz tarihli kısa başyazısında, "Tutuklanmalarına ve bunun yürütülüşüne ilişkin kesin bilgilere hâlâ sahip olamadığımızdan bu konudaki hükmümüzü saklı tutuyoruz" yorumunu yaptı. Ertesi günkü gazetede, tutuklama memurlarının Anneke'ye yaptığı muameleye yoğunlaşan daha geniş bir haber yer aldı: Polisin zanlıyı adamakıllı dövüp hamile eşini korkutacak zamanı verecek şekilde eve yarım saat geç gelen Savcı Herr Hecker'i suçluyordu. "Herr Hecker, kötü muamele konusunda hiçbir emir vermediği yanıtına" işaret ediyordu Marx alaycı bir şekilde. "Sanki Herr Hecker 'kötü muamele edin' emrini verebilirmiş gibi!" Gelgelelim, bahtsız Gottschalk'ın hemen hiç bahsi geçmiyordu.

Gottschalk yargılanmayı bekleyerek beş ay hapiste kaldı. Bir sinik, rakibinin sahnede olmayışının Marx'ı tümüyle mutsuz olmadığından kuşkulanabilir, zira bu durum ona kendi siyasal yetkesini kabul ettirme ve çekişen hizipleri birleştirme fırsatı verdi. Fakat Marx asla doğuştan bir arabulucu değildi. Bonn'dan gelen bir öğrenci olan Carl Schurz, Marx'ın Ağustos 1848'de Köln demokratlarının bir toplantısındaki performansını izlemişti:

> O dönemde otuz yaşından fazla değildi, ama çoktandır ileri sosyalist ekolün herkesçe kabul gören başı olmuştu bile Hali tavrıyla böylesine kışkırtıcı ve tahammül edilmez başka birini görmedim hayatımda. Kendisininkinden ayrılan herhangi bir görüşü göz önüne almaya bile değer görmüyordu. Kendisiyle ters düşen herkese küçük düşürücü bir kibirle muamele ediyordu; hoşuna gitmeyen her türlü argümana, ya bunu yapanın dipsiz bucaksız cehaletine acı bir alayla ya da dürtüleri hakkında yüz kızartıcı hakaretlerle yanıt veriyordu. "Burjuva" sözcüğünü telaffuz ederkenki acı horgörüyü çok iyi hatırlıyorum; ve bir "burjuva" olarak -en derin zihinsel ve ahlâki yozlaşmanın tiksindirici bir örneği olarak- kendi görüşlerine karşı çıkmaya cüret eden herkesi mahkûm ediyordu Pek çok yandaş kazanmakla kalmayıp aksi halde peşinden gelebilecek olan birçoklarını kendinden uzaklaştırdığına da kuşku yoktu.

Bunların elli yıl sonra, Schurz'un Amerika'ya göç etmesinden, bir ABD senatörü ve İçişleri Bakanı olarak hizmet ederek alabildiğine saygın bir devlet adamı olmasından çok sonra yazıldığını belirtmek gerekiyor. Marx en yakın yoldaşlarıyla bile uygarca ilişkiler sürdürmeyi nadiren başarabildiğinden, liberallerin ve solcuların, köylülerin ve proleterlerin zaten adam akıllı bölünmüş koalisyonuna bir uyum getirebileceğini hayal etmek saçmaydı. Konuşmalarında ve başyazılarında, Almanya'da kendisi gibi parlak komünistlerin diktatörlüğünden ziyade, "olabildiğince heterojen unsurların" demokratik yönetiminde ısrar ediyordu; ama bu görüşleri dile getirdiği hararetli tavır -karşı çıkmaya cesaret eden herkese alay ve hakaretle atılması- gümüş tepsi içinde suteresi süslemesiyle sunulmuş olsa bile, çoğulculuğu kabul etmeyecek biri olduğunu düşündürtüyordu karşısındakilere.

Prusya yetkilileri, onun iyi huylu bir reformist havalarına bir an bile kanmadılar. Köln emniyetinden müfettiş Hünermund, daha Nisan'da ve *Neue Rheinische Zeitung*'da Anneke'nin tutuklamasına ilişkin haber yer aldığında, Dr. Marx'ın "siyasal olarak güvenilmez" olduğu konusunda üstlerini uyarmıştı. 7 Temmuz'da Marx, "Başsavcı'ya hakaret ve iftiradan" sorgu yargıcının önüne çıkarılırken, polisler de suçlanan yazının anonim yazarının belirlenmesini sağlayabilecek en ufak bir kâğıt parçası bulmak amacıyla bürosunu alt üst ettiler. İki hafta sonra, ek ifade için yeniden içeri alındı ve Ağustos'ta meslektaşları Dronke ve Engels tanık olarak çağrıldılar. 6 Eylül'de *Zeitung* kaygı verici yeni bir gelişmeyi bildiriyordu: "Dün editörlerimizden biri Friedrich Engels, Marx ve dostlarına karşı yürütülen soruşturma için, bu kez tanık değil suçortağı olarak sorgu yargıcının önüne çağrıldı."

"Marx ve dostlarının" uğradıkları aralıksız taciz, gözlerini korkutmadığı gibi susturmadı da; belki bir tek, daha da gözü kara davranmaları-

na yol açtı. Engels, Ağustos ortasında Köln demokratlarının bir toplantısında "Rhein Bölgesi'nin belirgin bir özelliği" diyordu, "Prusya bürokratlarına duyduğu nefret ve fanatik Prusyalıcılıktır; umudumuz bu tutumun devamıdır." Herhalde o da biliyordu ki, Prusya bürokrasisi kuyruğunun çekilmesine aldırış edecek halde değildi. Özellikle ordu, büsbütün şirazesinden çıkmışa benziyor, daha birkaç ay önce kurulmuş sözde "Eylem Hükümeti"ni sabote etmek için elinden geleni ardına koymuyordu. Ağustos'ta Berlin'deki Prusya meclisi, yeni meşruti sistemi kabul etmeye yanaşmayan tüm subayların ordudan atılmasını talep etti. Savaş Bakanı bunu dikkate almadı ve 8 Eylül'de hükümet, Sol ve Merkez temsilcilerinin önerdiği oylamada meclisten güven oyu alamayınca devrildi.

O dönemde Marx da, para toplama amacıyla gittiği Viyana'dan dönüşte tesadüfen Berlin'deydi. "Toplanan kalabalık hükümetin devrilişinin haberini alınca ortama tarifsiz bir sevinç hakim oldu" diye bildirdi durumu, kendisinin yokluğunda gazetenin işlerini yürüten Engels'e. "Binlerce kişi bu geçit alayına katıldı ve sonu gelmez 'yaşasın'larla, kitleler Opera Evi Meydanı'nda toplandılar. Burada daha önce hiç böyle bir sevinç gösterisi yaşanmamıştı."

Bu bir Pirus zaferiydi.* Kalabalığın çılgınca sevincine kapılan Marx, Merkez Sol bir hükümet kurulacağını varsayıyordu tasasızca. Bir an düşünse, Prusya Kralı'nın böyle bir hakareti kabul etmeyeceğini anlayabilirdi. Gerçekten de, Marx daha Köln'e dönüş yolculuğuna çıkmadan karşı devrim başlamıştı. Berlin'deki halkın temsilcilerinin isteklerine

---

Askeri ve siyasi literatürde oldukça sık kullanılan bir kavramdır. Ağır kayıplar verilerek kazanılan ve aslında kazananın da kaybetmeye mahkûm olduğu galibiyetleri anlatmak için kullanılır. Epirus (Eski Arnavutluk) Kralı Pirus (M.Ö. 318-272) M.Ö. 279 yılında Roma'ya karşı elde ettiği 'zafer'i ifade eder –yn.

meydan okuyan Kral, gerici bürokratlar ve subaylardan yeni bir kabine kurmaya girişti. "Taht ve Meclis karşı karşıya geldi" diye yazdı Marx 14 Eylül'de. "Meseleyi silahların çözmesi de olası. Daha büyük cesarete ve tutarlılığa sahip olan taraf galip gelecek."

Fakat tıpkı ayvalar ve avokadolar gibi, zamanın da olgunlaşmadan önce çürümek gibi bir hilesi vardır. 25 Eylül'de Köln'de sıkıyönetim ilan edildi ve askeri kumandan derhal *Neue Rheinische Zeitung*'un yayınını durdurdu. Marx abonelerine "dolmakalem, süvari kılıcına boyun eğmek zorunda" diye açıklayan, fakat gazetenin "daha genişletilmiş bir formatta yeniden çıkacağına söz veren" bir risale hazırladı.

Birçok gazetecinin zaten hapiste olduğu, hissedarların da desteklemeyi reddettiği yayını durdurulmuş bir gazeteyle, bu sözler oldukça iyimser görünüyordu –özellikle polisin Marx'ın en değerli meslektaşı Engels'in peşinde olduğunu duyar duymaz, sadece Belçika'nın güvenliğine sığınmadan evvel dehşete kapılan anne-babasına haberi vermek için kısa bir süre Barmen'de mola vererek toz olmasından sonra. Rakip *Kölnische Zeitung*, her zamanki gibi vatansever ve yasalara itaatkâr olarak Engels'in tutuklama müzekkeresini yayımladı:

> İsim: *Friedrich Engels*; meslek: tüccar; doğum yeri ve ikametgâhı: Barmen; din: Evanjelik; yaş: 27; boy: 1.73 cm; saç ve kaşlar: koyu sarı; alın: olağan; gözler: gri; burun ve ağız: mütenasip; dişler: iyi; sakal: kahverengi; çene ve yüz: oval; sima: sağlıklı; yapı: ince.

Devrimci yaşam tarzı için muhteşem bir reklam. Bu sağlıklı simanın ve mütenasip burnun sahibi, Ernst Dronke'nin eşliğinde 5 Ekim'de Brüksel'e vardı; fakat iki firari otellerinde henüz yemeğe oturmuşlardı ki, bir polis ekibi gelip Jenny Marx'a karşı son derece etkili olmuş "serseriliğe" karşı yasanın tüm olanaklarından bir kez daha yararlanarak onları Petits-Carmes Hapishanesi'ne sürükledi. İki saat sonra Engels ve

Dronke tecritli bir arabayla demiryolu istasyonuna götürülerek, polis eşliğinde Paris'e giden ilk trene bindirildiler.

Neue Rheinische Zeitung 12 Ekim'de sıkıyönetimin kaldırılmasından sonra tekrar yayınlanmaya başlar başlamaz, Marx arkadaşlarına yönelik "acımasız muamele" hakkında gözü dönmüş bir başyazı kaleme aldı. "Belçika hükümetinin, konumunu belirlemeyi gittikçe daha çok öğrendiği açıkça anlaşılmıştır" diye yorumladı:

> Belçikalılar yavaş yavaş tüm komşularının polisi haline geliyor ve bu komşular sessiz ve itaatkâr davranışlarına iltifat edilince büyük bir sevince kapılıyorlar. Bununla birlikte, iyi Belçika polisiyle ilgili gülünç bir şey var. Ağırbaşlı *Times* bile şaka yollu olarak Belçikalı'nın memnuniyet arzusunu teslim ediyor. Geçenlerde, tüm [işçi] kulüplerinden kurtulduğu zaman, Belçika ulusuna kendisini şu düsturu benimseyen tek ve büyük bir kulübe dönüştürmesini tavsiye etti: *'Ne risquez rien!'*[*] Resmi Belçika basınının, miskinliği içinde, bu dalkavukluk piyesini de yeniden bastığını ve durumu coşkuyla karşıladığını söylemeye bile gerek yok.

Almanya'nın genç demokrasisini kurtarma mücadelesi, Viyana'daki devrimci bir ayaklanma ve Berlin'deki sokak çarpışmalarıyla doruğuna ulaşıyordu. 22 Ekim'de Marx, Köln İşçi Derneği'nin başkanlığına seçilir seçilmez, Dernek gazetesinin editörü, Herr Hecker'e hakaretten ötürü bir ay hapse mahkûm edilmişti. İşkencecilerinin küçük zaferiyle cesaretlenen intikamcı savcı, konuşmalarının "vatana ihanet"le eşdeğer olduğunu söyleyerek Marx'a karşı bir sürü dava daha açmıştı. Saçma bir şekilde, aynı zamanda, *Neue Rheinische Zeitung*'da "Hecker" imzasıyla çıkan bir yazı hakkında yayın yoluyla hakaret soruşturması da başlattı, oysa bu makalenin, Amerika'da yeni bir yaşama başlamak üzere ülkesinden ayrılan cumhuriyetçi Friedrich Hecker'den Alman halkına bir ve-

---

[*] Hiçbir şeyi riske etmeyiniz –yn.

da yazısı olduğu apaçıktı. Ne ki, Köln'ün Torquemada* bozuntusu, okurların bu yazıyı kendi görüşleri olarak kabul edeceğini ileri sürdü. Marx'ın inanamayarak sorduğu gibi, davacı gerçekten "bu gazete yaratıcı kötü niyetle Alman halkını, 'savcı Hecker'in New York'a göç edeceğine, savcı Hecker'in Alman cumhuriyetini ilan ettiğine, savcı Hecker'in resmen inançlı devrimci arzuları kutsadığına inandırmak üzere kendi görüşlerini 'Hecker' imzasıyla yayınlamış olabileceğine" inanıyor muydu?" Muhtemelen hayır: Ama bu, Prusya devletinin düşmanlarının peşini bırakmayıp onları taciz etmek için yeni bir fırsattı.

Engels, yarı trajedi, yarı komedi denebilecek bu çeşit çeşit dramların encamını görmek için aceleyle anavatanına dönmek yerine, onları büsbütün unutup gitti. Paris'te birkaç günlük dinlenmenin ardından, belirsiz bir şekilde İsviçre'ye doğru tuhaf, yılankavi dönüşlerle -yol üzerinde pek çok zevkli yanyollara saparak- uzayan tek başına bir yolculuğa çıktı. Kendisinin de itiraf ettiği gibi, "insanın Fransa'dan kolay kolay ayrılması mümkün değildi." Köln'deki yoldaşları canları ve özgürlükleri pahasına savaşsınlardı isterlerse, ama onlara katılmak için pek bir acelesi yoktu. Yoksa yılgınlığa kapılmış olabilir miydi?

Engels'in bir ay süren bu yolculuğunun, Almanya'nın boğazına kadar battığı krizden pek nadiren söz eden yayımlanmamış günlüğü, acemi bir turistin kocaman açılmış gözleriyle gösterdiği hayret ifadeleriyle doludur. "Avrupa'nın hangi ülkesi Fransa'nın refahı, doğa ve ürün çeşitliliği, evrenselliği ile boy ölçüşebilir?" diye ballandırır. "Ya o şaraplar! Bordeaux'dan Burgundy'ye, Burgundy'den ağır St. Georges'a, güneyin Lünel ve Frontignan'ına oradan da köpüklü şampanyasına kadar, ama ne çeşitlilik!" Bütün bu süre boyunca az çok çakırkeyf gibidir –özel-

---

İspanyol Engizisyon döneminde binlerce Yahudi'nin ve cadılıktan sanıkların ölümünden sorumlu olan ve Büyük Engizisyoncu olarak tanınan İspanyol din adamı (1420-1498) –çn.

likle, yeni Burgundy bağbozumu kutlamaları için zamanında vardığı Auxerre'de. "1848 hasadı, öylesine zengin ki, şarapları alacak kadar fıçı bulunamadı. Üstelik bir de öyle kaliteli ki –'46'dan, hattâ belki '34'ten bile daha iyi!"

Onu sarhoş eden bir tek şarap değildi: "Her adımda en neşeli toplulukları, en tatlı şarapları ve en güzel kızları buldum." Uzmanca ve bitap düşürücü araştırmanın ardından, Burgundy'nin "tertemiz yıkanmış, düzgün taranmış, ince yapılı" kadınlarının Seine ve Loire arasındaki "incelikten yoksun" ve "karmakarışık" benzerlerinden daha tercih edilir olduğu sonucuna vardı. "Bu nedenle, tepeye tırmanmaktan çok, şarap tüccarları ve kızlarıyla çimenlere uzanıp üzüm yemek, şarap içmek, çene çalıp gülmekle zaman geçirdiğime kolaylıkla inanılabilir."

Bu yolculuğun neden bu kadar uzun sürdüğünü -ve sonunda İsviçre'ye vardığında neden beş parasız kaldığını- anlamak zor değil. Para yardımı için hem babasına hem de Marx'a başvurup ve her ikisinden de hiç haber alamayıp, sinirli bir şekilde editörün dava kaçkını olarak görüp kendisini gözden çıkarıp çıkarmadığını soran bir mektup daha yazdı. "Sevgili Engels" diye yanıt verdi Marx. "Gönderdiğim parayı hâlâ alamamış olmana gerçekten şaşırdım. *Ben* (posta müdürlüğü değil) sana 61 taler göndereli asırlar oluyor Bir an bile seni yüzüstü bırakabileceğimi düşünmen tamamen hayal ürünü. Sen daima dostum ve sırdaşım olarak kalacaksın, tıpkı benim de senin için öyle kalacağını umduğum gibi, K. Marx." Ardından da şu neşeli savaşçı notu ekledi: "Senin ihtiyar tam bir domuz, ikimizin bir olup ona lanet olası kaba bir mektup yazmamız gerekiyor." Fakat çok geçmeden, bunun etkili bir para toplama tekniği olabileceği fikri geldi aklına. "Şu anda hiç paramız kalmadığına göre, senin ihtiyardan para koparmak için şaşmaz bir plan geldi aklıma" diye yazdı 29 Kasım'da, fikrini biraz daha kafasında evirip çevirdikten sonra. "Bana içinde bulunduğu zorlukları ballandırarak

(olabildiğince çiğ) bir şekilde yalvardığın bir mektup yaz, öyle ki ben bunu annene göndereyim. Senin ihtiyar da çözülmeye başlayacak." Hatırlanabileceği gibi, Billy Bunter da, babasından posta havalesi koparmaya çalışırken annesinin duygularını uyandırmaya çalışmıştı ve bu konuda Marx ve Engels kadar o da başarısız olmuştu.

Noel'e gelindiğinde, Engels "günahkâr yaşam"dan ve "yabancı topraklarda tembellik etmek"ten sıkılmıştı. Bern'den gönderdiği bir mektupta, okul kaçaklığına akıl almaz bir yeni mazeret sundu: "Sorgulama için alıkonmayacağıma inanmak için yeterli zemin varsa, derhal geleceğim. Ondan sonra, beni dilerlerse 10 bin jürinin önüne çıkarabilirler, ama ifade vermen için tutukladıklarında puro içmene izin verilmiyor ve ben de buna katlanamam."

Dava için purolarından feragat etmesi gerekmediği konusunda teminat verilmesinin ardından, Engels Ocak'ta Almanya'ya döndüğünde, devrimin büsbütün sona erdiğini gördü. II. Frederick William'ın piç oğlu, gerici Kont Brandenburg'un başkanlığında yeni bir hükümet kurulmuş ve Kral, Prusya meclisini dağıtmıştı. Marx, işçilerle orta sınıflar arasındaki büyük bir ittifak vizyonunun boş bir hülyadan ibaret olduğunu itiraf ederek, "Burjuvazi parmağını bile oynatmadı; sadece halkın onlar adına savaşmasına izin verdi" diye yakındı *Neue Rheinische Zeitung*'da. Prusya yenilgisi, Almanya'da bir burjuva devriminin imkânsız olduğunu kanıtlamıştı; artık cumhuriyetçi bir ayaklanmadan daha azı yeterli değildi. Fakat Alman işçi sınıfının, yurtdışından -özellikle de Fransa'dan- gelecek bir teşvik olmadan eyleme girişecek gücü yoktu. Bir önceki yılın dersleri üzerinde uzun uzadıya kafa yorduktan sonra, 1 Ocak 1849'da gözden geçirilmiş bir devrimci mönü yayımladı:

> Fransa'da burjuvazinin devrilmesi, Fransız işçi sınıfının zaferi, genel anlamda işçi sınıfının kurtuluşu, bu nedenle Avrupa'nın özgürlüğü için bir paroladır?

Fakat *İngiltere*, tüm ulusları proleterlere dönüştüren, tüm dünyayı kendi devasa kapsamına katan ülke *İngiltere* devrimci dalgaların çarparak kırıldığı kaya, yeni toplumun daha ana rahminde soluksuz kalıp boğulduğu bir ülke gibi görünüyor.

Fransa'daki her toplumsal ayaklanma, İngiliz orta sınıfının sınai ve ticari gücüyle kösteklenmeye mahkûmdu, "ve Eski İngiltere'yi ancak bir dünya savaşı devirebilir, zira sadece bu Çartistler'e, örgütlü İngiliz işçilerinin partisine, devasa zalimlerine karşı başarılı bir ayaklanma gerçekleştirebilecek koşulları sağlayabilir"di. Yüzyılı aşkın bir süre sonra, domino kuramı olarak adlandırılmaya başlayacak bu analiz, kaçınılmaz ve kıyamete benzer bir sonuca varacaktı. "1849'un içindekiler tablosu şöyledir: *Fransız işçi sınıfının devrimci ayaklanması, dünya savaşı.*"

Ya daha sonrasında? 1848'de işçi sınıfı başını barikatlardan çıkardığı her zaman ve her yerde korkunç bir şekilde ezilmişti –Fransa, Prusya, Avusturya'da ve kısmen, Güney Londra Kennington'daki kitlesel bir gösterinin Çartist tehdidin sonuna işaret ettiği İngiltere'nin ta kendisinde. Fakat paradoks ve karşıtlığa olan yeteneğiyle, Marx her felâketteki potansiyel zaferi, her kara bulutun ardındaki umut ışığını, en zifiri karanlık gecede bile pusuda bekleyen şafağı seçebiliyordu. Karşı devrim başarılı olmuşsa ne olmuş? Bu işçileri bir sonraki sefere daha doğru dürüst bir süvari hücumuna mahmuzlayacaktı. *Réculer pour mieux sauter** şeklindeki eski taktiğe inanıyordu o.

Bilindiği gibi, 1849 yılı, 1848'in ancak kasvetli bir dipnotu olabildi. Yeni Yıl mesajını yayımlamasından bir ay sonra, Marx ve Engels artık iyiden iyiye aşina oldukları savcıya hakaret suçlamasıyla mahkeme önüne çıkarıldılar. Sanık kürsüsünden yaptığı bir saati aşkın bir konuşmada, Marx babasının izinden gitmeyi reddettiği zaman, hukuk mesle-

* Daha iyi sıçramak için gerilemek –çn.

ğinin ne kadar parlak bir beyni yitirmiş olduğunu, Napolyon ceza yasasının 222 ve 367. maddelerini geride bir avuç toz kalana kadar alabildiğine parçalarına ayırarak gösterdi. Madde 367, saldırı oluştursa bile "gerçekleri" yayınlamaya izin verdiğinden, hakaret ifadeleri ile kara çalma arasındaki, bir parça bilgiççe olsa bile, önemli fark üzerine jüriye ders verdi. Madde 222'nin şerhinde (kamu görevlilerine karşı hakareti yasaklayan) ceza yasasının, Prusya yasasının tersine, *lèse-majesté* cürmünü içermiyordu, Prusya Kralı da bir memur olmadığına göre, Madde 222'den de yararlanamazdı. "Kral'a hakaret etmeme izin verilirken, neden başsavcıya hakaret etmeme izin verilmiyor?"

Marx bu savunmanın büyük bölümünü soğukkanlılıkla ve münazara tavrıyla, alışılmış hitabet hilelerine ve süslemelerine başvurmaksızın sundu, ama söylevinin son bölümünde, nihayet jüri üyelerinin siyasal vicdanına hitap etti:

> Yerel patronlarla, polisle ve savcılarla uğraşarak zaman harcamaktansa, dünyanın büyük olaylarını izlemeyi, tarihin akışını çözümlemeyi yeğlerim. Bu beyefendiler kendilerini kendi zihinlerinde ne kadar büyük görürlerse görsünler, bugünün muazzam savaşlarında *bir hiç*tirler, kesinlikle *hiç*. Bu hasımlarla bir mücadeleye girmeye karar verdiğimiz zaman, gerçek bir fedakârlık yaptığımızı düşünüyorum. Fakat, ilk olarak, hemen yakınındaki ezilenler adına öne çıkmak basının görevidir... Şu anda basının ilk ödevi de, *mevcut siyasi olayların tüm temellerini zayıflatmaktır*..

Kalabalık mahkeme salonunun güçlü alkışları arasında yerine oturdu: Marx ve Engels beraat ettiler. Fakat kutlamak için fazla zamanları yoktu. Daha ertesi sabah, 8 Şubat'ta Marx, Rhein Bölgesi Demokratlar Komitesi'nden iki meslektaşıyla birlikte, bu kez "ayaklanmaya tahrik" suçlamasıyla, tekrar sanık sandalyesindeydi.

Bu dava, Prusya Ulusal Meclisi'nin -o sırada hükümet birliklerinin

doğrulttuğu tüfeklerle, genel kurul salonundan çıkarılmakta olan- üyeleri, protesto olarak vergilerin ödenmeme çağrısı yaptığı Kasım 1848 kargaşasından çıktı. 18 Kasım 1848 tarihli bir bildiride, Marx'ın komitesi vergilerin zorla toplanmasına karşı "her yerde ve her yolla direnilmesi gerektiğini" ve "düşmanı püskürtmek üzere" bir halk milisinin kurulması gerektiğini ilân etti. Marx'ın da mahkemede kabul ettiği gibi, bunun bir isyan kışkırtıcılığı olduğu kuşku götürmediğinden, tek sorun "Ulusal Meclis'in vergileri ödemeyi reddetme kararından dolayı, suçlanana [Marx], devlet gücüne direniş [ve] devlete karşı bir silahlı kuvvet örgütleme çağrısı yetkisi verip vermediği" idi. Çok kısa bir tartışmanın ardından, jüri oybirliğiyle onun anayasaya kusursuz uygunlukla davranmış olduğuna karar verdi. İngiltere'deki Alman sığınınacılar için çıkan liberal bir haftalık yayın olan *Deutsche Londoner Zeitung*'un sözleriyle: "Bugünlerde siyasal yargılamalarda hükümetin jürilerden yana hiç şansı yok." Fakat hükümetin çekmecesinde başka silahları da vardı. Talihsiz bir isme sahip, Köln karargâhı kumandan yardımcısı Albay Friedrich Engels, Rhein Bölgesi *Oberpräsident*ını, Marx'ın "artık jüri tarafından aklanmış olarak, gitgide küstahlaştığını" bildirdi ve "bana öyle geliyor ki, zehirli diliyle her şeyi kirleten, özellikle de koynumuzda büyüyen haşeratımız olarak bunu bu kadar başarıyla yapan, burada tahammül edilen biri olmaktan öteye gitmeyen bir yabancıya kesinlikle katlanmak zorunda olmadığımıza göre, bu adamın sınır dışı edilmesinin tam zamanı" olduğu önerisinde bulundu.

Albay Engels yanıt beklerken, 8. Piyade Bölüğü'nden iki astsubayı, kendi başlarına bir dayılanma eylemine girişip 2 Mart öğle sonrası Marx'ın evine gittiler ve anlaşılan "8. Bölüğün tamamına yönelik bir hakaret" olarak kabul edilen *Neue Rheinische Zeitung*'da askeri yozlaşma hakkında yakın geçmişte çıkan bir makaleyi kimin yazdığını öğrenmek istediler. Editör, söz konusu makalenin aslında kendisinin hiçbir

sorumluluk taşımadığı bir ilan olduğuna işaret etti. Üniformalı ziyaretçileri, sözcüğün gerçek anlamıyla, kılıçlarını şakırdatarak, yazarın ismini vermemesi halinde "işin sonunun kötüye varacağı" uyarısında bulundular. Buna cevaben Marx da robdöşambrının cebinden ucu görünen bir tabancaya dikkatlerini çekti. İki adam derhal çıkıp gitti.

Marx, Albay Engels'e, "Disiplin gevşekliği çok ileri boyutlara varmış ve tüm hukuk ve asayiş anlayışı ortadan kalkmış olmalı ki, bir Bölük, bir eşkıya çetesiymişçesine, bir yurttaşın evine temsilcilerini gönderip tehditlerle ondan şu ya da bu itirafı koparmaya çalışıyor Bu olayla ilgili bir soruşturma başlatmanızı ve bu küstahlık hakkında bana bir açıklama yapmanızı sizden rica ediyorum bayım. Olayı kamuoyuna taşımak zorunda kalmaktan üzüntü duyarım." Marx'ın kalemi, astsubayların kılıçlarından daha etkili bir tehdit oldu. Rezil olan kumandan, bu iki adamın cezalandırılacağı konusunda söz verdi ve olayı haber yapmamakla gösterdiği duyarlılık için *Neue Rheinische Zeitung*'a teşekkür etti. Muzafferliği içinde yüce gönüllülüğe kapılan Marx, Albay'a gazetenin sessizliğinin, "hüküm süren huzursuzluk hali konusundaki kaygılarının ne denli büyük olduğunu" gösterdiğini söyledi.

Amma hikâye! Marx gerçekten de (artık hapisten çıkmış olan) Dr. Gottschalk gibi solcular tarafından savaşçılıktan yoksun olmakla suçlansa da, yayımladıkları -Kral'ın ve soylu yeni İçişleri Bakanı Baron von Manteuffel'in hükmettiği "bürokratik-feodal-askeri despotizm" ile acımasızca alay etmesi de dahil- zaten alabildiğine kışkırtıcıydı. "Hükümetler açıktan açığa karşı devrimi tamamlamaya niyetlendikleri *coups d'état*ya [hükümet darbesi] hazırlanıyorlar" diye kehanette bulundu 12 Mart'ta. "Bu nedenle, halkın bir ayaklanmaya hazırlanması tamamen haklılaştırılabilir." Halkın bu "beceriksizce kurulmuş tuzağa" çekilemeyeceğini de ekledi –ama sadece daha iyi bir fırsat olduğunu düşündüğü için. Dresden ve Palatinlik'teki [Hükümranlık yetkisine sahip soylunun

yönetim bölgesi] ayaklanmalar ile gerilla savaşının patlak vermesinin ardından, 8 Mayıs'ta *Neue Rheinische Zeitung* "devrim gitgide biraz daha yaklaşıyor" diye verdi iyi haberleri.

Engels, "Birinci sınıf bir Prusya kalesinin içinde, 8 bin kişilik bir karargâhın karşısında bir nizamiye karakolunun önünde faaliyetlerimizi bunca pervasızca yürütmemiz şaşkınlıkla karşılanıyordu" diye yazdı yıllar sonra; "fakat yazı işleri odasındaki sekiz süngülü tüfek ve 250 dolu fişek ve yazarların kızıl Jakoben keplerinden dolayı, memurlar da aynı şekilde bizim büromuzu *coup de main* [ani darbe] ele geçirilemeyecek bir kale olarak görüyorlardı." Aslına bakılırsa, bu kale tek bir kurşun atılmadan teslim oldu. 16 Mayıs'ta Prusya yetkilileri yazı işleri kadrosunun yarısı aleyhine dava açtı, -Marx da dahil Prusyalı olmayan- diğer yarısına da sınır dışına çıkmalarını tavsiye etti. Meydan okurcasına parlak kırmızı mürekkeple basılan son sayıda, editörler "son sözlerinin her zaman ve her yerde *işçi sınıfının kurtuluşu* olacağını ilân ettiler!" Bunun ardından Marx ve gazetecileri silahlarını ve bavullarını alıp, bir bando ve çatıda gururla dalgalanan kızıl bayrak eşliğinde, binayı terk ettiler.

Her şeyi -gazetenin, kendisine ait olan matbaa makineleri ve evindeki mobilyalar da dahil- satıp paraya çevirdikten sonra, Marx tüm önemli borçlarını ödemeyi başardı. Fakat artık beş parasız kalmıştı. Jenny'nin aile gümüşleri bu kez Frankfurt'taki bir rehinciye gönderilirken, o ve çocuklar bir kez daha annesinin Trier'deki evine yola çıktılar. Marx ve Engels de, Ulusal Meclis'teki solcu milletvekillerini, Baden ve Palatinlik'teki "geçici hükümet" için hâlâ sıkı bir şekilde savaşan Güneybatı Almanya'daki isyancı birlikleri desteklemeye ikna etmek umuduyla Frankfurt'a doğru yola koyuldular. Hiç kimse kulak asmadı, bu yüzden ertesi gün Baden'e gittiler ve devrimci güçleri, davet edilmeden Frankfurt üzerine yürüyüşe geçmeleri konusunda uyardılar. Yine istek-

leri görmezden gelindi, gerçi burada artık bir partizan birliğinin sorumluluğunu almış olan eski meslektaşları Willich'le dostane bir karşılaşma yaşadılar. Ömrü boyunca askeri strateji üzerine çalışan Engels, üzerine bir üniforma geçirip gerçek bir savaşa katılmanın çekiciliğine direnemedi. Gönüllü yazılarak, çok geçmeden Willich'in baş yardımcısı oldu; ikisi birlikte harekât ve seferleri yönettiler ve sonraki birkaç hafta boyunca dört çarpışmaya katıldı –hepsini de kaybettiler. Jenny Marx'a, en önemli keşfinin, "onca göklere çıkarılan ateş altında gösterilen cesaretin, her insanın en sıradan niteliği olduğunu" söyledi. "Kurşunların ıslığı gerçekten çok önemsiz bir meseleydi." Pek az korkaklık nişanesi, ama bir sürü "gözü pek aptallık" görmüştü.

Askerliğe ne eğilimi ne de uygun fiziği olan Marx, artık Almanya'da yapabileceği hiçbir şey kalmadığını anladı. Haziran başında sahte bir pasaportla yaptığı yolculukla Paris'e doğru yola koyuldu ve Fransızlar'a kendisini Palatinlik devrimci hükümetinin resmi elçisi olarak tanıttı. Gelgelelim, Paris'e vardığı zaman, kentin bir kralcı irtica ve kolera salgınının pençesinde olduğunu gördü. Engels'e 7 Haziran'da, "Her şeye rağmen" diye yazdı sevinçle, "devrimci yanardağın devasa patlaması bugün Paris'te olduğundan yakın olmamıştı Devrimci partinin tamamıyla dostluk kurdum ve birkaç gün içinde *tüm* devrimci gazeteler elimin altında olacak."

Birkaç gün içinde hiçbir devrimci gazete elinin altında olmayacaktı. Fransız Ulusal Meclisi'nde Montagnard hizbi 13 Haziran'da bir kitle gösterisi çağrısı yaptığı zaman, hükümet birlikleri sokaklarda göstericileri düpedüz ezdiler ve elebaşlarını yakaladılar. Böylelikle 1848'de başlayan devrimlerin sonu geldi: Öten ve kasılarak yürüyen Galya horozunun boynu vurulmuştu.

Dördüncü çocuklarına hamile olan Jenny, Temmuz başında kocasının yanına Paris'e geldi. "Karım *état par trop intéressant* [çok ilginç bir

durum] içinde olmasaydı, gereken mali güce sahip olur olmaz Paris'ten memnuniyetle ayrılırdım" diye yazdı Engels'e. Fakat karar artık ona bırakılmayacaktı. Muzaffer gericiler, henüz uysallaşmış başkentten yabancı devrimcileri uzaklaştırmaya kararlıydılar ve güneşli 19 Mart sabahı, bir komiser muavini Marxlar'ın Lille'deki kapılarına dayanarak, onu Bröton'daki Morbihan'a, *département*'a [Bölge] ilişkin resmi emirleri bildirdi. Şaşırtıcı olan, derhal sınır dışı edilmemesidir: Öyle görünüyor ki, belki de evini "Monsieur Ramboz" takma adıyla kiralamak gibi bir önlem almış olduğundan, polis onu birkaç hafta bulamamıştı.

İçişleri Bakanlığı'na müracaat ederek, kaçınılmaz olanı geciktirmeyi başardı. 16 Ağustos'ta Parisli şube müdürü, Jenny'ye bir ay daha kalma izni verilmekle birlikte, kendisiyle ilgili emrin teyid edildiğini bildirdi. Marx, Morbihan'ı, kendisini ve tümünün sağlıkları kötü olan ailesini öldüreceği kuşku götürmeyen, sıtma yayan "Bröton'un bataklıkları" olarak betimliyordu. Engels'e, "Söylememe bile gerek yok ki" diyordu, "canıma kasteden bu örtülü darbeye boyun eğmeyeceğim. Bu yüzden Fransa'yı terk ediyorum." Ne Almanya ne de Belçika onu kabul ederdi; pasaport başvurusunu İsviçre de reddetti –o da aslında onlarınki gibi "fare kapanı"na benzer bir ülkede yaşama fikrine bayılmıyordu. Böylece köksüz devrimcinin son sığınağına döndü. 27 Ağustos 1849'da *City of Boulogne* Dover'a doğru yelken açtığında, kaptanı İçişleri Bakanlığı'na "şu anda gemimdeki tüm Yabancılar", yasa gereği zorunlu olduğu gibi sayarken: Bir Yunanlı oyuncu, bir Fransız beyefendisi, bir Polonyalı profesör ile bir de mesleğini "Dr." olarak bildiren Charles Marx'ın yer aldığını bildiriyordu.

Marx "Derhal Londra'ya yola çıkman gerek" diye yazdı, uğradığı askeri meşakkatlerin izini Lozan'da şarap ve kadınlarla silmekte olan Engels'e. "*Kesinlikle* geleceğine güveniyorum. İsviçre'de kalman *mümkün değil*. Londra'da birlikte işe koyulacağız."

6
MEGALOZOR

Karl Marx'ın son sığınağı dünyanın en büyük ve en zengin metropolüydü. Londra 1 milyonluk nüfusa ilk ulaşan kent, hiç patlamaksızın sürekli şişmeye devam eden kocaman bir ur gibiydi. Gazeteci Henry Mayhew, tamamını kavramak umuduyla bir hava balonuyla üstüne çıktığı zaman, "binalar yalnız her iki yanda ufka doğru uzanmakla kalmayıp kentin sanki gökyüzüne karışır gibi göründüğü çok uzaklara kadar da yayıldığından canavar kentin nerede başlayıp nerede bittiğini" söyleyemeyeceğini gördü. Nüfus rakamları 1841 ile 1851 arasında başkente 300 bin yeni yerleşimcinin -bunlara Marx gibi, siyasal dışlanmışlar için bir sığınak olarak şöhretine kapılmış yüzlerce mülteci de dahildi- katıldığını gösteriyordu.

Fakat bu "lüks süper-kent", Marx'ın gelişinden üç yıl sonra yazılan Kasvetli Ev'in ilk paragraflarında heyula gibi beliren karanlık, kapkara bir canavardı da:

> Amansız Kasım havası. Sokaklarda o kadar çok çamur var ki, sanki sular yeryüzünün her yerinden yeni çekilmiş gibi ve Holborn Hill'de devasa bir kertenkele gibi badi badi yürüyen on iki metrelik bir Megalozora rastlamak işten bile değil adeta. Yumuşak, kara bir çisentiyle bacalardan, kocaman kar taneleri büyüklüğünde yapraklarla birlikte inen duman –güneşin ölümüne yas tuttuklarını düşündürüyor insana.

Mayfair ve Piccadilly'nin lüks salonlarının ötesinde, gecekondular ve sömürü atölyeleri, genelevler ve ayakkabı boyası imalâthanelerin-

den oluşan baraka semtler sere serpe, haritası yapılmamış uzanıyor. "Burası sanki evrenin yüreği ve ondan fışkıran ve ona akan insani çaba seli o kadar şiddetli ki, neredeyse insanın aklı duruyor" diye yazmıştı Thomas Carlyle kardeşine. "Ah, babamız Holborn'u bir siste gördü! Üzerinde kara bir duman süzülürken, tam tamına sıvı mürekkep gibi; sanki yeryüzü şirazesinden çıkmışçasına böğürtüler ve haykırışlar ve gümbürtülerle dolu gürültülerle koşuşturan kira arabaları ve yük arabaları ve koyunlar ve öküzler." Hastalık yaygın bir durumdu –kanalizasyonların, kentin suyunun çoğunu sağlayan Thames'e akması nedeniyle, hiç de şaşırtıcı değildir bu. Daha Marx'ın Londra'ya gelmesinden bir ay önce, *Times* gazetesi okuyucu mektupları sayfasında aşağıdaki yardım feryadını basmıştı:

> Beyim, Sizden koruma ve güç için istirham eder yakarırız. Biz, Beyim, nasılsa artık, Yaban ellerde yaşamaktayız, Londra'nın geri kalanı bizi hiç bilmez, yahut da zengin ve büyük insanlar bizi umursamaz. Biz bok püsür içinde yaşıyoruz. Ne ayak yolumuz var, ne çöp tenekemiz, ne akacımız, ne akan suyumuz var, bütün mahallede bir tek lağım bir tek akaç hak getire! Soho'daki Greek Sokağı'ndaki Lağım Şirketi, onca büyük, güçlü adamlar, bizim şikâyetlerimize kulak veren bir Allahın kulu yok. Bok çukurlarının kokusu iğrenç. Hepimiz şikâyetçiyiz, bir sürüsü de hasta, kolera gelirse Tanrı yardımcımız olsun.

Bazı semtlerde, her üç çocuktan biri, ilk doğumgününü göremeden ölüyordu.

Birçok yabancının ağzını açık bırakan Victoria çağı Londra'sının harikaları ve ucubeleri Marx için adeta görünmezdi. Bir muhabir ve sosyal analist olarak büyük yeteneklerine karşın, çoğu zaman ilginç bir şekilde hemen yakın çevresinden habersizdi: İlk elden canlı gözlemleri edinmek için pisliğin göbeğine dalan Dickens'ın tersine, o, bilgilerini gazetelerden ve Kraliyet Komisyonları'ndan topluyordu. Yeni yurttaşla-

rının zevkleri ve huylarına da -giyim kuşamları, oyunları, sevilen şarkılarına- en ufak bir ilgi göstermiyordu. Doğru, Temmuz 1850'de Regent Caddesi'ndeki bir mağazının vitrininde, bir elektrikli trenin çalışan modelini fark ettikten sonra "kıpkırmızı kesilip heyecanlanmıştı", ama o zaman bile, heyecanlanmasının nedeni, yeniliğin ürpertisinden çok, ekonomik sonuçları olmuştu. "Sorun çözüldü –sonuçları tarif etmek güç" dedi kendisi gibi ağzı açık seyredenlere, İmparator Buhar geçen yüzyılda nasıl dünyayı dönüşüme uğratmışsa, şimdi de elektrik kıvılcımı yeni bir devrimi başlatacaktı. "Ekonomik devrimin peşinden siyasalın gelmesi kaçınılmaz, zira bu ikincisi sadece öncekinin ifadesidir." Regent Caddesi kalabalığı içindeki başka herhangi birinin bu demir Truva atının siyasal sonuçlarını gözden geçirmek üzere duraklamış olması imkânsız gibi görünüyor; gelgelelim, Marx'a göre, önemli olan sadece buydu. Holborn Hill'in çamurunda Dickens'ın megalozoruyla karşılaşmış olsaydı, ikinci bir kez bakmaya bile zahmet etmezdi herhalde.

Düştüğü sıkıntılı durumdan tek güvenilir kaçış yöntemi çalışmaktı. Kendine, girdiği bu yeni ortama alışma zamanı bile vermeden, devrimci diasporanın pek çok siyasal grubundan biri olan Alman İşçileri Eğitim Derneği'nin Londra bürosunda Komünist Birlik için yeni bir genel merkez kurmaya koyuldu. Eylül ortalarına gelindiğinde, Alman Sığınınacılara Yardım Komitesi'ne de seçilmişti. 5 Eylül 1849'da, İngiltere'ye varmasının üzerinden bir hafta bile geçmeden Ferdinand Freiligrath'a, "Gerçekten zor durumdayım şimdi" diye yazdı. "Karım hamileliğinin son haftalarında, 15'ine kadar Paris'ten ayrılması bildirildi ve ben, onun yolculuğunun ve buraya yerleşmesi için gereken parayı nereden bulacağını bilmiyorum. Öte yandan, burada aylık bir dergi çıkarma ihtimalim çok yüksek..."

Marxlar'dan daha acil paraya ihtiyacı olan pek az mülteci vardı. Jenny Londra'ya 17 Eylül'de, hasta ve bitap halde, "işkence çekmiş üç

zavallı küçük çocukla" birlikte vardı. Jennychen Fransa'da, Laura ve Edgar Belçika'da doğmuşlardı, bu gezgin doğumlar kaydı, şimdi ikinci oğullarının, 5 Kasım 1849'da, Londralılar'ın her yıl olduğu gibi, Guido (Guy) Fawkes'ın 1605'te Parlamento Binalarını havaya uçurmaktaki başarısızlığının kutlamaları sırasında dünyaya adımını atmasıyla sürdü. Büyük komplocuya hürmeten oğlana Heinrich Guido adı verildi ve derhal "Fawkesy" (daha sonra "Foxchen" olarak Almancalaştırılacaktı) diye anılmaya başlandı.

Marx'ın lakaplara ve takma adlara çok hoş bir tutkusu vardı. Kuşkusuz bazen bunlar siyasal bir zorunluluk oluyordu: Nitekim, Paris'te saklandığı sırada benimsediği komik "Monsieur Ramboz" takma adı bu zorunluluğun bir sonucuydu. Hileye pek az ihtiyaç duyulan liberal Londra'da bile, posta dağıtım dairesindeki polis muhbirlerinden uzak durmak için, bazen mektuplarını "A. Williams" diye imzaladı. Fakat dostlarına ve ailesine cömertçe ihsan ettiği lakapların çoğu katıksız mizahiliğin eseriydi. Masa başı askeri Engels'e, hayali rütbesiyle "General" diye hitap ediliyordu. Hizmetçi Helene Demuth, "Lenchen", ara sıra da "Nym" idi. Jennychen, hükümdarlık simgelerinden değilse bile, "Qui Qui, Çin İmparatoru" unvanından yararlanırken, Laura "Kakadou" ve "Hotanto" haline gelmişti. Yakınlarınca "Mağribi" olarak anılan Marx, çocuklarını kendisine "Yaşlı Nick" ve "Charley" diye hitap etmeleri için yüreklendiriyordu. Biraz kafa karıştırıcı olan, birini küçümsemesinin en kesin işareti, gerçek adıyla hitap etmesiydi: Marx'ın *Sürgündeki Büyük Adamlar* adlı risalesinin anti-kahramanı şair Kinkel'e daima "Gottfried" olarak gönderme yapardı.

"Karımın dünyayı bir yurttaşla daha zenginleştirdiğini biliyor musun?" diye yazmıştı Marx, Fawkesy'nin dünyaya gelişinden kısa süre sonra Frankfurt'taki Joseph Weydemeyer'e. Sözlerinin cıvıltılı tonu, ürküntü veren kavrayışı gizliyordu: Dört küçük çocuk ile hasta bir eşi na-

sıl geçindirecekti? Bay Micawber* gibi, o da kendisini, günün birinde iyi bir şeylerin olacağına inandırmıştı. Ekim ayında, karşılayabileceğinin çok üstündeki aylık 6 sterlin kirayla, o günlerde en gözde ve pahalı semtlerden olan Chelsea'deki Anderson Sokak'ta bir eve taşındı.

Yabancı bir ülkede beş kuruşsuz, kökünden koparılmış sürgünlük hali, herkese olabildiğince fazla dosta sahip olma ihtiyacını duyurabilirdi; ama Marx'a değil. Muhtaç olduğu tek müttefik Engels'ti –her zamanki gibi vefalı, 12 Kasım'da kötü yola sapanlara ve hainlere karşı kılıcını kuşanmış olarak Londra'ya taşındı. Altı gün sonra Alman İşçileri Eğitim Derneği'ndeki bir toplantıda Marx, Gustav von Struve, Karl Heinzen ve Marxlar'ın yeni edindiği aile doktorları Louis Bauer gibi aşırı duygusal "liberallerce" kurulmuş rakip bir gruptan ayırmak üzere mülteci yardım komitesinin adını değiştirdi. Büyük bir resmiyetle, Dr. Bauer'i "mensup olduğumuz bu iki dernek arasında şimdi oluşmaya başlamış hasmane ilişkiler karşısında -buradaki mülteci komitesine, en azından dostlarıma ve meslektaşlarıma yönelik doğrudan hücumlarınız karşısında- sosyal ilişkilerimizi kesmek zorundayız... Dün akşam, karımın önünde, bu çarpışma hakkındaki görüşlerimi ifade etmeyi yakışıksız buldum. Tıbbi yardımlarınız için en derin minnetlerimi size ifade ederken, bana hesabımızı göndermenizi rica ediyorum." Gelgelelim, fatura gönderilir gönderilmez, doktoru kendisini soyup soğana çevirmeye çalışmakla suçlayan Marx ödemeyi reddetti.

Noel'e gelindiğinde, Engels başka bir Alman yoldaşa şunları yazabilmişti: "Her şey hesaba katıldığında, burada işler çok iyi gidiyor. Struve ve Heinzen, İşçiler Derneği'ne ve bize karşı önlerine çıkanla entrikalar çeviriyor ama başarı kazanamıyorlar. Bizim dernekten ihraç edilmiş ılımlı kanattan bazı ağlamaklılarla birlikte, Heinzen'in komünistlerin

---

Charles Dickens'ın *David Copperfield* adlı romanının kahramanlardan biri –çn.

muzır öğretileri hakkındaki şikâyetlerini anlattığı seçkin bir kulüp oluşturdular." *Times* gazetesi Heinzen'i "Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin parlak ışığı" olarak betimlediğinde, Engels, bir Çartist gazete olan *Northern Star*'a haşin bir tekzip gönderdi: "Herr Heinzen, söz konusu parti için parlak bir ışık olarak hizmet etmekten çok uzakta, tam tersine, 1842'den beri, başarısız olmakla birlikte, büyük bir gayretle Sosyalizm ve Komünizm gibi her şeye karşı çıkmaktadır." Her şey tıpkı Paris veya Brüksel'deki eski günlerde olduğu gibiydi –entrikacılık, öç alma ve üstünlük kurma gayreti topacı. Derneğin Soho'daki Great Windmill Sokağı'ndaki salonunda, Marx'ın yeni gelenleri inceleme ve kuralları koyma sorumluluğunu alması çok sürmedi.

1850'de Londra'ya kaçan Wilhelm Liebknecht, Marx'ın hakimiyet kurmak için kullandığı yıldırma yöntemlerini renkli bir dille anlatır. Gelişinden kısa bir süre sonra gerçekleşen Dernek pikniğinde, "Père Marx" tarafından bir kenara çekildi ve kısa bir süre kafatasının biçimi incelendi. Herhangi bir belirgin anormallik bulamayan Marx, onu ertesi gün daha adamakıllı bir inceleme için Great Windmill Sokağı'ndaki "*private parlour*"a davet etti:

> '*Private parlour*'un ne olduğunu bilmiyordum ve "asıl" muayenenin yakında olacağına dair bir önsezim vardı, ama güvenerek itaat ettim. Bir önceki gün üzerimde aynı anlayışlı izlenimi yapmış olan Marx'ın insana güven telkin eden bir özelliği vardı. Kolumdan tutup beni 'private parlour'a götürdü; yani, Engels'in elinde koyu kahverengi birayla dolu pirinç bir kupayla, beni neşeli şakalarla karşıladığı ev sahibinin -yoksa ev sahibesi miydi?- özel odasına... Kocaman maun masa, parlak pirinç kupalar, köpüklü bira, bütün garnitürleriyle hakiki bir İngiliz bifteği görünümü, tüttürülmeye davet eden uzun kilden pipolar –gerçekten çok rahattı ve "Boz"un* İngiliz illüstrasyonlarında belirli bir resmi çok canlı bir şekilde hatırlatıyordu. Fakat hepsi bir muayene içindi.

Charles Dickens'ın *Morning Chronicle* gazetesinde kullandığı takma adı –yn.

Muayeneciler ev ödevlerini iyi yapmışlardı. 1848'de Liebknecht'in bir Alman gazetesine yazdığı bir makaleden alıntı yaparak, Marx onu yobazlık ve "Güney Alman duygusal bulanıklığı" ile suçladı. Uysalca uzun bir yakarıştan sonra, aday bağışlandı. Ama çilesi bitmemişti: Ardından Komünistler'in kadrolu frenologu* Karl Pfaender, Liebknecht'in kafatası konturlarının daha kapsamlı bir incelemesi için çağrıldı. "Böylece kafatasım Karl Pfaender tarafından resmen muayene edildi ve Kutsalların Kutsalı Komünist Birlik'e girmemi önleyecek hiçbir şey bulunamadı. Fakat incelemelerin sonu gelmiyordu..." Wilhelm Liebknecht gibi gençlerden beş-altı yaş büyük olan Marx, onları oldukça sönük bir üniversite öğrencileri sınıfına sınav yapan bir profesör gibi sorguluyor, muazzam bilgisini ve akıl almaz hafızasını bir işkence gereci gibi kullanıyordu. " 'Küçük bir öğrenciyi' buz üzerinde yürümeye kışkırttığı ve bu bahtsızın şahsında üniversitelerimizin ve akademik kültürün yetersizliğini gösterdiği zaman nasıl da sevinirdi."

Kuşku yok ki, Marx muazzam bir gösterişçi ve sadist bir entelektüel caniydi. Fakat aynı zamanda, genç mültecileri İspanyolca, Yunanca, Latince, felsefe ve ekonomi politik konusunda eğiten ilham veren bir öğretmendi de. "Ve başka zamanlarda öylesine şiddetle sabırsız olduğu halde, öğretirken nasıl da sabırlıydı!" Kasım 1849'dan itibaren "Burjuva Mülkiyeti Nedir?" başlığı altında, Great Windmill Sokağı'ndaki toplantı salonunu ağzına kadar dolduran uzun bir konferanslar dizisine başladı. "Bir önerme -ne kadar kısa o kadar iyi- sunar, ardından işçilere anlaşılmaz gelebilecek her türlü deyimden kaçınmaya büyük bir özen göstererek, önermeyi daha geniş bir anlatımla açıklardı" diye hatırlıyordu Liebknecht. "Sonra dinleyicilerinden kendisine sorular sormalarını ister-

---

Kafatasının biçimine bakarak insanın karakterini ve zihinsel yeteneğini inceleyen uzman –çn.

di. Bu yapılmazsa, bizzat o işçileri yoklamaya girişir ve bunu da hiçbir kusur, hiçbir yanlış anlama gözünden kaçmayacak bir pedagojik beceriyle yapardı Aynı zamanda, üzerine formüller yazdığı bir tahta kullanırdı –hepimizin *Kapital*'in başlangıcından çok iyi bildiğimiz formüller."

Great Windmill Sokağı sakinleri yoğun bir program sürdürüyorlardı. Pazar günleri verilen tarih, coğrafya ve astronomi derslerini, "işçilerin mevcut durumu ve burjuvaziye karşı tutumları sorunları" izliyordu. Komünizm hakkında tartışmalar pazartesi ve salı günlerinin büyük bölümünü işgal ediyordu, ama haftanın kalan günlerinde ders programında şarkı söyleme, dil eğitimi, resim dersleri, hattâ dans dersleri bile yer alıyordu. Cumartesi akşamları "müzik, şiir okuma ve ilginç gazete makalelerini okumaya" ayrılmıştı. Artan zamanlarında Marx, bir grup Fransız göçmeninin süvari kılıcı, kılıç ve flörelerle alıştırma yapılabilen bir eskrim salonunun bulunduğu Oxford Caddesi'nin hemen ötesindeki Rathbone Place'e gidiyordu. Liebknecht'e göre, Marx'ın saldırgan tekniği ham fakat etkiliydi. "Bilimde yoksun olduğu şeyi, saldırganlıkla telafi etmeye çalışıyordu. Ve soğukkanlı değilseniz, gerçekten sizi şaşırtabiliyordu."

Kılıçta yaptıklarını, ondan daha da güçlü olan kalemiyle yapıyordu: Bir epe savurmadığı zaman, yobazları hançerleyip boynuzlayabileceği yeni bir gazeteyi daha çıkarıyordu kınından. 1850 başında, Alman basınında aşağıdaki duyuru yer aldı: "Karl Marx'ın editörlüğündeki *Neue Rheinische Zeitung. Politische-ökonomische Revue* Ocak 1850'de çıkacak

Her ay en az beş forma hazırlanacak olan derginin üç aylık abonelik ücreti 24 gümüş groschen olacaktır. Derginin işletmecisi, Londra'ya birkaç ay önce gelen başıboş başka bir Alman devrimcisi Conrad Schramm olacaktı.

Marx'ın bu dergiyle ilgili ihtirasları destansı denebilecek büyüklük-

teydi. "Üç, veya belki iki nüshası çıkana değin, bir dünya yangını başlayacağına kuşkum yok" kehanetinde bulundu. Gelgelelim, o zamana değin, küçük fakat can sıkıcı finans meselesi vardı. "Para sadece Amerika'da olabilir"e kani olan Marx, Conrad Schramm'ı okyanus ötesi para toplama turuna göndermeye karar verdi –gecikmeli olarak, böylesine uzun bir yolculuğun daha da fazla masrafa yol açağı aklına gelene dek.

Son nefesini vermeden önce ağır aksak beş nüsha çıkabilen yeni derginin işleri, daha ilk günden itibaren uğursuzlukla başladı. Marx'ın hastalanıp iki hafta boyunca yatağa düşmesiyle, ilk sayısı ertelendi; dizgicilerin onun kargacık burgacık el yazısını sökmedeki yeteneksizlikleri yeni gecikmelere yol açtı; sansür yetkilileriyle ittifak halinde olduklarından şüphelendiği matbaacı ve dağıtımcıyla sürekli kavga halindeydi. Sonunda basılabilmesi bir mucizeydi aslında.

Revue'de pek çok iyi şey vardı –en başta da, Marx'ın 1848 Fransız devriminin başarısızlığa uğramış olan genel geçer irfanına meydan okumak üzere tüm diyalektik marifetini kullandığı uzun bir dizi. "Bu yenilgilerde mağlup olan şey devrim değildi. Henüz sınıflar arası keskin uzlaşmazlıklar noktasına ulaşmamış toplumsal ilişkilerin sonuçları, devrim öncesi geleneksel teferruatlar idi..." Başarı, kılık değiştirmiş bir felâket olabilirdi: Devrimci taraf, kendini yanılsamalı kavramlardan ve fırsatçı önderlerden ancak bir dizi redle özgürleştirebilirdi. "Tek sözcükle: Devrim, yakın zamandaki trajikomik başarılarıyla değil, tam tersine, güçlü, birleşik bir karşı devrimin yaratılması yoluyla ilerledi, öne geçti." Bu karşıtlık tezi büyük bir hoşnutlukla kanıtlayarak ("Devrim öldü! *Yaşasın devrim!*"), Louis Napolyon'un Aralık 1848 başkanlık seçimlerindeki muhteşem zaferine geçiyordu. Fransızlar, böylesine büyük bir oyu, bu akılsız tembele, "sakarca kurnaz, hilekârca naif, ahmakça yüce, hesaplı bir hurafe, acınacak bir karikatür, zekice aptal bir anakronizm, bir dünya-tarihsel maskaralık ve çözülemez bir hiyeroglife" verdi? Çok

basit: Bu genç Bonapart'ın anlamsızlığının ta kendisi, tüm sınıfların ve tiplerin onu kendi imgelerinde yeniden yaratmalarına izin vermişti. Köylülerin gözünde, o zenginin düşmanıydı; proletaryanın gözünde, burjuva cumhuriyetçiliğinin devrilişini temsil ediyordu; *haute* burjuvazinin gözünde, kraliyetçi restorasyon umudunu sunuyordu; ordunun gözündeyse, savaş vaat ediyordu. Böylelikle, Fransa'daki en basit insan bile en karmaşık öneme sahip olmuştu: "Sırf bir hiç olduğu için, tüm anlamları içinde barındırır olmuştu."

Bütün gözü pekliği ve göz alıcılığına karşın, *Revue*, aboneleri baştan çıkarmayı başaramadı. E. H. Carr'ın işaret ettiği gibi, "bir bütün olarak, derginin neredeyse tek potansiyel okuyucusu olan Londra'daki diğer Alman sığınmacılar için keskin hücumlarla incelikle çeşnilendirilmişti." Tiraj çok düşüktü ve gelir önemsenemeyecek düzeydeydi. Mayıs 1850'de Jenny Marx, Frankfurt'taki Werdemeyer'e yalvarırcasına şunları yazdı: "Size yalvarırım, bize *Revue*'den gelmiş veya gelebilecek parayı gönderiniz. Buna korkunç ihtiyacımız var." Marx ise, bunca umut ve enerji yatırdığı bir projenin başarısızlığı konusunda soğukkanlıydı. Jenny'nin hayranlıkla belirttiği gibi, -1850'de çok fazla olan- "en korkunç anlarda" bile gelecek konusunda olumlu yaklaşımını veya güçlü güvenini yitirmiyordu asla. "Karımın heyecanlı mektuplarına aldırış etmeyiniz" diye rahatlatmıştı Weydemeyer'i. "Çocuğunu emziriyor ve burada durumumuz öylesine alışılmadık ölçüde perişan ki, bir sabırsızlık patlaması bağışlanabilir."

Bu kısa özet, hayatta kalmak için yaptıkları mücadelenin gerçek dehşetinin ipucunu bile vermiyordu aslında. Mayıs 1850'de yazdığı uzun ve yürek parçalayıcı bir mektupta, Jenny Marx bir Dickens romanından çıkmışa benzer bir sahneyi betimliyordu:

> İzin verirseniz, size hayatımızın tek bir gününü, tamamen gerçeğe uygun bir şekilde, anlatayım ki, pek az mültecinin buna benzer bir dene-

yimden geçebileceğini anlayabilesiniz. Burada sütanneler fahiş derecede pahalı olduğundan, göğsüme ve sırtıma verdiği korkunç acıya karşın, bebeğimi kendim beslemeye karar verdim. Fakat zavallı küçük melek, benim onca kaygı ve dile getirilmeyen üzüntülere garkolmuş sütümü içtiğinden, hep hasta ve gece gündüz korkunç acılar içinde. Dünyaya gelişinden beri, bütün bir geceyi uyuyarak geçirmedi –en fazla iki, üç saat uyuyor. Bu yakınlarda da, şiddetli nöbetler oluyor, öyle ki, bebek sürekli olarak ölüm ile sefil bir hayat arasında çırpınıyor. Acısı içinde öylesine güçlü emiyor ki, göğsüm yara oldu –açık bir yara; sık sık minik, titrek ağzına kan fışkırıyor. Böylece oturuyordum ki, bir gün ansızın, kendisine bu kış boyunca 250 Reichs-taleri aşkın para ödediğimiz ve kontrat gereği sonradan, kendisine değil, daha önce haciz altına alındığı ev sahibine ödeme yapmamız gereken ev sahibemiz çıkageldi; artık bu kontratın varlığını reddederek, kendisine borçlu olduğumuz 5 poundu talep etti ve bu derhal ödenemediği için iki icra memuru eve girdi ve elimdeki pek az şeyi -yataklar, ketenler, giysiler, her şey, hattâ zavallı bebeğimin beşiği bile ve gözyaşlarına boğulan kızlara ait oyuncakların en iyileri- haczedildi. İki saat içinde -beni titreşen çocuklarım ve yaralı göğsümle birlikte çıplak tahtalara bırakarak- her şeyi almakla tehdit ettiler. Dostumuz Shcramm yardım bulmak için kente koşturdu. Bir binek arabasına binmiş, ama atlar ürkmüş ve az sonra benim zavallı, titreyen çocuklarımla ağlayıp feryat ettiğim eve kanlar içinde geri getirildi.

Ertesi gün evden çıkmak zorunda kaldık, hava soğuk, yağışlı ve bulutluydu, kocam kalabileceğimiz bir pansiyon aramaya çıktı; dört çocuğundan bahsedince, kimse bizi almak istememiş. Sonunda bir arkadaş yardımımıza koştu, parayı ödedik ve ben koşturup tüm yataklarımı sattım ve, icra memuru skandalıyla korkuları artan ve ellerinde faturalarla ansızın çevremi kuşatan eczane, fırın, kasap ve sütçüye olan borçlarımızı ödedim. Sattığım yataklar kaldırıma indirildi ve bir el arabasına yüklendi –ya sonra ne oldu? Vakit gün batımını epey geçmişti, İngiliz yasaları bunu yasaklıyor, polis memurları peşinde, ev sahibi üzerimize yürür ve bizim eşyaların arasında kendisine ait bazı şeylerin olduğunu, onları da alıp yurtdışına kaçacağımızı söyler. Beş dakikadan kısa bir süre için-

de iki-üç yüz kişilik bir kalabalık, Chelsea'nin bütün işsiz güçsüz takımı kapımızın önünde ağzı açık dikilmeye başlar. Yataklar gene içeriye alınır; yarın sabah gün doğumuna kadar alıcıya teslim edilemeyeceği söylenir; elimizde ne var ne yoksa her şeyin satışıyla, her peniyi ödeyerek, küçük meleklerimle şu anda iki küçük odasında kaldığımız, Leicester Meydanı, Leicester Sokak 1 numaradaki German Hotel'e taşındım, burada haftada 5. 10 pound karşılığında insanca bir muamele görüyoruz.

Birkaç gün sonra, Marxlar Yahudi bir dantel tüccarının Soho semti, Dean Sokağı'ndaki evinde geçici bir sığınak buldular; burada korkunç bir yoksulluk halinde sefil bir yaz geçirdiler. Jenny yine hamile ve sürekli hastaydı. Ağustos ayı geldiğinde, işler o kadar kötüye gitmişti ki, Hollanda'ya gidip Karl'ın dayısı, zengin bir Hollandalı işadamının (ailenin adını verdiği şirketi, televizyondan ekmek kızartıcılara kadar her çeşit elektronik ürünü satarak bugüne kadar gelen) Lion Philips'in insafına sığınmak zorunda kaldı. Aslında bunu boşuna yapmıştı: "Devrimin kendi işine nahoş etkisi konusunda çok kötü niyetli olan" Philips'in verdiği tek şey dayılığa yakışır bir kucaklama ve küçük Fawkesy'ye minik bir hediye oldu. Jenny, o kurtarmadığı takdirde, tüm ailenin Amerika'ya göç etmek zorunda kalabileceği konusunda uyardığında, Philips bunun harika bir fikir olduğu cevabını verdi. "Korkarım, sevgili Karl, eve eli boş, hüsrana uğramış, ölüm korkusuyla paramparça olmuş ve işkence görmüş bir halde dönüyorum" diye yazdı Jenny. "Ah, seni ve küçükleri görmeyi ne kadar özlediğimi bir bilsen. Çocuklar hakkında hiçbir şey yazamıyorum, gözlerim hemen dolmaya başlıyor..."

Londra'daki devrimcilerin birçoğu zanaatkâr dizgici, kundura tamircisi, saat yapımcısı idi. Diğerleri İngilizce veya Almanca öğreterek birkaç pound kazanıyorlardı. Fakat Marx yaratılışı gereği düzenli bir işte çalışmaya uygun değildi. Göç etmeyi gerçekten de düşündü, ama yolculuk biletlerinin "korkunç derecede pahalı" olduğunu öğrendi; eğer

bağışlı yolculuğun varlığını bilseydi, bir sonraki gemiye atlayabilirdi. Her zamanki gibi, günü kurtaran, Londra'daki kişisel gazetecilik ihtiraslarını feda ederek, babasının tekstil firması Ermen & Engels'in Manchester şubesinde bir işe giren Engels oldu. Neredeyse yirmi yıl boyunca orada kalacaktı. "Kocam ve geri kalan hepimiz sizi çok arıyoruz ve sizi anmadan günümüz geçmiyor" diye yazdı Jenny onun yola çıkışının üzerinden çok geçmeden, Aralık 1850'de gönderdiği mektupta. "Bununla birlikte, ayrıldığınız ve büyük bir pamuk kralı olma yolunda ilerlediğiniz için çok memnunum."

Bu tür bir şey olma arzusu hiç mi hiç yoktu, hele hele bir ceza olarak katlanılması gereken "adi ticaret" söz konusuysa. Engels'in dış görünüm itibariyle, bir Lancashire işadamı görüntüsüne bürünmesi -en seçkin kulüplere katılarak, mahzenini şaraplarla doldurarak, Cheshire Hunt'ta av partilerine katılarak- çok sürmese de, asıl amacının parlak fakat parasız dostunu desteklemek olduğunu asla unutmadı. Düşman saflarının ardında bir çeşit gizli ajan gibi çalışarak, Marx'a pamuk ticaretinin ayrıntılarının mahrem ayrıntıları, uluslararası pazarların durumuna ilişkin uzmanca görüşler, en önemlisi de -küçük masraf kasasından aşırılmış veya şirketin banka hesabından kurnazca yürütülmüş küçük banknotlar halinde- sürekli para gönderdi. (Posta hırsızlığına karşı bir önlem olarak, banknotları ikiye kesiyor, yarım parçaların her birini ayrı zarfta gönderiyordu.) Ne babasının ne de Manchester'daki iş ortağı Peter Ermen'in hiçbir şey fark etmemiş olması, posta idaresinin ne kadar laçka olduğunun bir işaretidir.

Gerçi, Engels onların şüphesini çekmemek konusunda çok ihtiyatlıydı, hattâ bu Marx ailesini kuruşsuz bırakmak anlamına gelse bile. "Bugün sana yazmamın tek nedeni, ne yazık ki sana söz verdiğim 2 poundu gönderecek durumda olmadığımı söylemek" diye yazmıştı Kasım'da. "Ermen birkaç günlüğüne gitti ve bana banka işlemleri için vekâletna-

me bırakmadığından, havale yapamıyoruz ve tesadüfen gelen birkaç küçük ödemeyle idare etmek zorunda kalıyoruz. Kasadaki toplam miktar ancak 4 pound civarında ve dolayısıyla, bir süre beklemem gerektiğini sen de anlayabilirsin." Birkaç ay sonra babası Manchester şubesini ziyaret ettiği zaman, Engels yıllık 200 poundluk bir "masraf ve eğlence harçlığı" için pazarlık yaptı. "Böyle bir yıllık gelirle, her şey harika olacak ve eğer bir sonraki bilançodan önce yeni bir çıngar kopmaz ve buradaki işler iyi giderse, ödeyecek çok başka bir şeyi olacak –bu yıl bile şimdiye kadar 200 poundu çoktan geçtim" diye yazdı. "İş her zaman gayet iyi yürüdüğü ve 1837'de olduğundan iki kat daha varlıklı olduğundan, söylemeye bile gerek yok ki, gereksiz şekilde vicdanlı davranmayacağım." Baba Engels çok geçmeden başka bir karara vararak, Friedrich'in çok fazla para harcadığını ve 150 poundla idare etmesi gerektiğini bildirdi. Savurgan oğul bu "saçma cezaya" sinirlense de, bu durum cömertliğini gereğince ortadan kaldırmadı. 1853'e gelindiğinde, "geçen yıl, Tanrıya şükür, benim ihtiyarın buradaki ticaretinden edindiği kârın yarısını yalayıp yuttum" diye övünebilecek hale gelmişti. Hattâ iki ayrı evin masrafını karşılayabiliyordu: Biri, yerel soylu ve zenginleri ağırladığı şık bir kent eviyken, diğerini sevgilisi Mary Burns ve onun kız kardeşi Lizzie'yle birlikte bir *ménage à trois* [üçlü ilişki] yürüttüğü evdi.

Engels'in uzun kuzey sürgününün başlamasından kısa süre önce, 15 Haziran 1850'de, Londra'da çıkan *Spectator* dergisi, Soho, Dean Sokak 64 numaradan Mösyö "Charles Marx" ile "Fredc. Engels"in bir mektubunu yayınladı. "Gerçekten, Beyefendi, kısacık bir haftalık süre içinde tanık olma fırsatı bulduğumuz gibi, bu ülkede bu kadar çok polis muhbiri olduğunu tahmin bile edemezdik" diye yazmışlardı. "Yalnız kuşkulu denebilecek görünümün ötesine geçen, biri eve girerken veya evden çıkarken, gayet sakin, notlar alan kişiler tarafından yaşadığımız evlerin kapıları dikkatle gözlenmekle kalmıyor, nereye gidersek gidelim onlar-

dan biri tarafından izlenmeden tek bir adım atamıyoruz. Bu tanınmayan dostlardan en az birinin refakatinin onuruna mazhar olmaksızın bir omnibüse binmemiz veya bir kafeden içeri girmemiz mümkün değil."

Tamamen haklılar, diye düşünmüş olabilir *Spectator* okurları; özellikle de, mektubun yazarlarının gururla kendilerini doğdukları ülkeden kaçmış devrimciler olarak tanıttıkları düşünülürse. Fakat Marx ve Engels erken davranıp önceki sığınaklarında -Fransa, Belçika, İsviçre- Prusya Kralı'nın meşum gücünden kaçamadıklarını söyleyerek, İngiliz kendini beğenmişliği ve Hunnophobia'sına [yabancı düşmanlığı] kurnazca bir başvuruyla bu itirazı savuşturuyorlardı. "Eğer sahip olduğu nüfuz aracılığıyla, Avrupa'da bize kalan bu son sığınağı da terk etmek zorunda bırakılırsak, o zaman Prusya kendisini dünyanın hakim gücü olarak görmez mi... Bizim inancımız, Beyefendi, bu koşullar altında, bu davayı kamuoyunun takdirine getirmekten başka çaremiz kalmadığıdır. İngilizler'in her şeyden çok üzerine titrediği, tüm taraflardan ve ülkelerden mülteciler için en güvenli sığınak olarak İngiltere'nin öteden beri yerleşik şöhreti az çok etkilenebilir."

Mektubun eğlenceli diline karşın, Marx, eski iyi İngiltere'nin onu hüsrana uğratmayacağı teminatına umutsuzca ihtiyaç duyuyordu. Kral IV. Friedrich Wilhelm yakın geçmişte yönelen bir suikast girişiminden beri, Prusya İçişleri Bakanı Avrupa'nın başkentlerine -özellikle Londra'ya, en çok da Soho'daki Dean Sokağı'na- polis casusları ve *agents provocateurs* göndererek, "siyasal komploculara" karşı yürüttüğü seferberliği şiddetlendirmişti. Şaşılacak bir şey de değildi: Zira İçişleri Bakanı, Jenny'nin üvey ağabeyi, gerici Ferdinand von Westphalen'den başkası değildi. Marx'ın yedi yıl önce evlenerek kendi ailesine girmesini önlemeyi başaramayınca, intikam hırsı gözünü bürümüştü.

Spectator mektubunda, Marx, Kral Friedrich Wilhelm'e ateş açılma-

sından on beş gün önce, "ya Prusya hükümeti veya Aşırı-Kralcılar olduklarından kuşkulanmamız için her türlü neden olan şahıslar bize geldiler ve neredeyse doğrudan doğruya, Berlin ve başka yerlerde hükümdarlara karşı suikast düzenlemeye yönelik komplolara bizi de karıştırmaya çalıştılar. Bu şahısların bizi aldatamadıklarını söylemeye bile gerek yok." İzah ettiği gibi, bu adamların amacı, İngiliz yetkililerini "sözde komplonun sözde elebaşlarını bu ülkeden uzaklaştırmaya" ikna etmekti. Kimliği belirsiz bu ajanlardan biri, daha sonra Bismarck'ın gizli servisinin başı olan, 1850 baharında, Schmidt adında gazeteci kimliğiyle Londra'ya gelen Wilhelm Stieber'di. Stieber'e verilen talimat, Karl Marx'tan gözünü ayırmamasıydı ve Great Windmill Sokağı 20 numaradaki komünist genel merkeze sızmasının ardından, von Westphalen'in alçak kayınbiraderi hakkındaki tüm kuşkularını teyit eden acil bir telgraf gönderdi. "Prenslerin öldürülmesi resmen öğretiliyor ve tartışılıyor" diye bildiriyordu Stieber:

> Önceki gün benim yardım ettiğim ve Wolff ile Marx'ın başkanlık ettiği bir toplantıda, hatiplerden birinin "Zekâ Özürlü" [Kraliçe Victoria] de aynı şekilde kaderinden kaçamayacak" diye bağırdığını işittim. "İngiliz çelikleri dünyanın en iyisidir, burada özellikle baltalar çok keskin ve her Taçlı Başı giyotin bekliyor." Böylelikle İngiltere Kraliçesi'nin öldürülmesi Almanlar tarafından Buckingham Sarayı'na birkaç yüz metreden ilan edildi... Toplantının sona ermesinden önce, Marx dinleyicilere herkesin son derece sakin olmasını, adamlarının her yerde görevlerinin başında olduğunu söyledi. Olayların başlama anı yaklaşıyor ve Avrupa'nın taçlı hükümranlarının bir tanesi bile kaçamasın diye yanılgıya yer bırakmayacak önlemler alınıyor.

Karl Marx'ın biyografi yazarlarından biri, "bu raporun tuhaf bir biçimde ikna edici" olduğunu ileri sürmüştür. Aslına bakılırsa, apaçık şekilde saçmadır –dönemin İngiliz hükümeti de böyle görmüştür. Prusya

İçişleri Bakanı bu raporu Londra'ya göndermesine karşın, Lord Palmerston belgeyi, bugüne kadar kaldığı Dışişleri Bakanlığı'na teslim etti. Tahminen, Scotland Yard'ı uyarmaya bile gerek görmedi. Londra'daki Avusturya elçisi İçişleri Bakanı Sir George Grey'e, Marx ve Komünist Birlik'teki arkadaşlarının hükümdar katli konusunda tartıştıklarından yakındığı zaman, liberal demokrasinin doğası üzerine kısa, kibirli bir nutukla ödüllendirildi: "Bizim yasalarımıza göre, hükümdar katlinin sadece tartışılması, İngiltere Kraliçesi'ni ilgilendirmediği ve belirli bir plan olmadığı sürece, komplocuların tutuklanması için yeterli kanıt oluşturmaz." Kraliçe Victoria'yı öldürmeye yönelik bir komployse, tastamam Marx'ın tiksindiği türden anlamsız bir gösteri olurdu. Proletaryanın zaferini başlatacak ekonomik krizi hazırlamanın sıkıcı fakat zorunlu sürecine frapan jestleri tercih eden devrimcilerden nefret ediyordu. Aslına bakılırsa, Londra'daki Komünist Birlik'i mahveden de bu konudaki inatçılığı olmuştu; çünkü Marx'ın zamanın gelmesini beklemeleri konusundaki bu ısrarına sinirlenen daha sabırsız komite üyeleri vardı.

Hoşnutsuzların önderi, Engels'in Baden'deki '49 seferinden eski askerî kumandanı, Londra'daki Alman diasporasına katıldığından beri gerçek bir bela haline gelen August Willich idi. Jenny Marx yıllar sonra, "Tüm evliliklerin içinde yaşayan solucanın peşine düşmek ve ortaya çıkarmaya ayartmak için" diye yazmıştı, "beni ziyarete gelirdi. Willich'le ilgili hemen her şey Marx'ı tedirgin ediyordu –hali tavrı ve saçına başına aşırı özen göstermesi, renkli giyimi, dikkat çekme arzusu. 1850 yazına gelindiğinde, Jenny'nin kocasını açıkça "gerici" ilan etmişti. Sövüp sayma fırsatını bir kez bile kaçırmayan Marx, ona "eğitimsiz, dört kez boynuzlanmış eşek" diyerek bir kenara atıp mukabele etti. Birlik'in merkez komitesinde 1 Eylül'de yapılan isyankâr bir toplantıda, Willich, Marx'ı düelloya davet etti.

Willich'in, yirmi adım öteden bir kupa asını vurabilecek kadar usta bir nişancı olduğu düşünülürse, Marx'ın bu daveti reddedecek kadar aklı başındaydı; ama hevesli kurmayı, hayatında bir kez bile tabanca atmamış Conrad Shcramm düello eldivenini derhal yerden aldı ve son bir hesaplaşma için Willich'le birlikte Antwerp'e -İngiltere'de düellolar yasadışı olduğundan- gitti. Karl ve Jenny, özellikle Willich'in düello tanığı olarak yanına Emmanuel Barthélemy'yi aldığını işittiklerinde en kötü ihtimalden korktular. Gözü kara, adaleli bir külhanbeyi olan Barthélemy, on yedi yaşında bir polis memurunu öldürmekten hüküm giymişti ve omzunda hâlâ silinmez bir kürek mahkûmu damgası taşıyordu. Bir Fransız hapishanesinden firar ederek sadece birkaç hafta önce Londra'ya gelmiş olan Barthélemy, şimdiden Marx ve kafadarları gibi "*traître*"lerin [Hain] öldürülmesi gerektiğini söylediği işitilmişti. Rathbone Place'deki salonda gösterdiği üzere tabanca ve kılıçlardaki yeteneği düşünülürse, hiç de boş bir tehdit değildi bu.

Cesur fakat aciz Schramm'ın Willich ve Barthélemy'nin göz yıldıran ustalığı karşısında ne gibi bir ümidi olabilirdi ki? Belirlenen günde, Marx ve Jenny, Wilhelm Liebknecht'le birlikte, genç yoldaşlarının ölümüne doğru dakikaları sayarak çaresizce oturdular. Ertesi akşam bizzat Barthélemy kapıya geldi ve mezardan geliyor gibi çıkan bir sesle, "*Schramm a une balle dans la tête*!" [Schramm başına bir kurşun yedi] dedi. Resmi bir şekilde eğilip selam verdi ve başka tek kelime etmeden çıkıp gitti.

"Elbette, biz Schramm'ı kaybettiğimizi düşündük" diye yazdı Liebknecht. "Ertesi gün, üzüntüyle ondan söz ederken, kapı açıldı ve içeriye başı sarılı, ama neşe içinde gülerek, kederle yasını tuttuğumuz kişi girdi ve sıyırıp geçen bir yara aldığını ve donup kaldığını –ayıldığında kendisini şahidi ve hekimiyle yalnız olarak deniz kıyısında bulduğunu- anlattı." Yaranın ölümcül olduğunu sanan Willich ve Barthélemy, Os-

tend'den kalkan ilk buharlı gemiye atlayıp geri dönmüşlerdi.

Marx'ın İngiltere'den Komünist Birlik'i yürütme hayali böylelikle sona erdi. 15 Eylül 1850'deki son toplantısında, Londra'daki birbiriyle kavgalı ajitatörlerin herhangi türden bir liderlik yapabilecek yetkinlikte olmadığından, Merkez Komite'nin Köln'e taşınmasını önerdi. Haklı bir düşünce –tabii Köln Komünistleri'nin kendilerine özgü yeterince sorunu olması dışında. Kral IV. Friedrich Wilhelm'e yönelik suikast girişiminden beri, Prusya hükümeti yıkıcı faaliyet yürütenlere karşı baskılarını iki katına çıkarmış ve 1851 yazına gelinceye değin, Köln Merkez Komitesi'nin on bir üyesinin tamamı, komploculuk suçlamasından yargılanmayı bekledikleri hapishaneye atılmıştı. Komünist Birlik'ten gerçekten hak ettiği bir soluklanma süresini iple çekmiş olan zavallı Marx, Alman "komplocular" adına lobi ve protestoya girişince, kendisini istemeye istemeye yeniden bu işin içine çekilmiş buldu. Tek neden başkalarını düşünme kaygısı değildi: Onu çileden çıkaran, savcının, zanlıların suçlandığı kana susamış planların ve *coup*ların ardındaki kötü ruhlu dahi olarak onu işaret etmesiydi. Savunma komiteleri kurarak, para toplayarak, gazetelere uğradığı haksızlıktan dolayı öfkeli mektuplar göndererek gece gündüz çalıştı. Jenny bir arkadaşına, "Evimizde eksiksiz bir büro kurulmuş durumda" diye anlattı. "İki-üç kişi yazıyor, bazıları ayak işlerine koşturuyor, bazıları yazarların yaşamaya ve dünyaya bu korkunç rezaletin gerçek sorumlusunu kanıtlamaya devam edebilsin diye kuruşları bir araya getirmeye çalışıyor. Ve bütün bunların arasında üç keyifli çocuğum şarkı söyleyip ıslık çalarken, genellikle babaları tarafından azarlanıyor. Ama ne kargaşa!"

On bir zanlıdan yedisi mahkûm oldu. Komünist Birlik öldü, Marx'ın başka bir örgüte katılması için aradan yıllar geçmesi gerekti. Anlaşılır biçimde, çok fazla şey talep edip çok az şey başaran Komiteler ve Dernekler ve Birlikler'den usanan Marx, Dean Sokağı'ndan on dakikalık

yürüyüş mesafesindeki British Museum'un okuma salonuna çekildi ve ekonomi politiğin kapsamlı, sistemli bir izahını yapmak gibi çok zorlu bir işe -sonunda *Kapital* olarak karşımıza çıkacak anıtsal projeye- kendisini adadı.

1850 sonunda -Dean Sokağı 64 numarada geçen altı sefil aydan sora- Karl ve Jenny Marx, sokağın 90 metre kadar yukarısında, 28 numaranın iki odalı üst katında daha kalıcı bir ev buldular. Bugün bu bina, pek sevilen aşçılardan, şef Marco-Pierre White'ın yönetiminde çalışan pahalı bir restorandır; cephesinde, münfesih Londra Büyükşehir Belediyesi tarafından konulmuş bir tabelada, "Karl Marx (1818-1883) burada yaşadı [1851-1856]" yazar. Bu onun, proleter devrimin babasıyla bağlantısından gurur mu yoksa utanç mı duyacağını bir türlü bilemeyen bir ülke olan İngiltere'de geçirdiği otuz yılıyla ilgili tek resmi anıttır. Buna yakışır şekilde, tabeladaki tarihler de yanlıştır.

Annus horribilis [korkunç yıl] neredeyse bitiyordu, ama hâlâ bir iki acımasız darbe daha vardı sırada. Marxlar Dean Sokağı 28 numaraya taşınmadan iki hafta önce, küçük komploculara Heinrich Guido "Fawksey" bir çırpınma nöbetinin ardından, ansızın can verdi. "Daha birkaç dakika önce gülüyor ve şakalaşıyordu" diye anlattı Marx, Engels'e. "Burada durumun nasıl olduğunu tahmin edebilirsin. Şu anda burada olmayışın kendimizi yalnız hissetmemize neden oluyor." Jenny deliye dönmüş, "tehlikeli bir heyecan ve takatsizlik" halinde iken, Karl acısını, yoldaşlarının kalleşliğini açığa vurarak kendine özgü yöntemle ifade ediyordu. Bu kez ana hedefi, daha birkaç hafta önce Marx'ın onurunu savunmak için canını tehlikeye atan bir zamanların Atılgan yoldaşı Conrad Schramm'dı.

"Tam iki gün boyunca, 19 ve 20 Kasım'da, bizim eve gelip bir yüzünü göstermedi bile" diye verip veriştiriyordu Marx, "sonra bir ara geldi

ve bir-iki budalaca laf ettikten sonra derhal gene kayboldu. Cenaze günü bize eşlik etmek için gönüllü olmuştu; belirlenen saatten bir-iki dakika önce geldi, cenaze hakkında tek kelime bile etmedi, ama karıma erkek kardeşiyle yemek yiyeceği için biraz acele etmesi gerektiğini söyledi." Schramm böylelikle gitgide uzayan hainler listesine katıldı. Erkek kardeşi Rudolf Schramm, Marx ve Engels'in arkadaşlarını davet etmeksizin Londra'daki Almanlar için bir toplantı tertipleme küstahlığında bulunduğundan, zaten kara listedeydi.

Bu dışlanmışlardan bir diğeri de, *Neue Rheinische Zeitung*'un eski bir muhabiri, "birinci sınıf kavga adamı" olarak tanınan, ama Marx'la bir kavga çıkarmayı denediğinde, tam dengine çatan Eduard von Müller-Tellering idi. Bu ölümcül kan davalarında çoğu zaman olduğu gibi, *casus belli* [savaş nedeni] gülünecek ölçüde basit şeylerdi. Tellering, çok kısa bir süre önce haber vererek, Engels'ten Alman İşçileri Eğitim Derneği tarafından düzenlenen bir balo için bilet istemişti; başvurusunun çok geç olduğunu açıklayan Engels, Tellering'in Dernek'in hiçbir toplantısına katılmadığına, hattâ üyelik kartını bile almadığına "ve daha evvelki gün aynı durumdaki bir kişinin dernekten çıkartılmış" olduğuna- işaret etmekten kendini alamamıştı. İpucunu alan Dernek'in Willich yönetimindeki "onur mahkemesi" de, derhal Tellering'in üyeliğini iptal etti. Tellering de, Marx-Engels hizbine -veya artık sık sık adlandırıldığı gibi Marx Partisi- karşı karalama saldırıları bombardımanıyla karşılık verdi.

Bu noktada, bizzat parti lideri münakaşaya girdi. "Dün İşçi Derneği'ne yazdığınız mektup için sizi düelloya davet ederdim, tabii eğer buna değecek olsaydınız" diye gürledi Marx. "Bugüne dek küçük çıkarcılığınızı, kıskançlığınızı, tatmin edilemez kibrinizi ve müthiş dehanızın dünyaca takdir edilmemesinden duyduğunuz kızgın hoşnutsuzluğunuzu -sınavınızı geçmekteki başarısızlığınızla birlikte başlayan hoşnutsuz-

luk- saklamayı pek güzel becerdiğiniz ikiyüzlü devrimci tutuculuk maskesini yüzünüzden çekip almak için farklı bir alanda bekleyeceğim sizi." Tellering'in gazetecilik ihtiraslarını yüreklendiren ve onu Dernek'e tavsiye eden Marx olmuştu; şimdi liyakatsiz hizmetkârını dışarının karanlığına fırlatan yine Marx'tı. Son, sarsak bir karşı-darbenin -isterik anti-semit hakaretlerle dolu bir risale- ardından, Tellering ABD'ye göç etti ve bir daha adını duyan bile olmadı.

Marx çatışmadan zevk alırdı ve kavga için, ister gerçek ister hayali olsun, en ufak bir bahaneye karşı daima tetikteydi. Tellering ve Rudolf Schramm "şu alçaklar"; Demokratik Dernek'in liderleri -Alman İşçileri Eğitim Derneği'ne rakip bir örgüt- "şarlatan ve dolandırıcılar"; yeni gelen sığınmacılardan oluşan bir grup "taze demokratik keratalar sürüsü" idi. Madem ki bu alçaklar ve keratalar o kadar önemsenmeye değmez kişilerdi, diye merak etmekten alamıyor insan kendini, neden onları görmezden gelemiyordu? İsviçre'de Karl Vogt diye adı sanı bilinmez bir siyasetçi tarafından basında karalandığı zaman, cevaben 200 sayfalık bir polemik *–Herr Vogt-* yazmak zorunda mıydı gerçekten? Kendini beğenmiş ve övüngen devrimci şair Gottfried Kinkel'i sevmeyen tek kişi Marx değildi, ama Kinkel'in saçmalıklarını *Sürgündeki Büyük Adamlar* alaycı başlığı altında basılan, hakaretamiz alaylarla dolu yaklaşık yüz sayfalık bir kitaba konu edinen başka kimse olmamıştı. İyi niyetli kişiler, bir aslanın zamanını bokböcekleriyle savaşarak geçirmemesi gerektiğini ileri sürdükleri her seferinde, Marx ütopyacı şarlatanların acımasızca açığa vurulmasının, devrimci görevinden daha az önemli olmadığı yanıtını veriyordu: "Görevimiz, açık düşmanlarımızdan daha fazla keramet̨leri kendilerinden menkul kendi dostlarımıza karşı, sözünü sakınmadan eleştirmektir."

Hem ayrıca, bu işi seviyordu. Kişileri şişe geçirmekten ne kadar zevk aldığını görmek için, *Sürgündeki Büyük Adamlar*'daki betimlemelerden

bazılarının okunması bile yeter. Rudolf Schramm: "Hayat düsturunu *Rameau'nun Yeğeni*'nden* alan ('Bir hiç olmaktansa, arsız bir dillidüdük olmayı yeğlerim.'), gürültücü, boşboğaz ve kafası alabildiğine karışık boy fukarası bir adamcağız." Gustav Struve: "Kayış gibi suratına, o sinsi, aptal ifadeli patlak gözlerine, dazlak kafasındaki mat parıltıya ve yarı Slav, yarı Kalmuk simasına ilk bakışta, hiç kimse alışılmadık bir adamın huzurunda olduğundan kuşku duyamaz..." Arnold Ruge: "Bu soylu adamın kendisini, dikkat çekecek ölçüde yakışıklı dış görünümüyle kabul ettirdiği söylenemez; Paris'teki ahbapları Pomeranyalı-Slav yüz çizgilerini 'dağgelinciği-suratlı' sözcüğüyle özetleme alışkanlığındaydılar Ruge'nin Alman devrimindeki yeri, belirli sokak köşelerinde görülen ilanlar gibidir: Oraya su dökmeye izin verilir."

Gücünü azaltmak şöyle dursun, bu vahşi feryatlar onu canlandırıyor gibiydi. Adsız sansız parti kaçkınları veya budalaların üzerine patlayan bu yanardağ gazabı, onun kapitalizm ve çelişkilerine ilişkin açımlamalarını aydınlatan coşkulu tutkuyla aynıydı. Çok çalışabilmesi için, Marx'ın kendini sürekli köpüren bir öfke hali içinde tutması gerekiyordu –ister yakasını bırakmayan sonsuz ev içi felâketlerine olsun, ister kötü durumdaki sağlığına, isterse üstün irfanına meydan okumaya cüret eden yarım akıllılara. *Kapital*'i yazarken, burjuvazinin, ona bunca acı veren ve öfkesini tepesine çıkartan çıbanları unutmamak için haklı sebebi olduğuna yemin etti. Vogtlar ve Kinkeller de aynı amaca hizmet ettiler –eşekarısını öldürmek için silah kullandırmaktan çok, makatta irinlenen çıbanlara yol açtılar.

Yaşam koşulları onu hoşnutluğa kapılıp gevşemekten açıkça alıkoymuş olabilir. İki odalı dairenin mobilya ve aksesuarlarının, tümünün

---

Le Neveu de Rameau ou La Satire Seconde, Denis Diderot (1713-1784) tarafından, muhtemelen 1761-1762 yılında yazılan hayali bir felsefi konuşma –çn.

üzerinde bir santim tozla birlikte, hepsi bozuk, lime lime veya yıpranmıştı. Dean Sokağı'na bakan ön taraftaki oturma odasının ortasında, Marx'ın el yazmalarının, kitapların ve gazetelerin yanı sıra, çocukların oyuncaklarının, karısının dikiş sepetinden kumaş parçaları ve bezlerin, kırık kenarlı fincanlar, çatal bıçaklar, lambalar ve bir mürekkep hokkası, bardaklar, Hollanda kil pipolar ve kalın bir tütün külü tabakasının durduğu muşamba kaplı büyük bir masa vardı. Oturacak bir yer bulmak bile risklerle dolu bir çabayı gerektiriyordu. "Şurada sadece üç ayaklı bir sandalye var, başka bir sandalyede çocuklar aşçılık oynuyorlar, o sandalye her nasılsa dört ayaklı" diye anlatmıştı bir konuk. "Konuğa sunulan sandalye de bu oluyor haliyle, tabii çocukların oyuncaklarından sıyrılmadan eğer otururseniz, pantolonunuzu riske atmış olursunuz."

Bu duman tabakasıyla kaplı odaya sızma ayrıcalığına erişen pek az Prusyalı polis ajanından biri, Marx'ın kaotik alışkanlıkları karşısında dehşete kapılmıştı:

> Gerçek bir bohem entelektüel hayatı sürüyor. Yıkanma, taranma ve çamaşır değiştirme gibi şeyleri nadiren yapıyor ve sarhoş olmaktan hoşlanıyor. Üst üste günler boyunca boş oturuyorsa da, yapılacak çok işi olduğunda gece gündüz bitmek tükenmek bilmez bir tahammülle çalışabiliyor. Uyumak ve uyanmak konusunda belirli saatleri yok. Sıkça bütün gece ayakta kalıyor, ardından tamamen giyinik olarak gün ortasında kanepeye uzanıyor ve onca giren çıkan insanın sesinden rahatsız bile olmadan, akşama kadar uyuyor.

Marx'ın yatağa yatmaktaki isteksizliği son derece makuldü, zira tüm *ménage* [hane halkı] -hizmetçi Helene 'Lenchen' Demuth dahil- dairenin arka tarafındaki tek bir küçük odada yatmak zorundaydı. Karl ve Jenny'nin üreme için zaman veya mahremiyeti nasıl bulabildikleri hâlâ esrarını korumaktadır; bir olasılık Lenchen'in çocukları yürüyüşe çıkar-

dığı zaman fırsattan yararlandıkları geliyor akla. Jenny hasta, Karl da meşgul olduğundan, ev düzenine benzer bir şeyi koruma ödevi tümüyle hizmetçiye düşmüştü. 1850'de Hollanda'ya yaptığı nafile yolculuğu sırasında, "Ah, seni ve küçükleri ne kadar özlediğimi bilsen" diye yazmıştı Karl'a. "Senin ve Lenchen'in onlara göz kulak olduğunuzu biliyorum. Lenchen olmasaydı, burada hiç huzur bulamazdım."

Lenchen gerçekten de Jenny'nin olağan görevlerini yerine getiriyordu –karı-koca yatağındakiler de dahil olmak üzere. Dokuz ay sonra, 23 Haziran 1851'de, Lenchen bir erkek bebek doğurdu. Sonradan Freddy olarak anılacak, küçük Henry Frederick Demuth'un doğum sertifikasında, baba ismi ve mesleğine ayrılan hane boş bırakıldı. Kısa süre sonra çocuk, muhtemelen Doğu Londra'da yaşayan Lewis adında, işçi sınıfından bir çifte evlatlık verildi. (Buna ilişkin kanıtlar tamamen ikincildir: Lenchen'in oğlu, ismini Frederick Lewis Demuth'a çevirdi ve yetişkin çağının tamamını Hackney Kasabası'nda geçirdi. Çeşitli East End fabrikalarında tornacı ustası olarak çalıştı. Metalurji Mühendisleri Birliği güçlü bir üyesi ve Hackney İşçi Partisi'nin kurucu üyesi oldu. Meslektaşlarınca, ailesi hakkında hiç konuşmayan sessiz bir adam olarak hatırlanan Freddy, 28 Ocak 1929'da öldü.)

Freddy, Dean Sokağı 28 numaradaki küçük arka odada doğduğu -ve hemen önceki haftalarda Lenchen'in şişen karnı alabildiğine belli olduğu- için, görünüşte mucizevi bu gebeliğin Jenny'den gizlenmesi mümkün değildi. Son derece üzgün ve öfkeli olsa da, bu haberin Marx'ın düşmanlarına asla verilmemesi gereken ölümcül bir cephane olacağını o da kabul etti. Böylece, daha genel anlamda komünist davanın iyiliği adına düzenlenen ilk ve en başarılı örtbas faaliyetlerinden biri başladı. Marx'ın gayrımeşru bir çocuğu olduğuna ilişkin bir sürü söylenti dolaştı, fakat Freddy'nin gerçek babasına yönelik ilk kamusal gönderme, Alman tarihçi Werner Blumenberg, Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'n-

deki geniş Marksist arşivde bulunan bir belgeyi yayımladığı 1962'ye dek ortaya çıkmadı. Bu, 2 Eylül 1898'de, Helene Demuth'un bir arkadaşı ve Engels'in hizmetçisi Louise Freyberger tarafından yazılmış, işvereninin ölüm döşeğindeki itirafını anlatan bir mektuptur:

> General'in kendisinden [Engels], Freddy Demuth'un Marx'ın oğlu olduğunu biliyorum. Tussy [Marx'ın en küçük kızı Eleanor], öylesine şiddetle karşı çıktı ki, bizim ihtiyarın kendisine sordum. General, Tussy'nin bu fikri bu kadar inatla savunmasına şaşırdı. Ve bana, gerekirse, onun, oğlunu reddettiği dedikodusunun gerçek dışı olduğunu ortaya çıkarmamı söyedi. Bunu sana General'in ölümünden çok önce anlattığımı hatırlarsın.
>
> Kaldı ki, Frederick Demuth'un Karl Marx ile Helene Demuth'un oğlu olduğu gerçeği, General tarafından ölümünden birkaç gün önce Bay Moore'a [Samuel Moore, *Komünist Manifesto* ve *Kapital*'in çevirmeni] yaptığı açıklamanın ardından, Moore'un Orpington'daki Tussy'ye gidip durumu ona aktarmasıyla da doğrulanmıştı. Tussy, General'in yalan söylediğini ve aslında hep onun baba olduğunu itiraf ettiğini ileri sürdü. Moore, Orpington'dan geri döndü ve General'i tekrar dikkatle sorguladı. Fakat yaşlı adam, Freddy'nin Marx'ın oğlu olduğunda ısrar etti ve Moore'a, "Tussy babasını putlaştırmak istiyor" dedi.
>
> Pazar günü, yani ölümünden bir gün önce, General, yazı tahtasına Tussy için kendi eliyle yazdı ve Tussy öylesine yıkılmış olarak çıktı ki, bana olan nefretini tamamen unutup omzuma yaslanıp ağladı.
>
> General bize bu bilgiyi ancak Freddy'ye aşağılıkça davranmasıyla ilgili suçlanırsa kullanma izni verdi. Özellikle bunun artık hiç kimseye bir hayrı dokunmayacağına göre, ismine kara çalınmasını istemediğini söyledi. Fakat Marx'ın suçunu üstlenerek, onu ciddi bir aile çatışmasından kurtarmıştı. Kendimiz ile Bay Moore ve Bay Marx'ın çocukları (sanırım Laura hikâyeyi biliyordu, gerçi belki tam olarak dinlememiş olsa da) dışında, Marx'ın bir oğlu olduğunu bilen diğer iki kişi Lessner ve Pfänder idi. Freddy mektupları yayımlandıktan sonra, Lessner bana, 'Elbette Freddy, Tussy'nin kardeşidir, biz hepimiz bunu biliyorduk, ama çocuğun nerede büyüdüğünü hiç öğrenemedik' dedi.

Freddy tuhaf ölçüde Marx'a benziyor ve, gerçekten Yahudiler'e özgü yüzü ve gür siyah saçlarıyla, General'e herhangi bir benzerlik bulmaya çalışmak, kör parmağım gözüne türden bir haksızlık olur ancak. Marx'ın o dönemde (elbette General o zamanlar henüz Londra'da oturmuyordu) Manchester'dayken General'e yazdığı mektubu görmüştüm; ama General'in, birbirlerine yazdıkları daha birçok mektubu olduğu gibi, bu mektubu attığına inanıyorum.

Bu konuda bildiğim şeyler bunlar. Freddy ne annesinden ne de General'den, gerçek babasının kim olduğunu hiç öğrenmedi...

Bana bu mesele hakkında yazdığın birkaç satırı yeniden okuyorum. Marx boşanma olasılığının sürekli farkındaydı, çünkü karısı deli gibi kıskançtı. Çocuğu sevmiyordu ve ayrıca bu rezalet, bu çocuk için herhangi bir şey yapma cesaretini bulamayacağı kadar büyük gelmiş olabilir.

1962'de kamuoyuna açıklanmasından beri, çoğu Marksist araştırmacılar bu belgeyi Karl'ın sadakatsizliğinin kesin bir kanıtı olarak kabul etmiştir. Fakat bir-iki kuşkucu hâlâ vardır. Eleanor Marx'ın biyografi yazarı Yvonne Kapp, Freyberger mektubunu, "pek çok noktada güvenilirliğini yitiren, tam bir fantezi" olarak betimler; bununla birlikte, "[Freddy]nin Marx'ın oğlu olduğuna ilişkin akla yakın bir kuşku olabileceğini de kabul eder. Engels'in yaşam öyküsünü yazan Profesör Terrell Carver biraz daha ileri gider. Freddy Demuth'un babasının ne Marx ne de Engels olabileceğine inanmayı reddeder ve mektubu bir sahtekârlık olarak, -"muhtemelen sosyalizmi gözden düşürmeyi amaçlayan Nazi ajanlarının işi"- mahkûm eder. Amsterdam arşivindeki versiyonunun, kökeni bilinmeyen daktilo edilmiş bir nüsha olduğuna ve orijinalin (varsa eğer) izinin asla bulunmadığına da işaret eder.

Muhakkak ki, belgedeki iddialardan bazıları her türlü mantık ve sağduyuya meydan okuyacak cinstendir. Marx'ın, doğum sırasında Engels'e göndermiş olduğu ve Louise Freyberger'in gördüğünü iddia ettiği söylenen "mektubu" düşünün. Freyberger 1860'ta doğduğuna ve En-

gels'in yanında çalışmaya ancak 1890'da başladığına göre, Engels'in mektubu onlarca yıl boyunca evrakı arasında saklamış olması gerektiği anlamına gelir bu. Saklamak için onca zahmete katlandıktan sonra, sonra neden "kendi oğlunu reddettiği dedikodusunun yalan olduğunu ortaya çıkaracak" tek kanıtı yok etsin ki?

Aynı zamanda, psikolojik inanılırlık açısından da çok açık bir eksiklik söz konusu. Jenny Marx, hizmetçisiyle kocasının onun arkasından -hem de kendisi hamileyken- seviştiklerini keşfettiği zaman, muhtemelen hain Lenchen'i derhal evden atar veya en azından ona soğuk bir güvensizlikle yaklaşırdı. Oysa, iki kadın yaşamlarının sonuna değin sevgi dolu bir ilişkiyi sürdürdüler. "Frederick Demuth'un hayatı ve ilişkilerine ilişkin araştırmalar, babasının kimliğiyle ilgili hiçbir sonuç vermemiştir ve Engels'in bir şekilde babalığı kabul etmiş olduğuna dair sözde iddiasını destekleyen kanıt bile yoktur" sonucuna varır Profesör Carver. "Bugüne ulaşan yazışmalar ve anılarda kesinlikle Louise Freyberger'in hikâyesini destekleyen hiçbir kesin bilgi yer almaz."

Bu tamamen doğru değil. Marx ve Engels'in evrakı, komünizmin bu iki büyük adamını utandırmasından veya onlara zarar vermesinden çekinen kişi ve kurumlar tarafından* dikkatle ayıklanmış olmakla birlikte, birkaç açıklayıcı parça hâlâ yerinde durmaktadır. İlki, Eleanor Marx'tan ablası Laura'ya yazdığı, Marx'ın kızlarının Engels'in babalık hikâyesini kabul ettiklerini gösteren 17 Mayıs 1882 tarihli mektuptur: "Freddy her bakımdan hayranlık uyandıracak şekilde davrandı ve Engels'in ona karşı hissettiği tedirginlik, anlaşılır olmakla birlikte, haksız. Hiçbirimiz geçmişimizle, hem de ete kemiğe bürünmüş olarak, yüzleşmekten hoş-

* İlk olarak Eleanor Marx ve Edward Aveling, ardından Alman Sosyal Demokrat Parti ve daha sonra evrakın bir kısmı Sovyet Komünist Partisi'nin eline geçmişti –çn.

lanmayız sanırım. Söz gelimi ben, Freddy'yle her karşılaşmamda oldum olası bir suçluluk ve yanlış bir şey yapmış olma duygusuna kapıldığımı biliyorum. O adamın hayatı! Her şeyi anlatmasını dinlemek benim için nasıl bir çaresizlik ve utanç oluyor." On yıl sonra, 26 Temmuz 1892'de, Eleanor tekrar bu konuya döndü: "Çok 'duygusal' olabilirim belki –ama Freddy'nin bütün hayatı boyunca çok büyük haksızlığa uğradığı duygusundan kendimi kurtaramıyorum bir türlü. İşlere dümdüz bakmak zorunda kaldığın zaman hiç de iyi olmuyor, -başkalarına- vazettiğimiz bütün o güzel şeyleri bizim ne kadar ender uyguladığımız görünüyor." Önceki mektubun ışığında, bu aşağılama kesinlikle Engels'i hedef alıyordu.

Hem Karl Marx hem de karısı, gerçeğe ilişkin küçük fakat çarpıcı ipuçları bıraktılar. Jenny'nin 1865'te kaleme aldığı otobiyografik denemesi, *A Short Sketch of an Eventful Life* [Hadiseli Bir Hayatın Kısa Bir Eskizi], parantez arasında ilginç bir ifşaat içerir: "1851'in yaz başına, burada ayrıntılarıyla anlatmak istemediğim, bununla birlikte gerek kişisel gerek diğer açılardan endişelerimizi artıran bir hadise vuku buldu." Söz konusu sorun, ancak Freddy'nin doğumu olabilir. Helene Demuth başka bir âşığınca hamile bırakılmış olsaydı, bu durum Jenny üzerinde bunca kalıcı ve kişisel bir acı yaratabilir miydi?

Daha da garip olan, Marx'ın, Helene altı aylık hamileyken 31 Mart 1851'de Engels'e gönderdiği bir mektuptur. Borçları, alacaklıları ve eli sıkı annesi hakkında destansı bir şikâyetin ardından, Marx şunları ekler: "Kabul edersin ki, bu gerçekten çetin bir sorun ve boğazıma kadar küçük burjuva çamuruna batmış durumdayım Fakat nihayet, olaya trajikomik bir biçim vermek üzere, sana şimdi *en très peu de mots* [en kısa şekilde] açıklayacağım bir de ek *mystère* var. Gelgelelim, şimdi ara vermek ve gidip karıma yardım etmek zorundayım. O halde, kalanı, senin de tahmin edeceğin gibi, gelecek mektubumda." İki gün sonra yaz-

dığı 'gelecek mektubu' yazarken, artık fikrini değiştirmişti. "Sana *mystère* hakkında bir şey yazmayacağım, zira *coûte que coûte* [ne pahasına olursa olsun], hem zaten Nisan sonunda seni görmeye geleceğim. Buradan bir hafta olsun uzaklaşmalıyım."

Bu *mystère*, Lenchen'in gebeliğinden başka ne olabilirdi ki? Malıcup bir şekilde Fransızca deyimlere sığınmalar bunu su götürmez hale getiriyor, zira bu onun her zaman kullandığı jinekolojik utangaçlık diliydi. (Jenny'nin hamilelikleri sırasında Engels'e sık sık onun "*un état trop intérressant*" olduğunu söylüyordu.) Yazarken daha fazla ayrıntı vermek istemeyişi, aynı mektupta daha sonra genişçe açıklanıyordu: "Karım, heyhat, bir *garçon* değil, yine bir kız doğurdu. Ve daha kötüsü, çok kötü bir halde." "Kötü halde" olan Frau Marx mıydı, yoksa yeni kızı Franziska mı? Muhtemelen her ikisi de. Jenny'nin hatıratından, 1851 yaz başında son derece bunalımlı olduğunu biliyoruz ve Marx'ın 31 Mart tarihli mektubu da bunu teyit ediyor: "Karıma 28 Mart'ta yatak istirahati verildi. Bu kısıtlama kolay olmasa bile, artık çok hasta yatıyor, nedenler fizikselden ziyade evle ilgili şeyler." Ağustos başında, diğer göçmenler yaşlı baba Marx hakkında dedikodu ederlerken, iki emzikli anne Dean Sokağı'ndaki aynı odayı paylaştılar. "Koşullarım çok tatsız" diye itiraf etti arkadaşı Weydemeyer'e. "İşler biraz daha böyle devam ederse, karım iflas edecek. Aralıksız endişeler, en küçük gündelik mücadele bile onu takatsiz bırakıyor; ve bütün bunlar yetmiyormuş gibi, bir de bugüne dek hiç bu kadar ağır saldırılarına uğramadığım, yetersizliklerinin intikamını benim şahsım üzerine kuşkular uyandıran ve hakkımda en ağza alınmaz alçaklıkları yayan hasımlarımın şerefsizlikleriyle karşı karşayıyım. Willich, Schapper, Ruge ve daha bir sürü demokratik güruh bunu iş edinmiş." Düellocu Conrad'ın kardeşi Rudolf Shcramm, ahbaplarına "devrimin sonu ne olursa olsun, Marx *perdu* [bitti]" diye fısıldıyordu.

"Ben, kuşkusuz, bütün bu kirli numaralara gülüp geçebilirim" diye yazdı Marx. "Bir an bile işime karışmasına izin vermem, ama, sizin de anlayacağınız gibi, çok kötü durumda olan ve sabahtan akşama kadar en tatsız ailevi ikilemlere kısılıp kalmış, sinir sistemi çökmüş durumdaki karım, bu baş belası demokratik lâğım çukurlarının günbegün o aptal dedikodulara sonunda artık dayanamayacak halde. Bu bakımdan bazı kişilerin patavatsızlıkları ne kadar da muazzam olabiliyor." Küçük Freddy Demuth'un gizemli döllenişi değilse, bütün bunlar ne hakkındaydı? Marx'ın yayanların patavatsızlığını kınadığı sırada, aslında "ağza alınmaz" rivayetleri inkâr etmemesi de dikkate değerdir.

İşler bundan kötüye gidemezdi; ama gitti. 1852 Paskalya'sında, ilk doğumgününden kısa bir süre sonra, Franziska şiddetli bir bronşit nöbeti geçirdi. 14 Nisan'da Marx, Engels'e kısacık bir mektup çiziktirdi: "Sevgili Frederic, Sana en küçük çocuğumuzun bu sabah biri çeyrek geçe öldüğünü bildirmek için sadece birkaç satır yazıyorum." Bu duygudan yoksun bildiri, Marx hanesini sarıp sarmalayan ıstırap ve umutsuzluğu betimlemiyor. Bunun için, Jenny'nin *Hadiseli Bir Hayatın Kısa Bir Eskizi*'ne bakmamız gerekir. "Korkunç acılar çekti. Öldüğü zaman cansız minik bedenini arka odada bırakıp, ön tarafa geçtik ve yerlere yatak serdik. Hayattaki üç çocuğumuz bizimle birlikte uzandı ve morarmış, cansız bedeni yan odada duran küçük melek için hep birlikte ağladık." Başlangıçta Marxlar bir cenaze levazımatçısı tutma masrafını bile karşılayamadı, fakat Dean Sokağı'ndan bir Fransız komşu onlara acıyarak 2 pound ödünç verdi. "Bu para çocuğumun artık huzur içinde yattığı tabutu almakta kullanıldı. Dünyaya geldiğinde beşiği olmamıştı ve uzun bir süre son bir istirahatgâh da bulamadı."

Marx iki yılı biraz aşkın zamandır Londra'da yaşıyordu ve daha şimdiden iki kez yasa girmişti. Engels muhtemel nedeni belirledi: Başsağlığı dileklerini içeren mektubunda, "Keşke sen ve ailen, sağlığınıza daha

uygun bir semte ve daha geniş bir eve taşınabilseydiniz!" diye dövünüyordu. Franziska'yı öldüren neden miydi bilinmez ama aşırı yoksulluk, cenazesinde kesinlikle rol oynadı. Önceki birkaç hafta boyunca, Marx mali durumunu Amerikan sempatizanların gönderdiği bağışlarla düzeltmeyi ummuştu, ama cenaze sabahı artık New York'ta yaşayan Weydemeyer'den, o yönden pek kurtuluş umudu olmadığı uyarısını taşıyan bir mesaj aldı. Engels'e, "Weydemeyer'in mektubunun burada çok nahoş bir izlenim yarattığını tahmin edersin" diye yazdı. "Son iki yıldır tüm girişimlerimin boşa çıktığını görüyor."

7
AÇ KURTLAR

1853 Nisan ayında bir sabah Dean Sokağı 28 numaranın kapısını, iyice birikmiş borçlarını ödeyene kadar artık ekmek getirmeyeceğini bildirmek üzere uğrayan fırıncı çaldı. Ona kapıyı, altı yaşındaki, daha şimdiden Artful Dodger'ı* aratmayacak tam bir sokak haylazı olup çıkan altı yaşındaki Edgar Marx açtı. Edgar'ın minyonluğu ona bebekliğinde "Musch" (sinek) lakabını kazandırmıştı, ama bu daha sonra taktik zekâsı nedeniyle "Albay Musch"a dönüşecekti.

"Bay Marx evde mi?" diye sordu adam.

"Hayır, yukarıda değil" diye cevap verdi afacan Doğu Londra şivesiyle –ve sonra, adamın elindeki üç somunu kapıp, ok gibi fırladı gitti.

Musch'un babası bu delikanlıdan müthiş gurur duyuyordu, ama bütün alacaklıların bu kadar kolay püskürtülebileceğini beklemiyordu elbette. Soho'daki yıllarının başından sonuna dek, Marxlar tam bir kuşatma halinde yaşadılar: Prusya'dan gelmiş melun polis casusları dışarıda tamamen göze çarpacak şekilde saklanırlarken, hiddetli kasaplar ve fırıncılar ve icra memurları kapıyı dövüyorlardı sürekli.

Engels'e yazdığı mektuplar, sonu gelmez bir perişanlık ve ıstırap nakaratıydı. "Bir hafta önce rehine bıraktığım ceketleri almaya gidebile-

---

Artful Dodger [Kurnaz Söğüşçü], Charles Dickens'ın *Oliver Twist* romanındaki kahramanlarından biri. Gerçek adı Jack Dawkins olan ve yankesicilik yapan Kurnaz Dodger, bu lakabı işindeki ustalığı ve kurnazlığıyla kazanmıştır –çn.

cek kadar hoş bir noktaya ulaştım, şimdiyse kredi yokluğundan et bile yiyemiyorum. Belki önemsiz olabilir, ama korkarım bir gün bir skandala kadar varacak." (27 Şubat 1852) "Karım hasta. Küçük Jenny hasta. Lenchen'de bir çeşit asabi ateş var. Doktor çağıramadım ve çağıramıyorum, zira ilaç alacak param yok. Son sekiz on gündür, aileyi sadece ekmek ve patatesle besleyebiliyorum, fakat bugün bunları bile alabileceğim şüpheli... Bu cehennemi karışıklığın içinden nasıl çıkacağım?" (8 Eylül 1852) "Başımızdaki talihsizlikler doruğuna ulaşmış durumda." (21 Ocak 1853) "Son on gündür evde metelik yok." (8 Ekim 1853) "Şu anda [hane gelirinin] yüzde yirmi beşini sadece rehinciye ödemek zorundayım ve genelde, ödenmemiş borçlar yüzünden asla işleri yoluna sokmayı başaramayacağım En korkuncu topyekûn para yokluğu -ailenin ihtiyaçlarının bir an bile durmadığı gerçeği bir yana-, çünkü Soho koleranın bayıldığı bir semt, sağda solda sürüler halinde cartayı çekenler var (örn., Broad Sokağı'nda ortalama her üç evden biri) ve bu vahşi şeye karşı en iyi savunma 'yemek'." (13 Eylül 1854) "Üst katta sana son mektubu yazarken, karım aşağıda, tümü de 'zor zamanlar' bahanesini kullanarak, sahip olmadığı paralarını almaya çalışan aç kurtlarca kuşatılmış." (8 Aralık 1857) "O kokuşmuş vergi memurundan *üçüncü ve son uyarı* geldi; ödemeyi Pazartesine kadar yapmazsam, Pazartesi öğleden sonra eve icracı getireceklermiş. Bu yüzden, eğer mümkünse, bana birkaç pound yollayıver..." (18 Aralık 1857)

Bu "birkaç pound" oldukça cömert bir para yardımı anlamına geliyordu. Marx'ın yoksulluğun en ağır döneminden geçtiği yıllardan biri olan 1851'de bile, Engels ve diğer destekçilerden en az 150 pound almıştı –alt-orta sınıftan bir ailenin belirli bir düzeyde geçinebileceği bir tutardı bu. O sonbahar, dünyanın en çok satan gazetesi *New York Daily Tribune*'ün Avrupa muhabirliğine getirildi; her hafta düzenli olarak iki makale yazıyor, makale başına 2 pound alıyordu. *Tribune*'den geliri

1854'ten sonra biraz azaldıysa da, o zaman artık Breslau'daki *Neue Oder-Zeitung*'a katkıları karşılığında yıllık 50 pound almaya da başlamıştı. Kısacası, 1852'den itibaren, en azından 200 poundluk bir geliri vardı. Dean Sokağı'ndaki evin yıllık kirasıysa sadece 22 pound idi. O zaman, neden her zaman bu kadar korkunç derecede meteliksiz kalıyordu?

Marx bir sürü polis raporunda tanımlandığı kadar pervasız bir bohem olsaydı, pekâlâ geçinip gidebilirdi. Aslına bakılırsa, o görünüşü kurtarmak için umutsuzca çabalayan ve burjuva alışkanlıklarından vazgeçmek istemeyen zor durumdaki kibar tabakaya mensuptu. 1850'lerin büyük bölümünde, kendi çocuklarını beslemeyi güç bela başarırken, genç Alman dilbilimci Wilhelm Pieper'i kâtibi olarak işe almakta ısrar etti; üstelik Jenny Marx bu işi yapmaya istekli olmasına karşın.

Jenny'nin "pasaklı ve tembel bir çalçene" olarak betimlediği Pieper, aynı anda hem havai hem de dogmatik olmak gibi nadir bir başarıya sahipti. Aynı zamanda patavatsız, kaba saba, alabildiğine kendini öven, doymak bilmez bir şehvet adamıydı. Marxlar'ın evine gelen bazı kadın konukların onun kaba ve tumturaklı siyasal nutukları -bazıları da yüzsüz müstehcenliği- yüzünden gözyaşlarına boğulduğu görülmemiş şey değildi. Kendisini "Byron ve Leibniz'in bir araya gelmiş hali" olarak görüyordu. Asıl konuya gelince, işe yaramaz bir kâtipti. Temel ödevi Marx'ın gazete makalelerini temize çekmek ve çevirmekti, ama çevirileri öylesine hatalı oluyordu ki, Engels genellikle baştan sona yeniden yapmak zorunda kalıyordu. Hem zaten, 1853 baharından itibaren, Marx doğrudan İngilizce yazacak kadar özgüven kazanmış durumdaydı. "Ona hâlâ neden ihtiyaç duyduğunu anlayamıyorum" diye söyleniyordu Engels. O yaz daha sonra Pieper on beş gün hastanede kaldı; yüz karası hastalığı, orada yatağın ayak ucunda asılı küçük tahtada, herkesin göreceği şekilde yazılıydı: "Wilhelm Pieper, *syphilis secundarius*

[frengi]." Gelecekte daha dikkatli olmaya söz vermesine karşın, paldır küldür baştan çıkarmalar sürüp gitti ve ikinci bir doz için yeniden hastaneye yatması çok sürmedi.

Bir gün, Dean Sokağı'ndaki eve, onun adına, bir kadının elinden çıkma, bir randevu rica eden mektup geldi. İmza, Pieper için hiçbir anlam taşımadığı için, mektubu -yazının, yanlarında çalışan eski bir sütanneye, "şişman ve yaşlı bir İrlandalı bitli kokuşa" ait olduğunu hemen çıkaracak olan- Jenny Marx'a verdi. Karl ve Jenny son hayranı hakkında onunla epey dalga geçtiler; ama, Marx'ın fark ettiği üzere, Pieper "o yaşlı inekle randevuya gitti." Birkaç hafta sonra Pieper, Marx'ın yeşil gözlüklü bir domyağı mumu diye betimlediği -"bu kadın, bitkiden ziyade bakır pası yeşili renginde, bir de üstelik kemiklerinin üzerinde et namına bir şey yok"- Güney Londralı bu manav kızına duyduğu uçsuz bucaksız aşkı ilan etmişti bile. Bu flörtün temel amacının, Pieper'in kızın babasından yirmi sterlinlik bir borç koparma umudu olduğu anlaşıldı; ne ki, tüm planları gibi bu da bir felâketle sona erdi: Manav ona tek kuruş bile vermediği gibi, gönlü çelinen kız da derhal birlikte kaçıp evlenmek arzusuyla Dean Sokağı'na koşturdu.

Pieper bazen, ya cazibeli bir kadını kovalamak veya yeni bir kariyere geçmek -gazeteci, düzeltmen, banka kâtibi, lamba satıcısı, okul müdürü- amacıyla, üst üste bir hafta boyunca ortadan kaybolurdu, ama aşk ve para hayalleri asla bir yere varmazdı; böylece pejmürde bir halde, barınak ve yiyecek dilenerek geri dönerdi. "İşte, *hélas*, bir kez daha Pieper'in yükünü sırtlandım" diye inlemişti Marx, Temmuz 1854'te, "hem de *un bijou* [bir mücevher] diye betimlediği bir fahişeyle on beş gün yaşadıktan sonra, sütte haşlanan yarı aç emzikli bir domuz yavrusu gibi. 20 pound kadar bir parayı on beş günde çarçur etmiş ve şimdi hazinelerinin ikisi de suyunu çekmiş. Bu havada, birinin sabahtan geceye ve geceden sabaha kadar etrafta dolanıp durması çok can sıkıcı. İnsanın

çalışmasını engelliyor." Küçücük dairedeki sıkışık koşullar yüzünden Pieper, Marx'la aynı yatağı paylaşmak zorundaydı. Daha da kötüsü, Pieper'in, Marx'ın berbat bulduğu Richard Wagner'in yeni eserinin -"geleceğin müziği"- bir kısmını çalması için ısrar edip durmasıydı.

1857'de Pieper, Bognor'daki bir özel okulda Almanca öğretmeni olarak bir iş teklifi aldığını, herhalde Marx'ın daha iyi koşullar önererek kalması için ısrar edeceği umuduyla bildirdi. Gelgelelim, nihayet blöfü görüldü -ve Jenny kolayca onun yerine kaydırıldı. Marx, "Onun 'kaçınılmazlığı'nın sadece kendi hayalgücünün bir ürünü olduğu ortaya çıktı" diye yazdı, kendisinin de bu efsaneye inandığını eklemeyi ihmal ederek. "Karım kâtiplik işlevini, bu soylu gencin yarattığı rahatsızlıktan eser bile olmadan yerine getiriyor... Ona hiç mi hiç ihtiyacım yok." Marx hastalandığı ve Pieper de fahişelerin peşine düştüğü zamanlarda, Jenny zaten bunu kanıtlamış olduğuna göre, bunu fark etmesi neden bu kadar uzun zamanını almıştı? Bu güvenilmez kâtipten yıllarca rahatsız olmuş, arkasından tüy beyinli palyaço ve ahmak eşek diye ad takmıştı. "Amatörlük ile tumturaklılığın, yavanlık ile çokbilmişliğin bir bileşimi onu hazmetmeyi iyiden iyiye güçleştiriyor. Ve, delikanlılarda sıklıkla olduğu gibi, görünüşte güneşli bir mizacın altında, son derece rahatsız edici bir karamsarlık ve sefih bir umutsuzluk gizleniyor."

Pieper'i istihdam etmek, daha baştan itibaren gereksiz bir savurganlıktı, ama Marx kendi konumundaki bir beyefendinin bir özel kâtibi *bulunmamasının* -tıpkı düzenli deniz kıyısı tatilleri, çocuklar için piyano dersleri ve saygınlığın tüm diğer masraflı teferruatları gibi- yakışıksız olduğunu düşündüğünden, bu durum öylece sürüp gitmişti. Cepleri bomboş olsa da, kendi deyimiyle "yarı-proleter" bir yaşam tarzını kabul etmeyi apaçık reddetti. Dolayısıyla, diğer mülteciler için lüks olarak nitelenebilecek şeyler "mutlak ihtiyaçlar" haline gelirken, manav borcu gibi daha zaruri olanlara tercihe bağlı ekstra muamelesi yapılıyordu.

Bu sırası değiştirilmiş öncelikler, Jenny'nin nekahat döneminde olduğu ve jinekoloğu Dr. Freund'un iyice birikmiş tıbbi faturaların ödenmesi için yaygara kopardığı Haziran 1854'te Engels'e yolladığı yalvaran mektubunda da aşikârdır. Marx, "hane giderleri için 12 pound ödediğim ve yazılmamış makalelerin yanı sıra, tek başına eczane faturaları bütçenin büyük bir parçasını yutması nedeniyle toplam gelirim önemli ölçüde küçüldüğünden" üç aylık hesaplarının umutsuz derecede ekside olduğunu açıklayarak, "kendimi bir çıkmazda buldum" diyordu. Jenny, çocuklar ve hizmetçinin Edmonton'daki bir villada iki haftalığına tatile gideceğinden -ertesinde "kır havası sayesinde Trier'e yolculuk edebilecek kadar gücünü toplayabileceğinden"- söz ettiği hemen bir sonraki cümlesiyse, bu yalvarışın yürek paralayıcı etkisini sabote ediyordu. Marx doktor faturasını ödeyemeyecek durumdaysa, diye sorabilirdi Engels kendi kendine, Almanya'ya yolculuk masrafını nasıl karşılayabiliyor? Bu sorunun, Jenny'nin kendisine yolculuk için yeni bir gardrop düzdüğünü öğrendiklerinde, uzun zamandır acı çeken alacaklılarının kafasını kurcaladığına kuşku yoktu. Marx, bir Alman baronunun kızının "pek tabii ki Trier'e pejmürde kılıkta gidemeyeceğini" ileri sürerek, onların öfkelerini anlamazlıktan geldi.

Kibar biriyle evlenmiş olmaktan gülünç denecek kadar gurur duyuyordu. Bu yüzden Jenny için bastırdığı kartvizitleri ("Mme Jenny Marx, *née* Barones de Westphalen"), tüccarları ve Tory'leri etkileme umuduyla dağıttığı da oluyordu. "Deniz karıma çok iyi geliyor" diye yazdı, Jenny'nin tatillerinden birinin ertesinde. "Ramsgate'te rafine ve, *horribile dictu* [anlatması müthiş], zeki İngiliz kadınlarıyla arkadaşlıklar kurmuş. Her şeye rağmen, ancak aşağı seviyeden arkadaşlarla geçirdiği onca yıldan sonra, kendi türünden insanlarla ilişki ona çok iyi gelmiş gibi görünüyor." Jenny'nin böyle fırsatları çok az oluyordu ve Marx, Trier sosyetesinin eski prensesine yaşattığı korkunç kaderden dolayı

suçluluk duyuyordu. Jenny'nin Argyll aile gümüşlerini rehine koymaya çalışırken tutuklandığında ne kadar battıklarını utanç verici şekilde hatırlatan bir olay vardı: Polis, mantıklı olarak, kılıksız bir Alman göçmenin bu dükalık aile yadigârlarına yasal biçimde sahip olamayacağından kuşkulanmıştı. Jenny sahip olduğu aristokratik köklerine polisi ikna etmeyi başarıncaya değin, Marx tam bir gece hücrede kaldı.

Karısını "kendi türünden insanlarla" uygun şekilde yaşatmayı başaramayan Marx, en azından çocukları konusunda daha iyisini başarabilmek için canını dişine takabilirdi. Kızların, elbette, iyi evlilikler yapmak ve doğru talipleri çekebilmek için balo tipi tuvaletlere, dans derslerine ve paranın satın alabileceği tüm diğer toplumsal avantajlara ihtiyaçları vardı -söz konusu para başka birinden otlanılsa bile. Bu başka biri olmaya çoktandır alışan Engels, dostunun, sınıfını kaybetmemek için bir başkasının yardımıyla geçinmeye değer olduğuna ve pahalı bir giyim kuşam gösterisinin aslında uzun vadede getiri sağlayacağına dair varsayımını hiç sorgulamadı. "Ben kendi hesabıma Whitechapel'da yaşamaya hiç aldırış etmezdim" diye ileri sürüyordu Marx, ama bu "büyüyen kızlar için hiç iyi olmazdı." Yeniyetmelik yıllarında Marx kız kardeşler, üç aylığı 8 pound tutan bir "hanımefendilik" okuluna gittiler, bunun yanı sıra Fransızca, İtalyanca, resim ve müzik için özel derslere kaydoldular. 1865'te Engels'e, "Ev hayatımın, kendi mali imkânlarının ötesinde olduğunu biliyorum" diye itiraf etti, Kuzey Londra'da bir konağa taşınmasının ardından. "Fakat bu, çocukların geleceklerini sağlama alma endişesiyle, topluma kendilerini kabul ettirmelerinin tek yolu... Her ne kadar, tümüyle ticari bakış açısından olsa bile, katıksız anlamda proleter bir yaşam tarzı sürdürmenin, sadece karımla ben olsaydık veya kızlarımız oğlan olsaydı olabilirdi, ama bu koşullar altında uygun olmayacağı fikrine bizzat senin de katılacağına inanıyorum."

Engels bile, bu kalabalık sosyeteye takdim adaylarının parlatılıp ışıl-

datılmasının tüm masrafını kaldıramayacak durumdaydı. Epeyce düşünüp taşındıktan sonra, Marx'ın kurtuluş umudunun bir bankadan alınacak kredi olduğuna karar verdi: "Beynimi patlatmama karşın, İngiltere'de para bulmanın başka bir yolu aklıma gelmiyor. Bana öyle geliyor ki, valideyi bir yoklamanın zamanı geldi..." Daha açık bir yöntem -bir işe girmek-, gerçi başka durumlarda diğer mülteci arkadaşları için her derde deva bir çare olarak öğütlemeye hazır olsa da, görünüşe göre onun ticari kafasına gelmiyordu bile. "Londra'daki bazı arkadaşlarımızın az çok düzenli bir işe yerleşmelerini isterdim" demişti bir keresinde Marx'a, alaycı imadan tamamen yoksun olarak, "zira artık iyiden iyiye düşkün aylaklara dönüşüyorlar."

Londra'daki otuz dört yılı boyunca, Marx sadece iki kez kazançlı bir iş arama girişiminde bulundu. 1852'de, o zaman artık ABD'de yaşamaya başlamış olan Joseph Weydemeyer'e yazdığı bir mektuptan, Marx'ın yeni ahbabı, sonradan Avrupa'nın taçlı başlarının yarısı için çalışan gizli bir ajan olduğu anlaşılan, esrarengiz Macar göçmen Albay Bangya tarafından haberdar edildiği "yeni icat edilmiş bir lake cila"nın varlığını öğreniyoruz. Weydemeyer, New York'taki Uluslararası Sanayi Sergisi'nde bir stand kiralayacak, burada müşterilerin bu icat karşısında gözleri öylesine kamaşacaktı ki, "tek bir hamlede bir sürü para toplayabilecekti" –ve kuşkusuz, Londra'daki destekçilerine yüklü bir meblağı gönderebilecekti. "Bana derhal yazıp gereken giderlerin ayrıntılarını ver" tavsiyesinde bulunuyordu Marx. Bu büyülü cila hakkında başka bilgiye rastlamıyoruz; Weitling'in hasır kadın şapkası yapan hünerli zamazingosuyla aynı kaderi paylaşmışa benziyor. On yıl sonra, borçları her zamankinden de büyük bir kâbusa dönüştüğü bir sırada, Marx çaresizlik içinde demiryollarında kâtiplik işine başvurdu, ama okunaksız el yazısı yüzünden reddedildi.

Bağışçısı olmaksızın, Marx "Çok zaman önce bir 'meslek'e girmem gerekirdi" diye yazdı. Tırnak içine alınmayı gerektirecek kadar hissedilen öğürtülü tiksinti, neredeyse elle tutulur niteliktedir. Gerçekte, Engels'in cömertliği sayesinde, uzun süredir ihmal ettiği ekonomi üzerine çalışmasına yeniden başlayarak, günlerinin çoğunu British Museum'un okuma salonunda geçirebildi. 1852'de Komünist Birlik'in dağılmasından sonra kafasını dağıtacak siyasal ödevleri kalmamıştı ve New York *Tribune*'ün talepleriyle, işin çoğunu Engels'e ihale ederek baş edebiliyordu. "Şu sıralar ekonomi politikle o kadar meşgulüm ki, bana yardım etmen gerek" diye yalvarmıştı 14 Ağustos 1851'de. "Bana 1848'den itibaren Almanya üzerine bir makale dizisi yaz. Esprili ve teklifsiz." Böylece Marx'ın imzasıyla *Tribune*'de ilk büyük dizi -Ekim 1851 ile Ekim 1852 arasında çıkan "Almanya'da Devrim ve Karşı Devrim"- aslında bütünüyle Engels tarafından kaleme alınmıştı. Aralık 1853'te anonim bir başyazı olarak basılan, Rus-Türk savaşının gidişi hakkında bir makale, askerî strateji hakkında öylesine uzmanca bilgi sunuyordu ki, New York dedikoduları bu makaleyi dönemin ünlü bir Amerikan askeri olan General Winfield Scott'ın yazdığına hükmetti. Gazetenin editörü Charles Dana, Jenny Marx'a yazdığı bir mektupta, kocasının ne kadar zeki olduğunun bir kanıtı olarak gösterdi yazıyı –yazarın, bir kez daha, bir zamanların Palatinlik seferinin neferi olan "General" Engels olduğunu tahmin bile etmeden.

"Engels'in hakikaten çok işi var" diye itiraf ediyordu Marx da, "ama gerçek bir yürüyen ansiklopedi olarak, sarhoş ya da ayık olsun, gecenin veya günün her saatinde çalışmaya muktedir, çok hızlı ve bir şeytan kadar hazırcevap bir yazar." Bu ekstra yükü üstlenmekten yeterince mutlu olsa da, Engels pamuk fabrikasında geçirdiği uzun saatler sonunda o kadar yorgun düşüyordu ki, *her şeyi* yazması beklenemezdi. Marx da ondan bunu istemiyordu zaten: *Tribune*'ün muazzam ve etkili okurları -sa-

dece haftalık baskısı bile 200 bini aşkın satıyor- bir Londra barının üst katında birkaç düzinelik bir dinleyici grubuna konuşmaya daha çok alışkın biri için karşı konulmaz bir ayartıcıydı. Bazen ham bir taslağı Manchester'a gönderiyor, orada Engels içini dolduruyordu; başka zamanlar - diyelim, gazete savaş veya "Şark meselesi" hakkında bir yazı istediğinde- bu konularda Marx'ın "en ufak bir fikri bile olmadığından", gizli hayalet yazarın bunu tek başına yapması gerekiyordu.

Bütün bunlara karşın, *Tribune*'e gönderilen 500 küsur makalenin en azından yarısı muhtemelen Marx'a aitti. Yorgun düştüğü anlarda, okuyucunun dikkatini daha baştan kavramaya yönelik bildik gazetecilik düsturunu ihmal ettiği oluyordu ("Bu haftanın parlamenter tartışmaları hiç ilginç değil", şüpheye yer bırakmayacak şekilde Marx'a aittir), fakat bu yorum yazılarının çoğu, özellikle İngiliz siyaseti üzerine yazılar baştan sona onun mürekkepli parmak izlerini taşır. Söz gelimi, 1852 seçimleri üzerine bir yazı: "İngiltere'de genel seçim günleri geleneksel olarak sarhoş sefahatin baküs alemleri, siyasal vicdanların indirimine yönelik ananevi stokları eritme şartları, meyhanecilerin en bereketli hasat zamanıdır... Seçim günleri, sözcüğün eski Roma anlamında Saturnalia'dır.* O zaman efendi hizmetkâra, hizmetkâr efendiye dönerdi. Eğer bir gün hizmetkâr efendiye dönerse, o gün vahşilik en üstten hüküm sürecektir." Anglo-Hint ordusundaki yerli askerler olan Sepoylar'ın vahşi ayaklanmasına dair sözleri daha da iyidir: "İnsanlık tarihinde misilleme diye bir şey vardır; ve eğer bu tarihsel misilleme kuralıysa, mağdur tarafından değil, gaddar tarafından oluşturulan bir gereçtir.

Saturnalia; Romalılar'ın 17 Aralık'ta Satürn tapınağının Tanrıya adanışını andıkları şenliktir. Yıllar içinde bir haftaya kadar uzatılarak 23 Aralık'a kadar yayıldı. Saturnalia, en gözde Roma şenliklerinden birine dönüştü. Şenliğe, kölelerle efendilerin görünüşte yer değiştirdikleri maskaralık ve toplumsal rollerin tersine çevrilmesi damgasını vuruyordu –çn.

Fransız monarşisine ilk darbe köylülükten değil, soyluluktan indirildi. Hint ayaklanması da, İngilizlerce işkence edilen, aşağılanan ve soyup soğana çevrilen Ryotlardan [Hint köylüsü] değil, kendilerinin giydirdiği, beslediği, okşadığı, semirttiği ve pohpohladığı Sepoylar tarafından başlatıldı."

Marx'ın gazetecilikte kullandığı iğneli sözlerin hiçbirinin bir alıntılar sözlüğüne girmemiş olması şaşırtıcıdır –daha doğrusu, karamsarlık verecek ölçüde, hiç de şaşırtıcı değildir. Palmerston'u ondan daha ölümcül şekilde kazığa oturtan olmuş mudur? "Amacı maddi değil, sadece başarı görüntüsü. Hiçbir şey yapamasa, herhangi bir şeyi icat edecek. Müdahale etmeye cesaret edemediği yere burnunu sokar. Güçlü bir düşmanla rekabet edemeyince, zayıf bir düşman yaratır... Onun gözünde, tarihin hareketi, özel olarak Palmerstonlu soylu Vikont Palmerston'un özel hoşnutluğu için icat edilmiş bir eğlenceden ibarettir." Veya, perişan ve kıvranan Lord John Russell üzerine söylediklerine ne demeli? "Hiçbir insanoğlunun kendi doğal boyuna bir santim bile eklemeye muktedir olmadığına dair İncil önermesinin gerçekliği bu ölçüde teyid eden başka hiçbir insan olamaz. Doğuştan konumu, bağlantıları ve toplumsal tesadüflerle muazzam bir kaideye yerleşen bu şahıs, daima aynı minyatürlükte kaldı –bir piramidin tepesindeki kötü ruhlu ve çarpık cüce."

Yeterli zamanı ve yeri olsaydı, Marx bunu sonsuza dek sürdürebilir ve ismini yüzyılın en keskin dilli polemikçi gazetecisi olarak duyururdu. Ama arkasında daima, "*C'est magnifique, mais ce n'est pas la guerre*' [bunlar çok muhteşem, ama asıl savaş bu değil] diye fısıldayan vicdanının başının etini yiyen sesini duyuyordu. Daha Nisan 1851 gibi erken bir tarihte, Marx "şimdiye kadar ilerlediğim yere bakılırsa, bu ekonomi çalışmasını birkaç haftaya kadar tamamlayacağım" demişti. "Ve bunu yapınca, ekonomi politik konusunu artık tamamen kapatıp kendimi

Museum'da başka bir bilim dalına adayacağım." Sonraki birkaç ay boyunca, çoğu günler sabahın dokuzundan akşamın yedisine dek okuma salonunda oturdu. Wilhelm Pieper, "Marx son derece içe kapalı bir hayat sürüyor" diye bildiriyordu, "tek dostu John Stuart Mill ile Loyd [iktisatçı Samuel Jones Loyd], ve ne zaman biri ziyaretine gelse, selam sözcüklerini kullanmak yerine, onu ekonomik kategorilerle karşılıyor."

Ama kendi önüne koyduğu Herkül'ünki kadar zor ödevin hâlâ sonu gelmiyordu. "Üzerinde çalıştığım malzeme o kadar çetrefil ki, ne kadar kendimi zorlasam da, altı ilâ sekiz haftadan önce bitirmem imkânsız" dedi Haziran'da Weydemeyer'e. "Üstelik, burada ot gibi sürdüğümüz hayatın, perişan koşullarında kaçınılmaz olan, pratik türden binbir kesintiler var bir de. İnsanın her şeyi bırakası geldiği anlar oluyor."

Bu, tuhaf bir kendini bilmezliği gösterir aslında. Marx gayet rahat bir şekilde, eski dostlukları veya siyasal birlikleri soğukkanlılıkla arkasına bile bakmadan "bırakıp gidebiliyordu", ama çalışmasını -özellikle *bu* çalışmasını, yani kapitalizmin bütün utanç verici sırlarını en nihayet ortaya dökecek istatistik, tarih ve felsefenin bu kapsamlı derlemesini- bırakıp gitmek konusunda böyle bir kolaylık yoktu elinde. Ne kadar çok yazar ve araştırırsa, kitap tamamlanmaktan o kadar uzak görünüyordu: Tıpkı *Middlemarch*'taki Casaubon'un bitip tükenmez "Tüm Mitolojilerin Anahtarı" gibi* daima izlenecek yeni ipuçları, yapılacak araştırmaları vardı. (Tesadüfe bakın ki, Marx, George Eliot'ın romanlarına bayılıyor-

---

George Eliot'ın (Mary Ann Evans'ın mahlası) 1871-72'de yayımlanan, 1830'larda İngiltere'nin hayalî bir taşra kenti olan Middlemarch'ta geçen romanı. Peder Edward Casaubon, bilimsel araştırmasına başka insan ve şeyleri dahil edebilmeye kafayı yormuş orta yaşlı bir din adamıdır. *Tüm Mitolojilerin Anahtarı* adlı tamamlanmamış kitabı, Hıristiyan senkretizm geleneğine adanmış bir anıt olmayı amaçlar –çn.

du. Kızı Jenny'ye, "Evet, dostumuz Dakyns bir çeşit Felix Holt[◊]; onun sevecenliğinden biraz azına, bilgisinin biraz fazlasına sahip olmak şartıyla" diye yazmıştı 1869'da Jeolog J. R. Dakyns'i ziyaret ettikten sonra. "Elbette onunla biraz eğlenmekten ve içindeki edebiliği derhal ortaya çıkaracak olan Bayan Eliot'la tanışmaktan kaçınması konusunda uyarmaktan kendimi alamadım.")

Engels Kasım 1851'de, "Asıl nokta" diye tavsiye ediyordu, "büyük bir kitapla kamuoyuna kendini tanıtman... Bu, Alman kitap pazarından uzayan yokluğunun yarattığı kötü büyüyü ortadan kaldırmakta kesinlikle çok temel nitelikte." Fakat bunu izleyen dört yıl boyunca, -belirtmek gerekir ki, çoğu tümüyle kendi yarattığı- "aralıksız kesintiler"in kurbanı olan proje bir kenara atıldı. Aralık 1851 Fransız darbesinden hemen sonra, dostu Joseph Weydemeyer'in kurduğu yeni Amerikan haftalığı *Die Revolution*'ın isteği üzerine *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*'ni yazmaya koyuldu: Büyük kitaplar onun boyunu aşabilirdi, ama risaleci *brio*sunun zerresini bile kaybetmemişti.

Heyhat, daha kuşkulu becerilerinden bazıları da terk etmemişti onu. 1852 baharında Marx, sosyalist diasporanın "daha dikkate değer eşekleri" ve "demokratik baş belaları" üzerine ağzı kalabalık taşlaması olan *Sürgündeki Büyük Adamlar*'ı yazmaya birkaç ayını harcadı. Bu işe yaramazlar galerisinin baş kötü adamı, şimdilerde St John's Wood'da hoş bir salonun *châtelaine*'i [şato sahibesi] Barones von Brüningk gibi önemli Londra salon sahiplerinin gözdesi olan, ara sıra şair, bazen de Gottfried Kinkel'den başkası değildi. Marx, Haziran ayının tamamını Engels'le birlikte Manchester'da, metni Kinkel'e ve diğer baş belalarına

---

◊ *Felix Holt, The Radical* (1866), George Eliot'ın, 1832 Reform Kanunu döneminde küçük bir İngiliz kasabasındaki siyasal çekişmeler üzerine toplumsal bir romanıdır –çn.

karşı gittikçe daha da ayrıntılı ve ince hakaretlerle doldurarak geçirdi. "Bu kurutulmuş balıkları adam etme süreci" diye yazdı, "gözlerimizden yaş getirene dek güldürüyor bizi." Şöhreti açısından neyse ki, bu *folie à deux* [iki kişilik delilik] mahrem bir şaka olarak kaldı. Marx el yazmasını bir Alman yayıncıya götürmesi için Albay Bangya'ya emanet ettiğinde, kalleş hergele onu derhal Prusya polisine sattı. Yaklaşık yüzyıl kadar ortalarda görünmedi ve bugün bu kitabı okuyan herkes bunun pek de büyük bir kayıp olmadığını düşünebilir.

Fakat bu kurutulmuş balıklarla işi henüz bitmemişti. Kinkel'in Amerika'da bir para toplama kampanyası sırasında, Cincinnati'de dinleyicilere "Marx ve Engels devrimci değil, Londra'da işçiler tarafından barlardan atılan bir çift alçaktır" dediği, Temmuz'da Marx'ın kulağına geldi. Marx onu bu hikâyeyi yalanlamaya davet etti: "Posta yoluyla göndereceğiniz yanıtı bekliyorum. Sükûtunuz ikrar olarak kabul edilecektir." Kinkel, halen hapishanede bulunduğu sırada, 1850'de *Neue Rheinische Zeitung*'da Marx'ın saldırısına uğradığından, "sizinle hiçbir ilişkim kalmamıştır" yanıtını verdi.

> Eğer gerçek dışı olarak sizin veya Bay Engels'in onurunu kıracak herhangi bir şey söylediğim veya yazdığıma ilişkin bir kanıt sunabileceğinize inanıyorsanız, ne kişisel ne siyasal bağlantım olan herkese yapacağım gibi, size de işaret etmek isterim ki, kanunlar uyarınca, kendisini hakarete veya iftiraya uğramış hisseden herkes için alışılmış yöntem açıktır. Bu yöntem dışında, sizinle başka hiçbir alışverişim kalmamıştır.

Marx meydan okumasının hiçe sayılması karşısında küplere bindi. ("Bir düello şaplağı ve benzeri bir şey nasıl soğukkanlılıkla reddedilebilir.") Bir iftira davası açmak söz konusu olamazdı, çünkü İngiliz mahkemelerinin Cincinnati'de dile getirilen hakaretler hakkında hüküm vermesi düşünülemezdi bile. Kinkel'in Soho damgalı tüm zarfları görmezden geleceğini varsayan Marx, incelikli bir hile planladı. (Kendi

örümceğimsi el yazısının derhal tanınacağını tahmin ederek) Çartist önder Ernest Jones'u bir zarfa Kinkel'in adresini yazmaya ikna etti ve ardından Wilhelm Wolff'tan bunu Windsor'dan postalamasını istedi. Bu *billet-doux*'nun [aşk mektubu] unutma beni ve gül demetleriyle süslü renkli bir kâğıda yazılmış içi, Marx'ın düşmanlarına ihsan ettiği tahmin edilebilir tatlı sözlerle doluydu. Artık elinde Cincinnati'deki tanıkların yeminli ifadeleri olduğunu ortaya koyarak gürlüyordu: "Mektubunuz -ki *kışkırtılmasının* tam nedeni de budur- sözü geçen Kinkel'in alçaklığı ancak korkaklığına denk olan bir adam olduğunun yeni ve çarpıcı kanıtını veriyor."

Marx, okul çocuğu muzipliğinden büyük gurur duymaktaydı. "Şakanın kaymağı" diye sinsice zevkleniyordu, "Kinkel daha sonra *Sürgündeki Büyük Adamlar*'ın ilk tefrikası çıktığında açıkça anlayacak. Yani, Gottfried'e bu dehşetli hücumdan kısa süre *önce*, ona doğrudan ve kişisel zarar vermekle kendimi oyalarken, bir yandan da göçmen hırbolaların gözünde kendimi haklı çıkarıyorum. Bu amaçla Johann ve benzerilerden "siyah ve beyaz" bir şeylere ihtiyacım var. Şimdi daha önemli meselelere gelelim..."

Bu "daha önemli meseleler"in, Ekim 1852'de Köln Komünistleri'nin uzun süredir ertelenen yargılamasının başlamasının yarattığı başka bir yıkıcı didişme olduğu ortaya çıktı. Yargılamada en suçlayıcı kanıtlar, iddiaya göre Londra'daki Komünist Birlik'ten aşırılan silahlı ayaklanmayı savunan küçük kitaplar ve raporlar olduğundan, Marx yazı ve sonbaharı, bu belgelerin sahte olduğunu teyit edecek yeminli ifadeler toplamaya harcadı. Yargılama sona erdiği zaman, "Marx grubu"na yönelik iftiralara karşı kendini savunacak, Köln mahkeme salonunda okunan -ve sırası gelmişken, bıçağı Komünist Birlik'ten Willich-Schapper hizbine sokan- bir makale yazma ihtiyacını hissetti. Bu makalenin çok geçmeden bir kitaba dönüşmesi kaçınılmazdı: Aynı derecede kaçınılmaz bi-

çimde, August Willich tarafından kınanacak olan *Köln'de Komünistlerin Yargılanması Hakkında İfşaat*. Marx hemen ardından başka bir risaleye, sabık yoldaşının "kendinden fazla emin kibrine" vahşice saldıran *The Knight of the Noble*'ı [Soylu Vicdanın Şövalyesi] yazmaya girişti. Ve saire, ve saire...

Alışılmadık bir ketumlukla, bu soysuz şövalye hakkındaki bir zararlı gerçeği atladı. 1852'de Barones von Brüningk, Willich'i Kuzey Londra'daki evinde bedava barındırmış ve Marx'ın Engels'e aktardığı hikâyeye göre, kadın "diğer eski teğmenlerle olduğu gibi, bu yaşlı keçiyle flört etmekten hoşlanıyormuş. Günün birinde, kan bizim çilecinin başına sıçramış, *madame*'a son derece kaba saba bir taarruzda bulunmuş ve *éclat* [büyük bir tepki] ile derhal evden atılmış. Aşkın da sonu gelmiş! Bedava pansiyonun da!" Londra'daki şöhreti lime lime olan Willich kısa süre sonra Amerika'ya göç etti; burada İç Savaş'ta büyük cesaret göstererek savaştı. Marx bile, uzun yıllar sonra, yaşlı keçinin en azından kısmen kefaret ödediğini kabul etmek zorunda kaldı.

Peki ama, diye sormaktan kendini alamıyor insan, neden Marx yeteneklerini bu abartılı kan davalarında çarçur etti? Bir açıklama, ev yaşamındaki kargaşa, daha büyük veya sabır gerektiren çalışmaları köstekleyici nitelikteydi. ("Yapabileceğin tek şey" diye içini çekiyordu, "minyatür dışkılar üretmek.") Belki de, üniversite öğrenciliği düellosundan kalan kötü etki hiçbir zaman yeterince iyileşmemişti. Londra'da Almanca *How Do You Do?* gazetesi, aşırı baskıcı Prusya İçişleri Bakanı kayınbiraderi Ferdinand von Westphalen'le gizlice işbirliği yaptığını ima edince, Marx gazetenin bürosuna baskın yaptı ve editörü düelloya davet etti. Dehşete kapılan yazar, derhal bir özür yayımladı. Ekim 1852'de, onu koket Barones'in bir Rus casusu olduğu rivayetini yazmakla suçlayan Baron von Brüningk'e karşı aynı tehdidi kullandı. Marx, kendi masumiyetini -"ve benim açıklamam yeterli olmuyorsa, si-

ze beyefendiler arasında âdetten olan hoşnutluğu vermeye hazırım"- kanıtlayacak bir toplantı önerdi. Bu münakaşa sonunda kan dökülmeden, resmi bir mektup alışverişi aracılığıyla sorun çözüldü. Fakat bir ay sonra, yine konuya döndü ve bu kez *Sürgündeki Büyük Adamlar*'ı hakkında Dresden'de "küstah" ve "münasebetsiz" dedikodular yayan solcu tarihçi Karl Eduard Vehse'ye verip veriştiren bir mesaj gönderdi. "Bu mektup sizi rahatsız ederse" diye son verdi birkaç sövüp sayma paragrafının ardından, "Londra'ya gelmeniz yeterli olur; benim nerede oturduğumu biliyorsunuz ve bu tür durumlarda âdet olan memnuniyeti size vermek için her zaman hazır olduğumu bilmenizi isterim."

Bu komünist yamyamlıktan zevk alabilecek tek kesim, Prusya yetkilileriydi: Marx'ın Willich gibi adamlara karşı güttüğü kan davası, onların kendi Keystone Cops'larının* beceriksiz sabotaj ve yakalama girişimlerinden çok daha etkiliydi. Düşmana yardım ve kolaylık sağladığının farkında olmasına karşın, Marx hücum ettiği komploculaların, acil devrim sirenleriyle, sosyalistleri bir tür prematüre ve feci faaliyete ayartma ihtimali nedeniyle, gerçekte en tehlikeli düşmanlar olduğunu ileri sürüyordu. Afişe edilmedikleri takdirde, bu sahte Mesihler kitlelerin gözünde hakiki monarklardan çok daha çekiciydiler. Ortadaki *ad hominem* [akıldan çok duygulara hitap eden argüman] risaleler ve tabanca tehditleri, bu nedenle, sadece güçenikliğin ve yaralı gururun tezahürlerinden ibaret olmaktan çok, temel siyasal müdahalelerdi –veya o böyle olduğuna inandırmıştı kendini. "Ben" diyordu, "yapmacık liberallerle ölümüne bir mücadeleye girmiş durumdayım." Bu tabansızlara karşı en ölümcül silah, devrimcilerin ilkin iktisadi ev ödevlerini yapmadan başa-

---

Keystone Cops: 1912 ve 1917 arasında Mack Sennett'in kendi Keystone Film Şirketi'yle yapımcılığını üstlendiği son derece beceriksiz bir grup polisi canlandıran sessiz film komedileri –çn.

ramayacaklarını ilk ve son olarak açıkça gösteren *magnum opus*unun bitmiş bir nüshası olacaktı. "İlhamlarını 'yukarıdan' alan demokratik ahmakların, elbette, kendilerini böyle yormaya zahmet etmelerine gerek yoktur" diye dudak büküyordu onlara. "Şanslı bir yıldız altında doğmuş olan bu insanlar, neden kafalarını iktisadi ve tarihsel malzemelerle yorsunlar? Oysa, yiğit Willich'in bana hep söylediği gibi, aslında hepsi *o kadar basit*. Bu şaşkaloz beyinler için çok basit!"

Marx'ın o zaman olduğu gibi ve daha sonraki düşmanları, onun Willich ve öteki "sürgündeki büyük adamlara" duyduğu nefreti katıksız kıskançlığa bağlamışlardır. 1848 devrimlerinin başarısızlığının ardından, o muhteşem yenilginin kahramanlarından birçoğu, seferberlik madalyaları ve romantik göz kamaştırıcılıkla taçlandırılacakları Londra'ya gelmişlerdi –İtalya'dan Mazzini, Fransa'dan Louis Blanc, Macaristan'dan Kossuth, Almanya'dan Kinkel gibi isimler. Sosyete ev sahibeleri onları yanlarına çekmek için birbiriyle çekişti; onurlarına büyük ziyafetler verildi; portreleri ısmarlandı. Dickens, çıkardığı *Household Words* dergisinde, Spandau Hapishanesi'nden cesurca bir firarın ardından İngiltere'ye kaçan Gottfried Kinkel'e methiyeler düzdü. Kinkel daha sonra, biletleri kişi başına, akla durgunluk verecek bir ginelik fiyatla satılan, tiyatro ve edebiyat üzerine bir dizi konferans verdi. Marx'ın yorumu, "Etrafta koşuşturmadan, reklam yapmadan yaşamak, şarlatanlık ve sarkıntılık etmeden hareket etmek ona yakışmazdı; gelgelelim, bunun karşılığında, ödülsüz kalmadı. Gottfried kendi ününün aynasında ve dünyanın Crystal Palace'ının* aynasında keyifle güneşlendi." Yoksulluk, karanlık ve neredeyse açlıktan ölmenin tuzağına düşmüş olsa da Marx, bu kasıntılı dünya özgürlükçülerinin kendi reklamlarına asla haset et-

---

Crystal Palace: Londra'daki Hyde Park'ta, 1851 Büyük Sergisi için yapılan demir ve camdan inşa edilmiş, 1936 yangınında yok olan büyük yapı –çn.

medi. Sık sık Dante'nin şu sözlerini alıntıladı: *Segui il tuo corso, e lascia dir le genti*'yi –sen kendi bildiğini yap, bırak insanlar konuşsun. Marx'ın İngiliz kooperatifçiliğinin öncüsü Robert Owen'ın en hayran olduğu yönü, ne zaman fikirlerinden biri rağbet görse, bu ütopyacı sosyalistin derhal kendisini yeni baştan sevilmez yapacak acayip bir şey söylemesiydi.

"İyi konuşmacılardan nefret ederdi ve süslü sözler söylemekle uğraşanlardan hiç hoşlanmazdı" diye gözlemlemişti Liebknecht. "Biz 'genç dostlar'ı sürekli mantıklı düşünce ve ifadede berraklık konusunda etkilemeye çalışır ve bizi çalışmaya zorlardı... Öteki göçmenler her gün bir dünya devrimi planlar, günler geceler boyunca, kendilerini afyona benzer "Yarın başlayacak!" şiarıyla sarhoş ederken, biz, "kavgacı çete", "haydutlar", "insanlığın telveleri", zamanımızı British Museum'da geçirir ve kendimizi eğitmeye ve gelecek kavga için silah ve mühimmatla donatmaya çalışırdık." Hava yapmayla ilgili en gözde hikâyesi, bir gün sabahın köründe Dean Sokak'ta beliren ve Lenchen'in Marx giyinirken, ön odada beklemesini söylediği, çok ufak tefek, ama aşırı derecede kibirli bir adam olan Louis Blanc'la ilgiliydi. Hafifçe aralık kalan kapıdan içeriye bakan Karl ve Jenny, gülmemek için dudaklarını ısırmak zorunda kalmışlardı: Büyük tarihçi ve siyasetçi, Fransız geçici hükümetinin eski üyesi, köşedeki eski püskü bir aynanın önünde kasılarak yürüyor, kızışmış bir mart kedisi gibi kendisini büyük bir zevkle seyrediyor ve hoplayıp sıçrıyormuş. Bu eğlence sürerken bir-iki dakika sonra Marx öksürerek geldiğini haber vermiş. Züppe halk temsilcisi, aynanın narsist zevklerinden kendini zorla çekip alarak, "elinden geldiğince doğal bir tutum almış."

İşçiler -hitabet sanatı değil, eğitim aracılığıyla, kendisini övmekten çok siyasal örgütlenme yoluyla- sosyalist fikirleri "ruhen derinlemesine emmediği" sürece, kalabalığın alkışları değersizdi. Peki ama, bu ödevin

en iyi başlangıç noktası neydi? İngiltere yalnız kapitalizmin beşiği değil, aynı zamanda Çartizmin doğum yeriydi. Göçmen arkadaşları gizli cemiyetler ve salonlarla yetinirken, yerliler daha şimdiden muazzam bir proleter direniş ordusu toplamışlardı. "İngiliz işçileri, modern sanayiin ilk doğan oğullarıdır" diye ilan etti Marx. "O halde, elbette bu sanayiin ürettiği toplumsal devrime yardımda sonuncu olmayacaklar."

Çartizm adını ve ilhamını, altı temel talebi olan Mayıs 1838'in Halk Bildirgesi'nden [People's Charter] alıyordu: Tüm erkeklere oy hakkı; gizli oy; yıllık parlamento seçimi; parlamento üyelerine maaş bağlanması; milletvekilleri için mülk şartının kaldırılması; yozlaşmış durumdaki kendini yöneten idari bölge sistemine son verilmesi. Şiddete dayalı ayaklanma yanlıları ile "ahlâkın gücü"ne bel bağlayanlar arasındaki aralıksız tartışmalarla kuşatılmasına karşın, Çartistler sonraki on yıl boyunca yerleşik düzene güçlü bir tehdit oluşturmaya devam ettiler. Gazetelerinden biri olan *Northern Star* haftada 30 binden çok satıyordu ve bunların çoğu pub'larda veya fabrikalarda satıldığından, gerçek okur sayısı çok daha yüksekti. En başta Birmingham ve Monmouthshire'dakiler olmak üzere, polisle yapılan şiddetli çarpışmaların ardından elebaşlarının birkaçı hapse atıldı veya başka yerlere nakledildi. 1842'de Parlamento'ya sunulan -şaşırtıcı olmayacak şekilde reddedilen- bir Çartist dilekçe 3.317.702 imza taşıyordu ve neredeyse 10 kilometre uzunluğundaydı. O yaz, Bildirge'yi desteklemek için yapılan iki haftalık bir genel grev, Britanya'nın iç eyaletlerini, Kuzey İngiltere'yi ve Galler'in bazı kesimlerini felç etti.

Nisan 1848'de, Avrupa'nın *anciens regime*leri sendeler ve düşerken, Çartistler Thames Nehri'nin hemen güneyinde Kennington Common'da toplanacaklarını ve Parlamento'ya yürüyeceklerini ilan ettiler. Haber yönetici sınıflarda öyle bir panik yarattı ki, göstericilerin nehri geçmelerini önlemek için, çoktan emekli olan Waterloo kahramanı Welling-

ton Dükü getirtildi. Üç yıl sonra, kent merkezinde gerçekten de büyük kalabalıklar toplanmıştı –ama Hyde Park'taki Uluslararası Sergi için. Sınai zenginliği, orta sınıf esnekliği ve her yerde hazır ve nazır polisiyle, İngiltere devrimci fırtınaları, Kıta Avrupa'sındaki komşularından daha iyi atlatmış görünüyordu. Öyle olmasına karşın, bastırılmış bir radikalizm hâlâ ayak sürüyordu. Henry Mayhew'nun 1851'de basılan kitabı *London Labour and the London Poor* [Londra Emekçileri ve Londra Yoksulları], "zanaatkârlar neredeyse hepsi, şiddet fikirlerine sahip kızıl proleterlere dönüşmüş durumda" olduğunu kaydediyordu.

Karl Marx'ın, parlak fakat gitgide artan şekilde çılgınlaşan İrlandalı demagog Çartist önder Feargus O'Connor'a ayıracak pek az vakti vardı. İngiltere'ye 1845 yazında yaptığı ilk kısa ziyaretinde tanıştığı O'Connor'ın iki kurmayı, George Julian Harney ve Ernest Jones'tan daha çok etkilenmişti. Engels, Harney'nin *Northern Star*'ına o yıl Almanya hakkında bir dizi makale yazmış, kısa süre sonra da, komünistlerin muhaberat şebekesine katılmaya davet etmişti. Gerek Harney gerekse Jones, Komünist Birlik'in, Marx ve Engels'ten manifesto yazmaları talep edilen Kasım 1847'deki ikinci kongresine katılmışlardı.

Bu Alman devrimcilerin dört nala iyimserliği karşısında dehşete kapılan Harney, umutsuzca dizginlere yapıştı. "Bildirge'nin bu yıl içinde ve özel mülkiyetin feshinin üç yıl içinde gerçekleşeceğine ilişkin öndeyiniz kesinlikle gerçekleşmeyecek" diye uyardı 1846'da Engels'i. "İngiliz halkının *bünyesi*, köle gibi bir halk olmaksızın, belirgin bir biçimde sakin bir halka dönüşüyor... Fransa, Almanya, İtalya ve İspanya'da bekleyebileceğimiz türden örgütlü çatışmalar, bu ülkede gerçekleşemez. Bu ülkede örgütlenerek devrimci bir komplo kurmak, nafile ve aptalca bir proje olur." Engels bu uyarıcı işaretleri görmezden geldi. Nisan 1848'in Kennington Common gösterilerinin hemen ardından, komünist kayınbiraderi Emil Blank'e, "Çartistler işe girişince" İngiliz burjuvazisinin

"büyük bir sürprizle karşı karşıya kalacağını" söyledi. "Bu geçit resmi işin en önemsiz bölümü. Bir-iki ay içinde, dostum G. Julian Harney... Palmerston'un sandalyesine oturmuş olacak. İki peni'sine, aslında istediğin miktara bahse girerim." Bir-iki ay sonra -aslında bir-iki yıl sonra- Palmerston hâlâ Dışişleri Bakanı'ydı.

Yolunda gitmeyen neydi? 1 Ocak 1849'da, Marx *Neue Rheinische Zeitung*'da 1848'in başarısız devrimlerini gözden geçirdi ve gelecek yılki duruma baktı. "*İngiltere,* tüm ulusları proleterlere dönüştüren, tüm dünyayı kendi devasa kapsamına katan, bir Avrupa Restorasyonu'nun tüm masraflarını üzerine alan ülke, sınıf karşıtlıklarının en çabuk ilerlediği ve yüzsüz biçimine ulaştığı ülke –*İngiltere* devrimci dalgaların çarparak kırıldığı kaya, yeni toplumun daha ana rahminde soluksuz kalıp boğulduğu ülke gibi görünüyor." Dünya pazarına İngiltere, İngiltere'ye de burjuvazi hükmediyordu. "Ancak Çartistler başa geçtiği zamandır ki, İngiliz hükümeti toplumsal devrimin ütopya alanından gerçekliğe geçmesini sağlayacaktır."

Kısacası, dünya devriminin geleceği Harney ve arkadaşlarına bağlıydı –Marx, cesaretlerine hoş bir övgüyle birlikte, onların sırtına çok ağır bir sorumluluk yüklemişti. Öndeyisinin tersine, hiziplere ve gruplara bölünüp duruyorlardı. Marx ve Engels'in yüreklendirmesiyle, George Julian Harney, 1849'da O'Connor'la yollarını ayırdı ve canlı olmakla birlikte çabuk unutulacak bir dizi gazete –*Democratic Review,* (altı aylık kısa ömrünün en büyük başarısı, *Komünist Manifesto*'nun ilk İngilizce çevirisini yayımlamak olan) *Red Republican* ve *Friend of the People*- çıkardı.

Marx ve Engels'i tiksindirecek şekilde, Harney'nin -hiçbir koşul altında kardeşliğini istemeyeceği bir dolu adam olduğundan Marx'ın nefret ettiği bir ibare olan- "insani kardeşliği" vaaz eden şeyi uygulamasıydı. Yumuşatıcı Harney, Kıta Avrupası demokratları arasında Marx'ın

"aşağılık düşmanlarını" -Mazzini, Ledru-Rollin, Louis Blanc, Ruge, Schapper- alkışlayarak ve Komünist Birlik dağıldığı zaman bütün taraflarla dost kalmayı her nasılsa başararak, siyasal sempatilerini geniş biçimde yaygınlaştırdı. Marx onun kötü olmaktan çok, sadece kolay etkilenebilir -"kolay etkilenebilir, yani, kendisini etkilediğini ve onurlandırdığını hissettiği gölgeleri olan ünlü isimlerden yana"- olduğunu düşünüyordu. Engels'le mahrem yazışmalarında, Marx fark gözetmeyen bu amigoyu "Yurttaş Hiphiphiphurrah"* -veya bazen, bıktırıcı ölçüde sevgi dolu ve incelikli karısı Mary Harney'yi alaycı bir göndermeyle "Bizim Sevgili"- diye anıyordu. "Harney'nin *les petits grands hommes*'un* burun deliklerini doldurmak için bıkmadan yorulmadan kullandığı bu aleni pohpohlamadan artık *yorgun düştüm*" diye yakınmıştı Şubat 1851'de.

Gene de, Harney'nin ideolojik rastgele ilişki anlayışının bir erdemi vardı: Bir kez daha Marx'ı güvenilir müttefiklerden yoksun bırakmıştı. "Bizi, seninle beni, kendimizi şu anda içinde bulduğumuz otantik tecridî kamusallıktan çok hoşnutum" diye yazdı Engels'e. "Bu, bizim tutumumuz ve ilkelerimizle bütünüyle uyum içinde. Karşılıklı kabuller sistemi, nezaket adına hoşgörülen yetersiz önlemler, ve bu hödüklerle birlikte parti içindeki genel alay konusunun hissesini omuzlama zorunluluğu, bütün bunlar artık sona erdi... Burada [Londra'da] Pieper dışında hemen hiç kimseyi gördüğüm yok ve eksiksiz bir inziva içinde yaşıyorum."

Engels onun görüşlerine bütün kalbiyle katılıyordu:

> Harney'deki bu anlamsızlığı ve ince anlayış yokluğunu, başka herkestekinden daha rahatsız edici buluyorum. Fakat *au fond* [aslında] pek az önemi var. Eninde sonunda biz -asırlardır ilk kez olarak- ne popülerliğe

---

* Alkışa hazır –yn.
* Küçük, büyük adamlar –yn.

ne de herhangi bir ülkedeki herhangi bir partinin desteğine ihtiyaç duyduğumuzu ve konumumuzun bu tür gülünç bayağılıklardan tamamen bağımsız olduğunu gösterme fırsatını elde edeceğiz. Şu andan itibaren artık sadece kendimize karşı sorumluyuz ve, bu beylerin bize muhtaç olacağı zaman geldiğinde, kendi şartlarımızı kabul ettirecek konumda olacağız. O zamana değin en azından bir parça huzur ve sükûna da kavuşmuş olacağız Bizim gibi resmi makamlardan vebadan kaçar gibi kaçan insanlar bir "parti"ye uyum gösterebilirler mi? Ve bizim gibilerin, popülerliğin yüzüne tüküren, gittikçe artan popülerlik emareleri göstersek ne yapacaklarını şaşıranların bir "parti" ile, yani kendileriyle aynı hamurdan olduğumuzu düşündükleri için sövdüğümüz ahmaklar sürüsü ile ne işi olabilir? Hakikaten, son birkaç yıldır bir araya savrulduğumuz bu cahil itlerin "doğru ve uygun ifadesi" olmamakla kaybedeceğimiz hiçbir şey yok.

Bir diğer Marx gibi, kendilerini üye yapmak isteyen tüm kulüpleri küçük görüyorlardı: Artık siyasaları, "herkesi acımasızca eleştirmek" idi. "Bütün bu göçmen güruhunun laklakıyatı" diye soruyordu Engels, "sen onlara ekonomi politikle cevap verdiğin zaman sana neye patlar?"

Laklakıyata karşı bu yüce horgörü fevkalade ikiyüzlüydü: Marx ve Engels göçmen dedikodularına karşı hiç eksilmemiş bir açlık duydular ve ömürlerinin geri kalan kısmı boyunca da, dedikodu alışverişi için hiçbir fırsatı kaçırmadılar. Tükürükler saçan öfke, Harney'nin onur konuğu Louis Blanc olan bir Londra ziyafeti düzenlenmesine yardım etmesi üzerine, Şubat 1851'de yeni doruklara tırmandı. Marx'ın Londra'daki eski yurttaşlarından, geriye kalan pek az müttefikinden Conrad Schramm ve Wilhelm Pieper olan biteni izlemeleri için ziyafete gönderildi –sonuçta buldukları, Harney'nin ismiyle müsemma olmayan "Demokrat Kardeşliği"nin birçok üyesini de içeren 200 kişilik bir kalabalık tarafından casus olarak suçlanıp ardından tekmelenip yumruklanarak dışarı sürüklendikleri salondan atılmak oldu. Schramm organizasyon

görevlilerinden biri olan Landolphe'dan yardım istedi, ama boşuna. Derken, Marx'ın Engels'e bildirdiği gibi, "Bizim Sevgili hemen peyda olmasın mı; gelgelelim, derhal şiddetle müdahale etmek yerine, bu insanları tanımak hakkında bir şeyler kekeleyip uzun açıklamalara girişmiş. Böyle bir anda, daha iyi bir çare bulunamazdı elbette." Engels, Pieper ve Schramm'ın Landolphe'a sıkı bir yumruk atarak intikam almaları gerektiğini ileri sürdü. Tahmin edileceği üzere, Marx bir düellodan azının yeterli olmayacağı kanısındaydı –ve "eğer birine bir zarar verilecekse, bu kişi bizim küçük Hiphiphiphurrah İskoçyalı, George Julian Harney'den başkası değildir, dolayısıyla düelloda ateş edecek kişi Harney olmalıdır."

Yurttaş Hiphiphiphurrah'nın o günden sonra Marx ve Engels'e tek faydası, şakalarına konu oluşturması oldu. Bununla birlikte, bu dile düşmüş ziyafete katılmamış olan Ernest Jones'la dost kaldılar. Çocukluğunu Almanya'da geçiren Jones, "İngiliz olmayan" kabul ediliyordu –herhangi bir İngiliz yurttaşına yapılabilecek en güzel iltifat. (1846'da hâlâ sevgi duydukları dönemde Engels, Harney'yi, "bir İngilizden ziyade, Fransız" olarak betimlemişti.) Marx, Jones'un dergisi *People's Paper*'a katkıda bulundu ve başka yerlerdeki makalelerinde, Çartistler'in oy hakkını genişletmedeki ısrarını övdü. "Fransa'da 1848'de evrensel oy hakkını baltalayan deneyimlerden sonra, Kıta Avrupalılar İngiliz Bildirgesi'nin önemini ve anlamını küçümseme eğilimindeler" diye yazdı *Neue Oder-Zeitung*'da. "Fransa nüfusunun üçte ikisi köylü ve üçte biri kentli iken, İngiltere'de üçte ikiden fazlasının kentlerde, üçte birinden azının kırsal kesimde yaşadığı gerçeğini göz ardı ediyorlar. Dolayısıyla, İngiltere'de evrensel oy hakkı, kent ve kırsal kesim oranının bu iki ülkedeki oranı gibi, Fransa'daki sonuçlarla ters orantılı olmak zorundadır." Fransa'da, neredeyse tüm "eğitimli" kişiler tarafından az ya da çok desteklenen siyasal bir talepti. İngiltere'de, bir yandan aristokrasi ile burjuvazi, öte

yandan "halk" arasındaki bölünmeyi temsil eden bir toplumsal sorundu. İngiltere'de oy hakkına yönelik çalkantı, kitlelerin bir sloganına dönüşmeden önce "tarihsel gelişme"nin çemberinden geçmişti; Fransa'da ise, gebelik süreci yaşanmadan slogan gelmişti. Burada Marx'ın sonradan edindiği ülkesine karşı ilginç ikircikli tutumu bir kez daha görüyoruz. Köylülerin istilasındaki komşularının tersine, İngiltere'nin büyük ve görmüş geçirmiş bir metropolitan proletaryası vardı: Bu nedenle en "ileri" ve devrime hazır ülkeydi. Bununla birlikte, İngiltere aynı zamanda muazzam ölçüde özgüvenli bir burjuvaziye, devrimci dalgaların nafile kırılıp durduğu kayaya sahipti. Kimi zaman kendisini, İngiltere'deki siyasal bir afetin yalnız kaçınılmaz değil, çok yakın olduğuna inandırıyordu; kimi zamansa, sakinlerinin mankafa tutuculukları karşısında öfkeli bir umutsuzluğa düşüyordu. Fakat ne beklenebilirdi ki? Marx, kendi kuşağının tüm diğer düşünürlerinden daha çok, paradoks ve çelişki ustasıydı –kapitalizmin çöküşünü garanti eden bu çelişkilerin ta kendisiydi.

"Bizim bu on dokuzuncu yüzyılımıza özgü büyük bir gerçek, hiçbir partinin yadsıyamayacağı bir gerçek var" demişti Nisan 1856'da, *People's Paper*'ın kuruluşunun dördüncü yılını kutlayan bir Londra ziyafetinde. "Bir yandan, insanlık tarihinin daha önce asla kuşku duymadığı sınai ve bilimsel güçler doğdu. Öte yandan, Roma İmparatorluğu'nun son dönemlerinde kaydedilen korkuları çok gerilerde bırakan çürüme belirtileri mevcut. İçinde bulunduğumuz günlerde, her şey karşıtına gebe görünüyor." İnsanların emeğini kısaltma ve verimlileştirme gücüyle kutsanmış makineler, bunlar yerine onları açlığa ve aşırı çalışmaya mahkûm etmişti. Yeni zenginlik kaynakları, bir zıt simya sonucu, yoksunluk kaynaklarına dönüşmüştü. Ve İngiltere -dünyadaki en zengin ve en modern sanayi toplumu- aynı zamanda yıkım için en olgun olanıydı. "Tarih yargıçtır –infazcısı ise, proleterdir."

"En seçkin yiyecekler ve mevsim çeşnileri" ile moral kazanmış İngiliz Jakobenlerden oluşan yemek sonrası dinleyicisi bile, bu kıyamet söylevi karşısında kaşlarını alaycı bir şekilde kaldırabilirdi. İngiltere -dünyanın mali ve sınai merkezi, gelmiş geçmiş en büyük imparatorluğun göbeği- bu kadar derme çatma ve kırılgan olabilir miydi? Marx'a göre, paradoks göründüğünden daha açıktı. Demode toplumsal güçlerin, nihai ölüm acılarından önce tüm güçlerini toplamaları ve bu nedenle en göz yıldırıcı görünmeleri, "eski ve tarihsel olarak kanıtlanmış bir düstur" idi. "Bugün İngiliz oligarşisi de böyledir."

İnsan, dinleyicilerinden hiçbirinin, 1850'de *Neue Rheinische Zeitung* için yazılmış, Fransa'da iç savaş üzerine denemesinin çok daha ihtiyatlı tonunu hatırlayıp hatırlamadığını merak ediyor. "Özgün süreç daima İngiltere'de meydana geliyor: İngiltere burjuva kozmosunun hakimidir" önermesinde bulunmuştu o zaman. Fakat İngiltere burjuva refahında lüks içinde yaşarken, "gerçek bir devrimden söz edilemez... Yeni bir devrim ancak yeni bir bunalımın sonucu mümkündür."

O gün bugündür, biraz da sabırsızlanarak, bu krizin gelmesini beklemekteydi –gizli işaretleri okuyarak, belirtileri arayarak. Engels ona, "Bundan sonraki altı hafta içinde ters giden bir şey olmazsa, bu yılın pamuk ürünü 3 milyon balya olacak" diye bilgi verdi Temmuz 1851'de. "Eğer pazardaki İFLAS bu muazzam rekolteyle örtüşürse, işler gerçekten neşeli olacak. Peter Ermen daha düşüncesiyle bile pantolonunu pisletiyor, ve küçük ağaç kurbağasının barometresi gerçekten kuvvetli." Tekstil sanayiinin kısmetinde bir yıkım, aynı zamanda Marx'ın Ermen & Engels'in küçük nakit kasasından düzenli para yardımlarına da bir son verebilirdi, ama görünüşe bakılırsa bu, tüm küçük ağaç kurbağalarının genel mahvı için ödenmesi gereken bir bedeldi. "Bir ticaret krizinin son derece memnuniyet verici ihtimali" karşısından ellerini ovuşturuyordu. Gelgelelim, Eylül'e gelindiğinde, böyle bir krizin hiçbir işareti kalma-

mıştı. Bunun yerine, Güney Avustralya'nın Victoria eyaletinde altın bulunması, aslında yeni pazarların açılmasına ve tıpkı 1848'de California'daki altına hücum furyası gibi, dünya ticareti ve kredilerinde bir genişlemeyi başlatması beklenebilirdi. "Avustralya'daki altın işinin ticaret krizini engellemeyeceği umut etmek gerek" diye somurtuyordu Engels. Kendisini, kapitalizm, Avustralya başarısıyla kurtarılacak olsa bile, en azından bir şey hakkında haklı çıkmış olacakları düşüncesiyle teselli ediyordu: "Altı ay içinde, buhar gücüyle dünyanın dolaşılması, tamamen gerçekleşmiş olacak ve Büyük Okyanus'un egemenliğine ilişkin öndeyilerimiz, bizim beklentimizden bile daha hızlı gerçekleşecek." Ardından, Avustralya -"sınır dışı edilen caniler, soyguncular, tecavüzcüler ve yankesiciler birleşik devletleri- kılık değiştirmemiş bir alçaklar ulusunun başarabileceği harikaları göstererek dünyayı şaşırtacaktı. "California sahteliğini mağlup edecekler." Hem zaten, Lancashire pamuğuna talep hâlâ gayet iyi bir şekilde düşüyordu ve "Yüreğinin yağlarını eritecek kadar fazla aşırı-üretim yapmamız" çok sürmeyecekti.

Bir ay sonra, Marx'ın kapitalist kaledeki Truva atından, yürek yağlarını eritecek bir başka bülten geldi. "Demir ticareti topyekûn felç oldu ve bu ticarete para sağlayan iki büyük banka -Newport'takiler- iflas ettiler... Gelecek baharda Kıta'da çırpınmaların, epeyce güzel küçük bir krizle örtüşme ihtimali çok güçlü. Avustralya bile fazla bir şey yapamayacak gibi görünüyor; California'dan beri, altının keşfi eski bir hikâyeye dönüştü ve dünya artık bu konuya aldırış etmiyor..." 1851 Noel'inden iki gün sonra Marx, şair Ferdinand Freiligrath'a neşeli bir yıl sonu mesajı gönderdi: "Engels'in bana anlattıklarından, artık kent tüccarlarının da kriz konusunda bizim görüşümüzü paylaştığını, kontrol altında tutulan her çeşit faktörün (örn. siyasal kaygılar, geçen yılın yüksek pamuk fiyatı dahil) vb. en geç önümüzdeki sonbaharda patlak vereceği anlaşılıyor. Ve son olaylardan beri, bir ticaret krizi olmaksızın hiçbir ciddi

devrim olamayacağı konusunda her zamankinden daha eminim." Russell'ın Whig [liberal] yönetiminin Şubat 1852'de düşmesi ve Lord Derby başkanlığındaki bir Tory [muhafazakâr] kabinenin kurulması, bu mutlu günü hızlandıracağa benziyordu. "İngiltere'de hareketimiz ancak Tory yönetimi altında ilerleyebilir" diye açıklıyordu Marx. "Whigler her kesimi yatıştırıyorlar ve herkesi uyutuyorlar. Bütün bunların en üstünde, gitgide yaklaşan ve ilk belirtileri herkesin elinde patlayan ticari kriz yer alıyor. *Les choses marchent*."* Serbest ticaret ve düşen bir pamuk fiyatı, İngiliz ekonomisini sonbahara kadar su yüzünde tutabilirdi, fakat sonra eğlence başlayacaktı.

Engels bu kadar emin değildi. Krizin "tüm kurallara göre" 1852 sonuna dek geleceği kesin olmakla birlikte, Hint pazarlarının gücü ve hammaddelerin ucuzluğu tersini düşündürüyordu. "İnsanın, mevcut refah döneminin istisnai ölçüde uzun süreli olacağı tahmininde bulunmak konusunda şeytana uyası geliyor neredeyse. En azından bu şeyin bahara kadar sürme ihtimali yüksek." Sürdü de; ve belki Marx da tümüyle hüsrana uğramadı. "Devrim bizim düşündüğümüzden daha kısa sürede olabilir" diye yazdı Ağustos'ta, çok miktardaki iflaslara ve ortalamanın altındaki hasatlara dikkati çekerek. "Devrimciler açısından, ekmek bulamamak kadar kötü bir şey olamaz." Burada kendi paylayıcı mantığı kurbanı oluyordu: Madem ki devrim, kendisinin ısrarla savunduğu gibi, ekonomik felâkete bağlıydı, kuşkusuz ekmeksiz bir dünyayı miras edinecekti. Bununla birlikte, izleyen bir-iki yıl boyunca, hâlâ hemen köşeyi dönünce kötü zamanların geleceğini bekliyordu neşeyle. "Kış rekoltesinin bu durumuna bakılırsa, krizin patlayacağını düşünüyorum." (Ocak 1853) "Mevcut koşullar... benim görüşüme göre, çok geçmeden bir depreme yol açmalı." (Mart 1853) "*Les choses marchent*

İşler yürüyor –yn.

merveilleusement. Mali balon patladığı zaman, Fransa'da her şey çığırından çıkacak." (Eylül 1853)

Ölümcül bir ekonomik bunalımın yokluğunda, Marx bu büyük yangını tutuşturacak başka bir kıvılcım olup olmadığını merak etmeye başladı. Belki Kırım Savaşı? "Avrupa'da bir altıncı devlet olduğunu unutmamalıyız" diye yazdı 2 Şubat 1854'te *New York Daily Tribune*'e, "belirli anlarda üstünlüğünü sözde 'Büyük' beş devletin tamamına kabul ettiren ve her birini titreten bir güç. Bu güç, Devrim'dir Tek gereken, bir işarettir ve Avrupa'daki bu altıncı ve en büyük güç, ışıldayan zırhıyla ve elinde kılıcıyla, tıpkı Olimpiya'nın karlı zirvesinden çıkan Minerva gibi öne çıkacaktı. Yaklaşan Avrupa savaşının verdiği bu işaret..."

Mümkün değildi. Devrimin ancak ekonomik bir çöküşün sonucu olabileceğindeki ısrarını unutmuş gibi, başka bir kara bulut için tarıyordu ufku. 24 Haziran 1855'te Çartistler, tatil günü pub'ların açık olması ve gazetelerin basılmasını yasaklayan yeni Pazar günü Ticaret Yasası'nı protesto etmek için Hyde Park'ta büyük bir miting düzenlediler. Rotten Row'da* at binen hanımefendi ve beyefendiler, göstericilerden dayak yemekten zar zor kaçtı; bazılarıysa atlarından inip kaçmak zorunda kaldılar. "Başından sonuna dek olayların seyircisiydik" diye yazdı Marx *Neue Oder-Zeitung*'da, "ve *İngiliz devriminin dün Hyde Park'ta başladığını* söylemenin bir abartı olmadığı kanısındayız."

Bir hafta sonra benzer bir miting daha da büyük bir kalabalığı çekti –ve Marx'ın *Neue Oder-Zeitung*'a bir başka canlı makalesine konu oldu. "Polisler derhal kurdukları pusudan çıktılar, coplarını kemerlerinden çı-

---

Rotten Row: Hyde Park Corner'dan batıya doğru, parkın güney kesimi boyunca uzanan, atlı gezintiler için kullanılan geniş bir yol. 18. yüzyıldaki en iyi günlerinde, Rotten Row üst sınıf Londralılar'ın gözde uğrak yeriydi. Bugün Londra'nın merkezinde at binilecek bir alan olarak korunmuş olsa da, pek az kullanılmaktadır –çn.

karıp kan revan içinde bırakana kadar insanların kafalarına vurmaya başladılar, insanlar büyük topluluğun içinden çekilip çıkarıldılar (toplam 104 kişi bu şekilde tutuklandı) ve o an uydurulan gözetim evlerine sürüklendiler." Fakat sahnenin karakteri, bir önceki hafta sonunun doğaç sınıf savaşından tümüyle farklıydı:

> Geçen Pazar günü, kitleler bireyler olarak yönetici sınıfla çarpışıyordu. Bu kez karşılarında devlet gücü, yasa ve coplar var gibi görünüyordu. Bu kez direniş ayaklanma anlamına geliyordu ve İngiliz'in bir isyan patlatmasından önce çok uzun süre kışkırtılması gerekiyordu. Bu yüzden, karşı-gösteri, büyük çoğunlukla, polis arabalarını yuhalamak, alay etmek ve ıslık çalmakla, tutuklananların serbest bırakılması için münferit ve zayıf girişimlerle, ama her şeyden çok da, sakin pozisyonlu pasif direnişle kısıtlıydı.

Böylelikle "İngiliz devrimi" Marx'ın coşkulu giriş müziğinden sadece yedi gün sonra suya düştü; ve hepsi de kurumsallaşmış gücün ihtişamıyla yüz yüze geldikleri zaman yerlilerin itaatkâr ürkekliğindeydiler. Gilbert ve Sullivan'dan, Penzance'ın kana susamış korsanlarının*, bir polis müfrezesini ele geçirmiş, kurbanlarının üzerinde çekilmiş kılıçlarıyla dikildikleri bir sahne gibiydi aynı. Bir polis çavuşu, yüzükoyun yattığı yerden, "Kraliçe Victoria adına" diye sesleniyordu, "teslim olmanızı emrediyoruz!" diye haykırır. Korsan Kral'ın itaat etmekten başka çıkar yolu yoktur: "Derhal teslim oluyoruz, en alçakgönüllü tavrımızla,/Zira bütün kusurlarımıza karşın, Kraliçemizi severiz."

Kalan ömrü boyunca, Marx'ın İngiliz proletaryası hakkındaki görüşü saygı ve horgörü arasında gidip geldi. Ocak 1862'de, İngiliz işçilerinin

---

Penzance Korsanları (*The Pirates of Penzance* ya da *The Slave of Duty*): Müziği Arthur Sullivan'a, librettosu W. S. Gilbert'a ait iki perdelik komik opera – çn.

Amerikan İç Savaşı'nda Kuzey'i desteklemesini, "İngiliz halk kitlelerinin kusursuzluğunun, İngiltere'nin büyüklüğünün sırrı olan kusursuzluğunun yeni, muhteşem bir kanıtı" olarak niteledi. Fakat hükümet karşıtı göstericiler Temmuz 1866'da Hyde Park barikatlarını yıktığı zaman, onların ılımlılığından artık umutsuzluk duymaya başlamıştı. "İngilizler öncelikle bir devrimci eğitimden geçmeye muhtaç elbette" diye yazdı Engels'e. "Barikatlar -zaten bunlar yarım yamalaktı- polise karşı saldırı ve savunma amaçlı kullanılmıştı ve polislerin yaklaşık yirmi kadarı vurulup yıkılınca, ordu sadece geçit yapmak yerine "müdahale" etmek zorunda kalacaktı. Ardından biraz eğlence çıkacaktı. Kesin olan bir şey var, o da, kafatasları özel olarak polis copları için imal edilmişe benzeyen bu kalın kafalı John Bull'ların [İngilizler] egemen güçlerle gerçekten kanlı bir çarpışma olmaksızın, hiçbir yere varamayacağıdır." Gelgelelim, kendisinin de itiraf ettiği gibi, ciddi bir çarpışma ihtimali görünmüyordu: İşçiler "köle gibi", "koyun gibi"ydiler ve "burjuva enfeksiyonu"yla iflah olmaz derecede zayıflatılmış durumdaydılar.

Bu hastalığın küçük, fakat son derece çarpıcı birçok belirtisi vardı. Tarihçi Keith Thomas, "Bahçecilik, ev hayvanları, balık tutma ve diğer hobiler gibi meşguliyetler İngiliz proletaryası arasındaki radikal ve siyasal dürtülerin göreli yokluğunu açıklamaya yardım eder" diye öne sürmüştür. On dokuzuncu yüzyılda idareciler tarafından tahsis edilen küçük bostanların popülerliği ve büyük ölçekli ucuz apartman bloklarındaki -çalışan insanları bir zorunluluk olarak kabul ettikleri bu bahçelerden yoksun bırakan- şaşırtıcı yoklukları da öyle. Hyde Park'taki barikatları yaran her işçiye göre, sadece köpeklerini gezdirmek veya çiçek tarhlarını yoklamak isteyen bir düzine kadar çok işçi vardı.

Marx'ın en çok hayranlık duyduğu Çartist önder Ernest Jones'un bile, Çartistler ve tam anlamıyla burjuva radikalleri arasında bir koalisyonu savunarak bir orta sınıf heveskârı olduğunu ortaya koyması çok sür-

medi. "Jones'la iş yapmak çok tiksindirici" diye yazacaktı Engels, onun Manchester'daki bir mitingde yaptığı konuşmayı dinledikten sonra. "İnsanın, tamamen yeni, yaşayabilir bir biçim geliştirebilmesi için, İngiliz proleter hareketinin geleneksel Çartist formunun büsbütün yok olması gerektiğine inanası geliyor." Fakat bu biçim ne olacaktı? Engels'in hüzünlü bir öngörüyle değindiği gibi, "İngiliz proletaryası fiilen gitgide burjuvalaşıyor, bu yüzden tüm uluslar arasında en burjuva olan bu ulus, görünüşe bakılırsa son tahlilde bir burjuva aristokrasisinin ve bir burjuvanın *yanı sıra* bir burjuva proletaryaya sahip olmayı hedefliyor." Bu gerçekleşti de: Bugünün İngiltere'sinde, zenginler gibi işçiler de, yiyeceklerini Tesco süpermarketlerinden satın alıyorlar ve Cumartesi geceleri televizyonda Ulusal Piyango çekilişini izliyorlar. Marx ve Engels'in hayaletleri geri dönseydi, genç prenslerin beyzbol şapkası giydiği, Big Mac yiyip tatillerini Eurodisney'de geçirdiği gelmiş geçmiş en büyük oksimoron* olan *burjuva monarşisi*ni göreceklerdi. Bir zamanlar Çartistler'in sataştığı ve Karl Marx'ın İngiliz devriminin başladığını düşündüğü Hyde Park'ta, çağın en büyük kitlesel toplantısı, 6 Eylül 1997'de -Galler Prensesi Diana'ının cenazesi için- toplandı.

Marx'ın sonradan ülkesi olarak benimsediği İngiltere için nihai hükmü, ölümünden kısa süre önce 1883'te yazdığı bir mektupta bulunabilir. "Tarihsel misyonlarının hizmetinde gitgide daha çok 'sorumluluk' [sic] yüklendiği için inlerken, buna karşı boşu boşuna itiraz eden zavallı İngiliz burjuvazisi"yle dalga geçtikten sonra, büyük bir öfke çığlığıyla son verir: "İngilizler'e lanet olsun!"

Ernest Jones'un orta sınıf liberalleriyle güç birliği yaparak döneklik etmesi, Marx ve Engels'in yapabileceği en şiddetli cezaya yol açtı: Jo-

---

* Anlam pekiştirmek için kullanılan iki zıt anlamlı kelimenin beraber kullanılması –yn.

nes, bir "oportünist" olarak yaftalandı. Birkaç yıl sonra, Prusyalı işçilerin ve soyluların sanayi burjuvazisine karşı cephe oluşturması gerektiğini söylediği için Ferdinand Lassalle'a da aynı yaftayı yapıştırdılar. Ne ki, bu sinik çıkar evliliklerine sövüp sayarken, Marx'ın kendisi de bazı oldukça eliçabuk dolandırıcılarla oportünist ortaklıklar kurmakla meşguldü.

İçlerinden en berbat olanı, eksantrik bir İskoç aristokrat ve bir zamanların Tory milletvikili, bugün, hatırlayan olursa eğer, İngiltere'ye Türk hamamını getiren kişi olarak bilinen David Urquhart idi. "Taraftarlarının çoğuna göre, yaşamının sonlarına doğru, Urquhart bir çömezinin kaydettiğine göre, neredeyse "Tanrı'nın gönderdiği" Bey, Reis, Peygamber idi. "Babasını hayal eden küçük kızına göre... aynı babanın, düşlerin bir oyununun ardından, İsa'ya dönüşmesi hiç de tuhaf değildi. 'Gerçekte aynı şeydir, değil mi anne?' demişti." Daha az tapınan gözlemcilere göre, eğri bıyıklı, eğri papyonlu ve aşırı eğri büğrü fikirleri olan huysuz, yaşlı bir deniz fili idi. Urquhart, "İnsanları kendimden nefret ettirmek kadar yorulmak bilmeden çalıştığım hiçbir sanat yok" diye övünmüştü. "Bu kayıtsızlığı ortadan kaldırır. Sözlerinizi dinlemelerini sağlarsınız. Sonra onların sözcüklerini alır ve onları yere yıkmak için fırlatırsınız." Victoria-ortası dönemin birçok önde geleni, bu tekniğin başarısına tanıklık edebilirdi: Ortalık düşmanlarından geçilmiyordu.

1805'te İskoçya'da doğan, Fransa, İsviçre ve İspanya'da eğitim gören Urquhart, yirmi bir yaşında -bir hayranı, Jeremy Bentham'ın tavsiyesiyle- Yunan bağımsızlık savaşına katılmak üzere yelken açtığı ve Scio'daki kuşatmada ciddi bir biçimde yaralandığı zaman Doğu'ya olan uzun ömürlü saplantısını keşfetti. IV. Wilhelm'in özel kâtibi Sir Herbert Taylor'ın dikkatini çekerek, ardından İstanbul'a gizli diplomatik misyonlara gönderildi. İstabul'da derhal taraf değiştirdi. "Bu arkadaş bir Hellensever olarak Yunanistan'a gitmiş ve, Türkler'le üç yıllık savaşın

ardından, Türkiye'ye geçip aynı Türkler adına ilişkileri koparmış" diye yazdı Marx, Mart 1853'te, Urquhart'ın kitabı *Turkey and Its Resources*'a [Türkiye ve Kaynakları] kıkır kıkır güldükten sonra.

> "Bir Kalvinist olmasaydım, Müslüman olabilirdim" ilkesi temelinde, İslam'ı göklere çıkarıyor. Türkler, özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'nun altınçağında, her bakımdan yeryüzünün en kusursuz milletidirler. Türk dili, dünyanın en kusursuz ve melodik dilidir... Bir Avrupalı'ya Türkiye'de kötü muamele edilmişse, bunun tek suçu kendindedir; Türk, Frenk'in ne dininden nefret eder ne de karakterinden; tek nefret ettiği, onun dar pantolonudur. Türk mimarisinin, nezaket kurallarının, vb. taklidi şiddetle tavsiye olunur. Bizzat yazar birkaç kez Türkler tarafından poposundan tekmelenmiştir, ama sonradan tek suçlanacak kişinin kendisi olduğunu anlamıştır ... Kısacası, sadece bir Türk beyefendidir ve özgürlük sadece Türkiye'de mevcuttur.

Urquhart'ın aşırı Türkseverliği, İstanbul'daki ev sahiplerinin gözlerini kamaştırmıştı. *Dictionary of National Biography*'ye [Ulusal Biyografi Sözlüğü] göre, "Türk memurları Urquhart'a öylesine güveniyorlardı ki, Rus elçisiyle yaptıkları tüm yazışmalardan derhal onu da haberdar ediyorlardı. Bununla birlikte, Lord Palmerston telaşa kapıldı...ve Avrupa barışına bir tehlike oluşturduğuna ilişkin elçi Lord Ponsonby'ye yazarak, onu İstanbul'dan uzaklaştırmasını istedi." Olabilirdi de. Urquhart'ın tutkulu partizanlığı -Türkiye yanlısı, Rusya karşıtı- onu İngiliz siyasasıyla ters düşürmüş ve kendi ülkesinin hükümetinin kötücül güçlerce gasp edildiğine inandırmıştı. Kısacası, Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'un gizli bir Rus ajanı olduğu sonucuna varmıştı. İngiltere'ye döndüğünde, çeşitli gazeteler çıkardı ve bu cüretkâr komplo teorisini yayacak ulusal bir "dışişleri komiteleri" ağı kurdu. 1847'de parlamentoya girdikten sonra, Dışişleri'nin işleyişine yönelik, "Vikont Palmerston, Henry John Temple Hazretleri'nin ihanetle suçlanması için" derhal bir

soruşturma açılmasını talep ettiği konuşmalarıyla yaylım ateşi başlattı.

Temelde romantik bir reaksiyoner olan Urquhart gene de bazı radikalleri aslında onların tarafında olduğuna -sinsi ve hilekâr yöneticilere karşı ayaklar altında çiğnenen işçileri savunarak- inandırmıştı. Daha devrimci kanattaki Çartistler, onu Lord Palmerston'a açtığı popülist haçlı seferini, "cambaza bak" yöntemi olarak bir Tory casusu nitelemesiyle suçlayarak kenara atarken, diğerleri onun "Rus İmparatorluğu'nun genişlemesinin ve tümüyle İngiliz ticaretinin yıkımına yönelen Rus nüfuzunun neredeyse her yerde varlık göstermesinin ülkenin emek ve sermayesine verdiği zararı" ortaya koymasını övüyorlardı.

Bütün bunlar Karl Marx'ın Çarlık Rusyası'na duyduğu nefret ve güvensizlikle pek güzel uyum gösteriyordu. Urquhart'ın iddialarından "heyecan duyan fakat ikna olmayan" Marx, kanıt bulmak amacıyla *Hansard* ve diplomatik *Mavi Kitap*ların eski nüshalarını büyük bir dikkatle okuyarak, kendine özgü özen ve sebatla işe koyuldu. Kaydettiği ilerleme, Engels'e yazdığı mektuplardaki tonun değişmesi aracılığıyla izlenebilir. 1853 baharında, Urquhart'la "Parlmerston'u Rusya'dan maaş alıyor diye suçlayan kaçık milletvekili" olarak alay ediyordu. O yaza gelindiğinde, daha çok saygı göstermeye başlamıştı bile: "*Advertiser*'da D. Urquhart'ın şark meselesi üzerine dört mektubu garipliklere ve safsatalara karşın ilginç pek çok şey içeriyor." Sonbahar bitmeden önce, Urquhart'cılığa dönüş -Urquhart'ın şahsına değilse de- tamamlanmıştı. "Sabit fikirli Urquhart'la aynı sonuca vardım –yani onlarca yıldır Palmerston'un Rusya'dan maaş aldığı görüşüne" diye yazdı 2 Kasım'da. "Bu fırsatın son yirmi yılın dış politikasına -diplomasiye- daha dikkatle bakmamı sağlamasından memnunum. Bu alanı çok fazla ihmal etmişiz ve kişinin kimlerle uğraştığını bilmesi gerekiyor."

Bu araştırmaların ilk meyvesi, 1853 sonunda *New York Tribune*'e yazdığı, Palmerston'un Rus hükümetiyle el altından yürüttüğü ilişkileri-

ni betimleyen bir makale dizisi oldu. Pek tabii ki çok sevinen Urquhart, yazarla 1854 başında bir görüşme ayarladı, burada ona "bu makaleler sanki bir Türk tarafından yazılmış" diyerek, kendi dağarcığının en büyük iltifatını yaptı. Marx, oldukça huysuz bir tavırla, kendisinin aslında bir Alman devrimcisi olduğuna işaret etti.

"Tam bir kaçık" diye bildirdi Marx bu tuhaf karşılaşmadan kısa bir süre sonra:

> Günün birinde İngiltere Başbakanı olacağına kesin bir inancı var. Başka herkes ayaklar altında çiğnendiğinde, İngiltere ona gelip, 'Bizi kurtar, Urquhart!' diyecekmiş! Ve o zaman o da İngiltere'yi kurtaracakmış. Konuşurken, özellikle fikirlerine karşı gelindiğinde, gerçekten *nöbet* geçiriyor... Bu adamın en tuhaf fikri de şu: Rusya, gereğinden fazla *beyne* sahip olması sayesinde dünyaya hükmediyormuş. Onunla başa çıkmak için, insanın Urquhart'ınki gibi bir *beyni* olması gerekiyormuş ve eğer bu kişi Urquhart'ın ta kendisi olmamak gibi bir bahtsızlığa uğramışsa, hiç değilse Urquhart gibi olmalı, yani Urquhart'ın inandıklarına, onun "metafiziğine", "siyasal ekonomisi"ne, vb. vb. inanan biri olmalıymış. O kişinin "Doğu"da olması veya en azından Türk "ruhunu" özümsemiş olması gerekiyormuş vb.

Marx'ın *Tribune*'deki Palmerston makalelerinden bazıları bir risale halinde yayımlandığı zaman, aynı dizi içinde Urquhart'ın polemiklerinin de yer aldığını görerek dehşete kapıldı –ve derhal diğer baskıları durdurdu. "O beyefendinin yandaşları arasında sayılmak istemem" diye açıkladı Ferdinand Lassalle'a, "onunla tek ortak noktamız var, o da Palmerston'la ilgili görüşlerim, ama tüm diğer meselelerde görüşlerim onunla taban tabana zıt."

Bu söylediklerinden, "manyak"tan gelecek tüm diğer önerileri veya teşvikleri, "Çekil önümden, Şeytan"* sözüyle reddedileceği izlenimine

---

İncil, Markos, 8: 31-33 –çn.

varıyor insan. Fakat Marx bu ilkeli duruşunu uzun süre devam ettiremedi. Sabırsız alacaklarının sıkıştırmaları karşısında, 1856 yazında Urquhart'ın gazetelerinden biri olan Sheffield *Free Press* için bir dizi yazı hazırlama görevine direnmesi çok zordu. "Urquhartcılar lanet olası denecek kadar ısrarcı" diye yakınıyordu. "Mali olarak iyi bir şey. Ama *siyasal olarak,* bu adamlarla fazla iç içe girmenin iyi olup olmayacağını bilmiyorum." Makaleler de uygun şekilde sansasyoneldi: British Museum'daki diplomatik el yazmaları arasında, "on sekizinci yüzyıl sonundan Büyük Petro zamanına kadar geçmişe giden, Londra'daki ve St. Petersburg'daki Kabinelerin gizli ve sürekli işbirliğini ortaya çıkaran bir belgeler dizisi" keşfettiğini ileri sürdü. Bundan daha da korkunç olan, bu dönem boyunca Rusya'nın amacının yeryüzünün fethinden başka bir şey olmamasıydı. "İsim, konum veya kullanılan düşmanca güç ne gibi bir değişime uğrarsa uğrasın, Büyük Petro'nun ve modern Rusya'nın siyasası hâlâ budur. Büyük Petro gerçekten de modern Rus siyasasının mucididir, ama bunu ancak, eski Moskova yöntemini sadece yerel nitelikli ve tesadüfi karışımlar yönteminden vazgeçip amacını genelleştirmek ve hedefini belirli verili güç sınırlarını fırlatıp atarak, sınırsız güce dönüştürmekle bu konuma ulaştı."

İngiltere ve Rusya'nın son 150 yıldır işbirliği içinde olduğu teorisinde oldukça açık bir kusur söz konusuydu: Kırım Savaşı. Urquhart ve Marx'ın ise bunun için hazır bir açıklaması vardı. Savaş, Palmerston'un Rusya'yla rüşvetçi ittifakının kötü kokusunu av köpeklerinden uzaklaştırmak için oynanan kurnazca bir oyundu; ve İngiltere savaşı olabildiğince kifayetsiz bir şekilde yapmıştı. Kendilerini adamış komplo teorisyenlerine göre, bunların hepsi açıklanabilir olaylardı ve her türlü uygunsuz olgu, sadece avının şeytanî sapkınlığının yeni bir teyidinden başka bir şey değildi.

Marx kendini ikna etmiş olabilirdi, ama ikna olan pek az kişi vardı.

Palmerston ve Rusya'ya yönelik sert eleştirileri 1899'da kızı Eleanor tarafından iki risale halinde -ama en provokatif pasajlardan bazıları çıkartılmış olarak- yeniden basıldı: *On sekizinci Yüzyılın Gizli Diplomasi Tarihi* ve *Lord Palmerston'un Yaşam Öyküsü*. Yirminci yüzyılın büyük bölümü boyunca, bunlar mevcutları tükenmiş olarak kaldı ve büyük ölçüde unutuldu. Moskova'daki Marksizm-Leninizm Enstitüsü, bu risaleleri, herhalde Sovyet editörler Rus devrimine hakim olan ruhun aslında şiddetli bir Rus-fobisi olduğunu kabul edemediklerinden, başka yönden çok zengin olan toplu eserlerden çıkardılar. Batı'daki Marx yandaşı yazarlar da, devrimci ile gericinin bu utanç verici ortaklığına dikkati çekmek konusunda isteksizdiler. Son derece tipik bir örnek, 1965'te basılan John Lewis'in *The Life and Teaching of Karl Marx* [Karl Marx'ın Hayatı ve Öğretisi] idi; meraklı okur, David Urquhart'dan veya Marx'ın onun saplantılı haçlı seferine katkısından bir kez olsun söz edildiğini görmek için bütün metni tarasa da, hiçbir şey bulamayacaktır.

Bizzat Urquhart daha sonraları dikkatini başka, aynı derecede Don Kişotvari davalara çevirdi. Ortodoks denilemese de, mütedeyyin bir Katolik olarak, Kilise Yasalarının restorasyonu için Papa IX. Pius'a müracaat ederek yıllarını geçirirken, Türk hamamını yaymak için yorulmak bilmeden çalışmıştı. ("Bana gönderdiğin *Guardian*lardan birinde, David Urquhart'ı çocuk katili olarak gösteren haber gözünden mi kaçtı?" diye yazdı Marx 1858'de Engels'e. "O budala on üç aylık bebeğini bir Türk hamamına sokmuş, beynine kan hücumuna ve dolayısıyla ölümüne neden olmuş. Adli tabibin bu olaya ilişkin soruşturması üç gün sürmüş ve Urquhart kasıtsız cinayet hükmünden ancak kıl payıyla kurtulmuş.") Urquhart'ın Hertfordshire'e bağlı Rickmansworth'daki evini, bir konuk "Türk hamamı da bulunan...lüksü İstanbul'dakilerden geri kalmayan bir Şark sarayı" olarak betimlemişti. Şatafatlı terleme odası, Marx'ın çıbanlarına iyi gelmiş olabilir, ama anlaşıldığı kadarıyla o hiç zevk almamıştı.

8
ATLI KAHRAMAN

16 Ocak 1855'te şafak sökmeden hemen önce, Jenny Marx bir kız bebek daha dünyaya getirdi: Eleanor. Baba pek de coşkuyla sevinmemişti. Engels'e, "Ne yazık ki, 'cins-i' latif" dedi. "Bir erkek çocuk olsaydı, âlâ ve iyi olurdu." Dört yıl evvel, Franziska'nın doğumu sonrasında, aynı derecede sevinçsizdi. Ancak Marx'ın kızlarına kayıtsız bir sevgi duyduğunu çıkarmak kolaydır; kolay, fakat yanlış. Kendi mektupları ve otobiyografik yazılarının tümü, "Mağribi"nin, karşılığında büyük sevgi ilham eden tapılacak bir baba olduğuna tanıklık eder. Kendi kuşağının erkeklerinin birçoğunun tersine, Marx kızlara geleceğin zeki yetişkinleri olarak davranmıştı. Marx, Eleanor'a, tıpkı daha önce diğer kızlarına yaptığı gibi, Homeros'un, Shakespeare'in yanı sıra, *Nibelungen Destanı, Gudrun, Don Kişot, Binbir Gece Masalları* ve daha pek çok eserin tamamını okudu. Altıncı doğumgünü için, Eleanor'a ilk romanı, *Peter Simple* hediye edildi; bunu çok geçmeden Marryat, Cooper ve Walter Scott'ın bütün eserleri izledi. Victoria çağının diğer orta sınıf evlerinde *devant les enfants** tabu olabilecek konular -ateizm, sosyalizm- sadece serbest olmakla kalmıyor, aynı zamanda yüreklendiriliyordu. Eleanor beş yaşlarındayken, bir Roma Katolik kilisesindeki Aşai Rabbani ilahilerini dinlemek için yapılan bir aile gezisinin ardından, "bir dinsel vicdan azabı" hissettiği itirafında bulundu. O zaman babası, zengin adamların öldür-

---

Çocukların önünde konuşulması –yn.

düğü marangozun hikâyesini büyük bir sabırla izah ederek, "her şeyi doğru dürüst anlattı." Ona, "Hıristiyanlığı büyük ölçüde bağışlayabiliriz" dedi, "zira bize çocuk tapımını öğretti."

Bu bakımdan, Marx'ın yeni doğan bebeğinin "talihsiz" cinsi karşısında söyleyecek şey bulamaması, kadın düşmanlığının veya soğuk bir baba oluşunun kanıtı olarak alınmamalıdır. Düpedüz toplumsal ve ekonomik gerçeklerle yüzleşiyordu: Orta sınıf kızların kendi geçimlerini kazanması veya başının çaresine bakması beklenmediğinden, Eleanor, zaten çok parası alınmış bir mali destekçi için yeni bir mali yük olacaktı.

Her şeye karşın, Edgar'ın -afacan, ay yüzlü Albay Musch'un- en gözde evlat olduğuna kuşku yoktu. Kocaman kafası, zayıf vücuduna çok ağır gelen hastalıklı bir çocuk olan Edgar, buna rağmen bitmez tükenmez bir şakacılık ve neşe kaynağıydı. Annesiyle babası umutsuzluğa kapıldığında, daima müthiş bir duygusallıkla ve avazı çıktığı kadar saçma sapan şarkılar -veya hattâ Marseillaise'i- söyleyerek onları neşelendirirdi. Oğlana beşinci doğumgünü hediyesi olarak bir yolculuk çantası verdikten sonra, Marx'ın kâtibi Wilhelm Pieper bu düşüncesizce hediyeden pişmanlık duyarak geri alma tehdidinde bulundu. "Mağribi, ben onu çok iyi sakladım" diye sırrını açtı babasına, "Pieper onu istemeye kalkarsa, yoksul bir adama verdiğimi söyleyeceğim ona."

Marx bu küçük akıl kumkumasına, "başka hepsinden daha çok sevdiğim bir dost" diye nitelediği oğluna tapıyordu. Kıdem sırası, 3 Mart 1855'te Engels'e yazdığı, küçük dairelerini bir revire dönüştüren çeşitli hastalıkları sıraladığı mektupta da kendini gösteriyordu: Edgar bir tür midevî ateşle yatağa düşmüştü; Karl'ın kendisi korkutucu bir öksürükle yatmak zorunda kalmıştı; Jenny'nin parmaklarında ağrılı ve rahatsız edici bir dolama çıkmıştı; Eleanor bebek tehlikeli bir biçimde zayıftı ve her gün biraz daha güçsüzleşiyordu. Edgar'ın hastalığından, "Bu hepsinin en kötüsü" diye bahsediyordu. Şaşırtıcı bir değerlendirmeydi bu, zi-

ra Eleanor'un hayatı tehlikede gibi görünürken, Edgar birkaç gün içinde "iyileşmeye doğru hızlı hamleler" yapmaktaydı.

Fakat bu düzelme dehşet verici ölçüde kısa oldu. Mart sonunda Edgar çok ciddi biçimde kötüye giderken, doktor verem teşhisi koydu ve iyileşme umudu olmadığı uyarısı yaptı. "Yüreğim kan ağlamasına ve başımın ateşler içinde olmasına karşın, elbette, soğukkanlılığımı muhafaza etmem gerek" diye yazdı Marx. "Hastalığı boyunca bir an bile, iyi mizacına, aynı zamanda bağımsız benliğine aykırı davranmadı." Edgar, 6 Nisan sabahı altıdan az önce, babasının kollarında can verdi. Paskalya yortusu önceki Cuma günü, Hıristiyan takviminin en merhametsiz günüydü ve böylece çocuğun vefatı, kilise çanlarının en görkemli çınlamaları arasında gerçekleşti. Wilhelm Liebknecht çok geçmeden Dean Sokağı'na geldiğinde, Jenny cesedin üzerine kapanmış hıçkırırken, Laura ve Jennychen'in kendilerini oğlan ve kız kardeşlerinden yoksun bırakan kötü güce karşı korumak istercesine, annelerinin eteğine sımsıkı yapışmış olarak buldu onları. Neredeyse aklı başından gitmiş haldeki Marx, her türlü başsağlığına öfkeyle ve vahşice direniyordu.

Cenaze töreni, iki gün sonra, Fawkesy ve Franziska'nın son istirahatgâhı olan Tottenham Court Caddesi'ndeki Whitefield Tabernacle'da yapıldı. Kabristana yapılan kısa araba yolculuğu sırasında Liebknecht, Marx'ın alnını ovdu ve oldukça budala bir şekilde, hâlâ onu seven bu kadar çok insan -karısı, kızları ve dostları- olduğunu hatırlatmaya çalıştı ona. "Sen bana oğlumu geri veremezsin!" diye uludu Marx, başını onun ellerine gömerek. Tabut mezara indirilirken öne atıldı ve cenazeye katılan diğer insanlar, bir an onun kendini mezara atacağını sandılar. Liebknecht uzanıp onu, ne olur ne olmaz, kolundan tuttu.

Marx, saray maskarasının yokluğunda dayanılmaz derecede metruk görünen Dean Sokağı'na zar zor sürükledi kendini. "Kötü talihten yeterince payımı almıştım zaten" dedi Engels'e, "ama gerçek mutsuzluğun

ne olduğunu ancak şimdi anlıyorum. Ruhen yıkıldığımı hissediyorum." Bundan sonraki birkaç gün, ne düşünebilecek ne görebilecek ne de duyabilecek keskin başağrıları çektiği için "şanslıydı yeterince." Onu ayakta tutan pek az şeyden biri, Karl ve Jenny'yi Soho'daki o uğursuz daireden biraz olsun uzaklaşmaları için birkaç günlüğüne Manchester'a davet eden Engels'in dostluğuydu. (Yıllar sonra, bu semtten taşındıktan çok sonraları, Marx "Soho Meydanı civarındaki bölgeden geçmek hâlâ yüreğimi titretiyor" diyecekti. Fakat Londra'ya döner dönmez, Edgar'ın varlığının bütün o eski işaretleri -kitapları, oyuncakları- onları daha da derin bir ıstıraba gömdü. "Bacon der ki, gerçekten önemli insanlar doğa ve dünyayla o kadar çok ilişkiye, o kadar çok ilgi nesnesine sahiplerdir ki, her türlü kaybın üstesinden kolayca gelirler" diye yazdı Ferdinand Lassalle'a üç ay sonra. "Ben o önemli insanlardan biri değilmişim. Çocuğumun ölümü beni ta yüreğimden sarstı ve bu kaybın acısını ilk günkü kadar şiddetle hissediyorum. Zavallı karım da tamamen yıkıldı."

Temmuz'dan Eylül'e kadar aile Güney Londra'nın Camberwell banliyösüne çekildiler; burada Alman göçmeni Peter Imandt, kendisi İskoçya'dayken evinde kalmalarını önermişti. Dean Sokağı'ndan uzak kalmaktan memnuniyet duysalar da, adres değişikliğinin ana nedeni, yine sürekli sıkıştırmaya başlayan birçok alacaklıdan saklanmaktı –en başta da, artık ödenmemiş tıbbi faturalar için yasal işlem başlatmış olan Dr. Freund'un intikamcı öfkesinden sakınmak. Eylül ortasında, Freund onun nerede olduğunu öğrendiği zaman, Marx derhal yeni bir kaçış kapısı buldu –Rus birliklerinin bir önceki hafta, Chernaya Muharebesi'nde Fransızlarca yenilgilerinin ardından aceleci taktik çekilmelerinden esinlenerek, en azından onun iddiası buydu, "Bir *force supérieure* [üstün güç] tarafından, gerçi ardımdaki her şeyi havaya uçurarak da olsa, güney kesimi tahliye etmeye zorlandım" diye bildirdi Engels'e Camberwell'den gönderdiği bir muharebe alanı raporunda. "Aslına bakılırsa,

bir hafta kadar sonra dönmeyi düşünebileceğim buradaki karargâhım sakin kalacak. Başka bir deyişle, birkaç günlüğüne Manchester'a çekilmek zorunda kalacağım; yarın akşam orada olacağım. Oraya kendimi tanıtmadan geleceğim ki, hiç kimse orada olduğumu bilmesin."

Bu mektubu okuduktan iki gün sonra Engels *New York Daily Tribune*'e "Kırım Manzaraları" üzerine uzun bir makale -her zamanki gibi, Marx'ın adıyla- gönderdi; makalede Ruslar'ın Sivastopol'un güneyinden görünüşte gereksiz kaçışını haklılaştırmaktaydı. "Kuşatılmış bir yerde direniş, uzun vadede başlı başına moral bozucu"dur fikrini öne sürdü. "Güçlükleri, dinlenme ihtiyacını, hastalığı ve yarattığı ivegen tehlikeyi değil, ama son tahlilde zihni gevşetecek, süreğen tehlikeyi içerir Bu demoralizasyonun sonunda karargâhı ele geçirmesi şaşırtıcı değildir; şaşırtıcı olan, bunu çok daha önce yapmamış olmasıdır." Engels'in bu taktik değerlendirmeyi, en azından bir gözü bitap düşmüş ve kuşatılmış müttefiki olmaksızın yapmış olduğuna inanmak güçtür.

1855 baharında, Eleanor'un doğumu ile Musch'un ölümü arasında, aileyle ilgili haberlerde Marx'a katıksız haz veren bir gelişme oldu. "Dün ÇOK MUTLU BİR HABER aldık" diye yazdı 8 Mart'ta. "Karımın amcası doksan yaşında ölmüş." Zararsız bir hukukçu ve tarihçi olan Heinrich Georg von Westphalen'e karşı özel bir kini yoktu –tabii bu ihtiyarın uzun ömrünün hatırı sayılır servetinin yeniden paylaşımını geciktirmesi dışında. Önceki birkaç yıl boyunca, bu ölmek bilmez amcaya Marxlar'ın evinde "miras-savar" adı takılmıştı. Jenny'nin yaklaşık 100 poundluk mirası yılın sonunda geldi ve 1856 yazında annesinin ölümünün ardından bir 120 pound daha aldı. Bu olayda, Marx bile açıkça sevinmeye kalkışmayacak kadar akıllı davrandı, özellikle de Jenny son günlerinde Barones'in ölüm döşeğinin yanı başındayken. "Yaşlı kadının ölümünden çok etkilenmiş görünüyor" diye gözlemledi, hafifçe şaşkın bir tonda.

Beklenmedik şekilde gelen bu iki para sonunda ona Soho'daki "eski delik"ten kaçacak parayı sağlamıştı. İki hafta boyunca, sağlık için daha uygun bir ev aramak için sokaklarda dolaştıktan sonra, Hampstead Hill'den pek uzak olmayan Kentish Town'daki Grafton Sıraevleri 9 numarada dört katlı mobilyasız bir evde karar kıldı. Yıllık 36 poundluk kirası, Kuzey Londra için ucuz sayılırdı –muhtemelen, Marx'ın Engels'e açıkladığı gibi, Hampstead'in bu ucunun "biraz tamamlanmamış" kalması nedeniyleydi. Birazdan öteydi aslında: Sokakta ne kaldırım vardı ne aydınlatma ve en yakın çevresi, muazzam ve çamur içinde bir inşaat alanıydı. O bölge 1840'lara değin boş, yeşillik bir alan olarak kalmış, ama demiryolunun gelişi Londra'nın kırsal varoşlarını, orta sınıf çalışanlarını bir banliyö kuşağına dönüştürmüştü. Bugünün en dış kesimlerdeki banliyölerinde bile "yönetici malikâneleri" gibi, bunların mimari üslubu da -köşe taşları ile saçak taşlarının, kemerli pencereler ve rokoko balkonların- tuhaf gösterişçiliğin curcunalı bir kargaşasıydı.

Grafton Sıraevleri'ndeki ev, Metropol Yapı Dairesi tarafından resmen "üçüncü sınıf" olarak sınıflandırılmıştı. Gene de Marx onu "çok güzel" buluyordu. Jenny eve özgü konforların unutulmuş zevkleriyle coşarak, ekstra ev işleri için Helene Demuth'un üvey kız kardeşi Marianne Creuz'u tuttu. Bir arkadaşına, "Gerçekten de, daha önce yaşadığımız deliklere göre, prenslere layık bir konut" dedi, "ve (çoğunlukla kullanılmış süprüntülerle) tepeden tırnağa döşemek 40 pounddan biraz fazla tuttuysa da, rahat ve sıcak odamızda kendimi ilk kez iyi hissettim." Argyll ketenlerini ve gümüşlerini "Amca'dan" -rehin dükkânından- kurtardıktan sonra, yemek masasına damasko peçeteler koymaktan büyük zevk almaya başladı. Daha mahrem kutlamalar da oldu: Grafton Sıraevleri'ne geldikten sadece birkaç hafta sonra, Jenny yedinci kez hamile olduğunu fark etti.

Üç çocukları, yeni orta sınıf hayatlarına bayılmışlardı. Artık on iki ve

on bir yaşlarında olan Jennychen ve Laura, South Hampstead Kız Koleji'ne nakledildi ve çok geçmeden her konuda ödüller kazanmaya başladılar. İki yaşındaki -"pussy" [pisi pisi] ile uyaklı olsun diye, Tussy lakaplı- Eleanor ise, kapıya gelen her çocuğu eve alıp durarak, mini bir *châtelaine* olarak kendini kabul ettirdi. Güzel havalarda çayını ön kapıda içiyor, yudumlarının arasında sokak oyunlarına katılmak üzere koşturuyordu. Mahallede o kadar ün kazandı ki, tüm Marx ailesi çevrede "Tussiler" diye tanınmaya başladı.

Birkaç metre karelik çimen ve çakıldan ibaret olmasına karşın, arka bahçe bile çok hoş bir yenilikti. Eleanor'un ilk çocukluk hatıralarından biri, Marx'ın onu Grafton Sıraevleri'nin bahçesinde omzunda dolaştırması ve kahverengi buklelerinin arasına kahkaha çiçekleri takmasıydı.

> Mağribi hiç kuşkusuz muhteşem bir küheylandı. Daha önceki günlerde -ben onları hatırlayamıyorum, ama çok dinledim- ablalarım ve -benim doğumumdan hemen sonraki ölümüne ebeveynlerimin ömürleri boyunca yas tuttuğu- küçük ağabeyim "bindikleri" sandalyelerle Mağribi'ye "koşum vururlar"mış ve o da onları çekermiş Kişisel olarak -belki kendi yaşımda kız kardeşim olmadığından- ben Mağribi'ye at gibi binmeyi tercih ediyordum. Omuzlarına oturur, o zamanlar ancak bir-iki beyaz tel bulunan siyah, gür saçlarına sıkıca yapışırdım. Minik bahçemizde ve evin çevresindeki -artık üzeri binalarla dolmuş olan- tarlalarda muhteşem at gezintileri yapmışımdır.

Pazar günleri Marxlar ve ziyarete gelen arkadaşları, çoğu zaman o haftanın en doğru dürüst yemeğini yemek üzere yürüyerek yakındaki Hampstead Çayırı'na pikniğe gidiyorlardı. Minik bütçesine karşın Lenchen genellikle, çayırdaki satıcılardan alınan ekmek, peynir, karides ve denizsalyangozuyla yerel bir bar olan Jack Straw's Castle'dan alınmış kulplu sürahilerdeki biranın eşliğinde, büyücek bir dana parçasından

oluşan bir yemeği bir araya getirmeyi başarıyordu. Yemekten sonra çocuklar karaçalılar arasında saklambaç oynarken, büyükler ya şekerleme yapıyor ya da Pazar gazetelerini okuyorlardı -ama tüm aile gezmelerinde olduğu gibi, çoğu zaman isteksiz baba çok geçmeden yemek sonrası rehavetinden çocukların çığlıklarıyla sıyrılmak zorunda kalıyordu. Kızlar bir gün, "Bakalım kim daha çok indirebilecek!" diye haykırdılar yabani cevizlerle dolu bir ceviz ağacını göstererek ve ardından bir iki saat boyunca Marx, ağaç bütünüyle meyveden yoksun kalıncaya değin aralıksız bombardımana tutuldu. Sonraki bir hafta boyunca sağ kolunu oynatamadı.

Kimi zaman yeşil çayırlarda biraz daha ilerilere uzanıyorlar; "Girilmez" işaretlerini tasasızca görmezden gelip unutmabeni ve sümbül toplaya toplaya Highgate'in ötesindeki tepelere kadar gidiyorlardı. Bu keşif gezilerine defalarca katılan Wilhelm Liebknecht, nemli İngiliz ikliminde bu kadar çok kır çiçeği yetişmesine şaşıyordu. "Önümüzde sisin çirkin gizemine sarılıp sarmalanmış, bütün kapsayıcılığıyla sınırsızca uzanan dünyanın bu en güçlü kentine" diye yazmıştı, "müthiş güzel kokulu çirişotlarıyla kaplı çayırlardan gururla bakardık." Dönüşte eve yürürken, Marx kızlarıyla Alman halk şarkılarının çevirilerini veya Zenci ilahileri söyler veya Shakespeare'den ve Dante'den uzun pasajlar okurlardı. "Gerçekten sihirli bir şatoda yaşadığımızı düşünüyorduk" diye içini çekiyordu Jenny Marx. Fakat sihir, mali hokkabazlığa dayanıyordu. Marx'ın küçük Eleanor'u, tam da duruma uygun şekilde, "ya şeytana veya kasaba olan yükümlülüklerini asla yerine getirmeyen ve bu yüzden -hiç istemese de- daima oyuncaklarını şeytana satmak zorunda kalan" beş parasız sihirbaz Hans Röckle masallarıyla eğlendirmeye başlaması da bu döneme rastlıyordu. Jenny'ye kalan mirasın tümü borçları ödemeye ve evi döşemeye gitmişti. Yeni mobilyalar ve değerli eski ketenler birer birer rehincideki raflarına dönmeye başladı.

"Para piyasasının üzerinde toplanan bulutlar gerçekten de kasvetli" diye yazdı Engels, Grafton Sıraevleri'ne taşınmalarının ilk haftasında. "Bu kez bugüne dek eşi görülmemiş bir gazap günü olacak: Avrupa sanayiinin tamamı yerle bir olacak, aşırı şişmiş tüm pazarların (şu ana kadar Hindistan'a hiçbir şey gönderilemedi), tüm varlıklı sınıfların başları dertte, burjuvazi tam bir iflasta, savaş ve ahlaksızlık en üst düzeyde. Ben de, hepsinin 1857'de olacağını düşünüyorum ve yine mobilya satın aldığını duyduğum zaman, derhal bu şeyin tam bir kesinlik olduğunu ve bunun için bahse gireceğimi ifade ettim. Bugünlük elveda; karına ve çocuklarına içten sevgiler..." Bu koşullar altında, düşüncesizce yapılmış bir şaka. Marx sihirli şatoya yerleşir yerleşmez, büyük bir dehşetle, kira ödemek için para kalmadığını fark etti. "İşte buradayım" diye yazdı Ocak 1857'de Engels'e, "hiçbir umut ışığı olmaksızın ve gittikçe artan ev sorumluluklarıyla, sahip olduğum pek küçük miktardaki parayı yatırdığım ve Dean Sokağı'nda yaptığımız gibi günbegün geçinmenin mümkün olmadığı bir evde tünemiş durumda. Aslında, beş yıl öncekinden bile daha çeresizliğe düştüğüm bir durumdayım. Hayatın en acı süprüntülerinin tadına baktığımı düşünüyordum. *Mais non!* Daha da kötüsü, bu sadece gelip geçici bir kriz değil. Kendimi bu durumdan nasıl kurtaracağımı bilemiyorum."

Engels küçük dilini yutmuştu şaşkınlıktan. "Her şeyin en nihayet muhteşem gittiğini sanıyordum –siz doğru dürüst bir evdeydiniz, işler yoluna girmişti ve şimdiyse her şeyin tehlikede olduğu çıkıyor ortaya..." Her ay 5 pound, artık gerektikçe ekstra ödemeler göndermeye söz verdi. "Yeni mali yılı bir borç yüküyle karşılayacağım anlamına gelse bile, sorun değil. Bana iki hafta önce sözünü ettiğin iş olur umarım." Zira, suçluluk duygusuyla itiraf ettiği gibi, babasından gelen bir miktar Noel parasıyla, tilki avında binmek için muhteşem at satın almıştı. "Sen ve ailen Londra'da başınızın çaresine bakmak zorundayken benim bu-

rada bir at besliyor olmama canım sıkılıyor."

Bu talihsizliği en acı şekilde hisseden Jenny Marx'tı. Kocası, kitapların ve gazetelerin geçit vermez bir barikat oluşturduğu çalışma odasına çekilebiliyordu; kızlar yeni arkadaşlarıyla oyalanıyorlar ve okulla meşgul oluyorlardı. Fakat Jenny tek başınaydı. West End'in işlek caddelerinde yaptığı uzun yürüyüşleri, buluşmaları, kulüpleri ve pub'ları, sürgünün zorluklarını paylaştığı diğer Almanlar'la sohbetleri özlemişti:

> Bizim için daha önce yaşadığımız evlerle karşılaştırıldığında bir saray gibi olsa da, çekici, küçük evimize alışmak kolay olmadı. Düzgün bir yolu yoktu, çevresinde her yerde süren inşaatlar vardı; eve giderken çöp yığınlarının üzerinden sıçramak ve yağmurlu havalarda, yürürken çizmelere sıvaşan ve eve ulaşana kadar, insanın ayaklarını kaldıramayacak hale gelene kadar ağırlaşan kırmızı bir çamurla savaşmak zorundaydı. Ve sonra o yabani semtlere karanlık çöktüğünde karanlık, çerçöp, çamur ve taş yığınlarıyla uğraşmak yerine, insan evde, sıcak ateşin önünde kalmayı yeğliyordu. O kış hiç iyi değildim ve aylarca dört bir yanımı ilaç şişeleri kuşatmış olarak yaşadım.

7 Temmuz'da yeni bebeği ölü doğdu, ama yas tutacak enerjiyi bile bulamadı. "Bir gün" diyordu, "diğerinin tıpatıp aynıydı..." Grafton Sıraevleri 9 numaranın ötesindeki dünyayla tek ilişkisi, Karl'ın *Daily Tribune* için haftada iki gün yazdığı makaleleri kopya etmekten geliyordu. Derken bu cankurtaran simidinin halatı da koptu. Gazetenin, yazılarını gitgide daha az kullanmaya başladığını fark eden -ve elbette, sadece basılan yazılardan para alıyordu- Marx greve gitti. "Bunun gibi bir kurutma kâğıdında yazı yazmaya mahkûm olmak hakikaten mide bulandırıcı zaten" diye verip veriştirdi. Kendisini bir düşkünler evinde kemikleri ezilip çorbaya katılmış birisi olarak görüyordu.

Başka bir gazeteye geçme tehdidi işe yaradı –fakat ancak bir noktaya kadar. *Tribune*'ün editörü Charles Dana, gelecekte yayınlansın yayınlanmasın haftalık bir köşe yazısı ücreti alacağını söyledi. "Buna kar-

şılık, yazılarımı yarıya indiriyorlar" diye yakındı Marx. "Ne ki, buna rıza göstereceğim ve göstermek zorundayım da." Küçük bir ikramiye olarak, Dana bir *New American Cyclopaedia* derlediğini bildirip Marx'ın büyük generaller ve savaş tarihi hakkında yazmak isteyip istemeyeceğini sormuştu. En sıkıcı türden bir Grub Street[*] yazı işi olmasına karşın, Marx sayfası 2 dolarlık bir işi reddedebilecek konumda değildi.

Rütbesi kendinden menkul General Engels işin çoğunu üstlenmekten yüksünmedi –bunun ona akşamları yapacak bir meşgale olacaktı– ve derhal ilk partiye girişti: *Abensberg*,[◊] *Actium*,[◊] *Adjutant* [emir subayı], *Alma*, *Ammunition* [cephane-mühimmat], *Army* [ordu], *Artillery* [ağır silahlar] Fakat ardından bir hormonal ateş nöbetiyle yatağa düştü. Yazın geri kalanını, Lancashire'in duruma son derece uygun düşen tatil yöresi Waterloo'da dinlenerek, fiilen *hors de combat* [savaş-dışı] halde geçirdi. Bu durum, Dana'ya yazılarının nasıl olup da ansızın kesildiğini açıklamak gibi hassas bir sorumluluğu Marx'ın üzerine yıkmış oldu. "Ona ne söyleyeceğim?" diye sızlanıyordu oysa. "Hastalığı öne süremem, çünkü *Tribune* yazılarımı göndermeye devam ediyorum. Bu korkunç bir durum." El yazmalarının postada kaybolduğunu öne sürerek biraz zaman kazanmaya çalıştı.

Sepoy askerlerinin Hindistan'daki İngiliz yönetimine karşı isyanı dertlerini daha da artırdı, zira *Tribune* doğal olarak bu konuda uzmanından kapsamlı bir yazı bekliyordu. Neyse ki Marx, çok yas tuttuğu

---

[*] Londra'da, Moorfields'a yakın, önemsiz yazar ve şairlerin yaşadığı bir sokak. Bu terim bugün ikinci sınıf edebi işlerle eşanlamlı olarak kullanılır –çn.

[◊] 1809'da Napolyon'un Arşidük Louis ve General Hillum kumandasındaki Avusturyalılar'a karşı zafer kazandığı muharebenin alanı –çn.

[◊] Bugünkü adı: Punta. Actium, Batı Yunanistan'da Acarnania burnunun antik adı. En çok Sezar Augustus'un Marcus Antonius'a karşı büyük zaferiyle (M.Ö. 2 Eylül 31) ünlüdür –çn.

müteveffa Musch'tan başkalarını kandırma sanatını yeterince öğrenmişti. "Delhi meselesine gelince" diye sır verdi Engels'e, "bana öyle geliyor ki, İngilizler yağmur mevsimi adamakıllı başladığı anda çekilmeye başlamak zorundalar. Şimdilik, *Tribune*'ün askerî muhabiri olarak senin için kaleyi tutmak zorunda kalarak, bunu öne sürmeyi iş edindim... Kendimi gülünç duruma da düşürebilirim. Fakat o durumda bile, biraz diyalektikle de işin içinden daima çıkmak mümkün olabilir. Elbette ben önermelerimi her iki şekilde doğru olacak şekilde yazacağım." Eylül olduğunda, Engels *Cyclopaedia*'da şansını bir kez daha deneyebilecek kadar iyi hissediyordu kendini ve Wight Adası'ndaki yeni nekahat yerinden, bir makaleler seli akıtmaya başladı –*Battle* [muharebe], *Battery* [batarya], Blücher* ve daha pek çoğu. Ekim'de Jersey'yi ziyaretinde, Cannon'la [top] başlayarak alfabenin bir sonraki harfine geçti. Campaign [sefer] ve Cavalry [süvari] çok geride kalmış olabilir miydi?

Gel gör ki, bu üretkenlik patlaması, akla hayale gelebilecek en müthiş haberle yarıda kesildi: Uluslararası mali tufan, sonunda patlak vermişti. New York'ta bir banka çöküşüyle başlayan kriz, Avusturya, Almanya, Fransa ve İngiltere'ye dört nala kalkmış bir kıyamet gibi yayıldı. Engels Kasım ortasında eğlenceye -diklemesine düşen fiyatlar, gündelik iflaslar ve bol miktarda panik- tanık olmak üzere derhal Manchester'a koşturdu. "Burada [Pamuk] Borsasının genel görünümü gerçekten keyifli" dedi Marx'a. "Arkadaşlar benim ani ve açıklanamaz neşemin başlaması karşısında tamamen çileden çıkmış durumdalar." Bir fabrika sahibi şimdiden tüm av köpeklerini satmış, hizmetçilerine yol vermiş ve malikânesini kiralığa çıkarmıştı. "İki hafta daha geçsin, o zaman burada dans bütün hızıyla başlayacak."

Gebhard Leberecht von Blücher (1742-1819), Napolyon dönemi bir Prusya generali –çn.

Bunu derhal devrim izler miydi? Engels emin değildi: Bunca uzun bir refah döneminin ardından işçilerin uyuşmuş halde olmaları kaçınılmazdı. Fakat bu sorun değildi, zaten kitlelerin başını çekecek önderlerin de öncelikle kendilerini arbedeye hazırlamaları gerekiyordu. Engels, kendisi ayaklanma ordusuna -her türlü burjuva direnişini Manchester ve Berlin sokaklarında hızlı süvari hücumlarıyla ezerek- kumanda edeceğini düşünürken, Marx da proletaryayı ekonomi politiğin gizlerinde aydınlatarak seferin sivil kanadını yönetecekti. Engels, bunun "bir ölüm kalım meselesi" olduğunu ilan etti, ânın heyecanına kapılarak. "Bu askeri çalışmalarıma derhal daha pratik bir özellik kazandıracak. Bugünden tezi yok, etkinliklerimi binicilikle, yani en iyi öğretici olan tilki avıyla kısıtlamak dışında Prusya, Avusturya, Bavyera ve Fransız ordularının mevcut düzen ve temel taktiklerini dikkatle inceleyeceğim." Cheshire Avcılık Kulübü üyeleri, av sonunda at sırtında içkilerini yudumlarken, yeni güçlü küheylanının üzerindeki çekici Bay Engels'in gizli gizli Kuzeybatı İngiltere'nin Napolyon'u haline gelmeye hazırlandığını hayatta tahmin edemezlerdi. Fakat Engels son derece ciddiydi: "Ne de olsa, Almanya'ya döndüğümüzde Prusya süvarisine bir-iki şey göstermek isteriz. Şimdiden bayağı iyi antreman yaptığım ve her gün biraz daha geliştirdiğim düşünülürse, beyefendiler benimle baş etmekte güçlük çekecekler... Şu anda zorlu arazide at binmenin gerçek sorunlarının ciddi biçimde üstesinden gelmeye ancak başlıyorum; bu gerçekten çetin bir iş." Engels, biniciliğin her türlü askeri başarının "maddi temeli" olduğuna inanıyordu. Fransız küçük burjuvazisi neden rezil Louis Bonaparte'ı bir kahraman olarak kabul etmişti? "Çünkü at sırtında çok zarif oturuyordu." Bu sözler -Hampstead Çayırları'nda pazar günleri yapılan eşek gezilerinde görüldüğü üzere- eyerin üzerinde son derece hantal görünüşüyle aile arasında alay konusuna dönüşmüş olan Marx'ı bayağı sinirlendirmiş olmalıdır.

Aralık sonuna gelindiğinde, Engels'in eğitim planı, marazlı pamuk tüccarını zıpkın gibi bir süvariye dönüştürdü. "Cumartesi günü tilki avına gittim –yedi saat boyunca eyer üzerinde" diye bildirdi yılbaşı arifesinde soluk soluğa. "Bu tür şeyler bana günlerce şeytani bir zindelik veriyor hep; bildiğim en müthiş fiziksel zevk. Bütün arazide benden daha iyi binici olarak ancak iki kişi olduğunu gördüm, ama onların da atları benimkinden daha iyiydi. Bütün bunlar sağlığımı da çok iyiye götürdü. En azından adamlardan yirmisi düştüler veya yıkıldılar, iki atın işi bitti, bir tilki öldürüldü (ÖLDÜRENLERDEN biri de bendim) Ve şimdi, bütün ailene mutlu yeni bir yıl ve 1858 mücadele yılı diliyorum."

Bütün bu gezip tozmaların daha büyük bir amaca hizmet ettiğine büsbütün ikna olmayan Marx, birlikte yazdığı kişi çalılık ve hendeklerin üzerinden hoplarken *Cyclopaedia*'dan biraz daha para kazanmasının nasıl mümkün olabileceğini düşünüyordu kara kara. Boğazına kadar borca batınıştı ve aç kurtlar yine yuvasını temelinden yıkma tehdidinde bulunuyorlardı. "Son istediğim şey, seni sağlığına zarar verebilecek herhangi bir gerilime sokmak olduğundan sana meseleden söz etmemeye çalışıyorum" dedi kibarca. "Ama bazen bana öyle görünüyor ki, gün aşırı bir şeyler yapabilseydin, bu senin şölenleri de biraz dizginlerdi." Engels reddetti: Başı "genel bir gümbürtü" ile bir nabız gibi atar ve vızıldarken bir şey okuması veya yazması mümkün olabilir miydi? Marx bunu anladı. Bütün itirazları hayatını kazanma ihtiyacıyla ilgili olduğundan, günün melodramatik ruhu onu da kavramıştı aslında. Madem ki kader onu devrimin baş kuramcısı tayin etmişti, o da bunu yapacaktı. 1857-58 kışının uzun geceleri boyunca "bir yandan sadece limonata, ama öte yanda muazzam miktarda tütün"den aldığı güçle, "en azından *déluge* [tufan]dan önce ana hatları kesinleştirmek üzere" iktisadi çalışmalarını karıştırmaya koyuldu.

Gelgelelim, tufan hiç gelmeyecekti: O kara fırtına bulutlarının, parçalı buluta dönüşmekten öte bir işlevi olmadı. Fakat Marx, herkesi ve her şeyi boğacak bir tufanın er ya da geç geleceğinden emin, kendi gemisini inşa etmeye devam etti. Küçükken öğrendiği aritmetik, karmaşık ekonomik formüller için yetersiz kaldığında, cebir üzerine hızlı bir kurs aldı. Kendi ifadesine göre, "kamu yararı için, bu meseleye adamakıllı dalmak kesinlikle gerekli" idi. Gerçekten de bu işi adamakıllı yaptı: Bu gece karalamaları 800'ü aşkın el yazması sayfasını dolduruyordu. Moskova'daki Marx-Engels Enstitüsü, arşivdeki bu el yazmalarına erişimi 1939'da serbest bırakana kadar bunları gören olmadı ve ancak 1953'te *Grundrisse der Kritik der Politischen Oekonomie* [Grundrisse-Ekonomi Politiğin Eleştirisi için Ön Çalışma] adıyla Almanca baskısının yayımlanmasının ardından yaygın biçimde ulaşılabilir oldu. İlk İngilizce çevirisi ise, ancak 1971 gibi yakın bir tarihte çıktı.

Şimdi genellikle adlandırıldığı gibi *Grundrisse*, bizzat Marx tarafından gerçek bir yamalı bohça olarak nitelendirilen, parçalı ve kimi zaman tutarsız, büyük bir kitaptır. Fakat *Ekonomik ve Felsefi El Yazmaları*'nı (1844) *Kapital*'in (1867) ilk cildiyle bağlantılandıran kayıp halka olarak, en azından Genç Marx ile Yaşlı Marx arasında bir tür "radikal kırılma" olduğuna ilişkin yaygın yanlış anlamayı dağıtır. Şarap şişede olgunlaşıp güzelleşebilir, ama başından sonuna şarap olarak kalır. Paris el yazmalarında, bıraktığı yerden alarak devam ettirdiği yabancılaşma, diyalektik ve paranın anlamı üzerine uzun kesimler vardır; bunlar arasında en çarpıcı fark, eskiden felsefe ile ekonomiyi arka arkaya ele alırken, artık bunları birleştirmesidir. (Lassalle'ın sözleriyle ifade etmek gerekirse "O, iktisatçıya dönüşen bir Hegel, sosyaliste dönüşen bir Ricardo" idi.) Başka bir yerde, emeğin gücü ve artı-değer analizi, onun bu kuramları *Kapital*'de daha geniş bir biçimde izahını bekler.

İlk sayfada, maddi üretimin -"toplumda üreten bireyler"- iktisat tarihine ilişkin her ciddi çalışmanın temeli olması gerektiğini öne sürer. "Smith veya Ricardo'nun başlangıç noktasını oluşturan bireysel ve tecrit edilmiş avcı veya balıkçı, on sekizinci yüzyılın yavan yanılsamalarıdır." İnsanlar toplumsal hayvanlardır ve "üretim"in, bağımsız olarak hareket eden yalnız öncülerle başladığı inancı "birlikte yaşayan ve birbirleriyle konuşan bireyler olmaksızın dilin gelişimi düşüncesi kadar büyük bir saçmalıktır." Bu girişin altbaşlıkları -"Üretimin Dağıtım, Mübadele ve Tüketimle Genel İlişkisi", "Ekonomi Politiğin Yöntemi" vb.- kesin biçimde şematik bir çalışma olduğu izlenimini verir. Fakat Marx asla bir şemaya uzun süre bağlı kalamaz, ve canlı ve ilginç yan yollara ve sapmalara dalması çok sürmez. Herhangi bir verili dönemde, üretim ile toplumun genel gelişimi arasındaki ilişkileri üzerine notlarında, ansızın durup kültürel sanat yapıtlarının kalıcı cazibesini merak etmeye koyulur. Parthenon veya *Odysseia*'nın doğduğu mitolojiden artık bütünüyle koptuğumuz halde, neden bunlara hâlâ değer veririz?

> Yunan hayal gücünü ve Yunan sanatını biçimlendiren doğa ve toplumsal ilişkiler görüşünün otomatik makineler, demiryolları, lokomotifler ve elektrik telgrafının çağında var olması mümkün müdür? Roberts & Co.'ya* karşı Vulcan'ın [ateş ve maden tanrısı] şansı nedir? Paratonere karşı Jüpiter [yıldırımlar tanrısı] ne yapabilir... *İlyada* basın şöyle dursun, matbaa makineleriyle boy ölçüşebilir mi? Matbaacının kalıbı kaçınılmaz olarak türkü söylemenin, şiir okumanın ve ilham perilerinin sonunu getirmez ve dolayısıyla epik şiirin koşullarını ortadan kaldırmaz mı?

Açıkça hayır: Marx, çağın en gözde şiirlerinden biri haline gelmiş olan *Ulysses*'i, Alfred Tennyson'ın devlet şairliğine atanmasından sade-

---

* Sanayi makineleri ve lokomotif imal eden bir İngiliz firması –çn.

ce birkaç yıl sonra yazıyordu. O halde, Antik Yunan estetiği yalnız bir zevk kaynağı değil aynı zamanda birçok Victoria çağı sanatçı ve yazarının esinlendiği standart veya model olarak kalmaya devam etmişti?

Mükemmel bir soru –fakat Marx'ın kısa yanıtı, pek de ona denk değildi. Hiçbir insan çocuğa dönüşemese de, diye yazmıştı, "çocuğun hilesiz, saf yöntemlerinden hoşlanmaz ve onun gerçeğini daha üst bir düzlemde yeniden üretmeye çabalamaz mı?" Aynı şekilde, "neden insan toplumunun en güzel gelişimine ulaşmış olduğu çocukluk dönemi de, asla geri dönmeyecek bir çağ olarak ebedi bir çekiciliğe sahip olmasın?" Belki de, kızlarıyla Hampstead Çayırı'nda oynadığı kendi birdirbir ve deh-deh oyunlarını düşünüyordu: Vaktinden evvel yaşlanan ve çökmekte olan otuz dokuz yaşındaki bedeninin içinde, serbest kalabilmek için şiddetle yanıp tutuşan bir yeniyetme vardı. Kimi zaman, kendi kendilerine eğlenen çocukları seyrederken, kafasında birikmiş onca pislik ve perişanlıktan arındırabilmek için taklalar atabilmeyi özlüyordu.

Hepsinden büyük başağrısı, onun "ekonomik zırva" dediğiydi. 1845'e kadar, ekonomi politik üzerine denemesinin neredeyse bittiğini ileri sürmüş ve sonraki on üç yıl boyunca bu yalanı öylesine sık yinelemiş ve süslemişti ki, dostlarının beklentileri akıl almaz derecede yükselmişti. Aldığı zamana bakarak, bunun kapitalizmin temelsiz dev yapılarını -başları bulutlara dayanan kuleler, olağanüstü saraylar, ağırbaşlı tapınaklar, koca kürenin ta kendisini- ardında bir harebe bırakarak çökertecek, gerçekten de çok büyük tartışmalar yaratacak bir *magnum opus* olması gerektiğine hükmetmişlerdi. Londra'dan Manchester'a gönderilen düzenli bültenler, kaydedilen muhteşem ilerleme iddiasını sürdürüyordu. "Bugüne dek ileri sürülen kâr kuramını bütünüyle yıktım" diye yazdı Engels'e Ocak 1858'de gururla. Aslında, elinde British Museum'daki o uzun günler, masasının başındaki daha da uzun gecelerin, gelişigüzel karalamalarla dolu, yayımlanamaz nitelikte yalpalayan bir

notlar yığınından başka bir şey yoktu.

O ay daha sonra, Ferdinand Lassalle'ın Herakleitos felsefesi üzerine yeni kitabı -tuğla boyutlarında iki cillten oluşan- beklentileri yerine getirmek konusundaki yetersizliğinin daha da fazla bilincine varmasına yol açtı. Alman sosyalizminin kendi kendini tayin etmiş lideri Lassalle nasıl olur da böylesine önemli ve kapsamlı bir kuramsal kitabı tamamlayacak vakti bulabilmişti? Marx, Engels'i Herakleitos kitabının "çok aptalca bir düzmece" olduğunu temin ederek, kendi suçlu vicdanıyla, Lassalle'ın başarısını küçümsemek yoluyla başa çıktı. Doğru, kitapta muazzam bir irfan sergilemesi vardı –ama "Lassalle gibi, zamanı ve parası varsa, ve Lassalle gibi, Bonn Üniversitesi Kütüphanesi'ni *ad libitum* [serbestçe] eve taşımasına izin veriliyorsa, bir insanın bu kadar geniş bir alıntılar derlemesi yapması çok kolaydır. Bu arkadaşın kendisini ne kadar da müthiş olduğunu düşündüğü hemen anlaşılıyor... Her iki cümlede bir budalaca bir hata, ama dikkate değer gösterişçilikle ortaya konuyor."

Lassalle, Marx'tan yedi yaş küçüktü ve ortak pek çok yönleri -her ikisi de Heine ve Hegel'den uzaklaşmış, aristokrat kadınlara zaafı olan burjuva Alman Yahudisi idi- kaderlerindeki tezat acı verecek kadar had safhadaydı. Henüz bir felsefe öğrencisiyken Lassalle, ünlü bir boşanma davasıyla mücadele eden Kontes von Hatzfeldt'i hararetle savunmuştu. Sosyalist dava için pek de uygun bir kadın kahramana benzemiyordu, ama avukatlığa kalkışan bu ihtiraslı genç açısından, onun çilesi, üst sınıfların hırsızlık düzeyindeki alçaklığını sergiliyordu: Kont fiilen karısının drahomasını çalmıştı ve o dönemin Alman hukuku uyarınca, geri alma şansı çok düşüktü. Lassalle, yasal incelikleri katıksız bir hiçe saymayla -yalancı şahitler, belgeleri çalma- on yılın ve düzinelerce davanın ardından, bitap düşen kocanın ganimeti teslim etmesine kadar, bu davayla deli gibi uğraştı. Lassalle'ın ganimetteki payı onu hayatı boyun-

ca geçindirecek düzeydeydi: Kendisine Berlin'de saray gibi bir malikâne aldı, burayı son derecede egzotik ve pahalı bir tarzda döşedi; operadaki locası Kral'ınkine bitişik ve onunki kadar büyüktü. Kendisi gibi Büyük Adam olmaya yazgılı birini gördüğü anda tanıyan Bismarck bile ona saygılarını sunmaya geldi.

Beklenebileceği gibi, Lassalle'ın temsil ettiği iddiasında olduğu işçilerden bazıları onun niyetlerine karşı derin bir kuşku duyuyorlardı –ve Marx'ın görünüşte ona verdiği destek karşısında bocalıyorlardı. 1856 baharında, Düsseldorf komünistleri, Marx'ın onunla ilişkilerini koparmasını sağlama umuduyla Londra'ya Gustav Lewy diye birini elçi olarak gönderdiler; bütün bir hafta boyunca Lewy ev sahibini Lassalle'ın entrikacılığı, fırsatçılığı ve diktatörce ihtiraslarına ilişkin hikâyelerle doldurdu. "[Lassalle'ın] kendisini, bizim onu gördüğümüzden tamamen farklı gördüğü anlaşılıyor" diye yazdı Marx hemen ardından Engels'e. "Bütün bu olay benim ve Freiligrath'ın üzerinde belirgin bir etki yaptı –hem de Lassalle'ın lehine ve işçilerin dedikodularının aleyhine bir peşin hükme sahip olduğumu söyleyebilecek olmama rağmen. Lewy'ye elbette sadece tek taraftan gelen bilgiye dayanarak herhangi bir sonuca varamayacağımı söyledim."

Marx'ın şüpheli biri hakkında olumlu düşünmesi son derece alışılmamış bir durumdu; fakat Lassalle da herhangi biri değildi. '48 devrimi sırasında Almanya'daki ilk karşılaşmalarında, korkusuzluğu ve coşkusu Marx'ı adamakıllı etkilemişti ve o günden sonra dostlukları sadece mektuplar aracılığıyla sürmüş olsa da, fikrini değiştirmesini gerektirecek hiçbir şey duymamıştı. Lewy'nin uyardığı gibi, Lassalle'ın hararetli güç arayışı içinde, büyük bir keyifle işçileri çiğneyip geçerek Prusya istibdadıyla ittifak kuracak maskeli bir müstebit, tehlikeli bir megalomanyak olduğu doğruydu belki de; gelgelelim, öyleyse bile, bundan mektuplarında hiç söz etmemişti. Ününün doruğundayken bile, Lassal-

le Londra'daki yoksul arkadaşına -fikirlerini överek, kitabını tamamlamaya teşvik ederek, ara sıra para göndererek- sadık kalmıştı. İnsan böylesine cömert bir hayırseveri sadece işçilerin dedikodusuna bakarak gözden çıkarabilir miydi? Marx'ın Lewy'ye ve Düsseldorf komünistlerine tek tavsiyesi "gözlerini adamın üzerinden ayırmamaları, fakat şimdilik aleni bir kavgaya girişmemeleri" oldu.

1858 baharına gelindiğinde, Lassalle artık bir Berlin yayıncısı olan Franz Duncker'le (karısı Lassalle'ın metresi olan) kendisine [Marx'a] bir sözleşme ayarlamayı önerdiğinden, "aleni bir kavga"dan kaçınmak için bir nedeni daha olmuştu. Engels'le kişisel yazışmalarında Herakleitos kitabına dudak bükmesine karşın, Marx yazara çarpıcı ölçüde farklı bir görüş bildirdi: "Herakleitos'unuzu büyük bir dikkatle okudum. Dağınık parçalardan oluşan sistemi yeniden kurmanızı çok başarılı kabul ediyorum, polemiğinizin keskin zekâsından daha az etkilendiğimden değil tabii... Sahi, bu arada, tüm diğer çalışmalarınız arasında bu kadar geniş Yunan filolojisi bilgisini edinmiş olmanıza hayret ettim." Bu içtenliksiz saygılarını dile getirdikten sonra, kendi başyapıtının yapısını anlatarak devam ediyordu.

> Şu anda üzerinde çalıştığım kitap Ekonomik Kategorilerin Eleştirisi, veya, dilerseniz, burjuva ekonomi sisteminin eleştirel bir teşhiri Konuyu altı kitapta ele alıyorum: 1. Kapital Üzerine (birkaç giriş bölümü içeriyor). 2. Toprak Mülkiyeti Üzerine. 3. Ücretli Emek Üzerine. 4. Devlet Üzerine. 5. Uluslararası Ticaret. 6. Dünya Pazarı.

Marx bunların bölümler halinde basılmasını istiyordu. İlk cilt -sermaye, rekabet ve kredi üzerine- Mayıs'ta basıma hazır olacak, ardından birkaç ay içinde ikincisi gelecek ve böyle devam edecekti.

Bu, gerçekten birbirine fazlasıyla yakın teslim tarihleri anlamına geliyordu; ve kendisini bir şeyi teslim etmesi için baskı altında hissettiği zamanlar sıkça başına geldiği gibi, bedeni isyan etti. "Karaciğer rahat-

sızlığım nedeniyle bu hafta o kadar hastalandım ki, düşünmek, okumak, yazmak şöyle dursun, hattâ herhangi bir şey yapmaktan aciz kaldım" diye yazdı Engels'e 2 Nisan'da. "Rahatsızlığım feci durumda, zira biraz iyileşmedikçe ve parmaklarım kavrama gücünü yeniden kazanmadıkça Duncker için hazırladığım şey üzerinde çalışmaya başlayamayacağım." Ayın geri kalanı boyunca hiç çalışamadı. "Daha önce hiç bu kadar şiddetli bir karaciğer hastalığı nöbeti geçirmemiştim ve bir süredir karaciğer sertleşmesi olabileceğinden korkmaya başladım... Ne zaman otursam ve bir iki saat bir şeyler yazsam, bir iki gün boyunca hiçbir şey yapamaz hale geliyorum."

Tanıdık bir sızlanma. "Heyhat, çalışmanın tamamlanmaması için bu bahanelere ne kadar da alışmışız!" diye yorumladı durumu Engels yıllar sonra Marx'ın eski mektuplarından bazılarını yeniden okuduktan sonra. "Sağlık durumu devam etmesine izin vermediği her zaman, bu durum zihnine öyle bir sıkıntı veriyordu ki, ancak çalışmanın neden tamamlanamadığına ilişkin kuramsal bir bahane bulabildiği zaman mutlu oluyordu." Bu da, çalışmasını sabote edenin sağlığı olduğunu varsayar, oysa neden ve sonucun tam ters yönde işlediğini öne sürmek de mümkündür. Marx'ın yıllar içindeki pek çok hastalığı yeterince gerçek olsa da, psikosomatik bir etkinin varlığı da su götürmez niteliktedir. Kendisinin de itiraf ettiği gibi "hastalığım daima zihnimden kaynaklanıyor."

New York Daily Tribune'de düzenli sütununu yazmaya başladığı 1851 yazında, derhal hastalandı ve işi devralması için Engels'e yalvardı. Birkaç ay sonra, Weydemeyer'in gazetesi *Die Revolution*'a katkıda bulunması istendiğinde, bir hafta boyunca yatağa düştü. 1857 yazında, yoksulluk onu Amerikan *Cyclopaedia* için ucuz yazıları yazmaya zorladığında, karaciğer rahatsızlığı yüzünden üç hafta yerinden kıpırdayamadı. Şimdi Lassalle ve Duncker ekonomik el yazmalarını istediğinden, Marx'ı tanıyan herkes sonucu tahmin edebilirdi. En başta Jenny, ani

karaciğer nöbeti karşısında hiç şaşırmadı. Marx'ın mektup bile yazamayacak kadar hastalandığı bir dönem olan Nisan 1858'de, [Jenny] Engels'e, "durumunun kötüleşmesi büyük ölçüde zihinsel huzursuzluğuna ve tedirginliğine yorulabilir; zira bu şeyi tamamlamayı olanaksız görüyor, oysa şimdi, yayıncıyla sözleşmeyi de imzaladığından, zihinsel sıkıntısı daha da büyüdü" diyordu. Bundan kısa süre sonra, Engels'in faal binicilikten oluşan en gözde ilacını verdiği Manchester'da bir hafta kaldı. "Mağribi bugün iki saat at bindi" diye yazdı Engels, Jenny Marx'a gönderdiği tıbbi bültene, "ve ardından kendini o kadar iyi hissetti ki, kitap hakkında ansızın coşku duymaya başladı." Fakat Grafton Sıraevleri'ndeki çalışma masasına döner dönmez, tüm eski kaygılar tekrar çöktü üzerine.

Marx iflah olmaz şekilde, bir kanıt parçası daha bulmak üzere araştırmak için çalışmayı devamlı kesen veya argümanını nasıl geliştireceği üzerine kafa yorarken çalışma odasında bir aşağı bir yukarı yürüyüp duran, yerinde duramayan biriydi. (Halının kapı ile pencere arasındaki bölümü, bu çabalar sırasında bir çayırı bölen yol kadar kesin bir çizgi halinde, aşınıp kelleşmişti.) Geçmişte, "ekonomik zırva"sının başka bir Alman yayıncıya teslim tarihi çoktan geçtiği Ağustos 1846'da, gecikmeyi şöyle açıklamıştı: "Kitabımın ilk cildinin neredeyse tamamlanmış el yazması uzun zamandır öylece durmakta, zira gerek içerik gerek biçim olarak bir kez daha gözden geçirmeksizin yayımlatmam mümkün değil. Söylemeye bile gerek yok ki, sürekli çalışan bir yazar, altı ayın sonunda, altı ay önce yazdığı şeyi kelimesi kelimesine bilemez." Birçok yazar bu sendromu tanıyacaktır –gemiyi kızaktan kaydırarak denize indirme korkusu, bir kat daha boya sürme veya birkaç perçine daha yönelik karşı konulmaz ihtiyaçtır bu. O 1846 yazında, son rötuşları yapmanın yaklaşık dört ay daha alabileceğini düşünmüştü: "İlk cildin bu gözden geçirilmiş versiyonu, Kasım sonunda basılmaya hazır olacak. Daha tarihsel

nitelikteki ikinci cilt, ondan sonra gelebilir."

On yılı aşkın bir süre sonra, Marx'ın büyük gemisi hâlâ kuru havuzdaydı. "Şimdi izin verin de, ekonomi politiğimin nasıl gittiğini anlatayım" diye yazdı Lassalle'a Şubat 1858'de. "Aslına bakılırsa, birkaç aydır son aşaması üzerinde çalışmaktayım. Fakat bu şey çok yavaş ilerliyor, zira insan araştırmaya yıllarını adadığı konuları nihai olarak yazmaya koyulduğu her seferinde, bunlar yeni yönlerini ortaya koymaya başlıyor ve üzerinde düşünmeye zorluyorlar." Danışılmamış tek bir kaynak, okunmamış tek bir çalışma olduğu sürece -her zaman olabileceği gibi- bunu görmezden gelemiyordu.

Ve kuşkusuz, taahhüdün diğer kötü şöhretli düşmanları vardı bir de -hastalık, yoksulluk ve evle ilgili görevler. Eleanor boğmacaya yakalanmıştı; Jenny "sinirsel bir çöküş" yaşıyordu; kasap, tefeci ve taksitçi hepsi paraları için kıyameti koparıyorlardı. Marx'ın acı bir şakayla belirttiği gibi "Bugüne dek paradan bunca yoksun birinin para hakkında yazmış olduğunu sanmıyorum." Tüm bu aksilikler bataklığının kapanına kısılmış olarak, yaz boyunca hemen hiç yazmadı. Eylül sonunda, el yazmasının "iki hafta içinde" gönderilecek hale geleceğini ileri sürdü, ama bir ay sonra "daha onu gönderebilmem için haftalar gerekecek" itirafında bulundu. Her şey aleyhine komplo kurmuş gibiydi: Onca neşeyle beklenen dünya ekonomik krizi, o kadar çabuk suya düşmüştü ki, olayların bu gidişine karşı Marx'ın "çok kötü durumdaki ruh hali" beklenen fiziksel sonuçlarını getirdi –"korkunç diş ağrısı ve bütün ağzımın içi yara oldu."

Kasım ortasına gelindiğinde, yani teslim tarihinden altı ay sonra, Berlin'deki yayıncı kitabın hayali bir şey olup olmadığını merak etmeye başladı. Marx, kahramanca bir küstahlıkla, Lassalle'a bu ağırdan almanın "sadece ona [Duncker] parasının değerini vermek çabası anlamına geldiğini" açıkladı. Nasıl yani?

Şu anda tek ilgilendiğim şey, biçim. Ama bana göre yazdığım her şeyin üslubu karaciğer rahatsızlığının kötü etkilerini taşıyor. Ve bu eserin tıbbi gerekçelerle böylesine berbat olmasına izin vermemek için çifte nedenim var:

1. Bu, on beş yıllık araştırmanın, yani hayatımın en iyi yıllarımın ürünü.

2. Bu kitapta, toplumsal ilişkilerle ilgili önemli bir görüş ilk kez olarak bilimsel yöntemle ortaya konuluyor. Dolayısıyla, bu şeyin hasta bir karaciğere yaraşır ağır, ruhsuz bir üslupla çirkinleşmemesini Parti'ye borçluyum...

Fiilen yazmaya henüz başlamış olduğumdan, yaklaşık dört hafta içinde tamamlamış olurum.

Henüz başlamak mı? Bu sözler, geçen Şubat'ta metnin "son aşamalarında" olduğu söylenen, Lassalle ve Duncker için tam bir şok olmuştu herhalde. Gene de, madem ki eser Marx'ın ileri sürdüğü kadar ağır ve kapsamlıydı, beklemeye değeceğine kuşku yoktu.

Noel yaklaşırken, Grafton Sıraevler Sokağı her zamankinden daha da kederli gibi görünüyordu. Rehinciye koşturmak, alacaklılardan neredeyse her gün gelen ve para için sıkıştıran mektuplara yanıt vermek gibi ayak işleriyle uğraşmadığı her an Karl'ın el yazmalarını temize çekmekle uğraşan Jenny'nin çocuklar için bayram hazırlığı yapacak vakti yoktu. "Karım, yaşamak zorunda kaldığı tüm bu *misère*'den [sefalet] sonra, devrimin işleri daha da kötüleştirmekten ve bir kez daha buradaki tüm sahtekârların orada zaferlerini kutladığını görme hazzını sağlamaktan başka bir işe yaramayacağını söylerken çok haklı" diye yazıyordu Marx. "Kadınlar böyledir işte."

Ocak sonlarına gelindiğinde, kitap gitmeye hazırdı –ama posta veya taahhütlü gönderi için beş kuruşu bile yoktu. Gereken 2 poundu ödemesinin ardından, Engels dehşet verici ve şoke eden bir itirafla ödüllendirildi: "El yazması basılı olarak (üç parça halinde) yaklaşık on iki forma [192 sayfa] uzunluğundaydı ve -bu seni yıkmasın- gerçi Genel

olarak Kapital başlığını taşısa da, bu parçalarda aslında sermaye konusunda hiçbir şey yok." Engels bir şeylerin yolunda olmadığından kuşkulanmış olabilir: Her zaman yaptığının tersine, Marx ona üzerinde çalışırken kitabını hiç göstermemişti. Son tahlilde, onca yıllık övünmenin ardından acı bir hüsrandı. Dağ, sonunda gülünç bir fare doğurmuştu. Bu incecik cildin yarısı, diğer iktisatçıların kuramlarının eleştirel bir özetinden ibaretken, ilgi uyandıracak tek kesimi, Marx'ın Hegel okumaları ve *Rheinische Zeitung*'daki gazeteciliği aracılığıyla "sivil toplumun anatomisi ekonomi politikte bulunur" sonucuna kişisel olarak nasıl ulaştığını anlatan otobiyografik önsözüydü.

> Ulaştığım ve bir kez elde edilince araştırmalarıma kılavuz örgesi olarak hizmet eden genel sonuç kısaca aşağıdaki gibi formüle edilebilir: İnsanlar, yaşamlarının toplumsal üretiminde, kaçınılmaz ve kendi iradelerinden bağımsız belirli ilişkilere, kendi maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme aşamasıyla örtüşen üretim ilişkilerine girerler. Bu ilişkilerin toplamı, toplumun ekonomik yapısını, hukuki ve siyasal bir üstyapının üzerinde yükseldiği ve toplumsal bilincin belirli biçimleriyle örtüşen gerçek temelini oluşturur. Maddi yaşamın üretim tarzı toplumsal, siyasal ve entelektüel süreci genel anlamda koşullandırır. İnsanların varlığını belirleyen bilinç değil, tam tersine, bilinçlerini belirleyen toplumsal varlıklarıdır.

Belirli bir gelişim aşamasında, bu "maddi ilişkiler" tahammül edilemeyecek kadar kısıtlayıcı hale gelir ve ardından bilincin bütün bu muazzam "üstyapısı" -hukuki, siyasal, dinsel, estetik- güneşli bir kış sabahında yağan kar kadar çabucak eriyip gideceği bir toplumsal devrim çağı başlar. Asyai'den feodale varıncaya değin, her eski üretim tarzında bu olmuştu ve modern burjuva istibdadının sonu da kesinlikle buydu. Fakat bir fark vardı: "Burjuva üretim ilişkileri, toplumsal üretim sürecinin uzlaşmaz çelişki barındıran son biçimidir –bireysel uzlaşmazlık an-

lamında değil, bireylerin yaşamının toplumsal koşullarından doğan bir antagonizmdir bu; aynı zamanda, burjuva toplumunun rahminde gelişen üretici güçler bu karşıtlığa çözüm olacak maddi koşulları yaratır. Bu nedenledir ki, bu toplumsal oluşum, insani toplumun tarih-öncesini sona erdirir."

Oldukça abartılı "bu nedenle" denebilir. Tek başına bu birkaç paragraf bile, Marksist düşünürlerin "temel ve üstyapının" tam olarak önemi hakkında kendi aralarında münakaşa ettiği, kuşkucuların Victoria kapitalizminin neden ille de komünist bir nirvananın yaratılmasından önceki son antagonist üretim olması gerektiğini merak ettiği eksiksiz bir tartışma sektörü yaratmıştır. Burjuva toplumu sadece kendisinin, daha ayrıntılı işkence aletleri ve üstünlüğünün daha ikna edici haklılaştırmalarıyla, daha incelikli olsa bile daha keskin bir versiyonuna doğru başkalaşması mümkün değil miydi?

Marx'ın verdiği adla, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, böylelikle çiğnenecek bir sürü sakız -ama hayranlarının açlığını doyuracak pek az şey- verdi. Baskı günü yaklaşırken, kitabın uygar dünyanın her yerinde tercüme edilip hayranlık toplayacağını ilan ederek abartılı reklamlarına devam etti. Ama bedeni her şeyin daha çok farkındaydı: Temmuz 1859'un ortasında, kitabın yayına hazırlanmış nüshaları Londra'ya geldikten sonra, "sıcak nedeniyle bir tür koleraya yakalandı ve sabahtan gece yarılarına kadar kusmaya başladı." Şaşırtıcı da değildi. Çoktandır vaat edilen *opus* sonunda ellerine ulaştığında, dostlarının tepkisi dehşet dolu bir hayret oldu. Wilhelm Liebknecht "hiçbir kitabın onu bu kadar hüsrana uğratmadığını" söyledi.

Hiç reklamı yapılmadı ve pek az tanıtım yazısı çıktı: Patlayıcı mayının rutubetli bir maytaptan başka bir şey olmadığı ortaya çıkmıştı. "Karl'ın kitabı için uzun zamandır beslediğimiz gizli umutların hepsi, Almanların komplocu suskunluğu" diye yakınıyordu Jenny yılın sonun-

da, "sadece önsözle yetinen ve kitabın içeriğini görmezden gelen bir iki sefil, edebi *feuilleton* [tefrika] makale bozdu. İkinci parça bu tembelleri uyuşukluklarından sıçratabilir..." Ha, evet, ikinci parça -ilkinden birkaç ay sonra gelecek veya yazarın bir zamanlar öyle olacağına söz verdiği parça. Şimdi programını hafifçe ayarlayarak, *Eleştiri*'den eksantrik bir biçimde çıkarttığı kapital üzerine tezinin tamamlanması için "en son sınır"ı Aralık 1859 olarak saptamıştı. Marx'ın çalışma alışkanlıklarını iyi bilenler, bu plana muhtemelen bağlı kalmayacağını tahmin edebilirlerdi –ve beklenebileceği üzere, Bern Üniversitesi Doğabilimleri Profesörü Karl Vogt'a karşı yürüttüğü görkemli ve anlamsız kan davasıyla oyalandığı sonraki yıl boyunca ekonomik defterleri çalışma masasında öylece yattı.

Bu saçma fasıla, Mayıs 1859'da Urquhartcıların düzenlediği bir Rus karşıtı gösteride Marx'la platformu paylaşan radikal yazar Karl Blind'in rastgele bir sözüyle başladı. İki üç Alman sosyalistinin bir araya geldiği her zaman, çok geçmeden yoldaş göçmenler hakkında karaçalmalarla dolu dedikodu alışverişinin başlaması da elde bir kesinliğindeydi; bu sefer de Blind'in -şimdi İsviçre'de sürgünde olan Frankfurt Meclisi'nin eski bir liberal üyesi- Karl Vogt'un III. Napolyon'dan gizlice maaş aldığını söyleyeceği tuttu.

Vogt yakın geçmişte Bonapartist bir siyasal risale yazdığından, Marx bu haberi gazeteci Elard Biskamp'a aktaracak kadar ilginç buldu; o da hiç vakit geçirmeden Londra mültecileri için çıkardığı yeni haftalık gazetesi *Das Volk*'ta yayımladı. Bu arada Blind de, suçlamayı yineleyen anonim bir el ilanı bastırdı; bu ilan da, saygın bir Alman gazetesi olan *Augsburger Allgemeine Zeitung*'da yayımlandı. Yazarın Marx olduğunu sanan Vogt, gazeteye karşı bir iftira davası açtı –*brouhaha*'nın [gürültü] asıl sorumlusu Blind büyük bir telaşa kapılarak, el ilanının kendisiyle

hiçbir ilgisi yokmuş gibi davranıp tanıklık etmeyi reddetti. Dava teknik bir sorun nedeniyle reddedilse de, Vogt, savunmanın kendi iddialarını kanıtlamayı başaramadığını söyleyerek ahlâki bir zafer kazandığını ilan etti. (Birkaç yıl sonra, Fransız arşivlerinde Bonaparte'ın gerçekten de ona gizli bir ödenek tahsis ettiğini gösteren kanıtlar bulundu.)

Olay burada kapanabilirdi, tabii eğer Vogt, Marx'ı aristokrasiyle düşüp kalkarken işçilerin sırtından geçinen bir devrimci şarlatan olarak gösterdiği *Mein Prozess gegen die Allgemeine Zeitung* ("*Allgemeine Zeitung*'a Açtığım Dava") başlıklı bir kitapla başarısının tadına varmaya kalkışmasaydı. Bunun yanı sıra Marx'ı, sus payı ödememeleri halinde afişe etmekle tehdit ettiği Alman komünistlerine şantaj yapan bir "Brimstone Çetesi"nin lideri olarak tanımlıyordu. Kitabın büyük bir bölümü, onun 1850'de Londra'ya varışından kısa süre sonra Komünist Birlik'in bir toplantısını betimleyen Baden seferinin eski teğmenlerinden biri olan Gustav Techow'un kınama mektubu başta olmak üzere, destekleyen kanıtlar içermekteydi:

> Önce porto şarabı, ardından claret (yani kırmızı Bordeaux şarabı), sonra da şampanya içtik. Kırmızı şarabın ardından [Marx] tümüyle sarhoş olmuştu. Benim istediğim de buydu zaten, zira o zaman, aksi halde olabileceğinden çok daha açık yürekli oluyordu. Aksi halde sadece sanılar olarak kalacak bir sürü şeyden emin oldum. Bu haline rağmen, Marx son ana değin sohbete hakim oldu.
>
> Yalnız ender bir entelektüel üstünlük değil, aynı zamanda dikkat çekici bir kişilik sahibi olduğu izlenimini veriyordu. Sahip olduğu zekâ kadar yüreğe, nefret kadar sevgiye sahip olsaydı, onun için kendimi ateşe bile atardım, üstelik bana karşı olan küçümsemesinin işaretlerini ara sıra denemeyecek sıklıkta vermesine, hattâ sonunda açıkça ifade etmesine karşın. Aramızda, liderlik kapasitesine sahip olduğuna ve büyük olaylarla uğraşırken küçük sorunlarda kendisini kaybetmeyeceğine hepimizin güvendiği tek kişi oydu.

Amaçlarımız açısından, ince zekâsıyla bu adamın ruh yüceliğinden yoksun olmasına esef ediyorum. En tehlikeli kişisel ihtirasın içindeki bütün iyiliği yiyip bitirdiği kanısındayım. Kendi proleter kateşizmini papağan gibi tekrarlayan aptallara gülüyor, tıpkı *à la* Willich komünistlere ve burjuvaziye güldüğü gibi. Saygı duyduğu insanlar sadece aristokratlar, bunun gayet iyi farkında olan gerçek aristokratlar. Onları hükümetten uzaklaştırmak için, bir güç kaynağına ihtiyacı var, bunu da ancak proletaryada bulabiliyor. Bu nedenle, sisteminin kumaşını onlara göre biçti. Tam tersine yönelik verdiği tüm teminatlara karşın, yanından kişisel kudret kazanımının onun tüm girişimlerinin amacını oluşturduğu izlenimiyle ayrıldım.

Engels ve tüm eski ortakları, halis yeteneklerine karşın, tümü de onun çok altındalar ve eğer bunu bir an unutmaya cüret ederlerse, Napolyon'a yaraşır bir utanmazlıkla hepsini sıraya dizmesini çok iyi biliyor.

Bazı modern eleştirmenler bu resmi, tıpkı Karl Vogt gibi "son derece güvenilir" bulsalar da, lekeli bir karikatürden başka bir şey değildir. Marx, Jenny'nin kalıtsal soyluluğundan bir kocanın duyabileceği gururu duyuyordu, ama bir sınıf olarak aristokrasiye hayran olduğuna ilişkin en ufak bir kanıt bile yoktur. Kapitalizmin ilerici başarılarının şiirsel kutlanmasıyla, *Komünist Manifesto*'da kanıtladığı gibi, daha çok burjuvaziye saygı duyuyordu. Ve Engels'in gözü korkmuş bir ast olarak betimlenişiyse gülünecek bir şeydir. Bununla birlikte, Marx'ın başat üslubu, gerçekten de çok zarar verici olarak yeterince gerçeğe yakındı.

Vogt'un kitabı Almanya'da derhal en çok satılan kitap oldu, ama Londra'da bu kitaptan bulmak kolay değildi. Marx haftalar boyunca sayfalarındaki "dehşet verici küfürler" ve "saçma iftiralar" hakkındaki rivayetlerle yetinmek zorunda kaldı. "Söylemeye gerek yok ki" diye yazdı Engels'e, "bütün bu iğrenç işi karımdan saklıyorum." Jenny yeterince çabuk öğrenecekti. Ocak 1860 sonunda, Berlin'deki *National-Zeitung*, Marx'ın "beni önemsiz ve alçak bir burjuva rezili olarak göster-

meye çalıştığı açık" şeklindeki kuşkusunu teyit eden Vogt davasına dayanan iki uzun makale yayımladı; derhal gazeteye karşı iftira davası açtı. 13 Ocak'ta kitabın kendisi geldiğinde, "zırva, baştan aşağı saçmalıktan ibaret" buldu.

Onurunu korumak pahalı bir iş olacaktı. Derhal eski yoldaşlarını -bazılarını 1848'den beri görmediği- ünlü tanıklar olarak mahkemede kendi lehine tanıklık etmeye davet eden düzinelerce mektup yazdığından, sadece posta masrafı bile bir sürü pound tuttu. Berlin'de tuttuğu avukat olan J. M. Weber'e ödenecek peşin ücret olarak 15 talerin (2.10 pound) yanı sıra, Weber'e avukatlık yetkisini veren ifadeyi sağlayan Avusturya elçiliğinde bir memur olan "o alçak Zimmerman"a bir ödeme vardı. Engels'e, "Sözü edilenlerden" diye yazdı, "şu anda meteliksiz olduğumu çıkarmışsındır." İşçilerin sırtından geçinme iftirasını çürütmeye çalışan bir adam için, muhteşem derecede ironik bir jest olarak fırıncısından bile bir pound borç aldı.

Berlin'deki dava, eğer özel iftira davası açmak yerine, Kraliyet Prusya Savcısı'nın hizmetlerini kullanmış olsaydı, Marx'a bedavaya gelebilirdi, ama saygıdeğer beyefendinin, "benim adımın onurunu korumakta özel bir heves göstereceğinden" kuşku duyuyordu. Haklıydı da: Marx'ın bilmediği husus, avukatının bu yolu denediği ve davanın kamu yararını ilgilendirmediği şeklinde bilgilendirildiğiydi. Bir sivil eylemle baskı yapmaya çalıştıysa da, mahkeme *National-Zeitung* makalelerinin "haklı eleştiri sınırlarını aşmadığı" ve "hakaret kastı" taşımadığına karar verdiği zaman (5 Haziran 1860'ta) bu yol da kapandı. ("Bir Yunanın kafasını, ona zarar vermek kastı olmadan kesen Türk gibi" diye homurdandı Marx bu karara.)

Peki o zaman: O da intikamını bizzat almanın başka yolunu bulurdu. Tek sürpriz, Vogt'u düelloya davet etmemesi oldu: Onu bundan alıkoyan belki İsviçre'ye yolculuk masrafıydı, belki de düpedüz yaşının

yorgunluğunu hissetmesi. Çalışma odasına kapandı; sözde bir cevap verdiği orijinal risaleyi gerek uzunluk gerek vahşilikte çok geride bırakan heyecan ve enerji dolu sert bir cevap kaleme aldı. "Kısasa kısas, misillemeler dünyayı döndüren güçtür!" diye şarkı söyler gibi mırıldanıyordu keyifle, tüm acı alaycılığını çılgın gibi boşalttığı 300'ü aşkın sayfayı doldururken. Vogt bir an defolu bir Çiçero iken, bir an sonra mizah duygusundan yoksun Falstaff'a dönüşüyordu. Bir soytarı, bir lafebesi, elleri yapış yapış bir bulaşıkçı, bir gösteri köpeğiydi. Gelgelelim, en çok da kokarcaydı –çok büyük tehlike anlarında kendisini savunmak için tek yöntemi bulunan yaratık: Rahatsız edici koku salmak."

Rezil Vogt'a herhangi bir şekilde yardım veya yardakçılık eden herkese haddi bildiriliyordu. Dışkı biliminin kovalar dolusu pis kokulu hakareti, *National-Zeitung* makalelerini basmış olan bir Londra gazetesinin üzerine boşaltıldı:

> Usta işi örtülü sıhhi tesisat sistemi aracılığıyla, Londra'nın tüm tuvaletleri fiziksel atıklarını Thames'e boşaltır. Aynı yöntemle, dünyanın başkenti her gün toplumsal atıklarını bir kaz tüyleri sistemi aracılığıyla fışkırtır ve büyük bir merkezî gazete *cloaca*'sına [lağım] -*Daily Telegraph*- boşaltıyor... Lağıma giden girişte, ağırbaşlı renklerde yazılı şu sözcükler yer alıyor: "*Hic quisquam faxit oletum*!" ya da Byron'un son derece şiirsel tercümesiyle söylersek: "Gezgin, dur ve –işe!"

Marx bu ruh halindeyken, onu hiçbir şey durduramazdı –ne yazık ki. *Telegraph*'ın editörü Joseph Moses Levy, soyadının imlâsını "Levi"den dönüştürmesi yüzünden sayfalar dolusu patavatsız ve anti-semit sataşmalara maruz kaldı.

> Levy, bir Anglo-Sakson olmaya kararlı. Bu nedenle de, en azından ayda bir, Bay Disraeli'nin İngiliz-olmayan siyasalarına hücum eder, zira "Asyalı gizem" Disraeli, *Telegraph*'ın tersine, kökeni itibariyle bir Anglo-Sakson değildir. Fakat Tabiat Anamız onun kökenlerini olabildiğince

açık bir yöntemle yüzünün tam ortasına kazımışken, Bay D'Israeli'ye hücum etmek ve "I"yi "y"ye çevirmenin Levy'ye ne faydası var. Dünyanın en uzun burunlarından birinden en güzel burnuna sahip olan Slawkenbergius'un (bkz. *Tristram Shandy*) gizemli yabancısının burnunun sefası, Strasbourg'da sadece dokuz günlük bir mucize idi,* oysa Levy'nin burnu Londra'nın City'sinde yıl boyunca konuşma konusu oluşturdu... Aslına bakılırsa, Levy'nin burnunun en büyük becerisi, çürümüş bir kokuyu yüzlerce kilometre öteden almak ve onu kendisine çekmek gibi bir beceriyle titriyor. Böylelikle Levy'nin burnu *Daily Telegraph*'a fil hortumu, duyarga, deniz feneri ve telgraf aygıtı olarak hizmet ediyor.

Kendi haham atalarının da taşıdığı, sadece Prusya toplumuna özümlenmek üzere terk edilen Levi adını taşıyan bir adamdan geldiği düşünülürse oldukça ağır bir eleştiri.

Almanya'daki hiçbir yayıncı kitaba elini bile sürmedi, bu yüzden Marx *Herr Vogt* kitabını baskı masraflarını karşılamak üzere para topladıktan sonra Londra'da bastırdı: Lassalle ve Kontes von Hatzfeldt 12 pound verdi, bir 12 pound da '48 ayaklanmasından eski bir müttefik olan şarap tüccarı Sigismund Borkheim'dan geldi; Engels de bir beş pound gönderdi. Bugün kitabı okuyan herkes, bu iyi niyetli insanların, Marx'ı bu saçmalığa bu kadar zaman harcamaktan vazgeçirselerdi çok daha hayırlı bir iş yapmış olurlardı diye düşünmekten kendini alamıyor; ama anlaşılan delilik bulaşıcıydı. Engels *Herr Vogt*'u, *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*'nden bile üstün, "yazdığın en iyi polemik eser" diye niteledi; el yazmasını temize çeken Jenny, "sonsuz bir neşe ve keyif" kaynağı olarak gördü. Her zamanki gibi, Marx bir sansasyon yaratmayı ve Avrupa'nın tamamında değilse bile, tüm Almanya'da tek ko-

---

Tristram Shandy'nin Hayatı ve Görüşleri (veya kısaca, *Tristram Shandy*) Laurence Sterne'in bir romanıdır. İlk iki cildi 1759'da çıkan, kalanı on yıl içinde tamamlanan dokuz ciltten oluşur –çn.

nuşma konusu olmayı umuyordu; her zamanki gibi hüsrana uğradı. *Herr Vogt* 1 Aralık 1860'ta, tıpkı *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* gibi pek az gürültü veya alkışla piyasaya çıktı.

Kendisini geleneksel tarzda teselli etti. "Bana büyük yardımı olan bir durum, korkunç bir diş ağrısı çekmem oldu" diye yazdı Engels'e baskı haftasında. "Evvelki gün bir dişimi çektirdim. Arkadaş (adı Gabriel'miş), bana verdiği büyük fiziksel acılar sonunda, paramparça etmek suretiyle, gerçekten de kökü sökmeyi başardı. Böylece, yüzümün her tarafı acı içinde ve şişmiş vaziyette, boğazım da yarı yarıya kapandı. Bu fiziksel baskı, düşünce yetimin ve dolayısıyla soyutlama yeteneklerimin kaybolmasına büyük katkı yapıyor, zira Hegel'in söylediği gibi, saf düşünce veya saf benlik veya *hiçlik* bir ve aynı şeydir."

Bu zihinsel uyuşukluk hali her zamankinden daha da çok gerekliydi; *Herr Vogt*'un başarısızlığından duyduğu düş kırıklığı bir yana, bir de karısının birkaç haftadan beri çiçek hastalığına yenilmesinden duyduğu acıyla hissizleşmiş durumdaydı. Karl ve Helene hastaya bakarlarken, kızlar bir ay boyunca Liebknecht'in yanında kaldılar –gerçi anneleri hasta yatağından onları uzaktan da olsa görebilsin diye, ara sıra gelip evin önünde duruyorlardı. Marx, "Zavallı çocuklar çok korkuyorlar" diye yazdı Engels'e. Hekimleri, Dr. Allen, iki kez aşılanmasaydı, Jenny'nin bu hastalığı asla atlatamayacağını söyledi ve Jenny'nin Louise Weydemeyer'e bir mektubundaki sözleri de, ölümden kıl payı kurtulduğunu teyit eder niteliktedir:

> Çiçek hastalığı dehşet verici boyutlara vardığında, saat be saat daha kötülüyordum. Acım büyüktü, çok büyük. Yüzde şiddetli, yakıcı ağrılar, asla uyuyamamak ve bana büyük bir özenle bakan Karl'a gelince, ölümcül bir kaygı, nihayet içsel duyularım -bilincim- başından sonuna dek açıkken, tüm dışsal duyuların kaybı. Bütün bu süre boyunca, soğuk Kasım havası içime işleyerek açık bir pencerenin önünde yattım. Ve başından

sonuna dek, ocakta cehennem ateşi, dudaklarımda buz, ağzıma ara sıra birkaç damla kırmızı şarap damlattılar. Yutkunmaya bile mecalim yoktu ve ebedi gecenin beni kefen misali sarmalayıp sarmalayamayacağından emin değildim.

Noel Arifesi'nde sonunda eve gelmesine izin verildiği zaman, çocuklar sevgili annelerini görünce gözyaşlarına boğuldular. Beş hafta önce kırk altı yaşında, saçlarında beyaz bile olmayan, "serpilen kızlarımın yanında hiç de kötü durmayan" gayet sağlıklı, genç görünen bir kadındı. Şimdiyse yüzü yaralarla biçimsizleşmiş, mosmor bir renge bürünmüştü. Kendisini "Kafkas ırkından ziyade bir hayvanat bahçesine ait" bir gergedan veya suaygırı gibi görüyordu. Bu arada kaygı içinde ve bitap düşen kocası, bir kez daha karaciğerinin işkencelerine uğradı; üstelik bir de, ağır tıbbi faturaların nasıl ödeneceği sorunu vardı. Başka her yönden sefil olan bu Noel'in tek keyfi, Engels'in gönderdiği ve Jenny'nin en iyi ilaç olarak gördüğü birkaç şişe porto şarabı oldu. Ne ki, doktorunun katı bir limonata ve hintyağı perhizine zorladığı Marx'a bu canlandırıcı bile yasaktı. "Eyüp gibi işkence çekiyorum" diye inliyordu, "üstelik onun kadar dindar olmadığım halde."

Aerodinamik yasalarına göre, yabanarısının uçamaması gerekir. Marx'ta da buna benzer bir yerçekimine meydan okuma yeteneği vardı: Kendi ıstıraplarının altında yıkılıp gitmesi kesin gibi görünen bir anda, Almanya'dan gelen bir haber onu havada tuttu. 12 Ocak 1861'de, yeni Prusya Kralı I. Wilhelm, tahta çıkışı şerefine tüm siyasal göçmenler için af ilan etti, böylece Marx'ın uzun zamandır yitirdiği yurttaşlığını geri alma ihtimali doğdu; bir hafta sonra Lassalle, Marx ve Engels'in *Neue Rheinische Zeitung* örneğinde, yeni bir parti organı çıkarmaları için yurda dönmelerini önerdi.

Gerçi "Almanya'daki dalganın bizim gemiyi taşımaya yetecek kadar yükselmediğini" tahmin eden Marx'ın bu projeye hiç inancı yoktu, ama

gene de -özellikle de gazetenin Kontes von Hatzfeldt'in servetinden 300 bin talerle desteklendiğini öğrendiği zaman- bu öneri onu baştan çıkardı. Artık *New York Daily Tribune*'ün Amerikan İç Savaşı yüzünden onu az çok terk ettiği de düşünülürse, her zamankinden de daha çaresiz bir şekilde düzenli bir gelire ihtiyacı vardı. En kötü ihtimalle, Lassalle'ın teklifi, eylem sahnesinde bazı tanışıklıklar sağlamış olacaktı. Sahte pasaport ve Lassalle'dan ödünç alınan bilet parasıyla, Marx, Şubat sonunda Almanya'ya doğru yola koyuldu –yol üzerinde Hollanda'daki Zaltbommel'de durarak, zengin amcası Lion Philips'ten 160 pound kopardı; bu parayı, annesi olacak o korkunç yaşlı akbaba nihayet tüneğinden düştüğü zaman Henriette Marx'ın vasiyetnamesinde kendisine kalacak mirastaki payının avansı olarak almıştı.

Lassalle ve Kontes, Berlin'e yaptığı bir aylık ziyareti boyunca Marx'ı krallar gibi ağırladılar –böylece onun karakterini ne kadar az tanıdıklarını da gösterdiler, zira bir krallık karşıtının istediği son şey bir kraliyet mensubu muamelesi görmektir. Bir akşam, tam tiksindiği tarzda, Prusyalılar'a özgü kendini yüceltmelerle dolu yeni bir komediye götürdüler. Ertesi gece, bizzat Kral Wilhelm'e birkaç adım ötedeki özel bir locada oturarak, ("öldüresiye sıkıcı") üç saatlik bir baleyi izlemek zorunda kaldığı opera sarayındaydı. Onuruna verilen ve Berlin ünlülerinden oluşan bir sürünün katıldığı akşam yemeğinde, Marx bütün yemek boyunca kendisiyle flört eden -"ebediyen gülümseyen ve sırıtan, daima şiirsel nesir konuşan, aralıksız sıra dışı bir şey söylemeye çalışan, sahte heveslı numarası yapan ve o coşku vecdleri içinde dinleyicisinin yüzüne tükürükler saçan"- edebi editör Ludmilla Assing'in ("hayatımda gördüğüm en çirkin yaratık") hemen yanına oturtulmuştu.

Lassalle'ın tahammül edilmez acılar veren bir aylık konukseverliğinin ardından, Marx sıkıntıdan patlamak üzereydi. "Bana bir çeşit aslanmışım gibi davranılıyor ve hem erkek hem kadın birçok büyük profes-

yonel 'nüktedanı' görmek zorunda bırakılıyorum" diye yazdı Engels'in bir dostu olan Alman şair Carl Siebel'e. "Korkunç bir durum." Bu çilenin uzayıp gitmesinin tek nedeni, Lassalle'ın kendi elleriyle Prusya polisinin başına götürdüğü yurttaşlık başvurusunun yanıtını bekliyor olmasıydı hâlâ. Yanıt 10 Nisan'da geldi. Marx, Prusya yurttaşlık haklarını 1845'te kendi arzusuyla bıraktığından, Polis Başkanlığı "onu ancak bir yabancı olarak kabul edebilir"di. Dolayısıyla, o kraliyet affı için uygun değildi.

Kontes başka ziyafetler ve *divertissement*lar için biraz daha kalması için ona yalvardı. "İşiniz biter bitmez Berlin'den ayrılıyorsunuz" diye çıkıştı ona, "size gösterdiğimiz dostluğa teşekkürünüz böyle mi oluyor?" Fakat Marx'ın artık daha fazla çekecek hali kalmamıştı: Üniformalıların yaygınlığı onu aşırı derecede rahatsız ediyordu. Almanya ancak orada yaşanmadığı takdirde güzel bir ülke, sonucuna vardı. "Tamamen özgür olsaydım ve ayrıca, 'siyasal vicdan' denilebilecek bir şey yüzünden azap çekmeseydim, Almanya'ya gitmek üzere asla İngiltere'den ayrılmazdım, hele Prusya için, hele hele hepsinden beteri Berlin için hiç." Jenny de, köklerinden bu kadar kopmaya hararetle karşıydı. Marx, Londra'dan uzaktayken, Engels'e verdiği sır şuydu: "Ben de anavatana, 'aziz', sevgili, güvenilir Almanya'ya, şairlerin *mater dolorosa*sına pek az özlem duyuyorum –ya kızlara ne demeli! Çok değerli Shakespeare'lerinin ülkesini terk etme fikri onları dehşete düşürüyor; artık sapına kadar İngiliz oldular ve İngiltere toprağına bir salyangoz gibi yapışıklar." Hem ayrıca, küçük sevgililerinin havai, yaldızlı "Hatzfeldt çevresinin" etkisine girmesini de hiç istemiyordu.

Marx da, Kontes'ten oldukça hoşlanmıştı -"çok seçkin bir hanımefendi, bilgiçlik taslamıyor, son derece doğal bir zekâsı var, çok canlı ve neşeli, devrimci harekete derinden ilgi duyuyor ve aristokratik *laissez aller* [kayıtsızlığı], profesyonel 'zeki kadınların' bilgiçlik taslayan yüz

buruşturmalarından çok üstün" idi- yaş ve bozulmanın etkilerini gizlemek için çok fazla makyaj yapıyor olsa da. Marx'a göre, Berlin'de bir işe başlamaya karşı en sağlam argüman, Ferdinand Lassalle'ın bir meslektaşı veya komşusu olmaktaki isteksizliğiydi. On yılı aşkın süreyle düzenli yazışmada, adamın kendini beğenmişliğini, azametini ve yeni yeni belirmeye başlamış megalomanisini sezmeyi her nedense başaramamıştı, ama aynı çatı altında geçirilen bir ayın ardından, Düsseldorf komünistlerinin onu neden uyarmaya çalıştığını gayet iyi anlamıştı. Engels'e yazılan mektuplarda, Lassalle artık "Lazar", "Baron Izzy" veya "Yahudi gündüz feneri" diye adlandırılıyordu. Bu son lakap garip bir heves olarak başladı: Lassalle kesinlikle esmer -tıpkı Marx gibi- olmakla birlikte, ataları arasında siyah yoktu. Fakat Marx bu şakayı o kadar sık tekrarladı ki, sonunda gerçekliğine kendisi de inanmaya başladı: "Şimdi açıkça anlıyorum ki -kafasının biçimi ve saçlarının uzama şeklinin de kanıtladığı üzere- Musa'nın Mısır'dan kaçışına refakat eden zencilerden geliyor (annesi veya baba tarafından büyükbabasının bir zenci melezi olması hali dışında)" diye yazdı. "Şimdi bu, bir yandan Yahudilik ve Almanlık, öte yandan temel zenci ırkı karışımı, kaçınılmaz olarak tuhaf bir ürün verecekti. Bu arkadaşın usandırıcı ısrarları da zencimsi." *Daily Telegraph*'ın editörü Bay Levy'nin hayret verici burnu üzerine yorumları gibi, bu sözler de o sırada komik gelmiş olmalı, demekten başka bir şey gelmiyor insanın elinden.

Almanya yolculuğu tümüyle kârsız sonuçlanmadı: Ülkeden ayrılmadan önce Marx iki gününü Trier'de annesiyle birlikte geçirdi; annesine olan eski borçlarının birkaçının silinmesiyle, bu nadir oğulca ilgisinin karşılığını aldı. Böylelikle Londra'ya 29 Nisan'da, cebinde Lion Amca'dan aldığı 160 pound ile yırtılmış borç senetleriyle birlikte döndü. Gelgelelim, Haziran ortasına gelindiğinde, bir kez daha Engels'ten para sızdırmaya çalışıyordu. "Yanımda getirdiklerimi çoktan harcamış oldu-

ğum gerçeği seni şaşırtmayacaktır" diye yazdı, "zira bu yolculuğu gerektiren borçların yanı sıra, yaklaşık dört aydır beş kuruş gelmiyordu; oysa sadece okul ve doktor faturaları 40 pounda ulaşmıştı." Dalaveralar ve acil durum önlemlerinden oluşan eski rutinine dönmesi çok sürmedi. Ne zaman ev sahibi kirayı almaya gelse, Karl'ın iş yolculuğunda olduğunu -aslında üst kattaki çalışma odasında saklanırken- söyleyerek Jenny adamı eli boş gönderiyordu. Çocukların "çizmeleri ve ayakkabılarına varıncaya dek" giysileri dahil olmak üzere, evdeki eşyanın daha çok parçası rehinci dükkânına gönderilmeye başlandı. 1861-62 kışı boyunca, Jennychen sürekli hastaydı: Marx onun on yedi yaşında, "artık koşullarımızın tüm zorluklarını ve ayıplarını hissedecek kadar büyümüş durumda ve sanırım bu onun fiziksel hastalığının asıl nedenlerinden biri" olduğu kanısına vardı. Engels derhal, Jennychen'in neşesini getirse de, zayıf ve sıskası çıkmış vücuduna hiç hayrı dokunmayan "zayıf kan"ın ilacını -sekiz şişe claret, dört Ren şarabı, iki de şeri- gönderdi.

1862 yazında, Londra'nın geri kalanı, Victoria çağı ortasının gurur ve başarılarının övünmesi için açılan ikinci *Great Exhibition* [Büyük Sergi] için *en fête* [şenlik yapar] iken, Marx hanesinin ruh hali giderek daha da karamsarlaştı. "Karım her gün, çocukların ve kendisinin mezarlarında güvende olmalarını diliyor; böyle bir durumda insanın yaşamak zorunda kaldığı bütün bu aşağılanmalar, eziyetler ve tehlikeler gerçekten de tarif edilemez olduğundan, bu yüzden onu suçlayamıyorum" diye yazdı. "Kendileri, kimse gelip onları görmesin ve ne korkunç bir utanç içinde olduklarını görmesinler diye korku içinde yaşarlarken, bütün arkadaşlarının eğlendiği Sergi sezonu boyunca bu bahtsız çocukların haline daha da çok üzülüyorum.... Beni görmeye gelen yok ve bundan çok memnunum."

Fazla erken konuşmuştu. Üç hafta sonra kapısının önünde, Hyde Park'taki sergide bulunan sanayi harikalarını incelemek için kente ge-

len "Baron Izzy" Lassalle belirdi. Korkunç derecede uygunsuz bir andı, fakat Marx önceki yıl Berlin'de -zevk almasa da- gördüğü konukseverliğin bir kısmını olsun karşılığını verme zorunluluğunu hissetti. Evde çivilenmiş veya vidalanmış olmayan her şey rehinci dükkânına gitmişti çoktan ve sonraki üç hafta boyunca Lassalle -sınırsız yetenekleri ve ihtirasları üzerine sonu gelmez nutuklar atarak, açlıktan ölen bir obur gibi yiyip içerek- cehennemden gelen konuğun rolünü oynadı. Marx'ın *New York Daily Tribune*'den gelirinin kuruduğunu bilmesine karşın, Lassalle ailenin içinde bulunduğu büyük sıkıntıya inanılmaz derecede duyarsız görünüyordu: Düşüncesizce yapılan bir borsa spekülasyonunda kaybettiği 100 poundla, sanki hiç önemli bir meblağ değilmişçesine şişiniyor, ev sahiplerine bir kuruş bile önermeksizin, tuttuğu arabalara ve purolara her gün bir pounddan fazla para harcıyordu. Böyle bir yardım önerisi yapmak yerine, Karl ve Jenny'ye ergenlik çağındaki kızlarından birini bir "yol arkadaşı" -yani, aslında nitelikli bir hizmetçi- olarak *la* Hatzfeldt'e götürmesinin mümkün olup olmayacağını bile sordu.

"Bu adam zamanımı harcıyor" diye yazdı Marx, bu çilenin üçüncü haftasında, "ve dahası, bu ahmak, şu anda hiçbir 'iş'le meşgul olmayıp sadece 'kuramsal çalışma'yla uğraştığımdan, onunla zaman öldürebileceğim fikrinde!" Kendini metheden bitmez tükenmez monologlarını dinlerken, Londra'daki -ve çok daha ötelere, Windsdor ve Virginia Gölü'ne dek uzanan- turistik gezilerine bütün aile eşlik etmek zorunda kaldı. British Museum'daki Rosetta Taşı'na bakarak, Marx'a dönüp sordu. "Ne düşünüyorsunuz? Sizce Mısırbilimci olarak ün yapmam için altı ayımı harcasam mı?" Marx, "bu sonradan görmenin para çuvallarını sergileme" tarzına bu kadar öfkelenmeseydi, bütün bunları çok eğlenceli bulabilirdi. "Bir yıl önce son görüşümden beri hepten kafayı yemiş" diye anlattı Engels'e. "Artık su götürmez şekilde en büyük bilgin, en derin düşünür, en parlak bilim adamı, ve benzeri olmakla kalmıyor, aynı

zamanda ve bunlara ek olarak, Don Juan *cum* [ile] devrimci Kardinal Richelieu de olmuş. Bütün bunlara bir de tiz sesi, estetikten uzak, yapmacık jestler, dogmatik tonla yaptığı biteviye lafazanlığı ekle!" Bir gün Lassalle "büyük sırrı" olan İtalyan özgürlükçüler Mazzini ve Garibaldi'nin, tıpkı Prusya hükümeti gibi, kendi yol gösterici eliyle yönlendirilen piyonlar olduğunu Marx'a açtı. Kendilerini tutamayan Karl ve Jenny, bu Napolyonik hayalleri hakkında dalga geçmeye başladılar –bunun üzerine Alman Mesih kendini kaybetti, Marx'ın siyasetin gerçekliklerini anlamak için fazla "soyut" olduğunu haykırdı. Lassalle yatmaya gittikten sonra, Marx çalışma odasına kapanarak Engels'e, konuğunun "zencimsi" özellikleriyle alay eden bir mektup daha yazdı.

Lassalle istilasına ilişkin Jenny'nin anlatısı çok daha az kindar ve daha mizahidir:

> Bilgin, düşünür, şair ve siyasetçi olarak elde ettiği şöhretin ağırlığının altında neredeyse ezilmişti. Görkemli alnı, Tanrısal başı veya daha doğrusu, sert, tahta fırçası kılı misali saçlarının üzerindeki defne çelengi henüz çok tazeydi. İtalyan seferini büyük bir zaferle yeni tamamlamıştı -büyük eylem adamlarınca yeni bir siyasal *coup* hazırlanıyordu- ve ruhunda hummalı fırtınalar kopuyordu. Henüz keşfetmediği bilim alanları vardı! Mısırbilimi bomboş uzanıyordu: "Bir Mısırbilimci olarak dünyanın ağzını açık mı bıraksam, yoksa bir eylem adamı, bir politikacı, bir savaşçı veya bir asker olarak çok yönlülüğümü mü göstersem?" Bu muhteşem bir açmazdı. Düşünceler ile yüreğindeki duygular arasında müteredditkalıyor ve bu mücadeleyi gerçekten gök gürültüsü şiddetindeki vurguyla ifade ediyordu. Sanki rüzgârın kanatlarına binmişçesine odalarımızı dolaşıyor, çok yüksek sesle, jestlerle ve sesini komşularımızın bile korkunç haykırıştan korkup bir sorun olup olmadığını öğrenmek üzere gelmesine neden olacak bir tiz noktaya çıkararak, nutuk çekip duruyordu. Bu, 'büyük' adamın kulak tırmalayıcı akortsuzlukta çınlayan iç mücadelesinin sesiydi."

Lassalle, Marxlar'ın kötü durumunu, ancak 4 Ağustos'ta evden ayrılmak üzereyken farkına vardı –farkına varmaması imkânsızdı, zira ev sahibi ve diğer alacaklılardan oluşan bir heyet, icra memurlarını göndermekle tehdit ederek ön kapıyı dövmek için tam bu anı seçmişlerdi. O zaman bile cömertliği oldukça kısıtlı kaldı. Marx'a 15 pound, onu da sadece kısa vadeli bir borç olarak, üstelik ancak Engels'in kefil olması şartıyla, borç vermeyi önerdi.

Bunu izleyen bir iki ay boyunca, Lassalle bu önemsiz borç anlaşması konusunda o kadar kafa ütüledi ki -Engels'ten "imzalı senet" almak için ısrar ederek, ödeme tarihi üzerinde çekişe çekişe pazarlık ederek- Marx o parayı aldığına alacağına pişman oldu. Gelgelelim, aralarında gidip gelen adamakıllı öfkeli mektupların ardından, yarım yamalak özre benzer bir şey gönderdi: "Bu yüzden aramızda bir kopma olur mu?... Her şeye karşın, eski ilişkimizin sorunsuz biçimde süreceğine inanıyorum." Bu adam bir barut fıçısının üzerinde oturan, beynini havaya uçurmaktan başka hiçbir şey istemeyen sefil bir alçaktı: Düşüncesiz nankörlüğünün mazereti için bu kadar yetmez miydi?

Lassalle hiç yanıt vermedi. Dostluğun sonunu "mali nedenlere" yüklediyse de, bu iki adamın siyasal anlaşmazlıkları zaten eninde sonunda bir kopmaya yol açacaktı. Lassalle'ın Prusya devletinin heybetine karşı, Eski Hegelci bir saygısı vardı ve artık, yükselen liberal burjuvazinin siyasal özlemlerini savuşturmak üzere, (Bismarck'ın temsil ettiği) eski *Junker* yönetici sınıf ile (doğal olarak, kendisinin temsil ettiği) yeni sanayi proletaryası arasında işbirliğini savunuyordu. Haziran 1863'te, Genel Alman İşçileri Derneği'ni kurduktan iki hafta sonra Lassalle, Demir Şansölye'ye üyeleri üzerinde sahip olduğu mutlak güçten övünerek bahsettiği bir mektup yazdı: "Belki [bundan dolayı] bana haset bile edebilirsiniz! Fakat bu minyatür resim, işçi sınıfının, öncelikle haklı olarak bunun kendi çıkarlarına uygun olduğuna ikna edilirse, içgüdüsel

olarak diktatörlüğe eğilimli olduklarını ve bu nedenle, size geçenlerde anlattığım gibi, tüm cumhuriyetçi duygularına karşın -veya belki de tam da bu gerekçelerle- burjuva toplumunun bencilliğinin tersine, Tâcı toplumsal diktatörlüğün doğal taşıyıcısı olarak hissettiklerinin ne kadar doğru olduğuna, sizi açıkça ikna edecektir." (Bu mektup Marx'ın biyografi yazarlarından biri olan Fritz J. Raddatz'ın, "Bismarck'la dile düşmüş 'komplo'nun asla gerçekleşmediği" şeklindeki sözlerinin gerçek olmadığını ortaya koyar.) İşçilere gereken, tıpkı Fransa'da Louis Philippe'inki gibi, burjuvazi tarafından yaratılan bir monarşi, ama "hâlâ kendi özgün hamuruyla yoğrulmuş, kılıç kabzasına yaslanan bir monarşi..." idi.

Prusya Kralı'nın bu kılıç şakırtılı *baguette*in garip imgesine kapılıp kapılmadığını merak ediyor insan. Muhtemelen öyle olmadı: Bu taşkın sadakat gösterisine karşın, Lassalle aslında Kral Wilhelm, Bismarck ve kendisinden oluşan bir yönetici sacayağı hayali kuruyordu ve orta sınıflar zorla küçültülür küçültülmez, iki ortağına artık ihtiyacı kalmayacaktı. Çok yerinde olarak "Toplumsal Sezarcılık" diye betimlenen diktatörlük planları, Marx'a göre iğrençti -ve Lassalle'ın kendi gerici, kişisel ihtiraslarına hizmet eden süslemelerine kattığı *Komünist Manifesto*'dan "arsızca intihalleri" yüzünden, fazlasıyla sinir bozucuydu. O Efendi, Kurtarıcı, Atlı Kahraman idi. Daha yirmi yaşında, "Dünyaya Karşı Savaş Manifestosu"nda, melodramatik bencilliği sınır tanımıyordu: "Bana göre tüm araçlar birbirinin aynıdır; hiçbir şey yanına varamayacağım kutsallıkta olamaz ve ben kaplanın hakkını kazandım, paramparça etme hakkını... Bir insanın zihni üzerinde kudretim olduğu sürece, bu gücü amansızca kullanacağım... Tepeden tırnağa kadar, bir İrade'den ibaretim." Eğer o var olmasaydı bile, Nietzsche onu yaratırdı.

Bu onun yaşadığı -ve öldüğü- ruhtu. 1864'te Lassalle, Janko von Rakowitz diye bir Eflâk prensiyle nişanlı olan Helene von Dönniges

adında genç, kızıl saçlı bir güzele delicesine âşık oldu. Mağdur nişanlı, Süper-kahramanı düelloya davet etti ve midesinden vurarak, ona, ölümle sonuçlanan ağır bir yara aldırdı. Rakibi kendisine doğru nişan alırken Lassalle'ın tabancasını bile doğrultmadığı, fakat muammalı bir şekilde gülümsediği gözlemlendi. Kendi yenilmezliğine inanmaya mı başlamıştı acaba? Yoksa romantik ve erken bir ölümün ona ölümsüz bir şöhreti garanti edeceğine mi karar vermişti? Tam anlamıyla büyük bir gizdi bu. Engels, "Böyle bir şey ancak Lassalle'a olabilirdi" yorumunu yaptı, "bütün o hoppalığı ve duygusallığı, Yahudiliği ve şövalyeliğiyle ona lâyıktı." Haber Marx'ı beklediğinden daha çok üzdü. Başka ne olursa olsun, Lassalle "düşmanlarımızın düşmanı", *quarante-huitards* ['48'li] eski tüfeklerinden biriydi. "Tanrı bilir, saflarınız sürekli boşalıyor ve görünürde takviye kuvvetler de yok." Kontes von Hatzfeldt'i, "en azından, tıpkı Achilleus gibi, en güzel çağında, genç öldü" diye teselli etti.

Mevcut koşullar altında, bu cömertçe bir armağandı. İki yıl önce, Marx, Lassalle'ı Grafton Sıraevler'de ağırlarken neredeyse iflas etmişti; karşılığındaysa alınganlık, güvensizlik ve sonunda suskunluk almıştı. O ziyaretten beri -ve kısmen o yüzden, diye kuşkulanıyordu Marx- ailenin mali durumu kötüden berbata doğru gitmişti. Ağustos 1862'de, Lassalle'ın Londra'dan ayrılmasından birkaç gün sonra, Marx, Lion Philips'ten bir borç daha alma umuduyla Zaltbommel'e gittiğinde amcasının orada olmadığını gördü. Ardından Trier'e geçti, ama annesi ona para filan vermeyi reddetti. O yılın Noel'inde, Jenny Marx, tanıdıkları bir Fransız banker olan Monsieur Abarbanel üzerinde çekiciliğini kullanmaya çalıştığında daha da feci sonuçlarla karşılaştı. Boulogne'a giden vapur bir fırtınada neredeyse batacaktı; onu Abarbanel'in evine götüren tren iki saat rötar yaptı; sonunda oraya vardığında, bankerin bir inmeyle felç olduğunu ve çaresiz bir şekilde yatağa düştüğünü öğrendi. Londra'ya elleri boş dönerken, başına yeni talihsizlikler geldi: Bindiği otobüs dev-

rildi, ardından Londra'da bindiği araba başka bir araca çarpması sonucu tekerleğini kaybetti. Nihayet, bavullarını taşıyan iki oğlanın eşliğinde, yayan olarak Grafton Sıraevleri'ne ulaşmasının ardından, Helene Demuth'un üvey kardeşi Marianne Creuz'un iki saat önce kalp krizinden öldüğünü öğrendi. Sahneyi bir zihninizde canlandırın: Bir hizmetçi ön odada ölmüş, diğeri duyduğu kederle uluyor, evin hanımının üstü başı çamur içinde ve bitap düşmüş –evin efendisi de cenaze levazımatçısına verilecek 7.10 poundu nereden bulabileceğini düşünüyor. Marx, bu trajikomik tablo karşısında acı acı gülmekten başka bir şey yapamadı: "Çocuklar için harika bir Noel gösterisi!"

Bununla birlikte, bu gülünç talihsizlikler bu kez sağlığı ve üretkenliği üzerinde sarsıcı etki yapmadı. Lassalle'ın "kuram"a dudak bükmesi, Vogt'la olan kan davası yüzünden korkunç şekilde kesintiye uğrayan kitabını bitirmek için gereksindiği teşviği vermişti ona. "Bir çeşit işe, ticarete nasıl girebileceğimi bir bilsem!" diye yazdı Engels'e Lassalle'ın Londra'ya yolculuğundan kısa bir süre sonra morali bozuk olduğu bir an. "Tüm kuram, sevgili dostum, gri; iş ise yeşil. Ne yazık ki, bunu çok geç anlıyorum." Marx'ın demiryollarında bir kâtiplik işine başvurup, el yazısının kötü olması nedeniyle reddedilmesi de hemen hemen bu döneme rastlar. Sorun değildi: Jenny bu çiziktirmeleri, bir dizgicinin okuyabileceği bir hale sokmak için orada olduğu sürece, hâlâ kalemini kullanabilirdi. Gazetelerden gelen, kafasını dağıtabilecek pek az sipariş olduğundan, eleştirel ekonomisinin yeni parçasını yazmaya girişti.

İktisatçı John Rae, Marx'ın ölümünden iki yıl önce, *Contemporary Review*'un Ekim 1881 sayısında, "Karl Marx'ın en az tanındığı ülkenin son otuz yıldır yaşadığı ve çalıştığı ülke olması ilginç ve anlamlı bir durumdur" yorumunu yaptı. "Sözü yeryüzünün her yanına yayılmış ve bazı kesimlerde, hükümetlerin ne yaşamasına ne ölmesine izin vereceği

yankılar yapmıştır, ama burada, dile getirildiği yerde, sesi çok az işitilmiştir." Engels *Kapital*'in ayrıntılı bir analizini 1869'da *Fortnightly Review*'a gönderdiği zaman, yazı kurulu, "İngiliz *Review*-okurları için fazla bilimsel" olduğunu açıklayan kısa bir notla beraber geri gönderdi. Birkaç yıl sonra, bir İngiliz iktisatçının "çıkarların uyumu" üzerine verdiği bir konferansta, dinleyiciler arasındaki bir sosyalist, kuşkuculuğunu *Kapital*'e dayayarak, toplumdaki tüm sınıfların aynı çıkarlara sahip olduğuna ilişkin gamsız varsayımı sorguladı. Konuşmacı, "Öyle bir eserden haberim yok" diye tersledi dinleyicisini.

Marx'ın büyük eserlerinin neredeyse hiçbiri sağlığında İngilizce'ye çevrilmedi; bunun en önemli istisnası olan *Komünist Manifesto* da, Kasım 1850'de George Julian Harney'nin *Red Republican*'ına abone olmuş bir avuç Çartiste ulaştı. Ne ki, on ay sonra, bir nüshası gecikmeli olarak, okurlarını "dinin ve ahlâkın çarpıtıldığı ve alaya alındığı ve hayatın kutsadığı ve toplumun varoluşunun dayandığı her türlü terbiye kuralının açıkça saldırıya uğradığı en çılgın ve en anarşik öğretileri içeren ucuz yayınlar" konusunda aceleyle uyaran *Times*'da çıktı. Bunu *Manifesto*'nun iki özeti izledi -kaynak belirtilmeden, zira *Times* "yazarlarının veya eserin adını vererek tirajını artırmak istemiyordu." Tory [muhafazakâr] siyasetçi John Wilson Croker, Eylül 1851 tarihli *Quarterly Review*'da (*Manifesto*'dan tamamen aynı alıntılarla birlikte) "Devrimci Literatür"ü dehşet verici bir şekilde teşhir eden bir yazı kaleme alarak kızıl-korkuyu sürdürmeye çalıştı. Fakat bu işe katılmaya hevesli başka insan yok gibi görünüyordu. *Komünist Manifesto*, yazarının ölümünden beş yıl sonra, Samuel Moore'un 1888'de yeni çevirisini basmasına değin, İngiltere'de gözden kayboldu.

John Rae, İngilizler'in bu yaşlı köstebeğin Londra'nın göbeğinde tünel kazan varlığının, İngilizler'in bunca az dikkatini çekmesini "ilginç" bulmuş olabilir, fakat aslında bu son derece mantıklıydı. Onu nereden

duymuş olabilirlerdi ki? Radikal Harney ve çatlak Urquhart'la arasının açılmasından sonra, Marx, İngiliz işçileri ve entelektüelleriyle iletişim hatlarını yitirmiş oldu. 1850'ler boyunca ailesini geçindirdiği gazetecilik faaliyetlerini *New York Tribune*'de yürüttü. İngiliz kamuoyu için o, günlerini müzede, akşamlarını da Alman hemşerilerinin eşliğinde geçiren tümüyle görünmez biriydi. Mayıs 1869'da, Zanaat, İmalat ve Ticaretin Teşviki Kraliyet Derneği'ne katıldı; bu dernek 1851 ve 1862 *Great Exhibition*'daki faaliyetleriyle tanınmıştı, fakat herhangi bir konferansa katıldığı veya kütüphanesini kullandığına ilişkin bir kanıt yoktur. Derneğin yaz partisindeki, 1 Temmuz 1869'da South Kensington Müzesi'nde yapılan bir "*Conversazione*" deneyimi yüzünden vazgeçmiş olabilir. O akşam ona eşlik eden Jennychen, Engels'e eksiksiz bir rapor göndermişti:

> Bütün o kasvetli olaylar arasında, *conversazione* en sıkıcı olanı. İngilizler melankolik zevkler icat etmekte ne kadar da yaratıcılar! Hepsi resmi gece giysileri içinde yedi bin kişiden oluşan, hareket edecek veya koltuklara oturacak yer bulamayacak kadar sıkışık bir halde duran bir kalabalık -ve bunları yapabilenler çok nadir- büyük sükse yapan birkaç ağırbaşlı zengin dul Nereye baksanız ipek, saten, brokar ve dantelden başka şey görünmüyor ve bunlar da olabilecek en kötü askıların -vülger, kaba hatlı, duygusuz bakışlı, hattâ kısa ve tıknaz veya uzun ve leylek gibi kadınların- üzerinde. İngiliz aristokrasisinin dillerden düşmeyen güzellerinin izi bile yok. Biz sadece idare edebilecek güzellikte iki kız gördük. Erkekler arasında, ilginç yüze sahip birkaç tane vardı, sahipleri muhtemelen sanatçılardı, ama büyük çoğunluk yavan görünüşlü 'sıkıcı züppeler' ve tümü de şişmanlamaya yüz tutmuş papazlardı.

Babası kafayı bulunca, tüm konuklara dağıtılan, "Seçkin Kişilere Üşüşmek" başlıklı, kraliyet hamileri ve diğer seçkinlerin "tüm sıradan insanlar" gibi rahatsız edilmeden yürümelerine olanak verilmesi gereğine dikkat çeken bir uyarıya açıktan açığa kıkırdayarak, sıkıcı havayı da-

ğıttı. Jennychen, "Bizi orada bir daha göremezler" diye yemin ediyordu.

Marx'ın yerlilerle karşılaşmaları neredeyse her zaman felâket kabilindendi, özellikle de birkaç kadeh yuvarladıysa. Bir gece, Edgar Bauer ve Wilhelm Leibknecht'le birlikte, Oxford Caddesi'yle Hampstead Caddesi arasındaki her pub'da en azından bir bardak bira içmek niyetiyle Tottenham Court Caddesi'ne doğru bir sarhoş gezintisine çıkmaya karar verdiler. Yol üzerindeki pub'ların sayısı on sekizden az olmadığından, son uğranacak limana geldiklerinde, Marx bir çıngar için hazır hale gelmişti. Sakin bir akşam yemeği yiyen bir grup Lonca üyesi, bu sarhoş üçlünün yanlarına gelip, İngiliz kültürünün zayıflığı hakkında ileri geri konuştuklarını gördüler. Marx, Beethoven, Mozart, Handel ve Haydn gibi büyük ustaları Almanya'dan başka hiçbir ülkenin yaratamayacağını ilan etti; züppe, yapmacıklı İngiltere ancak yobazlara uyardı. Mutedil Lonca üyeleri için bile bu kadarı fazlaydı. "Lanet olası yabancılar!" diye hırladı bir tanesi, diğerleri de yumruklarını sıktılar. Mertliğin en iyi kısmını seçen Alman şamatacılar dışarıya kaçtılar. Liebknecht öyküye buradan devam eder:

> Artık 'bira gezintimizi' yeterince yapmıştık ve kızışmış kanımızı biraz serinletmek için, hızlı bir yürüyüşe başladık, ta ki Edgar Bauer bir kaldırım taşı yığınına kapaklanıncaya değin. 'Yaşasın, bir fikir!' Ve çılgın öğrenci şakalarının anısına, bir taşı aldı ve küt, çat! Bir havagazı feneri tuzla buz oldu. Saçmalık bulaşıcıdır -Marx ve ben de geri kalacak değildik ve dört beş sokak lambasını kırdık; sabah belki saat ikiydi ve sokaklar bomboştu Fakat gürültü gene de bir polisin dikkatini celbetti, hızlı bir kararlılıkla devriyedeki diğer meslektaşlarına işaret verdi. Ve derhal karşıdan işaretler geldi. Durum kritik hale gelmişti. Neyse ki, durumu bir bakışta kavradık ve neyse ki, orayı avcumuzun içi gibi biliyorduk. Biz önde, üç dört polis arkada deli gibi kaçıyorduk. Marx ondan asla bekleyemeyeceğim bir çeviklik gösterdi. Ve bu vahşi kovalamaca ni-

hayet birkaç dakika sonra bitti, bir yan sokağa dönmeyi ve ardından bir geçide -iki sokak arasında bir arka bahçeye- girmeyi başardık ki, orada izimizi kaybeden polislerin arkasına çıktık. Artık güvendeydik. Bizim eşkâlimizi alamamışlardı ve başka maceraya uğramadan evlerimize döndük.

Londra sokaklarında dolanırken Marx çoğu zaman küçük bir öksüzün veya bir kapı aralığında oturan paçavralar içindeki bir çocuğun başını okşamak için durur, küçük eline bir yarım peni sıkıştırırdı. Fakat tecrübesi ona, İngiliz yetişkinlerin yabancı aksanlı yabancıları hoş karşılamadığını öğretmişti. Bir gün, omnibüse binmiş Tottenham Court Caddesi'nden geçerken, o ve Liebknecht, bir meyhanenin önünde büyük bir kalabalık gördüler ve kulak tırmalayan bir kadın sesinin "Cinayet! Cinayet!" diye bağırdığını işittiler. Liebknecht onu durdurmaya çalışsa da, Marx omnibüsten aşağı atladı ve kalabalığın içinde ite kaka yolunu açmaya girişti. Heyhat, kadın sadece kocasıyla gürültülü bir münakaşaya tutuşmuş sarhoş bir eşten başkası değilmiş; ve Marx'ın olay sahnesine gelişi derhal çifti aynı safa çekti ve ikisi birlikte öfkelerini bu işgüzara yöneltti. "Çevremizdeki kalabalık gitgide artmaya" diye bildiriyordu Liebknecht, "ve 'lanet olası yabancılar'a karşı tehditkâr bir tutum almaya başlamıştı. Özellikle kadın, Marx'a büyük bir öfkeyle saldırarak, çabalarını ışıldayan kara sakalına odaklamıştı. Büyük öfkesini yatıştırmaya çalıştım –ama nafile. İki güçlü polis memuru tam zamanında peyda olmasaydı, araya girmeye yönelik hayırseverliğimizi çok pahalıya ödemek zorunda kalabilirdik." Liebknecht, o günden sonra Marx'ın Londra proletaryasıyla karşılaşmalarında "biraz daha ihtiyatlı" olduğunu fark etti.

Aldırış ettiğinden değil. Tarihçi Kirk Willis'in işaret ettiği gibi, "1860'a gelindiğinde Marx, İngiliz yandaşlar veya propagandacılar edinmekle artık ilgilenmiyordu, zira çok daha önemli başka bir proje

yürütüyordu –klasik ekonomi politiğin entelektüel yıkımı." Bunu izleyen dört yıl boyunca, kapitalizme son hücumuna hazırlanırken, yine British Museum'un okuma salonunun anonimliğinde sığındı. Engels'e Haziran 1862'de, "Bu arada, beni sorarsan, çok sıkı çalışıyorum ve tuhaf ama, beynim çevremdeki *misère*in tam ortasında, yıllardır olduğundan daha iyi işlev görüyor" diye anlattı, analizinde "bir iki memnuniyet verici ve şaşırtıcı yenilik" yakaladığını ekleyerek. 1861 ile 1863 arasında 1500'ü aşkın sayfa doldurdu. "Bu cildi genişletiyorum" diye açıkladı, "zira o Alman hergeleleri bir kitabın değerini hacmiyle ölçüyorlar."

Eskiden onu yenilgiye uğratan kuramsal sorunlar ansızın bir cin bardağı kadar berrak ve güçlendirici olmuştu. Tarımsal rant sorunu örneğin –ya da kendisinin tercih ettiği adla bu "zirva rant işi." "Uzun zamandır Ricardo'nun kuramının mutlak doğruluğu konusunda şüphe beslemiştim ve dolandırıcılığın dibine kadar gittim." Ricardo düpedüz değer ile maliyet fiyatını karıştırmıştı. Victoria çağı ortası İngiltere'sinde, tarımsal ürünlerin fiyatları, gerçek değerinden (yani içlerinde barındırdıkları emek zamanından) daha yüksekti ve aradaki farkı daha yüksek kira şeklinde cebine atan toprak sahibiydi. Gelgelelim, sosyalizmde, bu artı-değer işçilerin lehine yeniden dağıtılacaktı. Böylelikle, pazar fiyatı aynı kalsa bile, malların değeri -"toplumsal karakter"leri tamamen değişecekti.

Kaydettiği bu ilerlemeye o kadar sevindi ki, kimi zaman iyimserliğini kontrol edemez olmuştu –tıpkı Hanoverli bir doktor olan Ludwig Kugelmann'ın, 1862 sonunda yazarak, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın devamının ne zaman geleceğini sorduğu zaman olduğu gibi. "Mektubunuzdan, sizin ve dostlarınızın benim ekonomi politik eleştirime ne kadar sıcak bir ilgi duyduğunuzu anlamak beni çok mutlu etti" diye yanıt verdi hemen Marx. "İkinci kısım sonunda bitti, yani baskıya girmeden önceki son kopyasını hazırlamak ve nihai bir cilalamasını

yapmak dışında." Mektubunu, "Ülkenizdeki durum hakkında bana ara sıra yazabilirsiniz" önerisiyle bitirdi. Böylelikle, Marx ansızın "kılı kırk yaran yobaz"la hiçbir işi kalmadığına karar verene değin, on yıldan fazla süren dostça bir yazışma başladı.

El yazması elbette tamamlanmaktan çok uzaktı: "Nihai cilalama"ya hazır olması için daha bir sürü marangozluk işi vardı. Gene de, en nihayet 1867'de ortaya çıkan büyük barok başyapıtını inşa ettiği ham kereste ortaya çıkmıştı hiç değilse. Hantal ve sıkıcı başlığı *–Eleştirel Ekonominin Eleştirisine Bir Katkı, Cilt II-* artık terk ediliyordu. Ters bir mantıkla, büyük kitaplar kısa isimleri hak ediyordu. Ve böylece, Kugelmann'a yazdığı o mektupta ilk kez ortaya koyduğu gibi, "*Kapital* başlığıyla yayımlanacak başlı başına bir kitap olacak"tı.

9
BULDOGLAR İLE SIRTLAN

Jenny Marx kocasının Friedrich Engels'e duyduğu sevgiyi pek o kadar da paylaşamadı hiçbir zaman. Onun cömertliğine minnettardı elbette, tıpkı Karl'a verdiği entelektüel dostluk ve yüreklendirmeye olduğu gibi. Babacan "General"lerine adeta tapan çocuklara gösterdiği ilgi de duygulandırıyordu. Gelgelelim, Jenny için o hep Bay Engels olarak kaldı. Pek çok yönden açık fikirli, şiddet yoluyla devrimi ve burjuvazinin yıkılmasını düşünmekten mutlu bir kadındı, ama gene de, bir kadın ve erkeğin evlilik bağı olmaksızın, hele hele söz konusu kız okuma-yazma bile bilmeyen bir "fabrika kızı" ise, birlikte yaşamaları fikrinden dehşete kapılacak kadar iliklerine işlemiş orta sınıf özelliğine -veya erdemlilik taslamasına- sahipti yeterince.

Engels, Mary Burns'le 1842'de, *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* için malzeme toplamaya gittiği Manchester'a ilk gidişinde tanışmış, kısa süre içinde sevgili olmuşlardı. Büyük ölçüde eğitimsiz olmasına karşın, İrlanda kökenli bir proleter olan bu canlı, kızıl saçlı kadın, Engels'e en azından ondan öğrendiği kadarını öğretti de. Sonunda bir *ménage à trois*da onlara katılan kız kardeşi Lydia gibi, Engels onun "doğuştan gelen, sınıfına duyduğu tutkusu, ve en zorlu anlarda, burjuvazinin "okumuş" ve "duygusal" kız kardeşlerinin tüm o estetik nezaket yapmacıkları ve ukala dümbelekliğinin yapabilecek olduğundan çok daha güçlü bir şekilde yanımda durmuş" olmasına hayrandı.

Engels ve Marx'ın 1845'te kente gelmesiyle, bu ilişki tekrar alevlendi; derken, Brüksel'e gelip onu ziyaret etmesi için Mary'nin bilet parasını ödedi. Manchester'da iğrenç ticaret hayatına kendini teslim etmesinin ardından, Engels onu kendisininkinin yanında küçük bir eve yerleştirdi ve 1850'lerin sonuna gelindiğinde artık birlikte yaşamaya başlamışlardı. Jenny Marx, onun varlığını kabul etmek zorunda kaldığı ender durumlarda, aslında bu ilişki hiçbir zaman yasal olarak onaylanmadığı halde, Mary'den "karınız" diye bahsederdi. Lydia'nın ("Lizzy") da evde yaşamaya başlaması, Frau Marx'ın püriten hassasiyetlerine daha da büyük hakaret oluşturuyordu. Ama Engels hiçbir şeyi umursamıyordu.

Mary Burns'e bağlılığı, Karl Marx'la olan başka her yönden sıcak ve kesintisiz ortaklığında ancak tek *froideur* [soğukluk] nedeniydi. Marx, dostunun ortodoks olmayan ev düzenine hiçbir itirazı olmasa da (aslına bakılırsa, alttan alta gıpta etse de) Jenny'ye duyduğu saygıdan, Burns kız kardeşlerin önemini küçümseme eğilimindeydi –ve Engels'ten 7 Ocak 1863 tarihli şu kısa, korkunç notu aldığı zaman büyük bir felâket gibi görmedi:

> Sevgili Mağribi,
>
> Mary öldü. Dün gece erkenden yatmıştı ve, Lizzy de gece yarısından az önce yatmak istediğinde, onu ölü bulmuş. Öylece apansız. Kalp yetmezliği veya inme. Sabaha kadar bana söylemedi; daha Pazartesi günü gayet iyiydi. Düpedüz ne hissedeceğimi bilemez haldeyim. Zavallı kız beni bütün kalbiyle sevdi.
>
> Sevgiyle,
> FE

Marx ertesi gün yanıt yazdı. "Mary'nin ölüm haberi beni perişan etmekten çok, şaşırttı. O kadar iyi huylu, esprili ve sana o kadar bağlıydı ki." Buraya kadar, her şey yolunda; ama bu sadece kendi acılarını uzun

uzadıya anlatması için bir replik veriyordu aslında. "Şu anda neden uğursuzluğun bizim çevremizdeki herkesi rahat bırakmadığını ancak şeytan bilebilir. Ben de artık ne yana döneceğimi şaşırdım..." Fransa ve Almanya'dan para toplama girişimleri hiç sonuç getirmemişti, hiç kimse ona veresiye mal vermiyordu, okul taksitleri ve kira için sıkıştırıp duruyorlardı, çalışmaya devam etmesi imkânsızdı. Bu mealde bir sürü şey yazdıktan sonra, Marx biraz kendine geldi. "Tam da bu sırada sana bu *horreurs*den [korkunç şey] söz etmem fazlasıyla bencilce" diye itiraf etti. "Fakat bu bir homeopatik ilaç. Bir felâket, aklı diğerine saplanmaktan kurtarır. Hem, son tahlilde, elimden başka ne gelir ki?" Ne bileyim, en azından başlangıç olarak, başsağlığı dileklerini biraz daha az patavatsızca sunabilirdi. Hafifletmek için, Marx'ın gerçekten feci bir durumda olduğunu da kabul etmek gerekir: Çocuklar Noel'den beri okula gitmiyorlardı, kısmen önceki dönemin faturası hâlâ ödenmediği için, ama aynı zamanda tek doğru dürüst giysi ve ayakkabılarının rehincide olması nedeniyle. Veda sözcüklerinde bile, Engels'in kaybından çok kendi sorunlarıyla ilgiliydi: "Mary yerine, benim annem olmalıydı, zaten fiziksel rahatsızlıkları olan ve yaşamdan yeterince payını alan annem olsaydı ya giden. Belirli koşulların baskısı altında 'uygar insanlar'ın aklına ne tuhaf fikirler geliyor, görüyorsun. *Salut*."

Engels bütün bunları öfke ve hayretle okudu. Marx böyle bir zamanda nasıl paradan bahsedebilirdi –özellikle de, pamuk fiyatındaki düşüş sebebiyle son zamanlarda Engels'in de paraya sıkışmış olduğunu bile bile. Mektubu aldığını bildiren buz gibi bir mektup yazmadan önce beş gün boyunca suskun kaldı. Mektuplarına genellikle "Sevgili Mağribi" diye başlardı, fakat artık böyle bir teklifsizlik olmayacaktı:

> Sevgili Marx,
> Bu kez, uğradığım talihsizliğin ve senin gösterdiğin buz gibi tavrın, sana daha erken cevap yazmamı kesinlikle imkânsız hale getirmesini sen de

normal bulursun. Tüm dostlarım, yobaz ve cahil olanlar da dahil, beni mutlaka derinden etkilemesi gereken bu olayda, aradığımdan daha büyük sevgi ve dostluk kanıtları verdiler bana. Sense, 'tarafsız düşünüş tarzının' üstünlüğünü ileri sürmek için uygun bir an olarak görmüşsün. Öyle olsun!

Artık Marx'ın düşünüş tarzında tarafsızlıktan eser bile kalmamıştı. Bunu izleyen üç hafta boyunca, Jenny, Karl'ı durumlarının perişanlığından Engels'i neden daha önce haberdar etmemekle, Karl da onu Manchester'dan gelecek yardımların her zaman güvenilir olduğunu varsaymakla suçlarken, Grafton Sıraevleri'ndeki mutfak masasında aralarında ekşi bakışlar gitti geldi. ("Zavallı kadın aslında masum olduğu bir şey yüzünden acı çekmek zorunda kaldı, zira kadınlar imkânsızı istemek alışkanlığındadırlar" diyecekti Marx sonraları, oldukça kaba bir yaklaşımla.) Uzun birçok münakaşının ardından, Karl'ın iflas mahkemesinde gidip borçlarını ödemekten aciz olduğunu açıklaması üzerinde anlaşmaya vardılar. Jennychen ve Laura, mürebbiye olarak iş bulacaklar, Lenchen ise başka bir yerde işe girecek, küçük Tussy de anne-babasıyla birlikte, yoksul mültecilerin sığınağı olan Belediye Model Pansiyonu'na taşınacaktı.

Böyle bir niyeti gerçekten var mıydı, yoksa bu kendi kendine karar verdiği şehitlik mertebesi, Engels'in yakınlığını yeniden kazanmak için bir hile miydi? Söylemek zor. Fakat pişmanlığının içtenliği su götürmez:

Sana o mektubu yazınam çok yanlıştı ve daha gönderdiğim anda pişman oldum. Bununla birlikte, olanlar kesinlikle acımasızlıktan kaynaklanmıyordu. Karım ve çocuklar da tanıklık edeceklerdir, mektubun geldiğinde (sabah ilk iş olarak), sanki en yakın ve sevgili arkadaşım ölmüş gibi sarsıldım. Fakat akşam sana yazarken, en uç derecede umutsuz olan koşulların baskısı altında yaptım bunu. Ev sahibi evime bir haciz memuru soktu, kasap bir faturayı protesto etti, kömür ve erzak çok azdı

ve küçük Jenny yatağa düşmüştü. Genel olarak, bu koşullar altında, tek kaçış noktam alaycılık oluyor.

Kendini incitmeye yönelik bu sözler hâlâ bir kepçe dolusu kendine acımayla karışık olsa da, bu Marx'ın hayatı boyunca birinden içtenlikle özür dilediği tek örnektir.

Engels, alışılmış cömertliğiyle, Marx'ın nedametini anında kabul etti. "Sevgili Mağribi" diye yazdı, eski sevecen hitabına geri dönerek:

> Bu kadar dürüst olduğun için teşekkür ederim. Son mektubunun benim üzerimde ne tür bir etki yaratmış olabileceğini artık sen de anlamışsın. İnsanın bir kadınla aralıksız yıllar boyunca birlikte yaşayıp da, onun ölümünden dehşetli bir biçimde etkilenmemesi olanaksız. Onunla birlikte, gençliğimin son nişanesini de gömüyormuşum gibi hissettim. Mektubun geldiğinde, henüz gömülmemişti. Sana söyleyeyim, o mektup bir hafta boyunca takıldı kafama; bir türlü aklımdan çıkarıp atamadım. Neyse boşver. Son mektubun onu telafi etti ve buna memnunum, Mary'yi kaybetmişken, bir de en eski ve en iyi arkadaşımı kaybetmedim.

Aralarına giren bu soğukluktan bir daha hiç söz etmediler: Başka yaygaralara gerek kalmadan, Engels derhal Marx ailesini iflastan kurtarma görevine adadı kendini. Borç bulamayınca, düpedüz Ermen & Engels'teki kasadan 100 poundluk bir çeki aşırıp Marx adına ciro etti. "Bu benim açımdan aşırı derecede cüretkâr bir hamleydi" diye itiraf etti, "ama bu riski alınam gerekiyordu." Marx'ın yaz boyunca su üstünde kalabilmesini sağlamak için, birkaç ay sonra bir 250 pound daha izledi bunu –şirpençe (karbonkül) salgını çalışmasını neredeyse imkânsız hale getirdiğinden, bu da son derece gerekliydi.

O yılın Kasım'ında, Trier'den gelen bir telgraf Henriette Marx'ın yetmiş beş yaşında öldüğünü bildirdi. Bayan Marx, hayatının sonuna, şüphe uyandıran bir doğrulukla kehanet etmişti -30 Kasım, 16.00'da, yani ellinci evlilik yıldönümünün gün ve saatinde- ama hiç kimse bu yaşlı

kızın unutulmuşluğa göçüşünde kendi parmağı olup olmadığını merak bile etmemiş gibidir. Karl'ın haberi duyduğunda tek yorumu tahmin edilebileceği gibi soğukkanlıydı: "Kader ailemden birini aldı. Kendi hesabıma, benim de bir ayağım çukurda. Koşullar böyle olunca, herhalde, annemden daha çok ihtiyaç var bana." Engels, Trier yolculuğunun masrafı olarak bir onluk gönderdi ama başsağlığı dilemedi: Bu sahte üzüntünün, Marx'ı, hiç gösterilmemesinden daha fazla rahatsız edeceğini bilecek kadar iyi tanıyordu arkadaşını.

Vasiyetin uygulanması aylarca sürüdü ve Lion Amca'dan alınan tüm avanslar ve borçlar hesaplanınca, Marx'a 100 pounddan biraz fazla bir para kaldı. Gene de, coşkulu bir taşkınlığı haklılaştırmaya yetecek bir miktardı bu. Burjuva mali ihtiyatına duyduğu horgörüyle, Marx her zaman öğütlediği şeyi yapıyordu: Evde hiç nakit yoksa, Ali'nin külalını Veli'ye, Veli'ninkini Ali'ye geçirerek, blöf ve hokkabazlık yaparak geçinip gidiyordu; ama ne zaman eline bir avuç dolusu para geçse, geleceği hiç düşünmeden pervasızca harcamakta tereddüt etmiyordu. Marxlar, Jenny'nin Caroline von Westphalen'den gelen küçük mirasından aldıkları güçle 1856'da, mali güçlerinin çok üzerinde olmasına karşın, Grafton Sıraevleri'ndeki o evlerine taşınmışlardı. Şimdi bu çılgınlık tekrarlanıyordu. Mart 1864'te, Henriette'in mirasının ilk parçası gelir gelmez, Maitland Park'ta Modena Villaları 1 numaradaki kocaman müstakil bir konağı üç yıllığına kiraladılar. Yeni adres, Grafton Sıraevleri'nden 200 metre bile ötede değildi gerçi ama üslup ve statü bakımından adeta bambaşka bir dünyaya aitti –varlıklı doktorlar ve avukatların tercih ettiği türden, büyük bahçesi, "büyüleyici bir limonluğu" ve kızların her birinin kendi odası olacağı kadar geniş bir evdi bu. Birinci katta, parka bakan bir odaya Marx çalışma odası olarak el koydu.

Modena Villaları'nın yıllık kirası 65 pound, yani Grafton Sıraevleri'nin neredeyse iki katıydı. Marx'ın bütün bu lüksü nasıl karşılamayı dü-

şündüğü bir gizemdir: Ne ki, çoğu zaman olduğu gibi, Micawber'imsi iyimserliği haklı çıktı. 9 Mayıs 1864'te, Wilhelm "Lupus" Wolff, "tüm kitaplarım ve kütüphanemi ve bu Vasiyetname ile temlik etme hakkına sahip olduğum tüm alacaklarımı ve param ile kişisel emlakim ve aynı zamanda ölümüm sırasında sahip olabileceğim tüm gerçek ve kira mülklerimi adı geçen Karl Marx'a bırakıyorum" şeklinde bir vasiyetname bırakarak, menenjitten öldü. Wolff, Marx ve Engels'e sadakati hiç sarsılmamış, 1840'lardan birkaç eski yoldaştan biriydi. Brüksel'de Komünist Mektubat Komitesi'nde, Paris'te 1848 devriminde ve Marx'ın *Neue Rheinische Zeitung*'u yönettiği sırada Köln'de onlarla birlikte çalışmıştı. 1853'ten itibaren, geçimini dil dersleriyle kazanarak ve siyasal dünyayla irtibatını Engels'ten aldığı haber ve bilgilerle sağlayarak, Manchester'da sessiz bir hayat sürmüştü. "Manchester'daki herhangi birinin bu zavallı küçük dostumuz kadar herkesin sevgisini kazanabileceğine inanamam" dedi Karl, birkaç kez yarıda kesmek zorunda kaldığı cenaze konuşmasını yaptıktan sonra, Jenny'ye yazdığı mektupta.

Vasiyetnamenin uygulayıcıları olarak, Marx ve Engels alçakgönüllü yaşlı Lupus'un sıkı çalışma ve tasarrufla küçük bir servet biriktirmiş olduğunu gördüler hayretle. Cenaze masrafları, veraset vergisi, vasiyette Engels'e bırakılan 100 pound ile -bu "tumturaklı beceriksiz"i arkadaşının ölümünden sorumlu tutan Marx'ın büyük öfkesine karşın- Wolff'un doktoru Louis Borchardt'a verilecek 100 pound çıkarıldıktan sonra bile, ana mirasçıya 820 poundluk bir meblağ kalıyordu. Bu meblağ, o güne dek Marx'ın yazılarından kazanmış olduğu tüm paralardan fazlaydı ve *Kapital*'in (bu tarihten üç yıl sonra yayımlanan) ilk cildinde, neden bunun için çok daha aşikâr ve hak eden aday olan Friedrich Engels yeri-

---

Charles Dickens'ın *David Copperfield* romanının kahramanlarından, ezeli ve ebedi iyimser Wilkins Micawber –çn.

ne, "unutulmaz dostum, proletaryanın yılmaz, inançlı, soylu savunucusu Wilhelm Wolff'a" bir ithafın yer aldığını da açıklar.

Marxlar havadan gelen bu nimeti harcamak için hiç vakit kaybetmediler. Jenny, "Parayı parça parça çarçur etmektense, böyle kullanmak daha iyi olur diye düşündüm" diyerek, yeni evi mobilyalarla döşedi ve yeniden dekore ettirdi. Çocuklar için ev hayvanları alındı (üç köpek, iki kedi, iki kuş) ve Whisky ve Toddy [rom] de dahil, Karl'ın en sevdiği içkilerden seçilerek konuldu. Temmuz'da aileyi üç haftalığına Ramsgate'te bir tatile çıkardı; bununla birlikte, tam penisinin üzerinde çıkan habis bir çıban, onu hayattan nefret eden bir somurtkanlıkla pansiyondaki yatağına mıhlayarak bu eğlenceyi epeyce berbat etti. Penceresinden büyük bir hasetle kumsala bakarak, "Senin taşkınlığa doymayan cahil yobaz, burada daha da büyük ölçüde, kendi cins-i latifi ve dişi yavrularına hükmetmekle yetiniyor" diye yazdı. "Saygıdeğer Okeanos'u,* üzerinde bu cüceleri ağırlar ve onları eğlendirmeye hizmet ederken bu ezeli Titan'ı görmek neredeyse keder verici." En büyük tedirginlik kaynağı olarak icra memurlarının yerini çıbanlar almıştı. Bununla birlikte, çoğunlukla onları aynı pervasız horgörüyle uzaklaştırıyordu. O sonbahar, Modena Villaları'nda karşılık veremeyecekleri korkusuyla yıllardır tüm parti davetlerini reddeden Jennychen ve Laura için büyük bir balo verdi. Genç arkadaşlarından ellisi sabah dörde kadar eğlendiler ve o kadar çok yiyecek arttı ki, küçük Tussy'nin ertesi gün çevredeki çocuklara son anda bir çay daveti yapmasına izin verildi.

1864 yazında Lion Philips'e yazan Marx, yeni müreffeh yaşamının daha da dikkat çeken bir ayrıntısını ifşa ediyordu:

---

* Yunan mitolojisinde, Uranus ve Gaia'nın çocuğu olan Titan'dır. Tüm okyanusların kişileşmiş halidir –yn.

Kısmen Amerikan fonlarıyla, ama daha da çok, bu yıl mantar gibi çoğalan (akla gelebilecek ve akla gelmeyecek şirket hisselerinin yardımıyla) oldukça akıl dışı bir düzeye yükseltilen ve ardından, büyük çoğunluğu çöken İngiliz borsasında spekülasyon yapmam sizi biraz olsun şaşırtmayacaktır. Bu şekilde 400 pounddan fazla kazandım, siyasal durumun karmaşıklığı daha geniş bir olanak sunduğundan, bu işe yeni baştan girişeceğim. Zaman açısından insandan çok küçük talepleri olan tipte bir faaliyet; ve parasının düşmanı olan kişiyi rahatlatmak için bir parça riske girmeye değiyor.

Bu işlemlerin somut kanıtları bulunmadığından, bazı araştırmacılar Marx'ın düpedüz işadamı amcasını etkilemek için bu öyküyü uydurduğunu kabul etmişlerdir. Fakat doğru da olabilir. Hisse fiyatlarını yakından izlediği kesindi ve Engels'i Lupus'un terekesinin bir sonraki ödemesini göndermesi için sıkıştırıp dururken şöyle söylemişti: "Şu son on gündür param olsaydı, burada Borsa'da müthiş bir vurgun yapardım. Zekâ ve çok az parayla, Londra'da servet yapmanın mümkün olduğu zaman yine geldi."

Piyasalarda oynamak, danslı yemekler düzenlemek, köpeklerini parkta gezdirmek: Marx, saygıdeğer'leşme tehlikesinin kıyısına kadar gelmişti. Bir gün, haberi bile olmadan, "St. Pancras Yönetim Kurulu Başkanı" seçildiğini bildiren ilginç bir belge geldi eve. Engels, bunu çok eğlenceli buldu: "*Salut, ô connétable de Saint Pancrace!* Artık kendine daha uygun bir kıyafet bulmalısın: Kırmızı bir gecelik entarisi, beyaz bir takke, topukları aşınmış terlikler, beyaz pantolon, uzun kilden bir pipo, bir de oturak." Fakat Marx, İrlandalı bir komşunun verdiği, "Onlara bir yabancı olduğumu ve beni kıçımdan öpmeleri gerektiğini söylemeliymişim" tavsiyesini aktararak, göreve başlama törenini boykot etti.

Komünist Birlik'teki kopmadan beri, kendisini saflarına almak isteyen tüm parti veya komiteye katılım önerilerini reddederek, kararlı bir

uzak durma tavrı benimsemişti. "Bizi, seninle beni, kendimizi şu anda içinde bulduğumuz otantik tecridî kamusallıktan çok hoşnutum" diye yazmıştı Engels'e daha 1851 gibi erken bir tarihte; onu bu uzun kış uykusundan uyandırmak için St. Pancras yobazlarından fazlasının gerektiği kesindi. Bununla birlikte, on üç yıllık (tamamen huzurlu ve sessiz olmasa da) "otantik tecrit"in ardından, Marx artık ortaya çıkmaya hazır olduğunu hissediyordu. Yeni ruh halinin ilk ipucu, Polonya'da Çarist baskıya karşı 1863 ayaklanmasına gösterdiği coşkulu tepkide ele verir kendini. "Şu Polonya olayı hakkında ne düşünüyorsun?" diye sordu Engels'e 13 Şubat'ta. "Şurası kesin ki, devrim çağı artık Avrupa'da bir kez daha başlamış durumda." Dört gün sonra, Prusya'nın Polonyalı asilere karşı Çar lehine müdahalesinin "bizi konuşmaya zorladığı" kanısına varmıştı. O aşamada, sadece bir risale veya manifesto vardı aklında -ve gerçekten de Kasım'da kısa bir "Polonya Hakkında Bildiri" yayımladı. Uluslararası işçi sınıflarının ilk kitle hareketinin *fiili* lideri olması için sadece on iki ay daha geçeceğini kendisi bile hayal etmiyordu.

Marx'ın yetişkinlik yaşamı, ilerleme ve çekilmeden oluşan bir gelgit ritmi gösterir; bu gelgitlerde ileriye doğru köpürerek atılmaları, uzun bir çekilme kükreyişi izler. Olaylara katılma ve içine kapanma arasındaki bu salınımlar, büyük ölçüde kendi denetimi dışında, kazara veya şartların getirdiği -hastalık, sürgün, ailevi felâketler, siyasal terslikler, kopan arkadaşlıklar- durumlardı. Fakat bu gelgitlerin aynı zamanda, kuram ve uygulamanın, kişisel tefekkür ile toplumsal çarpışmanın taleplerini uzlaştırmada kararlı bir deneyim olarak da görülmeleri mümkündür. Pek çok yazar gibi, o da başkalarıyla birlikte olmayı seven biri de olsa, tek başına kalmaya da özlem duyan biriydi. Üstelik, bireylerin toplumdan uzaklaşması, soğuması sürekli kafa yorduğu saplantılardan biri olduğu için de, bu açmazı hepsinden daha hararetle hissediyordu aslında.

1835'te henüz lise çağında bir çocukken yazdığı, daha ilk usturasını satın almış on yedi yaşındaki bir delikanlının kolaycı kesinliğiyle tepeleme dolu bir denemede, bu sorun, tıpkı gençlik sakalı kadar kolayca kesilip atılmıştı. "Bizi bir meslek seçiminde yönlendirmesi gereken ana kılavuz, insanlığın refahı ve en iyi olduğumuz alandır" diye yazmıştı. "Bu iki çıkarın çatışma halinde olduğu düşünülmemelidir." İyi, ama neden? Çünkü insan doğası, bireyler kendilerini başkalarına adadıklarında mükemmeliyetin doruğuna ulaşacak şekilde kurulmuştur. Sadece kendisi için çalışan biri, "belki ünlü bir irfan adamı, büyük bir bilge, çok iyi bir şair olabilir, ama asla kusursuz, gerçek anlamda büyük adam olamaz." Tarih sadece kendi kabilesini zenginleştirmek suretiyle kendilerini yücelten insanları alkışlar ve "bizzat din bize herkesin örnek aldığı ideal varlığı, insanlık adına kendisini feda eden kişi olduğunu öğretir... Bu tür yargıları hiçe saymaya kim cüret edebilir"

Aslında, bizzat Marx edecekti. Dinin yabancılaşmaya bir çare olmayıp sadece acıyı uyuşturacak bir afyonlu ilaç olduğunu anladıktan sonra, bütünlüğü başka yerlerde aramak zorunda kaldı –önce Hegelci felsefenin o muazzam bütünleştirici özbilincinde, ardından tarihsel materyalizmde. Ne ki, çalışmaya karşı iman üzerine o eski teolojik argümanından hiç kaçış yoktu: Sadece laik bir biçim alarak, uygulamaya karşı kuram veya eylemlere karşı sözler oldu. "Filozoflar çeşitli yöntemlerle dünyayı sadece *yorumlamışlardır*; asıl mesele onu *değiştirmektir*" diye ilan etti 1845'te, sanki bir kalem darbesiyle işbölümünü ortadan kaldırıyormuşçasına: Gelecekte herkes hem filozof hem asker olacak, tıpkı sabah koyunlarımızı güderken, öğleden sonra bir resim yapabileceğimiz ve akşamları balığa çıkabileceğimiz gibi. Varoluşçu hummayla yanan Marx'ın o günlerde zihnin fildişi kulesine hiç sabrı yoktu. 1847'de yazdığı çok az bilinen bir makalede, Brüksel'deki devrimci Alman göçmenlerin faaliyetlerinden korkan Belçikalı gazeteci Adolphe Bartels'i alaya alıyordu:

M. Adolphe Bartels, kamusal yaşamın onun için artık sona erdiğini iddia ediyor. Gerçekten de, özel yaşamına çekilmiş durumda ve oradan ayrılmayı da düşünmüyor; kamusal bir olay baş gösterdiği her seferinde, kendisini, protesto yağdırmak ve yüksek sesle kendi efendisinin kendisi olduğuna inandığını, bu hareketin onsuz, M. Bartels'siz ve ona rağmen, M. Bartels'e rağmen yapamayacağını ve kendi yüce kısıtlamalarını reddetmenin kendi hakkı olduğunu ilan etmekle kısıtlıyor. Bunun tıpkı diğerleri gibi kamusal yaşama katılmanın bir yolu olduğunu, ve bütün bu deklarasyonlar, bildiriler ve protestolarla, kamusal adamın, özel bireyin alçakgönüllü görünümünün ardına saklandığını herkes teslim edecektir. Takdir görmeyen ve anlaşılmayan dehanın kendisini ortaya koyma yolu budur işte.

Gelgelelim, birkaç yıl içinde Marx, kendisi gibi yanlış anlaşılmış bir dehanın, çalışma masasının yalnızlığından, protestolar ve bildiriler fırlatarak kamusal yaşama pekâlâ katılabileceğine inanmaya başlamıştı artık. Her şeyin bir mevsimi vardı: Yırtma zamanı ve dikme zamanı; savaş zamanı ve barış zamanı. Veya, göndermeleri karıştırırsak, savaş patlaması sessizliğe dönüşmüşken neden kaplanın eylemini taklit etmeli?*

Bartels'e yönelik alaycı sözleri ile *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'ya (1859) otobiyografik önsözü arasındaki çarpıcı karşıtlık da budur. Önsözünde, 1843'te *Rheinische Zeitung*'un kapanmasının, ona uzun zamandır özlemini çektiği "kamusal sahneden çalışma odasına çekilme" fırsatını "büyük bir hevesle kullandığını" belirtir. Bu önsöz, kamusal işlerden çok daha uzun bir kabuğuna çekilme -Alman gazeteleri kimi zaman ona eylemsizliği nedeniyle çıkışsa da, onu kırmaya büyük bir arzu göstermediği inziva- döneminde yazıldı. 1857'de, bir grup New Yorklu

---

Yazar burada Shakespeare'in V. Henry oyununda, V. Henry'nin yaptığı ünlü bir konuşmaya gönderme yapıyor: "Bir kez daha gayret, sevgili dostlar... Savaşın patlaması kulaklarımıza ulaştığında/Kaplanın eylemini taklit edelim." –çn.

devrimci, ona Londra'da eski Komünist Birlik'i diriltmesi için yalvaran mektuplar gönderdiler; onlara yanıt yazması bile bir yıldan fazla sürdü ve o zaman da sadece "1852'den beri *hiçbir* dernekle ilişkim yoktur ve kuramsal çalışmalarımın işçi sınıfına, artık Kıta Avrupa'sında hiç de rağbet görmeyen derneklerle işbirliğine girmekten çok daha yararlı olacağı kesin inancına" vardığına işaret etmek için yaptı bunu. Şubat 1860'ta Ferdinand Freiligrath'a söylediği gibi, "Siz bir *şair*siniz, bense bir *eleştirmen* ve 1849-52'nin tecrübeleri bana yetip de arttı. 'Birlik', tıpkı Paris'teki *société des saisons* [Mevsimler Topluluğu] ve daha yüz kadar diğer dernek gibi, başka yerlerde de modern toplumun toprağında doğal olarak fışkıran bir partinin tarihinde sadece bir bölümden ibaretti." Bu organik benzetme, Uluslararası [Enternasyonal] İşçiler Birliği'nin, dört yıl sonra, günışığına çıkışına dair en uygun betimleme olacaktı.

"Uluslararası" adıyla bayram eden bir örgütün, tecrit edilmişliği coğrafi bir nimetten çok, bir yaşam tarzı olduğu ve birbirini izleyen öğrenci kuşaklarının bu hayaletli ada, bu öteki Cennet Bahçesi hakkındaki Shakespeareyen kadansları ezbere okumayı öğrendikleri İngiltere'de başlamış olması neredeyse bir oksimoron gibi görünür:

> Gümüşsü denize kakılmış bu değerli mücevher,
> Bir büro duvarında hizmet eden,
> Ya da bir evi savunan kale hendeğinde,
> Daha az bahtiyar toprakların kıskançlığına karşı,
> Bu kutsanmış diyar, bu toprak, bu memleket, bu İngiltere...

İngilizler "Avrupa"dan ya da "Kıta"dan söz ederken, kendi ülkelerini dahil etmeksizin yaparlar bunu: Yurtdışından söz etmektedirler, yerlileri ayakkabılarınıza işeyen ve yatakta sarımsak yiyen yabancı ve yabansı diyardan. Bir insan Yurtdışına gidebilir, kuşkusuz -aslında dünyanın gelmiş geçmiş en büyük imparatorluğunu yaratmak üzere fethedebilir

de- ama bu tür gezilerin amacı ister Victoria çağı gambot diplomatları olsun ister bugünün futbol holiganları, Yabancı Johnny'ye kendisinin daima daha aşağı bir tür olarak kalacağını hatırlatmaktır. Ne de olsa, başka hangi ulus gökmavisi okyanustan cennetin emriyle doğduğuyla övünebilirdi ki? Dickens'ın dostu ve *Punch* dergisi yazarlarından, on dokuzuncu yüzyıl mizahçısı Douglas Jerrold, "Fransa ile İngiltere arasında bildiğim en iyi şey –deniz" demişti. Bu yarı şakalar, bugün hâlâ İngiliz tabloid gazete başlıklarının temel besin kaynağıdır. İngiltere'nin düşüncesi bile, zeki insanları boşboğaz zırva tüccarına dönüştürebilir. "Hangi yabancı ülkeden olursa olsun, İngiltere'ye geri döndüğünüzde, derhal farklı bir hava soluduğunuzun farkına varırsınız" diye yazmıştı George Orwell ünlü ve yaygın övgü gören bir denemesinde. "İlk birkaç dakikada, size bu duyguyu vermek için düzinelerce ufak tefek şey komploya girişir. Bira daha acı, madeni paralar daha ağır, çimenler daha yeşildir..." Zavallı eski Yurtdışı: Doğru dürüst bir çayır bile yoktur oralarda.

Gelin görün ki, bu övünme ve yabancı düşmanlığı tarihinin yanı başında -daha sessiz olmakla birlikte, onun kadar kalıcı- başta sendikalar arasında olmak üzere İngiliz enternasyonalizminin başka bir geleneği daha vardır. Güney Afrika *apartheid*'ına [ırk ayrımcılığı] karşı kampanyalarını veya 1970'lerde Şili diktatörlüğü için üretim yapmayı reddetmelerini hatırlamak bile yeter: Defalarca, en azından bazı İngiliz işçileri ezilenlerle içgüdüsel bağlarını göstermeye çalışmıştır. Çartist George Julian Harney'nin 1847 Portekiz ayaklanması döneminde söylediği gibi, "İnsanlar, iç sorunlar kadar dış sorunların da kendilerini etkilediğini anlamaya başlıyorlar; Tejo* üzerinde Özgürlük'e yönelik bir darbe,

İspanya ve Portekiz'den akarak Lizbon'dan Atlas Okyanusu'na dökülen İber Yarımadası'nın en uzun ırmağı –çn.

Thames üzerindeki Özgürlük dostlarına da zarar verir; Fransa'daki Cumhuriyetçiliğin başarısı, başka tüm diyarlardaki Tiranlığın sonunu getirecektir; ve İngiltere'nin demokratik Bildirgesi'nin [Charter] zaferi, Avrupa'nın dört bir köşesindeki milyonların kurtuluşu olacaktır." Dönemin yönetici seçkinlerinin yaptığı gibi, Thames'deki bu Özgürlük dostlarının sadece Harney'nin muhayyilesinde var olduğunu farz etmek kolaydı. Yoksa neden İngiltere 1848'de Avrupa'nın geri kalanına musallat olan devrim salgınına bağışıklık gösterecekti ki? Harney'nin Demokrat Kardeşliği -komitesinde Fransa, Almanya, İsviçre ve İskandinavya'dan mülteciler yer alan- cemiyeti, istediği kadar Kıta'daki heyecan verici olayları tartışmak için toplantılar yapabilirdi, fakat sıradan İngiliz işçileri, hakkında hiçbir şey bilmedikleri uzak ülkelerdeki mücadeleye hiç aldırış ediyorlar mıydı acaba?

Yanıt, 1850'nin hayret verici -hoş bir tesadüf eseri, gerçekten de Thames'in yanı başında cereyan eden- "Haynau Olayı" ile geldi. "Sırtlan" (Hyena) olarak tanınan, İtalya ve Macaristan'daki isyanları mahkûmlara işkence edip kadınları kırbaçlatarak bu lakabı sonuna kadar hak eden Feldmareşal Baron von Haynau zalim Avusturyalı bir kumandandı. Ağustos 1850'de, bu yorucu görevlerden biraz soluk almak üzere, Londra'da kısa bir tatile geldi; burada yaptığı çevre gezileri, ırmağın güney yakasındaki Barclay and Perkins' Biracılık'ta yapılacak bir turu da içeriyordu. George Julian Harney, tüm Özgürlük dostlarını ziyaret sırasında var güçleriyle protesto etmeye yüreklendirdiyse de, pek az başarı umudu vardı –ve olanlar başkaları kadar, onu da şaşırttı. Sırtlan, bira imalathanesine adımını atar atmaz, bir grup yüklemeci, kafasına bir saman balyası fırlatıp onu gübre yağmuruna tuttu. Adam sokağa kaçınca, mavnacılar ve kömür yüklemecileri de –giysilerini yırtarak, bıyıklarını tutam tutam yolarak ve "Kahrolsun Avusturya kasabı!" diye haykırarak- kova-

lamacaya katıldı. Haynau, Bankside'daki[*] George Inn'deki bir çöp tenekesine saklanmaya çalıştı ama çok geçmeden yeri keşfedilerek biraz daha dışkı yağmuruna tutuldu. Polis yetişip onu kayıkla Thames'in karşı yakasının güvenliğine kaçırana değin, üstü başı rezil olmuş ve aşağılanmış kasapta tatiline devam edecek hal kalmamıştı. Saatler içinde, Southwark'un[ç] sokaklarında yepyeni bir şarkı duyulmaya başladı:

Defedin onu, defedin Thames'de bizim yakadan,
İyisi mi gitsin koca Toryler'e ve yüce unvanlı hanımlara.
West End'de yürüsün bütün mağruriyetiyle,
Ama Bankside'daki 'George'a yanaşamaz bir daha.

Harney'nin *Red Republican* gazetesi, Haynau'nun adamakıllı benzetilerek kovulmasını, "işçi sınıfının siyasal bilgisindeki gelişmenin, adalate olan yozlaşmamış sevgisinin, istibdat ve zalimliğe hararetli nefretinin" kanıtı olarak nitelendirdi. Farringdon Salonu'nda, Engels'in de bir konuşma yaptığı kutlama toplantısında o kadar fazla bilet satılmıştı ki, yüzlerce kişi geri çevrilmek zorunda kaldı. Ta Paris ve New York kadar uzak yerlerdeki işçi örgütlerinden kutlama mektupları geldi. Palmerston bile kıs kıs gülüyordu, Feldmareşal'in ancak kendi ilacından bir yudumla kendine gelebileceğini düşünerek. Fakat *Quarterly Review* gibi tutucu gazeteler, olayda gülünecek hiçbir şey göremiyorlardı: Bankside'daki isyankâr sahneler "halkımızın arasında bile kök salmış" son derece tehlikeli "yabancı nüfuzun işaretleri" idi –yabancı nüfuzu deyimi, ölümcül sosyalizm virüsünün on sekizinci yüzyıl ortasının standart hüsn-ü tabiriydi.

---

[*] Thames Nehri'nin güney yakası –ç.n.

[ç] Londra'nın, çok eski bir katedralin yer aldığı Thames Nehri'nin güneyindeki bir yerleşim birimi. Shakespeare'in oyunlarının ilk sahnelendiği Globe Theater da Southwark'tadır –ç.n.

Quarterly Review'un endişe etmesine gerek yoktu -en azından, henüz. Sonraki on yıl boyunca, İngiltere'deki, az sayıdaki sosyalist grup -Komünist Birlik, Çartistler, Demokrat Kardeşliği- ya tarihe gömüldüğü veya uykuya daldığından, Bankside ruhu görülmez hale geldi. Proletaryanın uzun uykusundan uyanmaya başlaması için 1860'a dek beklemek gerekecekti. Tarihçi Eric Hobsbawn'un belirttiği gibi, bu canlanış kendini "siyasal ve sınai eylemin, demokratikten anarşiste dek uzanan çeşitli radikalizm türleri, sınıf mücadeleleri, sınıf bağlılıkları ve hükümet ya da kapitalist imtiyazlarının ilginç bir karışımında" kendini ortaya koydu. Fakat hepsinden önemlisi, sadece liberalizmin canlanışı gibi, çeşitli ülkelerde eşzamanlı olarak baş gösterdiği için değil, fakat işçi sınıfının uluslararası dayanışmasından ayrılamaz olduğu için *enternasyonal* idi."

1860'da kurulan Londra Sendikalar Konseyi, bu etkinliğin çoğunun ardındaki güç oldu. İtalyan özgürlükçü Giuseppe Garibaldi'ye (yaklaşık 50 bin kişilik bir kalabalığı çeken) büyük bir karşılama yaptı ve Mart 1863'te Abraham Lincoln'ün Amerikan İç Savaşı'nda köleliğe karşı mücadelesine destek toplamak için St. James' Hall'da halka açık bir toplantı düzenledi. Toplantı dolayısıyla, kent merkezine ender gezilerinden birini yapan Marx, "işçilerin kendilerinin *gerçekten de çok iyi*, burjuva söylemlerinden uzak konuşmaları"ndan duyduğu memnuniyeti dile getirdi. Fakat Fransız işçi heyetinin 1862 Sergisi vesilesiyle Londra'yı ziyaretinin bedelini karşılayarak, böylelikle onlara Sendikalar Konseyi sekreteri George Odger gibi isimlerle irtibat kurma fırsatını veren III. Napolyon'un bilmeden yapmış olduğu katkı da göz ardı edilecek gibi değildi. Bu delegelerden birkaçı, Polonya ayaklanması dolayısıyla Temmuz 1863'te düzenlenen bir mitinge katılmak üzere yeniden Londra'ya geldiğinde, Odger "İngiltere'nin İşçilerinden Fransa'nın İşçilerine Söylev"i yazarak, Manş-ötesi dayanışmalarını resmileştirmeyi önerdi. Bir başka toplantı da -28 Eylül 1864'te, bu kez Covent Garden'daki hangar

gibi St. Martin's Hall'da- Uluslararası İşçiler Birliği'ndeki yeni birleşmelerini kutlamak üzere yapıldı.

Başlık dikkat çekici: Eğer bu sadece Anglo-Fransız itilafından öteye gidecekse, başka yerlerden en azından birkaç simge isme ihtiyaçları olacaktı. 1864'te bir Eylül sabahı, Victor Le Lubez adında genç bir Fransız'ın Modena Villaları 1 numaranın kapısını çalmasının ve Karl Marx'tan "Alman işçileri" adına konuşacak birinin adını önermesini istemesinin nedeni de budur. Marx'ın kendisi bu iş için fazlasıyla burjuvaydı, bu yüzden Komünist Birlik'ten eski bir müttefiki, göçmen terzi Johann Georg Eccarius'u tavsiye etti. İnsan, Le Lubez'le Odger'in daha baştan Eccarius'u neden düşünemediklerini merak ediyor, zira onu Londra Sendikalar Konseyi'ndeki çalışmaları nedeniyle zaten iyi tanıyorlardı. Belki aşinalık horgörüyü beslemişti, Eccarius'un yaşamında sıkça karşılaştığı bir durumdu bu: Goşist ve mizahtan yoksun tavırları, birlikte çalıştığı hemen herkesi düşman etmişti ve Marx'ın bu önemli toplantı için daha sevilesi bir hatip bulabilmesini umut etmiş olabilirler.

Şimdi biraz durup Marx'ın Eccarius'u himayesinin, bize kendi kişiliği hakkında anlatabilecekleri üzerinde düşünmeye değer. Eleştirmenlerin bıkıp usanmadan kapı kapı sattıkları efsaneye göre, Marx işçi sınıfı sosyalistlerinden tiksinen, onları mevkilerinin üzerinde fikirler edinmiş mankafa ve dangalaklar olarak gören yola gelmez bir züppeydi. Söz gelimi, biyografi yazarı Robert Payne, "Marx'ın insanlık ve özellikle de proletarya olarak adlandırdığı kesime duyduğu horgörü"ye gönderme yapar. Profesör Shlomo Avineri gibi sofistike bir Marksist bile, "Marx'ın proletaryanın dışarıdan entelektüel yardım alınaksızın kendi amaçlarını kavrama ve gerçekleştirme yeteneğine ilişkin kuşkucu görüşü sıklıkla belgelenmiştir. Devrimlerin asla 'kitleler'le başlamadığı, fakat seçkin gruplardan çıktığına ilişkin sözleri de buna uygundur" diye yazabilmiş-

tir. Bu görüşler ve ifadeler nerede belgelenmiştir? Marx'ın tüm eserlerini -hattâ Avineri'nin dipnotlarını bile- araştırsanız da, boşunadır. Avineri, Wilhelm Weitling'in "küçümsenmesine" değinir: Oysa, görmüş olduğumuz gibi, inançları yüzünden hakikaten acı çeken zavallı bir terziye karşı o kadar da kötü davranılmaması gerektiğini ileri süren Marx aslında Weitling'e karşı dikkate değer ölçüde eli açık davranmıştı ve sonunda kopmalarına yol açan şey, alt sınıftan birine karşı züppece bir horgörü değil, çekilmez bir egomanyağın siyasal ve dinsel sabuklamaları olmuştu. Weitling bir orta sınıf entelektüeli olsaydı, Marx ona daha da acımasızca davranırdı.

Bu da bizi Avineri'nin ikinci sergilemesine getiriyor. "En sadık izleyicilerinden biri, mesleği itibariyle yine bir terzi olan George Eccarius bile, efendisi ve hocasından hak edilmemiş bir horgörüye maruz kalır." Bir kez daha hiçbir kaynak belirtilmiyor: Anlaşılan Marx'ın terzilere, ayakkabıcılara ve diğer işe yaramazlara çalımlı horgörüsü, hiçbir doğrulamayı gerektirmeyecek kadar evrensel düzeyde kabul görmüş bir gerçek.

Bu, gerçeğin tastamam tersidir aslında. Londra'nın kısa ömürlü süreli yayını *NRZ Revue*'de "Londra'da Terzilik" adlı çalışmasını bastırarak Eccarius'a ilk fırsatı veren Marx oldu. Marx okurları, "Bizzat bu makalenin yazarı" diye bilgilendirdi, "Londra'nın terzi dükkânlarından birinde çalışan bir *işçi*dir. Alman burjuvazisine, benzer bir şekilde gerçek hareketi kavrama yetkinliğine sahip kaç yazar çıkarabileceğini sorarız?... Okuyucu burada, yazarlıkla uğraşan Weitling ve diğer işçilerin kullandığı duygusal, ahlâki veya psikolojik eleştiri yerine, burjuva toplumuna ve hareketine tümüyle materyalist ve gelgeç duygusal heveslerle bozulmamış, daha özgür bir anlayışla kafa tutma görecektir."

Hak edilmemiş veya tersi, hiçbir küçümseyiş yoktur bu sözlerde. 1850'lerin en karanlık günleri boyunca Marx, sabahın beşinden akşa-

ının sekizine dek terzilik yapmak gibi yorucu ve monoton bir uğraşın sıkıntılarından kurtarmak umuduyla, Eccarius'un makalelerinin yurtdışında yayımlanan Almanca gazetelere girmesi için uğraştı. "Eğer herhangi bir para gelecekse, bütün gününü terzilikle harcamak zorunda kalmasın diye, ilk Eccarius'un almasını öneriyorum" diye tavsiye etmişti Washington'daki bir gazeteci yoldaşına. "Lütfen bir şeyler *almasını* sağlayın, eğer mümkünse." Kendi mali sıkıntıları ne kadar korkunç olsa da, Eccarius'un ihtiyaçlarının öncelikli olması gerektiğinde ısrarlıydı.

Eccarius Şubat 1859'da veremden yatağa düştüğünde, Marx durumu "Londra'da başıma gelen en trajik şey" olarak betimledi. Birkaç ay sonra, üzüntüyle Eccarius'un "yine sömürü atölyesinde perperişan olduğunu" yazdı ve Engels'ten bu zavallı dostu ayakta tutabilmek için birkaç şişe porto şarabı göndermesini istedi. 1860'ta, sağlığının bozukluğu yüzünden terziliğe bir süre ara vermek zorunda kalan Eccarius, Marx'ın kendi hesabına kiraladığı bir pansiyona yerleştirildi ve kendisine makale başına 3 dolarla Amerikan basını için düzenli bir iş ayarlandı. Eccarius'un çocuklarından üçü 1862 kızıl humma salgınında ölünce, cenaze masraflarını karşılayacak bir para toplama kampanyası düzenleyen, yoksulluğun pençesinde kıvranan Marx'ın kendisi oldu. Son olarak, Eylül 1864'teki tarihi toplantı için bir konuşmacı adını vermesi istendiğinde, yine eski dostuna sahip çıktı. Eccarius "muhteşem bir performans" ortaya koydu, diye bildirdi Marx daha sonra Engels'e, bu arada kendisinin platformda sessiz kalmaktan mutluluk duyduğunu ekleyerek. Ama gene de, şimdi bile, birçok yazar Marx'ın sadece terzi olanlara karşı acımasızca ve züppe tepeden bakışına ilişkin o eski zırvayı tekrarlamaya devam ediyor.

Aslına bakılırsa, "bu tür davetlerin tümünü geri çevirmeye yönelik her zaman geçerli olan kuralımı sarsarak" onu Enternasyonal'in açılış toplantısına çeken, bu kadar çok gerçek işçinin varlığı -ve kendi kendi-

siyle övünen orta sınıf amatörlerinin ferahlatıcı yokluğu- idi. St. Martin's Hall'a sadece sessiz bir gözlemci olarak gitse de, akşamın sonuna gelindiğinde, Genel Konsey'e seçilmişti.

Şimdi burada küçük bir paradoks var gibidir. Marx'ın kendisi tartışma götürmez şekilde bir burjuva entelektüeliydi. Konsey'e katılarak, onca hayranlık duyduğu proleter saflığı hafifletmek riskine girmiyor muydu? Bu soruyu yanıtlamak için, Enternasyonal'in bileşimine daha yakından bakmamız gerekiyor. İki Alman (Marx ve Eccarius), iki İtalyan, üç Fransız ve yirmi yedi İngiliz'den oluşan Genel Konsey'in hemen tamamı işçi sınıfındandı. Karmakarışık bir *mélange* [karışım] idi: Serbest toplu görüşme hakkını tutkuyla önemseyen, fakat sosyalist devrime hiç ilgi duymayan İngiliz sendikacılar; ütopya hayalleri kuran ama sendikalardan hoşlanmayan Fransız Proudhoncular; artı, Mazzini'nin çömezleri ile Polonyalılar'ın özgürlüğünü savunanlardan oluşan birkaç cumhuriyetçi. Hemen her konuda görüşleri farklıydı –özellikle de, Enternasyonal'de, aydın orta sınıfa, herhangi bir rol verilecekse, bunun ne olması gerektiği konusunda. Kuruluşundan iki yıl sonra, Engels'e yazdığı bir mektupta, Marx son derece tipik talihsizlikleri bildiriyordu:

> "*Travailleurs manuels*" [kol işçisi] dışında herkesi, en başta Enternasyonal'den, ya da en azından kongre delegesi olarak seçilme hakkından dışlamak isteyen Fransız mösyölere karşı tepki olarak, İngilizler dün Genel Konsey Başkanlığı'na *beni* önerdiler. Böyle bir şeyi *hiçbir* şart altında kabul edemeyeceğimi bildirdim ve benim yerime Odger'i [İngiliz sendika lideri] önerdim ve yaptığım açıklamaya karşın bazı insanlar gene de bana oy verseler de, sonunda o yeniden seçildi.

Bu toplantı kayıtlarının zabıtları, Marx'ın "kol değil kafa işçisi olduğundan, kendisinin bu iş için yetkin olmadığını düşündüğünü" kaydeder, ama iş aslında o kadar basit değildir. (*Kapital*'i yazmaya devam etme arzusu, onu durdurmakta daha etkili olmuş olabilir.) Birkaç yıl son-

ra, Sexton diye bir doktor üyeliğe önerildiğinde, "Konsey'e profesyonel adamları katmanın arzu edilir olup olmadığı"na ilişkin alışılmış homurdanmalar vardı; gelgelelim, zabıtlara göre, "Yurttaş Marx, Konsey'in ağırlıklı çoğunluğu işçilerden oluştuğu düşünülürse, profesyonellerin kabul edilmesinde korkulacak bir şey olduğunu düşünmüyordu." 1872'de, Enternasyonal'e sızan muhtelif çatlak Amerikan hizipleriyle sorunlar varken, üyelerinin en az üçte ikisi ücretli işçi olmadığı sürece hiçbir yeni grubun katılmasına izin verilmemesini önerdi ve önerisi kabul edildi.

Kısacası, yönetimdekiler ve üyelerin çoğunun işçi sınıfından olması gerektiğini kabul etmekle birlikte, Marx kendisinin proleter kimlikten yoksun olmasından utanç duymuyordu: Kendisi gibi insanların, konumunun gücünü suiistimal etmediği veya sahne ışıklarının göbeğini işgal etmediği sürece, hâlâ Enternasyonal'e verebilecek çok şeyleri vardı. Varlıklı bir kapitalist olarak, kolayca anlaşılabileceği gibi kendisini kabul ettirmekte daha gönülsüz olmakla birlikte, Engels de bu örneği izledi. 1870'te aile şirketindeki hissesini satıp Londra'ya taşındıktan sonra, neredeyse derhal Genel Konsey'de bir sandalyeyi kabul etti, ama hazinedarlık görevini reddetti. "Yurttaş Engels, mali konularla ilgili her göreve emekçilerden başkasının getirilmesine karşı olduğunu söyleyerek öneriye karşı çıktı" açıklaması yer alıyordu zabıtlarda. "Yurttaş Marx bu itirazı makul bulmadı: Ticaretle uğraşan bir adam bu göreve her zaman daha uygundur." Engels kabul etmemekte ısrarlıydı –ve muhtemelen bunu yapmakta da haklıydı. Marksist bilimci Hal Draper'ın işaret ettiği gibi, bir işçi derneğinde parayla uğraşmak en hassas görevdi, zira siyasal çatışma çıktığı her zaman mali yolsuzluk suçlamaları rutin hileler arasında başta geliyordu ve derneğe çok sonradan, Manchester'dan çıkıp gelerek katılan bir işadamı, bela çıkarmaya çalışan tüm "Fransız mösyölerin" boy hedefliğine kesinlikle en uygun aday olurdu.

Marx perde arkasında çalışmayı tercih etmiş olabilir, ama gene de istisnai derecede sıkı çalıştı: Onun çabaları olmaksızın, Enternasyonal muhtemelen bir yıl içinde dağılır giderdi. Konsey, Soho'daki Greek Sokağı'nda bulunan derme çatma genel merkezinde her hafta salı günleri toplanıyordu –burası, neredeyse tam yüzyıl sonra, Lenny Bruce ve Peter Cook gibi taşlama ustalarının, hüküm süren ortodoksiyi baltalamak için çok farklı teknikler kullandığı Establishment adındaki gece klübü olacaktı. Zabıtlar, onun angaryalardan kendine düşen hisseyi üstlenmekten hoşnut olduğunu gösterir. ("Yurttaşlar Fox, Marx ve Cremer, Kompozitörler Derneği'ne katılmakla görevlendirildiler Yurttaş Marx, Merkez Konsey'in, cömert armağanı için Yurttaş Cottam'a teşekkür etmesini önerdi, Yurttaş Cremer de destekledi... Yurttaş Marx, Basel ve Zürih'teki derneklerin de Birliğe katılmış olduğunu belirtti... Yurttaş Marx, üyelik kartları için Almanya'dan 3 pound aldığını ve Mali Sekreter'e teslim ettiğini bildirdi...") Nüfuzu en baştan itibaren açıkça görülüyordu. Konsey'in 5 Ekim 1864'teki daha ilk toplantısında, ilk ele alınan konu, Londra Sendikalar Konseyi'nden William Randal Cremer'in sekreterliğe atanmasına ilişkin Marx'ın önerisi oldu. ("Bay Cremer oybirliğiyle seçildi.") O akşam daha sonra, görevi yeni Birliğin kural ve ilkelerini yazmak olan bir alt komiteye seçildi.

Buraya kadar her şey güzel. Fakat ardından Marx hastalandı, bu yüzden sonraki iki toplantıyı kaçırdı. 18 Ekim'de, Eccarius'un, Genel Konsey'e gelmezse o akşam kendisinin yokluğunda, ümitsiz birtakım yavan ve kafa karıştırıcı amaçlar bildirisinin benimseneceğini bildiren acil mektubu üzerine hasta yatağından kalktı. Marx sendeleye sendeleye Greek Sokağı'na gitti ve kodamanlardan Le Lubez'in "sözde ilkeler deklarasyonu olacak, korkunç derecede klişelerle dolu, kötü yazılmış ve baştan aşağı kaba saba ifadeler içeren, Mazzini'nin Fransız sosyalizminin en önemsiz zırvalarından oluşan bir kabukla sunduğu bir önsö-

zü" yüksek sesle okumasını dehşetten donakalarak dinledi. Uzun tartışmaların ardından, Eccarius, "fikirlerinin" değiştirilmeden kalması sözüyle, bir *coup* kuşkusunu akıllıca ortadan kaldırarak, bu iştah kapatıcı mönünün tekrar gözden geçirilmek üzere alt komiteye gönderilmesini teklif etti.

Marx'a gereken de böyle bir fırsattı. En masum ifadesini takınarak, alt komitenin iki gün sonra, Greek Sokağı'ndaki kasvetli küçük odadan çok daha konforlu (ve kileri daha dolu) olan kendi evinde toplanılmasını önerdi. Ekip *chez* Marx'ta toplandığı zaman, kurallar hakkında öylesine sonu gelmez bir tartışma başlattı ki, sabaha karşı birde hâlâ önsözün "tashihi"ne bile başlamamışlardı. Genel Konsey'in beş gün sonraki gelecek toplantısına nasıl yetiştirebilirlerdi ki? Bitap düşen çalışma arkadaşları, esnemekten çeneleri çıkmış halde, Marx'ın önsözü tek başına düzeltmeye çalışma önerisini minnetle kabul ettiler. Tüm taslaklar ona bırakıldı ve bir an önce yatağa girmek üzere evlerine koştular.

"Bu malzemeden bir şey çıkarmanın imkânsız olduğunu düşünüyorum" diye yazdı Engels'e. "Halihazırda 'aktarılan' fikirlerin tashihini son derece kendine has şekilde düzeltme niyetimi haklılaştırmak için, *Uluslararası İşçiler Birliği'nin Kuruluş Çağrısı*'nı yazdım (aslında özgün planda bu yoktu: Bunda 1845'ten bu yana işçi sınıfının maceralarını yeniden ele aldım); bunu, tüm gerekli olguların bu "Çağrı"da yer aldığı ve aynı şeyleri üç defa yinelememizin doğru olmayacağı gerekçesiyle, tüm önsözü değiştirdim, *déclaration des principes*i [ilkeler deklarasyonu] çıkardım ve nihayet kırk kuralın yerine on kural koydum." Daha dindar ve daha az devrimci üyelere sus payı olarak, gerçek, ahlâk, görev ve adalete birkaç gönderme yaptı ve *Komünist Manifesto*'ya alabildiğine canlı karakterini veren o savaşçı hitabet gösterişlerinden kaçındı. Engels'e açıkladığı gibi, "Hareketin eski cüretkâr dilinin canlanabilmesi zaman alacak. Şu anda *fortiter in re, suaviter in modo* olmamız gereki-

yor." Bu deyim Latince'den tercüme edilirse esas olarak şu anlama gelir: Konuşman yumuşak, icraatin kararlı olsun.

Yıllar süren inzivaya rağmen, Marx yöntemler konusundaki eski açıkgözlülüğünden hiçbir şey yitirmemişti. 1 Kasım toplantısında, onun teklifi üzerine, Genel Konsey'e birkaç yeni üye katıldı. Bunlar arasında, bir zamanlar Wilhelm Liebknecht'in kafatasını incelemiş kıdemli bir Komünist Birlik üyesi Karl Pfänder; İsviçreli bir saat yapımcısı Hermann Jung; Fransız bir müzik aleti yapımcısı Eugène Dupont ve *Komünist Manifesto*'nun el yazmasını 1848'de matbaaya götüren terzi Friedrich Lessner vardı. Hepsi de Marx'ın yılmaz yandaşlarıydı –ve bulabildiği her desteğe ihtiyacı vardı, zira bazı İngiliz üyeler bu yeni metinden hiç hoşnut kalmamıştı. Tutanakların kaydettiği gibi, ılımlı önerilerden biri, 'nitrojen' ve 'karbon' gibi terimler için açıklama verilmesi gerektiği" yönündeydi. (Marx bunun tamamen gereksiz olduğunu düşünüyordu. Dipnotta bezginlikle, "Su ve belirli inorganik maddeler dışında, karbon ve nitrojenin insan gıdasının hammadelerini oluşturduğunu hatırlatmaya bile gerek görmüyoruz" diye yorum yapıyordu.) Daha düşmanca bir yakınma, bir önceki toplantıda "kapitalist, emekçiye karşıydı" ifadesine itiraz ederek görüşlerini açıkça ortaya koyan bir matbaacı olan William Worley'den geldi. Bu kez, reformist vicdanı Marx'ın kapitalistleri "kâr-yapıcılar" tanımlamasına isyan etmişti. Ona karşı on bir oyla, konsey kışkırtıcı sözcüğün silinmesine karar verdi. Çağrı bunun ardından *nem. con.* [oybirliğiyle] geçti.

"İşçi sınıfının maceralarının bu gözden geçirilişi"nin oybirliğiyle kabulü, Marx'ın ne kadar ileri gidebileceğine ilişkin sağduyusuna bir armağandır. Burada -gerçi İngiliz sanayiinin ancak çocukların kanını emerek hayatta kalabilecek bir vampir olarak betimlemesiyle okuyucunun tüylerini diken diken etmek için elinden geleni yapmış olsa da- devrimci kehanetler, Avrupa'yı dört dönen hayaletler veya gulyabaniler

yoktur artık. Genellikle, "emekçi kitlelerin sefaleti 1848'den 1864'e değin hiçbir şekilde azalmadığına" ilişkin iddiasını kanıtlamak için, bu metni, yazmakta olduğu *Kapital*'den aşırma resmi istatistiklerle süsleyerek gerçeklerin kendi adına konuşmasına fırsat vermişti. Fakat her zaman olduğu gibi, bir alternatif tasavvur girişimi, bir süslü pelte çanağı kadar tatlı olsa bile, yine onun kadar şekilden yoksundu: "Tıpkı köle emeği ve serf emeği gibi, ücretli emek de, işini istekli bir el, yetenekli bir beyin ve coşkulu bir yürekle yapan örgütlenmiş, birleşik emek karşısında yok olmaya mahkûm, geçici ve ast bir emek biçimidir."

Bu çağrı, "Bütün ülkelerin proleterleri, birleşin!" sözleriyle bitiyordu; en az bu kadar aşina olan onları zincirlerinden kurtulmaya yüreklendiren ibareyse, ince bir düşüncelilikle çıkartılmıştı. Gene de, çalışma arkadaşlarının onaylamadan önce metni ne kadar dikkatle incelediklerini merak etmekten insan kendini alamıyor. "Toprak beyleri ve sermaye beyleri, iktisadi tekellerini savunmak ve daim kılmak için siyasal ayrıcalıklarını daima kullanacaklardır" diye ilan etti son sayfalarda. "Bu nedenle, siyasal iktidarın ele geçirilmesi, emekçilerin en büyük görevi haline gelmiştir." Böyle bir kavram, emekçi sınıfların en önemli görevinin daha iyi ücret ve koşullar için pazarlık edebilmek üzere sendikalar kurmak iken, siyaseti Parlamento Üyeleri'ne bırakmak gerektiğini düşünen, Genel Konsey'deki İngiliz temsilcilerin birçoğu için lanetlenmiş bir şeydi. Daha sonra bir Liberal milletvekili olan ve kariyeri kraliçeden aldığı bir şövalye nişanıyla sona eren, kusursuz denebilecek ölçüde ılımlı genel sekreter William Randal Cremer'ın görüşü kesinlikle böyleydi. Onun bile Çağrı'dan yana oy kullanmış olması gerçeği, bize Marx'ın ikna gücü hakkında çok şey anlatır. Pfänder ve Lessner gibi eski Komünist Birlik üyelerinin çok iyi bildiği gibi, Marx'ın yıldırıcı kişiliği -kara gözleri, kamçı gibi nüktedanlığı, göz korkutan analitik beyni- her türlü komiteye daima hakim olacak güçteydi. St. Martin's Hall'daki sahnede

sessizce oturmasının üzerinden bir ay bile geçmeden, hakimiyeti eline geçirmişti.

Fakat Enternasyonal kadar birbiriyle uyuşmaz güçleri bir araya toplayan bir melezi kaçınılmaz olarak karakterize edecek kan davalarını ve husumetleri yatıştırmaya bir tek kişilik gücü yeterli olamazdı. Genel Konsey'deki küçük Fransız grup bile kendi içinde cumhuriyetçiler ile Proudhoncular olarak uzlaşması mümkün olmayan iki hizbe bölünmüşlerdi. Le Lubez'in temsil ettiği cumhuriyetçiler, temelde -öfkeli *liberté, égalité* ve *fraternité*[*] taraftarı, ama sanayi ve mülkiyet hakkındaki tartışmalardan pek de etkilenmeyen- orta sınıf radikalleriydi. Gravürcü Henri Louis Tolain önderliğindeki samimi Proudhon yandaşları, cumhuriyetleri ve hükümetleri, kendilerinin savunduğu küçük esnaf ve zanaatkârların çıkarlarına düşman olan merkeziyetçi tiranlıklar olarak görüyorlardı; tek istedikleri karşılıklı kredi dernekleri ve küçük ölçekli kooperatiflerdi. Genel Konsey'e 1866'da katılan başka bir Proudhoncu, daha sonra Laura Marx'ın kocası olacak genç bir tıp öğrencisi Paul Lafargue idi. Müstakbel kayınpederiyle ilk karşılaşması hiç de umut vaat etmiyordu. "Şu lanet olası Lafargue denen oğlan beni Proudhonizm diye didikleyip duruyor" diye Laura'ya yakınmıştı Karl, "ve öyle görünüyor ki, onu iyi bir pataklayana kadar sesini de keseceğe benzemiyor." Lafargue'ın milletlerin ve milliyetlerin zırvadan başka bir şey olmadığına ilişkin çektiği bir sürü söylevin ardından, Marx, İngiliz çalışma arkadaşlarının arasında, "dostumuz Lafargue, ve milliyetleri ortadan kaldıran diğerleri, bize 'Fransızca', yani dinleyicilerin onda dokuzunun anlamadığı bir dilde hitap" ettiğine işaret ederek kahkahayı patlatmıştı. Milliyetlerin varlığını yadsıyarak bu genç fanatiğin "tamamen bilinçsiz olarak, Fransız ulus modelini özümsediklerini ima ediyor göründüğü-

[*] Özgürlük, eşitlik, kardeşlik –yn.

nü" ekledi yaramaz bir çocuk tavrıyla.

Becerikli İngiliz sendikacılar bu Galyalı ağız kavgalarıyla deli gibi eğlendilerse de, büyük Mazzini'nin -Londra'da bir kahramanlık figürü- Almanlar ve Fransızlar tarafından, ulusal özgürlük tutkusu, sınıfın merkezi önemine yönelik her türlü bilinçle gölgelenmiş pozcu bir ahmak olarak kabul edildiğini öğrenmekten düpedüz ağızları açık kalmıştı. Marx, Greek Sokağı'ndaki bir başka yaralayıcı oturumun ardından, "Artık durum zorlaştı, çünkü bir yandan İngilizler'in o aptal İtalyancılığı'na, öte yandan Fransızlar'ın hatalı polemiklerine karşı durmak gerekiyor" diye itiraf etmişti.

Bu çok zaman alan bir işti. Mart 1865'te Engels'e yazdığı bir mektupta, tipik bir haftalık çalışmasını betimliyordu. Salı akşamı, Genel Konsey'e ayrılmıştı; bu toplatıda Tolain ve Le Lubez gece yarısına dek atıştılar, ardından Marx yakındaki pub'a giderek 200 üyelik kartını imzalamak zorunda kaldı. Ertesi gün, St. Martin's Hall'da Polonya ayaklanmasını anmak için yapılan bir toplantıya katıldı. Cumartesi ve Pazartesi günü, her ikisinin de sabahın birine kadar hararetli tartışmalarla süren "Fransız meselesi"ne ayrılan alt komite toplantıları vardı. Ve böylece, Genel Konsey'in "özellikle İngilizler'de, Fransızlar'ın bir Bonaparte ihtiyacı duyduğu izlenimi bırakan!" yeni bir fırtınalı toplantısının yapıldığı salı gününe gelinmişti. Bütün bu toplantılar arasında, gelecek hafta sonu hane oy hakkı üzerine yapılacak konferansla ilgili olarak "beni görmek için şuradan buradan koşup gelen insanlar" vardı. "Ama ne zaman kaybı!" diye inliyordu.

Engels de aynı kanıdaydı. Marx'ın ölümünden sonra, "Enternasyonal olmasaydı, Mağribi'nin hayatı, pırlantası kusurlu bir pırlanta yüzük olurdu" diyecekti, ama başlangıçta dostunun, Hampstead'deki çalışma masasında *Kapital*'i yazmak yerine, Soho'daki o karanlık arka odalarda acı çekerek saatlerini neden harcadığını hiç anlamamıştı. 1865'te biraz

kendini beğenmiş bir tavırla, "Enternasyonal'deki naif *fraternité*nin çok uzun sürmeyeceğini beklemekteyim" demişti Fransızlar arasındaki ölümcül bir ağız dalaşı nöbetinin ardından. "Bu türden daha pek çok evrelerden geçecek ve senin çok zamanını alacak." 1870'te Londra'ya yerleşene değin, Engels bu oluşumda hiç rol oynamadı.

1865'e gelindiğinde, resmi unvanı "Almanya Muhaberat Sekreteri" olsa da, Marx, Enternasyonal'in *fiili* lideri olmuştu. Bu bile bir isim hatasıydı: Lassalle'ın ölümüyle, Almanya'nın dört bir köşesindeki arkadaşlarının sayısı bir-ikiden öteye -Wilhelm Liebknecht ve jinekolog Ludwig Kugelmann- geçmediği gibi, "muhaberatı"nın çoğu Lassalle'ın halefi Johann Baptist von Schweitzer'in iddia edilen eşcinselliğine kıs kıs gülmenin yanı sıra, Tötonik ırkın tiksindirici siyasal geriliği hakkında birkaç yorumdan ibaret kalıyordu. Dr. Kugelmann'a, "Şu anda Prusya'da yapabileceğim *hiçbir şey* yok" diye yazdı. " 'Enternasyonal' aracılığıyla buradaki heyecanımı bin kez yeğlerim. İngiliz proletaryası üzerindeki etkisi dolaysız ve çok önemli. Şimdi burada Genel Oy Hakkı Sorununu harekete geçiriyoruz, ki bu, doğal olarak burada, Prusya'da olduğundan farklı bir anlam taşıyor."

Oy hakkının genişletilmesi, o ânın başat parlamenter meselesiydi – gerçi, 1860 ortalarında Toryler ve Whiglerce yapılan çeşitli reform önerilerinin, yüce bir ilkenin savunmasından çok, parti avantajı sağlama mücadelesi anlamına geldiğini de eklemek gerekiyor. Schleswig-Holstein meselesi, "tımar sahiplerinin" oy hakkı, "6£ vergi yükümlüleri" ve "50£ aylıkçı kiracılar" gibi, bugün uzak ve anlaşılmaz gelen tartışmalardan geçilmiyordu. Fakat oy hakkı ve çoğulcu oylama fantezileri üzerine tüm bu anlaşılmaz münakaşaların arasında herkes ve parlamenterlerce kabul edilen bir husus vardı: Büyük kitlelerin ulusun işlerinde söz sahibi olmasını önleyecek bir tür mülkiyet şartı olmalıydı. *English Constitution* [İngiliz Anayasası] adlı yapıtında Walter Bagehot, "Korktuğum hu-

sus" diye yazmıştı, "her iki siyasal partimiz de emekçinin desteğini ele geçirmeye çalışması; her ikisinin de onun istediği gibi yapmayı taahhüt etmesi..." Sözüm ona radikal bir baskı grubu olan Ulusal Reform Birliği bile, sadece hane halkı reisi ile vergi yükümlüsü kiracılara oy hakkını arzu ediyordu.

1865 baharında, St. Martin's Hall'da tıklım tıklım bir toplantının ardından, erkeklere evrensel oy hakkını savunmak üzere bir Reform Birliği kuruldu. (Kadınların oy kullanma isteği veya hakkı olasılığı, anlaşılan göz önüne alınamayacak kadar gerçek dışıydı.) Marx ve Enternasyonal'den çalışma arkadaşları işin başına geçti: "Tüm liderlik bizim elimizde" diye yazdı Engels'e muzafferane. Ertesi yıl boyunca, büyük bir zevkle haçlı seferine girişirken, aynı zamanda Enternasyonal'le, *Kapital*'in el yazmalarıyla, aile ve alacaklılarının talepleriyle -ve elbette, her zamankinden de doğurgan olarak makatında tomurcuklanan çıbanlarla- uğraşmayı da sürdürdü. Amansız bir usturayla bunları kestiği sırada halıya fışkıran kirli kanı uğursuz bir hoşnutlukla seyretti. Bazen, üst üste geceler boyunca yatağa sabaha karşı 4'te sendeleyerek giderken, "cehennemi bir şekilde bitkin olduğunu" hissediyor ve uykudan hiç uyanmamayı dilediği oluyordu.

Bu oyun bu kadar uzun geceler yaktığı mumlara değer miydi? Kendini değdiğine inandırmıştı. "İngiliz işçi sınıfı siyasal hareketini yeniden elektriklendirmeyi başarırsak" diye yazdı Reform Birliği'ni başlattıktan sonra, "bizim Birlik, Avrupa işçi sınıfı için, büyük mesele de çıkarmadan, başka herhangi bir yöntemle yapacağından çok daha fazlasını yapmış olacak. Üstelik başarı olasılığı çok yüksek." O kadar da değildi. Cremer ve Odger gibi reformist sendika liderlerinin, bir insan bir oy yerine, aile reisi oy hakkıyla yetinerek uzlaşması çok sürmedi. Ve iyi kötü, aldıkları da bu oldu. 1867 yazında Parlamento Disraeli'nin, kırsal kesim seçmenleri için mülkiyet şartlarını düşüren ve oy hakkını tüm kent-

sel aile reislerine genişleten -böylelikle seçmen nüfusunu ikiye katlayan- Reform Yasası'nı onayladı. Fakat emekçi nüfusun büyük çoğunluğu her zamanki gibi oy hakkından yoksun kaldı.

Enternasyonal de, Marx'ın abarttığı düzeye hiçbir zaman ulaşamadı. Özellikle İngiliz işverenlerinin grev kırıcı olarak yabancı işçi almalarını sabote etme girişimlerinde ve bunu izleyen kötü söylentiler, çeşitli küçük zanaatkâr topluluklarını –aralarında Darlington Birleşik Ayakkabıcıları, Elele Fıçıcılar Derneği, West-End Dolap Yapımcıları, Yevmiyeli Mücellitler, İngiliz Kuaför Ustaları, Elastik Ağ Dokuyucular Derneği ve Puro Yapımcıları gibi egzotik birlikler bulunan- Birlik'e katılmaya ikna etti. Fakat büyük sınai sendikaları uzak durdular. Birleşik Makinist Derneği Genel Sekreteri William Allen, Enternasyonal'den gelen bir heyetle görüşmeyi bile reddetti. Daha da sinir bozucu olanı, Londra Sendikalar Konseyi'nin, sekreteri George Odger'ın aynı zamanda Enternasyonal'in başkanı da olmasına karşın, katılmamasıydı. 1866 yazında, Birliğin ilk Avrupa çapındaki Kongresi'nin Cenevre'de toplandığı zamana gelindiğinde, bağlı olan derneklerdeki toplam üye sayısı 25,173 olmuştu –kesinlikle ihmal edilemez, fakat İngiliz proletaryasının "yeniden elektriklendiğinin" kanıtı olmaktan da oldukça uzak. Enternasyonal daha fazla genişleyecekse, ismiyle müsemma olmak ve ufuklarını Darlington Ayakkabıcıları'ndan öteye genişletmek zorundaydı.

Marx, Cenevre Kongresi'ne gidemedi, gene de oturumlara hakim olmayı başaracaktı. Fransız Proudhoncular orta sınıf sosyalistlerine karşı iyi prova edilmiş protestolarını yaptıklarında ("işçi sınıfı gruplarını temsil etme görevine sahip olan tüm kişiler işçiler olmalıdır"), William Randal Cremer, Genel Konsey'deki kol işçisi olmayan birkaç kişiyi savundu. "Bu üyeler arasında tek birinin adından söz edeceğim, tüm ömrünü işçi sınıfının zaferine adayan Yurttaş Marx." Ardından, Kuaför Ustaları'ndan James Carter bayrağı devraldı:

Yurttaş Marx'tan az önce söz edildi; kendisi, sadece işçi sınıfı delegelerinin bulunması gereken bu ilk kongrenin önemini gayet iyi biliyor; bu yüzden Genel Konsey'den yapılan delegelik teklifini reddetti. Fakat bu onun veya başka kimsenin aramıza katılmasını engelleyen neden değildir; tam tersine, kendilerini bütünüyle proleter davasına adayan kişiler, onları aramızdan itemeyeceğimiz kadar enderdir. Orta sınıfın, sayısı kadar zengin ve güçlü olmasının tek yolu, bilim insanlarıyla ittifak kurmasıdır...

Bu berber dükkânı tanıklığının ardından, Proudhon hizbinin lideri Henri Tolain bile, bu kahramanı gıyabında kutlamak zorunda kaldı. "Bir işçi olarak, kendisine önerilen delegeliği kabul etmemesinden dolayı Yurttaş Marx'a teşekkür ederim. Bunu yapmakla, Yurttaş Marx işçilerin kongrelerinin sadece kol işçilerinden oluşması gerektiğini göstermiştir." Yurttaş Marx bu tür bir şeyi göstermeye niyet etmemişti ve Cenevre'den uzak kalmasının açıklamasının proleter hassasiyetler olduğuna dair herhangi bir kanıt yoktur. Daha muhtemel bir açıklama, *Kapital* üzerine kesintisiz birkaç gün çalışabilmesi mümkünken Fransız dışlamacılardan gelebilecek bıktırıcı tiratlara katlanmak istememesiydi.

Bir yıl önce Engels'e, taslağın sadece birkaç "son rötuş" gerektirdiğini, bunu da Eylül 1865'e kadar tamamlayabileceğini söylemişti. "Şu anda at gibi çalışıyorum." Dostları yıllar boyunca buna benzer bir sürü vaatkâr tahmini duymuşlardı, ama bu kez gerçekten de son metreleri koşuyor gibi görünüyordu –dizi sakatlanmış yaşlı beygir, dört naladan ziyade aksak adım ilerliyor olsa bile. 1865 yazı boyunca ("aşırı sıcak havanın ve bununla bağlantılı karaciğer sıkıntısı yüzünden') her gün istifra ediyordu ve eve ani yatılı bir misafir akını dikkatini dağıtacak yeni nahoş engeller çıkarmıştı. Jenny'nin soytarı kardeşi Edgar von Westphalen, altı aylığına onlara gelmiş, mahzendeki şarapları kurutuyor ve "sabahtan gece yarılarına dek midesinin ihtiyaçları üzerine kafa yoru-

yordu"; diğer konuklar arasında Marx'ın Güney Afrika'dan gelen enişte-si, Maastricht ve Freiligrath ailesinden bir yeğen vardı. Bu kadar çok odası olan bir eve taşınmanın bedeliydi bunlar, ama pek de kaldıramadığı bir bedeldi aynı zamanda. "İki aydır sadece tefeciden geçiniyoruz" diye öfkeleniyordu kendi kendine. "Alacaklılardan oluşan bir kuyruk kapımı yumrukluyor, her gün biraz daha katlanılmaz hale geliyorlar." Ama gene de, bütün bu girdabın merkezinde, başyapıtı tamamlanmaya yaklaşıyordu. 1865 sonuna gelindiğinde, *Kapital* 1200 sayfalık bir el yazması, mürekkep lekeleri ve silintilerle dolu eğri büğrü karalamalardan oluşan muhteşem bir kargaşa olmuştu. 1866'nın Yılbaşı günü, oturup düzgün bir kopya yazmaya ve üslubu cilalamaya -"uzun doğum sancılarından sonra, bebeği yalamaya"- koyuldu. Doktorun talimatı üzerine, bir aylığına Margate'e[*] gitti; günde üç kez arsenik yutar ve adamakıllı kendine acırken, denize girmeyi aklından bile geçiremiyordu. "Miller of the Dee'yle[**] birlikte şarkı söyleyebilirim. Hiç kimseye aldırış etmiyorum, kimse de bana etmiyor." Deniz tedavisinin sonunda çıbanlar yok olmuştu –sadece yerlerini romatizma ve diş ağrısına bırakmak üzere. Ardından eski karaciğer sorunu bis yapmak üzere döndü. Çalışabilecek durumda olduğu günlerde bile, kırtasiyecisi son parti kâğıdın parası ödenmeden yenisini vermeyi reddetmesi gibi yeni bir terslik çıkıveriyordu genellikle.

İnanılmaz derecede kötü bir zamanlamayla, Paul Lafargue yirmi yaşındaki Laura Marx'a evlenme teklif etmek için tam da bu uygunsuz ânı seçti. Marx'la Enternasyonal'den tanışan bu genç Kreol tıp öğrencisi, dikkatini yaşlı adamdan onun yeşil gözlü kızına çevirmiş ve Karl'ın son

---

[*] Kent'in doğusundaki Thanet'de bir kıyı kasabası –çn.

[**] *Miller of the Dee*, İngiltere'nin kuzeybatısındaki Chester civarından bir halk şarkısı –çn.

derece yakışıksız bulduğu bir coşkuyla ona kur yapmaya başlamıştı. Lafargue, yalnız Proudhoncu eğilimleriyle değil, aynı zamanda müstakbel kayınpederinin belirli bir genetik ne idüğü belirsizlik yüklediği egzotik Franco-İspanyol-Hint-Afrika ataları nedeniyle kuşkuluydu. Yazı kâğıdı bulunur bulunmaz, Marx coşkulu talibe Victoria çağında her aile babasının gurur duyacağı bir mektup gönderdi.

Sevgili Lafargue,

Aşağıdaki gözlemleri yapınama izin veriniz:

1. Kızımla ilişkilerinizi sürdürmek istiyorsanız, halihazırdaki "flörtçü" tavırlarınızdan vazgeçmek zorundasınız. Gayet iyi biliyorsunuz ki, henüz hiçbir şeye karar verilmediğinden henüz bir bağ oluşmamış durumdadır. Ve eğer [Laura] resmen sizinle nişanlanmış olsaydı bile, bunun uzun süreli bir durum olduğunu unutmamanız gerekiyor. Zorunlu olarak uzun sürecek şiddetli bir sınama ve cehennem döneminden geçmek üzere iki âşığın aynı yerde yaşadığında, aşırı mahremiyet durumu özellikle uygunsuz olur Benim görüşümce, gerçek aşk kendini âşığın saygı nesnesine yönelik ketumiyet, tevazu ve hattâ utangaçlık ve kesinlikle tutkularını dizginsiz bırakmamak ve aşinalığın vaktinden evvelki tezahürlerine teslim olmamaktır. Savunmanız için Kreol mizacınızı öne çıkaracak olursanız, mizacınız ile kızım arasına makul nedenimi koymak, bir baba olarak benim görevimdir. Onun yanında kendisini, Londra hoşgörüsüne ayak uyduracak tarzda sevmekte yetersiz olursanız, kendinizi onu uzaktan sevmekle yetinmek durumuyla karşı karşıya bulacaksınız.

Aslında bu ateşliliği -ve hemen her şeyi- "Kreol mizacına" hamleden Lafargue değil, Marx'tı. Kasım 1882 gibi geç bir tarihte, hâlâ bu konunun üzerine giderek, Engels'e "Lafargue zenci kabilesindeki mutad kusurlu temele sahip *–hiç utanması yok*, bununla kastettiğim insanın kendini rezil etmesiyle ilgili utanç."

Evliliği onaylamadan önce, Marx genç adamdan hayattan beklentilerinin tam bir anlatımını istedi. "Biliyorsunuz, ben tüm servetimi dev-

rimci mücadeleye feda ettim" diye yazdı Lafargue'a. "Bundan pişmanlık duymuyorum. Tam tersine. Eğer hayatımı yeni baştan yaşama imkânım olsaydı, aynını yapardım. Bununla birlikte, evlenmezdim. Benim elimde olduğu sürece, kızımı annesinin yaşamını mahveden kayalıklardan sakınmak isterim Evliliği düşünmeden önce, hayatta bir şeyi başarmış olmalısınız, ayrıca siz ve Laura için uzun bir sınama dönemi gerekiyor." O kadar da uzun olmadığı çıktı ortaya. Laura Marx'ın Paul Lafargue'la nişanı, Marx'ın bu mektubu göndermesinden sadece bir ay sonra, Eylül 1866'da ilan edildi ve iki genç 2 Nisan 1868'de St. Pancras nikâh dairesinde evlendi. Laura'nın babası, hiç de romantik olmayan bir şekilde, bu birleşmeyi "Lafargue, bizimle birlikte oturacağı için muhtemelen masrafların artmasına yol açacak; bütün ev halkı için büyük bir ferahlama" olarak betimledi. Düğün yemeğinde Engels gelinle ilgili o kadar çok şaka yaptı ki, kız sonunda gözyaşlarına boğuldu.

Jennychen ve Eleanor'un canlılığından yoksun olan Laura, hiçbir zaman dikkat odağı olmanın tadına varamamıştı. ("Hep arka planda kalma alışkanlığında olduğumdan, genellikle dikkate alınmam ve unutulurum." Marx kızlarının tümü içinde, muhtemelen Jenny Marx'a en çok benzeyen oydu: Kız kardeşleri sahneye çıkma hayalleri kurarken, Laura'nın tek hayali iyi bir eş olmaktı. İlk çocuğu Charles Etienne ("Schnapps" lakabı takıldı) 1 Ocak 1869'da, nikâhtan neredeyse dokuz ay sonra doğdu; sonraki iki yıl içinde onu bir kız ve bir oğlan daha izledi. Tümü de bebeklik döneminde öldü. Öyle görünüyordu ki, annesinin yaşamını perişan eden kayalıklardan kaçış yoktu. "Tüm bu mücadeleler içinde, biz kadınlar yükün en ağır bölümünü taşıyoruz" diye yazdı Jenny Marx, torunlarının kaybına yas tutarken, "çünkü güçsüz olandır. Bir erkek gücünü, dış dünyayla olan mücadelesinden alır ve sayıları ne olursa olsun, düşmanın görünmesiyle bile bu güç artar, canlanır. Bizse evde kalır, çorapları yamarız."

10
ABSÜRD YILAN HİKÂYESİ

Modena Villaları 1 numaradaki evin yellere karışmasının üzerinden çok zaman geçti, ama Paul Lafargue, üst katta Marx'ın çalıştığı karmakarışık çalışma odasının çok canlı bir betimlemesini bıraktı. Bu betimleme, dünyanın dört bucağındaki düzensiz yazarların yüreğini serinletecek türden:

> Pencerenin karşısında ve şöminenin her iki yanındaki duvarlar, kitap dolu raflarla kaplıydı ve gazeteler ve el yazmaları tavana kadar yığılmış durumdaydı. Şöminenin karşısında, pencere tarafında üzerine kâğıtlar, kitaplar ve gazeteler yığılı iki masa vardı; odanın ortasında, iyi ışık alan küçük, (bir metreye altmış santim boyutunda) sade bir masa ve tahta bir koltuk duruyordu; koltuk ile pencerenin karşısındaki kitaplık arasında, Marx'ın zaman zaman dinlendiği deri bir kanepe vardı. Şömine rafında başka kitaplar, purolar, kibritler, tütün kutuları, kâğıt ağırlıkları ve Marx'ın kızlarının ve karısının, Wilhelm Wolff'un ve Friedrich Engels'in fotoğrafları duruyordu...
>
> Bu düzeni -daha doğrusu düzensizliği- bozmasın diye, kimsenin kitaplarını veya kâğıtlarını oralara bırakmasına izin vermezdi. Bunların durduğu düzensizlik, sadece görünüşteydi, aslında her şey olması gerektiği yerdeydi, böylece ihtiyacı olduğu anda elini uzatıp istediği kitabı veya defteri bulabiliyordu. Sohbet sırasında bile, sık sık o sırada sözünü ettiği kitaptan bir alıntı veya resim göstermek için dururdu. O ve çalışma odası özdeşleşmişti: Bu odadaki kitaplar ve kâğıtlar, kendi uzuvları kadar denetimi altındaydı.

Bu betimleme, on iki yıl kadar önce bir Prusya polis casusunun, Soho'da Dean Sokağı'ndaki düzensiz ön odayı betimleyen raporuyla neredeyse aynıdır -"el yazmalarının, kitapların ve gazetelerin yanı sıra çocukların oyuncakları ve karısının dikiş sepetinden kumaş parçaları ve bezler, kırık kenarlı fincanlar, çatal bıçaklar, lambalar, bir mürekkep hokkası, bardaklar, Hollanda kil pipolar, tütün külleri- tek kelimeyle, karman çorman her şey." Çalışma alışkanlıkları hiç ama hiç değişmemişti: Hâlâ bitirmeyi unuttuğu pipo ve purolarını yakmak için yüzlerce kibriti vardı. Lafargue'a, "*Kapital*" demişti, "onu yazmak için içtiğim puroların bedelini bile karşılamayacak."

Kaliteli Havana purolarını alacak parası olmayışı, Holborn'da, her zamanki indirimli sigarlarından bile daha ucuz ve kötü purolarını, "ne kadar çok içerseniz o kadar tasarruf edersiniz" sloganıyla satan bir tütüncüden haberdar olduğu zaman, ekonomik lüksünden tuhaf bir kaçışa ilham verdi. Yeni markaya dönerek, dostlarına, bir kutuda bir şilin ve peni tasarruf edeceğini ve sonunda, eğer bunlardan yeterince içebilirse, günün birinde "tasarrufları" sayesinde geçinebileceğini söyledi. Bu kuram, akciğerlerini öylesine törpüleyen bir kararlılıkla sınandı ki, sonunda aile doktoru araya girerek, hırıltılı hastasına, zenginleşmek için başka bir yol bulma talimatı vermek zorunda kaldı.

Marx 1866-67 kışı boyunca her zamanki fiziksel dertlerinden yakındı, ama bunlar bile artık *Kapital*'in Birinci Cilti'ni bitirmekteki kararlılığını savuşturamıyordu. Birinci Cilt'in son birkaç sayfasını, poposunun çevresindeki çıban patlamasının oturmasını olanaksız kılacak kadar acı çekmesine yol açtığı bir dönem boyunca, masasının başında ayakta durarak yazdı. (Mutad anestezik arsenik, "kafamı çok fazla sersemletiyor ve aklımı başımda tutabilmekte zorlanıyorum.") Engels'in tecrübeli gözü, metindeki "çıbanların izlerini bırakmış olduğu yerleri" derhal belirledi; Marx'ta kasıklarındaki ateşin, nesre oldukça kasvetli bir ton ver-

miş olabileceğini kabul etti. "Her halükârda, burjuvazinin benim çıbanlarımı öldükleri güne kadar hatırlamalarını umuyorum" diye lanetledi. "Ne domuzlar ama!"

Bununla birlikte, yirmi yıllık kuluçkanın ardından yumurta sonunda civciv çıkarmıştı. "Kitabın bittiğini söyleyecek duruma gelene kadar sana yazmamaya kararlıydım" diye yazdı 2 Nisan 1867'de Engels'e, "ve şimdi durum bu." Bir hafta sonra, el yazmasını Meissner'e götürmek için Hamburg'a doğru yola çıktı, ama önce giysilerini ve saatini rehinciden alabilmek için Engels'e kaçınılmaz mektubunu gönderdikten sonra. "Meteliksiz kaldığımız ve alacaklıların her gün biraz daha yüzsüz olduğu şu durumda, ailemden zorlukla ayrılabiliyorum. Son olarak, unutmadan söyleyeyim, Laura'nın şampanya tedavisini karşılayabileceğim paranın hepsi gitti. Şimdi benim alabileceğimden daha kaliteli kırmızı şaraba ihtiyacı var. *Voilà la situation* [durum budur]" Her zamanki gibi, Engels *la situation*un üstesinden geldi: Yedi adet beş poundluk banknot derhal Londra'ya gönderildi.

Hem çıbanlarını hem de *Kapital*'ini yolcu eden Marx, İngiltere'den kendini "500 koca domuz kadar güçlü" hissederek ayrıldı: Fırtına ve yağmurun örselediği elli iki saatlik berbat bir yolculuk bile moralini bozmaya yetmedi. "Sıkı duran bir çekirdek grup olmasaydı, deniz tutmuş, sağımıza solumuza yıkılan bütün o ayaktakımıyla, her şey iyiden iyiye *ennuyant* [can sıkıcı] olurdu" diye anlattı. Bu çekirdek, Londralı bir sığır tüccarı ("gerçek bir John Bull [tipik İngiliz], her bakımdan bir sığır"), on beş yıldır Doğu Peru'da gezmekte olan bir Alman kâşif ve son derece dindar, Hanover aksanlı yaşlı bir hanımefendiyi içeriyordu. "Bu güzelim yaratığı bu ters koşullarda, bu kadar cezbeye kapılmış tutan ne olabilirdi? Neden hanımlar tuvaletinin cezbesine kapılmıyordu? Bizim yabanıl Alman bizi vahşilerin cinsel ahlâksızlıklarının coşkulu bir hikâyesiyle eğlendiriyordu."

Marx değerli kargosunu Meissner'e teslim etti; beriki de derhal Mayıs sonunda basılması düşüncesiyle dizgiye gönderdi. Ertesi ay, kıvançlı yazar, tashihleri kontrol etmek üzere hazır olmak için Hanover'de Dr. Ludwig Kugelmann'la kaldı. "Kugelmann, jinekoloji olan özel ihtisasında çok seçkin bir doktor" diye yazdı Engels'e. "Kugelmann ikinci olarak düşüncelerimizin ve kişisel olarak bizim ikimizin fanatik bir hayranı (ve benim zevkime bakılırsa, hayranlığında aşırı Westphalialı). Kimi zaman coşkusuyla beni sıkıyor..." İki adam daha önce hiç tanışmamış olmakla birlikte, Kugelmann ona yıllardır hayran mektupları gönderip durmuştu. Marx ve Engels'in eserlerinin kendilerinde bulunandan bile geniş kapsamlı bir koleksiyonuna sahipti: Evde kalırken Marx, basılmasından sonra kopyasını görmediği *Kutsal Aile*'ye rastladı.

Kugelmann'ın boğucu yaltaklanmalarına karşın, Marx onun hakkında "*anlıyor*, ve gerçekten de *mükemmel bir adam*, vicdan azaplarıyla etkilenmeyen, feragat yeteneğine sahip ve hepsinden de önemlisi, *inanmış* bir adam. Çok tatlı küçük bir karısı [Gertruda] ve çok şeker sekiz yaşında bir kızı [Franziska] var" diye düşünüyordu. Marx, onaylama işareti olarak, derhal lakaplarla ödüllendirdi onları: Bayan K., sosyal zarafeti ve nezaket kurallarındaki ısrarı yüzünden "Madame la Comtesse" haline gelirken, kocası birbirine zıt şöhretlere sahip iki eski Bohemyalı hükümdara atıfla "Wenzel" adını aldı. "Babam sevdikleri ve sevmedikleri konusunda sözünü hiç sakınmayan biriydi" diye hatırlıyordu Franziska Kugelmann, "ve Marx tutumuna göre ona iyi veya kötü Wenzel olarak seslenirdi." Doktor, Franziska ve Madame la Comtesse'in önünde siyaset tartışmaya başladığında, Marx onu derhal susturuyordu: "Bu genç hanımlara uygun bir konu değil, daha sonra konuşalım." Bunun yerine şen bilge, ev sahibesini şakalarla, edebi anekdotlarla ve halk türküleriyle eğlendiriyordu. Öfkesini zaptedemediği tek olay, bir misafirin komünizmde ayakkabıları kimin boyayacağını sorması

üzerine oldu. "Siz yapacaksınız" diye yapıştırdı aksi bir tavırla. Frau Kugelmann, zevkleri ve alışkanlıkları bunca aristokratik olan Herr Marx'ı tamamen eşitlikçi bir toplumda hayal edemediğini düşünerek günü kurtardı. "Ben de öyle" diye katıldı ona Marx. "O günler gelecek, ama o zamana değin biz çoktan gitmiş oluruz." Kugelmann salonlarındaki Zeus büstüyle aralarındaki benzerliğe işaret ettiğinde adamakıllı gururlandı –güçlü baş, gür saçlar, Olimpiya'ya özgü alın, otoriter, gene de sevecen ifade.

Hanover'de bulunduğu sırada Marx'a büyük bir ünlü muamelesi yapan bir tek Kugelmann değildi. "Almanya'da ikimizin itibarı" diye yazdı Engels'e, "özellikle 'eğitimli' memurlar arasında, hayal ettiğimizden büsbütün farklı bir yerde. Dolayısıyla, buradaki istatistik bürosunun müdürü Merkel, beni ziyarete gelip, yıllarca para sorunlarını boşu boşuna araştırdığını anlattı ve ben de derhal sorularına açıklık getirdim." Dr. Marx'a "bana böyle bir onuru verdiğiniz için" diyerek defalarca teşekkür eden yerel demiryolu şirketinin başı tarafından akşam yemeğine davet edildi. Daha da okşayıcı durum, Şansölye'nin "sizden ve büyük yeteneklerinizden Alman halkının çıkarına faydalanmak istediğini" bildiren Bismarck tarafından gönderilmiş bir elçinin gelişiydi. Sağcı Ulusal Liberal Parti'nin başkanı Rudof von Bennigsen, saygılarını sunmak üzere bizzat çıkageldi.

Elbette Marx'ın keyfine diyecek yoktu. Sağlığı mükemmeldi, artık tek bir çıban bile çirkin yüzünü göstermeye cüret edemiyordu ve her gece içkili ziyafetlere karşın karaciğer rahatsızlığından eser bile kalmamıştı. Hastalık, pislik ve bilinmezliğin uykusuz yılları tarihin çöp tenekesine gitmişti. Engels 27 Nisan'da, "Bunca uzun süredir yazıp durduğun bu lanet kitabın, tüm talihsizliklerinin dibinde olduğunu ve onu sırtından atana kadar asla bunlardan kendini kurtaramayacağın hissini taşımıştım hep" diye yazdı. Matbaada bir gecikme, prova baskılarını,

kırk dokuzuncu doğum günü olan 5 Mayıs'a kadar alamadığı anlamına geliyordu; ama, genelde bir iki gün boyunca sinirlerini bozacak bu terslik bile güneşli ruh halini gölgeleyemedi. "Bir yıllık bir dönem içinde" diye kehanet etti, "temel olarak mali işlerimi düzelteceğim ve en azından tekrar kendi ayaklarım üzerinde duracağımı umuyor ve buna inanıyorum." *Yine mi?* Marx'ın yetişkinlik yaşamında, ondan bundan yardıma muhtaç olmadan geçirdiği bir an bile olmamıştı. Engels'e yazdığı bir mektupta itiraf ettiği gibi, "Sen olmasaydın asla bu çalışmayı tamamlayamazdım ve seni temin ederim, en iyi enerjilerini ticarette harcayıp paslandırmana, temelde benim yüzümden, izin vermen, üstelik bir de benim tüm *petites misères*imi [küçük sıkıntıları] de paylaşmak zorunda kalman, vicdanımda bir karabasan gibi ağırlık yapıyor." Gelgelelim, sadece birkaç cümle sonra, kaygı ve umutsuzluk bir kez daha didikleyici korolarına başlıyordu. Yayıncı İkinci ve Üçüncü Cilt'in yıl sonundan önce teslim edilmesini istiyordu; Londra'daki alacaklıları döner dönmez üstüne atılmayı bekliyorlardı; "ve bir de, tazelenmiş ve endişeden uzak çalışmaya oturmak yerine, bir de aile yaşamının, ev çatışmalarının, aralıksız tacizlerin eziyetleri var."

Orta sınıf Londralı'nın eziyetleri, gerçekten muhtaç olanlarınkiyle pek de aynı değildi. Londra'ya döndükten sonra Engels'ten ilk ricası, "çocuklarım bütün yıl boyunca kimseyi davet edemedikleri ve bu nedenle neredeyse sınıf kaybına uğrayacakları için, 2 Temmuz'da bazı kız arkadaşlarını dansa davet edeceklerinden" birkaç kasa claret ve Ren şarabı oldu. Bir zamanlar ekmek, gazete ve birkaç peni bulmak için mücadele etmişken, artık evinin ihtiyaçları, görünüşü kurtarmak gibi banliyö sakinlerine özgü kaygıları vardı. Bir İsviçre bankasının Londra şubesindeki yöneticilik görevini kaybeden şair Freiligrath'ın, artık onu muhteşem bir şekilde yaşatan İngiltere, Amerika ve Almanya'daki hayranlarınca toplanan bir fonla bir eli yağda bir eli balda yaşadığını öğre-

nince "çok canı sıkılmıştı." Bu can sıkıntısının en iyi tedavisi, *Kapital*'in prova baskılarını rahatça düzeltebilmek için, çocuklarını Bordeaux'da bir tatile göndermek (elbette masrafı Engels'ten çıkmak üzere) oldu. Eserin bölümlerine göz atmış olanlardan gelen ilk tepkiler, onu kitabın basılmasının ertesi sabahı adının ve şöhretinin tüm Avrupa'da yankılanacağı umudunu yarattı onda. Johann Georg Eccarius, dostlarına "Bizzat Peygamber, tüm yayımlanmış bilgeliğin cevherine sahip" dedi.

Gözden geçirme ve düzeltmeyle geçen haftaların ardından, Marx, Birinci Cilt'in prova baskılarını 16 Ağustos'un erken saatlerinde bitirdi ve derhal destekçisine candan bir not gönderdi. "Böylece *bu cilt bitti*. Bunu tamamen sana *borçluyum*! Senin bana karşı gösterdiğin fedakârlıkların olmadan, üç cildin talep ettiği bu muazzam emeği başaramazdım. Seni kucaklıyorum, gönül dolusu şükranlarımla... *Salut*, sevgili, değerli dostum!"

Basılmasından tastamam yüzyıl sonra, İngiliz Başbakanı Harold Wilson, *Kapital*'i hiç okumamış olmakla övünüyordu. "Sadece bir iki sayfa okuyabildim –orada neredeyse bir sayfalık dipnot vardı. Ana metnin iki cümlesi için bir sayfalık dipnot bana fazla geldi." Wilson siyaset, felsefe ve iktisat eğitimini birincilikle tamamlamıştı, ama cehalet mesleğinin onu -özellikle İngiltere ve Amerika'da, sıklıkla Marx'la ilişkiyi reddetmekle gurur duyan- eğitimli orta sınıflara daha çok sevdireceğini tahmin ediyordu. Bundan dolayı da, ikinci sayfaya bile gelmemiş olan insanlardan çılgınca genel geçer iddialar işitilir. "*Kapital* baştan sona zırvadır." Peki, zırva olduğunu nereden biliyorsunuz? "Çünkü okumaya değmez bir kitaptır."

Kitaba karşı Karl Popper tarafından ileri sürülen biraz daha sofistike bir itiraz, ortaya koyduğu kapitalist gelişmenin "tunç yasaları"nın, Nostradamus'un dörtlükleri kadar müphem ve kaypak, koşulsuz tarih-

sel kehanetlerden ibaret olması nedeniyle, Marx'ın yazdıklarının saçmalık olup olmadığının bilinemeyecek olmasıdır. Doğru dürüst bilimsel hipotezlerin tersine, ne kanıtlanabilirler ne de -can alıcı Poppercı sınavdan geçerek- yanlışlanabilirler. "Bilimde sıradan öngörüler koşulludur" diye ileri sürer Popper. "Belirli değişimlere (diyelim, bir çaydanlıktaki suyun ısısındaki) başka değişimlerin (diyelim, suyun kaynaması) eşlik edeceğini ileri sürerler." Aslında, Marx'ın iktisadi önermelerini, söz gelimi son yüzyılda uygulamada olan bitenleri incelemek yoluyla benzer bir deneye tâbi tutmak kolaydır. Marx, kapitalizm olgunlaştıkça, dönemsel gerilemelere, teknolojiye gittikçe artan bir bağımlılığa ve yapışkan dokunaçlarını, sömürecek yeni pazarlar arayışı içinde tüm dünyaya yayan muazzam, hemen hemen tekelci şirketlere tanık olacağımızı öngörmüştü. Bunlardan hiçbiri olmasaydı, yaşlı oğlanın saçma sapan konuştuğunu kabul etmek zorunda kalırdık. Yirminci yüzyılda Batı ekonomilerinin büyüme-bozulma döngüleri, tıpkı Bill Gates'in Microsoft'unun dünyayı kuşatan hakimiyeti gibi, tersini düşündürüyor.

Ha, evet, diyor eleştirmenler, fakat ya Marx'ın proletaryanın "gitgide artan yoksullaşmasına" olan inancına ne demeli? Kapitalizmin şişen refahının, işçilerin ücretlerinde ve yaşam standartlarında mutlak bir düşüşle başarılabileceğini öngörmemiş miydi? Arabaları ve çanak antenleriyle, bugünün işçi sınıflarına bir bakın: Pek de yoksul değiller, öyle değil mi? İktisatçı Paul Samuelson, Marx'ın tüm *œuvre*'ünün [eser] rahatlıkla görmezden gelinebileceğini, çünkü işçilerin yoksullaşmasının "düpedüz gerçekleşmediğini" ilan etti –ve Samuelson'un kitapları, gerek İngiltere gerek Amerika'da kuşaklarca üniversite öğrencilerine ders kitabı olarak okutulduğundan, bu, kabul edilmiş irfan haline geldi. Fakat Marx'ın, birinci cildin yirmi beşinci bölümünde yer alan "Kapitalist Birikim'in Genel Yasası"nın yanlış anlaşılmasına dayalı bir efsanedir aslında bu. "Pauperism [yoksulluk]" diye yazar, "kapitalist üretimin ve

servetin kapitalist gelişiminin bir koşulunu oluşturur. Kapitalist üretimin tali masraflarının bir parçasıdır: Fakat sermaye genellikle bu giderleri kendi omzundan işçi sınıfı ve küçük burjuvazinin sırtına nasıl aktaracağını bilir." Ne var ki, bu bağlamda, tüm proletaryanın yoksullaşmasına değil, toplumun "en alttaki tortusu"na gönderme yapar –işsiz, perişan, hasta, yaşlı, dul ve yetimlerdir onun kastettiği. Emekçi nüfusun ve küçük burjuvazinin ödemesi gereken "tali masraflar" bunlardır. Böyle bir sınıf-altı kesimin hâlâ var olduğunu kimse yadsıyabilir mi? Bir başka dışlanmış Yahudi bir zamanlar, "yoksullarınız hep olacaktır" demişti, ama hiçbir iktisatçı, İsa'nın öğretilerinin sürekli yoksullaşma öngörüsünü tümüyle itibardan düşürmeye kalkışmadı henüz.

Marx'ın öndeyilediği, kapitalizm altında ücretlerde *nispi* -mutlak değil- bir düşüşün olacağıydı. Bu, apaçık doğrudur: Artı-değerde yüzde yirmi beşlik bir artıştan yararlanınca, bu ganimeti ücretlere yüzde yirmi beş zam yaparak işgücüyle paylaşan bir şirket varsa bile, çok azdır. Böylece emek, işçiler her ne kadar birçok mikrodalga fırın alabilse de, her geçen gün sermayenin biraz daha gerisinde kalır. "Bu nedenle oransal olarak, sermaye birikirken, işçinin durumu, *ücreti ister yüksek olsun ister düşük*, gitgide kötüleşecektir." (İtalikler bana ait.)

Marx'ın yoksulluk tanımı, tıpkı İsa'nınki gibi, iktisadi olduğu kadar ruhanidir de. Bütün dünyayı ele geçirse bile ruhunu kaybeden bir insan kârlı olabilir mi? Ya da, Marx'ın *Kapital*'de yazdığı gibi, kapitalizmin verimliliğini artıran araçlar,

> işçiyi bir insanın ancak bir parçasına indirger, onu bir makinenin bir eklentisi düzeyine indirir, bu işi bir işkenceye dönüştürerek emeğinin gerçek içeriğini imha eder; bilimin bağımsız bir güç olarak eklemlendiği oranda onu, emek sürecinin entelektüel olanaklarından yabancılaştırır; çalıştığı koşulları deforme eder, emek sürecinde onu acımasızlığı kadar nefret edilen bir despotizme maruz bırakır; ömrünü bir çalışma zamanı-

na dönüştürür ve karısını ve çocuğunu sermayenin yıkıcı gücüne sürükler Bu nedenledir ki, bir kutuptaki servet birikimi, aynı zamanda, karşı kutupta sefaletin, emeğin işkencesinin, köleliğin, cehaletin, hayvanlaştırmanın ve ahlâki alçaltmanın birikimidir.

Bu son cümle, tek başına alındığında, işçiler için mutlak mali yoksullaşmanın bir başka kehanetinin kanıtı olarak ileri sürülebilir, ama ancak bir kıt zekâlı biri -veya bir iktisat hocası- ondan önceki gümbür gümbür iddiaları okuduktan sonra hâlâ bu yorumu yapabilir.

Marksizmin ölümünü ileri süren en etkili modern araştırmacılardan olan Leszek Kolakowski, "akılda tutulması gereken husus" diye itiraf eder, "maddi yoksullaşmanın, Marx'ın ücretli emeğin neden olduğu insanlıktan çıkarma analizinin ya da kapitalizmin yıkımının kaçınılmaz oluşu kehanetinin zorunlu bir öncülü olmadığıdır." Aynen öyle. Gene de, Kolakowski ardından, Karl Popper'ın ünlü fare kapanına bir peynir topağı daha koymakla, kendi tavsiyesini görmezden gelir. "İktisadi görüngülerin bir yorumu olarak" diye uyarır, "Marx'ın değer kuramı, bilimsel bir hipotezin olağan şartlarını, özellikle de yanlışlanabilirlik şartını karşılamaz." Ne denebilir, elbette bunu yapmaz: "Yabancılaşma" ve "ahlâki alçalma" gibi elle tutulmaz olguların varlığını saptayabilecek bir turnusol kâğıdı, bir elektron mikroskobu veya bir bilgisayar yoktur ki...

Her ne kadar tartışmanın her iki taraftaki fanatikleri de, onu böyle kabul etmekte dirense de, *Kapital*, gerçek anlamda bilimsel bir hipotez olmadığı gibi, iktisadi deneme bile sayılmaz. Bizzat yazar niyetleri konusunda son derece açıktı. "Şimdi, çalışmamla ilgili olarak, onunla ilgili yalın gerçeği söyleyeyim sana" diye yazdı Marx, 31 Temmuz 1865'te. "Kuramsal kısmı tamamlamak üzere yazılacak üç bölüm daha var Fakat bütün bu şeyi önüme alıncaya dek, herhangi bir şeyi gönderecek durumda değilim. Ne kadar eksikleri olsa da, yazdıklarımın avantajı,

bunların sanatsal bir bütün olması..." Bir hafta sonraki, başka bir mektup, kitabı bir "sanat eseri" olarak tanımlar ve el yazmasını teslim etmesinin gecikmesinin nedeni olarak "sanatsal kaygılar"dan söz eder.

Marx, bir sanat eseri yerine, apaçık bir klasik iktisat metni yazmak isteseydi, bunu da yapabilirdi. Aslında yaptı da: Haziran 1865'te yaptığı iki konuşma, daha sonra vardığı sonuçların berrak bir özeti olarak *Ücret, Fiyat ve Kâr* olarak yayımlandı:

> Metaın mübadele değerleri, bu şeylerin toplumsal işlevlerinden ibaret olduğundan ve doğal nitelikleriyle hiçbir ilgisi bulunmadığından, önce şu soruyu sormamız gerekir: Tüm metaların ortak toplumsal özü nedir? Sorunun yanıtı, *emek*tir. Bir metaı üretmek için belirli bir nicelikte emeğin kullanılması veya uygulanması gerekir. Ve sözünü ettiğim şey yalnız *emek* değil, *toplumsal emek*tir. Sadece kendi kullanımı için, kendisinin tüketeceği bir şeyi üreten bir insan, bir *meta* değil, bir *ürün* yaratmıştır
>
> Bir metaın bir *değer*i vardır, çünkü meta, *toplumsal emeğin bir billurlaşması*dır Kendi başına ele alındığında, *fiyat*, *değerin parasal ifadesi*nden başka bir şey değildir Emekçinin sattığı şey, doğrudan doğruya *emeği* değil, kullanma hakkını geçici olarak kapitaliste devrettiği *emek gücü*dür Bir işçinin yaşamı için günlük olarak gerekli ortalama düzeyde geçimini kazanabilmesi için, altı saatlik ortalama emek gerektiğini varsayalım. Üstüne bir de, bu altı saatlik ortalama emeğin, üç şiline eşit bir altın miktarını temsil ettiğini de varsayalım. O zaman, bu adamın işgücünün günlük değerinin parasal ifadesi, yani *fiyatı* üç şilin olacaktır Oysa, bir iplikçinin emek gücünün günlük veya haftalık değerini ödeyerek, kapitalist o işgücünü *bütün gün veya hafta boyunca* kullanım hakkını elde etmiştir. Bu nedenle de, onu günde, diyelim, *on iki* saat çalıştıracaktır Bu yüzden, kapitalist üç şilini, yani altı saatlik emeğin billurlaştığı bir değeri ödeyerek, karşılığında on iki saatlik emeğin billurlaştığı bir değer elde edecektir. Bu süreci her gün yineleyerek kapitalist, her gün cepten 3 şilin çıkaracak ve altı şilin de cebe indirecek; bu 6 şilinin yarısı, yeniden ücretleri ödemekte kullanılacak, kalan yarısı ise, kapitalistin karşılığında hiçbir şey ödemediği *artı-değeri* oluşturacaktır. İşte, kapitalist üretimin veya ücretler sistemi sermaye ile

emek arasındaki bu mübadeleye dayanır ve aralıksız olarak emekçiyi emekçi, kapitalisti de kapitalist olarak yeniden üretir.

İktisadi bir çözümleme olarak değerini, aklı başında bir çocuk bile anlayabilir: İnce ve ayrıntılı benzetmeler veya metafizik, kafa karıştırıcı açımlamalar veya felsefi şatafat, edebi gösterişçilik filan gerekmez. O zaman neden, tamamen aynı konuyu ele alan *Kapital* üslupta büyük bir farklılık gösterir? Marx ansızın açık konuşma yeteneğini mi yitirmişti? Açıkça hayır: Bu konferansları verdiği dönemde, aynı zamanda *Kapital*'in ilk cildini de tamamlamakla uğraşıyordu. Bir ipucu, *Ücret, Fiyat ve Kâr*'da kendisine yapma izni verdiği az sayıdaki analojilerden birini, kârların genelde sanıldığı gibi metaların değeri üzerine bir fiyat eklemekten değil, onları "gerçek" değerinden satarak doğduğuna olan inancını açıklarken bulunur. "Bu çelişkili ve gündelik gözlemlere ters gibi görünür" diye yazdı. "Ama Dünya'nın Güneş'in çevresinde dönmesi, suyun son derece yanıcı iki gazdan oluşması da çelişkidir. Sadece eşyanın aldatıcı doğasını yakalayan gündelik deneyimle muhakeme edilirse, bilimsel gerçek daima çelişkilidir."

Bu sözler, başyapıtını bilimsel standartlarla değerlendirmeye bir çağrı gibidir. Ama daha yakından kulak verin: "Eşyanın aldatıcı doğasını" ekonomi politik, antropolojik bilim veya tarih olarak mevcut bir tarza kısıtlanamayacak bir konuyu ele alıyor. Marx'ın işaret ettiği gibi, "Bir meta ilk bakışta, son derece önemsiz ve kolay anlaşılır bir şey gibi görünür. Analizi ise, onun aslında, metafizik ve teolojik inceliklerle dolu, son derece tuhaf bir şey olduğunu gösterir." Ricardo ve Adam Smith'in nesnel, duygusallıktan uzak yöntembilimine hayrandı: Aslında, *Kapital*'in bugün en çok alaya alınan yerleri -örneğin, emek değer kuramı gibi- bu klasik iktisatçılardan alınan ve o dönemde geçerli ortodoks bakışına özgü yönleridir. Bununla birlikte, Marx tüm başarılarına karşın, "burjuva iktisat biliminin aşamayacağı sınırlara ulaşmış" oldu-

ğunu hissetmişti. Deneysel ölçüler, hiçbir zaman sömürü ve yabancılaştırmanın insani bedelini nicel olarak veremezdi.

British Museum'da, Marx kapitalist uygulama hakkında bir veriler deposunu -hükümetin Mavi Kitapları, istatistiki tabloları, fabrika müfettişlerinin ve kamu sağlığı memurlarının raporları- keşfetmişti; bu verileri, Engels'in *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*'nda yaptığıyla aynı şekilde bol bol kullandı. Fakat daha az fark edilen diğer ana kaynağı, edebi eserlerdir. Makinelerin işgücü üzerindeki etkilerini tartışırken, 1861 nüfus sayımı rakamlarını, tekstil fabrikaları ve metal işleme işlikleri gibi makineleşmiş sektörlerde kullanılan işçilerin sayısının evlerdeki hizmetkârların sayısından az olduğunu göstermek için kullanır. ("Kapitalist makineleşmenin ne muhteşem bir sonucu!") Kapitalistler, teknolojik ilerlemenin insani kayıplarının sorumluluğunu üstlerinden nasıl atabilirler? Nüfus sayımı rakamlarını bir kenara koyan Marx, Dickens'ın *Oliver Twist*'inde doklardan Bill Sykes'ın bir konuşmasına döner. "Sayın jüri üyeleri, kuşkusuz bu gezgin tüccarın boğazının kesildiğine kuşku yoktur" diye açıklıyordu Sykes. "Ancak, bu benim suçum değil, bıçağın suçudur. Böylesine geçici bir rahatsızlık oldu diye, bıçağı kullanmayı bırakabilir miyiz? Bıçaktan vazgeçerseniz –bizi barbarlığın derinliklerine fırlatmış olursunuz."

Kapital, bir hayal gücü eseri olarak okunursa, ondan daha fazla kullanım-değeri ve aslında kâr elde edilebilir: Kahramanları, kendi yarattıkları canavar tarafından köleleştirilen veya tüketilen kahramanların Victoria çağına özgü bir melodramı veya kapsamlı bir Gotik roman ("Tepeden tırnağa çamurla kaplı ve her gözeneğinden kan sızarak dünyaya gelen Kapital"); veya belki de, her güzelliğin bulunduğu ve bir tek insanın berbat olduğu Swift'in Houyhnhnm'leri* gibi bir taşlama ütop-

Gulliver'in Seyahatleri'nin bilge atları –yn.

yasıdır. Marx'ın kapitalist toplum vizyonunda, Swift'in atlarla ilgili sözde-cennetinde olduğu gibi, sahte Cennet Bahçesi sıradan insanları iktidarsız, sürülmüş *Yahoo*'lara[▽] indirgemekle yaratılır. *Komünist Manifesto*'da yazdığı katı olan her şey buharlaşıyor; şimdi, *Kapital*'de, gerçek anlamda insani olan her şey, kişisel olmayan bir maddi güçte pıhtılaşır veya billurlaşırken, ölü nesneler tehditkâr bir yaşam ve güç kazanır. Bir zamanlar değerin bir *ifadesi*nden ibaret olan -metaın meta ile konuşmasını sağlayan bir çeşit *lingua franca*[◊] olan- para, değerin ta kendisi haline gelir.

Tüm dünyaların bu en basitinde, mübadele-değeri yoktur: İnsanlar kendi ihtiyaçlarını gidermek için üretirler -bir kuzu butu, bir dilim ekmek, bir mum- ve bu malları ancak kendi zorunlulukları sonucu artıdeğerle takas eder. Fakat ardından tümü de hilekâr olan kasap, fırıncı ve mum imalatçısı gelir. Onların baştan çıkarıcı ürünlerini almak için, bizim ücretli emekçiler haline gelmemiz gerekir; kendi işimiz için yaşamak yerine, hayatımızı kazanmak için çalışırız. Tedricen, fakat durdurulamaz bir biçimde, metaın ve ücretlerin toplumsal ağlarının içine, hiçbir şeyin göründüğü gibi olmadığı bir fantezi ülkesinin içine sürükleniriz. *Kapital*'in ilk bölümünün tam ilk cümlesine bakınız: "Kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumların zenginliği, 'muazzam bir meta birikimi' gibi görünür; tek tek metalar, onun ilksel biçimi gibi görünür." Uyanık okurun derhal dikkatini çekmesi gereken şey, fiilin ve yinelenen vurgunun seçimidir –"*gibi görünür*..." *Komünist Manifesto*'nun ilk cümlesinden daha az çarpıcı olsa bile, benzer bir amacı vardır: Bize sonraki bin sayfa boyunca düzenli olarak hatırlattığı üzere, bir hortlaklar ve hayaletler dünyasına adım atmaktayızdır.

▽ Hayvanileşmiş insanlar –çn.

◊ Ortak dil; uluslararası ticari dil –yn.

> Değişim-değeri rastlantısal ve tamamen göreli bir şey gibi *görünür* Şimdi de emeğin ürünlerinin tortusuna bakalım. Her bir örnekte onlardan geriye, aynı *hayaletimsi* nesnellikten başka hiçbir şey kalmaz Bu, değerde toplumsal bir biçimden, daha doğrusu o biçimin *cisimsiz bir hayaleti*nden başka bir şey görmeyen onarılmış bir merkantil sistemin doğmasına yol açar Daha yüksek ve basit emek, "vasıflı emek" ile "vasıfsız emek" arasındaki ayrım, kısmen *katıksız yanılsama*ya dayanır Sermaye ilişkisini ortaya koymak yerine, [siyasal iktisatçılar] bize bir ilişkinin *sahte dış görünüşünü* göstermişlerdir... [İtalikler benim.]

Kahramanca görünüş ile yüz kızartıcı gerçeklik arasındaki farkı afişe etmek -centilmen şövalyenin tanınmamak için giydiği kılığı çıkarıp, kısa boylu fıçı gibi adamı iç çamaşırlarıyla göstermek- elbette, komedinin klasik yöntemlerinden biridir.

Marx'ı kafadan kontak biri olarak göstermek isteyenlerce ele alındığı zaman, *Kapital*'de bulunabilecek saçmalıklar, yazarın değil, konunun deliliğini yansıtır. Bu, bir ceket ile 20 metre ketenin göreli değerleri üzerinde çılgınca ve gitgide gerçeküstü hale gelen akıl yürütmeye daldığı en başından itibaren açıktır.

> Terziliğin ceketi, keteni yapan dokumacılıktan farklı türden bir somut emek olduğu gerçektir. Fakat terziliği dokumacılıkla eşdeğer kılmak, gerçekte iki tür emeğe de eşit olan bir şeye, insan emeği olarak sahip oldukları ortak özelliğin karakteristiğine indirgenmiş olur Oysa ceketin kendisi, yani ceket metaının fiziksel yönü, tümüyle bir kullanım değeridir. Bu yönüyle bir ceket, karşımıza çıkan ilk keten bezinden daha fazla değer ifade etmez. Ketenle olan değer ilişkisinde, ceketin yapıldığı şeyden daha fazla bir şeyi simgelediğini kanıtlar yalnızca, tıpkı bazı adamların sırmalı bir üniforma içindeyken, olmadıkları zamandan daha fazla itibar görmesi gibi.

Bu gülünç teşbih, bizi aslında tam bir absürd yılan hikâyesi okumakta olduğumuz konusunda ikaz etmelidir. Marx devam ettikçe, bu

durum gitgide daha aşikâr hale gelir:

> Tamamlanmış görünüşüne karşın, keten onun [ceketin] içinde muhteşem bir kandaş ruh, değer ruhu bulur. Bununla birlikte, ceket ketene yakın bir değeri temsil etmez, zira ikincisi, eşzamanlı olarak bir ceket biçimi benimser. Bir birey, sözgelimi A, başka bir birey, B'nin "yüce majestesi" olamaz; bunun için, ancak B'nin gözündeki yüceliğin, A'nın fiziksel biçimini alması ve dahası, her yeni "halkının babası" ile birlikte, yüz hatlarını, saçlarını ve daha pek çok şeyini değiştirmesi gerekir... Bir kullanım değeri olarak, keten ceketten aşikâr olarak farklı bir şeydir; değer olarak, ceketle özdeştir ve bu yüzden cekete benzer.

Ardından, okuyucunun kafası kontrolsüz bir biçimde dönmeye başlarken, Marx bu gülünç hikâyesinin son darbesini indirir:

> Böylelikle keten, doğal biçiminden farklı bir değer-biçim kazanır. Nasıl ki Hıristiyan'ın koyun gibi doğası Tanrı'nın Kuzusu'na benzerliğinde gösterilirse, ketenin değer olarak varoluşu da, ceketle eşitliğinde tezahür eder.

Sayfayı yeşil mürekkeple tepetaklak olarak bastıramasa da Marx, yüksek saçmalık diyarlarında karışık ve güldürücü bir yolculuğa başlamış olduğumuza ilişkin daha açık bir işaret veremezdi. Çok sevdiği *Tristram Shandy*'nin son satırlarını getiriyor akla:

> – L –d! dedi annem, bu hikâye ne hakkında?
>
> –Bir *Horoz* ve bir *Boğa*, dedi Yorick; –ve bugüne dek duyduğum en iyi hikâyelerden biri.

Laurence Sterne'e duyduğu ilk gençlik aşkında, Marx kendi başına bir komik yılan hikâyesi romanı yazmaya çalışmıştı. Yaklaşık otuz yıl sonra, en nihayet bir konu ve bir üslup bulmuştu. Biyografi yazarı Thomas Yoseloff'a göre Sterne, "çağdaş yazı geleneğinden kopmuştu: Romanı, bir romandan çok bir deneme veya bir felsefe kitabı veya bir ha-

tırat, ya da risaleciler tarzında bir yerel hicivdi. Düşünürken konuşur gibi yazıyordu; kitabının yapısı gevşek ve bağlantısız, meraklı ve çetin tuhaflıklarla doluydu..." Marx ve destanı için de aynı şeyler söylenebilirdi. *Tristram Shandy* gibi, *Kapital* de sistemler ve tasımlar, çelişkiler ve metafizik, kuramlar ve varsayımlar, muğlak açıklamalar ve garip ahmaklıklarla doluydu. Sürekli şakalardan biri, dölüt halinde biraz belirsiz bir kapitalist olan Bay Para-çuvalı ile ilgilidir. "Bir metaın tüketiminden değer çıkarabilmek için, dostumuz Para-çuvalı'nın, dolaşım alanında, pazarda, kullanım-değeri bir değer kaynağı ve sonuç olarak bir değer yaratımı olarak özgül bir hususiyete sahip bir meta bulacak kadar şanslı olması gerekir." Bizim şanslı ihtiyar Para-çuvalı böyle bir metaı, kendi değerini artırmakta benzersiz bir yeteneğe sahip olan emek gücünde bulur.

Kapitalizmin delice mantığına adil davranmak için, Marx'ın metni ironiyle ıslatılır, hattâ kimi zaman sırılsıklam edilir –yüzyılı aşkın zamandır neredeyse tüm okuyucularının gözünden kaçmış olan bir ironidir bu. Çok az sayıdaki istisnalardan biri, Amerikalı edebiyat eleştirmeni Edmund Wilson'dır; Wilson, Marx'ı "kesinlikle Swift'ten bu yana en büyük ironist" diye selamlar. Bu öylesine eliaçık armağandır ki, destekleyici kanıtlar gerekebilir; bu yüzden, *Kapital*'in dördüncü cildi olarak da adlandırılan *Artı-Değer Teorileri*'nden bir pasajı alıntılayalım:

ARASÖZ: ÜRETKEN EMEK ÜZERİNE

Bir filozof fikir üretir, bir şair şiir, bir din adamı vaaz, bir profesör incelemeler yazar ve saire. Bir suçlu suç üretir. Eğer üretim ve toplumun bu son dalına bir bütün olarak daha dikkatle bakarsak, birçok önyargımızdan kurtulabiliriz. Suçlu yalnız suç üretmez, ceza hukukunu da üretir ve bunun yanı sıra, ceza hukuku üzerine ders veren profesörü, buna ek olarak da, aynı profesörün bu dersleri genel pazara "meta" olarak sunacağı o kaçınılmaz incelemeleri de üretir Dahası, suçlu bir bütün olarak polisi ve cezai yargıyı, adliye memurlarını, yargıçları, cellatları, jüri-

leri vb. de üretir; ve tüm bu farklı iş alanları, nasıl ki toplumsal düzeyde emeğin birçok bölümlenme kategorileri yaratıyorlarsa, aynı şekilde insan zihninin farklı kapasitelerini geliştirir, yeni ihtiyaçlar ve bunları karşılamanın yeni yöntemlerini yaratır. Tek başına işkence, en ustalıklı mekanik icatları doğurmuştur ve gereçlerinin üretiminde birçok saygıdeğer zanaatkârı istihdam etmiştir. Suçlu, durumuna göre değişerek kısmen ahlâki kısmen trajik bir izlenim üretir ve bu şekilde, kamunun ahlâki ve estetik duygularını uyandırarak bir "hizmet" verir. Yalnız Ceza Hukuku üzerine bir inceleme değil, yalnız ceza kanunları ve onlarla birlikte bu alandaki yasa yapıcılarını da değil, aynı zamanda sanatı, edebiyatı, romanları, hattâ yalnız Müllner'in *Schuld* ve Schiller'in *Räuber*'ini değil, *Oidipus* ve *III. Richard*'ın da gösterdiği gibi, trajedileri de üretir... Suçlunun üretici gücün gelişimine etkileri ayrıntılarıyla gösterilebilir. Hiç hırsız olmasaydı, kilitler bugünkü mükemmel düzeyine erişebilir miydi? Kalpazanlar olmasaydı banknot basımı bugünkü mükemmeliyetine ulaşabilir miydi? Ve eğer kişisel suç alanından ayrılırsak, yalnızca ulusal suç için bir dünya pazarı hiç doğar mıydı? Aslında, uluslar doğar mıydı? Ve Günah Ağacı Adem'den bu yana aynı zamanda Bilgi Ağacı olmaz mıydı?

Bu, İrlanda'nın perişanlığına çare olarak, açlık çeken yoksulları kendi üretim fazlası bebeklerini yemeye ikna etmeye yönelik Swift'in alçakgönüllü önerisine benzer. (Burada, parantez olarak, 1870'te Marx'ın Swift'in toplu eserlerini dört şilin altı penilik kelepir fiyatına satın aldığını belirtmeye değer.) Wilson'ın doğru gözlemlediği gibi, Marx'ın, kapitalist yasaların uygulamada yarattığı kasvetli, iyi belgelenmiş sefalet ve pislik portreleriyle yan yana koyduğu kuramsal soyutlamalarının amacı -metaın dansı, mantığın delidolu çapraz dikişleri- esasen ironiktir. "Marx'ın bunca bilimsel bir havayla ürettiği gayrişahsi görünen formüllerin anlamı, bize sanki tesadüfenmiş gibi zaman zaman hatırlattığı işçinin cebinden alınan peniler, bedeninden sıkılıp alınan ter ve ruhuna yasaklanan doğal zevklerdir" diye devam eder Wilson. "İktisat uzmanlarıyla rekabet ederken, Marx parodiye benzer bir şey yazmıştır..."

Gelgelelim, son tahlilde, Edmund Wilson bile hikâyenin ucunu kaçırır: Marx'ı hiciv ustaları panteonunda Swift'in yanındaki yüce yerine çıkardıktan sadece birkaç sayfa sonra, "Marx'ın dünya görüşünün temelini oluşturan fizyolojik dürtünün hamlığına" itiraz eder ve *Kapital*'de ortaya atılan kuramın, "düpedüz, diyalektik gibi, Marx'taki iktisatçının önünde hiç taviz vermeyen metafizikçinin bir yaratısı" olduğundan yakınır. Bu yakınmanın özgünlük gibi bir erdemi bile yoktur. İlk baskıyı gözden geçiren bazı Alman araştırmacılar, Marx'ı "Hegelci safsatacılık" [sophistry] ile suçlamışlar, o da bu suçu memnuniyetle alıp kabul etmişti. 1873'te yayımlanan Almanca ikinci baskıya önsözde onlara hatırlattığı gibi, "Hegelci diyalektiğin mistifikasyon yönü"nü, Hegel'in hâlâ rağbet gördüğü sıra, yaklaşık otuz yıl önce eleştirmişti. "Fakat tam *Kapital*'in ilk cildi üzerinde çalıştığım sırada, şimdi eğitimli Alman çevrelerinde büyük büyük konuşan, huysuz, kibirli ve alelâde ikinci sınıf düşünürler, Hegel'e bir "ölü köpek" muamelesi yapmaktan zevk almaya başladılar. Bu yüzden, bu kudretli düşünürün bir öğrencisi olduğumu açıkça ifade ettim ve hattâ, değer teorisi bölümünde şurada burada, onun kendine has ifade tarzıyla cilveleştim."

Edmund Wilson'ı bu kadar rahatsız eden bu diyalektik flörtlerin tümü, aslında onun o kadar övdüğü ironinin parçalarıdır: Her iki teknik de, gizli gerçeği ortaya koymak için, görünür gerçekliği tersine çevirir. "Alman vülger iktisadının samimiyetsiz lafazanları kitabımın üslubu hakkında ileri geri konuştular" diye yazdı Marx 1873'te. "*Kapital*'in edebi kusurlarını benden çok kimse hissedemez." Fakat başka bir yerde eleştirmenler, teorilere düşman oldukları zaman bile, üslubundaki erdemlerini kabul ediyorlardı. Londra'da çıkan *Saturday Review* dergisi, "yazarın görüşleri bizim gözümüzde zararlı olabilir, fakat mantığının akla uygunluğu, söyleminin gücü ve ekonomi politiğin en kuru sorunlarında bile kullandığı çekiciliği su götürmez." *Contemporary Review*, Al-

man iktisat bilimiyle yurtseverce alay etmekle birlikte ("Karl Marx'ın bize öğretecek çok şeyi olduğundan kuşku duymuyoruz"), yazara "bilimin temelini oluşturan insani kaygıları -açlık ve susuzluk kaygısı'-" unutmadığı için iltifat ediyordu. Marx özellikle *St Petersburg Journal*'da nesrinin "alışılmamış canlılığı"nı öven bir yazıdan gurur duymuştu. "Bu bakımdan" diye ekliyordu, "yazar kesinlikle kitaplarını sıradan ölümlülerin kafasını patlatan kuru ve karanlık bir dille yazan Alman bilginlerin çoğunluğuna benzemez."

Tüm bu renkli cazibelerine karşın, *Kapital*'in ilk cildi hâlâ, Marx'ın en çetin bölümleri kitabın başına koyma kararıyla, işleri daha da zorlaşan sıradan ölümlülerin çoğunun kafası için fazlasıyla ürkütücüydü. "Başlangıçlar, tüm bilimlerde daima en zor olandır" diye açıklıyordu önsözünde. "İlk bölümün, özellikle de meta analizini içeren kesimin anlaşılması, bu bakımdan en büyük güçlüğü sunuyor. Değerin özüyle ve değerin önemiyle ilgili paragrafları elden geldiğince popülerleştirmeye çalıştım." Okuyucularına, değer-biçimin, aslında basitliğin ta kendisi olduğunu temin ediyordu: "Bununla birlikte, insan zihni 2000 yıldan fazla süredir bunun en derinine inmek için çaba göstermiştir Bu anlamda, değerin biçimi üzerine bölüm dışında, bu cilt güç olmakla suçlanamaz. Elbette, yeni bir şey öğrenmek ve bu yüzden de kendi başına düşünmek isteyen bir okuru varsayıyorum."

Bunun bayağı ihtiraslı bir varsayım olduğu çıktı ortaya. Kitap dizilirken, Engels, soyut argümanları, kendi başlıkları altında daha kısa kesimlere ayırmak yoluyla aydınlatmamanın "ciddi bir hata" olduğu konusunda onu uyardı. "Bu şey biraz ders kitabına benzeyebilir, ama okuyucuların çok büyük bir bölümü açısından anlaşılması hatırı sayılır ölçüde kolaylaşacaktır. *Populus* [halk], hattâ bilginler, bu düşünce yöntemine henüz alışkın değiller, ve yazarın görevi kitabı onlar için olabildiğince basit hale getirmek." Marx, prova baskılarında birkaç değişiklik

yaptı, ama bunlar sadece sayfa kenarına yapılan küçük açıklamalardan ibaret kaldı. "Kitabın *dışsal* yapısını nasıl mevcut halinde bırakabildin!" diye sordu Engels, son kopyaları inceledikten sonra biraz da öfkeli bir tavırla. "Dördüncü bölüm neredeyse 200 sayfa uzunluğunda ve sadece dört alt başlığı var Dahası, düşünce dizisi, aralıksız örneklemelerle kesintiye uğruyor ve örneklenmek istenen husus, örneklemeden sonra *hiç* özetlenmiyor, o yüzden de okuyucu hiç durmadan bir hususun örneklenmesinden, başka bir hususun açımlamasına dalıyor. Korkunç derecede yorucu, hem de kafa karıştırıcı." Gene de, saçma bir şekilde, "bütün bunların önemi yok" diye eklemişti.

Marx'ın en şiddetli hayranlarından bazıları bile, bu anlaşılmaz ilk bölümlerden bir anlam çıkarmaya çalışırken gözlerinin donuklaştığını fark ettiler. Marx, Ludwig Kugelmann'a "Lütfen nazik karınıza" diye yazdı, "en kolay okunabilir bölümlerin 'İşgünü', 'Elbirliği, İşbölümü ve Makine" ve son olarak "İlkel Birikim" olduğunu söylemeyi ihmal etmeyin. Tüm anlaşılmaz terimleri ona açıklamak zorunda kalacaksınız. Eğer başka kuşkulu noktalar varsa, yardım etmekten memnuniyet duyarım." Büyük İngiliz sosyalisti William Morris, yıllar sonra *Kapital*'i okuduğu zaman, "zihin karışıklığı ıstıraplarına tutuldum Her neyse, elimden geldiğince okudum ve okuduğum şeylerden bazı bilgilerin aklımda kalacağını umuyorum." *Kapital* yayımlandığındaki suskunluk tepkisi, siyasal önyargıdan ziyade, düpedüz anlaşılamamakla açıklanabilir. Marx, Ekim'de Engels'e yazarak, yine uykusuzluğun pençesine düştüğünü anlattı. "Hastalığım daima zihnimden kaynaklanıyor." Engels, Almanya'daki burjuva basınına düşmanca, takma adlı eleştiri yazıları göndererek biraz gürültü koparmak için elinden geleni yaptı ve Marx'ın diğer dostlarını da aynı şeyi yapmaları için uyardı. "Asıl olay, kitabın, her ne şekilde olursa olsun, tekrar tekrar tartışılmasını sağlamak" dedi Kugelmann'a. "Ve Marx bu konuda dilediğini yapamayaca-

ğından ve dahası, bir genç kız kadar çekingen olduğundan, bu işe bakmak bizlere düşüyor Eski dostumuz İsa Mesih'in sözleriyle söylersek, güvercin kadar masum ve yılan kadar bilge olmalıyız." Dr. Kugelmann da elinden geleni yaparak, bir-iki Hanover gazetesine makaleler gönderdi, fakat kendisi de kitabı doğru dürüst anlayamadığı için, pek işe yaramadı. "Kugelmann her gün biraz daha geri zekâlı oluyor" diye yakındı Engels. Jenny Marx çok daha kibardı: Hanoverli yamak, hödük bir budala olabilirdi, ama en azından iyi niyetliydi. Kocasının *magnum opus*una yönelik evrensel kayıtsızlık yüzünden karamsarlığa kapılan ve onun sağlığının da bozulması karşısında telaşlanan Jenny, her türlü destek jestine minnettardı. "Daha zorlu koşullarda yazılmış başka pek az kitap vardır" diyordu, "ve eminim, dile getirilmemiş birçok, aşırı derecede çok zorlukların, kaygıların ve eziyetlerin bir gizli tarihini yazabilirim. Eğer işçilerin, sadece onlar için ve onların aşkına yazılmış bu eserin tamamlanabilmesi için gereken fedakârlıklar konusunda en ufak bir ipuçları olsaydı, belki biraz daha ilgi gösterirlerdi."

1867 Noeli'nden iki gün önce, Karl çıban acıları çekerek kanepede uzanmışken, Jenny canı sıkkın bir halde bayram pudingini -üzümlerin çekirdeklerini çıkarmak, badem doğramak portakal dilimlemek, içyağını şerit halinde kesmek, yumurta ve un çırpmakla uğraşarak- hazırlarken, merdivenlerden gelen sesi duydu: "Büyük bir heykel geldi." Bu, Almanya'dan Noel armağanı olarak gönderilen ve uzun yolculuğu boyunca çok hafifçe zedelenen, Kugelmann'ın Zeus büstüydü. Jenny, "Bununla bizi ne kadar şaşırtıp sevindirdiğinizi tahmin bile edemezsiniz" diye yazdı Doktor'a. "Karl'ın kitabı adına gösterdiğiniz yorulmak bilmez çabalar ve büyük ilgi için en sıcak teşekkürlerimle." Çoğu Alman'ın tercih ettiği alkış biçiminin, "mutlak ve eksiksiz suskunluk" olduğunu da ekledi acı bir tutumla.

1868'in ilk üç ayı boyunca, Marx hiç çalışamadı. British Museum'a yürümeye kalksa, uyluğunun iç tarafındaki çıban pantolonuna sürtünüyordu; masasına otursa, altındaki çıban çok geçmeden kanepeye çekilip yanlamasına uzanmaya zorluyordu onu; yazmaya çalışsa, kürekkemiğindeki çıban acılı bir intikam alıyordu. Engels'e yazdığı mektuplar bile fark edilir derecede kısalmıştı. "Geçen haftanın tamamı boyunca, bir sürü kanayan zonam vardı; sol koltukaltımda özellikle inatçı ve kaybolması çok zor bir tane çıban var" diye anlattı durumunu 23 Mart'ta. "Fakat genel olarak daha iyi hissediyorum kendimi..." Çok uzun sürmedi: Daha ertesi gün, bir kitap okurken, "gözlerimin önüne siyah bir peçe gibi bir şey indi. Bundan başka, korkunç bir baş ağrısı ve göğüs sıkışması hissettim." *Kapital*'in sonraki iki cildini yazmak zorunluluğunu hissetmese ve bir İngiliz yayıncı aramasa, bundan böyle İsviçre'ye yerleşebileceğini düşünüyordu. Londra'da Marxlar'ın geçim masrafları yıllık 400 ila 500 pounddu, ama Cenevre'de 200 pound civarında bir parayla gayet rahatlıkla geçinip gidebileceklerini hesaplamıştı.

Londra'da kalmalarının tek nedeni, zamanını bunca işgal eden iki kurumdu –British Museum ve Enternasyonal Genel Konseyi. Gelgelelim, aklından başka bir kaygı daha geçmiş olabilirdi: Cenevre, Marx'ın Enternasyonal'i yıkma olasılığı en büyük adam olarak tanımladığı Mihail Bakunin'in kentiydi artık.

11
AZGIN FİL

Mihail Bakunin, tepeden tırnağa dürtü, tutku ve katıksız iradeden oluşan, yıldırımlar yağdıran tipik bir devrimci, saçlı sakallı bir Rus deviydi. 1849 Dresden ayaklanması sırasında silah arkadaşı olan kompozitör Richard Wagner'in, Siegfried karakterini ondan esinlendiği söylenir; Dostoyevski'nin *Ecinniler*'inde de varlığı sezilir. Böyle bir kişiliğe, çoğu kendi icadı da olsa, efsanelerin iliştirilmesi doğaldır. İtalya'daki bir ayaklanma sırasında, korkusuz devin kuşatılmış bir evden fırlayıp dosdoğru kalabalık bir askeri birliğin üzerine nasıl saldırdığına dair bir hikâye vardı: Askerlerin hiçbiri ona dokunmaya cesaret edememişti. Genellikle bir meyhanedeki bir düzine kafadardan ibaret olduğu ortaya çıkan, geniş isyankâr Kardeşlikler veya Birliklerin lideri olduğu iddiasıyla dünyayı dolaşıp duruyordu. Komploculuk techizatına -şifreler, parolalar, görünmez mürekkepler- çocukça bir hevesi vardı. Marx ona, Rus keşişi diyordu, ama Engels filin daha uygun olacağını söylüyordu: Devasa bir yapı, hantal bir yürüyüş, yoluna çıkan her şeyi ezip geçme alışkanlığıydı.

Bakunin sıklıkla Modern Anarşizmin Babası olarak tanımlanır (bu unvan için temel rakibi Proudhon'dur); fakat ardında pek büyük bir kuramsal miras bırakmamıştır. Bakunin'in mirası, devletin habis olduğu ve yok edilmesi gerektiğini söyleyen tek bir fikirdir. Komünist devletler kapitalisttten daha iyi değildi: Otorite hâlâ birkaç kişinin ellerinde mer-

kezileşecekti ve devlet "işçiler" tarafından yönetilse bile, onların da, devirdikleri müstebitler kadar yozlaşmış ve despot hale gelmeleri çok sürmeyecekti. O, devlet yerine, iktidarın hiç kimsenin kötüye kullanamayacağı kadar yaygın bir şekilde dağıtıldığı bir tür federal anarşiyi savunuyordu.

Veya yandaşlarının inandığı buydu. Sayılarının bu kadar çok olması dikkat çekicidir: Sağken, ordusuz bir general veya Kur'an'sız bir Muhammed olabilirdi, fakat yirminci yüzyılda Bakunin'i, Marx'ın fikirlerinin ancak Gulag'a götürebileceğine kehanet eden tek kişi olarak selamlayan -çoğu hiçbir şekilde devrimci veya anarşist olmayan- bir hayranlar lejyonu edindi. İki adam sürekli olarak yan yana getirildi, hep de Marx'ın aleyhine. "İkisi arasındaki mücadele, bugün bile işçi hareketinin tarihi hakkında tartışmaların yüreğinde ve özünde yatar" diye yazar Alman Marksolog profesör Fritz Raddatz. "Yanıtından hiç kaçış yoktur... Marx ve Bakunin = Stalin ve Troçki'dir." İngiliz tarihçi E. H. Carr, Bakunin ile Marx arasındaki karşıtlığı şöyle gösterir: "Savurgan, denetlenemez dürtülerin adamı ile yüzeysel gözlemcilerin var olduğuna bile inanmayacağı kadar duygularını kusursuz biçimde zekâsıyla bastıran adam kişisel çekicilik mıknatısına sahip adam ile soğukluğuyla insanları kendinden uzaklaştıran ve gözlerini korkutan adam." Doğru, Carr, Bakunin'in kimi zaman pervasız ve tutarsız olduğunu kabul eder. Ama bu kusurlar bile, Marksist bir hesap makinesinin buz gibi, insani olmayan disipliniyle karşılaştırıldığında, erdeme dönüşür.

Isaiah Berlin'e göre, "Bakunin, tıpkı şiirin nesirden farklı olması gibi farklıdır Marx'tan." Görünürdeki ima -Bakunin'in şiirsel bir özgür ruh, Marx'ın ise gerçekçi bir sebatkâr olması- o ham Troçki/Stalin formülünün biraz ukalaca bir tekrarından pek farklı sayılmaz: İnsancıl özgürlükçüye karşı acımasız yetkeci. Canlı tutulamayacak kadar gerçekten uzak olan bir mittir bu. Bakunin aslında Marx'ın kılıkırk yaran akılcılı-

ğından ve ayrıntılara gösterdiği dikkatten nefret eden tepeden tırnağa bir duygu adamıydı. Sermayenin karmaşık mekaniğine karşı ilgisizliği, Marx'ın yeraltı faaliyetlerine horgörüsüyle denkti. Gelgelelim, bunun ötesinde, bu devler savaşı hakkında yazılan ve söylenen hemen her şey zırvadan öteye gitmez.

1844'te Paris'te, ardından 1848 devrimlerinden kısa bir süre önce Brüksel'de, Bakunin'in hâlâ anarşistten çok komünist olduğu bir dönemde karşılaştılar. Marx'tan dört yaş büyük olmasına karşın, genç adamın üstün irfanını kabul ederken ("o dönemde ekonomi politik hakkında hiçbir şey bilmiyordum") uyuşmaz mizaçlarının "hiçbir samimi teklifsizliğe" asla izin vermeyeceğini tahmin etmişti. O yaz, Marx'ın *Neue Rheinische Zeitung*'u, Paris'ten, George Sand'a atfedilen, Bakunin'in Çar'ın gizli ajanı olduğu şeklindeki bir dedikodu haberini bastı: Marx'ın bu rivayeti yayma isteği, muhtemelen Rusya ve Ruslar'a karşı içgüdüsel güvensizliğine yorulabilir. Bununla birlikte, George Sand'dan gelen, bu tür bir şeyi asla söylemediğine dair yalanlamayı da seve seve bastı ve bu hata için özür dileyen bir başyazıyı da ekledi. Birkaç hafta sonra, iki adam tesadüfen Berlin'de karşılaştılar. Marx, melodramatik bir tavırla, "Biliyorsunuz" dedi, "artık bir gizli komünist derneğinin başındayım, dernek o kadar disiplinli ki, üyelerinden birine 'Git, Bakunin'i öldür' desem, gelip sizi öldürür." Ne ki, bu sözleri söylediğini ileri süren kaynak, iflah olmaz bir hayalci Bakunin'in ta kendisi olduğundan, ille de doğru olduğuna inanmamız gerekmiyor. Marx gerçekten böyle bir tehditte bulunduysa, hemen tutuşmaya hazır mizaçtaki Rus, onunla bir daha konuşur muydu acaba?

Aslında birbirlerini on altı yıl kadar hiç görmediler, ama bu, tamamen coğrafi uzaklıktan kaynaklanan bir durumdu. 1849'da Richard Wagner'le serüvenlerinin ardından, Bakunin sonraki sekiz yılı Dresden, Prag ve St. Petersburg'da seyyar bir mahkûm olarak geçirdi. 1857'de,

Çar Nikola'nın ölümünün ardından, mahkûmiyeti Sibirya'da "ömür boyu sürgün"e çevrildi. Dört yıl sonra, kaçak yolcu olarak saklandığı San Francisco'ya giden bir gemiye bindi, ardından New York üzerinden Avrupa'ya döndü.

Lassalle örneğinde olduğu gibi, Marx, Bakunin'i de gördüğü anda, büyük bir adam olarak derhal teşhisini koymuş, fakat bu adamın çalımlarından ve yapmacıklığından hiç hoşlanmamıştı. Engels 1849'da, Bakunin'in bir Pan-Slavik ulus yaratma planını alenen açıklayarak çok isabet etmişti: "Bakunin bizim dostumuzdur. Ama bu durum, onun risalesini eleştirmekten bizi alıkoyamaz." Bunun yanında, alışkanlıklarıyla alay etmekten. Lassalle gibi, Bakunin de Marx-Engels muhaberatının düzenli bir alay konusuydu. Marx büyük bir keyifle, "Bakunin bir canavara dönüşmüş, devasa bir et ve yağ yığını, ve artık doğru dürüst yürüyemiyor bile" diye yazmıştı 1863'te. "Bütün bunların üzerine tüy diken, cinsel olarak sapkın ve onunla Sibirya'da evlenen on yedi yaşında Polonyalı kızı da deli gibi kıskanıyor. Şu anda İsveç'de, Finler arasında "devrim" kuluçkalamakla meşgul." Bunları yazdığı dönemde, Marx aslında 1848'den beri canavarı görmüyordu, ama Bakunin'in İsveç'ten İtalya'ya geçerken, sosyalist terzi Friedrich Lessner'e takım elbise siparişi vermek üzere Londra'ya uğradığı 1864 güzünde ahbaplıklarını tazelemişlerdi.

Bazı tarihçiler, Marx'ın Bakunin'den oldum olası nefret ettiğini iddia etmişlerdir, ama bu karşılaşmada olanlar tersini kanıtlar. Bir defa, Lessner'den (Enternasyonal Genel Konseyi'nin üyelerinden biri) Bakunin'in kentte olduğunu işitince, onunla buluşmak isteyen Marx olmuştu. Nefret ettiği bir adamı neden arayacaktı ki? Marx'ın Engels'e ertesi gün yazdığı mektup, bunun yoldaşça bir görüşme olduğunu doğrular. "Ondan çok hoşlandığımı söylemem gerek, eskiden olduğundan daha çok

Genelde, on altı yıldan sonra, geriye değil ileriye doğru gitmiş pek

az insandan biri." Birkaç hafta sonra, Floransa'dan sevgi fışkıran bir mesajda, Bakunin, Marx'a "en sevgili dostum" diye hitap ediyor, onun Enternasyonal için Açılış Konuşması'nı övüyor ve imzalı bir fotoğrafını göndermesi için yalvarıyordu.

Londra'daki görüşmeleri sırasında, Bakunin artık gizli komplolara ve gizli cemiyetlere olan gençlik saplantısından vazgeçtiğini söylemişti: Bundan böyle, diye ant içti, sadece daha geniş "sosyalist hareket"le, yani, Enternasyonal'le birlikte hareket edecekti. Fakat İtalya'ya varmasının ardından, eski komplocu yaramazlıklarına dönmekte -anlaşılan, bu şişman, dişsiz devi karşı konulmaz bulan yeni bir zengin Rus hami, Prenses Obolensky'nin yardımları ve kışkırtmasıyla- gecikmedi. Sonraki üç yıl kadar süreyle, Enternasyonal'le hiç ilişkiye girmedi bile.

1867'de Prenses ile evcil anarşisti, İsviçre'ye yerleştiler; buradayken Bakunin, Enternasyonal'in önemli bir güç olarak kendisini kabul ettirdiğini kısa sürede fark etti. Arada yitirdiği zamanı telafi ederek, örgütü ele geçirmeye karar verdi ve biyografisini yazan E. H. Carr'ın "cesur bir plan" olarak adlandırdığı eyleme girişti. Cesur, ama aynı zamanda son derece absürd bir plandı bu. "Enternasyonal Sosyalist Demokrasi Birliği"nin kerameti kendinden menkul lideri olarak -adı büyük, kendisi minik çok sayıdaki hiziplerinden sonuncusu- işçi Enternasyonal'ine bir birleşme, hem de eşit koşullarda bir birleşme önerdi. Böylelikle fiilen yeni örgütün eşbaşkanı olacaktı. Elbette, Marx ile Genel Konsey'deki arkadaşları bu fikri gülünç buldu: Onlar, kendilerine bağlı sendikalar ve dernekler aracılığıyla, on binlerce işçiyi temsil ederlerken, Bakunin'in "Enternasyonal İttifakı"ndaki üyelerin sayısı muhtemelen yirmiden fazla değildi. Cepheden yaptığı hücum böyle püskürtülünce, Bakunin bu kez arka kapıdan sessizce içeriye sızmaya karar verdi. Genel Konsey'e, Enternasyonal İttifakı'nın dağıtıldığını bildirdi. Fakat yeni müfrezesi, Sosyalist demokrasi için yalnızca "İttifak", tıpkı herhangi di-

ğer bir yerel şube gibi, işçi Enternasyonal'inin sıradan, alçakgönüllü bir üyesi olmak istiyordu. Marx bunda bir sakınca görmedi ve kabul edilmesini tavsiye etti.

Bakunin'in merkeziyetçi iktidar yapılarının ve katı hiyerarşilerin gözü pek bir hasmı olarak betimleyenler, bundan sonra yaptıklarını açıklamakta güçlük çekerler –çoğu zaman olduğu gibi görmezden gelmeyi yeğlemelerinin nedeni bu olabilir. Katıldığı ilk ve tek (1869'da Basel'de yapılan) Enternasyonal kongresinde, "Enternasyonal'in rolünü yerine getirecek bir devlet, milyonlarca işçinin enternasyonal devletini kurmayı" -tüm ve her çeşit 'devlet'in kendisi gibi bir anarşist için lanetli bir şey olduğunu geçici olarak unutarak- savundu. Başka bir oturumda, fiilen Genel Konsey'in yeni başvuruları veto ve mevcut üyeleri ihraç etme yetkisini *güçlendirmeyi* önerdi. Şaşılacak bir şey yoktu aslında: Carr'ın da itiraf ettiği gibi, "Bakunin'in bu aşamadaki ihtirası, Genel Konsey'i yok etmek değil, ele geçirmekti." Ne kadar dikkatle bakılırsa, Genel Konsey'e yönelik sonraki nefretinin, otoriteden nefret gibi yüce bir düşünceden çok, onun denetimini ele geçirmekteki başarısızlığının, ulaşamadığı ciğere murdar demek olduğu o kadar berraklaşıyor.

Perde arkasında, her zamanki gibi planlar kuruyordu. Bakunin'i *modus operandi*'sinin [çalışma yönteminin] kusursuz bir örneği, yardakçılarından biri olan Charles Perron'la bir sohbette bulunur:

> Bakunin, Enternasyonal'in kendi içinde mükemmel bir kurum olduğuna, ama Perron'un da katılması gereken daha iyi bir kuruluşun -İttifak- bulunduğu konusunda onu ikna etti. Perron kabul etti. Ardından Bakunin, İttifak'ta bile, has devrimci olmayan ve faaliyetlerine engel oluşturan bazı kişilerin bulunabileceğini ve bu nedenle İttifak'ın arkasında bir "Enternasyonal Kardeşler" grubunun bulunmasının iyi bir şey olacağını söyledi. Perron bunu da onayladı. Bir sonraki buluşmalarında, Bakunin ona "Enternasyonal Kardeşler"in çok geniş bir örgüt olduğunu ve onların ar-

dında üç kişilik -kendisiyle Perron'un da dahil olacağı- bir Direktörlük veya Büro bulunması gerektiğini söyledi. Perron güldü ve bir kez daha kabul etti.

İktidarın halka ait olmasının büyük savunucu böyle konuşmuştu işte.

1869 Basel Kongresi'nde, delegelerin bir yıl sonra Paris'te yeniden toplanmasına karar verildi. Fakat, Temmuz 1870'te Fransız-Prusya savaşının -III. Napolyon'un kudretli Bismarck'a meydan okuyarak, sallanmakta olan İkinci İmparatorluğu'nu güçlendirmeye yönelik son çaresiz girişimi- patlak vermesiyle, karar uygulanamadı. Enternasyonal, uzun zamandır kendini bu âna hazırlamştı. Brüksel'deki 1868 kongresi, savaşın başladığı anda genel grev başlatma çağrısı yapan bir önergeyi kabul etmişti –gerçi Marx, işçi sınıfının "henüz bu ölçekte belirleyici bir ağırlık koyacak kadar örgütlü olmadığını" ileri sürerek, bu fikri "Belçika zırvası" olarak bir kenara atmıştı. Kendi inancına göre, Enternasyonal'in yapabileceği tek şey, Fransa ve Almanya arasındaki bir savaşın gerek her iki ülke gerek bir bütün olarak Avrupa açısından yıkıcı olacağına ilişkin duruma uygun birtakım "gösterişli itirazlar ve tumturaklı sözler" yayınlamaktı.

Bunu yaptı da. 23 Temmuz 1870'te, savaş ilanından dört gün sonra, Genel Konsey Marx'ın yazdığı bir "Çağrı"yı onayladı. Çağrı'da, eski *bête noire* [istenmeyen kişi] olan Louis Bonaparte'ın yenilgisi, sevinçle (ve doğru bir biçimde) öndeyileniyordu. Fakat Alman işçilerini, bu savaşın "mutlak savunmacı niteliğini" kaybetmesine ve bunun Fransız halkına bir saldırıya dönüştürülerek yozlaşmasına izin vermeleri halinde, zafer ve yenilginin aynı derecede felâket olacağı konusunda uyarıyordu. Neyse ki, Alman işçi sınıfı böyle bir sonuca izin vermeyecek kadar aydınlanmıştı:

> Yaklaşan iğrenç savaş nasıl bir nitelik alırsa alsın, tüm ülkelerin işçi sınıflarının ittifakı son tahlilde savaşı öldürecektir. Gerçek olan şu ki, resmi düzeyde Fransa ve Almanya kardeş katli için kan davasına koşarken, Fransa ve Almanya'nın emekçileri birbirlerine barış ve iyi niyet mesajı göndermektedir; tarihte benzeri görülmemiş bu gerçeğin ta kendisidir ki, daha parlak bir geleceğin manzarasını açıyor. Ekonomik sefaletleri ve siyasal çılgınlıklarıyla, eski toplumun tersine, doğal hükümranı her yerde aynı -*Emek*!- olacağından, Enternasyonal hükümranlığı *Barış* olacak yeni bir toplumun geleceğini kanıtlıyor. Bu yeni toplumun Öncüsü, Uluslararası İşçiler Birliği'dir [Enternasyonal].

Son derece ilham verici. John Stuart Mill, "Bu Çağrı'dan büyük memnuniyet duyduğunu" belirterek, bir kutlama mesajı gönderdi, ona göre, bu metinde "olmaması gereken tek bir sözcük bile yok; daha az sözcükle yazılamazdı." Ne ki, resmi bir tarafsızlığı korumakla birlikte, Marx ihtimaller üzerine kafa yorup, hangi sonucun kendi amaçlarına en uygun olacağını düşünmekten kendini alamadı.

Daha Şubat 1859'da Lassalle'a, Fransa ve Almanya arasındaki savaş "doğal olarak ciddi ve uzun vadede, devrimci sonuçlara yol açacaktır" diye yazmıştı. "Fakat başlangıçta Fransa'da Bonaparte'çılığı azdıracak, İngiltere ve Rusya'da içerideki hareketi geriletecek, Almanya'da milliyet meselesi açısından en düşük tutkuları alevlendirecek, ve, benim kanaatimce, önce her bakımdan karşı-devrimci bir etki yaratacaktır." Şimdi, on bir yıl sonra, bu sonuçlar oyunu bir saplantı haline gelmişti. "Tam dört gecedir, romatizma yüzünden gözüme hiç uyku girmedi" diye anlattı Engels'e Ağustos 1870'te; "ve bu zamanı Paris vb. ile ilgili hayallerle geçirdim." Aklını çelen bir hayal, hem Bonaparte'ı hem de Bismarck'ı zayıflatacak şekilde iki tarafın birbirini sırasıyla yenilgiye uğratmasıydı. Ardından, en sonunda Almanlar kazanacaktı. "Bunu istememin nedeni, Bonaparte'ın kesin yenilgisinin Fransa'da Devrim'i harekete geçirme ihtimalidir; oysa Almanya'nın yenilgisi işlerin son yirmi yılki

durumunu daha da uzatmaya yarayacaktır."

Ne Marx'ın karısı ne de en iyi dostu, taraf seçmek için bu türden zor anlaşılır haklılaştırmalara ihtiyaç duyuyordu. Jenny, Fransa'nın kutsal Almanya toprağına küstahlık etmesi ve "uygarlığını" ihraca yeltenmesi yüzünden, adamakıllı bir dayağı hak ettiği kanısındaydı. "Tüm Fransızlar, hattâ en iyilerinden oluşan az sayıdaki bölümü bile, yüreklerinin uzak bir köşesinde şovenizm unsuru taşıyorlar" diye yazmıştı Engels'e. "Bunun onlardan sökülüp atılması gerek." Savaşı *Pall Mall Gazette* için askeri analizler yazarak kârlı bir şekilde karşılayan Engels de, atadan kalma bağlılığın kuvvetli çekişini hissediyordu. "Almanların askeri başarılarına olan güvenim her gün biraz daha artıyor" diye göklere çıkarıyordu. "Öyle görünüyor ki, ilk ciddi çarpışmayı gerçekten kazandık." Bonaparte ezilir ezilmez, uzun zamandır acı çeken yurttaşları sonunda iktidarı ellerine geçirme fırsatını yakalayacaklardı.

Fakat Parisliler Prusya ordusuna direnirken, bir yandan da bir devrim yapmak için gereken araçlara veya liderlere sahip miydiler? O uykusuz gecelerinde Marx'ın kafasını, diğer hepsinden çok kurcalayan soru buydu. "Yirmi yıllık Bonaparte'çı komedinin muazzam bir moral çöküntüsüne yol açmış olduğunu insan kendinden gizleyemiyor" diye yazdı Engels'e. "Devrimci kahramanlığa güveni meşrulaştırmak çok güç. Sen bu konuda ne düşünüyorsun?" Engels, Bonaparte Sedan'da teslim olup Paris'te yeni bir rejim -Üçüncü Cumhuriyet- ilan edilmeden önce yazmaya güç bela vakit buldu.

Eğer nehrin kıyısında yeterince beklersen, düşmanlarının cesetlerinin yüzerek geçtiğini görürsün.* Değersiz, küçük bir adam Napolyon'un iktidara yerleşmesi, Marx'ı neredeyse yirmi yıl önce *Louis Bonaparte'ın*

---

* Sun Tzu'ya (M.Ö. 544–496) atfedilen bir özdeyiş –çn (Sun Tzu, *Savaş Sanatı*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1992).

18 Brumaire'i'ni yazmaya kışkırtmıştı; şimdi ölümünün ardından yazma zevkini tadıyordu. 9 Eylül'de Enternasyonal, savaş üzerine, "İkinci İmparatorluk'un dayanma gücü hakkında yanılmamıştık" şeklindeki, oldukça hoşnut bir dille onaylama cümlesiyle başlayan İkinci Çağrı'yı yayımladı. Heyhat, diye devam ediyordu Marx, "Alman savaşının 'mutlak savunmacı niteliğini yitirmemesi ve Fransız halkına karşı bir savaşa dönüşerek yozlaşmaması' gerektiği kavrayışımızda da yanılmıyorduk." İlk Çağrı'ya dönüp bakan herkes, aslında kahraman Alman işçi sınıfının bu olasılığı erken davranıp önleyeceğini söyleyerek, onun bu olasılığı yok saydığını fark edebilirdi. Fakat katıksız "savunmacı" sefer, Sedan'da şartlı teslimle son bulduğu ve şimdi Alsace ve Lorraine'i talep eden Almanlar olduğundan, kendi yüzü kızarmasın diye derhal tarihi yeniden yazdı.

Marx'a çok da yüklenmemiz doğru olmaz. Tötonik itidalle ilgili önceki övgüsü, deneyimin doğrulamadığı bir umuttu, ama bu dikkate değer istisnayla birlikte, savaşla ilgili kavrayışı şaşırtıcı ölçüde doğru çıktı. Eğer silahların gücü ve başarı küstahlığı Prusya'yı Fransa'dan parçalar koparmaya iterse, o zaman ne olacaktı? İkinci Çağrı'da, Almanya'yı ya "Rus genişleme ihtiraslarının yeminli bir aracı haline geleceği ya da kısa bir soluk almanın ardından, yeni bir 'savunma' savaşına, ama şu yeni icat 'yerelleştirilmiş' savaşlardan birine değil, bir *ırklar savaşına* -birleşmiş bir Slav ve Latin ırkları savaşına- hazırlanacağı" konusunda uyardı. Enternasyonal'in Amerika'daki örgütleyicilerinden Friedrich Adolph Sorge'ye yazılan bir mektup daha da ileri görüşlüydü. "Prusyalı ahmakların göremediği şey, mevcut savaşın kaçınılmaz olarak Almanya ile Rusya arasında bir savaşa yol açmakta olduğudur. Ve böyle bir savaş, Rusya'da kaçınılmaz toplumsal devrimin ebesi olacaktır." Marx, 1917 olaylarını görecek kadar yaşamadı, ama yaşasaydı, bu olaylar onu zerre kadar şaşırtmazdı. Kimi zaman daha da ileriye bakıyormuş gibi görünüyordu:

Eğer sınırlar askeri çıkarlarla tespit edilecekse, hak iddialarının sonu gelmez, zira her askeri hat zorunlu olarak çürüktür ve daha uzaktaki topraklardan biraz daha ilhak edilerek geliştirilebilir; hem, dahası, bu sınırlar asla nihaî ve adil olarak tespit edilemezler, zira daima fatih tarafından fethedilene zorla kabul ettirilir ve sonuç olarak yeni yeni savaşların tohumlarını içlerinde barındırırlar.

Marx'ın ara sıra yaptığı yanlış değerlendirmeleri, onun tarihsel miyopluğunun kanıtı olarak aktaranlar, Victoria çağı ortasında başka kimin Adolf Hitler'in doğuşunun böylesine keskin önsezisine sahip olabildiğini söylesinler bir zahmet.

Marx'ın İkinci Çağrı'sı, yeni Fransız Cumhuriyeti'nde (*'Vive la République!'*) hoş, ama bir yandan da derin kuşkuyla karşılandı. "Cumhuriyet aslında tahtı çökertmemiş, fakat onun boş bıraktığı yeri almıştır" diye belirtiyordu. "Toplumsal bir fetih olarak değil, ulusal bir savunma önlemi olarak ilan edilmiştir. Geçici hükümet Orleancılar'la Cumhuriyetçiler'in, Bonaparte'çılarla Jakobenler'in, krallığın restorasyonu için sadece bir köprü veya geçici bir önlemden ibaret olduğu ortaya çıkabilecek, istikrarsız bir koalisyonuydu. Bununla birlikte, Fransız işçilerin yurttaşlık görevlerini yaparak, tüm devrim düşüncelerini uzaklaştırmaları gerekiyordu. "Şu anki krizde, düşmanın neredeyse Paris'in kapılarını çalacağı bir dönemde, yeni hükümeti devirmeye yönelik her türlü girişim, gözü dönmüş bir delilik olur."

Gözü dönmüş çılgınlık, İsviçre'deki villasından Fransa'dan gelen haberleri takip eden Mihail Bakunin'in en gözde eğlencesiydi kuşkusuz. Sedan yenilgisinin ardından Lyons'da bir ayaklanma haberini işitince, derhal oraya koşturarak kasıla kasıla girdiği Hotel de Ville'e yerleşerek, kendisini "Fransız Kurtuluş Komitesi"nin liderliğine atadı. Ardından,

---

Yaşasın Cumhuriyet! –yn.

belediye sarayının balkonundan yaptığı bir konuşmada, Devlet'in Lağvını duyurdu –kendisine karşı çıkan herkesin idam edileceğini ekledi. (*Çok* özgürlükçü bir tavır.) Devlet, Ulusal Muhafızlar müfrezesi kılığında, muhafazasız bıraktığı bir kapıdan derhal belediye sarayına girerek, Lyons Mesihi'ni, Cenevre Gölü'nün güvenli kıyılarına postaladılar.

Marx'ın arabayı devirme konusundaki uyarısının, Bakunin'in kendini beğenmiş budalalığından daha fazla bir etkisi olmadı. Tecrübeli bir liberal avukat olan Adolphe Thiers, Üçüncü Cumhuriyet'in başkanlığına getirildi ve çok geçmeden, kötü bir isim verilmiş "Ulusal Savunma Hükümeti" adına Prusya ile barış görüşmelerine girişti. Parisliler'in bu şartlı teslime duydukları öfke, onun tazminatın, kuşatma sırasında askıya alınmış olan tüm ödenmemiş fatura ve kiraların derhal yeniden ödenmesiyle karşılanacağı şeklindeki açıklaması üzerine ikiye katlandı. 18 Mart 1871'de öfkeli bir kalabalık sokaklara döküldü –silahlarını hükümete teslim etme emrine uymayı reddeden kentin Ulusal Muhafızlar'ı da onları destekledi. Thiers ve yandaşları Versailles'dan kaçarak, ulusal başkenti yurttaşlarının eline terk etti.

Bir kez daha, Galya horozu ötmüştü. Avrupa hükümdarları başta, belki kulak vermezlerse haykırışların kendi kendine yok olup gideceği umuduyla, sağırları oynadılar. Bu işe yaramayınca, panikleri zevkle seyredilecek bir hale geldi. Londra'da *The Times* "bu tehlikeli Demokrasi duygusuna, uygarlığa karşı, sözüm ona başkentindeki bu komployа" karşı gürledi. Karl Marx'ın bile, ayaklanma nedeniyle Enternasyonal'in Fransız üyelerini azarlayan sert bir mesaj gönderecek kadar dehşete kapıldığı belirtildi. Ardından gazete, Marx'ın, kendisine isnat edilen mektubun "küstah bir sahtekârlık" olduğunu açıklayan bir tekzibini yayımlamak zorunda kaldı. (Almanya'daki Liebknecht'e, "Paris'teki iç olaylar hakkında burjuva gazetelerinde okuduğunuz tüm o haberlere inanmamalısınız" tavsiyesinde bulundu. "Hepsi de yalan ve aldatma. O sürün-

gen burjuva gazete süprüntülerinin iğrençliği hiç bu kadar muhteşem bir şekilde kendini ortaya koymamıştı.")

Marx'ın "Paris'teki iç olaylar" konusundaki heyecanını azaltan tek korkusu, devrimcilerin kendi iyilikleri açısından fazlasıyla nazik olma ihtimaliydi. Thiers ve melun şürekâsının işini bitirmek üzere derhal Versailles'a yürümek yerine, Komün için kent çapında bir seçim örgütleyerek "paha biçilmez anlar kaybetmişlerdi." Ayrıca, Merkez Bankası'nın alışıldığı biçimde işlerini sürdürmesine izin vermekteki istekli hallerini de onaylamıyordu: Marx başa geçseydi, derhal bankanın kasalarını yağmalardı. Gene de, bahtiyarlıktı o şafakta yaşıyor olmak.* "Bu Parisliler'deki de ne muazzam esneklik, ne muazzam tarihsel inisiyatif, ne muazzam kendini feda etme kapasitesi!" diye hayretini belirtiyordu. "Dış düşmandan çok, iç ihanetin yarattığı altı aylık açlık ve perişanlığın ardından, Prusya süngülerinin altından, sanki Fransa ile Almanya arasında hiç savaş olmamış, düşman hâlâ Paris'in kapılarına dayanmamış gibi doğruldular! Tarihte böyle bir büyüklüğün örneği yoktur."

28 Mart'ta genel oyla seçilen doksan iki Komünar'dan on yedisi Enternasyonal üyesiydi. Aynı gün Londra'da yapılan bir toplantıda, Genel Konsey oybirliğiyle Marx'ın yeni bir çağrı, bu kez "Paris Halkına Çağrı" yazmasını kararlaştırdı. Fakat sonra hiçbir şey olmadı. Komün'ün varlığını sürdürdüğü iki ay boyunca, Enternasyonal hiçbir bildiri yayımlamadı. Marx'ın elli iki sayfalık Çağrı'sını 30 Mayıs'ta teslim ettiği güne gelindiğinde, bu artık bir mezar kitabesi olmuştu: Thiers'in birlikleri üç gün önce kenti teslim almış, Paris'in kaldırım taşları öldürülen en az 20 bin Komünar'ın kanıyla kırmızıya kesmişti.

Bu gecikme nedendi? Marx'ın biyografi yazarları, genellikle bunu

---

* Ünlü İngiliz romantik şair William Wordsworth'un Fransız Devrimi'ne ilişkin *Friend* adlı şiirinden (1805) bir dize –çn.

"Marx'ın Komün'e karşı kişisel tereddüdüne" yorarlar. Komün'ün düşeceği korkusuna kapıldığı kesindir, ama bu tereddütle aynı şey değildir. Daha sıradan ve aşina temel neden, Nisan ve Mayıs'ın büyük bölümünde, onu -Parisliler'in tarihsel *levée en masse*ına [toplu kalkışma] lâyık, elli sayfalık yetkin bir katkı yapmak şöyle dursun- Genel Konsey'e katılmaktan bile alıkoyan bronşit ve karaciğer rahatsızlığıdır. "İşlerin bugünkü durumu, sevgili Mağribi'mizi şiddetli acıya gark ediyor" diye yazdı kızı Jenny, Nisan ortasında, "ve kuşkusuz, hastalığının baş nedenlerinden biri de bu. Dostlarımızın büyük bir bölümü Komün'de yer alıyor." Bir tanesi, Komün'ün düşüşünden sonra Londra'ya yerleşecek ve 1872'de Jenny'yle evlenecek olan, günlük *Journal Officiel*'in başyazarı Charles Longuet idi. Bir başka Komünar, daha sonra Eleanor Marx'ın gizli nişanlısı olacak Prosper Olivier Lissagaray idi –gerçi bu nişan sonradan bozulsa da. Paul ve Laura Lafargue, Prusyalılar kenti kuşatmadan kısa süre önce Paris'ten kaçmışlardı, ama Bordeaux'daki güvenli kaçış deliklerinden, Komün adına hummalı bir şekilde faaliyetlerini sürdürüyorlardı.

Hastalık ve kötü önsezilerin ağırlığı altında ezilen Marx, aynı zamanda saplantılı mükemmeliyetçiliğine karşı da mücadele etmek zorunda kalmıştı: İster *Kapital* olsun, ister kısa bir risale, herhangi bir konuda mevcut tüm kanıtları toplayıp ayıklamadan kesin bir görüş ileri sürmek istemiyordu. Komün haftaları boyunca, Kıta'daki yoldaşlarına düzinelerce mektup göndererek, onlardan yeni belgeler ve gazete kupürleri istedi. Uzun süre yolu gözlenen -*Fransa'da İç Savaş* adıyla yayımlanan- Çağrı'sındaki biraz ağzı bozuk pasajlardan yola çıkarak hüküm vermek gerekirse, araştırmasına dedikodu sütunlarının dikkatli bir incelemesi de dahil olduğu görülür. İlk birkaç sayfada, Thiers'in dışişleri bakanının şu hoş portresini görürüz: "Algiers'in ayyaş bir sakininin karısıyla nikâhsız olarak yaşayan Jules Favre, uzun yıllara yayılan en gözü pek sahtekâr-

lıklar terkibiyle, zinasının çocukları adına, kendisini çok zengin bir adam yapacak büyük bir miras hakkını ele geçirmenin yolunu bulmuştur." Maliye Bakanı Ernest Picard, Londra'nın müzikhol komedyenlerinden birine göndermeyle, "Ulusal Savunma Hükümeti'nin Joe Miller"ı olarak adlandırılır. Marx'ın İngiliz popüler kültürüne ilişkin bilgisi neredeyse sıfır olduğuna göre, bu benzetmenin sahne delisi kızlarından geldiği düşünülebilir. Fakat Picard'a yönelik suçlamaların geri kalanı, iddianamedeki her bir madde, yasalara harfiyen uygun bir dilde yazılmış olduğundan, katıksız Marx'a aittir. Picard'ın, "Paris *Borsası*'ndan hilekârlığı yüzünden ihraç edilen Arthur Picard diye bir adamın (bkz. 31 Temmuz 1867 tarihli Polis Müdürlüğü Raporu) ve *Société Générale*'in Palestro Caddesi No. 5'teki şubesinin müdürüyken, kendi itirafına göre 300 bin frankı zimmetine geçiren bir mahkûmun (bkz. 11 Aralık 1868 tarihli Polis Müdürlüğü Raporu) kardeşi" olduğunu öğreniyoruz. Ernest Picard, işte bu Arthur Picard'ı gazetesi *L'Électeur Libre* gazetesinin editörü yaptı..." Komünarlar, banka kasalarına el sürmemiş olabilirlerdi, ama polis arşivlerini altüst etmekten zevk aldıkları kesindi.

Daha önemsiz oyuncuları tanıttıktan sonra Marx bizzat Thiers'i -korkunç cüce- takdim eder:

> Küçük devlet yolsuzluklarında bir usta, yalancı tanıklık ve hıyanette bir virtüoz, parlamenter parti savaşının her türlü küçük hileleri, kurnaz araçları ve alçakça kalleşliklerinde mahirdir; görevde olmadığı zaman bir devrimi körüklemekte, devletin dümeninde olduğu zamanlar ise, kana boğmakta bir an bile tereddüt etmez; kafasında düşünceler yerine sınıf önyargıları ve kibir vardır; kamusal yaşamı ne kadar tiksindiriciyse, özel yaşamı da o kadar rezildir –bir Fransız Sulla'sı* rolü oynadığı şu an bile, edimlerinin iğrençliğini gösterişçiliğinin gülünçlüğüyle daha da ortaya sermekten kendini alamıyor.

Lucius Cornelius Sulla Felix (Romalı general ve diktatör -M.Ö. 138-78) –çn.

Bunun ardından, Marx, Komün'ün arka planının taslağını çizmeye girişir. Meşru bir hükümete karşı bir çeşit ayaklanma olmaktan çok uzak olan Komün, Üçüncü Cumhuriyeti Thiers'in, Ulusal Muhafızlar'dan anayasaya aykırı olarak, silahlarını teslim edip Paris'i savunmasız bırakmalarını talep edişine karşı savunmak için başlatılan cesur bir girişimdi. 18 Mart halk ayaklanmasının, "devrimlerin ve daha çok da, 'üstün sınıfların' karşı-devrimlerinin şiddet eylemleri" ile hemen hiç lekelenmemiş olduğunu gururla ekliyordu.

Bu daha üstün sınıfların bir örneği olarak, tekrar başkana dönerek, okuyucularından hiçbir şeyi sakınmadan anlatır:

> Thiers, Paris'e karşı ikinci seferini Nisan başında başlattı. Versailles'a getirilen ilk Parisli mahkûmlar kafilesi en korkunç işkencelere uğratılırken, elleri cebinde Ernest Picard onlarla alay ederek ortalarda dolaşıyor ve Madame Thiers ile Madame Favre, nedimelerinin (?) ortasında, balkondan Versailles sürüsünün rezilliklerini alkışlıyordu. Ele geçirilen askerler soğukkanlılıkla öldürüldüler; gözü pek dostumuz, demirdöküm işçisi General Duval, hiçbir şekilde yargılanmadan kurşuna dizildi. İkinci İmparatorluğu'nun şehvet alemlerini utanmazca sergilemeleriyle dile düşmüş karısının beslemesi Gallifet, Ulusal Muhafızlar'dan küçük bir birliğin öldürülmesine kumanda etmekle övündüğü bir bildiri yayımladı
>
> Parlamenter bir Parmak Çocuk'un zirveye ulaşmış kendini beğenmişliğiyle bir Timurlenk rolü oynamasına izin verilen [Thiers], asilere karşı, cankurtaranlara tarafsızlık hakkına varıncaya kadar her türlü uygarca savaş hakkını yadsıdı. Voltaire'in de öngördüğü gibi, bir süreliğine kaplanca içgüdülerini başıboş bırakmasına izin verilen bir maymundan daha iğrenç bir şey olamaz.

Biz tüm bu kan ve gazapla tıka basa doymadan önce Marx, atmosferde ustaca bir değişime başvurarak, Komün'ün derslerini gözden geçirmek üzere biraz ara verir. Paris proleterlerinin "hükümet erkine el koyarak kendilerini kaderlerinin efendileri" yapmakla övünen bir 18

Mart manifestosundan alıntı yapar. Naif bir aldanma olduğunu ileri sürer. Emekçi sınıf sadece "hazır bir devlet aygıtına el koyup onu kendi amaçları için" kullanamaz: Teneke bir düdükle bir piyano sonatını çalmak gibidir bu. Neyse ki Komün, durumu çabucak anlayarak siyasal polisten kurtulmuş ve yerine, silahlı halkla daimi orduyu koymuş, Kilise'nin devletle ilişkisini kesmiş, okulları piskoposların ve politikacıların müdahalesinden kurtarmış ve "sorumlu ve görevden alınabilir" olmaları için, tüm kamu hizmetlileri -yargıçlar da dahil- için seçim zorunluluğunu getirmişti. Komünal anayasa, topluma o güne değin devletçe zaptedilmiş tüm güçlerini geri verdi ve dönüşüm derhal gözle görülür hale geldi: "Komün'ün Paris'te gerçekleştirdiği değişim gerçekten de muhteşemdi! Artık Paris İngiliz derebeylerinin, İrlandalı namevcutların, Amerikan eski köle sahiplerinin ve döküntülerin, Rus eski serf sahiplerinin ve Ulah boyarlarının randevu yeri değildi. Artık morgda cesetler yoktu, gece soygunları kalmamıştı, hattâ hemen hiç soygun yapılmıyordu; aslına bakılırsa, Şubat 1848 günlerinden beri ilk kez olarak, Paris sokakları, hem de hiçbir tür polis olmaksızın, güvenliydi."

Ne var ki, çok sürmedi. Marx'ın da işaret ettiği gibi, Thiers her ikisini bir arada yapması mümkün değildir: Eğer Komün, Paris yurttaşlarını iki ay rehin alan birkaç "gasıp"ın işi ise, Versailles'ın kana susamış köpekleri neden devrimi yok etmek için on binlerce kişiyi öldürmek zorunda kalmışlardı? Bir başka *saeva indignatio* [şiddetli bir öfke] kükremesiyle hükümetin zalimliğinden ve Komün ruhunun ne Fransa'da ne de başka yerlerde asla bastırılamayacağından söz ederek bitirir.

> Üzerinde büyüdüğü toprak modern toplumun ta kendisidir. Ne kadar kan dökülürse dökülsün, ezilip yok edilemez. Onu ezip yok etmek için, hükümetler sermayenin emeğe uyguladığı -kendi asalak varoluşlarının koşulunu oluşturan- despotizmi söküp atmak zorundadır.
>
> Emekçilerin Paris'i, Komünü ile birlikte, yeni bir toplumun şanlı müjdecisi olarak sonsuza dek kutlanacaktır. Şehitleri emekçi sınıfın ko-

caman yüreğinde saygın bir yere sahiptir. Kıyıcılarını ise, tarih şimdiden, din adamlarının onları günahlarından arındırmaya nafile uğraşacağı ezeli çarmıha germiştir.

Fransa'da İç Savaş, Marx'ın en keyif verici -bu metin onaylanır onaylanmaz, Enternasyonal'in siyasete karışmasını protesto ederek, Genel Konsey'den istifa eden ılımlı İngiliz sendikacılar Benjamin Lucraft ve George Odger için fazlasıyla sert- makalelerinden biridir. (Bundan böyle kendi alçakgönüllü ihtiraslarını sevgili eski siyaset dışı Liberal Parti'lerinde sürdüreceklerdi.) Üçer bin adet basılan ilk iki baskı, on beş gün içinde tükendi; kısa süre sonra Almanca ve Fransızca baskıları geldi. Belki Marx'ın en etkileyici başarısı, rakip Sol hiziplere çekişmelerini unutturmak oldu. "*İç Savaş*'ın Fransızca tercümesinin mülteciler üzerinde müthiş bir etkisi oldu" diye yazdı kızı Jenny, "çünkü tüm grupları -Blanquiciler, Proudhoncular ve Komünistler- hoşnut etti."

Bundan başka, Karl Marx ve Birliği'nin kötü şöhretine de müthiş bir etkisi oldu. Statükoyu savunanlar, sıradan insanların ona meydan okuyabileceğini veya bunu isteyebileceğini aklına bile getiremezler, dolayısıyla her türden sivil itaatsizlik veya karşı koyma edimini, değişmez bir biçimde ipleri çeken gizli elin -ister tek bir Bay Kocaman veya "sıkıca bağlı bir siyasal dürtülü grup" olsun- ele geçirilmesi için bir av partisini başlatır. (Bu paranoyakça eğilimin en lezzetli örneklerinden biri, Agatha Christie'nin 1922'de basılan, gözü pek özel dedektifler Tommy ve Tuppence'ın ani bir fabrika grevleri dalgasını inceledikleri romanı *Gizli Düşman*'da bulunur. "Bu işçi huzursuzluğunun ardında Bolşevikler var" diye öğrenirler, "fakat bu adam, *Bolşeviklerin de arkasında*." Tüm Rus devrimini hiç dikkat çekmeden tasarlayan ve yönlendiren kahramanın Bay Brown adında bir İngiliz olduğu ortaya çıkar.) Tommy ve Tuppence'ın Victoria çağı versiyonlarının, Paris Komünü'nün ardındaki mücrimi çok uzaklarda aramalarına gerek yoktu. Kanıt, *Fransa'da İç Sa-*

vaş'ın son sayfasında apaçık duruyordu. "Polisleşmiş burjuva zihniyeti doğal olarak, Enternasyonal Birliği'nin, genel merkezi çeşitli ülkelerdeki üyelerine ara sıra patlamalar yapma emri veren gizli bir fesat yuvası olduğunu sanıyor" diyordu Marx acı bir alayla. "Aslında, bizim Birliğimiz, uygar dünyanın çeşitli ülkelerindeki en ileri düzeydeki emekçilerini bir araya getiren uluslararası bir bağdan başka bir şey değildir. Sınıf mücadelesinin herhangi bir düzeyde tutarlılık kazandığı her yer, biçim ve koşullar altında, Birliğimizin üyelerinin ön safa çıkmalarından daha doğal bir şey olamaz."

Üyelerinden birkaçı Komün'e seçilmiş olmakla birlikte, Marx'ı -o da sonucu etkilemeyecek kadar geç yazılmış gibi görünen- bir Çağrı yazmakla güvenlendirmek dışında, bizzat Enternasyonal, Komün'ün var olduğu iki ay boyunca ne bir şey söylemiş ne de bir şey yapmıştı. Fakat Marx'ın, Birliğin "ön safta" olduğuna ilişkin abartılı iddiası, tüm kıtada protestolara yol açtı. Artık dışişleri bakanlığına getirilmiş olan Jules Favre, tüm Avrupa hükümetlerinden Enternasyonal'i derhal yasadışı ilan etmelerini istedi. Bir Fransız gazetesi, Londra'daki fesat yuvasından 18 Şubat ayaklanmasını "örgütlemiş" olduğunu iddia ettiği Marx'ı tüm komplocuların "büyük şef"i olarak tanımladı. Enternasyonal'i, hepsi de ayaklanmak için Marx'tan emir bekleyen yedi milyon üyesi olduğu söyleniyordu. Cumhuriyetçi milliyetçiliğin romantik kahramanı büyük Mazzini, İtalyan ve İngiliz basınına Marx'ın başkalarının etkisini kıskanan; hiçbir samimi, felsefi veya dinsel inancın etkisinde olmayan; korkarım, mizacında sevgiden ziyade öfke unsurlarına sahip, otoriter eğilimli bir adam" olduğu bilgisini vererek eski bir intikam hesabını kapattı.

Diğer Avrupa hükümetleri paniği körükledi. İspanya, Komünar mültecilerin iadesini kabul etti ve Londra'daki Alman elçisi, İngiliz Dışişleri

Bakanı Lord Granville'i, "cana ve mala iğrenç tehditkârlığı" nedeniyle Marx'a bayağı suçlu muamelesi yapılması gerektiği konusunda uyardı. Başbakan ve Kraliçe'ye danıştıktan sonra Granville, "aşırı sosyalist fikirlerin bu ülkenin işçi sınıfı üzerinde bir nüfuz kazanmamış olduğu" ve "Birliğin İngiliz şubesi tarafından yabancı ülkelerle ilgili hiçbir adım atıldığının bilinmediği" şeklinde yanıtladı. Hem ayrıca, hiçbir yasayı çiğnememiş bir adamın tutuklanması mümkün değildi.

İçişleri Bakanı Lord Aberdare, Marx ve Enternasyonal hakkında bir şeyler yapması için, özellikle Alexander Baillie-Cochrane adında gürültücü bir milletvekili tarafından sürekli sıkıştırılıyordu. Bir görüş belirtmeden önce Aberdare, özel sekreterinden, Enternasyonal'in sözde kışkırtıcı literatürünün kopyalarını edinmesini istedi. Marx bu konuda seve seve yardımcı oldu: 12 Temmuz'da İçişleri Bakanlığı'na, Açılış Çağrısı, Geçici Kurallar ve *Fransa'da İç Savaş*'ın bir nüshasını da barındıran bir paket gönderdi. Bakunin bunun haberini aldığında, Marx'ın "sinsi ve iftiracı bir polis casusu" olduğunu ilan etti –o günden sonra defalarca tekrarlanan bir kara çalmaydı bu. Marx'ın en yeni biyografilerinden birinin yazarı Robert Payne, "bu suçlamada biraz gerçek payı var" olduğu sonucuna varır.

Fakat Marx, diğer taraftan İngiliz hükümetinin inanabileceği bu zırvayı neden yalanlamaya çalışmadı? Bakunin'in tersine, bu el altından yürütülen komplolara ayıracak hiç vakti yoktu. Enternasyonal, yasal olarak kurulmuş sendikalardan oluşan bir birlikti, o zaman sanki kaplamanın ardında gizlenen korkunç bir suç varmış gibi davranmaya ne gerek vardı? Belgeleri incelemesinin ardından Aberdare'ın Parlamento'ya Marx ve destekçilerinin, kendilerine gelmeleri için sadece "biraz dinsel terbiyeyle eğitilmeye" ihtiyacı olan zararsız hoşnutsuzlar olduğunu söylediği zaman, açıklığa olan inancında haklı da çıktı. "Adil bir çalışma günü için adil bir ücret"ten başka bir şey istemeyen İngiliz sendikacıla-

rın dışarıdan ithal edilen "tuhaf teoriler"le yozlaştırılabileceği korkusunu taşıyan *Times* gazetesi bu sözlerden tatmin olmadı.

Marx'ın risalesi sayesinde, İngiliz gazeteleri artık içerideki düşman karşısında tamamen uyanıktı. *Fraser's Magazine*, Haziran 1871'de "Biz her ne kadar 'Enternasyonal'in nüfuzu hakkında çok az şey görsek ve işitsek de, aslında o, gizemli ve dehşet verici bir güçle, tüm Devrim makinesinin ardındaki gizli kılavuz el idi" diye yazdı. Bir Katolik dergi olan *Tablet*, okuyucularını Londra'nın merkezindeki sevimsiz bir kitapçı dükkânının netameli önemi konusunda uyarıda bulundu. "Seçkinlikten uzak bu dükkânın bir saray ve anıttan fazla anlama geldiğini söylemeye cüret edebiliriz. Zira emirlerine Moskova'dan Madrid'e binlerce kişinin itaat ettiği ve Eski Dünya kadar Yeni Dünya'da da havarilerinin çoktan hükümetlere gözü dönmüşçe savaş açtığı ve bildirileri her hükümetle savaşı isteyen bir cemiyetin -uğursuz, her yerde hazır ve nazır Enternasyonal Birliği'nin- genel merkezi oradadır." Bir *Spectator* başyazısı, Marx'ın nesir üslubunu ("Cobbett'inki kadar cesur" olarak) överken, Çağrı'nın "belki de çağın en önemli ve siyasal işaretlerin en meşumu" olduğu kanısındaydı. Fransız-Prusya savaşında Engels'in saygın bir yazarı olduğu *Pall Mall Gazette* bile cadı avına katılarak, Marx'ı, "siyasal komünizm yaratmayı amaç edinmiş geniş bir komplonun" başına geçen "doğuştan bir Musevi" olarak betimliyordu.

Yıllarca kendi köşesinde, kimsenin tanımadığı biri olarak kaldıktan sonra, Karl Marx kendini ansızın kötü şöhrete kavuşmuş bulmuştu. *Quarterly Review*, "Kuşku yok ki, kuruluşu yönetmeye girişmiş ve onun adına konuşma ve yazma hakkını elde etmiş kişinin, Karl Marx adında zararlı, düşüncesiz ve taşkın bir Alman olduğu doğrudur" diye yazdı. "İngiliz çalışma arkadaşlarının onun şiddetinden bıktığı, buyurgan davranışına direndiği ve onun karakterine çok uyan çamur ve kana sürüklenmeye toplu olarak direndiği de doğrudur." Başlangıçta, tüm bu vel-

vele onu gururlandırdı. "Şu anda Londra'nın en çok çamur atılan ve en çok tehdit alan adamıyım" diye övündü Alman dostu Ludwig Kugelmann'a. Unutulmuşluk ormanının derinliklerinde geçen "Bıktırıcı bir yirmi yılın ardından bu çok iyi geliyor doğrusu. Hükümet gazetesi -*Observer*- beni yasal takibatla tehdit ediyor. Hele bir cüret etsinler! Bu hergelelere pabuç bırakacak değilim!" Fakat bu pervasız meydan okuma çok geçmeden yerini, basında neredeyse her gün tekrarlanan yalanlara ve asılsız haberlere karşı yaralanmış gurura bıraktı. Jenny, onun adına haftalık gazete *Public Opinion*'dan bir özür talep ederek yardım etmeye çalıştığı zaman, -o Toryler'in içine korku düşürecek" umuduyla eski kartvizitini ('Mme Jenny Marx, *née* Baronesse de Westphalen') de zarfın içine koymasını söyledi. Gelgelelim, genellikle daha az ince kontratakları yeğliyordu. Londra'da Fransızca çıkan bir gazete olan, akılları çelinen Avrupalı işçilerin Marx'a "Londra'da son derece hoş bir yaşam sürmesi için her türlü konforu sağlamak uğruna" iflas ettiğini yazmış olan *L'International*'i, "Eğer gazeteniz bu tür yalanları yaymaya devam ederse, yasal eyleme başvurulacaktır" diye uyardı. *Pall Mall Gazette*'deki taze iftiralar da yanıtlanmakta gecikmeyecekti:

> Sayın Bay,
>
> Dünkü nüshanızda Paris muhabirinizden, ben Londra'da yaşadığım hayalini kurarken aslında Bismarck-Favre'ın talebi üzerine Hollanda'da tutuklandığımı öğrendim. Fakat, belki bu, son iki aydır Fransız-Prusya polisinin üretmekten, Versailles basınının yayımlamaktan, geri kalan Avrupa basınının da kopyalamaktan hiç bıkmadığı Enternasyonal hakkındaki sayısız sansasyonel hikâyeden biridir yalnızca.
>
> Saygılarımı sunmaktan onur duyarım, Karl Marx
>
> Modena Villaları, No 1, Maitland Park

Pall Mall Gazette, Marx'ı Fransız politikacı Jules Favre'a kara çalmakla suçlayarak karşılık verdi –ve Modena Villaları'nın saygılı yazarı

tekrar kalem kâğıda sarıldı. "Sizin bir iftiracı olduğunuzu ilan ediyorum" dedi başyazar Frederick Greenwood'a. "Kibirli olduğunuz kadar cahil olmanız benim suçum değildir. Kıta'da yaşıyor olsaydık, sizi başka türlü bir hesap vermeye davet ederdim. Saygıyla, Karl Marx." İngiliz okurlarına göre, kuşkusuz, böyle bir mektubun yayımlanması sadece bu tehlikeli Alman kabadayısı hakkındaki en büyük korkuları teyit ediyordu.

Temmuz ortasında, New York *World*'den bir muhabir, canavarı ininde incelemek üzere Modena Villaları'na geldi. İlk sürpriz, Marx'ın çevresinin ve görünümünün varlıklı bir orta sınıf mensubuna -hattâ belki de, durumu gitgide düzelen bir borsacıya- benzemesiydi.

> Bu ev, zevke ve rahat geçim araçlarına sahip bir adamın kişileşmiş konforu, ama sahibinin kendine has özelliklerinden hiçbir şey barındırmayan bir evdi. Bununla birlikte, masada hoş bir Rhein albümü, milliyetine dair bir ipucu veriyordu. Bir sehpanın üzerindeki vazoyu, içinde bir bomba olabilir korkusuyla, ihtiyatla süzdüm. Benzin kokusu var mı diye kokladım, ama bir tek güllerin kokusunu aldım. Ayak uçlarıma basarak koltuğuma yürüdüm ve kasvetle en kötüsünün olmasını bekledim.
>
> O içeri girdi ve içten bir tavırla selamlıyor beni; ve yüz yüze oturuyoruz. Evet, artık bu ete kemiğe bürünmüş devrimle, Enternasyonal Birliğin gerçek kurucusu ve yol gösterici ruhuyla, sermayeyi emekle savaşa girerse, evinin başına yıkılmasını beklemesi gerektiği konusunda uyaran çağrının yazarıyla -tek bir sözcükle, Paris Komünü'nün savunucusuyla- *tête à tête*, baş başayız. O çağın Tanrılarına iman ettiğini söylemek yerine ölümü tercih eden adamın -yüzü ikiye bölen ve burnu oluşturan kısa, kıvrık bir çizgiyle biten geniş alınlı adamın- büstünü hatırlar mısınız? Akıl gözünüzde, bu büstü alın, sakalı siyaha boyayın, şuraya buraya birkaç tutam beyaz boya sürün; bu başı, orta boylu şişmanca bir cüsseye oturtun ve işte Doktor önünüzde! Yüzünün üst kısmına bir peçe atarsanız, doğuştan bir Ortodoks din adamının refakatinde bulursunuz kendinizi! Başlıca özelliğini, muazzam kaşları ortaya çıkarın, bileşik güçlerin

en korku vereniyle -düşünen bir hayalci, hayal eden bir düşünür- karşı karşıya olduğunuzu göreceksiniz.

Söyleşinin kendisi ise, bu ayrıntılı *mise en scènee* denk güçte değildi. Marx, Enternasyonal'in ardındaki gölge kuklacı mıydı? "Açıklığa kavuşturulacak bir esrar filan yok, sayın bayım" diye kıkırdadı Marx, "belki de sürekli olarak bizim Birliğin kamuya açık olduğu ve oturumlarının tam tutanaklarının okumak isteyenler için basıldığı gerçeğini daima bilmezlikten gelenlerin insani ahmaklığının gizemi dışında. Tüzüklerimizi bir peni karşılığında satın alabilirsiniz ve risalelerimize vereceğiniz bir şilin, neredeyse bizim bildiğimiz kadarını size öğretebilir." Amerikalı gazeteci ikna olmamıştı. Enternasyonal gerçekten bir emekçi cemiyeti olabilirdi, ama onlar, Kuzeybatı Londra'nın saygın bir orta sınıf yurttaşı kılığına girmiş kötü ruhlu bir dahinin elinde bir oyuncaktan ibaret değiller miydi? Marx, "Buna dair hiçbir kanıt yok" dedi kısaca tersleyerek.

Tüm Batı Avrupa'yı kaplayan, hattâ daha uzaklara yayılan sansasyonel söylentileri yalanlamaktan usanmaya başlamıştı. Bir Fransız gazetesi, *L'Avenir Libéral* öldüğü haberini verdi; derken, New York *World*'de, kendi hakkında, onu "ezilen tüm sınıfların ve halkların en bağlı, en korkusuz ve en diğerkâm savunucularından biri" olarak öven bir anma yazısını okudu. Belki çok memnun ediciydi –ama aynı zamanda, sağlık durumu gerçekten kötü olduğu için, faniliğin tatsız bir hatırlatıcısıydı. Ağustos ortasında doktoru "aşırı yorgunluk" teşhisi koydu ve iki haftalık dinlenme ve deniz havası tavsiye etti. "Yanıma karaciğer ilacımı almadım" diye yazdı Marx, Brighton'daki Globe Oteli'nden Engels'e, "fakat hava bana çok iyi geliyor." Sürekli yağmur yağdığını ve adamakıllı soğuk aldığını eklemeye gerek görmemişti.

Kötü şöhreti her yerde peşinden geliyordu. Brighton'a gelmesinden kısa süre sonra, sokağın köşesine sinmiş bir adamın, Londra'da sık sık

Engels'le onu izlemiş oldukça beceriksiz bir casus olduğunu teşhis etti. Birkaç gün sonra, attığı her adımın izlenmesinden iyiden iyiye bıkmış halde, yürüyüşünün ortasında durdu, dönüp tehditkâr ışıltıyla yanan gözlerini takipçisine dikti. Peşindeki, tevazuyla şapkasını çıkarıp selam verip toz oldu ve bir daha asla görünmedi.

Gerçeği bilselerdi, bu dedektif bozuntuları pek çok aşınmış pabuçtan tasarruf edebilirlerdi. Marx'ın muazzam, disiplinli devrimciler ordusu, ancak telaşe memuru politikacılarla editörlerin hayal gücünde mevcuttu. Komün ezilince, kısa bir süre içinde Enternasyonal'in kendisi de dağılmaya başlayacaktı. Enternasyonal'in Fransız şubesi yasadışı ilan edildi, üyeleri ya öldürüldü ya da çok uzaktaki Yeni Kaledonya kolonisine sürgün edildi; İngiliz sendika liderleri Gladstone'un Liberal Parti'sinin kucağına düştüler; ve Amerikan şubelerinin birçoğu spiritizma, ruhlarla haberleşme, serbest aşk, içkiye karşı olma ve bir Evrensel Dil'i savunan tuhaf Victoria Woodhull ve Tennessee Claflin kız kardeşlerin orta sınıf çömezlerince ele geçirildi. (Su götürmeyen baştan çıkarıcı çekiciliğini, kalantor Cornelius Vanderbilt'ten çok büyük meblağlarda para sızdırmakta kullanan Woodhull, meslek hayatına, gezici mucize ilaç kumpanyalarında kocakarı ilacı satıcısı olarak başlamıştı. Birliğin amaçlar tüzüğünü kabul eden herkesin üye olmasına izin veren, Marx'ın açık-kapı siyasasından yararlananlardan biriydi; fakat Uluslararası İşçiler Birliği'nin ve Ulusal Spiritizmacılar Derneği'nin adayı olarak Amerikan başkanlık seçiminde aday olacağını açıklaması, Marx'ın bile sabrını taşırdı.) Marx'ın deniz kıyısında kaldığı dönemde, Londra'daki birkaç Fransız sığınınacı Genel Konsey'e alındı, ama birçoğu Proudhoncu lafazan olduğundan, eski hizip çekişmeleri yeniden başladı.

Ve, kuşkusuz, hâlâ bir de, yaralı ve aksak Enternasyonal'i, bir sonraki avı olarak göz koymuş aç bir sırtlan gibi süzen Mihail Bakunin tehdi-

di vardı. Şimdi yeni dalkavuğu, İsviçre'ye 1869'da gelen kaçık bir Rus anarko-terörist Sergei Neçayev'le birlikte, her zamankinden acımasızca entrikalar çeviriyordu. Kendisi de az hayalci olmayan Bakunin, Neçayev'in Rusya'nın her köşesinde, devrimci hücrelerden oluşan bir şebeke örgütlemesiyle ve St. Petersburg'daki Petrus ve Pavlus Kalesi'nden kaçışının çarpıcı öyküsüyle övünmesi karşısında huşu duyuyordu. Bu masalların çoğu uydurma da olsa, Neçayev'in şiddet iştahı yeterince gerçekti: Rusya'dan kaçmadan önce, anlaşılan sadece bunu yapabileceğini göstermek gibi bir nedenle, bir öğrenci arkadaşını öldürmüştü. Bakunin'le ekip kurduktan sonra, görünüşte "Enternasyonal"den çıkan ve gazabın yaklaştığından söz eden bir dizi kışkırtıcı makale ve bildiri çıkardı.

Bakuninciler'in gariplikleri, Enternasyonal'in İsviçre şubesi olan Federation Romande'ı tam ortadan böldü ve sonsuz bir karışıklığa yol açtı –kısmen her iki hizbin de Federasyon adına bildiriler yayımlamaya devam etmesi yüzünden. Anlaşmazlığı çözmek için Londra Genel Merkezi, Eylül 1871'de, Tottenham Court Caddesi üzerindeki Blue Posts barında bir özel toplantı yapılması kararı aldı. Marx, bu süre boyunca Ramsgate'te kalacak kadar akıllılık eden karısına, "Sabah ve akşam oturumları, aralarda komite oturumları, tanıkların dinlenmesi, rapor hazırlamak ve seaire, zor iş" diye yazdı. "Fakat her şey birlikte düşünüldüğünde, geçen Kongre'den daha çok şey yapıldı, çünkü hitabet komedilerini sahneye koyduran dinleyici kalabalığı yoktu."

Oldum olası iyi bir pub toplantıcısı olan Marx, bu kez de görüşmelerde hakimiyetini kabul ettirdi. Bakunin, Enternasyonal'e kabul edilmesinin şartı olarak, Sosyalist Demokrasi Birliği diye adlandırılan grubunu dağıtma sözü vermiş olmasına karşın, "Birlik hiçbir zaman gerçekten dağıtılmadı; daima bir çeşit örgütlenme olarak korundu"ğuna işaret etti. Bakunin'e dolaysız bir suçlama yapılmadı, ama delegeler,

Enternasyonal'in üyesi veya temsilcisi olmayan Neçayev'in "Rusya'da safdiller ve kurbanları kazanmak için hileli olarak Enternasyonal'in adını kullandığını" belirten bir önergeyi geçirdiler. Bakuninciler ayrıca Federation Romande'ın adını kullanmaktan men edildiler; bir teselli ikramiyesi olarak, Jurassian Federation olarak bilinen ayrı bir İsviçre şubesi kurmalarına izin verildi.

Bakunin aslında ucuz kurtulmuştu. Fakat, Marx'ın bu kavganın sonunu belirleyecek son bir gösteri yapacağını biliyordu, zira Enternasyonal'in, bu iki cambazın bir arada oynayabileceği bir ip olmadığı açıktı. Londra konferansından kısa süre sonra, yeni Jurassian Federation, İsviçre'nin Sonvillier kentinde kendi konferansını gerçekleştirdi; burada Londra konferansının "temsil niteliği olmaması" hakkında öfkeli konuşmalar oldu. Bu doğruydu aslında: Blue Posts'da, Genel Konsey'in on üç üyesi vardı, fakat dünyanın geri kalan kısmından sadece on delege -ikisi İsviçre'den (her ikisi de Bakunin karşıtı), biri Fransa ve İspanya'dan, Belçika'dan da altı olmak üzere- vardı. Gelgelelim, Sonvillier toplantısı daha da az temsil niteliğine sahipti: On altı delegenin her biri Bakuninci idi. Kıta'nın dört bir yanındaki Enternasyonal şubelerine dağıtılan bir tamim yayınladılar: "Deneyimle bin kere kanıtlanan yadsınamayacak bir gerçek varsa, o da, otoritenin onu ellerinde tutanların üzerindeki yozlaştırıcı etkisidir Bu kişiler kendi gözlerinde bir çeşit hükümete dönüşmüşlerdir ve kendilerine özgü fikirlerin onlara Birliğin resmi ve tek yetkili düşünceleri gibi görünürken, başka gruplarca serdedilen farklı görüşlerin artık kendi düşüncelerine denk değerde meşru bir ifade değil de, hakiki bir sapkınlık olarak görünmesi doğaldı." Bu azgın otoriterliğin tek ilacı, onlara göre, Genel Konsey'i tüm güçlerinden soymak ve onu sadece bir "posta kutusu"na dönüştürmekti.

Bakunin sonraki birkaç ay boyunca İspanya ve İtalya'daki Enternasyonal üyelerine, kendisini, "diktatör-mesihleri Marx'a fanatik şekilde

bağlı Alman ve Rus Yahudileri'nin korkunç bir komplosunun" kurbanı olarak sunan, gittikçe isterikleşen, tükürük saçan bir dizi tamim daha yayımladı. Dalkavukça, sadece "Latin ırkı"nın, bu İbrani'nin dünya egemenliğine yönelik gizli planlarını bozabileceğini de ekliyordu.

> Tek bir sömürü mezhebi, bir çeşit kan-emici halk, doymak bilmez, kendi içinde yalnız devletlerin sınırları ötesinde değil, her türlü siyasal fikir farkları ötesinde de örgütlenmiş kolektif bir asalak oluşturan bütün bu Yahudi dünya –bu dünya şu anda, en azından büyük bölümü itibariyle, bir tarafta Marx'ın diğer tarafta Rothschildler'in elindedir. Rothschildler'in, oldukları ve olmaları gerektiği gibi gerici olan bu adamların, komünist Marx'ın erdemlerini son derece takdir ettiğini biliyorum ve buna karşılık, komünist Marx da, içgüdüsel çekicilik ve saygılı hayranlıkla, Rothschild'in dehasına karşı konulmaz bir şekilde yakınlık duymaktadır. Yahudi dayanışması, bütün tarih boyunca kendisini koruyabilmiş olan o güçlü dayanışma, onları birleştirmektedir.

Bu kokuşmuş taşkınlıklar, başka hiçbir şey olmasa bile, hiç değilse samimiydi. Daha önce, 1869'da ("her türlü ahlâk anlayışından ve her türlü kişisel onurdan yoksun") Yahudiler'e karşı yazdığı uzun tirada, bu kurala sadece beş istisna göstermişti: İsa, Aziz Pavlus, Spinoza, Lassalle ve Marx. Bir dostu, Marx'ın günahlarının neden affedildiğini sorduğunda, Bakunin, düşmanın gardını düşürmek istediğini söylemişti: "Onunla bir çatışmaya girebilirim, hattâ bu kısa bir süre içinde olabilir Fakat her şeyin bir zamanı vardır ve henüz mücadele saati çalmadı." Şimdi çatışma başladığına göre, artık gerçek duygularını saklamasına gerek kalmamıştı.

Burada yapılması gereken önemli bir ayrım var. İkinci Dünya Savaşı'na dek, Agatha Christie gibi popüler romancıların, kitaplarına bazı antisemitik sözleri sokuşturdukları oluyordu ("Adam bir Yahudi, elbette, ama son derece iyi bir Yahudi."); ne ki, hiç kimse, Christie'yi altı

milyon Yahudi'yi toplayıp yok etmeyi istemekle suçlamamıştır. Aynı şekilde, "tutumlu Yahudi" stereotipi on dokuzuncu yüzyılda hemen her yerde kullanılıyordu: *Yahudi Sorunu* adlı erken dönem bir makalesinde, Marx'ın kendisi bunu kullanmıştı. Fakat Bakunin, tehlikeli sözlü saldırılarını, onların fiili dinsel gelenekleri, ticaret yöntemleri, toplumsal sınıfları veya siyasal ideolojilerinden bağımsız olarak, "Yahudi kanı"na yöneltmişti. Marx'ın insanlığın kurtuluşunun, Yahudiler'i Yudaizmin istibdadından kurtaracağını ileri sürdüğü noktada, Bakunin sadece onları yok etmek istiyordu. "Tüm ülkelerde halk Yahudiler'den tiksinir" diye yazdı Enternasyonal'in Bolonya şubesine bir tamiminde. "Onlardan o kadar iğrenirler ki, her halk devrimine bir Yahudi katliamı eşlik eder: Doğal bir sonuç..."

Anlaşılır bir şekilde, Genel Konsey, özellikle de Avrupa'daki her editörün Enternasyonal Birliği'ne çamur atmak için fırsat kolladığı böyle bir dönemde, bu soykırım haykırışlarıyla arasına bir mesafe koymak zorunluluğunu hissetti. Haziran 1872'de, Marx'ın kaleme aldığı, daha ilk sayfasında Manş Denizi kadar büyük bir bölünmenin gerçekten de olduğunu doğrulayarak, başlığını çürüten *Enternasyonal İçinde Sahte Bölünmeler*'i yayımladı: "Enternasyonal, kuruluşundan bu yana en ciddi krizden geçmektedir." Bakunin, "ırklar savaşı"nı kışkırtmak ve işçi sınıfı hareketini mahvetmek için anarşist ana planının bir parçası olarak gizli cemiyetler örgütlemekle suçlanıyordu.

Bakunin, bu tartışmayı nihai olarak çözüme bağlamak üzere genel bir kongrenin toplanmasını talep ederek karşılık verdi. 1869'dan bu yana hiç kongre yapılmadığı için -önce Fransız-Prusya savaşı, ardından Paris Komünü'nü izleyen polis zulümleri yüzünden- Genel Konsey'in bunu reddetmesi pek mümkün değildi. Böylece Genel Kongre'nin 2 Eylül 1872'de Lahey'de toplanacağı ilan edildi. Bu, toplantının kendi kalesi olan Cenevre'de yapılmasını isteyen Bakunin'in biraz daha sesini

yükseltmesi için gereken sufleydi, fakat Konsey, İsviçre'nin halihazırda Enternasyonal'in üç kongresinin mekânı olduğuna ve bunun biraz fazla geleceğine işaret etti. Bakunin kendisi toplantıyı tamamen boykot etmeye karar vermekle birlikte, yandaşlarına "Lahey'e delegelerini göndermelerini, ama onlara, çoğunluğun ne konuda olursa olsun Marx'ın görüşünden yana olduğunu ilan eder etmez, toplu halde kongreyi terk etme talimatı"yla, açıkça belirlenmiş *imperative mandates* [buyruk] ile göndermelerini söyledi.

Bu hazırlık çatışmalarının ardından, Lahey Kongresi duruma hiç de uygun olmayan Concordia Salonu'nda* bir komplocu çılgınlık ruh hali içinde açıldı. Altmış beş delege, fakat salonu, onlardan çok daha fazla sayıdaki gazeteciler, casuslar ve bir sirkteki aslanlarmış gibi, bu tehlikeli devrimcileri seyretmeye gelen meraklı kalabalıklar doldurmuştu. Bir Belçika gazetesi okuyucularına, terörizm ve kargaşanın vaftiz babası Dr. Karl Marx'ın "beyefendi bir toprak sahibine" benzediğine dair kötü haberleri verdi. Liberal Hollandalı gazeteci S. M. N. Calisch, Marx'ın Amsterdam'da akrabaları olduğunun söylendiğine değindi: "Bu doğruysa, o zaman ailesinin onu sosyeteye takdim etmekte veya kendisiyle Zoo Kafe'de çay içmekte sorunla karşılaşmayacaklar. Gri takım elbisesinin içinde verdiği izlenim tastamam *comme il faut* [olması gerektiği gibi]. Onu tanımayan herkes ve korkulan Enternasyonal kâbusuyla bağlantısı olmayan herhangi biri, onu yayan gezmeye çıkmış bir turist sanır." Gene de, komünistlerin aksi halde vitrinleri kırıp tüm incik boncukları yağmalayacakları korkusuyla, kuyumcular dükkânlarını kilitleyip kepenklerini kapattılar. Yerel bir gazete olan *Haager Dagblaad* kadınlara ve çocuklara evlerinden çıkmamalarını tavsiye etti.

Roma mitolojisinde Barış Tanrıçası olan Concordia, barış, ahenk, uyumu temsil eder –çn.

Polis ajanlarının ve basın mensuplarının korktuğu gibi, delegelerin gerçek oldukları denetlenirken, kongre derhal kapalı oturuma geçti. Berlin'den bir casus amirlerine, "toplantıların yapıldığı zemin kata halkın bir göz atmasına, hattâ açık bir pencereden içeride neler olup bittiğine dair birkaç sözcük duyabilmek üzere kulak kabartmasına bile izin verilmediğini" üzüntüyle bildirdi. *Times*'ın muhabiri, kulağını bir anahtar deliğine dayamayı başardı, ama tek duyabildiği "Başkan'ın zilinin çınlaması, zaman zaman yükselen öfkeli seslerin gümbürtüsü" oldu. Tartışmalar hem öfkeli hem de uzun sürdü: Üç gün boyunca rakip hizipler neredeyse tüm hasımlarının kimlikleri hakkında itirazlar yükselterek üstünlük mücadelesi verdiler. Bir delege, Chicago'daki Alman işçileri adına gelen Maltman Barry'nin İngiliz işçilerinin kabul gören bir lideri değil, aslında Londralı bir Tory olduğuna işaret ettiğinde, Marx, "İngiliz işçilerinin hemen her kabul gören lideri Gladstone tarafından satın alınmış olması" -diğer İngiliz temsilcilerini pek de saflarına kazanmasını sağlamayacak bir sözdü bu- nedeniyle, bunun gayet normal olduğu yanıtını verdi. Gene de, hâlâ en azından Almanlar'a ve Jennychen'in nişanlısı Charles Longuet'nin de aralarında bulunduğu Fransızlar'a güvenebilirdi. Marx'ın damadı Paul Lafargue, akıllılık ederek, kendinden başka herkesin sıkı bir Bakunin yandaşı olduğu İspanyol delegasyonuna dahil ettirmişti adını.

Üç günlük maratonun sonunda, anarşistlerin net bir sayısal üstünlüğe sahip olduğu açıkça anlaşıldı. Artık işlerine dönmek zorunda olan bazı delegeler, asıl tartışmaları ve oyları bekleyemeden o gün ülkelerine döndüler; diğerleri, yerel genelevlerde daha uyarıcı kongre arayışlarıyla kendi başlarına dolaşmaya çıktılar.

"En sonunda, Enternasyonal kongresinin gerçek bir oturumunu görebildik" diye bildirdi *Le Français*, 5 Eylül akşamı kapılar halka açıldık-

tan sonra, "salonda kapasitenin on katı bir kalabalık, alkışlar ve söz kesmeler ve itişme kakışmalar, taşkın haykırışlar ve kişisel hücumlar ve aşırı derecede radikal ama bununla birlikte aşırı çelişkili görüş bildirileri, karşılıklı itirazlar, karşılıklı suçlamalar, protestolar, toplantıyı açış çağrıları ve nihayet, saat onu geçe, olayların yarattığı tropikal bir sıcak ve anlatılamaz bir karışıklık içinde, tartışmaların değilse bile oturumun kapatılması." Engels'in arkasında sessizce oturarak dikkat çekmemeye çalışmasına karşın, bu gösteriyi "beyefendi toprak sahibinin" yürüttüğü konusunda kimsenin kuşkusu yoktu. Genel Konsey'in yetkileri üzerine yapılan daha ilk tartışmada, New York'tan bir delege, Enternasyonal'in "çok zeki" güçlü birine ihtiyacı olduğunu ileri sürdü. Tüm gözler aynı anda Marx'a dönerken salonda bir kahkaha koptu. Önerge, on altı eksikle, otuz ikiye karşı altı oyla kabul edildi.

Sonuç ilan edildiğinde, Engels ansızın sandalyesinden kalkıp, "kongreye bir söz söylemek" için izin istedi. Enternasyonal'in apaçık bölünmüşlüğü ve Fransızlar'ın İspanyollar'la, İngilizler'in Almanlar'la uzlaşmaya varma olasılıklarının görünmeyişi karşısında, Marx'la kendisinin Genel Konsey'in New York'a taşınmasını önermek istediğini söyledi.

Kulaklarına inanamayan delegeler, bir iki dakika dillerini yutmuşçasına sessiz oturdular. Bir İngiliz gözlemci, "Bu bir *coup d'état* idi ve herkes bu büyüyü bozmak için yanında oturana baktı" diye yazdı. Paris Komünarlarının daha bir yıldan biraz fazla bir zaman önce gösterdiği gibi, Avrupa yeni devrimci hareketin beşiğiydi: Enternasyonal, bebeğini Atlas Okyanusu'nun öbür kıyısından nasıl besleyip eğitecekti? Engels'in Birleşik Devletler'deki örgütlü emeğin üstün "kapasite ve coşkusuna" övgüsü özellikle inandırıcılıktan uzaktı, zira herkes biliyordu ki, son birkaç yıldır Enternasyonal'in Amerika şubesi Victoria Woodhull ve çatlak tarikatine karşı mücadeleyle meşguldü. Tüm Amerika çapında bir Genel Konsey'in Proudhoncular, Blanquiciler ve Komünistler arasında

daha az tartışmayla yüz yüze kalacağı doğruydu, ama aynı zamanda Karl Marx'ın kudretli beyninden de yoksun kalacaktı. En hararetli düşmanlarından bazıları sırf bu nedenle bu düşünceyi onayladılar; tıpkı birçok müttefikinin aynı nedenle red oyu vermek zorunluluğunu duyması gibi. Çok endişeli bir Marksist, "Onun kişisel gözetimi ve yönetimi kesinlikle temel niteliktedir" diye karşı çıktı. Bir başkası, genel merkezi New York yerine Ay'a da nakledebileceklerini söyledi. Gelgelelim, anarşistlerin toplu oyu sayesinde, Marx ve Engels istediklerine ulaştılar: Altı delegenin bulunmadığı oylamada, yirmi altı Evet'e karşı, yirmi üç Hayır oyu verildi.

Enternasyonal'i Amerika'ya sürgün ederek, Marx onu bile bile ölüme mahkûm etmişti. "Komün'ün yıldızı zaten pek fazla yüksek olmayan meridyen irtifaını kaybetti" diye yorum yaptı *Spectator* 14 Eylül'de, "ve Rusya'da olmadığı sürece, o kadar yükseldiğini kolay kolay göremeyeceğiz." O zaman niçin bunu yaptı? Marksist araştırmacılar, soruyu çözümsüz bir muamma olarak ele almışlardır, ama aslında büyük bir gizem yoktur: Düpedüz savaşan kabileleri bir arada tutma çabasından bıkıp usanmıştı. Bu sırrı bilen bir iki yoldaşı vardı. Bir Rus dostuna, kongreden üç ay önce, "O kadar ağır iş yükü altındayım ki" diye yazmıştı, "ve aslında bu işler kuramsal çalışmalarımı o kadar engelliyor ki, Eylül'den sonra, şu anda, temelde benim omuzlarıma binmiş ve bildiğiniz gibi, tüm dünyaya dal budak sarmış *ticari işlerim*den [Genel Konsey için kullandığı şifre] çekileceğim. Fakat her işte itidal gerek ve artık birbirinden bu kadar farklı iki işi bir arada -en azından bir süreliğine- yürütemeyeceğim." Belçikalı sosyalist César de Paepe'ye, 28 Mayıs 1872 tarihli bir mektupta, görevden terhis olma duygusu daha da belirgindi: "Gelecek kongreyi iple çekiyorum. O gün, benim köleliğimin sonu olacak. Ondan sonra artık yeniden özgür bir insan olacağım; bundan böyle idari görev almayacağım..." Marx, kendi egemen varlığı olmaksızın

Genel Konsey'in eninde sonunda dağılacağını ve yok olmadan önce komünizme ciddi hasar vereceğini biliyordu. Yaralı hayvanı acılarından bir an önce kurtarmak en iyisi olacaktı.

New York kararının ardından, Lahey Kongresi'ndeki tartışmalar artık heyecanı düşmüş bir hikâyenin ruhsuz sonu haline geldi. Fakat Marx sahneden inmeden önce bir *coup de théâtre* [beklenmedik değişiklik] daha hazırlamıştı. Hollanda'ya doğru yola çıkmadan iki hafta önce eline St. Petersburg'dan, Mihail Bakunin'in cani bir manyak olduğunu kanıtlıyor gibi görünen bir belge geçmişti. Şimdi bunu ortaya çıkararak, boş tartışmalar şenlik ateşini son bir kez daha tutuşturdu.

Geçmişte, 1869 kışında, her zamanki gibi parasız olan Bakunin, Lyubavin adında bir yayınevi temsilcisinden *Kapital*'i Rusça'ya çevirmek için 300 ruble almıştı. Bu iş için daha az uygun bir isim düşünülemezdi: İflah olmaz bir oyalayıcı olması bir yana, Marx'ın şöhretini yayacak bir şeyi yapmayı isteyecek biri değildi. Fakat anlaşılan Lyubavin bu konuda hiçbir şey bilmiyordu ve birkaç ay sonra, çevirinin teslim tarihinin artık geldiğine ilişkin nazik bir hatırlatma mektubu gönderdi. Yanıt olarak, Şubat 1870'te gizli bir devrimci suikastçiler "bürosu" adına hareket ettiğini ileri süren Bakunin'in kudurmuş köpeği Sergei Neçayev'den dehşet verici bir mektup aldı. Lyubavin'i bir asalak ve Bakunin'i zorla edebi ayak işlerine sokarak "Rus halkının son derece önemli davası için çalışmasını" alıkoymaya çalışan bir haraççı olarak suçlayan Neçayev, yayıncıya sözleşmeyi yırtıp atmasını ve paranın Bakunin'de kalmasını emrediyordu –aksi halde...

> Kiminle karşı karşıya olduğunuzu bilecek, bu yüzden de sizinle *ikinci kez çok daha az uygar bir tarzda* muhatap olmamızdan kaçınmak için gereken her şeyi yapacaksınız Biz zamanlama konusunda daima son derece dikkatliyizdir ve bu mektubu alacağınız tarihi tastamam biliyoruz. Siz de, bu talepleri yerine getirmekte en az bu kadar özenli olmalı-

sınız ki, bu önemsiz olayı büyütecek aşırı önlemlere başvurmamıza gerek kalmasın İlişkilerimizin daha dostane hale gelmesi ve aramızda sağlam bir anlayışın yaratılması veya ilişkimizin çok tatsız bir yön almasi tamamen size bağlıdır.

Size bildirmekten şeref duyarım Beyefendi, saygılarımla...

Neçayev, "aşırı önlemler"inin niteliğine bir ipucu olarak, kâğıdı bir tabanca şeklinde tepe, balta ve hançerle süslemişti.

Bu, teslim tarihini kaçıran bir yazara tavsiye edilebilecek bir teknik değildir. Bakunin daha sonra, tıpkı Neçayev'in St. Petersburg'da bir öğrencinin öldürülmesinden dolayı arandığını bilmediği gibi, bu mektuptan da haberdar olmadığını ileri sürdü: Bu korkunç olayı öğrenir öğrenmez, 1870 güzünde, kana susamış ortağını derhal reddetti. Masum olduğu iddiası, o gün bugündür tarihçiler ve biyograficileri tarafından kabul edilmiştir, ama bunun da dünya çapındaki bu hayalperestten çıkan diğer her şeyden daha güvenilir olduğu söylenemez.

Gerçek, Paris'teki Bibliothèque Nationale'in arşivlerinde yatıyor; 1966'da Profesör Michael Confino, Bakunin'den Neçayev'e 2 Haziran 1870 tarihli -yani, anarşizmin babasının mücrim oğlunu sözde reddetmesinden *sonra*- uzun bir mektup keşfetti. Onu yadsımak şöyle dursun, Bakunin, tek bir şartla, (Neçayev'i sevgiyle çağırdığı gibi) "Çocuk"un kurbanlar seçiminde daha seçici olması şartıyla, birlikte komplo kurup plan yapmaya devam etmelerini öneriyordu. "Bu basit kanun" diye yazmıştı, "faaliyetimizin temelini oluşturmalı: Tüm Kardeşler arasında ve bir Kardeş olmaya muktedir olan ve böyle olmasını istediğin herkese karşı doğruluk, dürüstlük ve karşılıklı güven; düşmanlara karşıysa yalan, kurnazlık, hile ve gerekirse, şiddet." Bakunin'in "gangsterlik" şöhreti işte bu kadardı.

Neçayev'den bahtsız Lyubavin'e yazılmış mektuptan oluşan diğer suçlayıcı kanıt, Marx, Lahey'de bunu delegelere gösterdiğinde istenen

etkiyi yaptı. Kongrenin son gününde, yirmi yediye karşı yedi gibi büyük bir çoğunlukla, delegeler Bakunin'in birlikten çıkarılması gerektiği yönünde oy verdiler.

Enternasyonal, merkezinin New York'a nakledilmesinden sonra hızla geriledi ve 1876'da kendi kendini feshetti. Mihail Bakunin de aynı yıl öldü. Sevgili Çocuk'u Neçayev, 1872'de İsviçre'den Rusya'ya iade edildi, cinayet suçundan mahkûm edilip Aziz Petrus ve Pavlus Kalesi'ne gönderildi –rutubetli bir zindanda on yıllık tecridin ardından otuz beş yaşında öldü. Marx'ın ömrü hepsinden uzun oldu.

12
MATRUŞ KİRPİ

Paradoks, ironi ve çelişki, yani Marx'ın eserine hayat veren ruhlar, aynı zamanda onun yaşamını biçimlendiren amansız üçlemeydi. Marx, muhtemelen Ralph Waldo Emerson'un meydan okuyucu inancını alkışlardı: "Küçük devlet adamları, filozoflar ve papazların taptığı aptalca bir tutarlılık, küçük zihinlerin saplantısıdır. Büyük bir ruhun tutarlılıkla hiçbir işi olamaz."

O zaman, bütün çalışma hayatı boyunca ebedi ve ezeli biçimde züğürt olan bir adamın, hayatını kazanmak için mücadele etmekten vazgeçtiği anda mali açıdan güvene ulaşması şaşırtıcı değildir. 1870 yazında, Engels aile işindeki ortaklığını Ermen biraderlerden birine sattı ve aldığı parayla, tutumluluğu beceremeyen dostuna yıllık 350 poundluk bir gelir sağlamayı başardı. "Bu büyük iyiliğin karşısında yerle bir oldum" diyordu şaşkınlıktan dili tutulan Marx. Yirmi yıldır Engels, bir yandan siyasal davası için büyük bir gayretle yazar ve çalışırken, öte yandan da geniş bir bağımlılar kabilesi için ekmek parasının kaynağı -Burns kız kardeşler, Marx ailesi, Helene Demuth- olmuştu. Bir kez bile yakınmamıştı. Jenny Marx'ın dediği gibi, "Daima sağlıklı, güçlü, neşeli ve iyimserdir ve birasının (hele Viyana birasıysa) tadını adamakıllı çıkarır." Lizzy Burns ile saf yeğeni Mary Ellen'ın ("Pumps") refakatinde, Engels Londra'ya taşınarak, Regent's Park Caddesi 122 numarada şık bir kent evini kiraladı.

Kaderin tüm cilveleri bu kadar iyicil değildi. Enternasyonal'deki mücadele yılları Marx'ta Fransız sosyalistlerine karşı, Genel Konsey'den is-

tifa ederek iyileştirmeyi umduğu şiddetli bir alerji yaratmıştı; şimdi kader bu sinir bozucu unsurlardan ikisini ona damat yapmıştı. 2 Ekim 1872'de, Lahey Kongresi'nden iki hafta sonra, Jennychen St. Pancras nikâh dairesindeki bir törenle Charles Longuet ile evlendi.

Karl'ın aşırı önyargılarını her zaman paylaşmayan gelinin annesi, bu önyargıya kesinlikle katılıyordu. Fransızlar'la ilgili hemen her şey onun da sinirlerini bozuyordu –Fransızlara özgü *hauteur* [kibir], *élan* [şevk, canlılık], *savoir faire* [bilmişlik], *idées fixes* [sabit fikirler], *grandes passions* [büyük tutkular] ve muhtemelen bir parça da *je ne sais quoi* [nasıl söylesem?]. "Longuet çok yetenekli bir adam" diye yazdı Liebknecht'e nişan ilan edildiği zaman, "ve iyi, dürüst ve düzgün de ... Ama öte yandan, ikisinin birleşmesini büyük bir huzursuzluk hissetmeksizin düşünemiyorum ve aslında Jenny'nin seçiminin, elbette ulusunun tüm çekici özelliklerini taşıyan fakat aynı zamanda onların zaaflarından ve yetersizliklerinden de muaf olmayan bir Fransız yerine, bir İngiliz veya Alman'dan yana olmasını tercih ederdim."

Gerçekten de Longuet'nin, karısının ev işlerinin sonu gelmez angaryalarına mahkûm eden, yere bakan yürek yakan cinsten, bencil ve zalim bir kabadayı olduğu ortaya çıkacaktı. "Bir zenci gibi, ağır işleri ne kadar yapsam da" diye anlatıyordu kız kardeşi Eleanor'a, "evde olduğu her dakika bana haykırmaktan ve homurdanmaktan başka bir şey yaptığı yok." Karl Marx'a göre, bu sefil evliliğin tek tesellisi torunlarının doğması -çoğu küçük yaşta ölen beş oğlan- ve Londra Üniversitesi'nde hoca olan Longuet'nin, Jennychen'in doymasını ve barınmasını sağlayan düzenli bir geliri olmasıydı. (Nikâhtan iki yıl önce, Marx ailesinin mali durumu yeni bir cehennemi noktaya dek düştüğü zaman, Jennychen de mürebbiye olarak bir iş aramak zorunda kalacak kadar düşmüştü.)

Laura'nın kocası, tam tersine, umutsuz bir vaka gibi görünüyordu. Paul Lafargue, üç çocuğunun doktorlara olan güvenini yerle bir ederek

ölmesinin ardından, tıbbi amaçlarından vazgeçti; bunun yerine, fotoğraf gravürlemede "yeni bir işlem"in patent haklarını satın alarak ticarete atıldı. Bu akıldışı girişim, daha baştan itibaren, Komünar sığınmacı ortağı Benjamin Constant Le Moussu'yla aralıksız tartışmaları yüzünden topal başladı ve aile şerefini kurtarmak üzere (söylemek bile gereksiz ki, Engels'in mali kaynaklarıyla) Lafargue'ın hissesini satın almak Marx'a düştü. Ardından bizzat Marx'ın da patent mülkiyeti konusunda Le Moussu'yla arası açıldı. Mahkemeye giderek rezil olmak ve bir sürü masraf etmektense, bu tartışmayı solcu bir avukat olan Frederic Harrison'un özel hakemliğine götürdüler. Harrison anılarında olayı şöyle anlatır:

> Kanıtları vermelerinden önce, o zamanki kanun uyarınca yasal tanıklıktan önce gerektiği gibi, İncil üzerine yemin etmelerini istedim. Bu her ikisini de dehşetle doldurdu. Karl Marx, kendini asla bu kadar alçaltmayacağını söyleyerek itiraz etti. Le Moussu, hiç kimsenin onu böyle bir abeslikle suçlayamayacağını söyledi. Yarım saat kadar, her ikisi de diğerinin önünde ilk yemin eden olmayı reddederek tartıştılar ve itiraz ettiler. Sonunda, tanıkların aynı anda ağızlarından tek söz çıkmadan "kitaba dokunmaları" şeklinde bir uzlaşma yolu buldum. Her ikisi de, tıpkı Opera'da Mefisto'nun Haç'a dokunmaktan kaçınması gibi, kutsal kitabı tutmanın kirliliğinden kaçınıyormuş gibi göründü bana. Davada her iki taraf da kendilerini savunduğu zaman, Karl Marx büyük bir karışıklığa battığından, becerikli Le Moussu kazandı.

Bu yenilgi, Marx'ın "Fransız lafazanlıkları"nın altında, Parisli sosyalistlerin hepsinin yalancı ve işe yaramazlar olduklarına ilişkin inancını pekiştirdi. "Beni ve başkalarını aldatarak önemli meblağlarda para kaldıran ve ardından kişiliğini temize çıkarmak ve kendisini güzelim ruhu takdir görmeyen bir masum gibi göstermek için rezilce iftiralara kalkışan" bir dolandırıcı olarak mahkûm ettiği Le Moussu derhal kişisel baş belası listesine katıldı. Fakat Marx'ın gazabı çok geçmeden yeniden Paul Lafargue'a, kendisini bütün bu kargaşanın içine atan iktidarsız hırbo-

ya yöneldi. Kişisel "zaafları ve yetersizlikleri" bir yana, gerek Lafargue gerek Longuet, çileden çıkmış kayınpederlerinin sayısız vaazlarına ve derslerine kulak asmayı reddeden siyasal hoppa ve gevezelerdi. "Son Proudhoncu olarak Longuet ve son Bakuninci olarak Lafargue!" diye yakındı Engels'e. "Şeytan görsün yüzlerini!"

İki kızını Fransızlar'a kaptırması bir talihsizlik olarak görülebilirdi; bir üçüncüsünü aynı şekilde kaybetmek ise akıl almaz bir dikkatsizlik olurdu ancak. Bu yüzden Eleanor gönlünü, kendi yaşının tam iki katı, otuz dört yaşındaki şık Hippolyte Prosper Olivier Lissagaray'a kaptırdığında ne kadar dehşete kapıldığını tahmin etmek kolaydır. Lissagaray'ın talihsizliği, Modena Villaları'nın sokağına, Lafargue ile Longuet'ye karşı Galya savaşlarının başlamasından sonra varmasıydı; başka koşullarda oldukça uygun bir aday olarak görülebilirdi. "Tek bir istisnayla, Komün hakkında bugüne kadar çıkan kitapların hepsi çöpten ibaret. Genel kuralın o tek istisnası da, Lissagaray'ın eseri" demişti Jennychen 1871'de Kugelmann'a, anlaşılan babasının fikirlerini yansılayarak. Lissagaray birkaç yıl sonra daha geniş bir *History of the Commune* [Komün Tarihi] yayımladığında, Eleanor'a bir İngilizce çevirisini yapmasında Marx yardım bile etmişti. Bununla birlikte, bu adam su götürmez derecede Fransız idi: Briyantinli bukleleri, tepeden bakan sırıtışı ve pervasız frapanlığı, hepsi hercai bir bireycinin simgesi gibi görünüyordu ve sorumlu bir koca olabileceğini kanıtlama sorumluluğu Lissagaray'a düşüyordu. Marx, Engels'e, "Ondan hiçbir şey istemedim" diye yazdı, "bir tek, şöhretinden daha iyi olduğunun ve ona güven duyulabilmesi için iyi bir nedenin, sözcükler dışında bir kanıtını göstermesinden başka Lanet olası sıkıntı şu ki, çocuk yüzünden son derece ihtiyatlı ve hoşgörülü olmam gerekiyor."

O kadar da değil: Uzun dönemler boyunca "Tussy"ye "Lissa"yı görmeyi yasakladı, bu arada gizli randevularına suç ortaklığı ederek ger-

çekten ihtiyatlı ve hoşgörülü olması gereken Jenny Marx oldu. Fakat bu kısa süreli görüşmeler, ayrılık acısını artırmaktan başka bir işe yaramıyordu. Mart 1873'te Eleanor, Marx'ın ters bakışlarından (ve belki de mali bağımlılığından) kurtulmak için Brighton'daki bir kızlar okulunda bir öğretmenlik buldu; Eylül'e gelindiğinde, sinirsel bir yıkım halinde eve döndü. Babası ve sevdiği arasında bir seçim yapmaya zorlanırsa, babasına bağlılığından vazgeçemezdi, ama neden böyle bir seçime zorlanıyordu ki? Birkaç ay sonra onun masasına bıraktığı bir mektup hem acısını hem de hiç eksilmemiş itaatkârlığını ortaya koyuyordu:

Sevgili Mağribim,

Sana bir şey soracağım, ama önce çok kızmayacağına söz vermeni istiyorum. Sevgili Mağribi, L.'yi tekrar görmeme izin verip vermeyeceğini öğrenmek istiyorum. Onu *hiç* görememek *çok* zor. Sabırlı olmak için elimden geleni yapıyorum, ama o kadar zor ki, artık daha fazla dayanabileceğimi sanmıyorum. Buraya gelebileceğini söylemeni beklemiyorum. Bunu isteyemem bile, ama ara sıra onunla bir yürüyüşe olsun çıkamaz mıyım?

Brighton'da çok hastalandığım zaman (günde iki üç kez bayılıyordum), L. beni görmeye geldi ve her seferinde daha güçlü ve daha mutluydum; ve omzuma yüklediğin ağır yükü daha iyi taşıyabilecek durumdaydım. [Marx'ın bu ziyaretlerden hiç haberi olmamıştı.] Onu görmeyeli *o kadar* çok zaman oldu ki, ve mutlu ve neşeli görünmek için o kadar çok uğraşıyorum ki, görünüşü kurtarma çabalarıma karşın kendimi o kadar perişan hissetmeye başladım ki, artık daha fazla...

Her durumda, sevgili Mağribi, şimdi onu göremeyeceksem bile, *ne zaman* görebileceğimi söyleyemez misin? Bu iple çektiğim bir şey ve o kadar da belirsiz bir tarih olmazsa, beklemesi daha az yıpratıcı olur.

Sevgili Mağribim, bunları yazdığım için bana kızma, ama seni yine endişelendirecek kadar bencillik ettiğim için bağışla beni ne olur.

Seni seven
Tussy

Marx boyun eğmedi.

Eleanor, babasının da hep yaptığı gibi, bir şeylerle uğraşarak kendini meşgul etmeye çalıştı. Bayan Vezin diye biriyle birlikte, bir sahne kariyerine dair çocukluk hayallerini gerçekleştirmek umuduyla tiyatro derslerine kaydoldu; sosyalist öğretmen Frederick James Furnivall'ın kurduğu pek çok gruptan ikisi olan New Shakespeare Derneği'ne ve Browning Derneği'ne katıldı; kendinden önce Marx'ın yaptığı gibi, British Museum'un sıcak barınağını keşfederek burada Furnivall için serbest araştırma ve çeviriler yapmayı üstlendi. (İngiltere'ye yeni gelen, yakın bir dostuna dönüşecek George Bernard Shaw adlı genç İrlandalı ile buradaki okuma salonunda tanıştı.) Yıllar sonra, Haziran 1882'de Eleanor, Browning Derneği'nin yıllık toplantısındaki bir konuşmadan sonra, Jennychen'e heyecanla şunları yazacaktı:

> Salon kalabalıktı –ve her türden "edebi" ve diğer "kodamanlar" orada olduğundan, gülünç derecede sinirliydim, ama gayet iyi götürdüm. Bayan Sutherland Orr (Royal Academy başkanı Frederick Leighton'ın kız kardeşi) beni Browning'e götürmek ve onun şiirlerini bizzat kendisine okutmak istedi! Bu öğleden sonra Lady Wilde'daki "kalabalık"a davet edildim. Kendisi o aksak ve iğrenç genç adamın, kendisini Amerika'da öylesine rezil eden Oscar Wilde'ın annesi olur. Oğlu henüz döndüğü ve anne çok iyi biri olduğu için gidebilirim Coşku ne de hoş bir şey!

Bu ünlem işaretleri, "kodamanlar"dan söz ederken gösterdiği huşu gibi, tam da Charles Pooter'a* lâyık olacak türdendir.

Coşku biraz sevinç ve teselli getirse de, Lissagaray *impasse*'ından [kördüğüm] onu büsbütün koparamıyordu. Eleanor'u en çok üzen de, onu hiç anlamayan Jenny'nin bile kendisine karşı bu kadar anlayışlıy-

---

Charles Pooter: Weedon ve George Grossmith'in *Önemsiz Bir Adamın Günlüğü* adlı kitabının sözde yazarı ve başkahramanı olan kurgusal bir kişilik –çn.

ken, sevgili Mağribi'sinin -"mizaçlarımız bu kadar benzer" olduğu halde- yaptığı fedakârlığın farkında bile olmamasıydı. Birçok ziyaretçinin değindiği gibi, çarpıcı bir fiziksel benzerlikleri de vardı: Koyu renk, parlak gözlerin ve dikkat çekici bir burnun üzerinde geniş, alçak bir alın. Eleanor'un fotoğrafına bir sakal çizseniz, genç Karl Marx'ın yüzünün ta kendisini bulursunuz. "Ne yazık ki, babamın sadece burnunu almışım" diye dalga geçiyordu, "dehasını değil." Kızlarını karşılaştırdığında, Marx "Jenny bana çok benziyor, ama Tussy *tamamen ben*" diyerek bu benzerliği kabul ediyordu. Onun yolunu izleyen Tussy, edebiyatçı erkekler arasında çok yaygın, ama onlu yaşlarının sonunda, iyi eğitimli bir Victoria çağı genç kızı için nadir ve dehşet verici bir alışkanlıkla, zincirleme sigaralarla sinirlerini yatıştırmaya çalışıyordu.

Hastalıkları bile korkutucu bir eşzamanlılık gösteriyordu. Tussy'nin depresyonu başağrıları, uykusuzluk, karaciğer rahatsızlığı ve Marx'ın çok iyi bildiği (çıban hariç) neredeyse tüm diğer belirtiler şeklinde ortaya koyuyordu kendini. "Ne babamın ne doktorların, hiç kimsenin anlamayacağı şey" diye yakınıyordu, "beni etkileyen şey aslında *zihinsel kaygılar*" –bir zamanlar "hastalığım daima zihnimden kaynaklanıyor" diye kabul eden bir adam için ne tuhaf bir veraset intikali. 1870'lerin büyük bölümü boyunca, inleyen bu iki yarı-sakat, bir tedavi bulmak umuduyla Avrupa'nın kaplıcalarında dolaşıp durdular, ama birbirlerini hasta ettikleri sonucuna varmamak zordur. Ağustos 1873'te, Tussy, Brighton'da bayılma nöbetleri geçirirken, Marx, St. Petersburg'daki bir yoldaşına, "Aylardır şiddetli acılar çekiyorum ve kendimi, bir süredir, aşırı çalışmanın sonucu olarak tehlikeli bir hastalık halinde buldum. Başım o kadar ciddi şekilde etkilendi ki, felç nöbetinden endişe edildi..." diye yazdı. İki hafta sonra, kendisine iyi gelebileceği inancıyla bir kaşık ahududu sirkesi içerken, korkunç bir boğulma tehlikesi geçirdi: "Yüzüm simsiyah kesildi, vb. Bir kere daha olursa, kesinlikle bu dünya-

dan ayrılabilirim." Tussy'nin Londra'ya dönmesinden sonra, "bir beyin kanamasına dayanamayacağıma ilişkin ciddi ihtimal" üzerinde kara kara düşünmeye koyuldu. Başlangıçta doktoru bir inme geçirmiş olabileceğini düşündü, ama daha sonra teşhis sinirsel yorgunluk olarak değiştirildi. 24 Kasım'da, Jenny, Marx'ı çok rahatlatacak şekilde, baba kız Harrogate'teki içmelere gitmek üzere Londra'dan ayrıldılar.

Üç haftalık dinlenme ve mineral banyolarına ikisi de bayıldı, gerçi Marx, oldum olası hiç sevmediği bir yazar olan Saint-Beuve okuyarak, işkence görmüş beynini yormaya devam etti. "Adam Fransa'da bu kadar şöhretli olduysa" diye yazdı Engels'e, "romantik bir kılığa ve yeni icat edilmiş deyimlerle kasıla kasıla dolaşarak her bakımdan Fransız *vanité*'sinin [kibir] en klasik kişileşmesi olmasındandır." Kafasını, kızının hasretini çektiği, kasılarak dolaşan, bir başka Fransız'dan uzaklaştırmak açısındaıı, ideal kitap olduğu söylenemez. Fakat yeni bir çıban patlaması ve sağlığı hakkında bir sürü gazete dedikodusu eşlik etse de, Noel için Modena Villaları'na dönerken bile yeterince neşeli görünüyordu. "İngiliz gazetelerinin ara sıra ölümümü ilan etmelerine, hiçbir hayatiyet işareti vermeyerek, izin veren bizzat benim" diyordu. "Kamuoyuna aldırış bile etmiyorum ve ara sıra hastalığım abartılıyorsa, en azından beni yeryüzünün dört bir köşesinden tanımadık kişilerin (kuramsal ve tersi) her türlü isteklerinden esirgenmem gibi bir avantaj sağlıyor."

Harrogate'ten dönüş yolunda, Engels'in dostu Dr. Eduard Gumpert'e muayene olmak için uğradığı Manchester'da bir gün kaldı; Dr. Gumpert bilinen tek tedavinin pek gözde Bohemya kaplıca kenti Karlsbad'a bir yolculuk olan "belirli bir karaciğer büyümesi" teşhisi koydu. Muhtemelen bir yıkıcı olarak tutuklanacağı Almanya üzerinden bir yolculuğu gerektirdiğinden, Marx bunu yapmanın imkânsız olduğunu düşünüyordu. Fakat ardından aklına bir fikir geldi: Bir yılı aşkındır İngiltere'de

yaşamış olan bir göçmene İngiliz vatandaşlığı ve dolayısıyla, yabancı sınır muhafızlarına karşı Britanya Kraliçesi'nin himayesinden yararlanma hakkı tanınmıştı. İçişleri Bakanlığı'na, dört Hampsteadli komşusunun "iyi kişiliği"ne tanıklık eden yeminli ifadeleriyle birlikte, bir başvuru dilekçesi verdikten sonra, yurttaşlık belgesinin birkaç gün içinde kendilerine iletileceği inancıyla Eleanor'la ikisi 15 Ağustos 1874'te Almanya'ya doğru yola çıktılar. Ne ki, 26 Ağustos'ta İçişleri Bakanı, Marx'ın avukatına başvurusunun geri çevrildiğini bildirdi. Hiçbir gerekçe gösterilmedi; ama Scotland Yard'dan İçişleri Bakanlığı'na gönderilen, şu anda Devlet Arşivleri'nde bulunan gizli bir mektup her şeyi ortaya koyar:

> Carl Marx – Vatandaşlık başvurusu
>
> Sözü geçen şahısla ilgili olarak, kendisinin dile düşmüş bir Alman ajitatör, Enternasyonal Birliği'nin başı ve Komünist ilkelerin savunucusu olduğunu arz ederim. Kendi Kralına ve Ülkesine sadık kalmamıştır.
>
> Sözü geçen Baylar "Seton, "Matheson", "Manning" ve "Adcock" hepsi burada doğmuş Britanya uyrukları ve saygıdeğer aile reisleridir. Kendilerinin, başvuran kişiyi tanıdıkları tarihe ilişkin verdikleri ifadeler doğrudur.
>
> W. Reimers, Çavuş
> F. Williamson, Amir.

Böylelikle Marx, Kraliçe Victoria ve onun yetkililerinin yardımı olmadan -herhalde doğuştan bir İngiliz uyruğu olan Eleanor'un eşlik etmesi sayesinde- Karlsbad'a ulaştı. Fakat, Germania Oteli'ne kaydını, kimsenin kimliğini teşhis etmeyeceği umuduyla "Bay Charles Marx, gelir sahibi beyefendi" olarak yaptırdı. Bu kılık değişikliğine karşın, yerel polis durumu fark ettiyse de, bir aylık sürekli izlemenin ardından, "hiçbir kuşkuya yer vermeyecek" şekilde hareket ettiğini kabul etmek zorunda kaldılar –sağlık rejimi, felçli kaplıca arkadaşları ve hekimleri arasında devrim nifakları sokmasına zaman bırakmadığından, hiç de şaşır-

tıcı değildi bu. "İkimiz de kurallara sıkı sıkıya bağlı yaşıyoruz" diye yazdı Engels'e. "Her sabah altıda, yedişer bardak içmemiz gereken kendi içmelerimize gidiyoruz. Her iki bardak arasında, bir aşağı bir yukarı yürüyerek geçirmemiz gereken bir on beş dakika oluyor. Son bardağın ardından bir saatlik yürüyüş, ve son olarak kahve. Akşamları yatmadan önce bir bardak soğuk su daha içiyoruz." Öğleden sonraları, diğer hastalar Eleanor'un zincirleme sigaralarını pofurdatması karşısında dehşete kapılırken, Schlossberg'in koruluk granit tepelerini keşfediyorlardı.

İçilen bunca maden suyu Marx'ın karaciğerinde mucizeler yaratmış olabilirdi, ama huysuzluğunu alabildiğine azdırmıştı –Ludwig ve Gertrud Kugelmann'ın da gelip hemen bitişikteki odaya yerleşmelerinin de buna faydası dokunmadı. Kendi kendini çömezliğine adamış bu adamın mankafalığı ve boşboğazlığından son zamanlarda gitgide daha çok rahatsız olmaya başlamıştı; şimdi bir de, otelin ince duvarlarından, karısını azarlayan Herr Kugelmann'ın gürültüsü, onu uyutmuyordu. "Beni bir de aile sahnelerine maruz bırakınca, sabrım nihayet taştı" diye bildirdi Marx. "Bu baş-bilgiç, bu madrabaz burjuva yobazı, karısının onu anlayamadığı, çok daha yüce dünya görüşüne olan özlemleriyle kendi Faustvari doğasını kavrayamadığı gibi bir fikre sahip ve her bakımdan ondan üstün olan kadıncağıza en iğrenç şekilde eziyet ediyor." Daha üst katta bir odaya taşındı ve Dr. Kugelmann'la bir daha hiç konuşmadı.

İnsan, Marx'ın kaplıca merkezinin sığ, dar çevresinde sıkıntıdan patlayacağını tahmin eder, ama çok geçmeden buranın bir *aficionado*'su [fanatik] haline geldi. 1875 ve 1876'da yine orada tatil yaptı; daha sonra, Almanya'nın yeni anti-sosyalist yasaları bu yolculuğu fazla tehlikeli hale getirdiğinde, sevgisini, en çok Queen Victoria ve Lord Tennyson doğal su kaynaklarına rağbet ettiği, başa çıkılmaz derecede burjuva Wight Adası'na aktardı. Nereye gitse, bulunduğu yerdeki diğer ziyaretçiler, korku verici komünist umacının aslında partilerin en canlı ve hoş

kişisi olduğunu görüp şaşıyordu. 1875'teki Karlsbad ziyaretinde, bir Viyana gazetesi onu kentteki en gözde hikâyeci diye betimliyordu:

> Daima *mot juste* [doğru kelime], çarpıcı bir teşbihi, ansızın aydınlatan bir şakası var. Bulunduğu toplulukta açıkça zeki bir kadın varsa -sohbette kadınlar ve çocuklar en iyi *agents provocateur*lerdir ve geneli ancak özelle ilişkisi içinde takdir ettiklerinden, insanı kişisel karşılaşmaların sıcak çardağına çağırırlar- o zaman Marx size, anılarının zengin ve çok derli toplu hazinesini bol bol dağıtıyor. O zaman adımlarını, romantizmin son özgür orman şarkısını söylediği Heine'nin şiirlerini daha mürekkebi kurumadan onun çalışma odasına getirdiği, geçmiş günlere doğru atıyor.

Aynı gazete, anlamlı şekilde "Marx şu anda altmış üç yaşında" diye kaydediyordu; aslında elli yedi yaşındaydı. Üç yıl sonra, *Chicago Tribune* için söyleşi yapan bir gazeteci, "yetmiş yaşının üzerinde olmalı" diye yazdı. Doktorları izin verdiği zaman hâlâ *Kapital*'in sonraki iki cildi üzerinde çalışıyor olmakla birlikte, açıkça söylemese de yenilgiyi kabul etmiş ve iyicil bir anekdotlar anlatısı, gözlem ve anımsamalarla yetinir bir hal almış gibiydi. Tutkulu çatışma yılları -risaleler ve dilekçeler, toplantılar ve manevralar- artık sona ermişti.

İki büyük kızın evlenip Hampstead'de başka yerlere yerleşmesiyle, Maitland Park Caddesi'ndeki villa, küçülen *ménage* için fazla büyük hale gelmişti. Mart 1875'te ailenin geriye kalan üyeleri -Karl, Jenny, Eleanor, Helene- sokağın 90 metre kadar aşağısında 44 numaradaki, biraz daha küçük ve çok daha ucuz olan dört katlı bitişik nizam eve taşındılar. Karl hayatının geri kalanını burada geçirdi.

Yaşlandıkça, Marx'ın ev içi alışkanlıkları daha düzenli ve ılımlı olmaya başladı. Artık Tottenham Court Caddesi üzerindeki meyhane kavgalarına, destansı satranç oyunlarına veya masasının başında bütün ge-

ce süren çalışmalara dayanma gücü kalmamıştı. Alışılmış bir saatte kalkıyor, tüm diğer orta sınıf beyefendileri gibi kahvaltıda *Times* okuyor, ardından günün geri kalan kısmını geçireceği çalışma odasına çekiliyordu. Akşamüzeri siyah pelerinini ve yumuşak keçe şapkasını giyip (Eleanor'un dediği gibi, "tüm dünyaya göre bir komplocular korosuna" benzeyerek), bir saat kadar Londra sokaklarında dolaşıyordu. Artık gözleri uzağı hiç iyi görmüyordu: Bu gezintilerden eve dönüşte, bazen yanlışlıkla bir komşu evin kapısına geliyor, hatasını ancak anahtar kilide uymadığında anlayabiliyordu.

Pazar günleri aileye ayrılmıştı: Helene'in mükemmellik derecesinde pişirdiği rostolu bir öğle yemeğini, Laura, Jennychen ve oğullarıyla birlikte Heath'e yapılan uzun yürüyüşler izliyordu. Alman Sosyal Demokrasisi kurucularından August Bebel, "o günlerde her yerde insanlardan kaçan biri olarak betimlenen Marx'ın torunlarıyla oynarken gösterdiği sıcaklık ve sevgiyi, onların büyükbabalarına gösterdikleri sevgiyi görünce sevinçli bir hayrete" düşmüştü. Küçük Edgar Longuet on sekiz aylık olduğunda, bir parça çikolata sandığı bir çiğ böbreği kapıp ısırmış ve hatasına rağmen, çiğnemeye devam etmişti. Marx derhal oğlana "Kurt" lakabını taktıysa da, bu isim sonraları, bir türlü doyurulamayan susuzluğu yüzünden "Bay Çay" olarak tashih edildi.

Pazar günleri dışında, ziyaretçilerin gündüz gelmeleri pek teşvik edilmiyordu, ama Marx'ın doktoru (ve aslında karısı) akşamları çalışmasını yasakladığından, akşam yemeklerinde, bu büyük adamla tanışmak için gelen yabancı hacılara şarap dağıtarak, anekdotlar anlatarak candan bir ev sahibi rolünü oynamaya bayılıyordu. Rus devrimci Nikolai Morozov, "Çok dost canlısıydı" diye yazmıştı. "Birilerinin onun hakkında söylediği huysuzluğu ve yanına kimseyi yaklaştırmama gibi özelliklerin zerresini bile görmedim onda."

Maitland Park Caddesi'ni ziyaret eden herkes aynı şaşırtıcı keşfi yapıyordu: O aslan yelesinin altında, şakacı, mırıldayan bir ev kedisi vardı. "Onun kafamda canlandırdığım imgesinin tersine, bir aile reisinin sakin ve tarafsız tonuyla konuşuyordu" diye bildiriyordu Alman gazeteci Eduard Bernstein. "İtiraf etmem gerekir ki, düşmanlarından duyduğum betimlemelerden oluşturduğum imge nedeniyle, epeyce huysuz ve son derece sinirli bir yaşlı beyle karşılaşacağımı düşünmüştüm; oysa şimdi karşımda, gülen siyah gözleri, dostça konuşan ve sözcükleri son derece ılımlı beyaz saçlı bir adam oturuyordu. Birkaç gün sonra, Marx'ı beklentilerimden çok farklı bulunca duyduğum şaşkınlığı Engels'e ifade ettiğim zaman, 'Gene de' dedi, 'Marx gene de korkunç derecede fırtınalı hale gelebilir' "

Başka bir Alman sosyalisti, Karl Kautsky, bu fırtınalar hakkında pek çok şey işitmiş olarak, Maitland Park Caddesi'ne endişeden neredeyse katılıp kalmış bir halde geldi. Genç Heinrich Heine gibi kendini aptal duruma düşürmek istemiyordu –Goethe'yle tanışınca, öylesine gözü korkmuş ki, konuşmak için aklına Jena'dan Weimar'a giden yolda bulunan lezzetli eriklerden başka bir şey gelmemiş. Fakat Marx'ta, yaşlı Goethe'nin mesafeliliği veya göz korkutuculuğunun zerresi yoktu: Kautsky'yi dostça bir tebessümle karşıladı ve ona popüler romancı olan annesi Minna Kautsky'ye benzeyip benzemediğini sordu. Hem de hiç, diye yanıt verdi Kautsky neşeyle –bu kibirli gence ani bir antipati duyan Marx'ın, içinden, çok şanslı olduğu için Frau Kautsky'yi kutladığını tahmin bile edemezdi. Kautsky yıllar sonra, "Marx hakkımda ne düşünmüş olursa olsun" diye yazdı, "kötü niyetinin en küçük işaretini bile kesinlikle belli etmedi. Yanından çok memnun olarak ayrıldım." Marx, iç dünyasında Karl Kautsky'yi "dar kafalı alelade" biri olarak gördüğünden, gösterdiği sabır, Gürleyen Jüpiter'in ne denli olgunlaştığını kanıtlar.

Artık düşmanlarından gelen iftiraları ve yaptıkları hataları düzeltmeye zahmet bile etmiyordu. "Hakkımda söylenen ve yazılan her şeyi düzeltmeye çalışsaydım" demişti 1879'da verdiği röportajda Amerikalı bir gazeteciye, "bir sürü sekreter tutmam gerekirdi." Haarlem'deki bir yayıncının çıkardığı tarafgir bir "biyografi" mağrurane görmezden gelindi. "Bu ufak tefek sinir bozucu işlere yanıt bile vermem" diye açıkladı, bir Hollandalı gazeteci bu üstünkörü portreyi değerlendirmesini istediğinde. "Gençlik günlerimde kimi zaman saldırgan ve uzlaşmaz davrandığım olmuştur, ama yaşla birlikte bilgelik de geliyor, en azından kişi faydasız güç kullanımından kaçınabiliyor." Yaş ona saygınlık da getirmişti: Otuz yıldır aralarındaki devi (suikastçi olarak sövüp saymadıkları zamanlarda) görmezden gelmiş olan İngilizler bile, artık belirli bir merak ve saygı gösteriyorlardı. 1879'da İngiliz Kraliçesi'nin kızı ve müstakbel Alman İmparatoru Friedrich Wilhelm'in karısı Veliaht Prenses Victoria'nın, kıdemli bir Liberal siyasetçiden, bu Marx denen adam hakkında bilgi almak isteyeceği kadar önemli bir şahsiyetti. Milletvekili, Sir Mountstuart Elphinstone Grant Duff, bir şey bilmiyormuş gibi yaptı, ama "Kızıl Terörist Doktoru" öğle yemeğine davet edip öğrendiklerini aktarmaya söz verdi.

Sir Mountstuart'ın bu yemeğin ardından Prenses'e yazdığı mektuptan yola çıkarak değerlendirirsek, St. James'in Devonshire Kulübünün şaşaalı yemek salonundaki üç saatlik görüşmelerinde, Marx en iyi tavrını takınmıştı:

> Siyah bıyığıyla garip bir kontrast yapan kırlaşmış saçı ve sakalıyla, kısa, oldukça ufak tefek bir adam. Yüzü biraz yuvarlak, alnı biçimli ve dolgun, gözleri oldukça sert, ama bütün olarak ifadesi oldukça hoş, -Polis'in hakkında düşündüğünü söyleme cüretinde bulunacağım- kesinlikle beşikteki bebekleri yeme alışkanlığında olan bir beye benzemiyor.

Konuşması bilgili, ayrıca bilgin bir adama özgü -kendisini Eski Slavca ve diğer sapa araştırmalara yönelten karşılaştırmalı dilbilimle çok ilgileniyor- ve pek çok tuhaf konuya ve biraz da alaycı mizaha kayıyor...

Slav dilbilgisinin konuşmaya özgü olanaklarını tüketince, Marx siyasete döndü. Rusya'da, yukarıdan aşağıya yapılan reformlarca başlayacak ve Çarlığın yıkılmasıyla doruğa ulaşacak "büyük ve pek de uzak olmayan bir gürültü" bekliyordu; ardından Almanya'da "mevcut askeri sisteme" karşı bir ayaklanma olacaktı. Grant Duff, Avrupa hükümdarlarının silahlanmaya harcadıkları parayı azaltmakta anlaşarak, devrimi önleyebileceklerini ileri sürdüğü zaman, Marx "her türlü korku ve kıskançlığın" bunu imkânsız kılacağını temin etti. "Bilim ilerledikçe, yük gitgide ağırlaşacak" kehanetinde bulundu, "zira imha sanatındaki gelişmeler bu alandaki ilerlemeye ayak uyduracak ve her yıl pahalı savaş makinelerine biraz daha çok para ayırmak gerekecek." Orası öyle, diye kabul etti Grant Duff, ama gerçekten bir devrim ortaya çıksa bile, bu ille de komünistlerin tüm düşlerini ve planlarını gerçekleştireceği anlamına gelmez. "Kuşku yok" diye yanıt verdi Marx, "fakat tüm büyük hareketler yavaştır. Tıpkı sizin 1688 Devriminiz gibi, daha iyi şeylere doğru bir adım olacaktır." *Touché!* [Tam isabet]

Yorumlarının yazılacağından habersiz olmasına karşın, Marx, kurnaz sorgucusunun küçük tuzaklarını savuşturacak kadar ihtiyatlı ve sağduyuluydu. Sir Mountstuart'ın Prenses'e anlattığı gibi:

Sohbet sırasında Karl Marx hem Emperyal Majesteleri'nden hem de Veliaht Prens hazretlerinden defalarca ve değişmez bir biçimde gereken saygıyla ve münasip sözlerle bahsetti. Seçkin bireyler hakkında saygıyla konuşmadığı durumlarda bile, hiçbir şiddet veya yabanıllık izi yoktu -pek çok keskin ve dağıtıcı eleştiri, ama kesinlikle Marat tonunda değil. Enternasyonal'le bağlantılı korkunç şeylerden, her saygın erkeğin yapacağı tarzda söz etti...

Bir bütün olarak Marx hakkındaki izlenimim, kişinin tam zıt kutbunda olması bir yana bırakılırsa, kesinlik nahoş değildi ve onunla tekrar memnuniyetle görüşebilirim. Bundan hoşlansa da hoşlanmasa da, dünyayı tersine çevirecek kişi, o olmayacak.

Hüzünlü anlarında, bizzat Marx da bazen çok korkuyordu. Balzac'ın, "gerçekliğin en eksiksiz temsili"ne ulaşmak için bir kibar fahişenin portresini incelik kazandırmak ve rötuşlamak için yıllarını harcayacak kadar mükemmeliyetçilik saplantılı parlak bir sanatçının öyküsünü anlattığı *Gizli Başyapıt* adlı romanında kendi kaygılarının tam bir betimlemesini buldu. Ressam, başyapıtını dostlarına gösterdiğinde hepsi şekilden yoksun bir renk ve rastgele çizgiler görebilirler ancak: "Bir hiç! Bir hiç! On yıllık çalışmadan sonra..." Ressam bu değersiz tuvali alevlere fırlatır -"Prometheus'un ateşi"- ve o gece ölür.

Ne ki, Karl Marx'ın gizli başyapıtı en azından bir ünlü ve kadirbilir okuyucu buldu –veya o öyle düşünüyordu. Ekim 1873'te, *Kapital*'in ikinci Almanca baskısının yayımlanmasından sonra, aşağıdaki mektubu almıştı.

Downe, Beckenham, Kent

Sayın Bayım,

Kapital üzerine muazzam eserinizi gönderdiğiniz için büyük onur duyduğumu teşekkürlerimle ifade etmek isterim; & ekonomi politiğin derin & önemli konusunu daha çok anlayarak, bunu almaya daha lâyık olmayı candan isterdim. Araştırmalarımız çok farklı olsa da, her ikimizin de ciddiyetle Bilgi'nin genişlemesini, & bunun uzun vadede İnsanlığın mutluluğuna kesinlikle katkıda bulunmasını arzu ettiğimize inanıyorum.

Saygılarımla, Sayın Bayım
Charles Darwin

Gerek Marx gerek Darwin, on dokuzuncu yüzyılın en devrimci ve nüfuzlu iki düşünürüydü; ve yetişkinlik yaşamlarının büyük bölümünü topu topu otuz kilometre mesafede, ortak pek çok alıbaba sahip olarak

geçirdiklerinden, kayıp halkanın peşine düşmenin baştan çıkarıcılığına direnmek güçtür. Marx'ın tabutu Highgate Mezarlığı'nın toprağına indirilirken bile, Engels bu bağlantıyı kurmuştu. "Nasıl Darwin insan doğasının evrim yasasını keşfettiyse" diye bildirdi, "Marx da insanlık tarihinin evriminin yasasını keşfetmiştir." Mezarı başındaki küçük grup arasında, gerek Marx'ın gerek Darwin'in yakın bir dostu olan, evrimci ile devrimciyi evlendirmeye yönelik bu girişime anlaşılan hiçbir itirazı bulunmayan Profesör Edwin Ray Lankester da bulunuyordu. İtiraz edebilecek tek kişi, bunu artık yapamayacak durumdaki Marx'ın kendisiydi.

Darwin'in 1860'ta yayımlanan *Türlerin Kökeni*'ne ilk tepkisi, Engels'in cenazesi sırasındaki hükmünü haklı çıkarıyor gibi görünebilir. "Çiğ İngiliz üslubunda geliştirilmiş olmakla birlikte" diye yazmıştı Aralık 1860'ta, "bu, bizim görüşümüz açısından doğal tarihin temelini içeren kitaptır." Bir ay sonra Lassalle'a, "Darwin'in kitabı çok önemli ve bana, tarihteki sınıf mücadeleleri açısından, doğa tarihinde bir temel olarak hizmet ediyor." Fakat bu ilk coşku sonraki beş yıl içinde değişikliğe uğrayıp hafifledi: Darwinci "yaşam mücadelesi" bitkiler ve hayvanlar alemine uygulanabilir olmakla birlikte, insan toplumunun bir açıklaması olarak, aşırı nüfusun ekonomi politiğin itici gücü olduğuna yönelik Malthusçu fanteziye yol açıyordu.

Marx'ın Malthus'a nefreti, onu Fransız doğacı Pierre Trémaux'nun 1865'te ileri sürdüğü daha da mantıksız bir kurama sığınmaya itti. *Origine et Transformations de l'Homme et des Autres Êtres* [İnsan ve Diğer Canlıların Kökeni ve Değişimi] adlı kitabında Trémaux, evrimin toprak taki jeolojik ve kimyasal değişikliklerle yönetildiğini varsayıyordu. Bu fikir o dönemde pek az dikkat çekti ve şu anda tamamen unutulmuş durumdadır, fakat birkaç hafta kadar Marx başka bir şey düşünemez olmuştu. "Darwin'in üzerine *çok önemli bir* ilerlemeyi temsil ediyor" diye yazdı. "Milliyet vb. gibi belirli meseleler açısından, ancak burada do-

ğal bir temel bulunabilir." Rus panoramasının "yüzey oluşumları" Slavları Tatarlaştırmış ve Moğollaştırmıştı, tıpkı "yaygın zenci tipin, çok daha yüksek bir tipin bir dejenerasyonundan ibaret" tozlu Afrika düzlüklerinden kaynaklanması gibi. Genelde Marx'a ender eleştirilerini olabildiğince yumuşak ve saygılı şekilde ifade eden Engels, eski dostunun kafayı üşüttüğüne olan inancını saklamaya bile gerek duymadı. Trémaux çok geçmeden Marksist Tanrılar diyarından çıkartıldı ve Darwin yeniden yerini aldı. 1873'te çıkan, "İçten hayranı Karl Marx'tan Bay Charles Darwin'e" ithaf edilen *Kapital* baskısı, *Türlerin Kökeni*'nin "çığır açıcı" etkisine gönderme yapan bir dipnot içeriyordu.

Marx-Darwin ortaklığının tarihi, yetmiş yıl önce keşfedilen ve o gün bugündür sayısız Marx araştırmacısını yanıltan başka bir mektup olmasa burada sona ermiş olabilirdi. Mektup 13 Ekim 1880 tarihini taşıyordu:

> Downe, Beckenham, Kent
>
> Sayın Bay,
>
> Nazik mektubunuz ve İlişiktekiler için minnettarım. – Hangi biçimde olursa olsun, benim eserlerim üzerine sözlerinizin basılması, gerçekten benim açımdan bir onay gerektirmiyor ve hiçbir onay gerektirmeyen bir durumda onay vermem saçma olur. Hakkında hiçbir şey bilmediğim halde, bir bakıma basılı eserin genelde benim onayımdan geçtiği anlamına gelebileceği için (gerçi amaçlanan onur için şükran duysam da) Kısım veya Cild'in bana ithaf edilmemesini tercih ederdim. -Kaldı ki, her ne kadar her konuda özgür düşüncenin güçlü bir savunucusu olsam da, (doğru da olsa yanlış da) bana öyle geliyor ki, Hıristiyanlık ve teizme karşı dolaysız argümanların kamuoyu üzerinde pek bir etkisi olmuyor; ve düşünce özgürlüğü en iyi, insanların zihinlerinin tedrici aydınlanmasıyla geliştiriliyor. Bu nedenledir ki, benim amacım daima din üzerine yazmaktan kaçınmak olmuştur ve kendimi sadece bilimle sınırlamışımdır. Gelgelelim, dine dolaysız herhangi bir saldırıya yardım etmem ha-

linde, bunun ailemin bazı üyelerine acı verebileceği kaygısıyla, gereksiz yere tarafgir davranıyor olabilirim. — Bu dileğinizi reddettiğim için kusura bakmayın, ama ben yaşlı ve güçsüz bir insanım ve prova baskılarını gözden geçirmek (şu anki deneyimden de bildiğim gibi) beni çok yoruyor. —

İçten saygılarımla Sayın Bayım,
Ch. Darwin.

Bu mektup ilk kez 1931'de, *Marksizmin Sancağı Altında* adlı Sovyet gazetesinde, "İlişiktekiler"den kastedilenin, *Kapital*'in İngilizce baskısından evrim kuramını ele alan iki bölüm olduğu varsayımıyla yayımlandı. Kitabın İngilizce'ye 1886'ya dek, yani Marx'ın ölümünden üç yıl sonraya dek çevrilmediği düşünülürse, kuşkusuz bu varsayım apaçık saçmalıktır.

Derken Isaiah Berlin kafa karışıklığını daha da artırdı. 1939'da yayımlanan muazzam ölçüde etkili Karl Marx araştırmasında, "İlişiktekiler"in, Marx'ın "tüm diğer çağdaşlarından çok daha büyük bir entelektüel hayranlık beslediği" Darwin'e ithaf etmek istediği *özgün Almanca baskı* olduğunu ileri sürdü. Berlin'e göre, "Darwin bu onuru, ekonomi politik alanında ne yazık ki cahil olduğunu söyleyerek nazik, ihtiyatlı bir dille geri çevirdi, fakat yazara ortak amaçları -insani bilgiyi geliştirmek- olduğunu kabul ettiği konuda yazara iyi temennilerini iletti." Böylelikle Berlin, *Kapital*'in -Wilhelm Wolff'a ithaf edilerek- 1867'de, Marx'ın sözde "bu onuru" Darwin'e önermesinden tam tamına on üç yıl önce çıktığı gerçeğini görmezden gelerek, bu iki mektubu birbiri içinde eritmeyi başardı.

İkinci Dünya Savaşı'ndan beri, Marx üzerine yazan tüm (ve Darwin hakkında yazan birçok) yazar, sadece kitabın hangi özgün versiyonu olduğu meselesinde farklılık göstererek, bu reddedilen ithaf efsanesini benimsemişlerdir. David McLellan, 1973 tarihli biyografisinde, "Marx

kesinlikle *Kapital*'in ikinci cildini Darwin'e ithaf etmek istemişti" diye yazdı; bu, en yakın tarihli karton kapaklı baskısında (1995) hâlâ yer alan bir iddia. Isaiah Berlin'in teorisinden daha mantıklı sayılmaz: Cilt İki, Engels tarafından ancak Marx'ın ölümünden sonra çeşitli notlar ve el yazmalarından derlenebildi. Darwin'den 1880'de "prova baskılarını gözden geçirmesi" istenmiş olamazdı, çünkü ortada böyle bir prova baskısı yoktu. Hem ayrıca, Engels'in ikinci cilde yazdığı giriş, "*Kapital*'in ikinci ve üçüncü kitaplarının, *Marx'ın defalarca tekrarladığı gibi*, karısına ithaf edileceğini" teyit ediyordu.

"Marx'a ikinci" mektup hakkındaki her şey kulağa hatalı geliyor. Kendisine gönderilen, ekonomi politik hakkında bir eser olsaydı, Darwin neden "dine saldırılar" konusunda endişelenecekti ki? Gene de, Profesör Shlomo Avineri'nin *Encounter* dergisinde, Marx'ın Darwinizm'in siyasal uygulamasına ilişkin kaygılarının, bu büyük komünist açısından büyük evrimciden yayım izni almayı "son derece mantıksız" olduğunu ileri sürdüğü 1967'ye dek hiç kimse doğruluğunu sorgulamadı. O zaman 1880 mektubu nasıl açıklanacaktı? "Marx'ın *Kapital*'i Darwin'e ithafı" diye önerdi, oldukça saçma bir bakışla, "açıkçası yarım ağızla yapılan bir teklifti."

Avineri'nin -sonucu değilse- kuşkuculuğu, *Encounter* makalesini yedi yıl sonra okuyan California Üniversitesi'nden genç bir lisansüstü öğrencisini araştırmaya yöneltti. "İçimden bir ses beni Biyoloji kütüphanesine defalarca ve oldukça amaçsız geziler yapmaya yöneltti" diye yazdı; "Darwin biyografilerine ve evrim kuramının Marksist yorumlarına dalarak, Darwin'in eserinde gözümden kaçmış siyasal bir anlamı olup olmadığını araştırdım." Bunun yerine, tamamen şans eseri, *The Students' Darwin* [Öğrenciler İçin Darwin] adlı ince bir cilt buldu. Evrim kuramının bir öğretmen tarafından özetlenmesinden ibaret olan içeriği, doğal olarak yeterince sıradandı. Fakat gözüne çarpan husus, basım tarihi

olan 1881 ile, yazarın adı oldu –Edward B. Aveling, daha sonraları Eleanor'un sevgilisi. Darwin'in ikinci mektubu Marx'a değil de, Aveling'e yazılmış olabilir miydi?

Bu ilham anında, Margaret Fay, yarım yüzyıldır Isaiah Berlin'in ve sayısız profesörün aklına gelmeyeni yakalayarak, esrarı çözdü. *The Students' Darwin*, hararetli ateistler Annie Besant ve Charles Bradlaugh'in derlediği "Uluslararası Bilim ve Özgürdüşünce Kütüphanesi" başlıklı bir dizinin ikinci cildiydi. Darwin'in "hakkında hiçbir şey bilmediğim" daha genel bir yayının "Kısım veya Cild"ine gönderilmesi, ve "Hıristiyanlık ve teizme karşı argümanlarla" ilişkilendirilmekteki isteksizliği de bundandı. Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi'nde Darwin'in evrakı arasında, Edward Aveling'in 12 Ekim 1880 tarihli mektubu, *The Students' Darwin*'den birkaç örnek bölüme ekli olarak bulunmasıyla, Fay'in önsezisi doğrulandı. Aveling, "onayınızın muhteşem desteğini" rica ettikten sonra, "yine sizin onayınıza bağlı olarak, çalışmamı size ithaf ederek hem onu hem kendimi onurlandırmayı arzu ediyorum"diye ekliyordu.

Geriye kalan tek soru -Aveling'e yazılan bir mektubun nasıl olup da Marx'ın arşivine girdiği sorusu- kolayca yanıtlandı. 1895'te, Eleanor Marx ve Edward Aveling, Engels'in ölümünün ardından kendi ellerine geçen Marx'ın mektuplarını ve el yazmalarını ayıklamaya koyuldular. İki yıl sonra Aveling, 1873 mektubundan alıntı yaptığı ve kendisinin de Darwin'le yazıştığından söz ettiği, iki kahramanını karşılaştıran bir makale yazdı. Yazıyı bitirdikten sonra, tüm araştırma malzemelerini tek bir klasöre koyarken, sonraki yüzyılın neredeyse tamamında dere tepe düz gidecek yanlış bir koku bıraktığını herhalde aklından bile geçirmiyordu. Ekim 1998 gibi yakın bir tarihte, İngiliz tarihçi Paul Johnson, "Marx'ın tersine, Darwin, ünlü bir örnekte, Marx'ın Faustvari bir pazarlığa girme davetini nezaketle fakat kesin bir dille reddeden has bir bilim adamıydı" diye yazdı.

Aslında, Victoria çağının bu iki bilgesi arasında bilinen tek temas, Marx'ın dostlarına ve ailesine, Darwin'in *Kapital*'i "büyük bir eser" olarak selamladığının bir kanıtı olarak gururla gösterdiği 1873'e ait su götürmez gerçeklikteki teşekkür mektubudur. Fakat halen Kent'teki Downe House'un bir rafında duran, söz konusu kitap maalesef farklı bir öykü anlatır. Darwin'in âdeti olduğu üzere okuduğu her şeyi süslediği kurşun kalem notlardan hiç yoktur ve 822 sayfalık cildin ancak ilk 105 sayfası açılmış durumdadır. Buradan, onun teşekkür notunu göndermeden önce ilk bir iki bölümü okumaktan da çok ona göz attığı -ve istenmemiş bu armağanı bir daha eline almadığı- sonucuna varmak gerekiyor.

Marx bu gerçeği bilseydi, muhtemelen "Tipik İngiliz" diye homurdanırdı. *Türlerin Kökeni*'ni ilk okuduğunda, Engels'i "elbette, argümanın hantal İngilizvari üslubuna katlanmak gerekiyor" diye uyarmıştı ve *Kapital*'e gösterilen dilsiz, idraksiz tepki üzerine, "kendine özgü vurdumduymazca mankafalık yeteneğine" her gerçek Britanyalı'nın doğuştan sahip olduğuna ikna olmuştu. Kaderin tatsız şakalarından bir diğeri sayesinde, atik diyalektik ustası, yeryüzünün en cahil, yobaz ülkesine -"entelektüel sözcüğünün ölümcül bir hakaret olduğu, içgüdü ve çiğ ampirizmle yönetilen bir diyara- sürgün edilmişti. Avukat Sir John Macdonnell, "Marx ömrünün çoğunu İngiltere'de geçirdiği halde" diye yazdı Mart 1875 tarihli *Fortnightly Review*'da, "burada bir ismin gölgesi gibi. İnsanlar onu suiistimal edebiliyor; ama okuyan yok." Sağlığında eserinin İngilizce baskısının olmaması gerçeği, Marx'a ulusal miyopinin nedeni değil de, belirtisi olarak görünüyordu. (Messrs Macınillan & Co., Engels'in dostu, Manchester Üniversitesi'nde organik kimya profesörü Carl Schorlemmer'e, "Mektubunuza çok teşekkür ederiz, fakat *Das Kapital*'in bir çeviri baskısını yapma arzusunda değiliz" diye yazmıştı.) Dil engeli, metni cidden incelemek isteyen birkaç Britanyalı için aşılamaz

bir engel oluşturuyordu. Enternasyonal'den eski bir çalışma arkadaşı olan Peter Fox, kitap kendisine verildikten sonra, bir fil edinmiş ama onunla ne yapması gerekeceğini bilmeyen bir insan gibi hissettiğini söylemişti. Marx'ın evrakı arasında, işçi sınıfından bir İskoçyalı olan Robert Banner'ın yardım dileyen mektupları bulunur:

> Tercümesi için hiç umut yok mu? Bu ülkede davamızın geri kalmışlığından dolayı, biz genç Sosyalistlerin elimize alabileceği, emekçi kitlelerin davasını savunan İngilizce hiçbir eser yok. Sosyalizm bakış açısından iktisadı ele alan bir eser olsa, bu ülkede bu rezil şeyin kafasındaki gece takkesini çıkaran bir hareketi görmeniz işten bile olmazdı.

Kitabı en çok takdir edenler, onu anlamaya en az ehil olanlarken, onu okuyabilecek eğitimli seçkinlerin de bunu yapma arzusu yoktu. İngiliz sosyalist Henry Hyndman'ın yakındığı gibi, "Bugünlerde özellikle İngiltere'de, kılıçlarımızın ucunda yumuşak, büyük düğmelerle eskrim yapmaya alıştığımızdan olsa gerek, Marx'ın, hasımlarının üzerine müthiş yalın kılıç hücumları o kadar yakışıksız görünüyor ki, beyefendi sınıfından numaracı dövüşçülerimiz ve zihinsel jimnastik adamlarımız açısından, sermaye ve kapitalistlere bu gözünü budaktan esirgemez polemikçi ve küplere binmiş saldırganın, aslında modern çağın en derin düşünürü olduğuna inanmasını olanaksız kılıyor."

Bizzat Hyndman bu kuralın bir istisnasıydı –tıpkı başka kuralların istisnası olduğu gibi. Eton ile Cambridge Trinity College'ın bir ürünü, bir süre Sussex County Kriket Kulübü'nün vurucusu olarak, sosyalizmi "Cambridge on birine dahil edilmediği için dünyaya küsmesi" nedeniyle benimsediği söyleniyordu. (P. G. Wodehouse'un, Eton'dan kovulan ve Lord's'da Harrow'a karşı kriket oynama onurundan mahrum kalan, o günden sonra herkese "Yoldaş" diye hitap eden kahramanı Psmith'de, onun bayağı derin izleri vardır.) Hyndman sınıfının süslerinden, usullerinden hiçbir zaman vazgeçmeyen, solcu dinleyicilerin önüne frak ve si-

lindir şapkayla çıkan bir adamdı. Siyaseti de *de haut en bas* [yukarıdan aşağıya] idi: Proletarya, işçilerin kendi kendileri aracılığıyla değil, ancak "farklı bir konumda doğan ve yeteneklerini küçük yaşta eğitimle kullanabilecek şekilde yetişen kişiler tarafından özgürleştirilebilirdi." Ama gene de kendini (başka birini değilse bile) kendini, kentteki en kızıl ve en keskin radikal olduğuna inandırmıştı. "Gelecek pazartesi sabahı onda" diyordu, "devrimin olacağını beklemesem devam edemezdim." 1880 başında, *Kapital*'in Fransızca bir çevirisini okuduktan sonra, yazarı öylesine aşırı övgüler bombardımanına tuttu ki, Marx sonunda onunla görüşmeyi kabul etti.

Hyndman, Maitland Park Caddesi 41 numaradaki ilk görüşmeleri hakkında, "Konuşma yöntemimiz çok özgüldü" diye yazdı. "Marx'ın herhangi bir şekilde ilgisini çeken bir tartışmada, odada, sanki bir uskunanın güvertesini arşınlarmışçasına, hızlı hızlı bir aşağı bir yukarı yürüme âdeti vardı. Ben de uzun yolculuklarımda, kafam çok meşgul olduğunda aynı şekilde yürüme âdeti edinmiştim. Sonuç olarak, usta ile çırağının, biri masanın bu tarafından, diğeri karşı tarafında, geçmişin ve bugünün meselelerini tartışarak, bir aşağı bir yukarı aralıksız iki-üç saat boyunca yürüdüğü oluyordu." Hyndman'ın kendisinin "öğrenmeye hevesli" olduğu iddiasına karşın, Marx'a göre konuşmanın çoğunu yapan "Eski Etonlu" olmuştu.

Çevresine girmeyi başardıktan, Marx'ın doktorunun akşamları çalışmasını yasakladığını da öğrendikten sonra, Hyndman akşam yemeklerinden sonra, davet edilmeden Maitland Park Caddesi'ne çıkıp gelmeyi âdet edindi. Evdeki herkes bunu son derece yorucu buluyordu –özellikle de, Eleanor'un Dogberry Kulüp'ten bir grup arkadaşının, bir Shakespeare oyununun ezberi için salonda toplandıkları geceler. Marx bu performanslara bayılıyor ve daima sessiz film veya kelime oyunları ("kendisine özellikle komik görünen bir şey olduğunda" diye hatırlıyordu

Dogberryliler'den biri, "gözlerinden yaşlar boşanana kadar gülerek") oynamak için üsteliyordu; fakat Hyndman her şeye burnunu sokup, bir araya gelen topluluğa Bay Gladstone hakkındaki görüşlerini anlatmaktan hiç mi hiç vicdan azabı çektiği olmuyordu. Yine böyle bir günden sonra Marx'ın Jennychen'e yazdığı gibi:

> Her ikisinin de müthiş bir dayanma gücü olan Hyndman'la karısının istilasına uğradık. Aslında kaba, alışılmadık ve kararlı düşünme ve konuşma tarzı dolayısıyla karısından hoşlandığımı söyleyebilirim, ama kocası olacak o kendinden hoşnut çenebazın dudaklarına nasıl da hayranlıkla baktığını görmek bayağı eğlenceli! Annen o kadar bitap düştü ki (saat gecenin on buçuğunu geçmişti) odasına çekildi.

Kaçınılmaz kopma, Hyndman'ın sosyalist manifestosu *England For All*'unu [Herkesin İngilteresi] yayımladığı Haziran 1881'de baş gösterdi. Marx, izin alınmaksızın büyük ölçüde *Kapital*'den aşırılmış iki bölüm gördüğü zaman şaşırıp kaldı. Önsözde bir not, "Bölüm II ve III'te yer alan fikirler ve malzemenin çoğunu, kendi ülkemin insanlarının çoğunluğunun da çok yakında ulaşılabilir hale geleceğine güvendiğim, büyük bir düşünür ve özgün bir yazara borçlu" olduğunu itiraf ediyordu. Marx bunu tümüyle yakışıksız buldu. Hyndman neden *Kapital*'i ve yazarını ismiyle cismiyle anamayacaktı ki? İnanılınası güç açıklaması, İngilizler'in "bir sosyalizm dehşeti" ve "bir yabancıdan bir şey öğrenme korkusu" idi. Gelgelelim, Marx'ın işaret ettiği gibi, kitap seksen altıncı sayfasında "Sosyalizm şeytanı"nı anıştırmakla bu dehşeti hafifleteceğe benzemiyordu, hattâ en kalın kafalı İngiliz okur bile, önsözden anonim yazarın yabancı olduğunu anlayabilirdi. Bu düpedüz, açıkça hırsızlıktı – hem de doğrudan doğruya *Kapital*'den yürütülmemiş birkaç paragrafa aptalca hataların sıkıştırılmasıyla daha da ağırlaşmış bir hırsızlık. Hyndman'ın Maitland Park Caddesi'ne adım atması yasaklandı. Otuz yıl sonra yazılmış anılarında, Marx'ın yeni fikirlere yönelik coşkusu

hakkında çağlayıp dururken, "aslında şikâyet etmekte haklı olabileceği halde, kendisinden yapılan toptan intihallere hiç aldırış etmezdi" diye ekledi. Sınıfının birçok mensubu gibi, Hyndman da uyuşturulmuş bir gergedanın duyarlığına sahipti.

Bereket versin ki, Marx bir İngiliz çömezinin biriyle bozuşur bozuşmaz, bir başkasını edindi –gerçi bu kez, bir başka kendinden hoşnut dillidüdüğün yine yapışıp kalması korkusuyla, hiçbir zaman adamla yüzyüze konuşmama gibi bir önlem almayı akletmişti. 1854'te doğan, muşamba imalatçısı ve dindar Hıristiyanlar olan orta sınıf bir aileden gelen Ernest Belfort Bax, henüz öğrenci olduğu Paris Komünü günlerinde radikalleşmiş biriydi. 1879'da biraz ukala aylık *Modern Thought* dergisinde, aralarında Schopenhauer, Wagner ve (1881'de) Marx'ın değerlendirmelerinin de yer aldığı, çağın entelektüel önderleri üzerine makalelerden oluşan uzun yazı dizilerine başladı. Almanya'da Hegelci felsefe üzerine eğitim alan Bax, kendi kuşağı içinde diyalektiğin yaşamın içsel dinamiği olduğunu kabul eden tek İngiliz sosyalistiydi. *Kapital*'i, "iktisatta, devrimci niteliği ve muazzam önemi açısından, astronomide Kopernik sistemine veya genel olarak Mekanikteki yerçekimi yasasına denk bir öğretinin işleyişini kapsayan" bir kitap olarak betimliyordu.

Marx bundan büyük bir heyecan duydu: En sonunda kendisini anlayan bir John Bull [İngiliz] bulmuştu. "Bu bizzat yeni fikirler için gerçek bir coşkuyla dolu ve İngiliz yobazlığına cesurca karşı koyan türden ilk yayın" diye yazdı, artık Birleşik Devletler'de yaşayan eski bir '48 yoldaşı olan Friedrich Adolph Sorge'ye. Daha da iyisi, *Modern Thought*, Londra'nın West End'inin duvarlarına makaleyi ilan eden afişler yapıştırmıştı. Bax'ın yorumlarını hasta karısına okuduğunda, Jenny çok sevinmişti.

İntihalcilik ve kabalık, kuşkusuz Hyndman'ın politbürodan uzaklaştırılmasının ana nedenleriydi, ama Jenny'nin uzayıp giden hastalığının Marx'ı huysuzlaştırmış olması ve "olayların kötü yanlarını görme eğili-

mine" itmesi de mümkündür. 1880 yazında, Karl, Jenny'nin gittikçe kötüleşmesi konusunda o kadar endişeliydi ki, dostu Dr. Eduard Gumpert'in de bir bakması için onu Manchester'a götürdü; doktor Jenny'nin ciddi bir karaciğer yetmezliği çektiği teşhisini koydu. Tercihen deniz kıyısında, uzun bir *dolce far niente* [endişeden uzak aylaklık] dönemi salık verildi, böylece tüm kabile tatil için Ramsgate'e gitti –Engels, Karl ve Jenny, Laura ve Paul Lafargue, Jenny ve Charles Longuet, artık çocukları Jean, Henri ve Edgar. "Bu ziyaret özellikle Marx'a iyi gelecek, umarım tamamen yenilenmiş olacak" diye yazdı Engels, Cenevre'deki bir komüniste. "Karısı ne yazık ki bir süredir çok hasta, ama beklenebileceği kadar neşeli."

Başka bir deyişle, hiç neşesi yok. Dr. Gumpert'in teşhisini yeterli bulmayan Marx, Jenny'yi Karlsbad'daki bir uzman olan -Jenny'yi hiç görmediğinden, durumunun ayrıntılı bir öyküsünü isteyen- Dr. Ferdinand Fleckles'tan ikinci bir görüş alması için teşvik etti. Jenny fiziksel belirtilerini sıraladıktan sonra "Son zamanlarda durumumu daha da kötüleştiren" diye yazdı doktora, "'biz eski topraklar'ın üzerine büyük bir ağırlıkla çöken büyük bir endişe." Şimdi Fransız hükümetinin siyasal mültecilere af ilan etmiş olduğuna değinen Jenny, damadı Longuet'yi Paris'e dönmekten, dolayısıyla yaşlı bir hanımı kızından ve torunlarından koparmaktan alıkoyacak hiçbir nedenin kalmamasını kastediyordu. "Sevgili Doktor, biraz daha yaşayabilmeyi o kadar istiyorum ki. Bütün olay sonuna doğru ne kadar yaklaşırsa, insanın bu 'gözyaşı vadisine' o kadar yapışması ne kadar da garip." Marx bu mektubu hiç görmemiş olsa da, Jenny'nin ölümle ilgili korkularını yeterince anlıyordu: Ramsgate'teki bir aylık tatilin ardından, Jenny'nin hastalığının "ansızın *ölümcül* bir sona gitme tehdidi taşıyan bir derecede ağırlaştığını" bildirdi.

Bu dinlenme kürü Marx'ı biraz canlandırmıştı, ama St. Petersburg'dan birine yazdığı mektupta, *Kapital*'in geri kalan ciltlerinde herhangi

bir ilerleme kaydetmek şöyle dursun, aldığı mektupları bile güç bela yanıtlayabilmesinin nedenini açıklarken, "beni aralıksız bir soğuk algınlığı ve öksürükle kutsayan, uykusuzluk vb. ile bezdiren" yağışlı ve dondurucu bir soğuk, az da olsa gerçekleşen bu düzelmeyi silip yok etti. "En kötüsü, Bayan Marx'ın durumunun, Londra'nın en ünlü tıp adamlarına başvurmama karşın, her gün biraz daha kötüleşmesi, bir de ayrıca ailevi sıkıntılarım var." Bunlardan biri, Jennychen'le oğullarının ansızın Paris'e taşınmasıydı; Charles Longuet, burada George Clemenceau'nun radikal günlük gazetesi *La Justice*'in editörlüğüne atanmıştı. "Bayan Marx'ın şu anki durumunda, bu ayrılığın ne kadar acı verici olduğunu anlayabilirsiniz. Her ikimiz için de, torunlarımız, bu üç küçük oğlan tükenmez bir keyif ve hayat kaynağıydı." Kimi zaman, sokakta çocuk sesleri işitince, sevgili yavrularının şimdi Kanal'ın öte yakasında olduğunu bir anlığına unutup, öndeki pencereye koşuyordu. Bir gün Maitland Park'ta yürüyüş yaparken, park bekçisi onu küçük "Johnny", nam-ı diğer Jean Longuet'nin nerede olduğunu sorduğunda, yüreği acıyla sızlamıştı. Daha da kötüsü, Nisan 1881'de Longuetler'in Argenteuil'deki yeni evinde dünyaya gelen torunu Marcel'in doğumunu görememeleri oldu. Belki de bu yüzden, kutlama mesajı oldukça huysuz tondaydı: "Elbette Annen ve Tussy tarafından en iyi temennileri aktarmakla görevlendirildim, ama bu 'temenniler'in kişinin kendi güçsüzlüğüne parlak bir cila olacağı dışında bir işe yarayıp yaramayacağından emin değilim." Gene de, hiç değilse bebek bir erkekti. Jenny Marx bir kız torun beklemesine ve umut etmesine karşın, "ben kendi açımdan, tarihin bu dönüm noktasında çocuklarda 'erkek' cinsiyeti tercih ediyorum. Önlerinde, insanlığın görüp görebileceği en devrimci dönem uzanıyor. Şimdi kötü olan tek şey, bizzat görmek yerine, ancak öngörebilecek kadar 'yaşlı' olmak."

Gerek kendisi gerek karısı, Metuşelah kadar yaşlı hissediyorlardı kendilerini. Karl, romatizmanın kaskatı kestiği bacağını rahatlatmak için Türk hamamına gidiyordu; Jenny üst üste günler boyunca yatakta kalıyordu, her seferinde biraz daha zayıflıyordu. Ara sıra acısı mucizevi bir şekilde kayboluyor ve yürüyüşe çıkacak, hattâ tiyatroya gidecek kadar iyi hissediyordu kendini, ama Marx iyileşmesi olasılığının bulunmadığını biliyordu. Jenny kanserdi. "Aramızda kalsın, karımın hastalığı, ne yazık ki, çaresiz" diye yazdı Haziran 1881'de eski dostu Sorge'ye. "Birkaç gün içinde onu Eastbourne'a deniz kıyısına götüreceğim." Orada oldukları süre içinde, Jenny bir tekerlekli sandalye -"*par exellence* [mükemmel] bir yaya olarak, benim daha birkaç gün önce, onuruma yakıştıramayacağım bir şey"- kullanmak zorunda kaldı.

Güney kıyısındaki iki haftanın ardından Jenny, Karl'la birlikte yeni doğan torunlarını görmek üzere Manş ötesi bir yolculuğa çıkabilecek kadar toparlanmıştı, ama Argenteuil'e varana kadar şiddetli bir ishale yakalandı. Ev sahibeleri de pek iyi sayılmazdı. Engels'e, "Jennychen'in astımı kötü" diye yazdı Marx, "ev de çok soğuk bir evmiş. Çocuk kahramanca davranıyor, her zamanki gibi." Derken, Londra'dan Tussy'nin sebebi bilinmeyen berbat bir hastalığa yakalandığı haberi geldi ve Marx sorunun ne olduğunu anlamak için alelacele Londra'ya döndü. Kızını, günümüzde anoreksiya olarak adlandırılabilecek, "aşırı bir sinirsel çöküntü" halinde buldu. "Haftalardır hemen hiçbir şey yemiyor" diye yazdı Engels'e. "Donkin [doktor], hiçbir organik sorun, kalp sesi, akciğerlerinde bir ses vb. olmadığını söylüyor; temelde bütün bu hastalık, yiyeceği kaldıramayacak tam bir mide bozukluğuna (ve çok miktarda çay içerek durumu daha da kötüleştiriyor; doktor derhal çayı yasakladı) ve tehlikeli ölçüde yorgun bir sinir sistemine yorulabileceği kanısında."

Jenny Marx, yorulmak bilmez Helene Demuth'un refakatinde birkaç hafta sonra döndü ve derhal yatağa düştü. Ekim başlangıcında, Marx,

Jenny'nin hastalığının "sona doğru yaklaştığını" anladı. Kendisi de bronşit yüzünden yatağa düşmüştü ama Alman Sosyal Demokratları'nın Reichstag'da on iki sandalye kazandıklarını öğrendiğinde sevincine diyecek yoktu. Engels Kasım sonunda, "Marx'ı az çok düzeltecek herhangi bir dış olay varsa" diye yazdı Eduard Bernstein'a, "o da seçimlerdir. Bir proletarya daha önce hiç bu denli muhteşem bir şekilde hareket etmemişti Almanya'da, her türlü halk örgütlenmesinin, hattâ iletişiminin katıksız bir olanaksızlık olduğu, misli görülmemiş eziyetler ve acımasız baskılarla dolu üç yılın ardından, bizim çocuklar, yalnız eski güçleriyle değil, aslında eskisinden de güçlü olarak geri döndüler."

Jenny Marx 2 Aralık 1881'de öldü. Son üç hafta boyunca, kocasıyla birbirlerini bile görememişlerdi: Karl'ın bronşiti zatülcenple ağırlaşmış, yandaki odalardan birinde, hareket edemeden yatmak zorunda kalmıştı. Jenny'nin son sözleri, sahanlığın karşı tarafına İngilizce seslendiği şu sözler oldu: "Karl, gücüm çekiliyor..." Doktoru Marx'ın, üç gün sonra, Highgate Mezarlığı'nın kutsanmamış bir köşesinde yapılan cenazeye katılmasına izin vermedi. O da kendini Jenny'nin ölümünden bir gün önce, ihmal edilen bir formaliteyle ilgili olarak, bir hemşireyi paylamasıyla teselli etti: "Biz öyle *yüzeysel* insanlar değiliz!" Acısını unutturabilecek bir başka şey, göğsünün ve boynunun günde birkaç kez tentürdiyotla ovulmasını gerektirecek kadar kötü olan sağlık durumuydu. "Zihinsel acının tek etkili panzehiri var, o da fiziksel acı" diye yazdı. "Bir yana dünyanın sonunu koy, öte yanaysa bir adama diş ağrısı ver."

Engels, bizzat Marx'ın artık fiilen ölü olduğunu söyledi –çok sert ve acı bir gözlem olmakla birlikte, korkunç bir gerçeği barındırıyordu. Jenny'nin son günlerinde, uykusuzluk ve egzersizden uzak kalmakla bitap düşerek, sonunda onu alıp götürecek hastalığa yakalandı. Alman editörü *Kapital*'in yeni bir baskısını istemek için bu uygunsuz anı seçmesine karşın, çalışması olanaksızdı. Doktorunun tavsiyesiyle, Ele-

anor'un refakatinde iki haftalığına Wight Adası'nın "sıcak iklimi ve kuru havası"nı denedi –tek bulduğu şiddetli fırtınalar, yağmur ve sıfırın altında derece oldu. Bronşal soğukalgınlığı, "havanın kaprisleri" sayesinde, daha da kötüleşti ve yerli bir doktor ona Ventnor kıyısında yürüyüş yaparken takması için solunum cihazı vermek zorunda kaldı.

Hâlâ doğru dürüst yemek yiyemeyen veya uyuyamayan Eleanor, somurtuk suskunluk ile "telaşlandıracak kadar isteriklik" patlamaları arasında gidip geliyordu. Sahnede bir kariyer edinme özlemi artık neredeyse fiziksel bir ihtiyaç halini almıştı onda: 16 Ocak 1882'de Ventnor'dan döndükleri tarih, en güzel yıllarının ailevi görevler sunağında kurban edildiğinin acı verici bir hatırlatıcısı olarak, Eleanor'un yirmi yedinci doğum gününe rastlamıştı. Marx kızını özgür bırakması gerektiğini biliyordu. 12 Ocak'ta Engels'e, "Gelecek planlarına gelince" diye yázdı, "ilk düşünülecek mesele, Tussy'yi benim refakatçim rolünden kurtarmak olmalı Kız, sağlığını bozacak kadar ağır bir zihinsel baskı altında. Ne yolculuk ne hava değişimi ne de doktorlar bu konuda bir şey başarabildi."

Ne ki, Marx'ın kendisi için hava değişimi acilen gerekliydi: Daha da ağırlaştıran melun İngiliz kışından kaçmadıkça, musallat olmuş mukus zarı iltihabından -"bu melun İngiliz hastalığı"- hiçbir kurtuluş ihtimali yoktu. İtalya ona yasak olduğundan (Milano'da bir adam, sırf Marx adını taşıdığı için tutuklanmıştı) yaşamında ilk kez olarak Avrupa'dan ayrılmaya karar vererek, 18 Şubat'ta Cezayir'e giden gemiye bindi.

Böylece bir yıllık aralıksız gezginliği başlamış oldu: Cezayir'de üç ay, Monte Carlo'da bir ay, Argenteuil'de Longuetler'le üç ay, İsviçre'nin tatil beldesi Vevey'de bir ay. Tuhaf bir tutarlılıkla, bu yerlerin her birine varışı, ondan önceki haftalar boyunca güneş ışıldasa bile, gökgürültülü sağnak yağışları başlattı. Ekim'de Londra'ya döndü ama rutubet ve soğuk onu derhal tekrar Ventnor'a gitmeye zorladı; Ocak 1883'e değin

burada kaldı. 1840'larda devrim ve irtica fırtınalarıyla Avrupa başkentleri arasında hırpalanıp durmuştu; şimdi bir kez daha, ama bu kez sadece bronşlarındaki bir batma yüzünden tam bir göçebe olmuştu. Tarih tekerrür ediyordu, ama bu kez cansıkıcı bir komedi olarak. Cezayir'de gazeteleri okumaya bile zahmet etmeyip botanik bahçelerini gezmeyi, diğer otel müşterileriyle sohbet etmeyi veya öylece denizi seyretmeyi tercih etti. Şimdi materyalizminin veya diyalektiğinin ona ne faydası olabilirdi? Laura'ya yazdığı bir mektupta, kendi durumuna tıpatıp uygun bir Arap meselini aktardı:

> Bir kayıkçı, küçük sandalıyla, bir nehrin fırtınalı sularında, hazır beklemektedir. Karşı kıyıya geçmek isteyen bir filozof, sandala biner. Sonra aralarında şu diyalog geçer:
>
> FİLOZOF: *Tarih* hakkında hiçbir şey biliyor musun?
>
> KAYIKÇI: Hayır!
>
> FİLOZOF: O zaman ömrünün yarısını ziyan etmişsin? Peki, hiç matematik öğrendin mi?
>
> KAYIKÇI: Hayır!
>
> FİLOZOF: O zaman ömrünün yarısından çoğunu boşa harcamışsın.
>
> *Bu sözler daha filozofun ağzından çıkar çıkmaz, rüzgâr sandalı devirir, hem kayıkçı hem filozof suya düşerler. Bunun üzerine,*
>
> KAYIKÇI: Yüzme biliyor musun?
>
> FİLOZOF: Hayır!
>
> KAYIKÇI: O zaman sen de ömrünün *tamamını* boşa harcamışsın.

Dış görünüşte, hâlâ heybetli bir figürdü: Yaklaşık bu dönemde Marx'la tanışmış bir İngiliz kadın onu, "kocaman kafası ve tıpkı 'kabarık saçlı Petrus'a benzeyen saçlarıyla, her bakımdan heybetli bir erkekti." Veya belki, John Milton'ın* şiirinde, "Sırtında dizili dikenler gibi/Si-

---

Samson Agonistes (Savaşçı Şimşon) –çn.

nirli vahşi Domuzların veya kabarmış Kirpilerin" dikenleriyle Şimşon gibi. Fakat ömrünün son yıllarında, zatülcenbin ve bronşitin yıpratmasıyla, artık bir eşeğin çene kemiğiyle Peliştileri mahvedecek gücü toplayamaz olmuştu. Nihayet gücünün yok olup gittiğini kabul ederek, paha biçilmez saçlarını Cezayirli bir berbere kırktırmaya karar verdi. "Peygamber sakalımdan ve taçlandıran şânımdan kurtulmaya karar verdim" diye yazdı Engels'e 28 Nisan 1882'de.

Gazze'deki kör; Cezayir'deki saçsız. Dazlak, tamamen matruş Karl Marx'ı zihinde canlandırmak neredeyse olanaksızdır –ve gelecek kuşakların kendisini böylece görmemelerini sağlamanın yolunu da buldu. Simgesel kırkılmasının öncesinde, saçlı sakallı ve ışıldayan gözlü, kızlarına tanıdıkları adamı hatırlatacak bir fotoğrafını çektirdi. Bu elimizdeki son fotoğraftır: İyi huylu bir Jupiter, entelektüel bir Noel Baba. Yapmaktan hoşlandığı latifedeki gibi, "hâlâ görünüşü kurtarıyordu." Öyleydi de, en azından ailesine göre. Zatülcenbi inatçı bir şekilde tedaviye direniyordu ve Monte Carlo'da bulunduğu sırada yerel bir uzman, bronşitinin artık kronikleştiğini teyit etti; fakat bütün bunları kızlarından saklıyordu. "Çocuklara yazdığım ve söylediğim her şey gerçek, ama *gerçeğin tamamı değil*" diye açıklamıştı. "Onları telaşlandırmanın ne anlamı var?"

Bu arada Jennychen de kendi sırrını ondan saklıyordu: Mesane kanseri olmuştu. Hamileliğinin son aylarında ve dört afacan oğlana bakmaktan bitip tükenmiş halde, Marx 1882 yazında Argenteuil'deyken acısını ondan gizlemeyi nasılsa başardı –kuşkusuz, Eleanor ve Helene'in gelmesinin de yardımıyla. Küçük Johnny Longuet, Fransa'ya taşınmalarından beri gitgide vahşileşmişti (Marx, "can sıkıntısından yaramazlaştığı" kanısındaydı) ve Eleanor Ağustos ortasında Londra'ya dönerken, sonraki birkaç ay boyunca eğitimi ve disiplinini gözeteceğine söz vererek altı yaşındaki gürültücü çocuğu beraberinde götürdü. Gö-

rev esaretinden kaçma umutlarının da sonu gelmişti: Babasının hemşireliğinden, bir yıldan az bir süre içinde yeğeninin mürebbiyeliğine bir geçiş yapmıştı. Gene de, aslında bu yeni sorumluluk Eleanor'a büyük bir sevinç veriyordu ve çok geçmeden Johnny'yi "oğlum" diye görmeye başladı. Johnny'nin kardeşleri Edgar ve Harry, Ağustos sonunda babalarıyla birlikte Calvados'a* gidince, Jennychen yalnızca küçük Marcel'le baş başa kalmıştı. Fakat hâlâ tamamen bitap durumda ve sürekli acı içindeydi. Bir kız bebeği (Jenny olarak vaftiz edilip Mémé olarak çağrılan) dünyaya getirdikten sonra, nihayet mesane hastalığıyla ilgili gerçeği Eleanor'a yazdığı bir mektupta itiraf etti: "Sekiz aydır çekmekte olduğum işkenceleri dünyada hiç kimsenin çekmesini istemem, öylesine tarif edilemez ki; bir de ayrıca, emzirmek hayatı bana cehennem ediyor." Bir de durumun Mağribi'ye söylenmemesi konusunda kesin bir talimat verdi. Fakat aynı çatı altında geçirilmiş bir yaz, bir şeylerin kesinlikle yolunda gitmediğine ilişkin bir sürü ipucunu vermişti bile. Wight Adası'ndaki kışlık konutundan, düzenli olarak "zavallı Jennychen" ve bebeğinden haber almak için yazıp duruyordu. Kasım'da Eleanor'a, "Çok endişeleniyorum" dedi. "Bu yükü artık daha fazla taşıyamayacağından korkuyorum."

Bu yükü hafifletmek için Marx'ın kendi elinden gelen hiçbir şey yoktu. Aralık'ın çoğunu, soluk borusundaki mukoza yangısı yüzünden Ventnor'daki St. Boniface Gardens 1 numaradaki evinde kapalı kaldı – gerçi en azından zatülcenbi ve bronşitinde geçici bir duraklama olmuştu. ("O zaman bu, çağdaşlarımın, yani aynı yaşta olduğum kişilerin çoğunun, inanılmaz sayılar halinde kuyruğu titrettikleri düşünüldüğünde, son derece yüreklendirici bir durum.) 5 Ocak 1883'te, Lafarguelar'dan

---

Fransız Calvados bölümü, Aşağı Normandiya'nın bir bölümünü oluşturur. İsmini kıyı açıklarındaki kayalık kümelerinden alır –çn.

Jennychen'in hastalığının artık kritikleştiğini öğrendi; ertesi sabah, boğulmakta olduğunu düşündürecek kadar şiddetli bir öksürük nöbetiyle uyandı. Bu iki olayın bağlantısı tesadüf müydü? James Williamson adında cana yakın genç bir Yorkshireli olan oralı bir doktora, zihinsel ıstırabın bir şekilde "mukus hareketleriyle bir teması" olup olamayacağını sordu.

Jenny Longuet, otuz sekiz yaşında, 11 Ocak öğleden sonra saat beşte öldü. Eleanor haberi duyar duymaz Ventnor'a gitmek üzere yola çıktı:

> Bugüne dek pek çok üzüntü yaşadım, ama hiçbiri bu kadar üzücü değildi. Babama ölüm fermanını götürüyor gibi hissediyordum kendimi. Haberi ona nasıl versem diye kafamı patlattım. Fakat hiçbir şey yapmam gerekmedi, yüzüm her şeyi ele verdi. Mağribi derhal, "Jenny'ınız öldü, değil mi?" dedi. Sonra bana derhal Paris'e gidip çocuklara yardım etmemi söyledi. Londra'ya o üzücü dönüş yolculuğuma koyulmadan Ventnor'da güç bela yarım saat kadar kaldım. Oradan Paris'e yola çıktım. Mağribi'nin çocuklar için benden istediği şeyi yapıyordum.
>
> Eve dönüşüm hakkında daha fazla şey söylemeyeceğim. O anla ilgili aklımda kalan tek şey, büyük bir ıstırap, eziyet. Fakat yeter artık. Ben geri geldim ve Mağribi de, ölmek üzere, eve döndü.

Ventnor'dan ayrılmadan önce Marx, Dr. Williamson'a dönüşünü bildiren bir not karaladı. "Lütfen, sevgili Doktor, faturanızı Maitland Park, No. 41, Londra, NW adresine gönderiniz. Size bildirmeden ayrıldığım için üzüntü duyuyorum. Aslına bakarsanız, korkunç bir başağrısında bir parça ferahlama buluyorum. Fiziksel acı, zihinsel acının tek 'ilacı' denebilir." Bildiğimiz kadarıyla, bu onun yazdığı son mektuptur. Marx, hatıra olarak, titrek bir elle üzerine "mutlu bir yeni yıl dilekleriyle" sözlerini yazdığı bir fotoğrafını da koydu.

Eleanor'un bildiği gibi, babası ölmek üzere eve dönmüştü. Larenjit, bronşit, uykusuzluk ve gece terlemeleriyle mahvolmuş bir halde, böyle zamanlarda teselli bulduğu Victoria çağı romanlarını bile okuyacak mecali yoktu. Gözleri boşluğa dalıyor veya ara sıra ayaklarını bir hardal banyosunda ısıtırken yayınevlerinin kataloglarını tarıyordu. Helene Demuth, akşam yemekleri için egzotik yeni çeşitler icat ederek onu neşelendirmeye çalışıyordu, fakat Marx kendi icadı bir diyeti tercih ediyordu –her gün cömert rom ve konyak yudumlarıyla güçlendirilmiş yarım litre kadar (o zamana dek oldum olası nefret ettiği) süt. Şubat ayına gelindiğinde, akciğerinde apse oluşmuş ve yatağa düşmüş durumdaydı. Engels 7 Mart'ta, Marx'ın sağlığının "hâlâ göstermesi gereken düzelmeyi göstermediği"ni yazdı. "İki ay daha geçmiş olsaydı, sıcak ve açık hava iyi gelebilirdi, ama kuzeydoğu rüzgârı ve kısa süreli kar yağışlarıyla neredeyse fırtına varken, bir insanın uzun süren bir bronşitten kurtulması nasıl beklenebilir ki?" Engels, 14 Mart Çarşamba günü, her zamanki ziyaret saatinde, öğle vakti 2.30 civarlarında, Marx'ın evine gittiğinde, Lenchen, Marx'ın ateşin yanında en sevdiği koltukta "yarı uyur" vaziyette olduğunu söylemek için aşağıya indi. Onlar yatak odasına girdikleri zamana kadar, belki bir iki dakika önce, Marx ölmüştü. "İnsanlık bir önderinden yoksun kaldı" diye yazdı Amerika'daki bir yoldaşa, "ve çağımızın en dikkate değer kafasıydı bu."

Karl Marx 17 Mart 1883'te, Highgate Mezarlığı'nın, on beş ay önce karısının defnedildiği parseli olan uzak bir köşesinde toprağa verildi. Cenazede ancak on bir kişi vardı. Mezarının başındaki bir konuşmada, Engels onu çağının en çok nefret ve iftira edilen adamı haline gelmiş devrimci bir deha olarak tanımlayarak, "adı ve eserinin çağlar boyunca ayakta kalacağı" kehanetinde bulundu. Fransa, Rusya ve Amerika'daki sosyalist gazeteler birbirine benzer taşkın övgüler içeren başlıklar attılar –"İşçinin En İyi Dostu ve En Büyük Öğretmeni", "İnsanlık adına Bü-

yük Kayıp", "Anısı, Kralların Unutulmasından Çok Sonra Bile Yaşayacak", "Yeryüzüne Ayak Basan En Soylu Adamlardan Biri." Fakat, altmış beş yıllık ömrünün yarısından çoğunu geçirdiği ülkede, vefatı neredeyse fark edilmeden geçiştirildi. Londra gazetelerinden *Daily News*, "Alman Sosyalist Dr. Karl Marx'ın öldüğü bildirildi" haberini verdi. "Bir zamanlar İmparatorlara ve Şansölyelere dehşet salan kuramlarının ölüp gittiğini görecek kadar yaşadı İngiliz işçileri bu ilkelerle özdeşleşmeyi hiç istemedi." *The Times*'da her cümlesinde hata olan tek paragraflık bir ölüm haberi yer aldı. Haberde, Marx'ın Köln'de doğduğu ve yirmi yaşında Fransa'ya göç ettiği belirtiliyordu. Sadece *Pall Mall Gazette* onun hatırlanabileceğini tahmin ediyordu: "Halihazırda tamamlanmamış eseri *Kapital*, daha küçük pek çok kitabın babası olacak ve toplumsal sorunlar üzerinde samimi olarak kafa yoran her sınıftan insan üzerinde gitgide artan bir etkisi olacak."

Kendisi için nasıl bir mezar taşı yazısı seçerdi? Marx 1880 yazında Ramsgate'te tatil yaparken, *New York Sun* için "Fransa ve İngiltere'de yolculuklar" üzerine bir yazı dizisi hazırlayan Amerikalı gazeteci John Swinton'la tanışmıştı. Swinton yaşlı aile reisini, torunlarıyla kumsalda oynarken izlemiş ("Karl Marx büyükbaba olma sanatını en az Victor Hugo kadar incelikli olarak uyguluyordu") ve ardından, akşamüzeri, bir söyleşi yapma fırsatını yakalamıştı. Onun yazdığı gibi:

> Bardaklarımız denize karşı çıngırdarken, dünya, insan, yaşadığımız çağ, fikirler üzerine konuşuyorduk. Tren kimseyi beklemez ve gece inmek üzeredir. Bütün bu söyleşi, yaşın ve çağların izi üzerine, günün konuşmaları ve akşam sahneleri, zihnimde, yanıtını bu bilgeden isteyeceğim varlığın nihai yasasıyla ilgili sorusunu düşürdü aklıma. Dilin derinliklerine dalarak ve vurgunun yükseklerine çıkarak, devrimciyi ve filozofun sözlerini şu vahim sözcüklerle kestim: "Nedir?"

Ve, öndeki kükreyen denize ve kumsaldaki kalabalığa bakarken, zihni sanki bir anlığına alt üst oldu. "Nedir?" diye sorduğum soruya, derin ve ağırbaşlı bir tonla yanıt verdi: "Mücadele!" Başta sanki çaresizliğin yankısını duymuşum gibi geldi bana; ama ola ki, bu yaşamın yasasıydı.

EK I
SONUÇLAR

Karl Marx vatansız ve vasiyetnamesiz öldü. Büyük bölümü, Maitland Park Caddesi 41 numaradaki mobilyaları ve kitaplarının değerinden ibaret mirası, 250 pound olarak belirlendi. Bunlar, geniş mektup ve defter koleksiyonuyla birlikte Engels'in muhafazasına verildi –tıpkı 4 Kasım 1890'da bağırsak kanserinden ölümüne değin Regent's Park Caddesi 122 numarada hizmetçi olarak istihdam edilen Helene Demuth gibi.

Engels kendini *Kapital*'in notlarını ve el yazmalarını karşılaştırarak okumaya ve düzene koymaya adadı. Cilt II (Almanya'da) Temmuz 1885'te, Cilt III de Kasım 1894'te basıldı. İlk resmi İngilizce çevirisi (1887) iyi satmadı, ama üç yıl sonra New York'ta çıkan 5 bin adetlik korsan bir İngilizce baskısı neredeyse ânında tükendi –herhalde yayıncı Wall Street bankerlerine, kitabın "kapitalin nasıl biriktirileceğini" ortaya serdiği iddiasında bir genelge göndermesi nedeniyle. Engels, 5 Ağustos 1895'te yemek borusu kanserinden öldü. Woking krematoryumundaki cenaze törenine yaklaşık seksen kişi katıldı; ardından, Eleanor Marx ve üç arkadaşı Eastbourne'a gittiler, Beachy Head'in 10 kilometre kadar dışında bir kayık tuttular ve küllerini denize teslim ettiler.

Engels'in ölümünden sonra, Marx'ın defterlerini ayıklama ve muhafaza ödevi Eleanor Marx ile sevgilisi Edward Aveling'e kaldı. Şaşırtıcı ölçüde çirkin ve dillere düşecek kadar güvenilmez olmasına karşın Aveling, "Londra'nın en yakışıklı adamının elinden bir kadını almak için sadece yarım saate ihtiyacı olan" tatlı dilli bir baştan çıkarıcıydı. O ve Ele-

anor açıkça birlikte yaşıyorlardı; ancak, çoğu dostları oyuncular, özgür düşünceliler ve diğer bohem tipler olduğundan, hiç kimse bunu bir rezalet olarak görmüyordu. Konukları asıl şoke eden, adamın Eleanor'a muamele tarzıydı: Romancı Olive Schreiner, Aveling'i bir "külhanbeyi" olarak betimliyordu; William Morris "şerefsiz köpek" olduğu kanısındaydı. Eleanor da Mart 1898'de, önceki yaz, adamın gizlice yirmi iki yaşında bir aktrisle evlendiğini öğrendiğinde, ne kadar haklı olduklarını anlayacaktı. Aveling'in bu krize bulduğu çözüm, bir intihar sözleşmesi önermek oldu. Eleanor anlaştıkları gibi şefkat dolu bir veda notu bıraktı ve Aveling'in verdiği prusik asidi yuttu. Söylemeye bile gerek yok ki, pazarlığın kendine düşen kısmını yerine getirmeye baştan itibaren niyetli değildi: Eleanor ölümcül dozu alır almaz evden ayrıldı. Cinayetle suçlanmasa bile, kuşku yok ki onu öldürmüştü.

Laura ve Paul Lafargue, Engels'in sırtından geçinerek, Paris dışında yaşadılar. Kasım 1911'de, Paul altmış dokuz, Laura da altmış altı yaşındayken, artık yaşamak için hiçbir neden kalmadığına ve birlikte intihar etmeye karar verdiler. Ortak cenazelerinde ana konuşmacı, Laura'nın babasının fikirlerinin her türlü tahminden çabuk, muzaffer olacağını söyleyen Rus komünisti Vladimir İlyiç Lenin'di.

Marx'ın çocuklarının dördü babalarından önce öldü, hayatta kalan ikisi de intihar etti. Ailenin bu uğursuzluktan kurtulabilen tek üyesi, Doğu Londra'da sakince yaşayan ve çalışan Freddy Demuth oldu. Freddy, 28 Ocak 1929'da, yetmiş yedi yaşındayken kalp yetmezliğinden öldü. Sonuna dek, ne kendisi ne de başka hiç kimse, Freddy'nin yüzü ve adı, o döneme gelindiğinde artık tüm dünyada tanınan adamın oğlu olabileceğinden kuşkulandı.

EK 2
İFŞAATLER

Marx kız kardeşlerin her üçü de Victoria çağı salon oyunu "İfşaatler"e -bugünlerde genellikle Proust Anketi olarak bilinen- bayılıyordu ve 1860 ortalarında babalarını sorgulanmaya razı ettiler. Yanıtları şunlardı:

En sevdiğiniz erdeminiz:	Sadelik
Erkekte en sevdiğiniz erdem:	Güçlülük
Kadında en sevdiğiniz erdem:	Zayıflık
Başlıca niteliğiniz:	Amaca odaklanma
Sizce mutluluk...	Mücadele etmektir
Sizce ıstırap...:	Boyun eğmektir
En kolay bağışlanacak kötü huy:	Safdillik
En nefret ettiğiniz kötü huy:	Köle gibi davranış
En tiksindiğiniz:	Martin Tupper [Victoria çağı yazarı]
En sevdiğiniz uğraş:	Kitap kurtluğu
En sevdiğiniz şair:	Shakespeare, Aeschylus, Goethe
En sevdiğiniz yazar:	Diderot
En sevdiğiniz kahraman:	Spartaküs, Kepler
En sevdiğiniz kadın kahraman:	Gretchen
En sevdiğiniz çiçek:	Defne
En sevdiğiniz renk:	Kırmızı
En sevdiğiniz isim:	Laura, Jenny

En sevdiğiniz yemek:	Balık
En sevdiğiniz özlü söz:	*Nihil humani a me alienum puto*
	[İnsani olan hiçbir şey bana yabancı değildir]
En sevdiğiniz özdeyiş:	*De omnibus dubitandum*
	[Her şeyden kuşkulan]

EK 3

HÜKÜMDAR KATLİ

1867'de Almanya'yı ziyareti sırasında, *Kapital*'in prova baskılarını beklerken, Karl Marx satranç ustası Gustav R. L. Neumann'ın verdiği bir partiye katıldı. O gece, Meyer adlı bir adama karşı oynadığı bir oyunun kaydı bugüne ulaşmıştır.

Marx	Meyer		
1. e2-e4	e7-e5	16. Nd5 x f4	Nc6-e5
2. f2-f4	e5x f4	17. Qf3-e4	d7-d6
3. Ng1-f3	g7-g5	18. h2-h4	Qg5-g4
4. Bf-c4	g5-g4	19. Bc4 x f7	Rg8-f8
5. 0-0	g4 x Nf3	20. Bf7-h5	Qg4-g7
6. Qd1 x f3	Qd8-f6	21. d3-d4	Ne5-c6
7. e4-e5	Qf6 x e5	22. c2-c3	a7-a5
8. d2-d3	Bf8-h6	23. Nf4-e6+	Bc8 x Ne6
9. Nb1-c3	Ng8-e7	24. Rf1 x Rf8+	Qg7 x Rf8
10. Bc1-d2	Nb8-c6	25. Qe4 x Be6	Ra8-a6
11. Ra1-e1	Qe5-f5	26. Re1-f1	Qf8-g7
12. Nc3-d5	Ke8-d8	27. Bh5-g4	Nc6-b8
13. Bd2-c3	Rh8-g8	28. Rf1-f7	Siyahlar teslim oluyor
14. Bc3-f6	Bh6-g5		
15. Bf6 x Bg5	Qf5 x Bg5		

TEŞEKKÜR

Yardımları için aşağıdaki kuruluşlara minnettarım: Marx'ın mektuplarının ve el yazmaları gibi dönemin pek çok diğer sosyalist arşivlerinin de son muhafaza yeri olan Amsterdam'daki Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü; Marx'ın bugüne ulaşan tek satranç oyunu kaydını da veren Trier'deki Karl Marx Müzesi (Friedrich Ebert Vakfı) ve onunla ilişkili Karl Marx Araştırma Merkezi; Londra'daki Marx Memorial Kütüphanesi; British Library; Londra Kütüphanesi; Public Records Office, Kew; Census Office. Başka türlü gözümden kaçabilecek kitap ve belgeleri veren herkese de teşekkür ediyorum: Royal Society of Arts'dan Anna Cuss, Paul Foot, Mark Garnett, Ed Glinert, Ronald Gray, Bruce Page, Christopher Hawtree, Profesör Colin Matthew, Bob O'Hara, Nick Spurrier. Gerek temsilcim Pat Kavanagh gerek Fourth Estate'ten Victoria Barnsley, bir Marx biyografisi yazma önerimi yüreklendirici bir candanlıkla kabul ettiler. Ama en büyük sevgi ve gönül borcunu, kendi inancım ve gözkapaklarım bile çökerken, coşkusunu hiç kaybetmeyen Julia Thorogood'a duyuyorum. Jack, Frank ve GeorgeAnna Thorogood da büyük cesaret verdiler. Her türlü maddi ve yorum hatasından, elbette, tek sorumlular sevgili oğullarım Bertie ve Archie'dir.

SON NOTLAR

Aşağıdaki dipnotlarda kullandığım kısaltınalar şunlar oldu:

MECW: Karl Marx, Friedrich Engels, Collected Works (1975'ten beri Moskova'daki Progress Publishers tarafından, New York'taki International Publishers Co. Inc. ve Londra'daki Lawrence & Wishart'ın işbirliğiyle hazırlanan kırk yedi cilt).

RME: Reminiscences of Marx and Engels (Yabancı Diller Basımevi, Moskova, tarihsiz).

KMIR: Karl Marx: Interviews and Recollections, der. David McLellan (Macmillan, Londra, 1981).

Diğer metin kaynakları, notlarda belirtilmiştir.

Sayfa numaraları, not numarasını değil, metindeki göndermelerin yerini belirtmekte kullanılmıştır.

1. DIŞLANMIŞ

18. "Ailesi olmayana ne mutlu..." KM'dan FE'ye mektup, 21 Haziran 1854.
18. "Benzersiz, rakipsiz bir hikâyeciydi..." Eleanor Marx, "Karl Marx", *RME*, s. 251.
19. "Kardeşinin sosyalistlerin lideri olmasına tahanımül edemedi..." Maxim Kovalevsky, "Meeting with Marx", içinde: *RME*, s. 299.
19. "Bunun için doğduğumuza inandığımız..." *MECW*, Cilt 1, s. 4.
20. "oğulları yüzlerce yıldır hahamlık yapan..." Eleanor Marx'tan Wilhelm Liebknecht'e, içinde: *Mohrund General: Erinnerungen an Marx und Engels* (Dietz Verlag, Berlin, 1965).
20. "Surlarının içinde, ona bir hava veren, yo aslında onu ablukaya..." Goethe'nin *French Campaign*, alıntı, içinde: *Karl Marx: Man and Fighter*, Boris

Nicolaievsky ve Otto Maenchen-Helfen (Methuen, Londra, 1936; gözden geçirilmiş baskısı, Penguin, Harmondsworth, 1973).

21. "Prusya devletine göre yerleşik dinin mensupları ağırlıklı olarak Roma Katolik..." Eugene Kamenka, "The Baptism of Karl Marx", *The Hibbert Journal*, Cilt LVI (1958), ss. 340-51.

23. "Okul ücretleri, kira... sürekli sıkıştırıyorlar beni..." KM'den FE'ye mektup, 8 Ocak 1863.

25. "O iyi yürekli Herr Wyttenbach'ın konumunu..." Heinrich Marx'tan KM'ye mektup, 18 Kasım 1835.

25. "Herr Loers kendisine bir veda ziyareti..." Heinrich Marx'tan KM'ye mektup, 18 Kasım 1835.

25. "Toplumsal reformlar güçlünün zaafıyla değil..." "Speech of Dr Marx on Protection, Free Trade, and the Working Classes", *Northern Star*, 9 Ekim 1847.

26. "Dokuz ders bana biraz fazla göründü... " Heinrich Marx'tan KM'ye mektup, 18-25 Kasım 1835.

26. "Kendi içinde ölçüsüz, hattâ zararlı olan her zevkte..." Heinrich Marx'tan KM'ye mektup, 1836 başı.

139. "İşleri daha da kötüleştirebilecek her şeyden uzak durmalısın... " Henriette Marx'tan KM'ye mektup, 1836 başı.

27. "gece sarhoş olup gürültü çıkararak huzuru bozmaktan bir günlük ceza aldı..." Bonn Üniversitesi, Bitirme Sertifikası, 22 Ağustos 1836, *MECW*, Cilt 1, ss. 657-8.

28. "Demek düello felsefeyle bu kadar iç içe?" Heinrich Marx'tan KM'ye mektup, yaklaşık Mayıs/Haziran 1836.

29. "Her gün ve herkes bana 'Trier'in en güzel kızını' ve 'balo kraliçesi'ni soruyor..." KM'den FE'ye mektup, 10 Nisan 1856.

31. "Shakespeare'e saygısı sınırsızdı..." Paul Lafargue, "Reminiscence of Marx", *RME*, s. 74.

31. "Çocuklar sürekli Shakespeare okuyorlar..." KM'den FE'ye mektup, 10 Nisan 1856.

32. "İngiliz edebiyatına sonu gelmez bir anıştırmalar seli içinde..." S. S.

Prawer, *Karl Marx and World Literature* (Oxford University Press, 1976), s. 209.

32. "İşte orada önümdesin, tıpkı kanlı canlı..." KM'den Jenny Marx'a mektup, 21 Haziran 1856.
33. "Hegelci diyalektiğin gizemci yönünü yaklaşık otuz yıl önce..." *Kapital*'in ikinci Almanca baskısına önsöz, *MECW*, Cilt 35, s. 9.
35. "Öğrettiğim sözcüklerin tümü şeytani bir karışıklık halinde..." Karl Marx, "Hegel Üzerine", *MECW*, Cilt 1, s. 576.
35. "yeni töretanımazcılara; düşüncelerden yoksun olan bir dehanın..." Heinrich Marx'tan KM'ye mektup, 9 Aralık 1837.
36. "dağınık ve gelişmemiş duygu ifadeleri, hiç doğal olmayan..." KM'den Heinrich Marx'a mektup, 10-11 Kasım 1837.
38. "Hegel bir yerde, dünya tarihinde bütün önemli olguların ve şahsiyetlerin..." *18 Brumaire*'in özgün 1852 metninden, *MECW*, Cilt 11, s. 103.
41. "Tanrım ne büyük acı!!!... " Heinrich Marx'tan KM'ye mektup, 9 Aralık 1837.
42. "Prusya'nın onuruna katkıda bulunur..." Heinrich Marx'tan KM'ye mektup, 2 Mart 1837.

2. KÜÇÜK YABAN DOMUZU

44. "Marx, Bruno Bauer ve Feuerbach bir ilahiyat-felsefe dergisi..." Georg Jung'dan Arnold Ruge'ye mektup, *Marx-Engels Gesamtausgabe*, I i (2), s. 261.
44. "Dünya fatihi ve tepeden tırnağa özgür yüreğinde tek bir kan damlası kaldığı sürece..." Karl Marx, *The Early Texts* (Oxford University Press, 1971), s. 13.
46. "Küçük yüreğim sana duyduğum aşk ve arzuyla..." Jenny von Westphalen'den KM'ye mektup, 10 Ağustos 1841.
46. "Birkaç güne kadar Köln'e gitmem gerek..." KM'den Arnold Ruge'ye mektup, 20 Mart 1842.
46. "Köln'e yerleşme planımdan vazgeçtim, çünkü oradaki hayat..." KM'den Arnold Ruge'ye mektup, 27 Nisan 1842.

48. "Her gerçek felsefe, çağının entelektüel timsali olduğundan..." makale, içinde: Rheinische Zeitung, 14 Temmuz 1842, çev, içinde: MECW, Cilt 1, s. 195..
48. "Özgürlüğün gerçekliğin sağlam zemini yerine, muhayyilenin yıldızlı gökkubbesine..." Makale, içinde: *Rheinische Zeitung*, 19 Mayıs 1842, çev, içinde: *MECW*, Cilt 1, s. 172.
49. "O bir fenomen, hem de alanlarımızın..." Moses Hess, *Briefwechsel*, der. E. Silberner (Lahey, 1959), çev., içinde: *KMIR*, ss. 2-3.
50. "Kim o koşan deli gibi aceleyle?..." Aralık 1842'de anonim bir risale olarak basılan "The Insolently Threatened Yet Miracuously Rescued Bible"dan, çev., içinde: *MECW*, Cilt 2, s. 336.
50. "aşikâr olanı görmezden gelmek kolaydır..." Tek bir istisna, "Marx and Pilosity" üzerine eğlenceli bir sonnot koyan (içinde: *Karl Marx's Theory of Revolution, Volume II: The Politics of Social Classes*" [Monthly Review Press, New York ve Londra, 1978]) büyük Amerikan alimi Hal Draper'dır.
51. "Londra, bu saygın adama gitgide büyük bir alkış alanı, yeni, karmaşık bir arena sundu..." Karl Marx ve Friedrich Engels, *Great Men of the Exile*, çev., içinde: *The Cologne Communist Trial* (Lawrence & Wishart, Londra, 1971), s. 166.
51. "Geçen Pazar, bir bıyık akşamı yaptık..." FE'den Marie Engels'e mektup, 29 Ekim 1840.
52. "Bu fikri polis incelemesine tabi tuttum ve onun pasaportunu..." *Marx-Engels Gesamtausgabe*, I i (2), s. 257, çev., içinde: Karl Marx, çeviren: Werner Blumenberg (New Left Books, Londra, 1972).
53. "derken ansızın başka bir masaya gidip..." Karl Heinzen, *Erlebtes* (Boston, Mass., 1874), çev., içinde: KMIR, ss. 5-6.
54. "asrın en aptal insanı..." Bkz. Carl Wittke, *Against the Current The Life of Karl Heinzen 1809-80* (University of Chicago Press, 1945).
55. "Üslubu, yürekten gelen iyi hedeflenmiş bir darbeyle savrulmuş hançerdir..." Wilhelm Liebknecht, *Karl Marx: Biographical Memoirs*, çev. E. Untermann (Londra, 1901).
56. "Mevcut haliyle komünist fikirlerin teorik gerçeklik taşıdığını bile kabul

etmeyen... *Rheinische Zeitung*..." Rheinische Zeitung, 16 Ekim 1842, çev., içinde: *MECW*, Cilt 1, s. 220.

57. "uygunsuz, hattâ ahlâk dışı kabul ediyorum..." KM'den Arnold Ruge'ye mektup, 30 Kasım 1842.

57. "*Rheinische Zeitung*'un editörü olarak..." *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'dan (1859), çev., içinde: The Portable Karl Marx (Penguin Books, New York, 1982), s. 158.

58. "Bununla benzerlik kurarak, yasa koyucu şu sonucu çıkarmak zorundadır..." *Rheinische Zeitung*, 25 Ekim 1842, çev., içinde: MECW, Cilt 1, s. 225.

58. "Burada *Rheine*'de siyasal bir Eldorado'da yaşadığımızı hayal etmeyin..." KM'den Arnold Ruge'ye mektup, 9 Temmuz 1842.

59. "Bir akşam sansür memuru, karısı ve gelinlik çağındaki kızıyla birlikte..." Wilhelm Blos, "Karl Marx als Mensch, *Die Glocke v* (1919), çev., içinde: KMIR, ss. 3-4.

60. "Gazetemizin koklanmak üzere polise sunulması gerekiyor..." KM'den Arnold Ruge'ye mektup, 25 Ocak 1843.

61. "Bu atmosferde artık pelteleşmeye başlamıştım..." KM'den Arnold Ruge'ye mektup, 25 Ocak 1843.

62. "Nişanlım...sırf benim hatırıma en vahşi savaşları yapmak zorunda..." KM'den Arnold Ruge'ye mektup, 13 Mart 1843.

62. "Ah, canım, canım, bir tanem, şimdi de siyasete bulaşıyorsun..." Jenny von Westphalen'den KM'ye mektup,10 Ağustos 1841.

63. "Bir akşam Jenny'nin odasına hızla ve kapıyı çalmadan girdim..." H. F. Peters, *Red Jenny* (Allen & Unwin, Londra, 1986).

64. "Bu yüzden, bir tanem, son mektubundan beri, benim yüzümden bir ağız dalaşı..." Jenny von Westphalen'den KM'ye mektup, yaklaşık 1839-40.

68. "Bütün Alman polisi elinin altında..." KM'den Ludwig Feuerbach'a mektup, 3 Ekim 1843.

68. "Size duyduğum büyük saygıyı..." KM'den Ludwig Feuerbach'a mektup, 11 Ağustos 1844.

69. "Artık açıkça anladım ki –kafasının biçimi..." KM'den FE'ye mektup, 30 Temmuz 1862.

69. "Yahudiliğin laik temeli nedir?" *Karl Marx: Early Writings*, çev. Rodney Livingstone ve Gregor Benton (Pelican Books, Londra, 1975), ss. 212-41.

72. "Dinsel çile, aynı anda hem gerçek ıstırabın..." *Karl Marx: Early Writings*, çev. Rodney Livingstone ve Gregor Benton (Pelican Books, Londra, 1975), ss. 243-57.

3. OTOBUR KRAL

76. "Burjuva Kral'ın halkı arasında itibar kaybettiğini..." Arnold Ruge, Zwei Jahre in Paris (Leipzig, 1846).

76. "Frau Herwegh durumu ilk bakışta özetledi..." Der. Marcel Herwegh, 1848: *Briefe von und an Herwegh* (Münih, 1898), çev., içinde: KMIR, ss. 6-7.

77. "hiçbir şeyi bitirmeyen, her şeyi bozan..." *Arnold Ruges Briefweschsel und Tagebuchblätter aus den Jahren 1825-80*, der. P. Nerrlich (Berlin 1886), çev., içinde: KMIR, ss. 8-9.

77. "Karısı ona doğum gününde 100 frank değerinde bir binici kamçısı..." Arnold Ruge'den Julius Fröbel'e mektup, 4 Haziran 1844.

77. "Zavallı küçük bebek yolculuktan sonra perişan ve hasta..." Jenny Marx'tan KM'ye mektup, 21 Haziran 1844.

78. "Marx o zamanlar benim olduğumdan çok daha ileriydi..." K. Kenafick, *Mikhail Bakunin and Karl Marx* (Melbourne, 1948).

80. "Şairi de eserleri kadar seviyordu..." KMIR'den, s. 10.

80. "aralarında özellikle temel ilke meseleleri üzerine başka kişisel anlaşmazlıklar..." Boris Nicolaievsky ve Otto Maenchen-Helfen, *Karl Marx: Man and Fighter* (Methuen, Londra, 1936).

81. "Herwegh'in yaşam tarzı ve tembelliği beni deli ediyor..." *Arnold Ruges Briefwechsel und Tagebuchblatter aus den Jahren 1825-80*, der. P. Nerrlich (Berlin, 1886), çev., içinde: *Karl Marx: Man and Fighter*.

81. "Ruh istekli olsa da, et zayıf..." Jenny Marx'tan KM'ye mektup, 11-18 Ağustos 1844.

82. "Bazıları yatağa veya sandıklara oturur..." *Heinrich Börnstein, Fünfunsiebzig Jahre in der alten und neuen Welt* (Leipzig, 1881).
83. "insanın insanlık dışı hale getirilmiş hayata karşı protestosunu temsil ediyordu...", *Vorwärts!*, 7 ve 10 Ağustos 1844: "Critical Marginal Notes on the Article 'The King of Prussia and Social Reform. By a Prussian'. Çev., içinde: *MECW*, Cilt 3, ss. 189-206.
87. "sırtımdaki ikinci bir Frankenstein..." KM'den FE'ye mektup, 4 Aralık 1863.
87. "Önden, içindeki adamı porto şarabı..." KM'den FE'ye mektup, 27 Aralık 1863.
87. "Bana anlattığı bir sürü harika masaldan..." 'Karl Marx: A Few Stray Notes', Eleanor Marx, *RME*, ss. 251-2.
90. "Siyasal ve ekonomik tartışmada sözünü hiç sakınmamasına..." Wilhelm Liebknecht, *Karl Marx: Biographical Memoirs*, çev. E. Untermann (Londra, 1901).
91. "1844 yazında Marx'ı ziyaret ettiğimde..." FE, "On the History of the Communist League", 1885, çev., içinde: *The Cologne Communists Trial* (Lawrence & Wishart, Londra, 1971).
92. "ileri yaşlarında bile bazan gözlerinden yaş gelene kadar..." Gustav Mayer, *Friedrich Engels: A Biography*, çev. Gilbert ve Helen Highet, der. R. H. S. Crossman (Chapman & Hall, Londra, 1936).
93. "Korkunç derecede iyi bir adamdı..." FE'den Friedrich ve Wilhelm Graeber'e mektup,17-18 Eylül 1838.
94. "Evinize dönün, egzotik konuklar!" *MECW*, Cilt 2, s. 4.
94. "Benim uyaklarımın hiçbir şey başaramayacağını açıkça anlamıştım..." FE'den Friedrich ve Wilhelm Graeber'e mektup, 17-18 Eylül 1838.
94. "Olağanüstü iyi ve nadir bir yetenekle yazılmış..." FE'den Friedrich ve Wilhelm Graeber'e mektup, 1 Eylül 1838.
95. "Şimdi zavallı ben ne yapacağım? " FE'den Friedrich Graeber'e mektup, 8 Nisan 1839.
97. "Ha, ha, ha! " FE'den Friedrich Graeber'e mektup, 24 Nisan 1839.
98. "Çöp, sakatat ve hastalık yayan türden pislik yığınları her yöndeki sabit

hendeklerde yatıyor..." Friedrich Engels, *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* (Londra, 1892).

100. "Herhangi bir insanın bir dahiyi nasıl olup da kıskanabileceğini..." FE'den Eduard Bernstein'e mektup, 25 Ekim 1881.

102. "Topladığın malzemenin çok geçmeden dünyanın önüne çıkacağını unutma..." FE'den KM'ye mektup, Ekim 1844 başı.

102. "Bütün bu kuramsal boş lafları her gün biraz daha usandırıcı..." FE'den KM'ye mektup, 19 Kasım 1844.

103. "Eleştirel Eleştiri henüz gelmedi!" FE'den KM'ye mektup, 22 Şubat-7 Mart 1845.

103. "Bir mektup alırsam, daha bana varmadan kokusu geliyor..." FE'den KM'ye mektup, 17 Mart 1845.

104. "bizim bu denemede utanmamızı gerektiren hiçbir şey olmadığını büyük bir memnuniyetle görerek..." KM'den FE'ye mektup, 24 Nisan 1867.

4. TAVANARASINDAKİ FARE

105. "Bu özel kalbi duygular karşısındaki hayretle bir kez daha düşünülürse..." *Vorwärts!*, 17 Ağustos 1844, çev., içinde: *MECW*, Cilt 3, ss. 207-210.

107. "korkarım, sonunda Belçika'da da seni taciz edecekler..." FE'den KM'ye mektup, 22 Şubat-7 Mart 1845.

108. ""Marmelatlı turtalarının tatlı ve ebedi anısı..." Marian Comyn, "May Recollections of Karl Marx", içinde: *Nineteenth Century and After*, Cilt XCI (1922), ss. 161 vd.

108. "O küçük ev hazır olmalı..." Jenny Marx'tan KM'ye mektup, 24 Ağustos 1845'den sonra.

109. "Alman sosyalizmine karşı bir polemik yazısıyla başlamak bana çok daha önemli göründü..." KM'den Karl Leske'ye mektup, 1 Ağustos 1846.

109. "Tüm önceki materyalist felsefelerin (Feuerbach'ınki de dahil) başlıca kusuru" Karl Marx, 'Theses on Feuerbach', *MECW*, Cilt 5, ss. 3-5.

110. "Bir zamanlar yürekli adamın biri..." Karl Marx ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, *MECW*, Cilt 5, ss. 19-531.

118. "Düşünürleri ve eğitimli yazarları da dahil, burjuvazi içinde..." Karl Marx, 'Critical Marginal Notes on the Article by a Prussian", *Vorwärts!*, 10 Ağustos 1844.
119. "Burada ne çeşit bir hayat sürdüğümüzü sana anlatmaya kalksam..." Joseph Weydemeyer'den Louise Lüning'e mektup, 2 Şubat 1846, Münchner Post, 30 Nisan 1926'da yayımlanan.
119. "hayal eden büyük adam, peygamberdi ..." Friedrich Engels, 'On the History of the Communist League", *MECW*, Cilt 26, s. 320.
119. "bu adamın benimle konuşurken gösterdiği büyük saygısızlık..." *To the Finland Station*'da, Edmund Wilson tarafından alıntılanan (Macmillan, Londra, 1972 bas.), ss. 193-4.
121. "Marx, hani o enerji, irade ve sarsılmaz bir inançtan oluşan tipteki..." Pavel Annenkov, 'A Wonderful Ten Years', içinde: *RME*, ss. 269-72.
123. "komünizmi, bencilliğin aşkla ıslanmış karşıtı olarak sunduğunu..." Marx ve Engels, 'Circular Against Kriege', 11 Mayıs 1846; çev., içinde: *MECW*, Cilt 6, ss. 35-51.
124. "Fransa söz konusu olduğu sürece..." KM'den Pierre-Joseph Proudhon'a mektup, 5 Mayıs 1846.
124. "Şimdi, dilerseniz, toplumun yasalarını keşfetmeye çalışmakta işbirliği yapabiliriz..." Pierre-Joseph Proudhon, *Confessions d'un révolutionnaire* (Paris, 1849).
281. "eski ilişkimizin sorunsuz biçimde gelişeceğine güveniyorum..." FE'den Komünist Muhaberat Komitesi'ne mektup, 19 Ağustos 1846.
128. "barbarca saçmalıklarla karşı karşıya kalma zorunluluğu utanç verici..." FE'den KM'ye mektup, 18 Eylül 1846.
128. "Bir parça sabır ve biraz da terörizm sayesinde..." FE'den KM'ye mektup, yaklaşık 18 Ekim 1856.
129. "O berbat koku, içeride salıverilmiş –Avusturya sebze yemeklerinin yan ürünü- sayısız osurukla daha da ağırlaşmış, havalandırılmamış beş bin kuştüyü yatak gibi..." FE'den KM'ye mektup, 9 Mart 1847.
129. "Elinden gelirse, Nisan'da buraya gel ne olur..." FE'den KM'ye mektup, 9 Mart 1847.

130. "sadakatle çalışmak ve gizliliğe riayet etmek üzere şeref sözü veren..." 'Komünist Birlik Kuralları', Birinci Kongre, Haziran 1847.
131. "Ne kadar önemsiz olsa da..." KM'den Herwegh'e mektup, 26 Ekim 1847.
131. "Bir yandan bütün o soyut, sistemci yaklaşımların yanı sıra, hiçbir kurama dayanmayan slogancı komünizmden uzak durmaya..." 'Komünist Birlik Birinci Kongresi'nden Birlik Üyelerine Genelge, 9 Haziran 1847', çev., içinde: *MECW*, Cilt 6, s. 589.

5. KORKUNÇ GULYABANİ

133. "SORU 1: Bir Komünist misiniz?" Friedrich Engels, 'Draft of a Communist Confession of Faith', *MECW*, Cilt 6, ss. 96-103.
134. "Hiçbir muhalefet olmaksızın, gelecek hafta şube tarafından..." FE'den KM'ye mektup, 25-26 Ekim 1847.
135. "Komünizm nedir?" Friedrich Engels, 'Principles of Communism', *MECW*, Cilt 6, ss. 341-57.
135. "Marx doğuştan bir halk lideriydi..." Friedrich Lessner, 'Before 1848 and After', içinde: *RME*, ss. 149-66.
136. "insanlığın kurtuluşunu amaçladığını..." *Gründungsdokumente des Bundes der Kommunisten (Juni bis September 1847)*, der. Bert Andreas (Hamburg, 1969).
136. "Birlik'in amacı, burjuvazinin devrilmesi..." Karl Wermuth ve Wilhelm Stieber, *Die Communisten-Veschwörungen des neunzehnten Jahrhunderts* (Berlin, 1853).
137. "Merkez Komite, Brüksel'deki bölgesel komitesine..." Karl Marx-Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*'dan alıntılandı, der. David Ryazanov (Russell & Russell, New York, 1963).
139. "burjuva işlerinin şiirsel bir kutlaması..." Marshall Berman, *All That is Solid Melts into Air: The Experience of Modernity* (Verso, Londra, 1982) [Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor, İletişim].
144. "Çağımız, demokrasi çağı sona eriyor..." *Deutsche-Brüsseler-Zeitung*, 27 Şubat 1848.
145. "Şu Flocon da ne büyük bir ebleh!" FE'den KM'ye, 15 Kasım 1847.

145. "Sevgili ve vefalı Marx..." *MECW*, Cilt 6, s. 649.
146. "Jenny ertesi gün mahkemeye çıktığı zaman..." Bkz. Friedrich Engels, 'To the Editor of the Northern Star", *Northern Star*, 25 Mart 1848, ve Karl Marx'tan mektup, içinde: *La Réforme*, 8 Mart 1848.
150. "Burada lanet olası mali destek ihtimali çok az..." FE'den KM'ye mektup, 25 Nisan 1848.
151. "Marx hakkında en acı yakınmalar Engels'ten geliyordu..." Stephan Born, *Erinnerungen eines Achtundvierzigers* (Leipzig, 1898), çev., içinde: KMIR, s. 16.
152. "On beş gündür Almanya'nın, bir bütün olarak Alman halkının seçtiği bir Milli Meclis'i var..." *Neue Rheinische Zeitung*, 1 Haziran 1848.
154. "O dönemde otuz yaşından fazla değildi, ama çoktandır ileri sosyalist ekolün..." *The Reminiscence of Carl Schurz* (Londra, 1909), Cilt 1, s. 138.
156. "Rhein Bölgesi'nin belirgin bir özelliği ..." *Neue Rheinische Zeitung*, 13 Eylül 1848.
156. "hükümetin devrilişinin haberini alınca tarifsiz bir sevinç hakim oldu..." *Neue Rheinische Zeitung*, 9 Eylül 1848.
157. "İsim: Friedrich Engels; meslek: tüccar..." *Kölnische Zeitung*, 4 Ekim 1848.
158. "Belçika hükümetinin konumunu belirlemeyi gittikçe..." *Neue Rhenische Zeitung*, 12 Ekim 1848.
159. "bu gazete yaratıcı kötü niyetle Alman halkını..." *Neue Rheinisch Zeitung*, 29 Ekim 1848.
159. "Avrupa'nın hangi ülkesi Fransa...ile boy ölçüşebilir?" Friedrich Engels, 'From Paris to Berne', *MECW*, Cilt 7, ss. 507-29.
160. "Gönderdiğim parayı hâlâ alamamış olmana gerçekten şaşırdım..." KM'den FE'ye mektup, Kasım 1848'in ilk yarısı.
160. "senin ihtiyardan para koparmak için şaşmaz bir plan düşündüm..." KM'den FE'ye mektup, 29 Kasım 1848.
161. "Fransa'da burjuvazinin devrilmesi..." 'Devrimci Hareket', *Neue Rheinische Zeitung*, 1 Ocak 1849.

164. "Bugünlerde siyasal yargılamalarda hükümetin jürilerden yana hiç şansı yok..." *Deutsche Londoner Zeitung*, 16 Şubat 1849.

164. "artık jüri tarafından aklanmış olarak, gitgide küstahlaştığını..." Albay Engels'ten Oberpräsident Eichmann'a mektup, 17 Şubat 1849.

165. "Disiplin gevşekliği çok ileri boyutlara varmış..." KM'den Albay Engels'e mektup, 3 Mart 1849; bkz. ayrıca FE'den Karl Kautsky'ye mektup, 2 Aralık 1885.

166. "faaliyetlerimizi bunca pervasızca yürütmemiz şaşkınlıkla karşılanıyordu..." Friedrich Engels, 'Marx and the *Neue Rheinische Zeitung*', içinde: *Der Sozialdemokrat*, 13 Mart 1884.

167. "onca göklere çıkarılan ateş altında gösterilen cesaretin, her insanın en sıradan niteliği..." FE'den Jenny Marx'a mektup, 25 Temmuz 1849.

167. "devrimci yanardağın devasa patlaması..." KM'den FE'ye mektup, 7 Haziran 1849.

167. "Karım état par trop intéressant içinde olmasaydı..." KM'den FE'ye mektup, Temmuz 1849 sonları.

168. "canıma kasteden bu örtülü darbeye boyun eğmeyeceğim..." KM'den FE'ye mektup, 23 Ağustos 1849.

168. "Derhal Londra'ya yola çıkman gerek..." KM'den FE'ye mektup, 23 Ağustos 1849.

6. MEGALOZOR

169. "Amansız Kasım havası..." Charles Dickens, *Bleak House* (Chapman & Hall, Londra, 1853), s.1.

170. "Beyim, Sizden koruma ve güç için istirham eder yakarırız..." *The Times*, 5 Temmuz 1849.

182. "Gerçekten zor durumdayım şimdi..." KM'den Ferdinand Freiligrath'a mektup, 5 Eylül 1849.

173. "mensup olduğumuz bu iki dernek arasında şimdi oluşmaya başlamış hasmane ilişkiler karşısında..." KM'den Louis Bauer'e mektup, 30 Kasım 1849.

173. "Her şey hesaba katıldığında, burada işler çok iyi gidiyor..." FE'den Jakob Lukas Schabelitz'e mektup, 22 Aralık 1849.

174. "Herr Heinzen, söz konusu parti için parlak bir ışık..." *Northern Star*, 1 Aralık 1849.

174. 'Private parlour'un ne olduğunu bilmiyordum..." Wilhelm Liebknecht, *Karl Marx: Biographical Memoirs*, çev. E. Untermann (Londra, 1901).

176. "*Neue Rheinische Zeitung: Politisch-ökonmische Revue*..." Westdeutsche Zeitung, 8 Ocak 1850.

177. "Üç, veya belki iki nüshası çıkana değin, bir dünya yangını başlayacağına kuşkum yok..." KM'den Joseph Weydemeyer'e mektup, 19 Aralık 1849.

177. "Bu yenilgilerde mağlup olan şey devrim değildi..." 'The Class Struggles in France, 1848 to 1850', çev., içinde: MECW, Cilt 10, ss. 47-145.

178. "bir bütün olarak, derginin neredeyse tek potansiyel okuyucusu olan Londra'daki diğer Alman sığınınacılara keskin hücumlarla..." E. H. Carr , *Karl Marx: A Study in Fanaticism* (J. M. Dent & Sons, Londra, 1934).

178. "Size yalvarırım, bize Revue'den gelmiş veya gelebilecek parayı gönderiniz..." Jenny Marx'tan Joseph Weydemeyer'e mektup, 27 Haziran 1850.

178. "Karımın heyecanlı mektuplarına aldırış etmeyiniz..." KM'den Joseph Weydemeyer'e mektup, 27 Haziran 1850.

178. "İzin verirseniz, size hayatımızın tek bir gününü, tamamen gerçeğe uygun bir şekilde, anlatayım..." Jenny Marx'tan Joseph Weydemeyer'e mektup, 20 Mayıs 1850.

181. "Kocam ve geri kalan hepimiz sizi çok arıyoruz..." Jenny Marx'tan FE'ye mektup, 2 Aralık 1850.

181. "Bugün sana yazmamın tek nedeni, ne yazık ki sana söz verdiğim 2 poundu gönderecek durumda..." FE'den KM'ye mektup, 25 Kasım 1850.

182. "Böyle bir yıllık gelirle, her şey harika olacak..." FE'den KM'ye mektup, y. 6 Temmuz 1851.

182. "geçen yıl, Tanrıya şükür, benim ihtiyarın buradaki ticaretinden edindiği kârın yarısını..." FE'den KM'ye mektup, 10 Mart 1853.

182. "Gerçekten, Beyefendi, kısacık bir haftalık büre içinde tanışma..." *Spectator*, 15 Haziran 1850.

184. "Prenslerin öldürülmesi resmen öğretiliyor ve tartışılıyor..." FO 64/317, Public Record Office, Londra.
184. "bu raporun tuhaf bir biçimde ikna edici..." Robert Payne, *Marx* (W. H. Allen, Londra, 1968).
187. "Evimizde eksiksiz bir büro kurulmuş durumda..." Jenny Marx'tan Adolf Cluss'a, 30 Ekim 1852.
188. "Daha birkaç dakika önce gülüyor ve şakalaşıyordu..." KM'den FE'ye mektup, 19 Kasım 1850.
188. "Tam iki gün boyunca..." KM'den FE'ye mektup, 23 Kasım 1850.
189. "Dün İşçi Derneği'ne yazdığınız mektup için..." KM'den Eduard von Müller-Tellering, 12 Mart 1850.
192. "Gerçek bir bohem entelektüel hayatı sürüyor..." Anonim Alman polis ajanının raporu, içinde: *KMIR*, ss. 34-6.
194. "Frederick Demuth'un Karl Marx ile Helene Demuth'un oğlu olduğu gerçeği, General tarafından..." Orijinali Amsterdam'daki Sosyal Tarih Enstitüsü'nde, ilk basımı, içinde: Werner Blumenberg, *Karl Marx* (Rowohlt, 1962; İng. bas., Verso, Londra, 1972).
195. "[Freddy]nin Marx'ın oğlu olduğuna ilişkin akla yakın bir kuşku olabileceğini de kabul eder..." Yvonne Kapp, *Eleanor Marx: Volume One, Family Life 1855-1883* (Lawrence and Wishart, Londra, 1972).
195. "muhtemelen sosyalizmi gözden düşürmeyi amaçlayan Nazi ajanlarının işi..." Terrell Carver, *Friedrich Engels: His Life and Thought* (Macmillan, Londra ve Basingstoke, 1989).
196. "Frederick Demuth'un hayatı ve ilişkilerine ilişkin araştırmalar..." Terrell Carver'dan mektup, *Sunday Times*, Londra, 27 Haziran 1982.
199. "Ben, kuşkusuz, bütün bu kirli numaralara gülüp geçebilirim..." KM'den Joseph Weydemeyer'e mektup, 2 Ağustos 1851.
199. "Keşke sen ve ailen, sağlığınıza daha uygun..." FE'den KM'ye mektup, 20 Nisan 1852.

7. AÇ KURTLAR

203. "Byron ve Leibniz'in bir araya gelmiş hali..." KM'den FE'ye mektup, 22 Nisan 1854.
203. "Ona hâlâ neden ihtiyaç duyduğunu anlayamıyorum..." FE'den KM'ye mektup, 1 Haziran 1853.
204. "bitkiden ziyade bakır pası rengindeki bu kadın..." KM'den FE'ye mektup, 10 Nisan 1856.
204. "İşte, hélas, bir kez daha Pieper'in yükünü sırtlandım..." KM'den FE'ye mektup, 27 Temmuz 1854.
205. "Onun 'kaçınılmazlığı'nın sadece kendi hayalgücünün bir ürünü olduğu ortaya çıktı ..." KM'den FE'ye mektup, 23 Nisan 1857.
205. "Amatörlük ile tumturaklılığın, yavanlık ile çokbilmişliğin bir bileşimi..." KM'den FE'ye mektup, 7 Ocak 1858.
206. "Kendimi bir çıkmazda buldum..." KM'den FE'ye mektup, 21 Haziran 1854.
206. "Deniz karıma çok iyi geliyor..." KM'den FE'ye mektup, 13 Ağustos 1858.
207. "Ben kendi hesabıma Whitechapel'da yaşamaya hiç aldırış etmezdim..." KM'den FE'ye mektup, 15 Temmuz 1858.
207. "Ev hayatının kendi mali imkânlarımın ötesinde olduğunu biliyorum..." KM'den FE'ye mektup, 31 Temmuz 1865.
208. "Beynimi patlatmama karşın..." FE'den KM'ye mektup, 16 Temmuz 1858.
208. "Londra'daki bazı arkadaşlarımızın az çok düzenli bir işe yerleşmelerini isterdim..." FE'den KM'ye mektup, 11 Ocak 1853.
209. "Çok zaman önce bir 'meslek'e girmem gerekirdi..." KM'den Ludwig Kugelmann'a mektup, 25 Ekim 1866.
209. "Engels'in hakikaten çok işi var..." KM'den Adolf Cluss'a mektup, 18 Ekim 1853.
210. "Bu haftanın parlamenter tartışmaları hiç ilginç değil..." *New York Daily Tribune*, 15 Mart 1853.
210. "genel seçim günleri geleneksel olarak... " *New York Daily Tribune*, 4 Eylül 1852.

21 1. "şimdiye kadar ilerlediğim yere bakılırsa, bu ekonomi çalışmasını birkaç haftaya..." KM'den FE'ye mektup, 2 Nisan 1851.

212. "Marx son derece içe kapalı bir hayat sürüyor..." Wilhelm Pieper'dan FE'ye mektup, 27 Ocak 1851.

212. "çalıştığım malzeme o kadar çetrefil ki, ne kadar kendimi zorlasam da..." KM'den Joseph Weydemeyer'e mektup, 27 Haziran 1851.

213. "Evet, dostumuz Dakyn bir çeşit Felix Holt..." KM'den (kızı) Jenny Marx'a mektup, 10 Haziran 1869.

214. "Bu kurutulmuş balıkları adam etme süreci..." KM'den Jenny Marx'a mektup, 11 Haziran 1852.

214. "Posta yoluyla göndereceğiniz yanıtı bekliyorum..." KM'den J. G. Kinkel'e mektup, 22 Temmuz 1852.

214. "Eğer gerçek dışı olarak sizin veya Bay Engels'in onurunu kıracak herhangi bir şey söylediğim veya yazdığıma ilişkin bir kanıt sunabileceğinize inanıyorsanız..." J. G. Kinkel'den KM'ye mektup, 24 Temmuz 1852.

215. "Mektubunuz –ki kışkırtılmasınının tam nedeni de budur..." KM'den J. G. Kinkel'e mektup, 24 Temmuz 1852.

215. "Şakanın kaymağı..." KM'den Adolf Cluss'a mektup, 30 Temmuz 1852.

216. "bu yaşlı keçiyle flört etmekten hoşlanıyormuş..." KM'den FE'ye mektup, 22 Mayıs 1852.

216. "ve benim açıklamam yeterli olmuyorsa..." KM'den Baron A. Von Brüningk'e mektup, 18 Ekim 1852.

217 "Bu mektup sizi rahatsız ederse..." KM'den Karl Eduard Vehse'ye mektup, Kasım 1852 sonu.

217. "yapmacık liberallerle ölümüne bir mücadeleye girmiş durumdayım..." KM'den Karl Eduard Vehse'ye mektup, Kasım 1852 sonu.

218. "İlhamlarını 'yukarıdan' alan demokratik ahmakların..." KM'den Joseph Weydemeyer'e mektup, 27 Haziran 1851.

218. " Etrafta koşuşturmadan durmak, reklam yapmadan ..." Karl Marx ve Friedrich Engels, *The Great Men of the Exile*, içinde: *The Cologne Communist Trial* (Lawrence & Wishart, Londra, 1971), s. 167.

221. "Bildirge'nin bu yıl içinde ve özel mülkiyetin feshinin üç yıl içinde gerçek-

leşeceğine ilişkin öndeyiniz kesinlikle gerçekleşmeyecek..." George Julian Harney'den FE'ye mektup, 30 Mart 1846.

221. "Çartistler işe girişince..." FE'den Emil Blank'a mektup, 15 Nisan 1848.

223. "kolay etkilenebilir... ünlü isimler" KM'den FE'ye mektup, 23 Şubat 1851.

223. "bu aleni pohpohlamadan artık yorgun düştüm..." KM'den FE'ye mektup, 13 Şubat 1851.

225. "Bizim Sevgili peyda olmasın mı..." KM'den FE'ye mektup, 24 Şubat 1851.

225. "bir İngilizden ziyade, Fransız..." Bkz. George Julian Harney'den FE'ye mektup, 30 Mart 1846.

225. "Fransa'da 1848'de evrensel oy hakkını baltalayan deneyimlerden..." *Neue Oder-Zeitung*, 8 Haziran 1855.

226. "büyük bir gerçek... var" KM'ın 14 Nisan 1856'da yaptığı; *People's Paper*, 19 Nisan 1856'da yayımlanan konuşması.

227. "Bundan sonraki altı hafta içinde ters giden bir şey olmazsa..." FE'den KM'ye mektup, 30 Temmuz 1851.

227. "Bir ticaret krizinin son derece memnuniyet verici ihtimali..." KM'den FE'ye mektup, 31 Temmuz 1851.

228. "Altı ay içinde, buhar gücüyle dünyanın dolaşılması..." FE'den KM'ye mektup, 23 Eylül 1851.

228. "Demir ticareti topyekûn felç oldu..." FE'den KM'ye mektup, 15 Ekim 1851.

228. "Engels'in bana anlattıklarından..." KM'den Ferdinand Freiligrath'a mektup, 27 Aralık 1851.

229. "İngiltere'de hareketimiz ancak Tory yönetimi altında ilerleyebilir..." KM'den Lassalle'a mektup, 23 Şubat 1852.

229. "İnsanın, mevcut refah döneminin istisnai ölçüde uzun süreli olacağı tahmininde..."FE'den KM'ye mektup, 20 Nisan 1852.

229. "Kış rekoltesinin bu durumu...[vb.]" Bkz. KM'den FE'ye mektuplar, 29 Ocak 1853, 10 Mart 1853, 28 Eylül 1853.

230. "Başından sonuna dek olayların seyircisiydik..." *Neue Oder-Zeitung*, 28 Haziran 1855.

230. "Polisler derhal kurdukları pusudan çıktılar..." *Neue Oder-Zeitung*, 5 Temmuz 1855.
232. "İngiltere'nin büyüklüğünün sırrı olan kusursuzluğunun yeni, muhteşem bir kanıtı..." *Die Presse* (Viyana), 2 Şubat 1862.
232. "İngilizler öncelikle bir devrimci eğitimden geçmeye muhtaç..." KM'den FE'ye mektup, 27 Temmuz 1866.
232. "Bahçecilik, ev hayvanları, balık tutma ve diğer hobiler gibi meşguliyetler..."Keith Thomas, *Man and the Natural World: Changing Attitudes in England 1500-1800* (Allen Lane, Londra, 1983), s. 240.
233. "İngiliz proletaryası fiilen gitgide burjuvalaşıyor..." FE'den KM'ye mektup, 7 Ekim 1858.
233. "İngilizlere lanet olsun!" KM'den Eleanor Marx'a mektup, 9 Ocak 1883.
234. "Taraftarlarının çoğuna göre..." Gertrude Robinson, *David Urquhart: Some Chapters in the Life of a Victorian Knight Errant of Justice and Liberty* (Basil Blackwell, Oxford, 1920).
234. "Bu arkadaş bir Hellensever Yunanistan'a gitmiş..." KM'den FE'ye mektup, 10 Mart 1853.
236. "*Advertiser*'da D. Urquhart'ın şark meselesi üzerine dört mektubu..." KM'den FE'ye mektup, 18 Ağustos 1853.
237. "Tam bir kaçık..." KM'den FE'ye mektup, 9 Şubat 1854.
237. "O beyefendinin yandaşları arasında sayılmak istemem..." KM'den Ferdinand Lassalle'a mektup.
238. "Urquhartcılar lanet olası denecek kadar ısrarcı..." KM'den Jenny Marx'a mektup, 8 Ağustos 1856.
239. "Moskova'daki Marksizm-Leninizm Enstitüsü... bu risaleleri toplu eserlerden çıkardılar..." Rahatsız edici metinler, hem Almanca hem de Rusça toplu eserlerin dışında tutuldu, fakat bunlar sonunda İngilizce baskıda – ancak 1986 gibi geç bir tarihte ve İngiliz editörlerle Moskova'daki yetkililer arasında uzun ve hararetli çekişmelerin ardından da olsa- ortaya çıktı.
239. "Bana gönderdiğin Guardian'lardan birinde..." KM'den FE'ye, 5 Mart 1858.

241. "Ne yazık ki, 'cins-i' latif..." KM'den FE'ye mektup, 17 Ocak 1855.
242. "başka hepsinden daha çok sevdiğim bir dost..." KM'den Amalie Daniels'e mektup, 6 Eylül 1855.
243. "Yüreğim kan ağlamasına ve başımın ateşler içinde olmasına karşın..." KM'den FE'ye mektup, 30 Mart 1855.
243. "Kötü talihten yeterince payımı almıştım zaten..." KM'den FE'ye mektup, 12 Nisan 1855.
244. "Bacon der ki, gerçekten önemli insanlar..." KM'den Ferdinand Lassalle'a mektup, 28 Temmuz 1855.
244. "Bir force supérieure tarafından...güney kesimi tahliye etmeye zorlandım..." KM'den FE'ye mektup, 11 Eylül 1855.
246. "Gerçekten de, prenslere lâyık bir konut..." Jenny Marx'tan Louise Weydemeyer'e mektup, 11 Mart 1861.
247. "Mağribi hiç kuşkusuz muhteşem bir küheylandı..." Eleanor Marx, 'Karl Marx: A Few Stray Notes', içinde: *RME*, ss. 250-1.
249. "Para piyasasının üzerinde toplanan bulutlar gerçekten de kasvetli..." FE'den KM'ye mektup, 27 Eylül 1856'dan sonra.
249. "İşte buradayım... hiçbir umut ışığı olmaksızın..." KM'den FE'ye mektup, 20 Ocak 1857.
249. "Her şeyin en nihayet muhteşem gittiğini sanıyordum..." FE'den KM'ye mektup, y. 22 Ocak 1857.
250. "çekici, küçük evimize alışmak kolay olmadı..." Jenny Marx, 'Short Sketch of an Eventful Life", çev., içinde: *RME*, ss. 229-30.
250. "Buna karşılık, yazılarımı yarıya indiriyorlar..." KM'den FE'ye mektup, 24 Mart 1857.
251. "Ona ne söyleyeceğim?" KM'den FE'ye mektup, 29 Haziran 1857.
252. "Delhi meselesine gelince..." KM'den FE'ye mektup, 15 Ağustos 1857.
252. "Burada [Pamuk] Borsasının genel görünümü gerçekten keyifli..." FE'den KM'ye mektup, 15 Kasım 1857.
252. "İki hafta daha geçsin, o zaman burada dans bütün hızıyla başlayacak..." FE'den KM'ye mektup, 7 Aralık 1857.

253. "bir ölüm kalım meselesi..." FE'den KM'ye mektup, 15 Kasım 1857.
253. "Ne de olsa, Almanya'ya döndüğümüzde Prusya süvarisine bir-iki şey göstermek isteriz..." FE'den KM'ye mektup, 11 Şubat 1858.
254. "sana meseleden söz etmemeye çalışıyorum..." KM'den FE'ye mektup, 5 Ocak 1858.
254. "bir yandan sadece limonata, ama öte yanda muazzam miktarda tütün..." KM'den FE'ye mektup, 8 Aralık 1857.
255. "kamu yararı için, bu meseleye adam akıllı dalmak kesinlikle gerekli..." KM'den FE'ye mektup, 18 Aralık 1857.
258. "zamanı ve parası varsa..." KM'den FE'ye mektup, 1 Şubat 1858.
259. "[Lassalle'ın] kendisini, bizim onu gördüğümüzden tamamen farklı gördüğü anlaşılıyor..." KM'den FE'ye mektup, 5 Mart 1856.
260. Herakleitos'unuzu büyük bir dikkatle okudum..." KM'den Lassalle'a mektup, 22 Şubat 1858.
260. "Şu anda üzerinde çalıştığım kitap Ekonomik Kategorilerin Eleştirisi..." KM'den Lassalle'a mektup, 22 Şubat 1858.
261. "Heyhat... bu bahanelere ne kadar da alışmışız!" FE'den Nikolai Danielson'a mektup, 13 Kasım 1885.
261. "hastalığım daima zihnimden kaynaklanıyor..." KM'den FE'ye mektup, 19 Ekim 1867.
262. "durumunun kötüleşmesi büyük ölçüde zihinsel huzursuzluğuna ve tedirginliğine yorulabilir..." FE'den Jenny Marx'a mektup, 9 Nisan 1858.
262. "Mağribi bugün iki saat at bindi..." KM'den FE'ye mektup, 11 Mayıs 1858.
262. "Kitabımın ilk cildinin neredeyse tamamlanmış el yazması..." KM'den Carl Friedrich Julius Leske'ye mektup, 1 Ağustos 1846.
263. " Şimdi izin verin de, ekonomi politiğimin nasıl gittiğini anlatayım KM'den Lassalle'a mektup, 22 Şubat 1858.
263. "Bugüne dek paradan bunca yoksun birinin para hakkında yazmış olduğunu sanmıyorum..." KM'den FE'ye mektup, 21 Ocak 1859.
263. "daha onu gönderebilmem için haftalar gerekecek..." KM'den FE'ye mektup, 22 Ekim 1858.

273. "korkunç bir diş ağrısı çekmem oldu..." KM'den FE'ye mektup, 10 Kasım 1858.
264. "Şu anda tek ilgilendiğim şey, biçim..." KM'den Lassalle'a mektup, 12 Kasım 1858.
264. "Karım... çok haklı..." KM'den FE'ye mektup, 11 Aralık 1858.
264. "El yazması basılı olarak (üç parça halinde) yaklaşık oniki forma..." KM'den FE'ye mektup, 13-15 Ocak 1859.
265. "Ulaştığım... genel sonuç..." Karl Marx, *'Preface to A Critique of Political Economy'*, çev., içinde: *MESW*, Cilt 1, ss. 361vd.
266. "bir tür koleraya yakalandı..." KM'den FE'ye mektup, 22 Temmuz 1859.
266. "Karl'ın kitabı için uzun zamandır beslediğimiz gizli umutlar..." Jenny Marx'tan FE'ye mektup, 23 veya 24 Aralık 1859.
268. "Önce porto şarabı, ardından claret..." Karl Vogt, *Mein Prozess gegen die Allgemeine Zeitung* (Cenevre, 1859), çev., içinde: *KMIR*, ss. 17-19.
271. "Usta işi örtülü sıhhi tesisat sistemi aracılığıyla..." Karl Marx, *Herr Vogt*, içinde: *MECW*, Cilt 17, s. 243.
273. "Bana büyük yardımı olan bir durum..." KM'den FE'ye mektup, 28 Kasım 1860.
273. "saat be saat daha kötülüyordum..." Jenny Marx'tan Louise Weydemeyer'e mektup, 11 Mart 1861.
274. "Eyüp gibi işkence çekiyorum..." KM'den FE'ye mektup, 18 Ocak 1861.
275. "ebediyen gülümseyen ve sırıtan..." KM'den Antoinette Philips'e mektup, 13 Nisan 1861.
276. "Tamamen özgür olsaydım..." KM'den Antoinette Philips'e mektup, 13 Nisan 1861.
276. "Ben de anavatana, 'aziz', sevgili, güvenilir Almanya'ya..." KM'den Antoinette Philips'e mektup,13 Nisan 1861.
276. "çok seçkin bir hanımefendi, bilgiçlik taslamıyor..." KM'den Antoinette Philips'e mektup, 24 Mart 1861.
277. "Şimdi açıkça anlıyorum ki..." KM'den FE'ye, 30 Temmuz 1862.
277. "Yanımda getirdiklerimi çoktan harcamış olduğum gerçeği..." KM'den FE'ye mektup, 19 Haziran 1861.

278. "Karım her gün, kendisinin ve çocukların mezarlarında güvende olmalarını diliyor..." KM'den FE'ye mektup, 18 Haziran 1862.
279. "Bir yıl önce son görüşümden beri hepten kafayı yemiş..." KM'den FE'ye mektup, 30 Temmuz 1862.
280. "şöhretin ağırlığının altında neredeyse ezilmişti..." Jenny Marx, 'Short Sketch of an Eventful Life', çev., içinde: RME, s. 234.
281. "Bu yüzden aramızda bir kopma olur mu?" KM'den Lassalle'a, 7 Kasım 1862.
281. "Belki [bundan dolayı] bana haset bile edebilirsiniz!" Lassalle'dan Bismarck'a mektup, 8 Haziran 1863, çev., içinde: Hal Draper, *Karl Marx's Theory of Revolution, Volume IV: Critique of Other Socialisms* (Monthly Review Pres, New York, 1990), s. 55.
283. "Böyle bir şey ancak Lassalle'a olabilirdi..." FE'den KM'ye mektup, 4 Eylül 1864.
283. "Tanrı bilir, saflarımız sürekli boşalıyor..." KM'den FE'ye mektup, 7 Eylül 1864.
283. "en güzel çağında, genç öldü..." KM'den Sophie von Hatzfeldt'e mektup, 12 Eylül 1864.
284. "Çocuklar için harika bir Noel gösterisi!" KM'den FE'ye mektup, 24 Aralık 1862.
284. "Bir çeşit işe, ticarete nasıl girebileceğimi bir bilsem!" KM'den FE'ye mektup, 20 Ağustos 1862.
284. "ilginç ve anlamlı bir durumdur..." John Rae, "The Socialism of Karl Marx and the Young Hegelians", *Contemporary Review* cilt XL, Ekim 1881, s. 585.
285. "İngiliz Review-okurları için fazla bilimsel..." KM'den Collet Dobson Collet'e mektup, 6 Eylül 1871.
285. "en çılgın ve en anarşik öğretileri içeren ucuz yayınlar..." The Times, 2 Eylül 1851.
286. "Mayıs 1869'da, Zanaat, İmalat ve Ticaretin Teşviki Kraliyet Derneği..." Bkz. D. G. C. Allan, 'The Red "Doctor" Amognst the Virtuosi: Karl Marx and the Society', *Journal of the Royal Society of Arts*, Cilt 129 (1981), ss.

259-61 ve 309-311.

286. "Bütün o kasvetli olaylar arasında, conversazione en sıkıcı olanı..." Jenny Marx'tan (kızı) FE'ye mektup, 2 Temmuz 1869.
287. "Artık 'bira gezintimizi' yeterince yapmıştık..." Wilhelm Liebknecht, *Karl Marx: Biographical Memoirs*, çev. E. Untermann (Londra, 1901).
288. "1860'a gelindiğinde Marx İngiliz yandaşlar veya propagandacılar edinmekle artık ilgilenmiyordu..." Kirk Willis, 'The Introduction and Critical Reception of Marxist Thought in Great Britain, 1850-1900', *The Historical Journal*, 20, 2 (1977), ss. 417-459.
289. "Bu arada, beni sorarsan, çok sıkı çalışıyorum..." KM'den FE'ye mektup, 18 Haziran 1862.
289. "Mektubunuzdan...benim ekonomi politik eleştirime ne kadar sıcak bir ilgi duyduğunuzu anlamak..." KM'den Ludwig Kugelmann'a mektup, 28 Aralık 1862.

9. BULDOGLAR VE SIRTLAN

293. "Sevgili Marx, Bu kez... sana daha erken yazmamı olanaksız kıldığını..." FE'den KM'ye mektup, 13 Ocak 1863.
294. "Sana o mektubu yazmam çok yanlıştı..." KM'den FE'ye mektup, 24 Ocak 1863.
295. "Bu kadar dürüst olduğun için teşekkür ederim..." FE'den KM'ye mektup, 26 Ocak 1863.
296. "Kader ailemden birini aldı..." KM'den FE'ye, 2 Aralık 1863.
297. "tüm kitaplarım ve kütüphanemi..." *'John Friedrich Wilhelm Wolff'un Son Arzusu ve Vasiyeti'*, Manchester Veraset Mahkemesi, Kütük No. 1 (1864), Folyo 606.
298. "Senin, taşkınlığa doymayan cahil yobaz, burada..." KM'den FE'ye mektup, 25 Temmuz 1864.
299. "İngiliz borsasında spekülasyon yapmam sizi biraz bile şaşırtmayacaktır..." KM'den Lion Philips'e mektup, 25 Haziran 1864.
299. "Şu son on gündür param olsaydı..." KM'den FE'ye mektup, 4 Temmuz 1864.

299. "Salut, ô connétable de Saint Pancrace..." FE'den KM'ye mektup, 28 Haziran 1868.

299. "Onlara bir yabancı olduğumu...söylemem gerekir..." KM'den FE'ye mektup, 27 Haziran 1868.

302. "M. Adolphe Bartels, kamusal yaşamın onun için artık sona erdiğini iddia ediyor..." Karl Marx, 'Remarks on the Article by M. Adolphe Bartels', *Deutsche-Brüsseler-Zeitung*, 19 Aralık 1847.

303. "Siz bir şairsiniz, bense bir eleştirmen..." KM'den Ferdinand Freiligrath'a mektup, 29 Şubat 1860.

304. "Hangi yabancı ülkeden olursa olsun, İngiltere'ye geri döndüğünde..." George Orwell, *The Lion and the Unicorn: Socialism and the English Genius* (Secker & Warburg, Londra, 1941).

304. İnsanlar ...kendilerini etkilediğini anlamaya başlıyorlar..." *Northern Star*, 19 Haziran 1847.

305. "Sırtlan bira imalathanesine adımını atar atmaz..." Haynau olayı anlatılanı için, bkz. A. R. Schoyen, *The Chartist Challenge: A Portrait of George Julian Harney* (Heinemann, Londra, 1958); Julius West, *A History of Chartist Movement* (Constable, 1920); G. D. H. Cole ve Raymond Postgate, *The Common People 1746-1938* (Methuen, Londra, 1938); ve Harney'nin başyazısı, *Red Republican*, 14 Eylül 1850.

307. "siyasal ve sınai eylemin... ilginç bir karışımında..." E. J. Hobsbawm, *The Age of Capital 1848-1875* (Abacus, Londra, 1977), ss. 134-5.

307. "işçilerin kendilerinin gerçekten de çok iyi, burjuva söylemlerinden uzak konuşmaları..." KM'den FE'ye mektup, 9 Nisan 1863.

308. "Marx'ın insanlık ve özellikle de proletarya olarak adlandırdığı kesime duyduğu horgörü..." Robert Payne, Marx (W. H. Allen, Londra, 1968), s. 322.

308. Marx'ın proletaryanın kavrama ve gerçekleştirme yeteneğine ilişkin kuşkucu görüşü..." Shlomo Avineri, *The Social and Political Thought of Karl Marx* (Cambridge University Press, 1968), s. 63.

309. "Marx'ın tüm eserlerini –hattâ Avineri'nin dipnotlarını bile- araştırsanız da..." Avineri'nin hatalarının adamakıllı bir açımlaması için, bkz. Hal

Draper, *Karl Marx's Theory of Revolution – Volume II: The Politics of Social Classes*, ek (Monthly Review Press, New York, 1978), ss. 635vd.

309. "Bizzat bu makalenin yazarı... bir işçidir..." *Neue Rheinische Zeitung, Politisch-ökonomische Revue*, No. 5-6, 1850.
310. "Londra'da başıma gelen en trajik şey..." KM'den FE'ye mektup, 9 Şubat 1859.
310. "yine sömürü atölyesinde perperişan olduğunu..." KM'den FE'ye mektup, 18 Mayıs 1859.
311. "Fransız mösyölere karşı tepki olarak..." KM'den FE'ye mektup, 26 Eylül 1866.
312. "Yurttaş Marx, Konsey'in ağırlıklı çoğunluğu işçilerden oluştuğu düşünülürse..." Tutanaklardan yapılan tüm alıntılar, Moskova'daki Yabancı Diller Basımevi'nin yayımladığı, Konsey'in zabıtlarının beş ciltlik koleksiyonu *The General Conceil of the First International*'dendir.
313. "korkunç derecede klişelerle dolu, kötü yazılmış ve baştan aşağı kaba saba ifadeler içeren..." KM'den FE'ye mektup, 4 Kasım 1864.
317. "Şu lanet olası Lafargue denen oğlan..." KM'den Laura Marx'a mektup, 20 Mart 1866.
317. "dostumuz Lafargue ve milliyetleri ortadan kaldıran diğerleri ..." KM'den FE'ye mektup, 20 Haziran 1866.
318. "Ama ne zaman kaybı!" KM'den FE'ye mektup, 13 Mart 1865.
318. "Mağribi'nin hayatı, pırlantası kusurlu bir pırlanta yüzük olurdu..." FE'den Laura Lafargue'a (kızlık soyadı Née), 24 Haziran 1883.
319. "Hep Enternasyonal Birlik'teki naif fraterniténin çok uzun sürmeyeceğini beklemekteyim..." FE'den KM'ye mektup, 12 Nisan 1865.
319. "Şu anda Prusya'da yapabileceğim hiçbir şey yok..." KM'den Ludwig Kugelmann'a mektup, 23 Şubat 1865.
320. "İngiliz işçi sınıfı siyasal hareketini yeniden elektriklendirmeyi başarırsak..." KM'den FE'ye mektup, 1 Mayıs 1865.
323. "İki aydır sadece tefeciden geçiniyoruz..." KM'den FE'ye mektup, 1 Mayıs 1865.
324. "Sevgili Lafargue..." KM'den Paul Lafargue'a mektup, 13 Ağustos 1866.

324. "Lafargue zenci kabilesindeki mutad kusurlu temele sahip..." KM'den FE'ye mektup, 11 Kasım 1882.
324. "Biliyorsunuz, ben tüm servetimi devrimci mücadeleye feda ettim..." KM'den Paul Lafargue'a mektup, 13 Ağustos 1866.
325. "bizimle birlikte oturacağı için, bütün ev halkı için büyük bir ferahlama..." KM'Den FE'ye mektup, 6 Mart 1868.
325. "Düğün yemeğinde Engels gelinle ilgili o kadar çok şaka yaptı ki..." Bkz. Laura Lafargue'dan FE'ye mektup, 6 Mart 1893, içinde: Engels-Lafargue Correspondence, Cilt III, ss. 246-7.
325. "Hep arka planda kalma alışkanlığında olduğumdan..." Laura Marx'tan FE'ye mektup, 16 Ekim 1893, içinde: Engels-Lafargue *Correspondence*, Cilt III, s. 304.
325. "Tüm bu mücadeleler içinde, biz kadınlar yükün en ağır bölümünü taşıyoruz..." Jenny Marx'tan Wilhelm Liebknecht'e mektup, 26 Mayıs 1872.

10. ABSÜRD YILAN HİKÂYESİ

327. "Pencerenin karşısında ve şöminenin her iki yanındaki duvarlar..." Paul Lafargue, 'Reminiscences of Marx', içinde: RME, s. 73.
329. "Ne domuzlar ama!" KM'den FE'ye mektup, 22 Haziran 1867.
329. "şu durumda, ailemden zorlukla ayrılabiliyorum..." KM'den FE'ye mektup, 2 Nisan 1867.
329. "Bu güzelim yaratığı bu ters koşullarda, bu kadar cezbeye kapılmış tutan ne olabilirdi..." KM'den FE'ye mektup, 13 Nisan 1867.
330. "anlıyor, ve gerçekten de mükemmel bir adam..." KM'den FE'ye mektup, 24 Nisan 1867.
332. "aile yaşamının, ev çatışmalarının, aralıksız tacizlerin eziyetleri var..." KM'den FE'ye mektup, 7 Mayıs 1867.
332. "çocuklarım... bazı kız arkadaşlarını dansa davet edeceklerinden..." KM'den FE'ye mektup, 22 Haziran 1867.
333. "Böylece bu cilt bitti. Bunu tamamen sana borçluyum!" KM'den FE'ye mektup, 16 Ağustos 1867.
333. "Sadece bir iki sayfa okuyabildim..." Kenneth Harris, *Conversations* (Hod-

der & Stoughthotn, Londra, 1967), s. 268. Wilson bu iddiayı başka bir söyleşide de yineledi: *The Times*, 2 Ağustos 1976.

334. "Pauperism... kapitalist üretimin ve servetin kapitalist gelişiminin bir koşulunu oluşturur..." Karl Marx, *Capital: A Critique of Political Economy, Cilt I*, çev. Ben Fowkes (Pelican Books, Londra, News Left Review'nun işbirliğiyle, 1976), s. 797.
335. "Bu nedenle oransal olarak, sermaye birikirken..." Age., s. 799.
336. "akılda tutulması gereken husus..." Leszek Kolakowski, Main Currents of Marxism: Its Rise, Growth and Dissolution (Clarendon Press, Oxford, 1978), s. 291.
336. "İktisadi görüngülerin bir yorumu olarak..." Age, s. 329.
337. "Metaın mübadele değerleri..." Karl Marx'ın Birinci Enternasyonal Genel Konseyi'nde dersleri, 20 ve 27 Haziran 1865, Eleanor Marx tarafından *Value, Price and Profit* adıyla bir risale halinde yayımlandı (Londra, 1898).
338. "burjuva iktisat biliminin aşamayacağı sınırlara ulaşmış..." Kapital'in ikinci Almanca baskısına önsöz, 1873.
341. "Terziliğin ceketi, keteni imal eden dokumacılıktan farklı türden bir somut emek olduğu gerçektir..." *Capital*, Cilt I, ss. 142-3.
342. "L –d! dedi annem, bu hikâye ne hakkında?" Laurence Sterne, *The Life and Opinions of Tristram Shandy, Gent.*, içinde: *The Works of Laurence Sterne*, Cilt I (Bickers & Son, Londra 1885).
342. "çağdaş yazı geleneğinden kopmuştu..." Thomas Yoseloff, *Laurence Sterne: A Fellow of Infinite Jest* (Francis Aldor, Londra, 1948), s. 87.
343. "Bir filozof fikir üretir, bir şair şiir ..." *MECW*, Cilt 30, ss. 306-310.
344. "gayrişahsi görünen formüllerin anlamı..." Edmund Wilson, *To the Finland Station* (Macmillan, Londra, 1972), ss. 340-2.
345. "yazarın görüşleri bizim gözümüzde zararlı olabilir..." *Saturday Review of Politics, Literature, Science and Art*, Londra, 18 Ocak 1868.
346. "Karl Marx'ın bize öğretecek çok şeyi olduğundan kuşku duymuyoruz..." *Contemporary Review*, Londra, Haziran 1868.

346. "Bu şey biraz ders kitabına benzeyebilir, ama..." FE'den KM'ye mektup, 16 Haziran 1867.

347. "Kitabın dışsal yapısını nasıl mevcut halinde bırakabildin!" FE'den KM'ye mektup, 23 Ağustos 1867.

347. "Lütfen nazik karınıza..." KM'den Kugelmann'a mektup, 30 Kasım 1867.

347. "Asıl olay, kitabın, her ne şekilde olursa olsun, tekrar tekrar tartışılmasını sağlamak..." FE'den Ludwig Kugelmann'a mektup, 8 ve 20 Kasım 1867.

348. "Daha zorlu koşullarda yazılmış başka pek az kitap vardır..." Jenny Marx'tan Ludwig Kugelmann'a mektup, 24 Aralık 1867.

348. "Bununla bizi ne kadar şaşırtıp sevindirdiğinizi tahmin bile edemezsiniz..." Age.

11. AZGIN FİL

352. "İkisi arasındaki mücadele, bugün bile işçi hareketinin tarihi hakkında tartışmaların yüreğinde ve özünde yatar..." Fritz J. Raddatz, *Karl Marx: A Political Biography*, çev. Richard Barry (Weidenfeld & Nicholson, Londra, 1978), s. 207.

352. "Savurgan, denetlenemez dürtülerin adamı..." E. H. Carr, *Karl Marx* (J. M. Dent & Sons, Londra, 1934).

352. "Bakunin, tıpkı şiirin nesirden farklı olması gibi farklıdır Marx'tan..." Isaiah Berlin, *Karl Marx: His Life and Environment* (Butterworth, Londra, 1939), s. 79.

353. "artık bir gizli komünist derneğinin başındayım..." Archives Bakounine'den, der. A.Lehning (Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü, Amsterdam, 1967).

354. "Bakunin bizim dostumuzdur..." Friedrich Engels, 'Democratic Pan-Slavism', *Neue Rheinische Zeitung*, 15 Şubat 1849.

354. "Bakunin bir canavara dönüşmüş..." KM'den FE'ye mektup, 12 Eylül 1862.

354. "Ondan çok hoşlandığımı söylemem gerek..." KM'den FE'ye mektup, 4 Kasım 1864.

356. "Bakunin, Enternasyonal'in kendi içinde mükemmel bir kurum olduğuna, ama..." E. H. Carr, *Michael Bakunin* (Vintage Books, New York, 1961).
358. "Yaklaşan iğrenç savaş nasıl bir nitelik alırsa alsın..." 'To the Members of the International Working Men's Association in Europe and the United States' bir Çağrı, IWMA, Temmuz 1870.
358. "John Stuart Mill....bir kutlama mesajı gönderdi..." Genel Konsey tutanakları, 22 Ağustos 1870.
358. "doğal olarak ciddi ve uzun vadede, devrimci sonuçlara yol açacaktır..." KM'den Ferdinand Lassalle'a mektup, 4 Şubat 1859.
358. "gözüme hiç uyku girmedi..." KM'den FE'ye mektup, 17 Ağustos 1870.
358. "Bonaparte'ın kesin yenilgisinin Fransa'da Devrim'i harekete geçirme ihtimali..." KM'den Paul ve Laura Lafargue'a mektup, 28 Temmuz 1870.
359. "Tüm Fransızlar, hattâ en iyilerinden oluşan az sayıdaki bölümü bile..." Jenny Marx'tan FE'ye mektup, 10 Ağustos 1870.
359. "Almanların askeri başarılarına olan güvenim..." KM'den FE'ye mektup, 8 Ağustos 1870.
359. "insan kendinden gizleyemiyor..." KM'den FE'ye mektup, 8 Ağustos 1870.
360. "İkinci İmparatorluk'un dayanma gücü hakkında yanılmamıştık..." 'To the Members of the International Working Men's Association in Europe and the United States' bir Çağrı, IWMA, Temmuz 1870. 'To the Members of the International Working Men's Association in Europe and the United States' bir Çağrı, IWMA, Temmuz 1870.
360. "Prusyalı ahmakların göremediği şey..." KM'den Friedrich Adolph Sorge'ye mektup, 1 Eylül 1870.
362. "küstah bir sahtekârlık..." *The Times*, 22 Mart 1871.
362. "burjuva gazetelerinde okuduğunuz tüm o haberlere inanmamalısınız..." KM'den Wilhelm Liebknecht'e mektup, 6 Nisan 1871.
363. "ne muazzam esneklik, ne muazzam tarihsel inisiyatif..." KM'den Ludwig Kugelmann'a mektup, 12 Nisan 1871.
364. "Marx'ın Komün'e karşı kişisel tereddüdü..." Bkz. örneğin, David McLellan, *Karl Marx: A Biography*, s. 359.

364. "İşlerin bugünkü durumu, sevgili Mağribi'mizi..." Jenny Marx'tan (kızı) Kugelmannlar'a mektup, 18 Nisan 1871.

365. "Küçük devlet yolsuzluklarında bir usta..." *The Civil War in France*'dan (Edward Truelove, Londra, Haziran 1871).

369. "otoriter eğilimli bir adam..." Joseph Mazini, 'The International: addressed to the Working Class', Contemporary Review, XX (Temmuz 1872), 155.

370. "Adil bir çalışma günü için adil bir ücret..." *The Times*, 16 Nisan 1872.

371. "Enternasyonal'in nüfuzu hakkında çok az şey görsek ve işitsek de..." E. B. M., 'The Commune of 1871', *Fraser's Magazine*, Haziran 1871.

371. "Seçkinlikten uzak bu dükkânın..." *The Tablet*, 15 Temmuz 1871.

371. "belki de çağın en önemli ve siyasal işaretlerin en meşumu..." Spectator, 17 Haziran 1871.

371. "Kuşku yok ki, kuruluşu yönetmeye girişmiş ve onun adına konuşma ve yazma hakkını elde etmiş kişi..." W. R. Greg, 'The proletariat on a false scent', *Quarterly Review*, CXXXII (Ocak 1872), s. 133.

372. "Şu anda Londra'nın en çok çamur atılan ve en çok tehdit alan..." KM'den Ludwig Kugelmann'a mektup, 18 Haziran 1871.

372. "Sayın Bay, Dünkü nüshanızda Paris muhabirinizden..." *Pall Mall Gazette*, 9 Haziran 1871.

373. "Sizin bir iftiracı olduğunuzu ilan ediyorum..." *Pall Mall Gazette*, 3 Temmuz 1871.

373. "zevke ve rahat geçim araçlarına sahip bir adamın kişileşmiş konforu..." *The World*, New York, 18 Temmuz 1871.

376. "Sabah ve akşam oturumları, aralarda komite oturumları, tanıkların dinlenmesi, rapor hazırlamak ve seaire, zor iş..." KM'den Jenny Marx'a mektup, 23 Eylül 1871.

378. "Tek bir sömürü mezhebi, bir çeşit kan-emici halk... Yahudi dünyası..." Archives Bakounine'den, çev., içinde: *Karl Marx's Theory of Revolution, Volume IV: Critique of Other Socialisms*, s. 296.

379. "Enternasyonal, kuruluşundan bu yana en ciddi krizden geçmektedir..." *Les Prétendues Scissions Dans L'Internationale* (Co-operative Press, Cenev-

re, 1872).

381. "toplantıların yapıldığı zemin kata halkın bir göz atmasına... izin verilmediğini..." Nicolaievsky ve Maenchen-Helfen, s. 382.

381. "Başkan'ın zilinin çınlaması..." *The Times*, 7 Eylül 1872.

382. "Bu bir coup d'état idi..." Maltman Barry, *Report of the Fifth Annual General Congress of the International Working Men's Association held at the Hague, Holland, 2-9 September 1872* (Londra, 1873).

383. "O kadar ağır iş yükü altındayım ki..." KM'den Nikolai Danielson'a mektup, 28 Mayıs 1872.

383. "Gelecek kongreyi iple çekiyorum..." KM'den César de Paepe'ye mektup, 28 Mayıs 1872.

385. "Bu basit kanun..." Michael Confino, Violence dans la violence: le débat Bakounine-Necaev (Maspero, Paris, 1973), p. 88 ; bkz. Ayrıca, *Karl Marx's Theory of Revolution, Volume IV Critique of Other Socialisms*, s. 302.

12. MATRUŞ KİRPİ

387. "Daima sağlıklı, güçlü, neşeli ve iyimserdir..." Jenny Marx'tan Friedrich Adolph Sorge'ye mektup, 20 veya 21 Ocak 1877.

388. "Longuet çok yetenekli bir adam..." Jenny Marx'tan Wilhelm Liebknecht'e mektup, 26 Mayıs 1872.

388. "Bir zenci gibi ne kadar ağır işle uğraşıp dursam da... Jenny Marx'tan (kızı) Eleanor Marx'a mektup, 10 Nisan 1882, alıntı, içinde: Yvonne Kapp, *Eleanor Marx, Volume I: Family Life 1855-1883* (Lawrence & Wishart, Londra, 1972), s. 240.

389. "Kanıtları vermelerinden önce..." Frederic Harrison, *Autobiographic Memoir* (Londra, 1911), Cilt II, s. 33.

389. "Beni ve başkalarını aldatarak... KM'den Friedrich Adolph Sorge'ye mektup, 4 Ağustos 1874.

390. "Son Proudhoncu olarak Longuet ve son Bakuninci olarak Lafargue!" KM'den FE'ye mektup, 11 Kasım 1882.

390. "Tek bir istisnayla, Komün hakkında bugüne kadar çıkan kitapların hepsi..." Jenny Marx'tan (kızı) Ludwig ve Gertrud Kugelmann'a mektup, 21-22 Aralık 1871.
390. "Ondan hiçbir şey istemedim..." KM'den FE'ye mektup, 31 Mayıs 1873.
391. "Sevgili Mağribim, Sana bir şey soracağım, ama Eleanor Marx'tan KM'ye mektup, 23 Mart 1874; çev., içinde: Yvonne Kapp, *Eleanor Marx, Volume I: Family Life 1855-1883* (Lawrence & Wishart, Londra, 1972), ss. 153-4.
392. "Salon kalabalıktı..." Eleanor Marx'tan Jenny Longuet'ye mektup, 8 Ocak 1882.
393. "Ne yazık ki, babamın sadece burnunu almışım..." Eleanor Marx'tan Karl Kautsky'ye mektup, 28 Aralık 1896.
393. "Ne babamın ne doktorların, hiç kimsenin anlamayacağı şey..." Eleanor Marx'tan Jenny Longuet'ye mektup, 8 Ocak 1882.
393. "Aylardır şiddetli acılar çekiyorum..." KM'den Nikolai Danielson'a mektup, 12 Ağustos 1873.
393. "Yüzüm simsiyah kesildi..." KM'den FE'ye mektup, 30 Ağustos 1873.
394. "bir beyin kanamasına dayanamayacağıma ilişkin ciddi ihtimal..." KM'den Friedrich Adolph Sorge'ye mektup, 27 Eylül 1873.
394. "İngiliz gazetelerinin ara sıra ölümümü ilan etmelerine... KM'den Ludwig Kugelmann, 19 Ocak 1874.
395. "Carl Marx – Vatandaşlık başvurusu..." Dosya HO45/9366/36228, içinde Public Record Office, Londra.
396. "İkimiz de kurallara sıkı sıkıya bağlı yaşıyoruz..." KM'den FE'ye mektup, 1 Eylül 1874.
396. "sabrım nihayet taştı..." KM'den FE'ye mektup, 18 Eylül 1874.
397. "Daima mot juste [doğru kelime], çarpıcı bir teşbihi..." Sprudel'den (Viyana), 19 Eylül 1875, çev., içinde : *KMIR*, ss. 124-5.
398. "Marx'ın torunlarıyla oynarken gösterdiği sıcaklık ve sevgiyi...görünce sevinçli bir hayrete..." August Bebel, 'Going to Canossa', *RME*, s. 216.
398. "Çok dost canlısıydı..." Nikolai Morozov, 'Visits to Karl Marx', *RME*, s. 303.

399. "bir aile reisinin sakin ve tarafsız tonuyla konuşuyordu..." Eduard Bernstein, *Aus den Jahren meines Exils: Erinnerungen eines Sozialisten (Berlin*, 1919), çev., içinde: *KMIR*, ss. 152-3.

399. "Marx hakkımda ne düşünmüş olursa olsun..." *Karl Kautsky, Aus den Frühzeit des Marxismus*, çev., içinde: *KMIR*, ss. 153-6.

400. "Hakkımda söylenen ve yazılan her şeyi düzeltmeye çalışsaydım..." Chicago Tribune, 5 Ocak 1879.

400. "Bu ufak tefek sinir bozucu işlere yanıt bile vermem..." KM'den Ferdinand Domela Nieuwenhuis'e mektup, 22 Şubat 1881.

400. "kısa, oldukça ufak tefek bir adam..." Sir Mountstuart Elphinstone Grant Duff MP'den Veliaht Prenses Victoria'ya mektup, 1 Şubat 1879; ilk basımı, içinde: Lewis S. Feuer, 'Karl Marx and the Promethean Complex', *Encounter*, Cilt XXXI, No. 6 (Aralık 1968), s. 15.

402. "Sayın Bayım, Kapital üzerine muazzam eserinizi gönderdiğiniz için büyük onur duyduğumu teşekkürlerimle...", Charles Darwin'den KM'ye mektup, 1 Ekim 1873.

403. "Çiğ İngiliz üslubunda geliştirilmiş olmakla birlikte..." KM'den FE'ye mektup, 19 Aralık 1860.

403. "Darwin'in kitabı çok önemli..." KM'den Lassalle'a mektup, 16 Ocak 1861.

403. "Darwin'in üzerine çok önemli bir ilerlemeyi temsil ediyor..." KM'den FE'ye mektup, 7 Ağustos 1866.

404. "Sayın Bay, Nazik mektubunuz ve İlişiktekiler için minnettarım..." Charles Darwin'den Edward Aveling'e mektup, 13 Ekim 1880. Bu ve Darwin'in Ekim 1873 tarihli mektubu, Amsterdam'daki Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nde (IISH) bulunabilir. Her ikisinde de, birinin –muhtemelen bizzat Aveling'in- üzerine mürekkep damlattığı- lekeler vardır; işaretler Marx mektubunda biraz daha silik olduğundan, akla, bu kaza olduğu sırada, belgelerin bir arada, 1880 tarihli mektup üstte olmak üzere, onun masasında durduğu düşüncesi geliyor. Marx-Darwin efsanesiyle ilgili daha kapsamlı bilgi için bkz. aşağıdakiler: Ralph Colp Jr., 'The Contacts Between Karl Marx and Charles Darwin', *Journal of the History of Ideas*, Cilt XXXV, No. 2 (Nisan-Haziran 1974), ss. 329-338; Margaret A. Fay,

'Did Marx Offer to Dedicate Capital to Darwin?', *Journal of the History of Ideas*, C. XXXIX, No. 1 (Ocak-Mart 1978), ss. 133-146; Lewis S. Feuer, 'The Case of the "Darwin-Marx" Letter', *Encounter*, Cilt LI, No. 4 (Ekim 1978), ss. 62-77; Margaret A. Fay, 'Marx and Darwin: A Literary Detective Story', *Monthly Review* (NY), Cilt 31, No. 10 (Mart 1980), SS. 40-57; Ralph Colp Jr., 'The Myth of the Darwin-Marx Letter', *History of Political Economy* (Duke University, Nort Carolina), Cilt 14, No.4 (Kış 1982), ss. 461-81.

405. "Darwin bu onuru... nazik, ihtiyatlı bir dille geri çevirdi..." Isaiah Berlin, Karl Marx (Thornton Butterworth, Londra, 1939), s. 218.
406. "Marx'ın Kapital'i Darwin'e ithafı ...açıkçası yarım ağızla yapılan bir teklifti..." Shlomo Avineri, 'From Hoax to Dogma: A Footnote on Marx and Darwin', *Encounter*, Cilt XXVIII (Mart 1967), ss. 30-32.
407. "Marx'ın tersine, Darwin... has bir bilim adamıydı..." Spectator, 17 Ekim 1998.
408. "Marx ömrünün çoğunu İngiltere'de geçirdiği halde..." John Macdonnell, 'Karl Marx and German Socialism', *Fortnightly Review*, 1 Mart 1875.
408. "Mektubunuza çok teşekkür ederiz, fakat..." MacMillan & Co.'dan (Londra), Profesör Carl Schorlemmer'e mektup, 25 Mayıs 1883.
409. "Tercümesi için hiç umut yok mu?" Robert Banner'dan KM'ye mektup, 6 Aralık 1880.
409. "Bugünlerde özellikle İngiltere'de, kılıçlarımızın ucunda yumuşak, büyük düğmelerle eskrim yapmaya alıştığımızdan..." H. M.Hyndman, *The Record of an Adventurous Life* (Macmillan, Londra, 1911), ss. 271-2.
409. "Cambridge onbirine dahil edilmediği için dünyaya küsmesi..." Bkz. Barbara Tuchman, *The Proud Tower: A Portrait of the World Before the War, 1890-1914* (Macmillan, Londra, 1980), ss. 271-2.
410. "Konuşma yöntemimiz çok özgüldü..." Hyndman, s. 273.
410. "kendisine özellikle komik görünen bir şey olduğunda ... gülerek" Marian Comyn, 'My Recollections of Karl Marx', içinde: *Nineteenth Century and After* (Londra, 1922), ss. 161 vd.

411. "Hyndman'la karısının istilasına uğradık..." KM'den Jenny Longuet'ye mektup, 11 Nisan 1881.
412. "1854'te doğan, muşamba imalatçısı ve dindar Hıristiyanlar olan orta sınıf bir aileden gelen Ernest Belfort Bax..." John Cowley, *The Victorian Encounter with Marx: A Study of Ernest Belfort Bax* (British Academic Press, Londra ve New York, 1992).
412. "İngiliz yobazlığına cesurca karşı koyan türden ilk yayın..." KM'den Friedrich Adolph Sorge'ye mektup, 15 Aralık 1881.
413. "Bu ziyaret özellikle Marx'a iyi gelecek..." FE'den Johann Philipp Becker'e mektup, 17 Ağustos 1880.
413. "Sevgili Doktor, biraz daha yaşayabilmeyi o kadar istiyorum ki..." Alıntılayan, Yvonne Kapp, Eleanor Marx, Cilt I (Lawrence & Wishart, Londra, 1972), ss. 215-16.
414. "En kötüsü, Bayan Marx'ın durumunun...her gün biraz daha kötüleşmesi..." KM'den Nikolai Danielson'a mektup, 19 Şubat 1881.
414. "ben kendi açımdan, tarihin bu dönüm noktasında çocuklarda "erkek" cinsiyeti tercih ediyorum..." KM'den Jenny Longuet'ye mektup, 29 Nisan 1881.
415. "Aramızda kalsın, karımın hastalığı, ne yazık ki, çaresiz..." KM'den Friedrich Adolph Sorge'ye mektup, 20 Haziran 1881.
415. "Jennychen'in astını kötü..." KM'den FE'ye mektup, 9 Ağustos 1881.
415. "Haftalardır hemen hiçbir şey yemiyor..." KM'den FE'ye mektup, 18 Ağustos 1881.
416. "sona doğru yaklaştığını..." KM'den Karl Kautsky'ye mektup, 1 Ekim 1881.
416. "Marx'ı az çok düzeltecek herhangi bir dış olay varsa..." FE'den Eduard Bernstein'e mektup, 30 Kasım 1881.
416. "Biz öyle yüzeysel insanlar değiliz!" KM'den Jenny Longuet'ye mektup, 7 Aralık 1881.
418. "Bir kayıkçı, küçük sandalıyla, bir nehrin fırtınalı sularında, hazır beklemektedir..." KM'den Laura Lafargue'a mektup, 13 ve 14 Nisan 1882.

418. "her bakımdan heybetli bir erkek..." Kadın, romancı Compton Mackenzie'nin annesi Virginia Bateman'di. Bu karşılaşmaya dair hatırladıkları için, bkz. Compton Mackenzie, *My Life and Times* (Londra, 1968), Cilt VII, s. 181.
419. "Çocuklara yazdığım ve söylediğim her şey gerçek..." KM'den FE'ye mektup, 20 Mayıs 1882.
420. "Sekiz aydır çekmekte olduğum işkenceleri dünyada hiç kimsenin çekmesini istemem..." Jenny Longuet'den Eleanor Marx'a mektup, 8 Kasım 1882.
420. "O zaman bu... son derece yüreklendirici bir durum..." KM'den Laura Lafargue'a mektup, 14 Aralık 1882.
421. "mukus hareketleriyle bir teması..." KM'den Dr. James M. Williamson'a mektup, 6 Ocak 1883. Bkz. ayrıca, Dr. A. E. Lawrence ve Dr. A. N. Insole, *Prometheus Bound: Karl Marx on the Isle of Wight* (Isle of Wight County Council Cultural Service Departmen, Newport, 1981.
421. "Bugüne dek pek çok üzüntü yaşadım, ama hiçbiri bu kadar üzücü değildi..." RME'den, s. 128.
422. "hâlâ göstermesi gereken düzelmeyi göstermediği..."FE'den August Bebel'e mektup, 7 Mart 1883.
422. "İnsanlık bir önderinden yoksun kaldı..." FE'den Friedrich Adolph Sorge'ye mektup, 15 Mart 1883.
423. "Alman Sosyalist Dr. Karl Marx'ın öldüğü bildirildi..." *Daily News* (Londra), 17 Mart 1883.
423. "Hali hazırda tamamlanmamış eseri Kapital, daha küçük pek çok kitabın babası olacak..." *Pall Mall Gazette*, 16 Mart 1883.
423. "Bütün bu söyleşi, yaşın ve çağların izi üzerine..." New York Sun, 6 Eylül 1880.

DİZİN

A

Aberdare, Lord, 370
Allgemeine Literatur-Zeitung, 104
Alman İdeolojisi, 109, 110, 111, 114, 126
Alman İşçileri Eğitim Derneği, 115, 135, 171, 173, 189, 190
Alman Sosyal Demokrat Parti, 23, 174
Anneke, Friedrich, 153, 154, 155
Annenkov, Pavel, 50, 121, 122
Arnim, Bettina von, 63
artı-değer, 140, 255, 289, 335, 337, 340
Artı-Değer Teorileri, 343
Augsburger Allgemeine Zeitung, 56, 267
Aveling, Edward B., 407, 425, 426
Avineri, Profesör Shlomo, 308, 309, 406

B

Babeuf, Gracchus, 89, 115
Bachmann, Dr. Carl Friedrich, 45
Bakunin, Michael, 78, 82, 349, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 361, 362, 370, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 384, 385, 386, 390
Bartels, Adolphe, 301, 302
Barthélemy, Emmanuel, 186
Bauer, Bruno, 40, 43, 44, 46, 48, 49, 52, 62, 70, 79, 91, 102, 103, 104, 111
Bauer, Edgar, 90, 91, 104, 287
Bauer, Egbert, 104
Bauer, Heinrich, 115, 147
Bauer, Louis, 173
Bax, Ernest Belfort, 412
Berlin, Isaiah, 352, 405, 406, 407
Bernays, Karl Ludwig, 81, 82, 129
Blind, Karl, 267
Blos, Wilhelm, 59
Born, Stephan, 120, 149, 151
Börnstein, Heinrich, 82
Brandenburg, Kont, 161
Burns, Lydia (Lizzy), 291, 292, 387
Burns, Mary, 23, 98, 182, 291, 292, 387

C

Carr, E. H., 178, 352, 355, 356
Carter, James, 321
Carver, Profesör Terrell, 195, 196
Casino Club, 22, 24, 30

Claflin, Tennessee, 375
Cremer, Randal, 313, 316, 320, 321

Ç

Çartizm, 220

D

d'Agoult, Kontes Marie, 80
Daily Telegraph, 271, 272, 277
Dana, Charles, 209, 250
Darwin, Charles, 402, 404
Demuth, Freddy, 194, 195, 199, 426
Demuth, Frederick Lewis, 193
Demuth, Helene, 107, 142, 172, 192, 194, 197, 246, 284, 387, 415, 422, 425
Demuth, Henry Frederick, 193
Deutsche Jahrbücher, 48, 49, 58, 60, 61
Deutsche-Brüsseler-Zeitung, 136, 144
Deutsche-Französische Jahrbücher, 61, 66, 67, 69, 76, 78, 81, 91
Dickens, Charles, 170, 171, 178, 218, 304, 339
Doktorlar Kulübü, 40, 44, 47, 49, 52
Dolleschall, Laurenz, 58, 59
Dronke, Ernst, 120, 149, 150, 157
Duff, Elphinstone Grant, 400, 401
Duncker, Franz, 260, 261, 263, 264

E

Eccarius, Johann Georg, 308, 309, 310, 311, 313, 314, 333
Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı, 266, 273, 289, 302
Ekonomik ve Felsefi El yazmaları, 83, 255
Engels, Friedrich, 11, 18, 23, 31, 49, 51, 52, 54, 69, 83, 87, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 127, 128, 129, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 143, 144, 145, 148, 149, 150, 151, 152, 155, 156, 157, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 172, 173, 174, 181, 182, 183, 185, 188, 189, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 206, 207, 209, 210, 213, 214, 216, 221, 222, 223, 224, 225, 227, 228, 229, 232, 233, 236, 239, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 249, 251, 252, 253, 254, 255, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 264, 265, 269, 270, 272, 273, 274, 276, 277, 278, 279, 280, 281,

283, 284, 285, 286, 289, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 299, 300, 306, 310, 311, 312, 314, 318, 319, 320, 322, 324, 325, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 339, 346, 347, 348, 349, 351, 354, 358, 359, 371, 374, 375, 382, 383, 387, 389, 390, 394, 396, 399, 403, 404, 406, 407, 408, 413, 415, 416, 417, 419, 422, 425, 426
Enternasyonal, 307, 310, 311, 312, 313, 317, 318, 319, 320, 321, 323, 349, 354, 355, 356, 357, 358, 360, 362, 363, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 379, 380, 381, 382, 383, 386, 387, 395, 401, 409
Ermen ve Engels, 92, 93, 97, 181, 227, 295, 387
Ermen, Peter, 181, 227
Eski Ahit, 12, 139
Ewerbeck, August Hermann, 127

F

Favre, Jules, 364, 366, 369, 372
Fay, Margaret, 407
Felsefenin Sefaleti, 76, 125, 126, 127
Feuerbach Üzerine Tezler, 68, 109
Feuerbach, Ludwig, 28, 44, 67, 68, 79, 103, 109, 110, 111
Flocon, Ferdinand, 145
Frankenstein (M. Shelley), 87
Fransa'da İç Savaş, 364, 368, 369, 370
Fransız-Prusya savaşı, 357, 371, 379
Freiligrath, Ferdinand, 106, 120, 171, 228, 303
Freyberger, Louise, 194, 195, 196

G

Gans, Eduard, 36, 43
Garibaldi, Giuseppe, 280, 307
Genç Hegelciler, 36, 43, 97, 109
Gigot, Philippe, 120
Goethe, Johann Wolfgang von, 20, 31, 38, 55, 399
Gottschalk, Andreas, 153, 154, 165
Granville, Lord, 370
Grundrisse, 255
Grün, Karl, 124, 128, 130

H

Halk Bildirgesi [People's Charter], 220, 221, 225, 305
Harney, Julian, 221, 222, 223, 224, 225, 285, 286, 304, 305, 306
Healey, Denis, 24
Hecker, Friedrich, 154, 158, 159
Hegel, G. W. F., 33, 34, 35, 36, 38, 39, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 67, 68, 71, 73, 78, 79, 86, 88, 109,

111, 137, 255, 258, 265, 273, 345
Heilberg, Louis, 120
Heine, Heinrich, 33, 39, 49, 79, 80, 82, 83, 95, 119, 258, 397, 399
Heinrich Marx, 24
Heinzen, Karl, 53, 54, 55, 106, 173, 174
Herweg, Georg, 50, 76, 81, 82, 131, 147, 148
Hess, Moses, 49, 56, 103, 106, 120, 124, 134
Houyhnihnm (Swift), 339
How Do You Do?, 216
Hyndman, Henry, 409, 410, 411, 412

İ

İngiliz İşçi Partisi, 15, 24
İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu, 97, 107, 291, 339

J

Jane Eyre (Brontë), 64
Jena Üniversitesi, 45
Jones, Ernest, 215, 221, 225, 232, 233, 234

K

Kapital (Marx), 33, 99, 176, 188, 191, 194, 255, 285, 290, 297, 311, 316, 318, 320, 322, 323, 328, 329, 333, 335, 338, 339, 340, 341, 343, 345, 346, 347, 349, 364, 384, 397, 402, 404, 405, 406, 408, 410, 411, 412, 413, 416, 423, 425, 429
Kasvetli Ev, 169
Kinkel, Gottfried, 51, 172, 190, 213, 214, 215, 218
Komünist Birlik, 171, 175, 185, 187, 209, 215, 221, 223, 268, 299, 303, 307, 308, 315, 316
Komünist Manifesto, 14, 73, 135, 137, 142, 143, 148, 152, 194, 222, 269, 282, 285, 314, 315, 340
Köppen, Karl Friedrich, 52
Kriege, Hermann, 120, 123
Kugelmann, Ludwig, 289, 290, 319, 330, 331, 347, 348, 372, 390, 396

L

La Réforme, 145, 147
Lafargue, Paul, 31, 317, 323, 324, 325, 327, 328, 364, 381, 388, 389, 390, 413, 426
Lassalle, Ferdinand, 69, 234, 255, 258, 259, 260, 261, 263, 264, 272, 274, 275, 276, 277, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 319, 354, 358, 378, 403

Le Lubez, Victor, 308, 313, 317, 318
Le Moussu, Benjamin Constant, 389
Lenin, Vladimir İlyiç, 12, 426
Leopold I (Belçika kralı), 106, 144
Leske, Karl, 109
Lessner, Friedrich, 50, 116, 135, 143, 194, 315, 316, 354
Levy, Joseph Moses, 271, 272, 277
Liebknecht, Wilhelm, 51, 90, 141, 142, 174, 175, 176, 186, 219, 243, 248, 266, 273, 287, 288, 315, 319, 362, 388
Lissagaray, Prosper Olivier, 364, 390, 392
Longuet, Charles, 364, 381, 388, 390, 398, 413, 414, 419, 421
Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i, 20, 38, 213, 272, 360
Louis, Philippe (Kral), 38, 76, 106, 144
Lucas, Betty, 63

M

Mao, Chairman, 11, 12
Marksizm-Leninizm Enstitüsü (Moskova), 239
Marx, Edgar, 201
Marx, Eleanor, 239, 241, 242, 245, 247, 248, 263, 325, 364, 388, 390, 391, 392, 393, 395, 396, 397, 398, 407, 410, 417, 419, 420, 421, 422, 425, 426
Marx, Franziska, 198, 199, 200, 241, 243, 330
Marx, Heinrich, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 30, 42, 46, 145
Marx, Heinrich Guido, 172, 188
Marx, Henriette, 23, 30, 275, 295, 296
Marx, Jenny, 120, 130, 145, 157, 167, 178, 185, 188, 196, 203, 204, 206, 209, 241, 248, 250, 262
Marx, Jenny (Jennychen), 278, 279, 280, 283, 284, 286, 287, 291, 292, 294, 295, 296, 297, 298, 322, 325, 348, 359, 364, 368, 372, 381, 387, 388, 390, 391, 392, 393, 394, 397, 398, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 419, 420, 421
Marx, Johanna Bertha Julia Jenny (von Westphalen, 65
Marx, Johanna Bertha Julie Jenny (von Westphalen), 29
Marx, Laura, 108, 130, 172, 194, 196, 243, 247, 294, 298, 317, 323, 324, 325, 329, 364, 388, 398, 413, 418, 426
Marx, Luise, 19
Marx, Sophie, 31
Mazzini, Giuseppe, 218, 223, 280, 311, 313, 318, 369

Metternich, Prens Klemens Wenzel Nepomuk Lothar, 80, 142, 143, 144
Meyen, Eduard, 57
Mill, James, 83
Modern Bir Prometheus, 87
Moll, Joseph, 115
Moore, Samuel, 143, 194, 285

N

Napolyon, 20, 21, 38, 101, 149, 163, 177, 251, 252, 253, 267, 269, 307, 357, 359
Napolyon Yasası, 149
National-Zeitung, 269, 270, 271
Neçayev, Sergei, 376, 384
Neue Rheinische Zeitung, 149, 151, 153, 155, 157, 158, 161, 164, 165, 166, 189, 214, 222, 227, 274, 297, 353
Neue Rheinische Zeitung. Politische-ökonomische Revue, 176
New York Daily Tribune, 202, 230, 245, 250, 261, 275, 279
New Yorker, 15
Northern Star, 174, 220, 221

O

O'Connor, Feargus, 221
Obolensky, Prenses, 355
Observer, 372
Odger, George, 307, 321, 368
On sekizinci Yüzyılın Gizli Diplomasi Tarihi, 239
Oulanem, 14, 38

P

Pall Mall Gazette, 359, 371, 372, 423
Palmerston, Lord, 185, 211, 222, 235, 236, 237, 238, 239, 306
Palmerston'un Yaşam Öyküsü, 239
Paris Komünü, 368, 373, 379, 382, 412
Payne, Robert, 13, 308, 370
Perron, Charles, 356
Pfaender, Karl, 175
Philips, Lion, 180, 275, 283, 298
Picard, Ernest, 365, 366
Pieper, Wilhelm, 203, 212, 224, 242
Popper, Karl, 333
Prawer, Profesör S. S., 32
Prometheus Unbound (P. Shelley), 64
Proudhon, Pierre Joseph, 75, 76, 89, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 311, 317, 322, 351, 368, 375, 382, 390

Q

Quarterly Review, 285, 306, 307, 371

R

Red Republican, 143, 222, 285, 306
Rheinische Zeitung, 47, 49, 50, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 64, 68, 77, 90, 91, 106, 149, 265, 302
Riazanov, David, 83
Ricardo, David, 83, 86, 255, 256, 289, 338
Ruge, Arnold, 40
Rutenberg, Adolf, 49, 56, 57, 59

S

Sand, George, 127, 353
Schapper, Karl, 115, 118, 130, 147, 149, 198, 215, 223
Schramm, Conrad, 176, 177, 188, 224
Schramm, Rudolf, 189, 190, 191
Schurz, Carl, 50, 154
Schwarzschild, Leopold, 13
Sefaletin Felsefesi, 125
Seiler, Sebastian, 106, 120
Semprun, Jorge, 17
Shelley, Mary, 64, 87
Smith, Adam, 83, 86, 256, 338
Sorge, Friedrich Adolph, 360, 412, 415
Southcott, Joanna, 14
Sovyetler Birliği, 12, 71
Spectator, The, 182, 183, 371, 383
Stahl, Julius, 43
Stalin, Joseph, 11, 12, 13, 352
Sterne, Laurence, 37, 342
Stieber, Wilhelm, 184
Stirner, Max, 111, 113
Sue, Eugène, 104
Sung, Kim Il, 12
sürgündeki büyük adamlar, 218
Sürgündeki Büyük Adamlar, 172, 190, 213, 215, 217
Swift, Jonathan, 339, 340, 343, 344, 345

T

Thiers, Adolphe, 362, 363, 364, 365, 366, 367
Times, The, 151, 158, 170, 174, 285, 362, 371, 381, 398, 423
Tolain, Henri Louis, 317, 318, 322
Trémaux, Pierre, 403
Troçki, Lev, 352

U

Uluslararası [Enternasyonal] İşçiler Birliği, 303, 308, 314, 358, 375
Urquhart, David, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 286

V

Vehse, Karl Eduard, 217
Vogt Karl, 269

Vogt, Karl, 267, 268, 269, 270, 271, 284
von Bornstedt, Adalbert, 147
von Brüningk, Baron, 216
von Brüningk, Barones, 213, 216
von Hatzfeldt, Kontes, 258, 272, 275, 276, 279, 283
von Müller-Tellerin, Eduard, 189
von Müller-Tellering, Eduard, 189, 190
von Savigny, Friedrich, 36, 37
von Schaper, Oberpräsident, 59
von Schelling, F. W., 44, 45, 68
von Schweitzer, Johann Baptist, 319
von Struve, Gustav, 173, 191
von Wesphalen, Baron Ludwig, 29, 30
von Westphalen, Barones Caroline Heubel, 30
von Westphalen, Edgar, 107, 120
von Westphalen, Ferdinand, 183, 216
von Westphalen, Heinrich Georg, 245
Vorwärts!, 81, 82, 83, 105, 106, 129

W

Wagner, Richard, 80, 205, 351, 353, 412
Wallau, Karl, 120
Was Karl Marx a Satanist [Karl Marx Satanist miydi?], 14
Weber, J. M., 270
Weerth, George, 120, 150
Weitling, Wilhelm, 115, 120, 309
Westphalen, Edgar von, 29, 322
Westphalen, Ludwig von, 30
Weydemeyer, Joseph, 107, 119, 120, 172, 208, 213
Wilhelm I (Prusya Kralı), 274
Wilhelm, Friedrich IV, 44, 48, 105, 106, 183, 187, 234
William II, Frederick, 161
Willich, August, 167, 185, 186, 189, 198, 215, 216, 217, 218, 269
Wilson, Edmund, 343, 345
Wilson, Harold, 333
Wolff, Ferdinand, 120, 150
Wolff, Wilhelm, 120, 131, 149, 150, 215, 298, 327, 405
Woodhull, Victoria, 375, 382
World, 373, 374
Wurmbrand, Richard, 14
Wyttenbach, Hugo, 24

DÜNYANIN HER SEFERİNDE DÖNÜP DOLAŞIP KENDİSİNE BAŞVURDUĞU BİR KAYNAK KARL MARX...
FRANCIS WHEEN'İN ROMAN TADINDAKİ ÖDÜLLÜ KARL MARX KİTABI HER ALANDA BU 'HUYSUZ' VE DAHİ ADAMI ANLAMAK, ANLATMAK İSTEYENLERE CANLI, TAZE VE EĞLENCELİ BİR BİYOGRAFİ SUNUYOR.
KATI OLAN HER ŞEYİN BUHARLAŞTIĞI BİR ZAMANDA "MÜCADELEYE DEVAM" DİYEBİLMEK İÇİN...

- Wheen, Marx'ın kariyeri hakkındaki hatırı sayılır bilgisini, köşe yazarlarının kalemine özgü hafiflikle ortaya koymuş ve hayatını yazdığı adam kadar nüktedan ve derinlikli olduğunu göstermiş. Pek rağbet görmeyecek bir konuyu ele alma cesaretini gösteren bu kitabı okumak büyük bir zevk... -
TERRY EAGLETON - OBSERVER

- Francis Wheen ne yazsa okurum, hatta Marx biyografisini bile... Nitekim güvenim bu kitapta da boşa çıkmadı: Wheen'in üslubundaki sade zarafet, böyle bir konuda bile umulmadık biçimde mizahı yakalamayı başarması bekleyebileceğimizden çok daha keyifli bir kitap ortaya çıkarmış. -
NICK HORNBY - GUARDIAN

- Bu portre, on dokuzuncu yüzyılın en özgün siyasal kuramcısının aynı zamanda mizahi açıdan zengin bir yaşam sürdüğünü ortaya koyan ilk örnek...
Canlı, düşünmeye kışkırtan biyografisiyle Francis Wheen, Marx'ı unutulmuş siyasal tartışmaların sigara dumanlı odalarından kurtarıyor. Marksizm hakkında kim ne düşünürse düşünsün, bu herkesin inanabileceği bir Marx. -
SCOTSMAN

ISBN 978-975-390-238-0

KİTAP SKB 0751928 VTC